O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

BUI

ScienceInnovation
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

BAU · RUDN university · БелГУ НИУ БЕЛГОРОД STATE UNIVERSITY (BSU) · INTI · US UNIVERSITY OF SUSSEX · RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE · SIRDARYO VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

INNOVATSION YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK NAZARIYA AMALIYOTI: TA'LIM SIFATINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLAR TO'PLAMI

2026-YIL 5-6-IYUN

II

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO INNOVATSIYALAR UNIVERSITETI

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

“INNOVATSION YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK NAZARIYA AMALIYOTI: TA’LIM SIFATINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2026-yil 5-6-iyun

2-qism

COLLECTION OF MATERIALS

OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “INNOVATIVE APPROACHES AND PEDAGOGICAL THEORY IN PRACTICE: PROSPECTS FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION”

June 5-6, 2026

Part 2

Toshkent – 2026

ISSN: 2181-3337

“Innovatsion yondashuvlar va pedagogik nazariya amaliyoti: ta’lim sifatini oshirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami, 2-qism (2026-yil 5-6-iyun) – T.: Science and Innovation, 2026.

Nashr etishda qatnashganlar:

Baxtiyor Rustamov, Gulira’no Rakhmatullayeva, Kozim Ergashov, Mansur Suyunkulov, Feruza Ollamurodova, Dilnoza Narzullayeva, Sevara O‘rinboyeva, Asila Khaydaraliyeva, Samandar Rasulov

Loyiha rahbari:	
D.I.Ro‘ziyeva	Buxoro innovatsiyalar universiteti rektori, rais;
Tahrir hay’ati:	
Sh.S.Sharipov	Strategiyalar bo‘yicha birinchi prorektor, rais muovini;
A.K.Niyozov	O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor, a’zo;
M.G‘.Yarashov	Yoshlar masalalari, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha prorektor, a’zo;
M.N.Yodgorov	Moliyaviy masalalar bo‘yicha prorektor, a’zo;
Mas’ul muharrirlar:	
S.SH.Karimova	Pedagogika, psixologiya va sport kafedrasi mudiri;
SH.T.Qayumova	Pedagogika, psixologiya va sport kafedrasi p.f.f.d. (PhD);
Muharirlar:	
To‘rabekova Aziza Mirzabek qizi	(PhD) o‘qituvchi;
Abduvaliyeva Xayriniso Abdurasul qizi	(PhD) o‘qituvchi;
Egamberdiyeva Muqaddas Gupronqul qizi	(PhD) o‘qituvchi;
Sirojiddinova Nilufar Qodirali qizi	(PhD) o‘qituvchi;
Rasulova Zohida Sindarovna	o‘qituvchi;
Qayumova Odina Buvarayim qizi	o‘qituvchi;
Samatova Muborak Kaxxorovna	o‘qituvchi;
Yangiboyeva Dilnoza Abdurasul qizi	o‘qituvchi;
Akbarova Dilrabo Baxrom qizi	o‘qituvchi;
Axmedova Munavvar Numanjanovna	o‘qituvchi;
Usmanova Shaxnoza Boxodirovna	o‘qituvchi.

© Buxoro innovatsiyalar universiteti
© “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali
© Mualliflar

KIRISH SO‘ZI

Muhtaram va qadrli hamkasblar, muazzam ilm-fan namoyandalari, xalqaro miqyosdagi tadqiqotchilar va anjuman ishtirokchilari!

Bugungi shiddatli to‘rtinchi sanoat inqilobi, globallashuv va iqtisodiyotni raqamlashtirish asrida har qanday jamiyatning barqaror va xavfsiz taraqqiyoti, uning geosiyosiy maydondagi nufuzi to‘g‘ridan-to‘g‘ri inson kapitalining konseptual sifatiga va milliy intellektual salohiyat ko‘rsatkichlariga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘z chiqishlarida “Yangi O‘zbekistonning asosiy ustuni bilim, ta’lim va tarbiya bo‘ladi” deya ta’kidlar ekanlar, mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini qurishning fundamental determinanti aynan ta’lim tizimini tubdan isloh qilish ekanligiga e’tibor qaratmoqdalar. Zero, zamonaviy makroiqtisodiy va ijtimoiy tizimlarda faqatgina yuksak intellektual salohiyatga ega, nostandart va kreativ fikrlaydigan, muammolarni tizimli tahlil qila oladigan shaxslargina davlatning strategik barqarorligini hamda global miqyosdagi raqobatbardoshligini ta’minlashga qodir.

Ushbu konseptual strategik maqsadlardan kelib chiqqan holda, Buxoro innovatsiyalar universiteti, “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali hamda Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi hamkorligida tashkil etilgan “Innovatsion yondashuvlar va pedagogik nazariya amaliyoti: ta’lim sifatini oshirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman an’anaviy pedagogik qarashlar va zamonaviy raqamli ta’lim texnologiyalari kesishuvidagi eng dolzarb, fundamental va muammoli masalalarni tizimli tahlil qilish uchun o‘ziga xos integrativ, sinergetik va multidissiplinar ilmiy platforma vazifasini o‘tamoqda.

Mazkur ilmiy materiallar to‘plami ta’lim tizimining metodologik arxitekturasini yangilash, zamonaviy o‘qitish modellarini sinovdan o‘tkazish va fanlararo uzviylikni ta’minlashga qaratilgan fundamental, empirik hamda amaliy tadqiqotlarni o‘zida mujassam etgan. To‘plam strukturasidan joy olgan maqolalar quyidagi beshta ustuvor yo‘nalish bo‘yicha chuqur ilmiy-nazariy tahlillarga, statistik ma’lumotlarga va eksperimental xulosalarga asoslangan:

Ushbu yo‘nalishda klassik pedagogik maktablar an’analari hamda zamonaviy andragogika va kognitiv pedagogika g‘oyalari sintezi atroflicha tahlil qilingan. Oliy ta’lim tizimini transformatsiya qilishning epistemologik asoslari, o‘qitishning innovatsion-kognitiv strategiyalari va talabalarning mustaqil evristik faoliyatini loyihalashtirish mexanizmlari nazariy jihatdan modellashtirilgan. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv sharoitida bo‘lajak mutaxassislarning kreativ va intellektual refleksiyasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari tizimlashtirilgan.

Raqamli va bilimlarga asoslangan iqtisodiyot sharoitida ta’lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini va avtonomiyasini ta’minlashning ekonometrik modellarini yaratish masalalari tadqiq etilgan. Intellektual resurslarni zamonaviy menejment va marketing tamoyillari asosida optimallashtirish, investitsiyalarning ta’limiy va iqtisodiy samaradorligini baholash hamda raqamli ta’lim muhitida moliyaviy oqimlarni diversifikatsiya qilish muammolari konseptual asosda yoritib berilgan.

Inson kognitiv arxitekturasining dastlabki fundamental bosqichlari — maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yoshidagi bolalarning intellektual, psixofizik hamda ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlari qiyosiy tahlil qilingan. O‘quvchilarning o‘qish va matnni tushunish savodxonligini

shakllantirish, ta’limiy bo‘shliqlarni dastlabki bosqichda aniqlash va ularni refleksiv monitoring hamda diagnostik matritsalar yordamida korreksiyalashning konseptual-metodik asoslari ishlab chiqilgan.

Sharq va G‘arb mutafakkirlarining pedagogik merosi, milliy tarbiya tizimining aksiologik asoslarini zamonaviy global ta’lim andozalari bilan integratsiya qilishning tarixiy-metodologik jihatlari tadqiq etilgan. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim logistikasi, o‘quv dasturlari va kurikulumlarni strategik rejalashtirish, ta’lim menejmentida vaqt va resurslarni boshqarish masalalari ilmiy muammo sifatida tahlil qilingan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, korpus lingvistikasi va sun’iy intellekt vositalari asosida talabalarning kommunikativ, diskursiv va kasbiy lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy lingvodidaktika, tarjimashunoslikning dolzarb muammolari va xorijiy tillarni o‘qitishning innovatsion metodologiyasi bo‘yicha yangi ilmiy qarashlar taqdim etilgan.

Ushbu to‘plamdan o‘rin olgan xalqaro va mahalliy olimlar, fan doktorlari (DSc), falsafa doktorlari (PhD), professor-o‘qituvchilar hamda yosh tadqiqotchilarning izlanishlari shuni ko‘rsatadiki, bugungi pedagogik ilm-fan nafaqat nazariy umumlashtirishlar va quruq gipotezalar bilan cheklanmoqda, balki bevosita real ta’lim jarayoniga tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan amaliy takliflar, mualliflik darsliklari, innovatsion metodikalar va amaliy algoritmlarni ishlab chiqishga xizmat qilmoqda. Bu esa ta’lim nazariyasi va amaliyoti o‘rtasidagi an’anaviy uzilishlarni bartaraf etib, ta’lim sifatini boshqarishning mutlaqo yangi intellektual modellarini shakllantiradi.

Ishonchimiz komilki, mazkur ilmiy materiallar to‘plami ta’lim tizimi xodimlari, tadqiqotchilar, amaliyotchi pedagoglar va magistrantlar uchun yangi tadqiqot ufqlarini ochishda, innovatsion pedagogik g‘oyalarni ommalashtirishda hamda istiqbolli ilmiy gipotezalarni shakllantirishda muhim konseptual manba va uslubiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi.

Anjuman ishiga o‘zining qimmatli intellektual va ilmiy g‘oyalari bilan hissa qo‘shgan barcha mahalliy va xorijiy mualliflarga, nufuzli hamkor tashkilotlarga hamda dasturiy qo‘mitaning fidoyi a’zolariga o‘zimizning cheksiz minnatdorchiligimizni bildiramiz.

Barchangizga sihat-salomatlik, ilmiy va pedagogik faoliyatingizda ijodiy parvozlar hamda Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimini xalqaro andozalar darajasiga ko‘tarish yo‘lidagi ulkan va sharafli ishlaringizda hamisha zafarlar tilaymiz!

Anjuman tashkiliy va dasturiy qo‘mitasi

III

PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA: MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA RIVOJLANISH VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

* * *

EDUCATIONAL PSYCHOLOGY: DEVELOPMENTAL AND PSYCHOLOGICAL APPROACHES IN PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI JARAYONIDA MILLIY AN'ANALAR VA INNOVATSION METODLAR UYG‘UNLIGINI TA'MINLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullaeva Turgunoy Kasimjonovna
"Buxoro Innovatsiyalar Universiteti" Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-bosqich magistir talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666001

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’lim tizimidagi transformatsiya jarayonlarida milliy an’analarni asrash va ularni innovatsion metodlar bilan uyg‘unlashtirish masalasi yoritilgan. Muallif tomonidan o‘quvchilarda milliy ong va zamonaviy tafakkurni bir vaqtda shakllantirish uchun metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy qadriyatlarni STEAM-ta’lim, gamifikatsiya va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada milliy-ma’naviy tarbiya va innovatsion yondashuvlar uyg‘unligini ta’minlashga doir taklif va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim transformatsiyasi, milliy an’analar, innovatsion metodlar, uyg‘unlik, metodika, STEAM, gamifikatsiya, raqamli ta’lim, milliy ong, ma’naviy tarbiya.*

Аннотация. *В статье рассматривается проблема сохранения национальных традиций и их сочетания с инновационными методами в процессах трансформации системы образования. Автор анализирует методические подходы к одновременному формированию национального сознания и современного мышления у студентов. Также будут рассмотрены возможности интеграции национальных ценностей со STEAM-образованием, геймификацией и цифровыми технологиями. В статье даны предложения и рекомендации по обеспечению гармонии национально-духовного образования и инновационных подходов.*

Ключевые слова: *образовательная трансформация, национальные традиции, инновационные методы, гармония, методология, STEAM, геймификация, цифровое образование, национальное сознание, духовное воспитание.*

Abstract. *The article considers the problem of preserving national traditions and their combination with innovative methods in the processes of transformation of the education system. The author analyzes methodological approaches to the simultaneous formation of national consciousness and modern thinking in students. The possibilities of integrating national values with STEAM education, gamification and digital technologies will also be considered. The article provides proposals and recommendations for ensuring the harmony of national and spiritual education and innovative approaches.*

Keywords: *educational transformation, national traditions, innovative methods, harmony, methodology, STEAM, gamification, digital education, national consciousness, spiritual education.*

Kirish

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi tub o‘zgarishlarga duch kelmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim kabi yangiliklar o‘quv jarayonining barcha bosqichlariga joriy etilmoqda. Shu bilan birga, har bir xalqning o‘ziga xos milliy qadriyatlari, an'analari va tarixiy-madaniy merosi mavjud bo‘lib, ular ta’lim jarayonida alohida ahamiyat kasb

etadi. Shu bois, innovatsion metodlarni joriy etish bilan bir qatorda, milliy an’analarni saqlab qolish va ularni ta’limga integratsiyalash muhim masalaga aylanmoqda. Mazkur maqolada ushbu ikki yo‘nalishni uyg‘unlashtirish metodikasini takomillashtirish yo‘llari tahlil qilinadi.

1. Ta’lim transformatsiyasi: mohiyati va zarurati

Ta’lim transformatsiyasi deganda, o‘quv tizimining zamon talablariga mos tarzda tubdan isloh qilinishi tushuniladi. Bunga quyidagilar kiradi:

- raqamlashtirish va sun’iy intellekt asosida ta’lim berish;
- individual yondashuv va moslashuvchan o‘quv rejalari;
- muammoli vazifalar orqali kreativ fikrlashni shakllantirish;
- o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlovchi interaktiv metodlar.

Bu transformatsiya nafaqat texnologik, balki ma’naviy-ma’rifiy jihatdan ham yangi yondashuvlarni talab etadi.

2. Milliy an’analar – barqarorlik asosi

Milliy an’analar xalqning madaniy o‘zligining ajralmas qismidir. Ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- urf-odat va marosimlar;
- odob-axloq me’yorlari;
- xalq og‘zaki ijodi;
- tarixiy qahramonlar hayoti va merosi.

Ta’lim tizimida bu qadriyatlar asosida o‘quvchilar ongida milliy g‘urur, vatanparvarlik, hurmat, fidoyilik kabi xislatlar shakllanadi. Ularni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish nafaqat ma’naviy tarbiyani kuchaytiradi, balki o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini uyg‘otadi.

3. Innovatsion metodlar: zamon bilan hamqadamlik

Innovatsion metodlar ta’lim sifatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular quyidagilardan iborat:

- STEAM-ta’lim (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika uyg‘unligi);
- gamifikatsiya (o‘yin elementlari orqali o‘qitish);
- kritik fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- raqamli platformalar (Google Classroom, Moodle, Zoom va h.k.).

Bu metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga, innovatsion yechimlar topishga undaydi. Ammo ular milliy ruh bilan uyg‘unlashmaguncha, ta’limda kutilgan natijani bera olmaydi.

4. Uyg‘unlik metodikasini takomillashtirish yo‘llari

Milliy an’analar va innovatsion metodlarning uyg‘unligini ta’minlash uchun quyidagi metodik yondashuvlar zarur:

1. Integrativ yondashuv – milliy qadriyatlarni STEAM darslariga kiritish, masalan, xalq hunarmandchiligi orqali dizayn asoslarini o‘rgatish.
2. Muammoli o‘yinli topshiriqlar – o‘quvchilarga tarixiy voqealarga asoslangan interaktiv topshiriqlar berish (misol: Amir Temurning siyosiy strategiyasini gamifikatsiya qilish).
3. Virtual madaniy ekspeditsiyalar – raqamli texnologiyalar orqali muzeylarga sayohat uyushtirish, milliy qo‘shiqlar va asarlarni tahlil qilish.
4. Oila va jamiyat bilan hamkorlik – ota-onalar ishtirokida xalq o‘yinlarini o‘rganish va sahnalashtirish, mahalla faollarini jalb etish.

Bu metodlar orqali nafaqat bilim, balki tarbiya, madaniy savodxonlik va ijodkorlik ham rivojlanadi.

Adabiyotlar tahlili

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlar, shu jumladan ta’limda ham, odatda, transformatsiya, modernizatsiya va islohotlar atamalaridan foydalangan holda tavsiflanadi. Ushbu tushunchalar zamonaviy sivilizatsiya o‘zgarishlarining o‘ziga xos tahliliy matritsasini tashkil qiladi va o‘ziga xos semantik ma’noga ega bo‘ladi. Ushbu qatorda eng keng tarqalgani bu jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida eng ko‘p ishlatiladigan transformatsiya tushunchasidir.

Aksariyat olimlarning fikriga ko‘ra, transformatsiya deganda dastlabki shakllanishning aloqalari, munosabatlari, tashkil etilishi va funksiyalari o‘zgarishi bilan o‘zgarib turadigan tizimlarning muhim tarkibiy qayta ishlanishi tushuniladi. Zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlarni tahlil qilishning nazariy vositasi sifatida transformatsiya tushunchasining o‘zi muhim evristik salohiyatga egadir. Ushbu konsepsiya ijtimoiy jarayon dinamikasini baholash nuqtayi nazaridan neytral bo‘lganligi sababli, u nafaqat uning progressiv tendensiyalarini, balki teskari va qaytarilmas, progressiv va regressiv, evolyutsiyaviy va inqilobiy, maqsadli va stixiyali, tizimli hamda qisman va hokazo kabi ijtimoiy o‘zgarish tendensiyalarining butun doirasini tahlil qilishga imkon beradi. Ijtimoiy o‘zgarishlarning o‘zini o‘zi tartibga soluvchi va o‘zini o‘zi tuzatadigan tabiatiga e’tibor qaratadigan transformatsiya konsepsiyasi, shuningdek, ushbu o‘zgarishlarning determinlashgan omillarining keng doirasi - obyektiv va subyektiv, asosiy va vaziyatli, ichki va tashqi, boshqariluvchi va boshqarilmas, maqsadlarni belgilash bilan bog‘liq va muayyan maqsadlarga erishish vositalari kabilarni tahlil qilishga qaratilgan.

MDH mamlakatlari jamiyatining sovetlarning ma’muriy-buyruqbozlik tizimidan ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida jamiyat, iqtisodiyot va bandlik transformatsiyasiga asoslangan oliy ta’Iimning transformatsion jarayonlari sodir bo‘lgan va hozir ham davom etmoqda. Ushbu transformatsion jarayonlar bundan keyin ham fuqarolarga ta’lim olish va kasbiy malakaga ega bo‘lish, uni qo‘llab- quvvatlash va oshirish uchun keng imkoniyatlar asosida to‘liq, oqilona, erkin tanlangan ish bilan ta’minlash imkoniyatlarini taqdim etishga qaratilishi juda muhimdir. Ta’kidlash lozimki, ma’muriy-buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotdagi oliy ta’lim quyidagi asosiy xususiyatlar: kafolatlangan, rejalashtirilgan, majburiy, mobil bo‘lmagan, ommaviy sanoat ishlab chiqarishi, birinchi navbatda harbiy-sanoat ehtiyojlariga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turardi. Biroq, u yetarlicha sifatli va erishish imkoni kengroq edi. Tub ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar jarayonida oliy ta’limning tabiati turli xil omillar ta’siri ostida ham ijobiy, ham salbiy o‘zgarishlarga duch keldi. Ularning asosiylarini quyidagicha guruhlash mumkin:

-bozor o‘zgarishlari oliy ta’lim sohasida ta’limning yangi shakllari va turlarining jadal rivojlanishi, ta’lim mobilligi kabi ijobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqardi, bu, xususan, oliy ta’limga, birinchi navbatda iqtisodiyot, tadbirkorlik va huquq sohasiga ommaviy qiziqishda namoyon bo‘ldi;

-ko‘pgina xususiy ta’lim muassasalari paydo bo‘ldi, oliy ma’lumotga talab sezilarli darajada oshdi va bu ijobiy omillar, davlat tomonidan tegishli tartibga solinmasa, ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatining pasayishi bilan bog‘liq sezilarli salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin;

-davlat iqtisodiyotining ochiqligi, ijtimoiy-iqtisodiy hayotning globallashuvi xalqaro ta’lim korporatsiyalarining yaratilishiga olib keladi, bu esa umuman ta’lim sohasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin;

-ilmiy-texnik taraqqiyot oliy ta’lim sohasiga asosan ijobiy ta’sir ko‘rsatib, ta’limni tezkor kompyuterlashtirish, axborot texnologiyalari,telekommunikatsiyalar tarqalishi va boshqalar namoyon bo‘lmoqda;

-davlat tomonidan tartibga solish ta’siri ostida muqaddam sovet makonida kuzatilmagan misli ko‘rilmagan iqtisodiyotni, bandlik va ta’limni demokratlashtirish amalga oshirildi va bu ushbu sohadagi eng muhim yutuq hisoblanadi.

Ushbu va boshqa omillarning ta’siri natijasida oliy ta’limning sezilarli transformatsiyasi sodir bo‘ldi va hozir ham sodir bo‘lmoqda.

Zamonaviy transformatsion sharoitda ta’lim jarayoni internet, sun’iy yo‘ldosh televideniyesi, video texnologiyalar, shuningdek, ta’lim mobilligini, ya’ni o‘z manfaatlari, qobiliyatlari, motivatsiyasidan kelib chiqqan holda dunyoning turli mamlakatlarida o‘qishni davom ettirish imkoniyatini o‘z ichiga olgan axborot-kommunikatsiya sohasida tobora ko‘proq sodir bo‘lmoqda.

Zamonaviy ta’limning mohiyati faqatgina bilimlarni yetkazishda bo‘lib qolmasdan, balki ta’lim oluvchilarda har qanday vaziyatda murakkab muammolarni hal qilishga qodir bo‘lgan ijodiy (refleksiv va loyihaga yo‘naltirilgan) tafakkur madaniyatini shakllantirishdan iboratbo‘lmog‘i lozim. Mutaxassislarning tor ixtisoslikbo‘yicha yuqori kasbiy bilimlari, odatda, 5-7-yil ichida eskir boshlaydi. Shuning uchun o‘z-o‘zini o‘qitish, qayta tayyorlash, uzluksiz ta’limga bo‘lgan ehtiyoj mutaxassisni zamonaviy hayot sharoitlariga moslashtirishning muhim shartlaridan biridir. Bundan tashqari, zamonaviy ta’lim makonida axborotdan farqli o‘laroq, bilim nuqtayi nazar, e’tiqod va niyatlarni nazarda tutishini, u har doim real harakat bilan bog‘liqligini aniq tushunish lozim bo‘ladi. Bugungi kunda eng muhimi, axborotni qayta ishlashni tashkil etish va yangi, yuqori sifatli intellektual pedagogik mahsulotni shakllantirish bo‘lib, bunda quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladigan o‘zaro bog‘liq strukturlashgan birlik tushuniladi:

-emotsional-hissiy komponent, ya’ni hissiy bo‘yoqqa ega bo‘lgan hisoblanib, xavotirlanish, tashvishlanish, qayg‘urish hissini keltirib chiqaradi;

-ratsional, irratsional komponent, ya’ni fikrlar, maqsadlar, motivlar, qadriyatlar va boshqalar;

-xulq-atvor-irodaviy komponent, ya’ni ijodkorlik, stereotiplar, amaliy ko‘nikmalar, xulq-atvor normalari, harakatga tayyorlik.

Ta’lim jarayoni bilan bog‘liq transformatsion tendensiyalar tadqiqotchi Ye.V. Tinkova tomonidan ajratib ko‘rsatiladi. Uning fikricha, ta’limda namoyon bo‘layotgan transformatsiyalar birinchi navbatda axborot jamiyatining rivojlanishi bilan bog‘liqdir.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlarga asoslanib, bugungi kunda globallashuv va axborot jamiyatining rivojlanishining murakkab jarayonlari jadal moslashib, o‘zgarib borayotgan ta’lim sohasida ham o‘z aksini topmoqda, degan xulosaga kelish maqsadga muvofiqdir. Ushbu jarayonlar, shuningdek, ijtimoiy tuzilmalar va ijtimoiy-madaniy dinamikaning sifat jihatidan yangi xarakterini belgilaydigan ilmiy, texnik, texnologik, ijtimoiy va madaniy xarakterdagi tub o‘zgarishlar, zamonaviy inson hayotining tabiiy va ijtimoiy-madaniy sharoitlarining o‘zgarishi bilan bog‘liqdir. Bundan tashqari, ta’limning transformatsiyasi zamonaviy jamiyatning yangi bilimlar manbai sifatida bilimning rolini kuchaytirish, insonning o‘z faoliyati oqibatlari uchun javobgarlikni anglashi, ijtimoiy tuzilmalarning murakkablashishi va geterogenizatsiya kabi muammolari bilan bog‘liqdir.

Ta’limning doimiy transformatsiyasi reproduktiv-axborot va predmetli- tabaqalashtirilgan bilimlardan integrativ bilimlarga o‘tish, ta’lim jarayoni ishtirokchilarning subyekt-subyekt o‘zaro ta’siri, o‘qitishning innovatsion usullaridan foydalanish, tarmoq ta’limini rivojlantirishga asoslangan ta’lim munosabatlarining yangi turini tashkil etish foydasiga avtoritar o‘qitish uslubini rad etish orqali uni qayta tashkil etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini aks ettiradi. Shu bilan birga, ta’limning zamonaviy transformatsiyasining o‘ziga xos xususiyatlari zamonaviy jamiyatning o‘zaro bog‘liqligi, o‘zaro shartlashganligi va tizimli murakkabligining o‘sishi, dunyoqarash, madaniyat, qadriyat yo‘nalishlarining o‘zgarishi va kundalik hayotda axborot texnologiyalari ulushining to‘yinganligida namoyon bo‘ladi.

Xulosa va takliflar

Ta’lim transformatsiyasi jarayonida milliy an’analar va innovatsion metodlar bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini boyituvchi omillardir. Ularni uyg‘unlashtirish quyidagi natijalarni beradi:

- o‘quvchilarda kuchli milliy ong va zamonaviy bilim uyg‘onadi;
- ta’lim sifati oshadi, kreativlik rivojlanadi;
- yosh avlodda o‘zligini anglash, ijtimoiy mas’uliyat va tashabbuskorlik shakllanadi.

Takliflar:

- O‘qituvchilar uchun maxsus metodik qo‘llanmalar yaratish;
- Ta’lim muassasalarida “Milliy qadriyatlar va innovatsiya” darslarini joriy etish;
- Pedagogik oliygohlarda ushbu yo‘nalishda maxsus kurslar tashkil etish.

Adabiyotlar

1. Begimqulov U. Sh., Karimxojayev A. A., Imomov E. Z. O‘zbekistonda kattalar ta'limi. // Hayot davomida ta'lim: barqaror rivojlanish uchun uzluksiz ta'lim: barqaror rivojlanish uchun uzluksiz ta'lim bo‘yicha xalqaro hamkorlik materiallari. Vol.5. - 2007. 36-41 betlar.
2. Gerasimov G. I. ta'limning o‘zgarishi-Rossiya jamiyati rivojlanishining ijtimoiy-madaniy salohiyati. M.: ijtimoiy-gumanitar bilimlar, 2005. 34-40 betlar.
3. Korchak K. I. va boshqalar. ta'limning raqamli transformatsiyasi tushunchasiga zamonaviy yondashuvlar. // Zamonaviy ta'lim muammolari. - 2022. - №1. 171-183 betlar.
4. Matnazarova M. B. oliy ta'lim mazmunini xalqarolashtirish samaradorligi shartlari. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 2023, №9. 192-194 betlar.
5. Pilyavskiy V. P. ta'limni o‘zgartirish: asosiy tendentsiyalar. // Iqtisodiyot va boshqaruv. - 2020. 26-son (8] 873878-sahifa.
6. Pirainen E. V. zamonaviy axborot makonida o‘quv jarayonining o‘zgarishi. // Nutq.

STRESSNI OLDINI OLISH VA UNI BARTARAF ETISH USULLARI

Abduvohidov Mirjalol O‘ktamjon o‘g‘ili
Buxoro innovatsiyalar universiteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666020

Аннотация. *Ushbu maqolada stress tushunchasi, uning kelib chiqish sabablari va inson salomatligiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, stressni oldini olish va uni bartaraf etishning samarali usullari — psixologik, fiziologik va ijtimoiy yondashuvlar asosida ko‘rib chiqilgan. Maqolada stressni boshqarish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham berilgan.*
Kalit so‘zlar*: stress, profilaktika, psixologiya, relaksatsiya, boshqaruv*
Аннотация. *В статье рассматриваются сущность стресса, причины его возникновения и влияние на здоровье человека. Особое внимание уделяется методам профилактики и преодоления стресса на основе психологических, физиологических и социальных подходов. Также представлены практические рекомендатsiи по управлению стрессом.*
Ключевые слова*: стресс, профилактика, психология, релаксатsiя, управление*
Abstract*. This article analyzes the concept of stress, its causes, and its impact on human health. Special attention is given to methods of stress prevention and coping based on psychological, physiological, and social approaches. Practical recommendations for stress management are also provided.*
Keywords*: stress, prevention, psychology, relaxation, management*

Zamonaviy jamiyat sharoitida inson turli xil psixoemotsional yuklamalarga duch kelmoqda. Texnologik taraqqiyot, axborot oqimining ortishi, ijtimoiy va iqtisodiy omillar insonda stress holatining paydo bo‘lishiga olib keladi. Stress — bu organizmning tashqi va ichki ta’sirlarga nisbatan moslashuv reaksiyasi bo‘lib, u ma’lum darajada foydali bo‘lishi mumkin, ammo uzoq davom etganda inson salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli stressni o‘z vaqtida aniqlash, uning oldini olish va bartaraf etish usullarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Stress tushunchasi va uning sabablari

Stress — bu inson organizmining turli ta’sirlarga javob reaksiyasi bo‘lib, u fiziologik va psixologik o‘zgarishlar bilan kechadi. Uning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- ortiqcha ish yuklamasi;
- emotsional zo‘riqish;
- ijtimoiy muammolar;
- shaxsiy hayotdagi qiyinchiliklar;
- noaniqlik va xavotir hissi.

Stressni oldini olish usullari

Stress profilaktikasi insonning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bilan bog‘liq. Quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- Vaqtni to‘g‘ri boshqarish — kun tartibini rejalashtirish orqali ortiqcha zo‘riqishni kamaytirish;

Jismoniy faollik — muntazam mashqlar stress gormonlarini kamaytiradi;

To‘g‘ri ovqatlanish — organizmning umumiy holatini yaxshilaydi;

Sifatli uyqu — nerv tizimini tiklashda muhim ahamiyatga ega;

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash — oila va do‘stlar bilan muloqot stressni kamaytiradi.

Stressni bartaraf etish usullari

Stress holati yuzaga kelganda uni samarali bartaraf etish muhimdir. Quyidagi yondashuvlar keng qo‘llaniladi:

Relaksatsiya usullari (nafas mashqlari, meditatsiya);

Kognitiv qayta baholash — salbiy fikrlarni ijobiy va real fikrlarga almashtirish;

Psixoterapiya — mutaxassis yordamida stress sabablarini tahlil qilish;

Ijodiy faoliyat — musiqa, rassomlik yoki yozish orqali emotsional holatni yaxshilash;

Tabiat qo‘ynida dam olish — psixoemotsional holatni barqarorlashtiradi.

Zamonaviy inson o‘zi hohlamagan holda kuchli stress rejimida yashaydi va unda muntazam ravishda asab zo‘riqishi to‘planib boradi. Ba’zi kishilar atrofdagilarga baqirib bu holatdan oson chiqib ketadilar. Shunday kishilar borki, o‘zlarining tarbiyasi kuchliligi va madaniyatliligi bilan hammasini ichlariga yutadilar va bu bilan salomatliklariga zarar qiladilar. Tibbiy nuqtai nazardan bunday vaziyatlarda janjal ko‘tarish mumkin va kerak, etika nuqtai nazaridan esa teskarisi. Bundan kelib chiqadiki, inson o‘zi vaziyatga qarab to‘g‘ri qaror qabul qilishi lozim.

His-tuyg‘ularni tiyish odatda turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. G‘azab, hasadgo‘ylik ovqat hazm qilish a’zolarini jarohatlaydi, g‘am-alam esa qandli diabet kasalligini keltirib chiqaradi. Agar inson biron narsadan doimo qo‘rquvda yashasa uning qalqonsimon bezlari zahmat chekadi. Asabiy zo‘riqish, salbiy hayajonlar gipertoniyaga, yurak faoliyatining buzilishi va infarktga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda o‘z hayajonlarini, alamlarini ichida saqlab yuradigan odamlarning salomatligi, o‘z g‘azabini darrov chiqarib yuboradiganlarga nisbatan yomonroq, ya’ni ular yurak hurujlaridan o‘z his-tuyg‘ularini ushlab turmaydiganlarga nisbatan ikki baravar ko‘proq bezovta bo‘ladilar.

Bunday hissiy zo‘riqish vaziyatlaridan chiqib ketishning boshqa yo‘llari mavjudmi? Albatta!

Birinchidan, organizmdagi hissiy zo‘riqishni faqatgina baqirish bilan emas, balki turli jismoniy mashqlar bilan ham bartaraf qilish mumkin. Masalan, katta tezlikda yuqori qavatga ko‘tarilish, velosipedda uchish, o‘tin yorish va hok.

Ikkinchidan, salbiy kechinmalarni ijobiy his –tuyg‘ular bilan almashtirish. Eng osoni nevrologlarning maslahatiga ko‘ra vaziyatni jiddiy qabul qilmaslik va bu holatdan kulgili biror sababni topib qah-qah otib kulish kerak. Bu usul ham organizmdagi tanglikni engib o‘tishga yordam beradi.

Uchinchidan sovuq suvda yuzni yuvish, muz bo‘lagi bilan yuzni artish va shu bilan birga sovuq suv ichish juda yaxshi choradir.

To‘rtinchidan, agar imkon bo‘lsa yoqtirgan kuyingizni eshitish. Bu usul tezda agressiyani bostirishga va kayfiyatni ko‘tarishga yordam beradi. Oz vaqtdan so‘ng o‘zingizni yaxshi his qilishingiz va bo‘lib o‘tgan voqeani esdan chiqarishingiz mumkin.

Shunday qilib stress – bu organizmning zo‘riqish holati bo‘lib, organizmning unga qo‘yiladigan talablariga javob reaktsiyasidir.

Stress zo‘riqishning belgilari: - biror-bir narsada diqqatni jamlay olmaslik;

- ishda xatoliklarga yo‘l qo‘yish;- hotiraning yomonlashishi;- charchash hollari ko‘p kuzatiladi;- tez-tez gapirish;- fikrni jamlay olmaslik;- og‘riqlarning tez-tez paydo bo‘lishi (boshda, oshqozonda, gavdaning orqa tomonida) - yuqori ta’sirchanlik;- shug‘ullanayotgan ishi quvonch baxsh etmaydi;- ishtahaning yo‘qolishi;

Agar biz o‘zimizda zo‘riqishni his qilsak uning sabablarini aniqlashimiz kerak.

Stress fiziologik, psixologik, shaxsiy va tibbiy ko‘rinishlarga ega. Bundan tashqari har qanday stress odamni yuqori darajali emotsional tanqislikka olib keladi.

Fiziologik ko‘rinishlari:

Nafas olishning tezlanishi, yurak urishining tezlashishi, yuzdagi oqarish yoki qizarishlar, qondagi adrenalinning ko‘payishi, terlash.

Psixologik ko‘rinishlar:

Psixologik funktsiyalar dinamikasining o‘zgarishi, ko‘p holatlarda fikrlash qobiliyatining sekinlashishi, fikrni bir joyga to‘play olmaslik, xotiraning kuchsizlanishi, sezish funktsiyalarining kamayishi, qaror qabul qilishning sekinlashishi.

Shaxsiy ko‘rinishlar:

Ishonchsizlik hosil bo‘lishi o‘z-o‘zini kuzatishni kamayishi barcha harakatlarda holatsizlik ijodiy hol qilish borasidagi passivlik, hovliqishi, qo‘rquv hayajonlanish kabilarning ko‘payishi.

Tibbiy ko‘rinishlar:

Asabiylashishining kuchayishi, baqirg‘chaqirlar, hushdan ketish, kuchsizlanish, bosh og‘rigi, uyqusizlik

Inson ekstremal holatga tushganda emotsional holati birdan ko‘tariladi. U bu holatdan chiqib keta olmasligidan qo‘rqadi. Natijada odam o‘zini qo‘yarga joy topa olmaydi. Bunday holat o‘sishi natijasida u o‘z vazifasini kerakligicha bajarara olmaydigan holatga tushadi; xatolar ko‘payadi, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajara olmaydi. Rejalashtirish va o‘z ishiga to‘g‘ri baho berish holati buziladi. Bu voqealarning barchasi salbiy emotsiyalarni keltirib chiqarib, unda o‘z kuchiga ishonmaslik, o‘ziga to‘g‘ri baho berish protsessii kamayadi. Buninig natijasida u ko‘proq xatolarga yo‘l qo‘yadi va stress holatiga yaqinlashtiradi.

Bizning hayotimiz bitmas-tuganmas hayajonli davrlardan iborat:

1. Inson idroki qandaydir muammolar bilan to‘qnashadi.
2. Idrok bu muammolarni hal qilish uchun kurashadi.

Agar biz bu muammoni hal qila olmasak, yoki ko‘ngildagidek hal qila olmasak tushkunlik holatiga tushamiz. Biz bu to‘sqinlikdan o‘tish uchun ko‘plab xatolarga yo‘l qo‘yamiz. Bu xatolarning eng ko‘p tarqalganlaridan biri shundan iboratki, biz kichkini muammoni hal etish uchun juda katta kuch sarflaymz va natijada ishlab chiqarishda emotsional tanqislikni hosil qiladi. Muvaffaqiyatsizlikka e’tiborni kuchaytirishi, xato qilishdan qo‘rqishi ikkinchi tez uchraydigan xatodir. O‘z muvaffaqiyatlarni eslab qolish, muvaffaqiyatsizlikni eslamaslik esa inson psixologiyasiga rohat bag‘ishlaydi. Ko‘plab o‘spirinlar xatolarga yo‘l qo‘yilishi natijasida ishonchsizsizlik holatiga tushib qoladi. Shuning uchun odamlar maqtanish kabi holatlarni o‘zida rivojlantirib fikrni o‘zinin muvaffaqiyatli ishlariga qaratsa, yashash va mehnat qilish osonlashadi.

Xulosa. Stress inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, uning salbiy ta’sirini kamaytirish inson salomatligini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Stressni oldini olish va bartaraf etishda kompleks yondashuv — ya’ni psixologik, fiziologik va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarur. Samarali stress boshqaruvi insonning hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hans Selye *The Stress of Life*. New York: McGraw-Hill, 1956.
2. Richard Lazarus, Susan Folkman. *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing Company, 1984.
3. David G. Myers. *Psychology*. New York: Worth Publishers, 2010.
4. G‘oziev E.. *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
5. Nishonova Z.. *Psixologiya tarixi va nazariyasi*. Toshkent, 2010.
6. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti. Stress va ruhiy salomatlik bo‘yicha tavsiyalar, 2023.
7. Stressni boshqarish va profilaktikasi bo‘yicha zamonaviy psixologik tadqiqotlar hamda ilmiy maqolalar materiallari.

TA’LIM-TARBIYA SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGNING JAMOATCHILIK BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Abduxakimova Nafosat Xasan qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2 – bosqich magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666028

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshirishda pedagogning jamoatchilik (oila, mahalla, homiylar va nodavlat tashkilotlar) bilan hamkorlik qilish faoliyatini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Maqolada o‘qituvchi va jamoatchilik o‘rtasidagi ijtimoiy-pedagogik hamkorlikning zamonaviy texnologiyalari, shakl va usullari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish hamda jamoatchilik bilan aloqalarni tizimli tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim-tarbiya sifati, pedagogik hamkorlik, jamoatchilik bilan ishlash, innovatsion texnologiyalar, oila va mahalla, kommunikativ kompetensiya.*

Abstract. *This article examines the issues of improving the pedagogue's collaboration with the public (family, neighborhood, sponsors, and non-governmental organizations) to enhance the quality and effectiveness of education and upbringing. The article analyzes modern technologies, forms, and methods of socio-pedagogical cooperation between the teacher and the community. In addition, practical recommendations have been developed for developing the teacher's communicative competence and for systematically organizing public relations.*

Keywords: *quality of education and upbringing, pedagogical cooperation, public relations, innovative technologies, family and community, communicative competence.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования взаимодействия педагога с общественностью (семьями, местным сообществом, спонсорами и общественными организациями) в целях повышения качества и эффективности образования и воспитания. В статье анализируются современные технологии, формы и методы социально-педагогического взаимодействия педагога с обществом. Кроме того, сформулированы практические рекомендации по развитию коммуникативной компетенции педагога и системной организации взаимодействия с общественностью.*

Ключевые слова: *качество образования и воспитания, педагогическое сотрудничество, связи с общественностью, инновационные технологии, семья и микрорайон, коммуникативная компетентность.*

Ta’lim-tarbiya sifatini oshirish masalasi bugungi kunda nafaqat pedagogika nazariyasi va amaliyotining markaziy muammolaridan biri, balki jamiyat taraqqiyotining strategik omiliga aylangan kompleks ijtimoiy hodisadir. Ta’lim sifati ko‘p omilli tizim sifatida ta’lim muassasasining ichki resurslari (kadrlar salohiyati, o‘quv-uslubiy ta’minot, boshqaruv madaniyati, ta’lim texnologiyalari, baholash va monitoring) hamda tashqi ijtimoiy sheriklik resurslari (ota-onalar, mahalla, nodavlat notijorat tashkilotlar, ish beruvchilar, ommaviy axborot vositalari, madaniyat va sport institutlari)ning uzviy hamkorligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, ta’lim va tarbiya jarayonlarining integratsiyasi kuchaygan sharoitda pedagogning jamoatchilik

bilan ishlash samaradorligi ta’lim natijalarining barqarorligi va tarbiyaviy ta’sirning uzluksizligini ta’minlaydigan muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy yondashuvlarda ta’lim muassasasi “yopiq” institutdan “ochiq” ijtimoiy tizimga aylanishi zarurligi qayd etilib, bunda pedagog jamoatchilik resurslarini maqsadli safarbar etuvchi, ijtimoiy kommunikatsiyalarni boshqaruvchi va tarbiyaviy muhitni loyihalovchi subyekt sifatida qaraladi. Shu bois, pedagogning jamoatchilik bilan ishlash samaradorligini takomillashtirish texnologiyasini ishlab chiqish va asoslash, uning nazariy poydevorini aniqlash, ilg‘or tajribalarni tahlil qilish hamda o‘lchab bo‘ladigan natijalar orqali baholash dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir.

Ta’lim-tarbiya sifatini oshirishda jamoatchilik bilan ishlash samaradorligini takomillashtirish, avvalo, “sifat” kategoriyasining pedagogik mazmuni hamda sifatni boshqarishning zamonaviy konsepsiyalariga tayanadi. Ta’lim sifatini faqat akademik yutuqlar yig‘indisi sifatida talqin qilish cheklangan yondashuv bo‘lib, u o‘quvchining kompetensiyalari, ijtimoiy-emotsional rivojlanishi, fuqarolik pozitsiyasi, kasbiy yo‘naltirilganligi va shaxsiy qadriyatlar tizimining shakllanishi kabi ko‘rsatkichlar bilan to‘ldirilgandagina to‘liq manzara yuzaga keladi. Xalqaro miqyosda ta’limni inson kapitalini rivojlantirishning bosh omili sifatida ko‘ruvchi yondashuvlar, shuningdek, samaradorlikni baholashning indikatorlar tizimi ta’lim muassasasining tashqi hamkorlar bilan aloqalarini ham sifat mezonlari qatoriga kiritishni talab etadi. Bunda jamoatchilik bilan ishlash pedagogik faoliyatning qo‘shimcha yo‘nalishi emas, balki ta’lim va tarbiya natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi institutsional mexanizm sifatida baholanadi.

Jamoatchilik bilan ishlash samaradorligini takomillashtirishning ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida yuzaga kelishida bir nechta omillar tutashadi. Birinchidan, zamonaviy axborotlashgan jamiyatda bolalar va o‘smirlar tarbiyasiga ta’sir qiluvchi agentlar ko‘paydi: raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, “tengdoshlar madaniyati” va ommaviy madaniyat. Bu sharoitda maktabning tarbiyaviy funksiyasi yolg‘iz o‘zi yetarli bo‘lmay, oila va mahalla, jamoat institutlari bilan hamkorlikda “umumiy tarbiyaviy front”ni yaratish ehtiyoji kuchayadi. Ikkinchidan, ta’lim muassasalarida natijadorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv kuchaygan sari sifatni ta’minlashning tashqi va ichki kafolatlari o‘rtasidagi muvozanat masalasi dolzarblashadi. “Sifat madaniyati” tushunchasi aynan ichki mas’uliyat va tashqi ishonchning uyg‘unlashuvi orqali qaror topadi; bunda jamoatchilik bilan tizimli muloqot va hamkorlik ishonch kapitalini oshiruvchi asosiy yo‘nalishlardan hisoblanadi. Uchinchidan, o‘qituvchining kasbiy roli transformatsiyalanib, u faqat bilim beruvchi emas, balki hamkorlikni yo‘lga qo‘yuvchi fasilitator, mediator va ijtimoiy loyihalar koordinatori sifatida ham ko‘rilmoqda. Shu rolni samarali bajarish uchun pedagogda kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy hamkorlikni boshqarish ko‘nikmalari, konfliktologik savodxonlik va jamoatchilik resurslarini ta’lim maqsadlariga yo‘naltirish malakalari rivojlangan bo‘lishi zarur.

Jamoatchilik bilan ishlash samaradorligini takomillashtirishning hozirgi holati va ilg‘or tajribalariga murojaat qilinganda, amaliyotda ikki xil tendensiya kuzatiladi. Bir tomondan, maktablarda ota-onalar yig‘ilishi, “Ochiq eshiklar kuni”, tarbiyaviy tadbirlar, profilaktik uchrashuvlar kabi an’anaviy shakllar keng tarqalgan. Biroq ularning muammoli jihati shundaki, ko‘pincha ular epizodik, ma’lumot berishga yo‘naltirilgan va “bir tomonlama muloqot” shaklida o‘tadi; natijada ota-onalarning real ishtiroki, hamkorlik mas’uliyati va ta’lim jarayoniga qo‘shgan hissasi barqaror tizimga aylanmaydi. Ikkinchi tomondan, so‘nggi yillarda “maktab–oila–mahalla” hamkorligini loyiha asosida yo‘lga qo‘yish, ota-onalar universiteti, mentorlik dasturlari, mahalla bilan birgalikdagi ijtimoiy-pedagogik profilaktika, volontyorlik va servis-

learning elementlari kabi ilg‘or yondashuvlar paydo bo‘lmoqda. Bunday amaliyotlarning samarasi, odatda, hamkorlikning maqsadi aniq belgilanganda, natijalar ko‘rsatkichlar orqali o‘lchanganda, mas’ullar va muddatlar rejalashtirilganda, kommunikatsiya kanallari (onlayn va oflayn) muvofiqlashtirilganda yuqori bo‘ladi.

Ilg‘or tajribalar tahlilida ota-onalar bilan hamkorlikning “ko‘p darajali” modeli muhim o‘rin tutadi. Masalan, Epsteinning oilani jalb etish modeli ota-onalar ishtirokini olti yo‘nalishda ko‘radi: ota-onalik kompetensiyasini qo‘llab-quvvatlash, maktab bilan muloqot, volontyorlik, uyda o‘qishni qo‘llab-quvvatlash, qaror qabul qilishda ishtirok, hamjamiyat bilan hamkorlik. Ushbu yo‘nalishlar pedagog uchun “qaysi ishni qanchalik muvozanatda tashkil etish” bo‘yicha texnologik xarita vazifasini bajaradi. Ayniqsa, “uyda o‘qishni qo‘llab-quvvatlash” yo‘nalishi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir etadi: ota-ona bolaga nazorat yoki bosim o‘tkazuvchi emas, balki o‘rganish jarayonini tashkil etuvchi muhit yaratuvchi hamkor sifatida ishtirok etadi. Bu jarayonni yo‘lga qo‘yishda pedagog ota-onaga metodik tavsiyalar, o‘quv materiallari bilan ishlash bo‘yicha yo‘riqnomalar, bolaning yoshi va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda muloqot uslublarini taklif etishi zarur.

Jamoatchilik bilan ishlash samaradorligini takomillashtirishning xususiyatlarini aniqlashda, avvalo, bu jarayonning texnologik tabiatini ochib berish zarur. Pedagogik texnologiya deganda, odatda, maqsadga erishishni kafolatlovchi, izchil, diagnostik, qayta tiklanuvchi va boshqariladigan jarayon tushuniladi. Demak, jamoatchilik bilan ishlash texnologiyasi ham maqsad (sifatni oshirish), mazmun (hamkorlik yo‘nalishlari), metodlar (muloqot, maslahat, trening, mediatorlik, loyiha faoliyati), vositalar (platformalar, hujjatlar, monitoring anketalari), shakllar (klub, yig‘ilish, seminar, onlayn konsultatsiya), bosqichlar (tashxis–rejalashtirish–amalga oshirish–baholash–korreksiya) va natijalar (indikatorlar) orqali tavsiflanishi lozim. Bu xususiyatlar texnologiyani “tadbirlar ro‘yxati”dan farqlaydi: unda har bir amaliy qadam maqsad va mezon bilan bog‘langan bo‘ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ta’lim-tarbiya sifatini oshirishda pedagogning jamoatchilik bilan ishlash samaradorligini takomillashtirish — mazmunan ijtimoiy kapitalni ko‘paytirish, ekologik tizimlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni mustahkamlash, manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikni boshqarish va sifat menejmenti sikllariga tayangan holda doimiy yaxshilashni taqozo etadigan kompleks ijtimoiy-pedagogik muammodir. Uni texnologik yondashuv asosida tashkil etish pedagogik faoliyatni epizodik tadbirlardan tizimli, diagnostik va natijaga yo‘naltirilgan hamkorlik jarayoniga olib chiqadi. Bunda jamoatchilik bilan ishlashning nazariy asoslari (ekologik yondashuv, ijtimoiy kapital, manfaatdor tomonlar nazariyasi, sifat konsepsiyalari), amaliy mazmuni (axborot-kommunikatsiya, pedagogik ma’rifat, birgalikdagi faoliyat, profilaktika, refleksiya), modeli (maqsad–subyekt–resurs–jarayon–natija) va usullari (kommunikativ, tashkiliy, diagnostik, profilaktik, raqamli) o‘zaro uyg‘unlashgandagina ta’lim-tarbiya sifati barqaror oshishi uchun zarur shart-sharoitlar yuzaga keladi. O‘zbekiston ta’lim tizimi kontekstida bunday texnologiya normativ talablar va milliy tarbiya qadriyatlari bilan uyg‘un holda qo‘llansa, maktabning ochiqligi, jamoatchilik ishonchi va o‘quvchi muvaffaqiyati o‘rtasidagi musbat bog‘lanish yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-637).
2. Bronfenbrenner, U. (1979). The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press.

3. Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94, S95–S120.
4. Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (4th ed.). SAGE Publications.
5. Deming, W. E. (1986). Out of the Crisis. MIT Press.
6. Epstein, J. L. (2011). School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools (2nd ed.). Westview Press.
7. Freeman, R. E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman.
8. Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining quality. Assessment & Evaluation in Higher Education, 18(1), 9–34.
9. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. Basic Books.
10. Yo‘ldoshev, J. G‘. (2004). Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘qituvchi.

PEDAGOGIK KOMMUNIKATSIYADA E’TIBOR MARKAZLARI NAZARIYASI: NAZARIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TA’LIMDA SAMARALI QO‘LLANILISHI

Badalmatova Ziyoda Gofurjonovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turi bo‘yicha) yo‘nalishi 2-bosqich magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666051

Annotatsiya. *Ushbu maqolada pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlari nazariyasining mazmuni, uning nazariy rivojlanish bosqichlari hamda ta’lim jarayonida samarali qo‘llanilishining shakl, metod va vositalari yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchining diqqatni boshqarish kompetensiyasi va uning ta’lim samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning faolligini oshirish, bilimlarni chuqur o‘zlashtirish va ijobiy pedagogik muhit yaratishda muhim omil sifatida baholanadi.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik kommunikatsiya, e’tibor markazlari, ta’lim samaradorligi, o‘qituvchi faoliyati, metod va vositalar, interaktiv ta’lim, psixologik muhit.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются содержание теории центров внимания в педагогической коммуникации, этапы её теоретического развития, а также формы, методы и средства эффективного применения в образовательном процессе. Проанализирована роль управления вниманием учителя и его влияние на эффективность обучения. Данный подход рассматривается как важный фактор повышения активности учащихся, глубокого усвоения знаний и формирования благоприятной педагогической среды.*

Ключевые слова: *педагогическая коммуникация, центры внимания, эффективность обучения, деятельность учителя, методы и средства, интерактивное обучение, психологическая среда.*

Abstract. *This article explores the content of the theory of attention centers in pedagogical communication, its stages of theoretical development, and the forms, methods, and tools of its effective application in the educational process. It also analyzes the teacher’s ability to manage attention and its impact on learning effectiveness. This approach is considered an important factor in increasing students’ engagement, deepening knowledge acquisition, and creating a positive pedagogical environment.*

Keywords: *pedagogical communication, attention centers, learning effectiveness, teacher activity, methods and tools, interactive learning, psychological environment*

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashuvga va faol ishtirok etishga yo‘naltiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli pedagogik kommunikatsiya masalasi ta’lim jarayonining markaziy omillaridan biri hisoblanadi. Pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlari nazariyasi o‘qituvchining diqqatni samarali boshqarish qobiliyatini o‘rganadi. Ushbu nazariya o‘qituvchi faoliyatining ko‘p qirrali ekanligini, ya’ni bir vaqtning o‘zida bir nechta jarayonni nazorat qilish zarurligini asoslab beradi.

E’tibor markazlari nazariyasining mazmun-mohiyati haqida ma’lumot beradigan bo‘lsak, e’tibor markazlari nazariyasi pedagogik jarayonda o‘qituvchining diqqatini bir nechta obyektlarga yo‘naltira olish qobiliyatiga asoslanadi. Bu obyektlar quyidagilardan iborat: o‘quv materiali va uning mazmuni; o‘quvchilarning psixologik va individual xususiyatlari; sinfdagi umumiy ijtimoiy-psixologik muhit; o‘qituvchining nutqi, harakati va metodik faoliyati. Mazkur nazariyaga ko‘ra, o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki murakkab kommunikativ jarayonni boshqaruvchi subyekt hisoblanadi. Uning e’tibor markazlarini to‘g‘ri taqsimlay olishi dars samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Nazariyaning nazariy rivojlanish bosqichlari quyidagilardan iborat. Bular:

1. An’anaviy (reproduktiv) bosqich. Bu bosqichda ta’lim jarayoni o‘qituvchi markazli bo‘lib, asosiy e’tibor bilimni yetkazishga qaratilgan. O‘quvchi passiv tinglovchi sifatida qaraladi. O‘qituvchining diqqat markazi asosan o‘z nutqi va o‘quv materialida jamlangan.

2. Shaxsga yo‘naltirilgan bosqich. Mazkur bosqichda ta’lim jarayonida o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlari inobatga olinadi. O‘qituvchi diqqatini o‘quvchilar faoliyatiga ko‘proq qaratadi, ular bilan interaktiv muloqotga kirishadi.

3. Faoliyatga asoslangan bosqich. Bu bosqichda o‘quvchilar faol subyektga aylanadi. O‘qituvchi esa tashkilotchi va yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. E’tibor markazlari kengayib, o‘quvchilarning mustaqil ishlari, guruhiy faoliyati va ijodiy yondashuvlari ham qamrab olinadi.

4. Integrativ va innovatsion bosqich. Zamonaviy ta’limda o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida bir nechta e’tibor markazini boshqaradi: axborot texnologiyalari, interaktiv metodlar, o‘quvchilar faoliyati va psixologik muhit. Bu bosqich pedagogik mahoratning yuqori darajasini talab qiladi.

Ta’lim jarayonida qo‘llanilishining mazmuni – pedagogik kommunukatsiyaning muhim jihatlaridan biri. E’tibor markazlari nazariyasining ta’limdagi mazmuni quyidagilar orqali namoyon bo‘ladi: o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undash; bilimlarni ongli va chuqur o‘zlashtirishni ta’minlash; individual yondashuvni amalga oshirish; samarali pedagogik muloqotni tashkil etish va boshqalar. Bu yondashuv orqali dars jarayoni jonlanadi, o‘quvchilar o‘z fikrini erkin bayon etadi va mustaqil ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Qo‘llanilish shakllari ya’ni e’tibor markazlari nazariyasini amaliyotda quyidagi shakllarda qo‘llash mumkin: ma’ruza mashg‘ulotlari – tizimli bilim berishda; seminar va amaliy darslar – fikr almashish va muhokama uchun; guruhli ishlar – hamkorlikda o‘rganish uchun; individual mashg‘ulotlar – shaxsiy yondashuvni ta’minlash uchun; masofaviy ta’lim – raqamli texnologiyalar orqali e’tiborni boshqarishda va hokazo.

Bundan tashqari, pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlarini samarali boshqarishda interaktiv metodlar muhim o‘rin tutadi. Xususan, brainstorming, debat va klaster metodlari o‘quvchilarning fikrlash faolligini oshirish, ularni dars jarayoniga jalb etish va muloqotni jonlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Masalan: **brainstorming (aqliy hujum) metodini qo‘llash**. Brainstorming metodi o‘quvchilarning erkin va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodni qo‘llash jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- o‘qituvchi muammo yoki savolni aniq va tushunarli shaklda taqdim etadi;
- o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bayon etadilar (tanqidga yo‘l qo‘yilmaydi);
- barcha g‘oyalar yozib olinadi va tizimlashtiriladi;
- yakunda eng maqbul yechimlar saralanadi.

Bu metod orqali o‘qituvchi e’tiborini bir vaqtning o‘zida barcha o‘quvchilarga qaratadi, o‘quvchilar esa faol fikrlash jarayoniga jalb etiladi.

Debat (munozara) metodini qo‘llash. Debat metodi o‘quvchilarda dalillash, o‘z fikrini himoya qilish va boshqalarning fikrini hurmat qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Uni qo‘llash quyidagicha amalga oshiriladi:

- muayyan mavzu yoki muammoli savol tanlanadi;
- o‘quvchilar guruhlarga ajratilib, qarama-qarshi fikrlarni himoya qiladi;
- har bir guruh o‘z dalillarini keltiradi va himoya qiladi;
- yakunda umumiy xulosa chiqariladi.

Debat jarayonida o‘qituvchi e’tibor markazini muloqot jarayoniga, o‘quvchilarning nutq madaniyatiga va psixologik muhitga qaratadi.

Klaster metodini qo‘llash. Klaster metodi o‘quvchilarning fikrlarini tizimlashtirish va mavzuni chuqurroq anglashga yordam beradi. Ushbu metod quyidagi tarzda qo‘llaniladi:

- asosiy tushuncha doska yoki markazga yoziladi;
- o‘quvchilar shu tushuncha bilan bog‘liq g‘oyalarni bildiradilar;
- g‘oyalar shoxlanib, grafik ko‘rinishda joylashtiriladi;
- natijada mavzuning umumiy tuzilmasi hosil bo‘ladi.

Bu metod orqali o‘qituvchi o‘quvchilarning tafakkur jarayonini kuzatadi va ularning bilimlarini tizimli ravishda rivojlantiradi. Mazkur interaktiv metodlar pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Ular o‘quvchilarning faolligini oshirib, dars jarayonini jonli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlarini boshqarishda quyidagi vositalar muhim ahamiyatga ega:

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (kompyuter, planshet, proyektor);
- vizual materiallar (slayd, diagramma, video);
- didaktik vositalar (kartochkalar, testlar);
- nutqiy vositalar (intonatsiya, pauza, urg‘u);
- neverbal vositalar (imo-ishora, mimika, ko‘z bilan aloqa).

E’tibor markazlarini to‘g‘ri boshqarish - o‘quvchilarning darsga qiziqishi ortishiga, bilimlarni o‘zlashtirish darajasi oshishi, sinfda ijobiy psixologik muhit shakllanishi va o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ishonch mustahkamlanishi kabi natijalarga olib keladi.

Pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlari nazariyasi zamonaviy ta’lim jarayonining muhim nazariy va amaliy asoslaridan biri hisoblanadi. Ushbu nazariya o‘qituvchining kasbiy faoliyatida diqqatni to‘g‘ri taqsimlash, bir vaqtning o‘zida bir nechta pedagogik jarayonni boshqarish hamda samarali muloqotni tashkil etish imkonini beradi. Maqolada tahlil qilinganidek, e’tibor markazlari nazariyasi o‘zining rivojlanish bosqichlari orqali an’anaviy yondashuvdan zamonaviy, integrativ va innovatsion bosqichgacha takomillashib borgan. Bu esa ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Shuningdek, ushbu nazariyaning ta’lim jarayonida qo‘llanilishi dars samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va ularni faol subyekt sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Interaktiv metodlar — xususan, brainstorming, debat va klaster usullaridan foydalanish

orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va o‘z nuqtai nazarini asoslab berish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Bundan tashqari, e’tibor markazlarini to‘g‘ri boshqarish o‘qituvchiga sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhitni nazorat qilish, har bir o‘quvchiga individual yondashuvni amalga oshirish hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifati va natijadorligining oshishiga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, pedagogik kommunikatsiyada e’tibor markazlari nazariyasini chuqur o‘rganish va uni amaliyotda qo‘llash har bir pedagog uchun zaruriy kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvni ta’lim tizimiga keng joriy etish orqali nafaqat bilim berish samaradorligini oshirish, balki barkamol, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3.Pedagogika nazariyasi va tarixi: Darslik / R. Mavlonova va boshqalar. – Toshkent: Fan, 2010.
4.Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011.
5.To‘xtaxodjayeva M.X. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2013.
6.Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
7.G‘ulomov S.S. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Sharq, 2012.

ZAMONAVIY RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA YOSHLARNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI, EMOTSIONAL INTELLEKTI VA MOTIVATSIYASI ORQALI TA’LIM SIFATINI OSHIRISH

Z.A. Chiftchi[1], S.X.Normuratov [2]
[1]ADTI, Ijtimoiy gigiyena va sog‘liqni saqlashni boshqarish kafedrasi assistenti. O‘zbekiston,
[2]ADTI, “Fundamental Tibbiyot” ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi. O‘zbekiston
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666077

Annotatsiya*. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli ta’lim muhitida yoshlarning psixologik xavfsizligi, emotsional intellekti va motivatsiyasining ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Tibbiyot instituti talabalari misolida psixologik omillarning o‘quv jarayoniga ta’siri, klinik fikrlashning shakllanishi hamda raqamli ta’lim sharoitidagi psixologik muammolar yoritilgan. Shuningdek, emotsional intellekt va motivatsiyani rivojlantirish orqali ta’lim sifatini oshirishning innovatsion pedagogik yondashuvlari ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, psixologik xavfsizlik, emotsional intellekt, motivatsiya, tibbiyot ta’limi, pedagogik psixologiya, ta’lim sifati.*

Аннотация. *В данной статье анализируется влияние психологической безопасности, эмоционального интеллекта и мотивации молодежи на качество образования в условиях цифровой образовательной среды. На примере студентов медицинских вузов рассматриваются психологические факторы, влияющие на учебный процесс, формирование клинического мышления и психоэмоциональные особенности обучения. Также обсуждаются инновационные педагогические подходы к повышению качества образования.*

Ключевые слова: *цифровое образование, психологическая безопасность, эмоциональный интеллект, мотивация, медицинское образование, педагогическая психология, качество образования.*

Abstract*. This article analyzes the impact of psychological safety, emotional intelligence, and motivation of young people on the quality of education in a digital learning environment. Based on medical university students, it examines psychological factors affecting learning processes, clinical thinking development, and psycho-emotional aspects of education. Innovative pedagogical approaches to improving education quality are also discussed.*

Keywords: *digital education, psychological safety, emotional intelligence, motivation, medical education, pedagogical psychology, quality of education.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi raqamli texnologiyalar asosida jadal rivojlanmoqda. Tibbiyot ta’limida ham virtual simulyatsiyalar, onlayn platformalar va raqamli resurslar keng qo‘llanilmoqda. Biroq bu jarayon nafaqat texnologik, balki chuqur psixologik o‘zgarishlarni ham keltirib chiqarmoqda.

Pedagogik psixologiya nazariyalariga ko‘ra, o‘quvchining bilim o‘zlashtirishi uning psixologik holati bilan bevosita bog‘liq. Ayniqsa tibbiyot instituti talabalarida stress, motivatsiya va emotsional intellekt darajasi o‘quv samaradorligiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli zamonaviy ta’lim jarayonida psixologik omillarni chuqur o‘rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Psixologik xavfsizlikning ilmiy-pedagogik asoslari va tibbiyot ta’limidagi ahamiyati. Psixologik xavfsizlik pedagogik va ijtimoiy psixologiyada shaxsning o‘z fikrini erkin ifoda etishi, xatolardan qo‘rqmasligi va ijtimoiy bosimdan holi muhitda faoliyat yurita olishi sifatida talqin etiladi. K. Rogersning “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim” konsepsiyasiga ko‘ra, o‘quvchi o‘zini xavfsiz his qilgan sharoitda uning kognitiv faolligi, ijodiy fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati maksimal darajada rivojlanadi. L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi ham shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi o‘z imkoniyatidan biroz yuqori darajadagi vazifalarni bajarishda o‘qituvchi va ijtimoiy muhit qo‘llab-quvvatloviga muhtoj bo‘ladi. Agar ta’lim muhitida tanqid, masxara yoki psixologik bosim ustun bo‘lsa, bu zona “bloklanadi” va o‘quv jarayoni sustlashadi. Agar o‘qituvchi xatoni tabiiy jarayon sifatida qabul qilib, qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratsa, talaba klinik fikrlashni tezroq rivojlantiradi.

Raqamli ta’lim muhitida esa psixologik xavfsizlik yanada murakkablashadi. Talaba ekran ortida o‘zini erkinroq his qilishi, anonim fikr bildirish imkonining ortishi bilan birga, ijtimoiy taqqoslash (social comparison), “FOMO” va psixologik bosim kuchayishi mumkin. Shu sababli zamonaviy pedagogik psixologiyada “raqamli psixologik xavfsizlik” tushunchasi shakllanmoqda.

Emotsional intellektning ta’lim va klinik faoliyatdagi o‘rni. Emotsional intellect shaxsning o‘z emotsiyalarini anglash, boshqarish va boshqalarning emotsional holatini tushunish qobiliyatidir. Goleman modeliga ko‘ra u besh asosiy komponentdan iborat: o‘zini anglash, o‘zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko‘nikmalar.

Tibbiyot ta’limida emotsional intellekt nafaqat psixologik, balki kasbiy kompetensiya sifatida ham muhimdir. Klinik amaliyotda talaba bemor bilan muloqot qilganda uning qo‘rquvini tushunishi, emotsional holatini sezishi va professional muloqot qila olishi kerak. Yuqori emotsional intellekt: stressli vaziyatlarda sovuqqonlikni saqlashga, empatiya orqali bemor ishonchini oshirishga, klinik qaror qabul qilish sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Motivatsiya va raqamli ta’lim sharoitida o‘quv faoliyati. Motivatsiya ta’lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. A. Maslowning ehtiyojlar piramidasiga ko‘ra, inson avval xavfsizlik va asosiy ehtiyojlari qondirilgandan so‘ng o‘zini rivojlantirishga intiladi. Agar talaba psixologik jihatdan xavfsiz bo‘lmasa, uning kognitiv motivatsiyasi pasayadi. D. Deci va R. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan Self-Determination Theory ga ko‘ra, ichki motivatsiya uch asosga tayanadi: avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog‘liqlik. Tibbiyot talabasida ichki motivatsiya kuchli bo‘lsa, u klinik fikrlashni rivojlantirishga chuqur kirishadi.

Raqamli ta’lim muhitining psixologik ta’siri.

Raqamli ta’lim zamonaviy tibbiyot ta’limining ajralmas qismiga aylangan. Onlayn darslar, 3D anatomiya platformalari va virtual simulyatsiyalar bilimni mustahkamlashga yordam beradi.

Biroq raqamli muhit:

- diqqatning tez chalg‘ishi,
- ijtimoiy izolatsiya,
- ekran charchoqligi kabi psixologik muammolarni ham keltirib chiqaradi.

Ta’lim sifatini oshirishning innovatsion psixologik-pedagogik yondashuvlari.

Ta’lim sifatini oshirish faqat texnologik emas, balki psixologik yondashuvlarni ham talab qiladi. Zamonaviy tibbiyot ta’limida quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

- Simulyatsion ta’lim (SimCenter) - real klinik vaziyatlarni modellashtirish.
- Problem-Based Learning (PBL) – muammoli klinik holatlarni yechish.

- Team-Based Learning – guruhda klinik fikrlashni rivojlantirish.
- Feedback madaniyati – xatolarni konstruktiv tahlil qilish.
- Stressni boshqarish treninglari – klinik bosimga tayyorlash.

Bu yondashuvlarda o‘qituvchi “bilim beruvchi” emas, balki “facilitator” sifatida talabaning rivojlanishini yo‘naltiradi. Natijada talabaning motivatsiyasi, emotsional intellekti va klinik fikrlashi bir vaqtda rivojlanadi.

Xulosa. Zamonaviy raqamli ta’lim muhitida psixologik xavfsizlik, emotsional intellekt va motivatsiya ta’lim sifatini oshirishda hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Ushbu omillar o‘quvchilarning faolligini, moslashuvchanligini va o‘quv samaradorligini oshiradi. Shu sababli ta’lim jarayonida nafaqat texnologik, balki psixologik yondashuvlarni ham rivojlantirish muhimdir.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Goleman D. Emotional Intelligence, Bantam Books, 1995.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society, Harvard University Press, 1978.
3. Rogers C. Freedom to Learn, 1969.
4. Deci E., Ryan R. Self-Determination Theory, 1985.
5. Maslow A. Motivation and Personality, 1954.
6. Mayer J., Salovey P. Works on Emotional Intelligence Theory.
7. UNESCO Reports on Digital Education Transformation.
8. University Textbooks of Pedagogical Psychology and Medical Education.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION METODLAR VA PSIXOLOGIK OMILLAR UYG‘UNLIGI

Z.A. Chiftchi[1], H.M. Qo‘ldasheva[2]
[1]ADTI, Ijtimoiy gigiyena va sog‘liqni saqlashni boshqarish kafedrasi assistenti, “Oliy hamshiralik ishi” va “Fundamental Tibbiyot” ta’lim yo‘nalishi mas’uli. O‘zbekiston.
[2]ADTI, “Fundamental Tibbiyot” ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi. O‘zbekiston.
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666096

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim sifatini oshirishda innovatsion pedagogik metodlar va psixologik omillar uyg‘unligining ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning faolligi, motivatsiyasi, diqqat va xotira jarayonlari hamda emotsional holati ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar va individuallashtirilgan yondashuvlar o‘quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Maqolada pedagogik innovatsiyalar va psixologik omillarning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy jihatdan yoritilib, ta’lim sifatini oshirishga doir tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion metodlar, pedagogika, psixologik omillar, ta’lim sifati, motivatsiya, interfaol ta’lim, o‘quv jarayoni, emotsional intellect.*

Аннотация. *В данной статье анализируется значение сочетания инновационных педагогических методов и психологических факторов в повышении качества образования. В современной образовательной системе активность учащихся, мотивация, процессы внимания и памяти, а также эмоциональное состояние оказывают непосредственное влияние на эффективность обучения. Интерактивные методы, цифровые технологии и индивидуализированный подход способствуют повышению качества образовательного процесса. В статье рассматривается взаимосвязь педагогических инноваций и психологических факторов, а также предлагаются рекомендации по повышению качества образования.*

Ключевые слова: *инновационные методы, педагогика, психологические факторы, качество образования, мотивация, интерактивное обучение, учебный процесс, эмоциональный интеллект.*

Abstract. *This article analyzes the importance of integrating innovative pedagogical methods and psychological factors in improving the quality of education. In modern educational systems, students’ activity, motivation, attention, memory processes, and emotional state significantly affect learning effectiveness. Interactive methods, digital technologies, and individualized approaches contribute to improving the efficiency of the educational process. The article examines the interrelation between pedagogical innovations and psychological factors and provides recommendations for enhancing education quality.*

Keywords: *innovative methods, pedagogy, psychological factors, education quality, motivation, interactive learning, learning process, emotional intelligence.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi jadal rivojlanib, an’anaviy yondashuvlar o‘rnini innovatsion pedagogik metodlar egallamoqda. Ta’lim sifatini oshirish faqatgina o‘qitish usullariga emas, balki o‘quvchilarning psixologik holatiga ham bevosita bog‘liqdir. Motivatsiya,

diqqat, xotira, emotsional intellekt kabi psixologik omillar o‘quv jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy komponentlardan biridir.

Shu sababli zamonaviy ta’limda pedagogik innovatsiyalar va psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Innovatsion pedagogik metodlarning nazariy asoslari va ta’lim sifatidagi o‘rni.

Zamonaviy pedagogika fanida ta’lim sifatini oshirish masalasi dolzarb hisoblanadi. Pedagog olimlar fikricha, ta’lim sifati o‘qitishning mazmuni, metodlari va vositalarining ilmiy asoslangan holda tanlanishiga bog‘liqdir.

Innovatsion pedagogik metodlar o‘quvchini ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantirib, uning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Ular interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, modulli ta’lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘z ichiga oladi.

Pedagogik tadqiqotlarga ko‘r, bu yondashuvlar o‘quvchida tayyor bilimni qabul qilish emas, balki uni mustaqil kashf etish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Med institut talabasi misolida:Tibbiyot institutida anatomiyani faqat yodlash orqali o‘rganish bilimni yuzaki qiladi. Ammo 3D modellar, klinik holatlar va muhokama metodlari qo‘llansa, talaba nafaqat tuzilmani, balki uning klinik ahamiyatini ham tushunadi.

Ta’lim jarayonida psixologik omillarning ilmiy asoslari.

Psixologiya fanida o‘quv jarayoni shaxs faoliyatining murakkab turi sifatida qaraladi. Shu bois ta’lim samaradorligi nafaqat metodik yondashuvlarga, balki o‘quvchining psixologik xususiyatlariga ham bog‘liqdir.

Asosiy psixologik omillar quyidagilardan iborat:

Motivatsiya – A.N. Leontyev faoliyat nazariyasiga ko‘ra, har qanday o‘quv faoliyati motiv bilan boshlanadi. Ichki motivatsiya (qiziqish, bilishga intilish) tashqi motivatsiyaga nisbatan barqarorroq hisoblanadi.

- Diqqat va idrok – diqqat o‘quv materialini qabul qilishning asosiy sharti bo‘lib, uning barqarorligi bilimni o‘zlashtirish sifatiga bevosita ta’sir qiladi.
- Xotira jarayonlari – G. Ebbinghaus tadqiqotlariga ko‘ra, takrorlash va mantiqiy bog‘lash bilimni uzoq muddatli xotirada saqlashning eng samarali usullaridir.
- Emotsional holat – D. Goleman tomonidan ishlab chiqilgan emotsional intellekt nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchining hissiy barqarorligi uning o‘quv faoliyatidagi samaradorligini belgilaydi.

Med institut talabasi misolida:

Tibbiyot talabasi biokimyo fanini o‘rganayotganda motivatsiya past bo‘lsa, murakkab jarayonlar (masalan, Krebs sikli yoki ferment reaksiyalari) qiyin tuyuladi. Ammo agar u bu bilimlarni klinik amaliyot bilan bog‘lasa — masalan, qandli diabetda glyukoza almashinuvi buzilishi bilan — uning ichki motivatsiyasi kuchayadi.

Shuningdek, tibbiyot sohasida stress darajasi yuqori bo‘lib, imtihonlar va klinik amaliyotlar talabaning emotsional holatiga kuchli ta’sir qiladi. Stressni boshqara olgan talabaning diqqat, xotira va o‘zlashtirish darajasi ham sezilarli oshadi.

Innovatsion metodlar va psixologik omillar integratsiyasi.

Zamonaviy didaktikada ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarni integratsiya qilish muhim hisoblanadi. L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni o‘qituvchi yoki tengdoshlari yordami bilan bajarish orqali rivojlanadi. Bu

jarayonda innovatsion metodlar psixologik omillar bilan uyg‘unlashganda ta’lim yanada samarali bo‘ladi. Masalan:

- Muammoli ta’lim o‘quvchida kognitiv ziddiyat yaratib, fikrlash jarayonini faollashtiradi;
- Guruhli ish ijtimoiy psixologik ko‘nikmalarni (muloqot, hamkorlik, fikr almashish) rivojlantiradi;
- Loyiha asosida o‘qitish mustaqil qaror qabul qilish, rejalashtirish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi;
- Raqamli texnologiyalar esa vizual va interaktiv ta’lim orqali idrokni kuchaytiradi.

Med institut talabasi misolida:

Klinik fanlarda talaba ko‘pincha mustaqil tashxis qo‘yishda qiyinchilikka duch keladi. Ammo kichik guruhlarda klinik case tahlili qilish, o‘qituvchi yo‘naltirishi va simulyatsion mashg‘ulotlar orqali u asta-sekin klinik fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, “bemor nafas qisishi bilan keldi — sabab nima?” kabi muammoli vaziyatlar talabani tahlil qilishga undaydi. Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan, bilim, ko‘nikma va malaka faqat tashqi ta’sir natijasida emas, balki ichki psixologik qayta ishlash jarayonida shakllanadi.

Shu sababli innovatsion metodlar va psixologik omillar uyg‘unligi ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Natijada o‘quvchilarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatiladi: o‘qishga qiziqish ortadi, bilimlar uzoq muddatli xotirada mustahkam saqlanadi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik rivojlanadi, stress darajasi kamayadi hamda klinik va kasbiy kompetensiyalar shakllanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ta’lim sifatini oshirishda innovatsion pedagogik metodlar va psixologik omillar o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Ularni birgalikda qo‘llash o‘quvchilarning faolligi, bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va umumiy ta’lim samaradorligini oshiradi. Shuning uchun zamonaviy o‘qituvchi nafaqat pedagogik metodlarni, balki psixologik yondashuvlarni ham chuqur bilishi zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1) O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni,
2) Pedagogika nazariyasi va amaliyoti (o‘quv qo‘llanma),
3) Psixologiya asoslari (A. Karimov),
4) Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (ilmiy maqolalar to‘plami),
5) UNESCO – Education for,
6) Sustainable Development reports,
7) Podlasyy I.P. – Pedagogika,
8) Babanskiy Y.K. – Ta’lim jarayonini optimallashtirish nazariyasi,
9) Vygotskiy L.S. – Psixologiya va rivojlanish nazariyasi.
10) Leontyev A.N. – Faoliyat, ong, shaxs
11) Rubinshteyn S.L. – Umumiy psixologiya asoslari
12) Zimnyaya I.A. – Pedagogik psixologiya
13) Goleman D. – Emotional Intelligence.

ҲОЛИ САЛОМАТЛИГИНИ МУСТАҲКАМЛАШДА ПАТРОНАЖ ҲАМШИРАЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИ

З.А.Чифтичи[1], М. М. Акназарова[2]
[1]ADTI, Ijtimoiy gigiyena va sog‘liqu saqlashni boshqarish kafedrasi assistenti, O‘zbekiston,
[2]ADTI, “Oliy hamshiralik ishi” ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi. O‘zbekiston
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666123

Аннотация. *Мазкур мақолада аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашда патронаж ҳамшираларининг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришнинг аҳамияти таҳлил қилинган. Замонавий соғлиқни сақлаш тизимида патронаж ҳамширалар аҳоли билан бевосита мулоқотга киришувчи асосий тиббиёт ходимларидан бири ҳисобланади. Самарали коммуникация аҳоли орасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, профилактик тадбирларнинг самарадорлигини ошириш, тиббий маданиятни юксалтириш ҳамда беморлар ишончини мустаҳкамлашда муҳим омил сифатида намоён бўлади. Мақолада коммуникатив компетенциянинг таркибий қисмлари, патронаж хизмат фаолиятида учрайдиган муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари илмий жиҳатдан асосланган. Шунингдек, патронаж ҳамшираларнинг мулоқот кўникмаларини ривожлантириш бўйича инновацион ёндашувлар ва амалий тавсиялар келтирилган.*

Калит сўзлар: *патронаж ҳамшира, коммуникация, коммуникатив компетенция, аҳоли саломатлиги, профилактика, тиббий маданият, соғлом турмуш тарзи, ҳамширалик иши.*

Аннотация. *В данной статье анализируется значение коммуникативной компетенции патронажных медсестёр в укреплении здоровья населения. В современной системе здравоохранения патронажные медсёстры являются одними из основных медицинских работников, непосредственно взаимодействующих с населением. Эффективная коммуникация способствует формированию здорового образа жизни, повышению эффективности профилактических мероприятий, укреплению медицинской культуры и доверия пациентов. В статье научно обоснованы структурные компоненты коммуникативной компетенции, проблемы, возникающие в деятельности патронажных медсестёр, а также пути их решения. Представлены инновационные подходы и практические рекомендации по развитию коммуникативных навыков патронажных медсестёр.*

Ключевые слова: *патронажная медсестра, коммуникация, коммуникативная компетенция, здоровье населения, профилактика, медицинская культура, сестринское дело.*

Abstract. *This article analyzes the importance of communicative competence of patronage nurses in strengthening public health. In the modern healthcare system, patronage nurses are among the main healthcare workers who directly interact with the population. Effective communication plays an important role in promoting a healthy lifestyle, increasing the effectiveness of preventive measures, improving medical culture, and strengthening patient trust. The article scientifically substantiates the structural components of communicative competence, the problems encountered in patronage nursing activities, and ways to overcome them.*

Innovative approaches and practical recommendations for improving communication skills among patronage nurses are also presented.

Keywords: *patronage nurse, communication, communicative competence, public health, prevention, healthylifestyle, nursing*

Кириш. Жаҳон соғлиқни сақлаш тизимида аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Бунда профилактик тиббиёт, эрта ташхис ва аҳоли билан самарали мулоқотни ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, бирламчи тиббий-санитария ёрдами тизимида фаолият юритувчи патронаж ҳамширалараҳоли саломатлигини сақлашда муҳим ўрин тутади.

Патронаж ҳамшираларфаолияти нафақат тиббий хизмат кўрсатиш, балки аҳоли билан самарали коммуникация ўрнатиш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, профилактик тушунтириш ишларини олиб бориш ҳамда аҳолининг тиббий саводхонлигини ошириш билан ҳам боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан, коммуникатив компетенция патронаж ҳамширанинг касбий маҳоратининг асосий таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда аҳоли орасида сурункали касалликлар, нотўғри овқатланиш, жисмоний фаолликнинг камлиги, стресс ва экологик омиллар билан боғлиқ муаммоларнинг ортиши патронаж хизматларига бўлган эҳтиёжни янада кучайтирмоқда. Бу эса патронаж ҳамширалардан нафақат клиник билим, балки юқори даражадаги мулоқот маданияти, психологик ёндашув ва коммуникатив компетенцияни талаб этади.

Тадқиқот мақсади. Аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш жараёнида патронаж ҳамширалариннг коммуникатив компетенциясининг аҳамиятини ўрганиш ва уни ривожлантиришнинг самарали усулларини илмий асослаш.

Тадқиқот материаллари ва методлари. Мазкур тадқиқотда илмий адабиётларни таҳлил қилиш, қиёсий таҳлил, тизимли ёндашув ва кузатув методларидан фойдаланилди. Шунингдек, патронаж ҳамширалар фаолиятига оид миллий ва хорижий манбалар ўрганилди. Коммуникатив компетенциянинг аҳоли билан ишлаш жараёнидаги аҳамияти таҳлил қилинди.

Асосий қисм. Патронаж ҳамшира фаолиятида коммуникациянинг аҳамияти

Патронаж ҳамшира аҳоли билан узлуксиз мулоқотда бўладиган тиббиёт ходими ҳисобланади. У оилага ташриф буюриш, профилактик суҳбатлар ўтказиш, оналар ва болалар саломатлигини назорат қилиш, кекса ва ногирон шахсларни парваришлаш каби вазифаларни бажаради. Бу жараёнларда мулоқотнинг самарадорлиги тиббий хизмат сифатига бевосита таъсир кўрсатади.

Самарали коммуникация қуйидаги имкониятларни яратади:

- бемор ва тиббиёт ходими ўртасида ишончли муносабатни шакллантириш;
- аҳолининг тиббий саводхонлигини ошириш;
- профилактик тадбирларга жалб қилиш даражасини кучайтириш;
- касалликларни эрта аниқлаш;
- даволаш режимига риоя қилишни таъминлаш;
- соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш.

Коммуникация жараёнида патронаж ҳамшира нафақат ахборот етказади, балки аҳолининг руҳий ҳолати, ижтимоий муҳити ва эҳтиёжларини ҳам ҳисобга олади. Бу эса индивидуал ёндашувни таъминлайди.

Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг таркибий қисмлари. Коммуникатив компетенция - бу инсоннинг турли ижтимоий вазиятларда самарали мулоқот қилиш қобилиятидир. Патронаж ҳамшира фаолиятида ушбу компетенция қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

1. Вербал коммуникация

Тўғри, аниқ ва тушунарли нутқ орқали беморга маълумот етказиш муҳим аҳамиятга эга. Тиббий атамаларни соддалаштириб тушунтириш аҳолининг тиббий ахборотни қабул қилишини осонлаштиради.

2. Невербал коммуникация

Мимика, жест, овоз тембри, кўз билан мулоқот ва ташқи кўриниш ҳам мулоқот самарадорлигига таъсир қилади. Самимий муносабат беморда ишонч уйғотади.

3. Эмпатия

Патронаж ҳамшира беморнинг ҳис-туйғуларини тушуниш ва унга ҳамдардлик билдириш қобилиятига эга бўлиши лозим. Бу психологик қўллаб-қувватлашнинг муҳим қисми ҳисобланади.

4. Тинглаш кўникмаси

Фаол тинглаш беморнинг муаммосини тўлиқ англаш имконини беради. Бу эса нотўғри тушунишлар олдини олади.

5. Конфликтларни бошқариш

Айрим ҳолатларда аҳоли билан мулоқотда зиддиятли вазиятлар юзага келиши мумкин. Коммуникатив компетенция юқори бўлган ҳамшира бундай вазиятларни тўғри ҳал қила олади.

Аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашда коммуникатив компетенциянинг ўрни. Патронаж ҳамширалар аҳоли ўртасида профилактик ишлар олиб боришда муҳим ўрин эгаллайди. Уларнинг мулоқот маҳорати қуйидаги йўналишларда аҳамиятли ҳисобланади:

Соғлом турмуш тарзини шакллантириш. Тўғри овқатланиш, жисмоний фаоллик, шахсий гигиена ва зарарли одатлардан воз кечиш бўйича тушунтириш ишлари аҳоли саломатлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш. Ҳомиладор аёллар билан ишлашда мулоқот маданияти жуда муҳим. Патронаж ҳамшира ҳомиладорлик давридаги хавф омиллари ҳақида тушунтириш ишларини олиб боради.

Вакцинация жараёнлари. Айрим аҳоли қатламларида эмлашга нисбатан ишончсизлик кузатилади. Самарали коммуникация орқали вакцинациянинг аҳамиятини тушунтириш мумкин.

Сурункали касалликларни назорат қилиш. Қандли диабет, гипертония ва бошқа сурункали касалликларда беморнинг даволанишга риоя қилиши мулоқот сифатига боғлиқ бўлади.

Патронаж ҳамширалар коммуникатив компетенциясини ривожлантириш муаммолари. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, айрим ҳолатларда патронаж ҳамшираларда мулоқот кўникмалари етарли даражада шаклланмаган. Бу қуйидаги омиллар билан изоҳланади:

- амалий тренингларнинг етарли эмаслиги;
- психологик тайёргарликнинг пастлиги;

- юқори иш юкламаси;
- аҳолининг турли ижтимоий қатламлари билан ишлашда қийинчиликлар;
- замонавий коммуникацион технологиялардан фойдаланиш кўникмаларининг чекланганлиги.

Коммуникатив компетенцияни ривожлантириш йўллари. Патронаж ҳамшираларнинг касбий компетенциясини ошириш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- симуляцион тренингларни ташкил этиш;
- психологик тайёргарлик машғулотларини ўтказиш;
- кейс технологиялари асосида таълим бериш;
- рақамли коммуникация платформаларидан фойдаланиш;
- стрессга бардошлиликни ривожлантириш;
- тиббий этика ва деонтология бўйича махсус курслар ташкил қилиш.

Замонавий таълим технологияларини жорий қилиш патронаж ҳамшираларнинг аҳоли билан ишлаш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Натижалар ва муҳокама. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, коммуникатив компетенцияси юқори бўлган патронаж ҳамширалар аҳоли билан самарали ҳамкорлик ўрната олади. Бу эса профилактик тадбирларда иштирок даражасининг ортиши, аҳолининг тиббий саводхонлиги ошиши ва касалликларнинг эрта аниқланишига ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, патронаж хизмат тизимида коммуникатив компетенцияни ривожлантириш тиббий хизмат сифати ва аҳоли қониқиш даражасини оширишда муҳим омил эканлиги аниқланди.

Хулоса. Аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашда патронаж ҳамшираларнинг коммуникатив компетенцияси муҳим аҳамиятга эга. Самарали мулоқот аҳолининг тиббий маданиятини юксалтириш, профилактик тадбирларнинг самарадорлигини ошириш ва тиббий хизмат сифати яхшиланишига хизмат қилади.

Патронаж ҳамшираларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш мақсадида таълим жараёнига инновацион педагогик технологиялар, симуляцион машғулотлар ва психологик тайёргарлик усулларини кенг жорий этиш зарур. Бу эса аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ва соғлом жамиятни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг бирламчи тиббий-санитария ёрдамини ривожлантиришга оид меъёрий ҳужжатлари.
2. Абдуллаева Д.Т. Ҳамширалик ишида коммуникация асослари. – Тошкент, 2022.
3. Саидова М. Патронаж ҳамширалар фаолиятида профилактик ёндашув. – Самарқанд, 2021.
4. WHO. Primary Health Care and Nursing Development. – Geneva, 2023.
5. Rogers C. Communication in Healthcare Practice. – New York, 2020.
6. Леонтьев А.А. Психология общения. – Москва, 2019.
7. Боймуродов Ш. Тиббий деонтология ва мулоқот маданияти. – Тошкент, 2021.
8. World Health Organization. Nursing and Midwifery Strategic Directions. – Geneva, 2022.

DAVLAT BOSHQARUVIDA HUJJAT AYLANMASINI QISQARTIRISHNING HUQUQIY JIHATLARI

Daniyarov Nuriddin To‘ychiyevich
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti, “Davlat boshqaruvi huquqi” yo‘nalishi
1-kurs Magistratura talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666135

Annotatsiya. *Hujjat aylanishi davlat boshqaruvi samaradorligini ta’minlovchi eng muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Hujjatlar bilan bog‘liq jarayonlarni optimallashtirish va ularni qisqartirish zamonaviy davlat boshqaruvi uchun dolzarb masalalardan sanaladi. Hujjat aylanmasini qisqartirish huquqiy asoslari, davlat organlarining ushbu sohadagi islohotlari va innovatsion yondashuvlar orqali hujjat jarayonlarini soddalashtirish zamonaviy huquqiy tizimdagi asosiy tendensiyalardandir. Ushbu maqolada hujjat aylanmasini qisqartirishning huquqiy jihatlari, normativ-huquqiy asoslari, mavjud muammolar va zamon talablaridan kelib chiqib davlat boshqaruvida ushbu yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *davlat boshqaruvi, hujjat aylanishi, huquqiy asos, elektron hujjat, islohot, raqamli boshqaruv, samaradorlik.*

Davlat boshqaruvida hujjat aylanmasini qisqartirish zamonaviy davlat siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Davlat idoralari va tizimlariga yirik hajmdagi hujjatlarning kirib kelishi, ularni qabul qilish, qayta ishlash va ijrosini nazorat qilish jarayonlari o‘ziga xos muammolar va ortiqcha byurokratiyani yuzaga keltiradi. Hujjatlar ortiqcha bo‘lib qolgani sayin davlat boshqaruvida tezkorlik, aniqlik, aholi bilan ishlash sifati pasayadi. Shu sababdan hujjat aylanmasini soddalashtirish, bosqichlarini qisqartirish, keraksiz yuridik mexanizmlar va an’anaviy tartiblardan voz kechish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvini optimallashtirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston” dasturi, davlat organlarini raqamlashtirish, elektron hujjat aylanish tizimi, davlat xizmatlari markazlari faoliyati ana shunday o‘zgarishlarning belgisidir. Bunday islohotlarning asosiy maqsadi – davlat boshqaruvini tezkor, shaffof, zamonaviy va samarali qilish, aholi uchun byurokratik to‘siq va keraksiz qog‘ozbozliklarni bartaraf etish [1].

Hujjat aylanmasini qisqartirish huquqiy jihatdan bir necha asosiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi. Birinchi yo‘nalishlaridan biri – normativ-huquqiy hujjatlarning, farmon va qarorlarning optimallashtirilishidir. Yuqori tashkilotlar tomonidan qabul qilinadigan farmon va qarorlar, buyruq va ko‘rsatmalar sonini kamaytirish yo‘lga qo‘yilmoqda. Endilikda bir masala bo‘yicha ko‘p marotaba takrorlanadigan, bir-birini tasdiqlaydigan yoki bekor qiluvchi qarorlar sonini minimal darajaga tushirish, har bir hujjatning ma’nosi va yuridik kuchini aniq belgilash davlat boshqaruvida eng muhim huquqiy vazifaga aylangan. Davlat organlarida zamonaviy elektron hujjat aylanish tizimi joriy qilinishi ham hujjat bosqichlarini qisqartirish, yagona platformada barcha harakatlarni tez va aniq amalga oshirish imkonini beradi. Elektron hujjat aylanish tizimlari orqali har bir hujjat shtrixli kod asosida kuzatilib, uning yuritilish jarayoni to‘liq shaffoflashtiriladi. Raqamlashtirish natijasida, an’anaviy qog‘oz formato hujjatlarga ehtiyoj kamayadi, mas’ullar o‘rtasida bir hujjat besh-olti marotaba ko‘rib chiqilishi, turli muvofiqlashtirish bosqichlari sezilarli qisqaradi [2].

Raqamlashtirish va elektron hujjat aylanishining huquqiy asoslari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Davlat boshqaruvini takomillashtirish” to‘g‘risidagi farmonlari, “Elektron hujjat aylanishi” to‘g‘risidagi qonuni, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari, Adliya vazirligining me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilish tartibi haqidagi hujjatlar bilan mustahkamlangan.

Hujjat aylanishini qisqartirish doirasida muhim eng muhim bosqich - huquqiy monitoring va ekspertiza hisoblanadi. Qabul qilinayotgan har bir normativ-huquqiy hujjat huquqiy monitoringdan o‘tkaziladi. Nazorat va audit tizimi yordamida funksional ortiqchaliklar aniqlanadi va hujjat aylanishida qaysi bosqichlar keraksiz ekani aniklanadi. Tartibga solish va normativ yuklamani kamaytirish davlat siyosatining muhim tamoyili sifatida, mustaqillik yillaridan boshlab bosqichma-bosqich kuchaytirilib borilmoqda. Har bir yangi qonun, farmon yoki qaror ishlab chiqilayotganda, sohada mavjud hujjatlar haqida huquqiy tahlil qilish, ular bilan bog‘liq protsesslarni soddalashtirish zarurati ustuvor deb e’tirof etiladi [Nasriddinov D, 2021:3].

Hujjat aylanmasini soddalashtirishda xalqaro tajribaga ham keng e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, Yevropa davlatlari, Osiyo va Amerika mamlakatlarida davlat boshqaruvida hujjatlarni minimallashtirish, elektron hujjat aylanishiga o‘tish orqali tezkor va sifatli boshqaruvga erishilgan. Ayniqsa, Skandinaviya mamlakatlari, Singapur, Estoniya kabi davlatlarda davlat xizmatlari va hujjat jarayonlari butunlay raqamli platformaga ko‘chirilgan va natijada boshqaruv samaradorligi bir necha baravar oshgan.

O‘zbekiston Respublikasida ham ushbu sohada islohotlar bosqichma-bosqich davom etmoqda. Masalan, Davlat xizmatlari agentligi tomonidan davlat xizmatlari yagona platformasining yaratilishi, “Davlat organlari faoliyatida hujjat yuritish va ish yuritish jarayonlarini soddalashtirish” yo‘nalishida olib borilayotgan chora-tadbirlar samaradorlik ko‘rsatkichlarini oshirmoqda. Idoraviy bo‘ysunuvdagi barcha tashkilotlarda markazlashgan elektron axborot platformasi hamda elektron imzo tizimi joriy qilinayotgani hujjat aylanmasini qisqartirish uchun qulay imkoniyatdir.

Hujjat bosqichlarini qisqartirishda qonuniy asoslarni yanada mustahkamlash maqsadida mutasaddi idoralar tomonidan yangi tartib va standartlar ishlab chiqilmoqda. Bu jarayonda har bir hujjat yo‘nalishining zarurligi, ularning amal qilish muddati va hujjat toifalarini aniq ajratish asosiy mezonlardan biri bo‘lib qolmoqda. Yangi normativ-huquqiy hujjatlar bir masalani ortiqcha tafsilotlarsiz, aniq va qisqa bayon qilishga asoslanadi. Standartlashtirilgan, yagona namunadagi hujjatlar, ularni bir maromda yuritish va barcha tashkilotlarga bir xil tartibda joriy qilish huquqiy sohada samarali boshqaruvga zamin yaratmoqda. Ma’muriy islohotlarda bosh maqsad - aholiga xizmat ko‘rsatish sifati va shaffofligini oshirish, korrupsion omillarni bartaraf etish orqali davlat xizmatlarining ochiqligini ta’minlashdir[4]. Jarayonning qisqarishi natijasida jamiyat, tadbirkor va fuqarolar uchun vaqt sarfi va xarajatlar kamayadi, davlat idoralari ham operativ ishlash imkoniga ega bo‘ladi [Shakarboyeva N, 2018: 4].

Qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlarda ortiqcha byurokratik mexanizmlar bartaraf qilinishi, zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan raqamli boshqaruv tizimi joriy etilishi natijasida tizimdagi ortiqcha qadam va bosqichlar soni bosqichma-bosqich qisqartirilmoqda. Elektron hujjat aylanishini joriy etish natijasida davlat organlari ichki va tashqi hujjatlarni bir necha bosqich orqali emas, birdaniga yagona platforma orqali yuritish imkoni yaratilmoqda. Hujjatlar ijrosi uchun avval ko‘p hollarda har bir rahbar imzosi, bir nechta tasdiqlovchi bosqichlar, muvofiqlashtiruvchi tashkilotlarning bevosita aralashuvi talab etilar edi.

Endilikda esa asosiy atribut elektron imzo va markaziy platforma bo‘lib, ushbu jarayonlar sezilarli darajada qisqarmoqda [Usmanova M, 2019: 5].

Yasash va tasdiqlash bosqichlarida ortiqcha tasdiqlash, muvofiqlashtirish, idoraviy kelishuvlar bugungi kunda elektron tartibga aylanmoqda. Bunda har bir bosqich aniq belgilangan, dasturiy limitlar va mintaqaviy chegaralash tizimi orqali mazkur jarayonlar isloh qilinmoqda. Elektron platformalar orqali boshqaruvning har bir bosqichi huquqiy asos bilan mustahkamlangan. Mavjud muammolardan biri - ayrim tashkilotlarda an’anaviy qog‘ozbozlik va byurokratiya unsurlarining saqlanib qolgani bo‘lsa-da, umumiy tendensiya davlat boshqaruvida hujjat aylanishini soddalashtirish va qisqartirishga qaratilgan. Yana bir muhim masala - hujjat aylanishini qisqartirish jarayonida normativ-huquqiy hujjat loyihalarini ishlab chiqish va ular ijrosini nazorat qilish tizimi. Hozirgi vaqtda yangi normativ hujjat loyihalari ishlab chiqishda ularni maxsus monitoringdan o‘tkazish, ijtimoiy so‘rov va ekspertiza, jamotatchilik muhokamasidan o‘tkazish majburiyati joriy qilinmoqda. Bular jarayonlarning ochiqligi va samaradorligini oshiradi.

Yangi elektron boshqaruv tizimi va soddalashtirilgan hujjatlar orqali davlat idoralarining ortiqcha funktsiyalarini qisqartirish, barcha manfaatdor tomonlar uchun qulayliklar yaratishi mumkin. Xalqaro va mahalliy standartlar asosida ishlovchi yagona hujjat aylanish tizimi orqali ortiqcha mas’uliyat, mablag‘ va vaqt sarfini kamaytirish mumkin. Shuningdek, bu jarayon fuqarolarning davlat organlariga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi, ochiqlik va shaffoflikning yangi bosqichiga olib chiqadi.

Davlat boshqaruvida hujjat aylanmasini qisqartirish – zamonaviy boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish va byurokratik to‘siqlarni kamaytirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida davlat idoralarida hujjat aylanishi jarayonini Yagona elektron platformalar orqali tashkil etish, ortiqcha qog‘ozbozlikka barham berish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Statistik ma’lumotlarga murojaat qiladigan bo‘lsak, 2020–2023 yillar davomida respublika bo‘ylab davlat organlarida amalga oshirilgan elektron hujjat aylanishi natijasida, har yili qog‘ozda rasmiylashtiriladigan hujjatlar soni o‘rtacha 40 foizga qisqargan. Xususan, 2020 yilda 35 mln dona hujjat qog‘ozda yuritilgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 20 mln donagacha kamaydi. Bu esa, bir tomondan, davlat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirdi, ikkinchi tomondan, aholining davlat xizmatlaridan tez va qulay foydalanishiga zamin yaratdi. Hujjat aylanishini qisqartirish va tartibga solish bilan bog‘liq huquqiy asoslar “Davlat xizmatlari to‘g‘risida”gi Qonun, “Elektron hujjat almashinuvi to‘g‘risida”gi Qonun hamda bir qator Hukumat qarorlari bilan mustahkamlangan. Ushbu huquqiy me’yorlar asosida davlat organlarida ortiqcha byurokratik protseduralarni qisqartirish bo‘yicha 70 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, elektron hujjat aylanishini joriy etish natijasida birgina hujjatni ko‘rib chiqish va rasmiylashtirish uchun sarflanadigan vaqt 2–3 barobarga qisqardi. Avvalgi yillarda ayrim arizalar ko‘rib chiqilishi 15–20 ish kunini talab qilgan bo‘lsa, hozirda bu muddat aksar hollarda 5–7 kunni tashkil etmoqda. Elektron tizimlar orqali hujjatlarni qabul qilish, ularning harakatini monitoring qilish hamda ijrosini nazorat qilish imkoniyati davlat xizmatchilari uchun qulaylik yaratdi va aholi noroziligi bilan bog‘liq vaziyatlarni kamaytirdi. Jumladan, 2023 yilda “Yagona davlat interaktiv xizmatlar portali” orqali jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan 9 milliondan ortiq murojaatlar onlayn tarzda yuborildi va ularning 87% qismining natijalari belgilangan muddatda hal etildi.

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, davlat boshqaruvida hujjat aylanmasini qisqartirish:

- byurokratik to‘siqlarni kamaytirdi,
- davlat xizmatlarining tezkorligini va ochiqligini oshirdi,
- resurslarni tejashga va samaradorligini oshirishga yordam berdi,
- aholining davlat tizimidan roziligini oshirdi.

Shunga ko‘ra, hujjat aylanishi sohasidagi huquqiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va elektron tizimlarni takomillashtirish zamonaviy davlat boshqaruvi uchun nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Davlat boshqaruvida hujjat aylanmasining qisqartirilishi zamon talabidir. Bu sohada huquqiy jihatdan mustahkam asoslar, elektron boshqaruv va axborot texnologiyalari, yangi normativ-huquqiy hujjatlar, davlat idoralarida samarali boshqaruv tizimi yaratilmoqda. Hujjat bosqichlarini qisqartirish davlat organlari faoliyatining ochiqligi, shaffofligi, aholiga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va korrupsiyaviy omillarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hujjat aylanmasini qisqartirish bo‘yicha olib borilayotgan huquqiy va texnologik islohotlar mamlakat boshqaruv tizimini zamon talabiga moslashishida ishonchli zamin bo‘lib xizmat qilmoqda. Kelajakda bu islohotlar asosida davlat organlari ish samaradorligi, xalq manfaatini ta’minlash va eng muhim vazifalarni tezkor hal qilish imkoniyatlari yanada kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. Toshkent, 2020 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida”gi Qonun. Toshkent, 2015 yil.
3. Nasriddinov D. “Davlat boshqaruvida hujjat aylanishi va islohotlar”, Toshkent, 2021 yil. 112-b
4. Shakarboyeva N. “Byurokratiyani qisqartirish va boshqaruv jarayonlarining soddalashtirilishi”, Samarqand, 2018 yil.
5. Usmanova M. “O‘zbekiston davlat boshqaruvida elektron hujjat aylanishi va uning huquqiy asoslari”, Toshkent, 2019 yil.
6. Xasanov S. “Boshqaruvda hujjat yuritish va raqamlashtirish tendensiyalari”, “Yuridik fanlar”, 2022 yil.

TEACHING OF FINE ART IN CONNECTION WITH NATURAL SCIENCE

Farahim Ibrahim oglu Zeynalov
Azerbaijan State Pedagogical University, Honored Artist
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666156

XÜLASƏ. *Bu tezis ibtidai və orta məktəb səviyyəsində təsviri sənət fənninin təbiətşünaslıqla inteqrativ tədrisinin nəzəri əsaslarını, metodlarını və nəticələrini araşdırır. Tədqiqatın məqsədi fənlərarası inteqrasiyanın şagird inkişafına çoxsahəli töhfəsini aşkara çıxarmaq və müəllim praktikasına dəstək verməkdir.*

Tezisdə Dewey, Viqotski və Gardner-in pedaqoji nəzəriyyələrinə əsaslanılmış; müşahidəyə əsaslanan rəsm, tematik layihə, sahrə dərsi və rəqəmsal inteqrasiya metodları ətraflı təhlil edilmişdir. Aparılan müşahidələr göstərir ki, bu yanaşma şagirdlərin elmi müşahidə bacarığını, bədii ifadə zənginliyini, ekoloji şüurunu və dərsə marağını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Müəllim üçün isə iki fənnin standartlarının eyni vaxtda ödənilməsi, qeyri-rəsmi qiymətləndirmə imkanı və motivasiya artımı kimi üstünlüklər müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticə olaraq, STEAM prinsiplərinə uyğun bu inteqrativ modelin müfərdata daxil edilməsi, müəllim hazırlığının gücləndirilməsi və məktəblərin canlı müşahidə məkanlarıyla təchiz edilməsi tövsiyə edilir.

Açar sözlər: *təsviri incəsənət, rəsm, heykəltaraşlıq, inteqrasiya, təbiət*

ABSTRACT*. This thesis examines the theoretical foundations, teaching methods, and outcomes of integrating Fine Arts with Natural Sciences at the primary and secondary school level. Drawing on the pedagogical theories of Dewey, Vygotsky, and Gardner, the study explores four core instructional methods: observational drawing, thematic project work, field lessons, and digital integration.*

Findings indicate that this integrative approach significantly enhances students' scientific observation skills, artistic expression, ecological awareness, and academic motivation. For teachers, the model offers simultaneous coverage of two curriculum areas, informal assessment opportunities, and increased professional engagement. The study concludes with recommendations for curriculum reform, teacher training, and school resource development aligned with STEAM principles.

Keywords*: fine arts, natural science, interdisciplinary integration, STEAM, observation, arts-based learning, pedagogy*

АННОТАЦИЯ*. В данном тезисе изобразительного искусства и естественных наук на уровне начальной и средней школы. Цель исследования – выявить междисциплинарный вклад междисциплинарной интеграции в развитие учащихся и поддержать педагогическую практику.*

Тезис основан на педагогических теориях Дьюи, Выготского и Гарднера; подробно анализируются методы рисования с наблюдением, тематических проектов, полевых занятий и цифровой интеграции. Проведенные наблюдения показывают, что такой подход значительно повышает навыки научного наблюдения учащихся, обогащает художественное выражение, повышает экологическую осведомленность и интерес к уроку. Для учителя выявлены такие преимущества, как одновременное соответствие

стандартам двух предметов, возможность неформальной оценки и повышение мотивации.

В результате рекомендуется включить эту интегративную модель в учебную программу в соответствии с принципами STEAM, усилить подготовку учителей и оснастить школы площадками для наблюдений в реальном времени.

Ключевые слова: *изобразительное искусство, живопись, скульптура, интеграция, природа.*

INTRODUCTION. The idea of interdisciplinary integration is increasingly important in the modern education system. Teaching fine arts and natural science subjects together is considered a powerful pedagogical approach that develops both the aesthetic and scientific worldview of students.

This thesis examines the theoretical foundations of teaching fine arts and natural science in an integrative manner at the primary and secondary school levels, the methods that can be applied, and the results obtained by this approach. The aim of the research is to enrich teacher practice and contribute to the development of new teaching models.

The study of the relationship between artistic activities such as observation, painting, sculpture, photography, and natural sciences such as plant biology, geological structures, astronomy, and ecology simultaneously develops students' creative, analytical thinking, and scientific observation skills.

THEORETICAL BASIS

Pedagogical Essence of Interdisciplinary Integration

The concept of interdisciplinary integration originates from the pedagogical theories of thinkers such as John Dewey, Lev Vygotsky, and Howard Gardner in the mid-twentieth century. According to Dewey's concept of "Learning through Experience", a student gains true knowledge only during real-life activities. This principle proves the necessity of combining the visual arts with nature.

Howard Gardner's theory of "Multiple Intelligences" emphasizes that each child has a different learning style. Stimulating artistic-visual intelligence and naturalistic intelligence together allows many students to gain deep understanding at the same time.

Historical Roots of the Science-Art Connection

Leonardo da Vinci transferred human anatomy to his paintings; Ernst Haeckel introduced the complex structure of marine creatures to the world with breathtaking illustrations. These historical examples show that the boundary between science and art has always been artificial. Modern science-art integration also begins this deep-rooted tradition from the elementary school level.

In Azerbaijani pedagogy, in the works of the well-known methodologist Hasan Huseynov, artistic activity based on observation has been noted as an integral condition for child development.

TEACHING METHODS

Observation-Based Drawing Method

The essence of this method is to direct students to draw by directly observing living nature objects. First, the teacher gives a brief explanation on the topic of botany or zoology, and then the students note various parts of that living organism in the form of sketches. This process develops both scientific observation and drawing skills in parallel.

The forms of application are: drawing a drawing of a plant brought and placed in the lesson; drawing the cell structure seen under a microscope; recording drawings of legumes, stones, and insects in field lessons. With this method, students simultaneously gain the skills of observation, analysis, and artistic expression.

Thematic Project Method

In the thematic project method, groups of students explore a specific ecosystem, seasonal change, or astronomical event in an art project format. The result of the project can be a drawing album, collage, model, or digital illustration. Group work stimulates both collective learning and creative collaboration.

Sample project topics include:

• "Seasons of the Forest" — a separate series of drawings for each season, each drawing explaining the biological state of the plant

• "Water Life" — an artistic-scientific map of river, lake, and marine ecosystems

• "Planet Album" — illustrations decorated with information about the surface and atmosphere of each planet

• "Soil Layers" — a model representation of a geological cross-section on a colored board

Field (Desert) Lesson Method

Field lesson is a combined form of education that takes place outside the classroom environment in parks, forested areas, and along riverbanks. Students keep both a scientific observation notebook and a drawing album. The teacher simultaneously combines the objectives of botany, zoology and art education.

The advantages of this method have been studied and the following positive results have been identified:

1. Students' concentration increases by 40% compared to the classroom environment

2. Observation of a living object ensures faster perception of abstract concepts

3. Respect for nature, ecological awareness and aesthetic sense are formed simultaneously

4. The artistic works that students come up with are always distinguished by richer details

3.4. Digital Integration Method

In this approach, students combine both scientific and artistic activities using tablets, computer programs or virtual reality. For example, animating plant growth in an animation format, or working on a star map coloring program - these activities develop both stem and arts skills. The modern concept of STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) is also based on this integration.

CONCLUSION

Conducted research and observed teaching practices show that the positive impact of integrated teaching of fine arts with natural science on student development is multifaceted. Thus, only standard teaching is considered

O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Fayzullayeva Farida Yusufjon qizi
Mirzo Ulug‘bek nomli O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666168

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘quvchi yoshlarning rivojlanishlari davomida xarakter xususiyatlarida vujudga keladigan salbiy xarakter xususiyatlari borasida fikr-mulohazalar bayon etiladi. Bunday salbiy xarakter xususiyatlar kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi omillar bayon etiladi. Ularni oldini olish, korrektsiya qilish borasida tavsiyalar beriladi. Deviant xulq-atvorga xos xususiyatlar, uni keltirib chiqaruvchi omillar bayon etiladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘smir, deviant xulq-atvor, xarakter aksentuatsiyasi, faktor, xarakter xususiyatlari, og‘ish.*

Annotation. *This article examines negative personality traits that may arise during the developmental period of children. The factors contributing to the emergence of these traits are analyzed, and evidence-based recommendations for their prevention and correction are provided. Additionally, the article explores the characteristics of deviant behavior and the underlying factors that contribute to its manifestation.*

Keywords*: adolescence, deviant behavior, character accentuation, factors, personality traits, deviations.*

Аннотация. *В данной статье излагаются соображения относительно отрицательных черт характера, возникающих в процессе развития учащихся. Описываются факторы, способствующие возникновению таких отрицательных черт. Даются рекомендации по их предупреждению и коррекции. Рассматриваются особенности девиантного поведения и факторы, вызывающие его***.**

Ключевые слова: *подросток, девиантное поведение, акцентуация характера, фактор, черты характера, отклонение.*

Bugungi kunda mamlakatimizda yaratilinayotgan islohotlarning aksariyati aynan yoshlarning kelajagi, ularning har tomonlama yetuk shaxs bo‘lib yetishishi uchun qaratilgan, yurtimizni dunyoga tanitgan buyuk bobokalonlarimizning izdoshlari zamonamiz qahramoni sifatida yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiylar va Boburlarni yana qayta jahon maydoniga chiqishini istar ekanmiz, mazkur maqsadning asosiy omili bo‘lgan yoshlarning aynan tarbiyasiga katta katta e'tibor qaratishni va bu jarayonda ijtimoiy muhit ta'sirini inobatga olishni dolzarb vazifa sifatida ko‘rsatmoqda. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim. [1,3b]

Bolalar bir maromda rivojlanmaydilar. Har bir yosh davri bolalarda turlicha o‘zgarishlar, turli xil xususiyatlar bilan bilan namoyon bo‘ladi. O‘smirlik davri yosh davrlari orasida o‘zining shiddat bilan kechishi bilan farq qiladi. Ma'lumki o‘smirlik davrida organizmda ham fiziologik, ham anotomik, ham psixologik o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smirlarda tana massasi ortadi, bo‘y o‘sishi tezlashadi, psixologik xususiyatlar takomillashuvi ham kuzatilinadi. Ko‘p hollarda

o‘smirlik davrida o‘quvchi yoshlarda xulq-atvorning o‘zgarishi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shu bilan birga ko‘p hollarda xulq-atvordagi bu o‘zgarishlar salbiy xususiyatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Bunga bir necha omillar sabab bo‘lishi mumkin.

Biologik omillar. Bu omillar bola organizmida uning ijtimoiy moslashuvini qiyinlashtiruvchi fiziologik yoki anotomik xususiyatlar mavjudligi bilan ifodalanadi. Irsiy xususiyatlar, atrof-muhitning kimyoviy tarkibi, organizmga psixofiziologik zo‘r berish, aqliy rivojlanishning buzilishi, asab tizimining zararlanishi, atrofdagilar bilan nizoli vaziyatlar bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Bolalardagi kasalliklar, genetik moyilliklar ham xulq-atvorda buzilishlar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. [2,7-b]

Psixologik omillar. Bolalarda mavjud psixopatalogiya, xarakter aksentuatsiyasining borligi misol tariqasida keltirish mumkin. Bu me'yordan chetga chiqishlar asab kasalliklari, psixopatiya va bolada g‘ayri oddiy reaksiyalarni paydo qiluvchi boshqa omillarda namoyon bo‘ladi. Psixikaning bir maromda rivojlanmasligi, notekisligi ham o‘quvchilar xulq-atvorida salbiy xususiyatlar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi.

Ijtimoiy omillar deviant xulq-atvor shakllanishiga ta’sir e’tuvchi faktorlar qatorida eng asosiy o‘rinni egallaydi. Ota-onalarning farzandlariga bo‘lgan munosabatlari, ota-onalarning ishsizligi, kam ta’minlanganlik, tebgdoshlar tomonidan bolaning mensinmasligi, OAV larida namoyish etilayotgan turli turdagi kontentlar, Bundan tashqari ijtimoiy tarmoqlarda e’lon qilinayotgan har xil turdagi ma’lumotlar oqimi, turli xil vayronkor g‘oyadagi ma’lumotlar oqimi ham o‘quvchilar ongida vayronkor g‘oyalar paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Ota-onalar farzandlar bilan tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda shu jihatlarni ham inobatga olishlari maqsadga muvofiqdir.

Oiladagi muhit, oilaviy munosabatlar, oila a’zolarning bir-biri bilan o‘zaro munosabatlari ham xulqiy og‘ishlar kelib chiqishiga sabab bo‘luvchi asosiy omillar hisoblanadi. Ota-onalarning bandligi va bolalar bilan kam muloqotda bo‘lish, ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi nizoli vaziyatlar, ota-onalarning axloqsiz xatti-harakatlari va turmush tarzi, ota-onalarda pedogogik saviyaning pastligi, oilaning noto‘liq bo‘lishi kabi holatlar o‘sib va rivojlanib kelayotgan bolalar ruhiy olamiga nihoyatda kuchli ta’sir o‘tkazadi.

Ko‘p hollarda o‘quvchilar xarakterlaridagi salbiy xususiyatlar ularning o‘smirlik davrlariga to‘g‘ri keladi. Bu holat o‘smirlarning yosh xususiyatlariga xos bo‘lgan xususiyatlar sifatida ham e’tirof etiladi. O‘smirlik davrida bolalar anotomik, fiziologik, ham jismoniy o‘zgarishlarni boshdan kechiradilar.Bu o‘zgarishlar o‘z navbatida psixologik o‘zgarishlarga hanm sabab bo‘ladi. Bir qaraganda o‘smirlar qaysar, quloqsiz, injiq, gapga kirmaydigan bo‘lib ko‘rinadilar[3,6-b]. Bunday vaziyatlarda ota-onalar farzandlar bilan til topishishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Pedagog xodimlar ham o‘quv faoliyatida og‘ishgan xulqqa ega bolalar bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Salbiy xarakter va xulq-atvorga ega o‘quvchilar bilan ishlashda hamkorlikda faoliyat yuritish samarali natijalarga erishish mumkin. Ta’lim muassasasidagi pedagog xodimlar va psixolog xodimlar ota-onalar bilan birgalikda bolalar xulq-atvorini korreksiya qilinsa maqsadga muvofiqdir. Chunki faqatgina ta’lim muassasadi amalga oshirilgan korrektsion ishlar oila muhitida davom ettirilmasa kutilgan natija chiqmasligi mumkin. Boladagi salbiy hislatlarni o‘zgartirishda ota-onalar ham o‘z xarakter xususiyatlaridagi salbiy hislatlarni bartaraf etishlari lozimdir.

Avvalo, bolalardagi salbiy xususiyatlarni bartaraf etishda ta’lim muassasida faoliyat yurituvchi pedagoglar hamda psixolog xodimlardan bolaning shaxsiy xarakter xususiyatlari va

hislatlarini yaxshi bilish hamda shu xususiyatlar va hislatlarni inobatga olgan holda korrektsion ishlarni amalga oshirish talab etiladi.

Asosan individual holda ishlash yaxshi natija beradi. O‘smirning boshqalar yonida tanqid qilish, kamsitish holatlari ularda yanada jamiyatga nisbatan salbiy xususiyatlarni yanada ortishiga sabab bo‘ladi.

Bu yosh davrida bolalar bir tomondan mustaqillikka intilsa, boshqa bir tomondan mustaqil bo‘lishga imkoniyatlari to‘laqonli, yetarli darajada emas. Ular ota-onalar bilan bo‘ladigan muloqotlarga ehtiyoj sezadilar lekin birinchilardan bo‘lib qadam tashlashga qiynaladilar. Shu sababdan ota-onalar farzandlar bilan ko‘proq muloqot qilishlari so‘raladi. Birgalikda vaqt o‘tkazish, ma’lum faoliyatni birgalikda amalga oshirish bolalar va ota-onalar ortasida yaqin munosabatlarning o‘rnatilishi bolalar xulq-atvorida ijobiy xususiyatlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

Farzand bilan bog‘liq tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ularning shaxsiy xarakter xususiyatlarini inobatga olish ko‘zlangan maqsadga erishishda yanada yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" Toshkent. O‘zbekiston-2017.3-bet.
2. Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi va ular bilan ishlash texnologiyalari. Ma’ruzalar matni. 2019-yil. 7-bet.
3. 3.Z.Nishonova, D.Abdullayeva, G.Baykunusova. O‘smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorrektsiyasi. Toshkent-2015.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA STEAM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI VA PEDAGOGIK AFZALLIKLARI

Fayzullayeva Xurshida G‘ani qizi, Sherbekova Gulhayo To‘lqinjon qizi,
Mamayusufova Sevinch Sanjar qizi, Yusupaliyeva Marjona Zohidjon qizi
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs 10-2BT-24 guruh talabalari
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666287

Annotatsiya. *Mazkur maqoladaSTEAM texnologiyalarining zamonaviy a’lim tizimidagi ahamiyati, uning imkoniyatlari va ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning intellektual rivojlanishida fanlararo integratsiyaning pedagogik jihatlari L.Vigotskiy nazariyalari asosida yoritilgan. STEAM metodikasining o‘quvchilarda mustaqil va analitik fikrlashni shakllantirishdagi samaradorligi amaliy misollar yordamida ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *STEAM ta’limi, integratsiya, L.Vigotskiy, kognitiv rivojlanish, matematika, metodologiya, mustaqil fikrlash, loyihaviy ta’lim.*

Аннотация. *В статье анализируется значение STEAM-технологий в современной системе образования, их возможности и роль в повышении качества обучения. На основе теорий Л.Выготского освещены педагогические аспекты интеграции междисциплинарных связей в интеллектуальное развитие детей. На практических примерах показана эффективность методики STEAM в формировании у учащихся аналитического мышления.*

Ключевые слова: STEAM-образование, интеграция, Л.Выготский, когнитивное развитие, математика, методология, самостоятельное мышление, проектное обучение.

Abstract. *This article analyzes the significance of STEAM technologies in the modern education system and their role in improving the quality of education. Based on the theories of L.Vygotsky, the pedagogical aspects of integrating interdisciplinary connections into children’s intellectual development are highlighted. The effectiveness of the STEAM methodology in forming analytical thinking in students is demonstrated through practical examples.*

Keywords: *STEAM education, integration, L.Vygotsky, cognitive development, mathematics, methodology, independent thinking, project-based learning.*

Global raqobatbardoshlik davrida ta’lim tizimi oldida nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy ko‘nikmalarga ega kadrlarni tayyorlash vazifasi turibdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PQ-3931-sonli qarorida ta’lim tizimini xalqaro standartlar asosida modernizatsiya qilish ustuvor vazifa etib belgilangan[1]. Zamonaviy jamiyatga axborot texnologiyalarini chuqur egallagan, muhandislik tafakkuriga ega va muammolarga ijodiy yondasha oladigan mutaxassislar suv va havodek zarur.Ulug‘ psixolog Lev Vigotskiy ta’kidlaganidek:”To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim Bolani rivojlanish sari yetaklaydi”[2].

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PQ-3931-sonli qarori.
[2] Vygotsky L.S. “Mind in Society: The Development of Higher Psychology Processes”. 1978.

Aynan STEAM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at va Matematika) yondashuvi bolani kashfiyotchi va olim sifatida tadqiqotlar olib borishga undovchi, uni rivojlanishning yangi bosqichiga olib chiquvchi innovatsion metoddir. Ushbu tizim an’naviy ta’lim elementlarini inkor etmagan holda, darslar samaradorligini amaliy laboratoriyalar vositasida bir necha barobar oshirishga qaratilganligi bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi – zamonaviy o‘quv dasturlarida STEAM texnologiyalarining o‘rnini aniqlash, uning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual va kognitiv qobiliyatlarini o‘stirishdagi pedagogic afzalliklarini ilmiy asoslash hamda amaliyotga tatbiq etish metodikasini ishlab chiqishdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarn amalga oshirish ko‘zda tutilgasn:

1. STEAM ta’lim tizimining xalqaro va mahalliy tajribalardagi ilmiy-nazariy asoslarini qiyosiy tahlil qilish;
2. Boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda fanlararo integratsiyani amalga oshirish modelini yaratish;
3. Matematika darslari misolida loyihaviy o‘qitish elementlarining o‘quvchilar analitik tafakkuriga ta’sirini eksperiment orqali tekshirish.

STEAM shunchaki alohida fanlar birlashmasi emas, balki J.Piajening konstruktivizm nazariyasiga tayanadigan mukammal o‘quv modelidir[3]. Mazkur nazariyaga ko‘ra, bilim o‘quvchiga o‘qituvchi tomonidan tayyor holda berilmaydi, balki u amaliy tajriba jarayonida shakllanadi. L.Vigotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, STEAM loyihalari o‘quvchini o‘z imkoniyatlaridan yuqori bo‘lgan keyingi intellektual bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi[4].

Xalqaro miqyosda o‘tkazilgan PISA va TIMSS kabi baholash dasturlari natijalari shuni ko‘rsatadiki, STEAM savodxonligi yuqori bo‘lgan maktablarda o‘quvchilarning mantiqiy savollarga javob berish ko‘rsatkichi 35%ga yuqoridir. Bolalar fanlarni alohida qobiqda emas, balki hayotiy uyg‘unlikda tasavvur qila boshlaydilar. Masalan, matematika darsidagi formulalar muhandislikda qanday asqotishini yoki tabiat hodisalari kimyoviy jarayonlar bilan qanday bog‘liqligini amalda ko‘radilar.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning kognitiv faoliyatini oshirishda STEAM muhitini to‘g‘ri shakllantirish muhimdir. Bu yoshda bolalar faoliyati maxsus tashkil etilgan va rivojlantiruvchi markazkarda olib boriladi[5]. Bu markazlar STEAM sohalari bilan quyidagicha uzviy bog‘liqdir:

- Ilm-fan va tabiat markazi – Scince (Fan) yo‘nalishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu yerda bolalar o‘simliklar, suvninf xossalari va turli oddiy tabiat hodisalari ustida tajribalar o‘tkazishadi.
- San’at va sahnalashtirish markazi – Art (San’at) qismini qamrab oladi, bolalar rasm chizish, loy bilan ishlash va dizayn elementlari orqali o‘z kreativligini namoyish etishadi.

[3]Ishmetova Sh. “Boshlang‘ich sinf darslarini STEAM dasturi asosida tashkil etish texnologiyasi”. 2022.
[4] Qudratova Sh.B. “Boshlang‘ich ta’limda STEAM ta’lim texnologiyasi fanining umumiy asoslari”. Inter Education. 2025
[5] Ashurova Z. “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyasidan foydalanish”. Buxoro, 2020

- Qurish-yasash va matematika markazi – Engineering (Muhandislik) va Mathematics (matematika) bloklarini birlashtiradi. Bolalar lego konstruktorlari, geometric shakllar va o‘lchov asboblari yordamida maketlar qurishadi.

Bunday tizimli markazlar bolaning miya neyronlari faol ishlashiga, ularning sensorik a’zolari rivojlanishiga hamda bog‘cha yoshidanoq algoritmlarni tushunishiga poydevor bo‘ladi.

Boshlang‘ich simf matematika darslarini STEAM asosida tashkil etish fanga bo‘lgan qiziqishni keskin oshiradi. An’anaviy darslarda o‘quvchi oddiygina karra jadvalini yoki qoshish amallarini daftarga yozib yodlasa, STEAM tizimida buni amaliy loyihalar orqali o‘rganadi.

Masalan, 3-sinfda “Geometrik shakllar va maydon” mavzusini o‘tishda o‘quvchilarga quyidagi integratsiyalashgan loyiha topshiriladi:

1. Science (Fan): Maktab hovlisidagi daratlar va uylrning soya tashlash burchagi o‘rganiladi.
2. Technology (Texnologiya): Planshet yoki kompyuter dasturlari orqali oddiy shakllarni chizish o‘rganiladi.
3. Engineering (Muhandislik): Qog‘oz va kartonlardan “Kelajak smart-shahri” maketi guruh bo‘lib yasaladi.
4. Art (San’at): Maketlar turli ranglar va chiroyli dizayn elementlari bilan bezatiladi.
5. Mathematics (Matematika): Yasalgan uylar va binolar maketining perimetri, yuzasi hamda sarflangan materiallar o‘lchovi aniq hisoblab chiqiladi.

O‘qituvchi va o‘quvchining bunday hamkorligi o‘quvchilarda mustaqil va analitik fikrlashni shakllantirishda asosiy poydevor bo‘ladi. Olingan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirish orqali o‘quvchi faqatgina nazariyani yodlamay, balki uni amalda qo‘llay olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Pedagogik va amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, STEAM yondashuvi ta’lim jarayonida quyidagi ulkan imkoniyatlar va afzalliklarni taqdim etadi:

1. Mavzular integratsiyasi: Fanlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki yaxlit bitta loyiha yoki umumiy hayotiy muammo doirasida o‘rgatiladi.
2. Tanqidiy va kreativ tafakkur: Bolalar tajriba davomida yuzaga kelgan muammolarni mustaqil yechishni va yo‘l qo‘yilgan xatolarni xatolarni tahlil qilishni o‘rganadilar.
3. O‘z kuchiga ishonch hissi: Har bir muvaffaqiyatli yakunlangan amaliy loyiha bolada ruhlnish hissini, ichki iftixor va fanga nisbatan ijobiy motivatsiya uyg‘otadi.
4. Jamoada ishlash (Soft skills): Guruh bo‘lib loyiha bajarish jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom muloqot, o‘zaro yordam, yetakchilik va jamoaviy hamkorlik muhiti shakllanadi.
5. Karyeraga ilk tayyorgralik: Bolalikdan muhandislik, dasturlash va modellashtirishga qiziqqan yoshlar kelajakda mehnat bozorida yuqori bo‘lgan zamonaviy sohalar uchun mukammal kadr bo‘lib yetishad.

Xulosa qilib aytganda, STEAM texnologiyasi an’anaviy ta’lim metodlaridan vos kechib, xalqaro standartlarga o‘tishda asosiy ko‘prik vazifasini o‘taydi. STEAM orqali shakllangan nostandart fikrlash va muammolarni kreativ hal qilish qobiliyati o‘quvchining nafaqat maktab davrida, balki kelajakdagi butun professional faoliyatida eng bosh muvaffaqiyat omili bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatidiki, STEAM metodologiyasini ta’limning ilk bosqichlaridan – maktabgacha va boshlang‘ich maktab davridan boshlab tizimli joriy etish mamlakatimizning intellektual yuksalishida hamda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim va samarali pedagogik vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limi tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risidagi” PQ-3931-son Qarori.
2. Ashurova Z. “Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyasidan foydalanish”. – Buxoro, 2020.
3. Ishmetova Sh. “Boshlang‘ich sinf darslarini STEAM dasturi asosida tashkil etish texnologiyasi”. International scientific-inline conference. 2022.
4. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.H. ”Umumiy pedagogika”. – T.:”Fan va texnologiya”, 2018.
5. Qudratova Sh.B. “Boshlang‘ich ta’limda STEAM ta;lim texnologiyasi fanining umumiy asoslari, predmeti va vazifalari”. Inter Edukation&Global Study, 02025, №2.
6. Tolipov O‘., Ro‘ziyeva D. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”. – T.: 2019.
7. Vygotsky L.S. “Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes”. 1978.
8. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarni takomillashtirishning nazariy asoslari. “Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiya, Aprel, 2024.
9. Qayumova O.B. Bo‘lajakboshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ta’limdagi ilmiy islohotlar va izlanishlarning Yangi O‘zbekiston taraqqiyotidagio‘rni va rivojlanish omillari” ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1-son, fevral, 2025-yil, 71-75-b.
10. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qish savodxonligiga oid bilimlarni rivojlantirishda xorij tajribasi, “ta’limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari” Respublika onlayn ilmiy-amaliy konferensiya, 08.2023, 34-b.
11. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning pedagogic-psixologik jihatlari, “ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE” international scientific-online conference. 05.2024, 186-b.
12. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qishga oid bilimlarni takomillashtirish, “Teory and analytical aspects of recent research” Turkey international scientific-online conference. March, 2023, 80-b.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666311

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar mazmunan tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvistik kompetensiyaning tarkibiy qismlari – fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni o‘quv jarayonining markaziy bo‘g‘ini sifatida yoritiladi. Muallif raqamli ta’lim vositalari, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va muammoli ta’lim yondashuvlarining lingvistik kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘rni va samaradorligini asoslaydi. Shuningdek, maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashda til materialini o‘zlashtirish, nutq faoliyatini rivojlantirish hamda mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishda qo‘llaniladigan texnologiyalar amaliy misollar asosida ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari ushbu yo‘nalishda kompetensiyaviy yondashuvning ustunliklari va ta’lim jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar. *Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, lingvistik kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik texnologiyalar, lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv, raqamli ta’lim vositalari, professional tayyorgarlik, interfaol metodlar, o‘qituvchi kompetentligini rivojlantirish.*

Annotation. *This article provides a substantive analysis of modern pedagogical technologies aimed at developing linguistic competencies among future primary school teachers. The study highlights the formation of key components of linguistic competence—phonetic, lexical, grammatical, semantic, and pragmatic skills—as a central element of the educational process. The author substantiates the role and effectiveness of digital learning tools, interactive methods, information and communication technologies, and problem-based learning approaches in fostering linguistic competence. The article also presents practical examples of technologies used in mastering language material, developing speech activity, and organizing independent learning in the professional training of future primary school teachers. The findings of the study reveal the advantages of the competency-based approach and demonstrate opportunities for optimizing the educational process in this domain.*

Keywords: *future primary school teachers, linguistic competence, primary education, pedagogical technologies, linguodidactics, communicative approach, digital learning tools, professional training, interactive methods, development of teacher competence.*

Аннотация. *В данной статье представлен содержательный анализ современных педагогических технологий, направленных на развитие лингвистических компетенций у будущих учителей начальных классов. В исследовании освещается формирование ключевых компонентов лингвистической компетенции — фонетических, лексических, грамматических, семантических и прагматических навыков — как центральное звено образовательного процесса. Автор обосновывает роль и эффективность цифровых*

образовательных средств, интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий и проблемно-ориентированного обучения в развитии лингвистической компетенции. В статье также представлены практические примеры технологий, используемых при освоении языкового материала, развитии речевой деятельности и организации самостоятельного обучения в профессиональной подготовке будущих учителей начальных классов. Результаты исследования раскрывают преимущества компетентностного подхода и демонстрируют возможности оптимизации учебного процесса в данном направлении.

Ключевые слова: *будущие учителя начальных классов, лингвистическая компетенция, начальное образование, педагогические технологии, лингводидактика, коммуникативный подход, цифровые образовательные средства, профессиональная подготовка, интерактивные методы, развитие профессиональной компетентности учителя.*

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari keng rivojlanayotgan hozirgi zamonda ta’lim tizimining oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – shaxsning kommunikativ, ayniqsa lingvistik kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. Til – shaxsiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotning asosi bo‘lib, boshlang‘ich ta’limda bu jarayonni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish kelajak avlodning fikrlash va muloqot qilish qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari – nafaqat bilim beruvchilar, balki til va madaniyatni yetkazuvchi asosiy vositachilardir. Shuning uchun ularning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish – ularni nazariy, amaliy va metodik jihatdan yetuk qilib tayyorlash bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayon o‘z navbatida pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligini talab etadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini metodik tayyorgarligini takomillashtirish borasida Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi [1] doirasida pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarini ta’limning kredit tizimiga bosqichma-bosqich o‘tkazish, pedagogika, didaktika, amaliy pedagogik psixologiya, metodika kabi fanlarga alohida e’tibor qaratgan holda, o‘quv materiallarini va pedagogik baholashni ishlab chiqish orqali pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ta’lim berishning zamonaviy nazariyalarini o‘zlashtirishni, pedagogik psixologiyani tushunish, ta’lim berishga kompetentlik hamda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asoslarini egallashni ko‘zda tutgan holda pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash markazlari faoliyatini qayta ko‘rib chiqish, bo‘lajak pedagoglar uchun pedagogik faoliyatga moyillik va ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlash va baholash imkoniyatini beruvchi metodlarni ishlab chiqish, umumta’lim muassasalarida o‘qituvchilarning sifat tarkibini, xususan magistrlik darajasiga ega bo‘lgan pedagoglar sonini bosqichma-bosqich oshirish masalalarini maqsad qilib belgilandi va ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarni shiddat bilan davom etishida juda katta turtki bo‘ldi [1].

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT). Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish — bu faqat nazariy bilimlarni egallash emas, balki til tizimini amaliy, kommunikativ va madaniy kontekstda qo‘llash malakasini shakllantirishdir. Zamonaviy pedagogika shuni ko‘rsatadiki, AKT vositalari ushbu jarayonni samarali tashkil etishning eng kuchli texnologiyalaridan biridir Masalan: interaktiv taqdimotlar (PowerPoint, Prezi), o‘quv platformalari (Kahoot, LearningApps, Educaplay), sun’iy intellektli dasturlar. Bu orqali til materiallarini vizual va eshitiladigan shaklda taklif etadi,

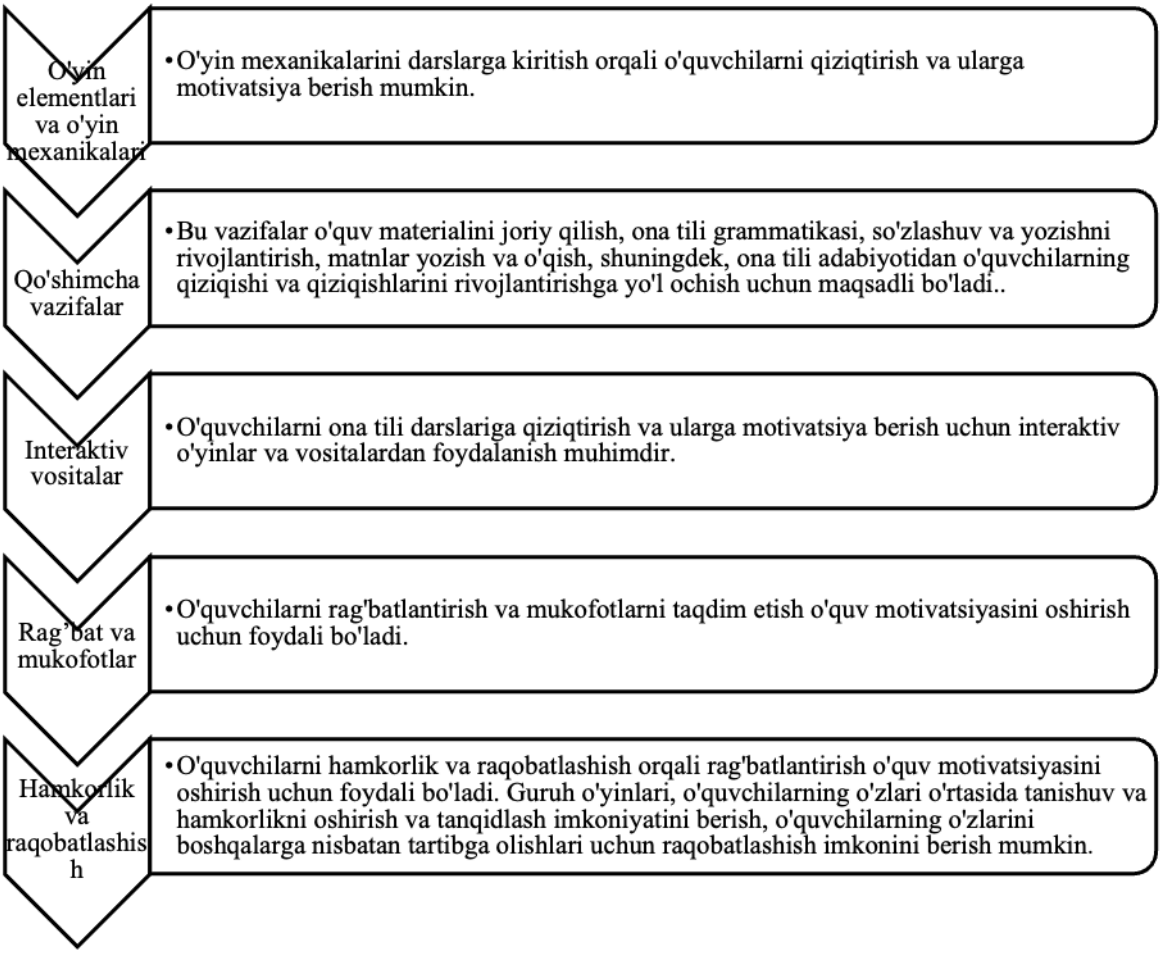
multimodal o‘rganishni ta’minlaydi. Lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda AKT qo‘llanilishi bir nechta ilmiy yondashuvlarga tayangan holda izohlanadi: L.S. Vygotskiyning fikricha “AKT o‘quvchini real yoki yarim-real muloqot muhiti bilan bog‘lab, yaqin rivojlanish zonasini kengaytiradi” [4]. Canale va Swain esa – “AKT yordamida tilning grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarini birgalikda rivojlantirish mumkin” – degan fikrni ilgari suradi [5].

Ilmiy adabiyotlarda ta’limning tashkiliy shakllari sifatida jamoa, guruxlar, yakka tartiblari ko‘rsatib o‘tilgan. Ta’limning frontal, guruh va individual tashkiliy shakllari yuzasidan ko‘plab ilmiy adabiyotlarda pedagogik izlanishlar natijalari bayon etilgan. Tadqiqot ishida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish ustida ishlash jarayonida individual yoki guruh bo‘lib faol ishtirok etishini ta’minlashga xizmat qilishiga ahamiyat qaratilib, frontal, guruh, individual “Gamifikatsiya” metodi, darsni tashkil etish vositasi sifatida internet veb saytlari tanlab olindi.

Hozirgi kunda dars jarayonida AKT dan foydalanishning gamifikatsiya usulidan ham keng foydalanilmoqda. Gamifikatsiya bu — video o‘yin va o‘yin elementlarini ta’lim olishda o‘rganish jarayoniga kiritish orqali o‘quvchilarni rag‘batlantirishga qaratilgan shunday ta’lim usullaridan biridir.Gamifikatsiya texnikasi o‘quvchilarga mustaqil harakat qilish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, o‘yin usullari o‘smirlarning kognitiv ya’ni, anglash qobiliyatini rivojlanishiga yordam berishi isbotlangan, o‘qituvchilar sinfdagi mashg‘ulotlar va raqobatni oshirish uchun o‘yinlardan foydalanishlari juda ham foydalidir.

Gamifikatsiyaning bir necha turlari mavjud: ichki, tashqi va xatti harakatlarni o‘zgartiruvchi. Ichki gamifikatsiya bitta tashkilot doirasida ishlaydi va motivatsion tarkibiy qism, ushbu kompaniyaning boshqarish va rag‘batlantirish tizimiga mos kelishi kerak. Tashqi gamifikatsiya esa murabbiy va talaba o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga yordam beradi. Uning ayrim elementlari umumiy o‘rta ta’lim tizimida mavjud. Ko‘proq bu maktablar va aynan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari dasturlarida qo‘llaniladi. Chunki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari psixofiziologik jihatdan o‘yinqaroq bo‘ladi. Bu ularga darsni turli xil o‘yinlar va qiziqarli mashg‘ulotlar bilan olib borishda samarali natija berishi darajasi yuqoriligi bilan izohlanadi. O‘uvchini mavzuni tez va oson hamda katta qiziqish bilan o‘zlashtirishiga yordam beradi. Bu albatta o‘qituvchi uchun ham qulaylik tug‘diradi. Bizning fikrimizcha, gamifikatsiya tizimi oliy o‘quv yurtlarida ham qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Bu talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi bilim berish va qabul qilish jarayonini ham oson, ham samarali bo‘lishiga hissa qo‘shadi.

Ona tili darslarida gamifikatsiyadan foydalanish foydalanuvchilarni o‘rganishni rag‘batlantirish, motivatsiyani oshirish va o‘zlashtirishni ta'minlash uchun yaxshi usul bo‘ladi. Gamifikatsiyani ona tili darslarida qo‘llashning muhim ahamiyati quyidagilardan iborat(2.2-rasm):

1-rasm. Gamifikatsiyani ona tili darslarida qo‘llashning muhim ahamiyati

Bu usullar ona tili darslarini o‘quvchilarga qiziqish va motivatsiya bilan to‘ldirishga yordam beradi. Gamifikatsiya o‘quvchilarning amaliyotlarini o‘zlashtirish, o‘quv darajasini oshirish, qiziqishlarini oshirish va ona tili bilimlarini rivojlantirishga yo‘l ochishga yordam beradi. Shuningdek, bu usullar o‘quvchilarga samarali va ko‘ngilli o‘rganish imkonini ta’minlayadi. Biz tadqiqot ishimizda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning metodik tizimi takomillashtirish bo‘yicha “Kahoot” hamda “Educaplay” dasturidan foydalandik va tajriba sinov ishlarida, talabalar uchun tashkil qilingan seminar va ochiq darslarda, trening va amaliy darslarda foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqdik. Quyida zamonaviy platformalar sirasiga kiruvchi “Kahoot” va “Educaplay” dasturlari, uning avzalliklari, qo‘llanilishi haqida yoritamiz.

Kahoot – interfaol testlar, viktorinalar va o‘yinlar yaratish uchun mo‘ljallangan onlayn platforma bo‘lib, u o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun qiziqarli ta’lim jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Platforma asosiy maqsadi – ta’limni o‘yin shaklida tashkil etish orqali bilimlarni mustahkamlash va o‘quvchilarning faolligini oshirishdir. “Kahoot” ilovasi yordamida amaliy va seminarlar o‘tkazish darslarini mazmunli tarzda tashkil etish mumkin. Hozirgi vaqtda vorkshoplar o‘tkazishda bu ilova juda keng qo‘llanilmoqda. Ushbu ilova barcha fanlarni o‘qitish imkonini berib, ko‘plab taraqqiy topgan mamlakatlarda o‘qituvchilar va trenerlar tomonidan tez-tez ishlatilmoqda.

Educaplay — o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, interfaol o‘yinlar va mashqlar orqali o‘qitish imkonini beruvchi raqamli ta’lim platformasi hisoblanadi. Bu platforma orqali talabalarning bilimini mustahkamlash, takrorlash, baholash va dars jarayonini qiziqarli va interfaol shaklda tashkil etish mumkin bo‘ladi. Educaplay orqali turli xil testlar,

krossvordlar, so‘z topish o‘yinlari, moslashtirish mashqlari, viktorinalar, diktant va gap tuzish mashqlarini tayyorlash va dars jarayonida foydalanish mumkin.

Veb sayt – internetda elektronik ravishda joylashgan va foydalanuvchilarga matnlar, multimediyali materiallar, hizmatlar va imkoniyatlar taqdim etadigan web-platformadir. Bu, bir kompyuter tarmog‘i orqali erkinlikka ega bo‘lgan veb-servislar orqali o‘quvchilar, foydalanuvchilar, tadbirkorlar, tashkilotlar yoki guruhlar bilan bog‘liq ma'lumotlarni, ko‘maklashishni, xizmatlarni o‘zaro almashishni ta'minlaydi. Veb saytlar, foydalanuvchilar va foydalanuvchilar o‘rtasida aloqani ta'minlash uchun interaktiv elementlardan, qidiruv tizimlari va navigatsiya imkoniyatlaridan foydalanadi. Ularning dizayni, o‘zgaruvchilar, maqolalar, ma'lumotlar va hizmatlar bilan birga saytning ishlashini ta'minlaydigan back-end dasturlash tili va texnologiyalari bilan ishlab chiqiladi. Veb saytlar internetda keng tarqalgan va ularga yuqori darajada kirish yuzasidan foydalanuvchilarning tez va samarali ko‘maklashishini va ma'lumotlarga tezroq dostupni ta'minlash imkonini beradi. Ularni o‘zlashtirish, maqsadlarga yo‘naltirish, motivatsiyani oshirish va talabalarning o‘rganish jarayonini yaxshilashda muhim ahamiyati bor.

Zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilgan ta’lim jarayonida lingvistik kompetensiyani rivojlantirish uchun o‘qituvchi yuqori malakaga ega, o‘z ustida muntazam ishlaydigan, raqamli vositalardan samarali foydalana oladigan, reflektiv va ijodiy yondashuvga ega bo‘lishi shart. U nafaqat nazariy bilimlarni beradi, balki o‘quvchini turli vaziyatlarda ularni qo‘llay bilishga o‘rgatadi, mustaqil va tanqidiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi, kommunikativ madaniyatni shakllantiradi.

Shunday qilib, bugungi o‘qituvchi — pedagogik kompetensiyalar majmuiga, moslashuvchanlikka, kreativ fikrlashga, interfaol yondashuvlarni qo‘llay olishga ega bo‘lgan, o‘quvchini shaxs sifatida rivojlantirishga xizmat qiluvchi professional mutaxassis bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni, 2019-yil 29-aprel. – [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/docs/4321419 (murojaat sanasi: 30.06.2025).
2. Abdullayeva, B.S., Qayumova, Sh.T., Qayumova, O.B. Ona tili o‘qitish metodikasi: O‘quv qo‘llanma – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 172 b.
3. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari .“Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiya, Aprel, 2024.
4. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.
5. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.
6. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ta’limdagi ilmiy islohotlar va izlanishlarning Yangi O‘zbekiston taraqqiyotidagi o‘rni va rivojlanish omillari” ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1-son, fevral, 2025 yil, 71-75-b.
7. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qish savodxonligiga oid bilimlarini rivojlantirishda xorij tajribasi, “Ta’limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari” respublika onlayn ilmiy-amaliy

konferensiyasi .08.2023, 34-b.

8. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari, “ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE” international scientific-online conference. 05.2024,186-b.
9. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qish savodxonligi faniga oid bilimlarini takomillashtirish, “Teory and analytical aspects of recent research” Turkey international scientific-online conference. March, 2023, 80-b.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI RAQAMLI IQTISODIYOT TALABLARIGA MOS KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Qayumova Shoxsanam To‘lqin qizi
Buxoro Innovatsiyalar universiteti v.b. dotsenti (PhD)
ORCID ID 0009-0007-8909-550X
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666327

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish orqali raqamli iqtisodiyot sharoitida zarur bo‘lgan kommunikativ, axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatni hal etish, mustaqil o‘rganish va ijodiy yondashuv kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Maqolada o‘qish savodxonligi faqat matnni o‘qish va qayta hikoya qilish ko‘nikmasi emas, balki axborotni tushunish, tahlil qilish, baholash, dalillash va undan amaliy faoliyatda foydalanish imkonini beruvchi muhim tayanch kompetensiya sifatida talqin etiladi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirishda matn bilan ishlash, raqamli ta’lim resurslari, interfaol metodlar va xalqaro baholash dasturlari tajribasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, raqamli iqtisodiyot, funksional savodxonlik, raqamli kompetensiya, matn bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, axborot madaniyati, PIRLS, PISA, pedagogik texnologiya.*

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o‘quvchilarda faqat bilimlar majmuasini shakllantirish emas, balki ularni mustaqil fikrlaydigan, axborotni izlay oladigan, tahlil qiladigan, baholaydigan va amaliy hayotda qo‘llay oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot rivojlanayotgan davrda inson kapitalining sifati, kasbiy moslashuvchanlik, kommunikativ faollik va axborot bilan ishlash madaniyati muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy kasbiy kompetensiyalarga ega kadrlar tayyorlash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi mamlakatda raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot, boshqaruv, ijtimoiy soha va ta’lim tizimiga keng joriy etishning muhim huquqiy asosi hisoblanadi [2]. Oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan PF–5847-son Farmonda esa ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, innovatsion faoliyatni rivojlantirish vazifalari belgilangan [3]. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ham ta’lim sifatini oshirish, inson kapitalini rivojlantirish va zamonaviy bilimlarga ega avlodni tarbiyalash dolzarb vazifa sifatida ko‘rsatilgan [4]. Rasmiy hujjatlarda raqamli iqtisodiyot, ta’lim sifati va raqobatbardosh kadrlar masalasiga alohida urg‘u berilgan. Mazkur jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyatga ega. Chunki o‘quvchining keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishi, axborotni

anglash, muloqotga kirishish, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarga yechim topish ko‘nikmalari aynan boshlang‘ich sinflarda shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘qish savodxonligini rivojlantirish raqamli iqtisodiyot talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishning muhim pedagogik omili hisoblanadi.

O‘qish savodxonligi an’anaviy talqinda matnni o‘qish, tushunish va qayta hikoya qilish bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy ta’limda u ancha keng mazmun kasb etadi. PISA xalqaro baholash dasturida o‘qish savodxonligi shaxsning o‘z maqsadlariga erishishi, bilim va salohiyatini rivojlantirishi hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, baholash, ular ustida mulohaza yuritish va matn bilan faol munosabatga kirishish qobiliyati sifatida izohlanadi [5]. OECD talqinida XXI asrda o‘qish savodxonligi raqamli platformalardagi matnlarni anglash, turli manbalarni solishtirish, fakt va fikrni farqlash, noaniq axborotlar ichidan ishonchlisini ajratish bilan ham bog‘liqdir.

PIRLS xalqaro tadqiqotlarida esa o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan yoki shaxs tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish qobiliyati sifatida baholanadi [6]. Bu yondashuv boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qish savodxonligini hayotiy ehtiyoj, muloqot, bilim olish, axborot almashish va shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. PIRLS to‘rtinchi sinf o‘quvchilarining o‘qish yutuqlarini xalqaro miqyosda baholaydi va mamlakatlarga ta’lim tizimi samaradorligini kuzatish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida o‘qish savodxonligi quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi:

birinchidan, *axborot bilan ishlash kompetensiyasi*. O‘quvchi matnni o‘qish jarayonida asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotni ajratadi, axborotning mazmunini tushunadi, uni qayta ishlaydi va kerakli xulosaga keladi;

ikkinchidan, *tanqidiy fikrlash kompetensiyasi*. O‘quvchi matndagi fikrlarni tahlil qiladi, sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi, muallif pozitsiyasiga munosabat bildiradi, berilgan ma’lumotning ishonchliligini baholaydi;

uchinchidan, *kommunikativ kompetensiya*. O‘quvchi matn asosida savollarga javob beradi, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalaydi, bahs-munozarada dalil keltirishga o‘rganadi;

to‘rtinchidan, *ijodiy va tadbirkorona fikrlash kompetensiyasi*. O‘quvchi matndan olgan ma’lumotlari asosida yangi g‘oya yaratadi, muammoga nostandart yondashadi, hayotiy vaziyatga mos yechim taklif qiladi;

beshinchidan, *raqamli kompetensiya*. O‘quvchi elektron matnlar, raqamli topshiriqlar, onlayn platformalar va multimedia materiallari bilan ishlash orqali raqamli muhitda o‘qish va tushunish ko‘nikmalarini egallaydi.

Demak, boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish faqat ona tili yoki o‘qish darslari doirasida emas, balki barcha fanlar mazmuni bilan integratsiyalashgan holda tashkil etilishi zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirishda matn bilan ishlash markaziy o‘rin tutadi. Matn o‘quvchi uchun bilim manbai, tafakkurni rivojlantirish vositasi, muloqotga kirishish maydoni va amaliy faoliyatga yo‘naltiruvchi didaktik material vazifasini bajaradi. Shu sababli matn bilan ishlash oddiy o‘qish jarayoni emas, balki bosqichma-bosqich tashkil etiladigan murakkab pedagogik jarayondir.

Matn bilan ishlashni quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. O‘qishdan oldingi bosqich. Bu bosqichda o‘quvchilarda matnga nisbatan qiziqish uyg‘otiladi, mavzu yuzasidan oldingi bilimlar faollashtiriladi, taxmin qilish, savol tuzish, rasm yoki sarlavha asosida fikr bildirish ishlari olib boriladi. Masalan, matn sarlavhasi asosida “Sizningcha, matnda nima haqida so‘z boradi?”, “Qahramon qanday muammoga duch kelishi mumkin?” kabi savollar beriladi.

2. O‘qish jarayoni bosqichi. Bu bosqichda o‘quvchilar matnni ifodali o‘qiydi, asosiy fikrni aniqlaydi, notanish so‘zlar ustida ishlaydi, voqealar ketma-ketligini belgilaydi, qahramonlar xatti-harakatini tahlil qiladi.

3. O‘qishdan keyingi bosqich**.** O‘quvchilar matn asosida xulosa chiqaradi, muallif g‘oyasiga munosabat bildiradi, matn mazmunini hayotiy vaziyat bilan bog‘laydi, ijodiy topshiriqlar bajaradi. Masalan, “Agar siz qahramon o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?”, “Matn asosida kichik reklama, maktub yoki maslahat yozing” kabi topshiriqlar o‘quvchilarda ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi.

N.K.Duke va P.D.Pearson o‘qib tushunishni rivojlantirishda o‘qituvchi tomonidan strategiyalarni tushuntirish, namuna ko‘rsatish, yo‘naltirilgan mashq va mustaqil o‘qish bosqichlarini uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi [7]. Ularning fikricha, yaxshi o‘quvchi matnni passiv qabul qilmaydi, balki savol beradi, taxmin qiladi, tahlil qiladi, mazmunni hayotiy tajribasi bilan bog‘laydi va xulosa chiqaradi. Duke va Pearson tadqiqotlari tushunib o‘qish strategiyalarini o‘qituvchi tomonidan modellash, so‘ngra o‘quvchilarning mustaqil amaliyotiga o‘tkazish samarali ekanini ko‘rsatadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta’lim jarayonida elektron resurslar, raqamli platformalar, multimedia vositalari va interfaol topshiriqlardan foydalanish o‘qish savodxonligini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Chunki zamonaviy o‘quvchi axborotni faqat bosma kitobdan emas, balki elektron matnlar, infografikalar, taqdimotlar, audio va video materiallar, ta’limiy platformalar orqali ham qabul qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda quyidagi raqamli vositalar o‘qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin:

Wordwall — matn asosida savol-javob, moslashtirish, tartiblash, test va o‘yinli topshiriqlar yaratish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchilar matndagi voqealar ketma-ketligini to‘g‘ri joylashtiradi yoki qahramonga mos sifatlarni tanlaydi.

Educaplay — krossvord, moslashtirish, video-viktorina, interfaol testlar orqali matn ustida ishlashni qiziqarli tashkil etadi. Bu platforma o‘quvchilarning diqqatini, xotirasini va mantiqiy fikrlashini faollashtiradi.

Google Forms yoki Quizizz/Wayground — o‘qilgan matn bo‘yicha diagnostik va formatif baholashni amalga oshirishga yordam beradi. O‘qituvchi natijalarni tezkor tahlil qilib, o‘quvchilarning qaysi ko‘nikmalari sust rivojlanganini aniqlashi mumkin.

QR-kodli topshiriqlar — o‘quvchilarda mustaqil izlanish, raqamli matn bilan ishlash, audio yoki video materialni tinglab tushunish, savollarga javob berish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.Bunday yondashuvda o‘quvchi faqat matnni o‘qimaydi, balki raqamli muhitda axborotni izlaydi, tanlaydi, qayta ishlaydi, taqdim etadi va baholaydi. Bu esa raqamli iqtisodiyot talablariga mos bo‘lgan funksional savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiladi. O‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi xorijiy va mahalliy pedagogika, psixologiya hamda metodika fanlarida keng o‘rganilgan. J.Dewey ta’limni hayotiy tajriba bilan bog‘lash, o‘quvchini faol fikrlashga undash va muammoli vaziyatlar orqali bilim olish g‘oyasini ilgari surgan [8]. Bu yondashuv o‘qish savodxonligini rivojlantirishda matnni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash zarurligini asoslaydi.

L.S.Vygotskiy ta’lim jarayonida nutq, tafakkur va ijtimoiy muloqotning o‘zaro bog‘liqligini ta’kidlab, o‘quvchining rivojlanishi hamkorlikdagi faoliyatda samarali kechishini ko‘rsatgan [9]. Demak, matn bilan ishlash jarayonida juftlikda ishlash, guruhli muhokama, savol-javob, rolli o‘yin va bahs-munozara kabi metodlardan foydalanish o‘quvchining nutqiy va tafakkuriy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

J.Piaget bolalarning bilish faoliyati yosh xususiyatlari bilan bog‘liq holda rivojlanishini asoslab bergan [10]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matnlar sodda, obrazli, hayotiy, qiziqarli va amaliy mazmunga ega bo‘lishi muhim. Bunday matnlar o‘quvchining idroki, tasavvuri va mantiqiy fikrlashiga mos keladi.

National Reading Panel tadqiqotlarida samarali o‘qish ta’limi fonematik anglash, fonika, ravon o‘qish, lug‘at boyligi va tushunish kabi asosiy komponentlarga tayanishi ko‘rsatilgan [11]. Bu komponentlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini bosqichma-bosqich shakllantirishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. National Reading Panel hisobotida o‘qishni o‘rgatishning asosiy tarkibiy qismlari ilmiy dalillar asosida ko‘rsatib berilgan.

Mahalliy pedagogik qarashlarda ham boshlang‘ich ta’limda o‘qish, nutq, tafakkur va axloqiy tarbiyaning uzviy aloqadorligi alohida e’tirof etiladi. O‘zbek metodist olimlari boshlang‘ich sinfda matn bilan ishlash o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish, so‘z boyligini oshirish va estetik didini tarbiyalashda muhim vosita ekanini ta’kidlaydilar [12].

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish orqali raqamli iqtisodiyot talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirish uchun quyidagi metodik yo‘nalishlarga e’tibor qaratish zarur: Birinchidan, o‘qish jarayonini funksional mazmun bilan boyitish lozim. Matnlar o‘quvchining kundalik hayoti, oilasi, maktabi, tabiat, texnologiya, kasblar, tadbirkorlik, iqtisodiy tushunchalar va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Masalan, “Do‘konda xarid qilish”, “Oilaviy budjet”, “Kitob yarmarkasi”, “Elektron kutubxona”, “Kasblar olami” kabi mavzulardagi matnlar o‘quvchilarda hayotiy savodxonlikni rivojlantiradi. Ikkinchidan, matn asosida muammoli savollar berish zarur. Oddiy “Matn nima haqida?” savolidan tashqari, “Nima uchun?”, “Siz qanday yechim taklif qilasiz?”, “Qaysi fikrga qo‘shilasiz?”, “Qanday dalil keltira olasiz?” kabi savollar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Uchinchidan, o‘quvchilarga ijodiy topshiriqlar berish maqsadga muvofiq. Masalan, matn asosida reklama matni yozish, qahramonga maslahat berish, voqeani boshqa yakun bilan davom ettirish, kichik loyiha yaratish, matn mazmunini rasm yoki jadval orqali ifodalash ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi. To‘rtinchidan, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish zarur. Raqamli platformalar faqat o‘yin yoki test vositasi emas, balki o‘qish, tushunish, baholash va refleksiya jarayonini tashkil etuvchi didaktik muhit sifatida qo‘llanilishi kerak. Beshinchidan, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish lozim. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari matn bilan ishlash strategiyalari, xalqaro baholash topshiriqlari, raqamli platformalar, o‘quvchilarning o‘qish natijalarini diagnostika qilish va baholash metodikasini puxta egallashi zarur. Shu jihatdan, boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo‘lgan inson kapitalini tayyorlashning dastlabki bosqichi sifatida qaralishi kerak. O‘qish savodxonligi rivojlangan o‘quvchi kelgusida mustaqil o‘rganishga, yangi bilimlarni egallashga, kasbiy faoliyatga moslashishga va jamiyatda faol ishtirok etishga tayyor bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirish raqamli iqtisodiyot sharoitida zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirishning muhim

pedagogik omilidir. O‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni tushunishi, axborotni tahlil qilishi, baholashi, dalillashi, xulosa chiqarishi va o‘z fikrini asosli bayon etishiga xizmat qiladi. Raqamli iqtisodiyot esa aynan shunday kompetensiyalarga ega, mustaqil fikrlaydigan, axborot bilan ishlay oladigan, ijodiy va kommunikativ faol shaxslarni talab etadi.Boshlang‘ich ta’limda matn bilan ishlashni raqamli platformalar, interfaol metodlar, muammoli savollar, ijodiy topshiriqlar va xalqaro baholash dasturlari tajribasi asosida tashkil etish o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantiradi. Bu jarayonda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligi alohida ahamiyatga ega. Chunki aynan o‘qituvchi o‘quvchini matnni shunchaki o‘qishga emas, balki uni anglash, tahlil qilish, baholash va hayotiy faoliyatda qo‘llashga yo‘naltiradi. Demak, o‘qish savodxonligini rivojlantirish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida raqamli iqtisodiyot talablariga mos axborot, kommunikativ, tanqidiy, ijodiy va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy ta’limning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ–3832-son “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
5. OECD. PISA 2018 Results. What Students Know and Can Do. Volume I. Paris: OECD Publishing, 2019.
6. Mullis I.V.S., Martin M.O. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
7. Duke N.K., Pearson P.D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. Scholastic Red, 2002.
8. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999.
10. Piaget J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge, 2001.
11. National Reading Panel. Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. Washington, DC, 2000.
12. G‘afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2013.
13. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
14. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
15. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.

16. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
17. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
18. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
19. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
20. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
21. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
22. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
23. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).

PEDAGOGIK MULOQOT VA UNING TALABA TARBIYASIDAGI ROLI

Qosimova Dilafruz Abduqaxar qizi
Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi magistratura 1- kurs talabasi.
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666366

Annotatsiya. *Ushbu maqolada pedagogik muloqotning mazmuni, uning ta’lim jarayonidagi ahamiyati hamda talaba tarbiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi samarali muloqotning tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik muloqot, ta’lim, tarbiya, o‘qituvchi, talaba, kommunikatsiya, pedagogik mahorat.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida nafaqat bilim berish, balki yosh avlodni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash ham muhim vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda pedagogik muloqot alohida o‘rin egallaydi. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi to‘g‘ri tashkil etilgan muloqot ta’lim samaradorligini oshiradi hamda talabaning shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Pedagogik muloqot orqali talabada mustaqil fikrlash, hurmat, mas’uliyat va madaniyat kabi sifatlar rivojlanadi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar zamonaviy bilimga ega, mustaqil fikrlaydigan va yuksak ma’naviyatli yoshlarni tarbiyalashni asosiy maqsad qilib belgilamoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida pedagogik muloqotning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Chunki o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot nafaqat bilim almashinuvi, balki tarbiyaviy ta’sir vositasi ham hisoblanadi.

Pedagogik muloqot ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, o‘qituvchi bilan talaba o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga soladi. To‘g‘ri tashkil etilgan muloqot talabalarda bilim olishga qiziqishni oshiradi, mustaqil fikrlashga undaydi va ularda ijobiy fazilatlarni shakllantiradi. Ayniqsa, oliy ta’lim tizimida pedagogik muloqotning samarali tashkil etilishi bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Pedagogik muloqotning asosiy maqsadi talabaning qalbiga yo‘l topish, unga bilim berish bilan birga insoniy fazilatlarni ham singdirishdan iboratdir. Shu bois bugungi pedagog nafaqat o‘z fanining mutaxassisi, balki kuchli muloqot madaniyatiga ega bo‘lgan tarbiyachi ham bo‘lishi kerak.

Pedagogik muloqot — bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasida ta’lim hamda tarbiya jarayonida yuzaga keladigan o‘zaro munosabatlar tizimidir. Ushbu jarayon davomida o‘qituvchi bilim beradi, tarbiyalaydi va talabani mustaqil fikrlashga yo‘naltiradi. Talaba esa o‘z fikrini bayon qiladi, savollar beradi va faol ishtirok etadi.

Pedagogik muloqot oddiy suhbat emas, balki maqsadli va rejalashtirilgan pedagogik faoliyatdir. Bu jarayonda o‘qituvchining nutq madaniyati, muomala odobi, psixologik yondashuvi hamda pedagogik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi talabaga qanchalik hurmat bilan munosabatda bo‘lsa, talaba ham unga nisbatan shunchalik ishonch va hurmat bilan javob qaytaradi.

Pedagogik muloqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

-ta’lim jarayonini samarali tashkil etish;

-talabalarni faollikka undash;

-ijobiy psixologik muhit yaratish;

-talabalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish;

-o‘qituvchi va talaba o‘rtasida o‘zaro ishonchni mustahkamlash.

Pedagogik muloqotning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining kommunikativ qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Nutqning ravonligi, fikrning aniq ifodalanishi, talabalarni tinglay bilish va ularga individual yondashuv samarali muloqotning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Pedagogik muloqotning ta’lim jarayonidagi ahamiyati

Ta’lim jarayonida pedagogik muloqot muhim o‘rin egallaydi. Darsning qiziqarli va mazmunli o‘tishi ko‘p jihatdan o‘qituvchi bilan talabalar o‘rtasidagi munosabatga bog‘liq. Agar dars davomida samimiy va erkin muhit yaratilsa, talabalar o‘z fikrlarini bemalol bayon qiladi va bilim olishga bo‘lgan qiziqishlari ortadi.

Samarali pedagogik muloqot talabaning darsdagi faolligini oshiradi. Talaba o‘zini hurmat qilinayotganini his qilsa, u darslarda faol qatnashadi, savollarga javob beradi va mustaqil izlanishga intiladi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda interfaol metodlardan foydalanish pedagogik muloqotni rivojlantirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster”, “Guruh bilan ishlash” kabi metodlar talabalarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bu metodlar talabalarni mustaqil fikrlashga va jamoada ishlashga o‘rgatadi.

Pedagogik muloqot orqali o‘qituvchi talabalarni ruhlantiradi, ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi. Ayniqsa, yoshlarning psixologik holatini hisobga olib ishlash bugungi pedagog oldidagi muhim vazifalardan biridir. Talabani qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish va unga ishonch bildirish ta’lim samaradorligini oshiradi.

Pedagogik muloqotning talaba tarbiyasidagi roli

Pedagogik muloqot talaba tarbiyasida beqiyos ahamiyatga ega. Chunki talaba ko‘pincha o‘qituvchining nutqi, muomalasi va xatti-harakatidan o‘rnak oladi. O‘qituvchining madaniyati va odobi talaba shaxsining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tarbiya jarayonida o‘qituvchining samimiyligi va adolatliligi juda muhimdir. Agar pedagog barcha talabalarga teng munosabatda bo‘lsa, ularda adolat va hurmat hissi shakllanadi. Aksincha, qo‘pollik yoki e’tiborsizlik talabada salbiy kayfiyat va darsga nisbatan qiziqmaslikni yuzaga keltirishi mumkin.

Pedagogik muloqot orqali talabalar quyidagi ijobiy sifatlarni egallaydi:

kattalarga hurmat;

mas’uliyat hissi;

intizomlilik;

jamoada ishlash ko‘nikmasi;

mustaqil fikrlash;

muomala madaniyati.

Bugungi globallashuv davrida yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada pedagogik muloqot asosiy vositalardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi o‘z muloqoti orqali talabalarni vatanparvarlik, insonparvarlik va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Talabalar bilan individual ishlash ham pedagogik muloqotning muhim jihatlaridan biridir. Har bir talabaning qiziqishi, qobiliyati va xarakteri turlicha bo‘ladi. Shu sababli pedagog ularga

individual yondashishi lozim. Bu esa talabalar bilan yanada yaqin va samarali muloqotni shakllantiradi.

Pedagogik muloqot madaniyati

Pedagogik muloqot madaniyati o‘qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi muhim omillardan biridir. Pedagogning nutqi ravon, tushunarli va ta’sirchan bo‘lishi kerak. O‘qituvchi o‘z fikrini aniq bayon qila olsa, talabalar mavzuni oson tushunadi.

Muloqot madaniyatiga quyidagilar kiradi:

-muomala odobi;

-nutq madaniyati;

-tinglay bilish qobiliyati;

-hissiyotlarni boshqara olish;

-talabaga hurmat bilan yondashish.

Pedagogik faoliyatda yuz ifodasi, ovoz ohangi va tana harakatlari ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining kulib gapirishi, samimiy munosabati talabalarni darsga qiziqtiradi va ijobiy muhit yaratadi.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham pedagogik muloqotni rivojlantirishga yordam beradi. Masofaviy ta’lim jarayonida ham o‘qituvchi talabalar bilan muntazam aloqa o‘rnatishi, ularni qo‘llab-quvvatlashi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik muloqot ta’lim va tarbiya jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi samimiy hamda mazmunli muloqot ta’lim sifatini oshirish bilan birga, yoshlarning ma’naviy va axloqiy kamolotiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi.

Samarali pedagogik muloqot orqali talabalar mustaqil fikrlashga, erkin muloqot qilishga va jamiyatda munosib o‘rin egallashga tayyorlanadi. Shu sababli har bir pedagog o‘zining muloqot madaniyatini rivojlantirib borishi, talabalarga individual yondashishi va dars jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratishi lozim.

Pedagogik muloqotning to‘g‘ri tashkil etilishi kelajak avlodning barkamol inson bo‘lib voyaga yetishida muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboyev J. *Pedagogika nazariyasi*. — Toshkent: Fan, 2020.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent, 2019.
3. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. — Toshkent, 2018.
4. Ochilov M. *O‘qituvchi odobi va pedagogik mahorat*. — Toshkent, 2017.
5. Pedagogika fanidan o‘quv qo‘llanma. — Toshkent, 2021.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISH

Qosimova Dilafruz Abduqaxar qizi
Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi magistratura 1-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666394

Annotatsiya. *Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi o‘qituvchidan nafaqat an’anaviy pedagogik bilimlarni, balki raqamli kompetensiyalarni ham talab etadi. Maqolada o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, elektron ta’lim resurslaridan samarali foydalanish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, masofaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchi faoliyatini takomillashtirishga oid ilmiy-metodik tavsiyalar berilgan. Natijada raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshirish ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim omil ekani asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Raqamli ta’lim muhiti, o‘qituvchi, kasbiy kompetentlik, raqamli kompetensiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), elektron ta’lim resurslari, innovatsion pedagogika, masofaviy ta’lim, raqamli savodxonlik, ta’lim sifati.*

Bugungi kunda ta’lim tizimi jadal raqamlashtirish jarayonini boshdan kechirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rivojlanishi natijasida ta’lim jarayoni an’anaviy shakldan raqamli ta’lim muhitiga o‘tmoqda. Bu esa o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga yangi talablarni qo‘ymoqda.

Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi nafaqat fan bo‘yicha bilim beruvchi shaxs, balki zamonaviy texnologiyalarni samarali qo‘llay oladigan, elektron ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish ko‘nikmalariga ega mutaxassis bo‘lishi lozim. Shu sababli o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bugungi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ta’lim jarayonini individuallashtirishga xizmat qiladi. Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish ko‘p jihatdan o‘qituvchining raqamli kompetensiyasiga bog‘liq.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshirishning nazariy va amaliy asoslarini yoritish hamda uni rivojlantirish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Vazifalar esa quyidagilarni o‘z ichiga oladi: raqamli ta’lim tushunchasini tahlil qilish, o‘qituvchining raqamli kompetentligini aniqlash, hamda uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni o‘rganish.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchining o‘rni va uning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan.

Raqamli ta’lim muhiti zamonaviy pedagogika taraqqiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu muhitda ta’lim jarayoni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosida tashkil etilib, o‘quv jarayonining samaradorligi, tezkorligi va qulayligi oshadi. Shu bilan birga, o‘qituvchidan yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash, ya’ni kasbiy kompetentligini doimiy ravishda rivojlantirib borish talab etiladi.

O‘qituvchining kasbiy kompetentligi — bu uning pedagogik bilimlari, metodik mahorati, axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil eta olish salohiyatidir. Raqamli ta’lim sharoitida bu kompetentlikning tarkibiga raqamli savodxonlik, elektron resurslar bilan ishlash, onlayn platformalardan foydalanish va masofaviy ta’limni tashkil etish ko‘nikmalari ham kiradi.

Bugungi kunda raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi quyidagi asosiy yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi:

elektron ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish;

onlayn darslar va virtual sinflarni tashkil etish;

o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish jarayonini boshqarish;

raqamli platformalar orqali baholash va tahlil qilish.

Bu jarayonlar o‘qituvchidan yuqori darajadagi texnologik bilim va moslashuvchanlikni talab etadi. Chunki raqamli texnologiyalar tez yangilanib boradi va pedagog ushbu o‘zgarishlarga moslashib, o‘z bilimini doimiy ravishda yangilab borishi zarur.

Shuningdek, raqamli ta’lim muhitida innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin egallaydi. Masalan, interaktiv metodlar, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari o‘quv jarayonini yanada samarali qiladi. O‘qituvchi ushbu vositalardan to‘g‘ri va maqsadli foydalanishi orqali ta’lim sifatini oshirishi mumkin.

O‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda malaka oshirish kurslari, onlayn treninglar, vebinarlar va mustaqil o‘qish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ta’lim muassasalarida raqamli infratuzilmaning mavjudligi ham pedagoglarning texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanishiga yordam beradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining roli faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchilarning raqamli madaniyatini shakllantiruvchi, ularni mustaqil fikrlashga yo‘naltiruvchi va axborot oqimidan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatuvchi yetakchi shaxsga aylanadi.

Umuman olganda, raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshirish ta’lim sifatini yaxshilash, o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish hamda zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

Raqamli ta’lim muhiti zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, u o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga yangi talablar va imkoniyatlarni olib kiradi. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirish hamda ta’limni individuallashtirishda muhim o‘rin tutadi.

Shu bilan birga, raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish asosiy zaruriyatlardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi nafaqat pedagogik bilimlarga, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi lozim. Bu esa uning dars jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishiga imkon yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, elektron ta’lim resurslaridan keng foydalanish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish ta’lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, malaka oshirish tizimini takomillashtirish ham o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Bu jarayon ta’lim samaradorligini oshirish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2017–2025 yy.
3. Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent.
4. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent.
5. G‘afforov A. *Zamonaviy pedagogika asoslari*. – Toshkent, 2021.
6. Ziyamuhamedov B. *Pedagogik mahorat*. – Toshkent: Fan, 2020.
7. UNESCO. *ICT in Education: A Global Perspective*. – Paris, 2022.

PEDAGOGIK TAFAKKUR TARAQQIYOTI: TARIXIY BOSQICHLAR VA ZAMONAVIY TALQINLAR

Saparova Olima Abdilatibovna
Pedagogika nazariyasi va tarixi yunalishi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666412

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogik tafakkurning tarixiy shakllanish bosqichlari hamda zamonaviy ta’lim tizimidagi talqinlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Qadimgi Yunoniston faylasuflari, Sharq mutafakkirlari va Yevropa klassik pedagoglari tomonidan ilgari surilgan pedagogik qarashlarning mazmuni yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik tafakkurda kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, interfaol metodlar, inklyuziv ta’lim va raqamli pedagogikaning o‘rni tahlil etilgan. Maqolada globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlanishi sharoitida pedagog oldiga qo‘yilayotgan yangi talablar, sun’iy intellektning ta’lim tizimiga ta’siri hamda zamonaviy ta’lim muammolari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, pedagogik tafakkurni rivojlantirish va ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.*

Keywords: *Pedagogik tafakkur, pedagogika tarixi, ta’lim tizimi, pedagogik qarashlar, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, raqamli pedagogika, inklyuziv ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, pedagogik innovatsiyalar, Sharq mutafakkirlari, pedagogik meros, sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari, ma’naviy tarbiya.*

Abstract. *This article analyzes the stages of historical formation of pedagogical thinking and its interpretations in the modern education system from a scientific and theoretical perspective. The content of pedagogical views put forward by ancient Greek philosophers, Eastern thinkers and European classical pedagogues is highlighted. The role of the competency-based approach, person-centered education, interactive methods, inclusive education and digital pedagogy in modern pedagogical thinking is also analyzed. The article considers the new requirements for the teacher in the context of globalization and the development of information technologies, the impact of artificial intelligence on the education system and the problems of modern education. Practical recommendations are also given for the development of pedagogical thinking and increasing the effectiveness of education.*

Keywords: *Pedagogical thinking, history of pedagogy, education system, pedagogical views, competency-based approach, interactive methods, digital pedagogy, inclusive education, person-centered education, pedagogical innovations, Eastern thinkers, pedagogical heritage, artificial intelligence, educational technologies, spiritual education.*

Аннотация. *В данной статье с научной и теоретической точки зрения анализируются этапы исторического формирования педагогического мышления и его интерпретации в современной системе образования. Подчеркивается содержание педагогических взглядов, выдвинутых древнегреческими философами, восточными мыслителями и европейскими классическими педагогами. Также анализируется роль компетентностного подхода, личностно-ориентированного образования, интерактивных методов, инклюзивного образования и цифровой педагогики в современном педагогическом мышлении. В статье рассматриваются новые требования к учителю в контексте глобализации и развития информационных технологий, влияние*

искусственного интеллекта на систему образования и проблемы современного образования. Также даются практические рекомендации по развитию педагогического мышления и повышению эффективности образования.

Ключевые слова: *педагогическая мысль, история педагогики, система образования, педагогические взгляды, компетентностный подход, интерактивные методы, цифровая педагогика, инклюзивное образование, личностно-ориентированное образование, педагогические инновации, восточные мыслители, педагогическое наследие, искусственный интеллект, образовательные технологии, духовное воспитание.*

Insoniyat taraqqiyoti davomida ta’lim va tarbiya masalasi jamiyat rivojining eng muhim omillaridan biri bo‘lib kelgan. Har bir davr, har bir sivilizatsiya yosh avlodni qanday tarbiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratgan. Shu jarayonda pedagogik tafakkur ham asta-sekin shakllanib, takomillashib borgan. Pedagogik tafakkur deganda insonni o‘qitish, tarbiyalash va kamol toptirish haqidagi qarashlar, g‘oyalar hamda ilmiy yondashuvlar tizimi tushuniladi. Bugungi globallashuv davrida pedagogik tafakkur oldiga yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi, sun’iy intellektning hayotga kirib kelishi va raqamli ta’lim muhitining kengayishi an’anaviy pedagogik qarashlarni yangicha talqin qilishni talab etmoqda. Endilikda ta’lim jarayonida faqat tayyor bilim berish yetarli bo‘lmay, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, ijodkorlik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogikaning ildizlari uzoq tarixiy tajribaga borib taqaladi. Qadimgi faylasuflar, Sharq mutafakkirlari va Yevropa pedagoglari tomonidan ilgari surilgan ko‘plab g‘oyalar bugungi ta’lim tizimida ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Shu sababli pedagogika tarixini o‘rganish nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ta’limdagi muammolarni anglash va ularni hal etishda ham muhim o‘rin tutadi.

Pedagogik tafakkurning dastlabki shakllari qadimgi Sharq va Yunoniston sivilizatsiyalarida yuzaga kelgan. Dastlab ta’lim ko‘proq hayotiy tajriba, urf-odat va ustoz-shogird an’analari orqali amalga oshirilgan bo‘lsa, keyinchalik u falsafiy va ilmiy asosga ega bo‘la boshladi. Qadimgi yunon faylasufi Socrates pedagogik tafakkur tarixida alohida o‘rin egallaydi. U o‘quvchini tayyor ma’lumot bilan to‘ldirish emas, balki undagi fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim deb hisoblagan. Socrates tomonidan qo‘llangan savol-javob usuli o‘quvchini mustaqil mushohada yuritishga undagan. Bugungi interfaol metodlar, debat va munozara usullarining ildizi aynan uning pedagogik qarashlariga borib taqaladi. Plato esa ta’limni davlat taraqqiyotining asosiy omili sifatida baholagan. Uning fikricha, yoshlar qobiliyati va qiziqishiga qarab tarbiyalanishi kerak. Plato ta’limning asosiy vazifasi jamiyat uchun foydali va ma’naviy yetuk insonni shakllantirishdan iborat deb hisoblagan. Aristotle pedagogik qarashlarida esa mantiqiy tafakkur va tajriba muhim o‘rin tutadi. U insonni tarbiyalashda axloqiy tarbiya, amaliy faoliyat va kuzatish asosidagi bilimlarni muhim deb bilgan. Aristotle fikricha, ta’lim insonni nafaqat bilimli, balki hayotga tayyor shaxs sifatida shakllantirishi kerak. Qadimgi davr pedagogikasining asosiy xususiyatlari sifatida ustoz-shogird an’analari, axloqiy tarbiya va ilmiy tafakkurning shakllanishini ko‘rsatish mumkin. Bu g‘oyalar bugungi ta’lim tizimida ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Sharq pedagogik tafakkuri qadimdan insonni ma’naviy va axloqiy jihatdan kamol toptirish g‘oyalariga asoslangan holda rivojlanib kelgan. Sharq allomalari ta’limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki insonni komillikka yetkazuvchi muhim vosita sifatida talqin

qilganlar. Ularning qarashlarida ilm, odob, tarbiya va insoniy fazilatlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda yoritiladi. Ayniqsa, Sharq pedagogikasida ustozning o‘rni juda yuqori baholangan bo‘lib, ustoz jamiyat ma’naviyatini shakllantiruvchi shaxs sifatida qaralgan. Abu Nasr al-Farabi Sharq pedagogik tafakkurining yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi. U inson kamolotini jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb bilgan. Farobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida ideal jamiyat va komil inson haqidagi qarashlarini bayon etadi. Uning fikricha, inson tug‘ma holda mukammal bo‘lib dunyoga kelmaydi, balki ilm, tarbiya va ma’naviy kamolot orqali yetuk shaxsga aylanadi. Farobiy insonni tarbiyalashda aql-zakovat bilan bir qatorda axloqiy fazilatlarni ham rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi. U ustozni jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi eng muhim shaxslardan biri sifatida ko‘rsatadi. Farobiy qarashlarida ta’limning asosiy vazifasi insonni jamiyat uchun foydali, ma’rifatli va odobli shaxs qilib tarbiyalashdan iboratdir. Abu Ali ibn Sino pedagogik qarashlari bilan ham Sharq ta’lim-tarbiyasi taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Ibn Sino bola tarbiyasida yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish zarurligini alohida ta’kidlagan. U har bir bolaning qobiliyati va qiziqishi turlicha bo‘lishini qayd etib, ta’lim jarayonida individual yondashuv muhim ekanini ko‘rsatgan. Ibn Sino ta’limni izchil va bosqichma-bosqich tashkil etish tarafdori bo‘lgan. Uning fikricha, murakkab bilimlarni birdaniga emas, balki oddiydan murakkabga qarab o‘rgatish samaraliroq natija beradi. Shuningdek, Ibn Sino bolani haddan tashqari qattiqqo‘llik bilan tarbiyalashga qarshi chiqqan. U ta’lim jarayonida mehr, rag‘bat va samimiy munosabat muhim rol o‘ynashini ta’kidlagan. Bu qarashlar bugungi shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari bilan hamohangdir. Alisher Navoiy ijodida ham ta’lim-tarbiya, ilm-ma’rifat va odob masalalari alohida o‘rin egallaydi. Navoiy ilmni insonni ulug‘lovchi eng katta boylik sifatida baholagan. Uning asarlarida yoshlarni halollik, adolat, insonparvarlik va ezgulik ruhida tarbiyalash g‘oyalari keng yoritilgan. Navoiy ustozning jamiyatdagi o‘rniga juda katta baho beradi. U ustozni insonni komillikka yetkazuvchi ma’naviy yo‘lboshchi sifatida tasvirlaydi. Navoiyning fikricha, ilm faqat axloq va odob bilan uyg‘un bo‘lgandagina haqiqiy qadriyatga aylanadi. Shu sababli u yoshlarni ilm olish bilan birga odob-axloqni ham egallashga chaqiradi. Sharq pedagogik tafakkurining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, unda ta’lim va tarbiya bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona jarayon sifatida qaraladi. Sharq mutafakkirlari insonning faqat bilimli bo‘lishini emas, balki ma’naviy yetuk, vatanparvar va insonparvar shaxs bo‘lib kamol topishini muhim deb bilganlar. Ularning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Hozirgi zamonaviy ta’lim tizimida ham Sharq pedagogikasidagi insonparvarlik, ustozga hurmat, ma’naviy tarbiya va komil inson g‘oyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va axloqiy tarbiyaga e’tiborni kuchaytirishda Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Yevropa pedagogik tafakkuri pedagogikani mustaqil ilmiy tizim sifatida shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Jan Amos Comenius pedagogika tarixida “pedagogikaning otasi” sifatida tanilgan. U tomonidan yaratilgan sinf-dars tizimi bugungi maktab ta’limining asosini tashkil etadi. Comenius “hamma uchun ta’lim” g‘oyasini ilgari surib, ta’limning ommaviy bo‘lishi kerakligini ta’kidlagan. Johann Heinrich Pestalozzi pedagogik qarashlarida bolaning “yurak, aql va qo‘l” jihatdan uyg‘un rivojlanishi muhim ekanini ko‘rsatgan. U ta’lim faqat nazariy bilim bilan cheklanmasligi, balki amaliy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lishi kerakligini ta’kidlagan. Konstantin Ushinsky esa pedagogikada milliy qadriyatlar va ona tilining ahamiyatiga alohida

e’tibor qaratgan. Uning fikricha, ta’lim insonni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

Bugungi pedagogik tafakkur innovatsion va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar bilan tavsiflanadi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi markaziy o‘ringa qo‘yilib, uning qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olish muhim hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv bugungi ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Endilikda bilimni yod olish emas, uni amaliyotda qo‘llash muhim hisoblanadi. Shu sababli o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Zamonaviy pedagogika interfaol metodlardan keng foydalanishni tavsiya etadi. Munozara, loyiha asosida ta’lim, guruhli ishlash va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi.

Bugungi ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim ham muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. U barcha bolalarga teng ta’lim imkoniyatini yaratishga qaratilgan.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar ta’lim tizimiga keng kirib kelmoqda. Onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va elektron resurslar o‘qitish jarayonini yanada qulaylashtirmoqda. Biroq texnologiyalardan noto‘g‘ri foydalanish ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Bugungi o‘qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki:

- mentor;
- motivator;
- fasilitator;
- psixolog;
- innovator sifatida faoliyat olib borishi kerak.

Bugungi ta’lim tizimida o‘quvchilarning telefonga qaramligi, kitobxonlikning pasayishi, internet sabab diqqatning susayishi va emotsional bosim kabi muammolar ko‘payib bormoqda. Ayrim hollarda o‘quvchilar tayyor ma’lumotga o‘rganib qolayotgani ularning mustaqil fikrlashiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu sababli pedagoglar:

- interfaol metodlardan keng foydalanishi;
- individual yondashuvni kuchaytirishi;
- emotsional intellektni rivojlantirishi;
- raqamli pedagogika bo‘yicha bilimlarini muntazam oshirib borishi zarur.

Ta’lim tizimida psixologik xizmatlarni kuchaytirish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash ham muhim hisoblanadi.

Xulosa. Pedagogik tafakkur insoniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanib kelayotgan murakkab va uzluksiz jarayon hisoblanadi. Qadimgi yunon faylasuflari tomonidan ilgari surilgan ilmiy-falsafiy qarashlar, Sharq mutafakkirlarining insonparvarlik va ma’naviy tarbiyaga asoslangan g‘oyalari hamda Yevropa klassik pedagogikasining ilmiy yondashuvlari zamonaviy ta’lim tizimining shakllanishida muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda ta’lim tizimi globallashuv, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt ta’sirida yangicha bosqichga ko‘tarilmoqda. Shu sababli zamonaviy pedagogdan nafaqat chuqur bilim, balki innovatsion fikrlash, kommunikativ kompetensiya, psixologik savodxonlik va texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalari ham talab etilmoqda. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim bugungi pedagogikaning muhim

yo‘nalishlariga aylanmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning telefonga qaramligi, kitobxonlikning pasayishi, emotsional bosim va mustaqil fikrlashning susayishi kabi muammolar ham mavjud. Bunday muammolarni bartaraf etishda tarixiy pedagogik tajriba va zamonaviy innovatsion yondashuvlarni uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik tafakkurning rivoji ta’lim sifatini oshirish, ma’naviy yetuk va mustaqil fikrlovchi yoshlarni tarbiyalashda muhim omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
5. Davletshin M.G. Ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
6. Mahmudov M., Sharipov Sh. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2017.
7. Ismailova Z.K. Ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
9. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
10. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim samaradorligini oshirish masalalari // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2022.
11. Raqamli pedagogika va ta’lim innovatsiyalari // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2023.
12. Inklyuziv ta’limning pedagogik asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
13. Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
14. Zamonaviy ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish muammolari // Ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2024.
15. Pedagogik kommunikatsiya va muloqot madaniyati. – Toshkent: Universitet, 2019.
16. Shaxs kamolotida ma’naviy tarbiyaning o‘rni // Pedagogik tadqiqotlar jurnali. – Toshkent, 2021.

MUZEY ISHIDA KLASSIFIKATSIYA VA MUZEY HODIMLARI MALAKASINI OSHIRISH: O‘ZBEKISTON TAJRIBASI VA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAHLIL

Turdaliyeva Fotima Miraliyevna
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti
San’atshunoslik va amaliy san’at kafedrasi
San’at jurnalistikasi yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666426

Annotatsiya*. Mazkur ilmiy maqolada muzey ishida klassifikatsiya tizimining ahamiyati, muzey fondlarini ilmiy tartibga solish, muzey hodimlarining kasbiy malakasini oshirish va qayta tayyorlash masalalari tahlil qilinadi. O‘zbekiston muzeylari faoliyati xalqaro standartlar, xususan UNESCO va ICOM talablari bilan qiyosiy asosda o‘rganilgan. Shuningdek, mamlakatimizda muzey sohasi uchun kadrlar tayyorlash tizimi, mavjud muammolar hamda istiqboldagi vazifalar ilmiy jihatdan yoritilgan. Tadqiqot davomida “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonun, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va xalqaro me’yoriy hujjatlarga tayangan holda ilmiy xulosalar chiqariladi*

Kalit so‘zlar: *Muzey, klassifikatsiya, muzey fondi, ICOM, UNESCO, malaka oshirish, muzey pedagogikasi, madaniy meros, muzey menejmenti, kadrlar tayyorlash.*

Аннотация. *В данной научной статье анализируется значение системы классификации в музейном деле, научное регулирование музейных фондов, вопросы повышения профессиональной квалификации и переподготовки музейных работников. Деятельность музеев Узбекистана изучалась на сравнительной основе с требованиями международных стандартов, в частности ЮНЕСКО и ICOM. Также в нашей стране научно освещена система подготовки кадров для музейной сферы, существующие проблемы и задачи на перспективу. В ходе исследования были выработаны выводы, основанные на законе о музеях, постановлениях Кабинета министров и международных нормативных актах.*

Ключевые слова: *музей, классификация, музейный фонд, ИКОМ, ЮНЕСКО, повышение квалификации, музейная педагогика, культурное наследие, музейный менеджмент, обучение.*

Annotation. *This scientific article analyzes the importance of the classification system in the work of the museum, the scientific regulation of museum funds, professional training and retraining of museum employees. The activities of Museums of Uzbekistan are studied on a comparative basis with the requirements of international standards, in particular UNESCO and ICOM. Also in our country, the system of training personnel for the museum sphere, the existing problems and the tasks in the future are scientifically covered. During the study, conclusions were drawn based on the law “on museums”, decisions of the Cabinet of Ministers and international regulatory documents.*

Keywords: *Museum, classification, Museum Foundation, ICOM, UNESCO, Professional Development, Museum pedagogy, cultural heritage, museum management, personnel training.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida muzeylar nafaqat tarixiy eksponatlarni saqlovchi maskan, balki ilmiy, ma’rifiy va madaniy kommunikatsiya markaziga aylangan. Zamonaviy muzey faoliyatida eksponatlarni ilmiy klassifikatsiya qilish, fondlarni raqamlashtirish, ekspozitsiyalarni zamon talablariga mos tashkil etish hamda malakali mutaxassislarni tayyorlash muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida muzeylar faoliyatini rivojlantirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash va muzey hodimlarini qayta tayyorlash bo‘yicha qator huquqiy-me’yoriy islohotlar amalga oshirildi. Ayniqsa, milliy madaniy merosni asrash va uni xalqaro maydonda targ‘ib qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Muzey ishida klassifikatsiyaning nazariy asoslari.

Muzey klassifikatsiyasi — bu muzey fondidagi predmetlarni ilmiy asosda tizimlashtirish, guruhlarga ajratish va ularning identifikatsiyasini ta’minlash jarayonidir.

Klassifikatsiya quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

1.Tarixiy klassifikatsiya - Eksponatlarni davr, tarixiy bosqich va sivilizatsiyalar bo‘yicha ajratish.

2.Tematik klassifikatsiya - Predmetlarni mavzu va mazmuniga ko‘ra guruhlash.

3.Material klassifikatsiyasi - Yog‘och, metall, mato, sopol, qog‘oz kabi materiallar asosida tasniflash.

4.Hududiy klassifikatsiya - Eksponatlarning geografik kelib chiqishiga asoslangan tizim.

5.Tipologik klassifikatsiya - Predmetlarning funksional va shakliy xususiyatlariga ko‘ra tasniflanishi.

O‘zbekiston ko‘plab muzeylar, arxeologik yodgorliklar va kolleksiyalarda namoyish etilgan boy tarixiy va madaniy merosga ega mamlakatdir. Keyingi yillarda respublika muzey muassasalarida raqamli transformatsiya jarayonlari faollashdi. Bu madaniy qadriyatlarni saqlash va ommalashtirish uchun yangi ufqlarni ochadi, shuningdek, ularning ijtimoiy jarayonlarga ta'sirini kuchaytiradi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston muzeylari qator nufuzli xalqaro tashkilotlar (UNESCO, ICOM, The Louvre Museum, British Museum) bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘ydi.

Bu hamkorliklar natijasida:

- qo‘shma ko‘rgazmalar tashkil etildi;
- eksponatlarni restavratsiya qilish bo‘yicha xalqaro ekspertlar jalb etildi;
- muzey xodimlari uchun stajirovka dasturlari amalga oshirildi.

Masalan, 2022 yilda Parijda o‘tkazilgan “Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi” ko‘rgazmasi doirasida O‘zbekistondan yuzlab noyob artefaktlar namoyish qilindi. O‘zbekiston muzeylari faoliyatida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish yo‘nalishida ham salmoqli ishlar qilinmoqda:

- Raqamli arxivlar yaratilmoqda;
- Interaktiv ekspozitsiyalar va multimedia qurilmalar o‘rnatilmoqda;
- Mobil ilovalar va audio-gid xizmatlari faoliyati yo‘lga qo‘yilmoqda.

Xalqaro muzey amaliyotida ICOM va CIDOC tomonidan ishlab chiqilgan kataloglashtirish standartlari keng qo‘llanilmoqda. Ular muzey predmetlarini yagona ilmiy mezon asosida ro‘yxatga olish va raqamlashtirish imkonini beradi.

Xalqaro standartlarda muzey faoliyati: UNESCO tavsiyalari UNESCOning “Muzeylar va kolleksiyalarni himoya qilish hamda rivojlantirish to‘g‘risida”gi tavsiyasida muzey quyidagicha ta’riflanadi: “Jamiyat xizmatidagi, omma uchun ochiq, merosni yig‘uvchi,

saqlovchi, tadqiq qiluvchi va namoyish etuvchi doimiy muassasa”[6]. Mazkur hujjatda quyidagi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan:

- madaniy merosni muhofaza qilish;
- muzey fondlarini ilmiy hujjatlashtirish;
- raqamlashtirish;
- muzey pedagogikasini rivojlantirish;
- hodimlar malakasini muntazam oshirish.

ICOM standartlari

ICOM.MUSEUM sayti orqali e’lon qilingan standartlarda muzeylar uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim deb belgilanadi:[7]

- muzey etikasi;
- kolleksiyalarni boshqarish;
- muzey xavfsizligi;
- restavratsiya;
- muzey menejmenti;
- hodimlarni tayyorlash va qayta tayyorlash.

O‘zbekiston muzeylari faoliyati: huquqiy asoslari.

O‘zbekistonda muzey faoliyati “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonun va qator hukumat qarorlari asosida tartibga solinadi. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 12-apreldagi 68-son qaroriga ilova qilingan Nizom muzey mutaxassislarini tayyorlash va malakasini oshirish tartibini belgilab beradi.[8]

Mazkur nizomga ko‘ra:

- muzey hodimlari uchun maxsus o‘quv dasturlari ishlab chiqiladi;
- qayta tayyorlash kurslari tashkil etiladi;
- attestatsiya tizimi joriy etiladi;
- ilmiy-amaliy seminarlar o‘tkaziladi.

Muzey hodimlarini malakasini oshirish tizimi: Muzey hodimining kasbiy faoliyati ko‘p tarmoqli bilimni talab qiladi. Zamonaviy muzey mutaxassisi:

- tarix;
- san’atshunoslik;
- arxivshunoslik;
- restavratsiya;
- axborot texnologiyalari;
- pedagogika;
- menejment sohalarini yetarli darajada bilishi lozim.

O‘zbekistondagi amaliy holat: Mamlakatimizda muzey hodimlari malakasini oshirish asosan:

- Madaniyat vazirligi tizimi;
- oliy ta’lim muassasalari;
- malaka oshirish markazlari;

[6] UNESCO- Recommendations for the protection and promotion of museums and collections, their diversity and role in society

[7] ICOM.MUSEUM –[ICOM rasmiy sayti] (https://icom.museum/en/resources/standards)

[8] Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 12 apreldagi 68-son qaroriga 7-ILOVA “Muzey mutaxassislarini tayyorlash, muzey xodimlarining malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tartibi to‘g‘risida”

- xalqaro grant dasturlari orqali amalga oshiriladi.

Ammo amaliyotda quyidagi muammolar kuzatiladi:

1. Zamonaviy muzey texnologiyalarini biladigan mutaxassislar yetishmasligi;
2. Raqamli kataloglashtirish bo‘yicha tajriba kamligi;
3. Hududiy muzeylarda ilmiy kadrlar salohiyatining pastligi;
4. Xalqaro amaliyot bilan integratsiya yetarli emasligi;
5. Chet tillarini biluvchi muzey hodimlari sonining kamligi.

UNESCO tajribasida esa malaka oshirish jarayonlari uzluksiz professional rivojlanish modeli asosida olib boriladi. Seminar, amaliy laboratoriya va stajirovka tizimi keng qo‘llaniladi.

O‘zbekiston va xalqaro tajribaning qiyosiy tahlili

Yo‘nalish	O‘zbekiston muzeylari	Xalqaro standartlar
Klassifikatsiya tizimi	Qisman an’anaviy	To‘liq raqamlashtirilgan
Elektron katalog	Ayrim muzeylarda mavjud	Yagona integratsiyalashgan tizim
Hodimlar malakasi	Davriy kurslar	Uzluksiz professional rivojlanish
Xalqaro hamkorlik	Cheklangan	Keng tarmoqli
Muzey pedagogikasi	Rivojlanmoqda	Asosiy faoliyat yo‘nalishi
Raqamlashtirish	Boshlang‘ich bosqich	Yuqori darajada joriy etilgan
Ilmiy tadqiqot	Yetarli emas	Muzey faoliyatining markazi

Xulosa. Muzey ishida klassifikatsiya tizimi muzey fondlarini ilmiy boshqarishning asosiy vositasi hisoblanadi. Zamonaviy muzey faoliyati xalqaro standartlarga mos ravishda raqamlashtirish, ilmiy kataloglashtirish va professional menejmentni talab qiladi. O‘zbekistonda muzey sohasida muhim islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, kadrlar salohiyatini oshirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va xalqaro tajribani chuqur o‘zlashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Kelajakda muzeylarni innovatsion madaniy markazlarga aylantirish uchun malakali mutaxassislar tayyorlash, uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish va xalqaro standartlarni to‘liq joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muzey hodimlarini UNESCO va ICOM dasturlarida qatnashishini rag‘batlantirish, horijiy stajirovkani kengaytirish. Hududiy muzeylarni qo‘llab quvvatlash. Viloyat muzeylarida ilmiy labaratoriyalar tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 12-apreldagi 68-son qarori.
3. Abdullayev T. O‘zbekistonda muzey sohasini rivojlantirishda huquqiy normativ hujjatlar va statistika ma’lumotlari.
4. Аванесова, Г. А. Информационные технологии в музеях: современное состояние и перспективы / Г. А. Аванесова // Вестник культурологии. — 2020. — № 1.

5. Уразметова, Ш. Ш. Цифровизация музейного дела в Узбекистане: достижения и проблемы / Ш. Ш. Уразметова // Журнал «Культура и искусство». — Ташкент, 2022. — № 3(45).
6. UNESCO Uzbekistan: Professional development models in Uzbekistan.
7. UNESCO. Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, 2015.
8. Muzeyshunoslik. O‘quv qo‘llanma. 2018
9. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiya- Nazariya va amaliyot: malakali muzeyshunos kadrlar tayyorlash. 28.02.2020
10. Назаров, А. Роль цифровых технологий в сохранении культурного наследия Узбекистана / А. Назаров // Научный альманах Востока. 2021. № 5.
11. ICOM Standards and Guidelines.

MAGISTRLARNING IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLAR

Turmatov Jaloliddin Raxmatullayevich
A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti, p.f.f.d.,
GulDU mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666445

Annotatsiya. *Maqolada magistrlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda pedagogik va psixologik asoslarning ahamiyati, ularning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirish hamda kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan professor-o‘qituvchilarning magistrlarning ijodiy va intellektual imkoniyatlarini aniqlash, qo‘llab-quvvatlash hamda rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *ijodiy salohiyat, magistr, kreativlik, pedagogik omillar, psixologik omillar, innovatsion fikrlash, ilmiy-tadqiqot, mustaqil ta’lim.*

Аннотация. *В статье раскрываются педагогические и психологические основы развития творческого потенциала магистрантов в образовательном процессе. Особое внимание уделяется развитию научно-исследовательских способностей, креативного мышления и самостоятельной деятельности магистрантов. Подчеркивается необходимость создания инновационной образовательной среды и психологической поддержки для формирования творческой личности будущего специалиста.*

Ключевые слова: *творческий потенциал, магистрант, креативность, педагогические факторы, психологические факторы, инновационное мышление, научно-исследовательская деятельность.*

Annotation. *The article discusses pedagogical and psychological factors in developing master students’ creative potential during the educational process. It highlights the importance of scientific research activities, innovative thinking, independent learning, and creativity development. The role of professors and educators in identifying and supporting students’ creative abilities is also emphasized.*

Keywords: *creative potential, master’s student, creativity, pedagogical factors, psychological factors, innovative thinking, scientific research, independent education.*

Mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish hamda magistrlarning ijodiy va ilmiy salohiyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, magistratura bosqichida tahsil olayotgan talabalarni mustaqil fikrlovchi, kreativ yondashuvga ega, raqamli kompetensiyalarni egallagan va ilmiy tadqiqot olib bora oladigan mutaxassis sifatida tayyorlash zamon talabiga aylanmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimida yangi yondashuvlarni shakllantirib, magistrlarning mustaqil ta’lim olish, ilmiy izlanish olib borish va innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda pedagogik va psixologik omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki magistrlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish faqatgina nazariy bilim berish bilan cheklanmay, balki ularning ilmiy izlanish olib borish ko‘nikmalarini

shakllantirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va innovatsion g‘oyalarni ilgari surishga undashni ham talab qiladi. Shu bilan birga, raqamli ta’lim muhiti magistrlarning elektron ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, multimedia vositalari va ilmiy ma’lumotlar bazalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, magistr shaxsini shakllantirish ham ma’lum pedagogik tizimning mahsuli hisoblanadi. Bunda ta’limning maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari va vositalari magistrlarning kreativ, intellektual hamda raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Professor-o‘qituvchilar magistrlarning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, ilmiy salohiyati va raqamli savodxonligini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishlari zarur.

Bugungi kunda davlatimiz tomonidan oliy ta’lim tizimiga ko‘rsatilayotgan e’tibor professor-o‘qituvchilarning o‘z ustida ishlashi, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llashi hamda ilmiy faoliyatni rivojlantirishiga keng imkoniyat yaratmoqda. Bu esa oliy ta’lim muassasalari oldiga ta’lim jarayonini raqamlashtirish, elektron ta’lim resurslarini keng joriy etish va innovatsion ta’lim muhitini yaratish kabi yangi vazifalarni qo‘ymoqda.

Magistrlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda quyidagi **pedagogik omillar** muhim hisoblanadi:

1. Innovatsion va raqamli pedagogik texnologiyalarni qo‘llash. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish magistrlarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi, bilimlarni interaktiv usulda egallash imkonini yaratadi, Misol uchun, online platformalar, virtiual laboratoriyalar va interaktiv taqdimotlar ta’lim samaradorligini kuchaytiradi.

2. Muammoli ta’lim asosida o‘qitish. Muammoli vaziyatlar yaratish orqali magistrlar mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yechim topishga o‘rganadilar. Bu usul ularda ilmiy izlanish ko‘nikmalari va tanqidiy tafakkurni shaklantiradi.

3. Mustaqil ta’limni samarali tashkil etish. Mustaqil ta’lim magistrlarning o‘z ustida ishlash, axborotni izlash, tahlil qilish va yangi bilimlarni egallash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu orqali ularning ijodiy va intellectual salohiyati ortadi.

4. Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb qilish. Magistrlarni ilmiy loyihalar, maqolalar va tadqiqot ishlariga jalb etish ularning ilmiy dunyoqarashi, innovatsion fikrlashi hamda amaliy tajribasini rivojlantiradi. Bu jarayon ijodiy salohiyatni shakllantirishning muhim omillaridan biridir.

5. Raqamli ta’lim muhitidan foydalanish. Raqamli ta’lim muhitini ta’lim resurslaridan tezkor va qulay foydalanish imkonini beradi. Electron kutubxonalar, masofaviy ta’lim tizimlari va raqamli resurslar magistrlarning bilim doirasini kengaytiradi.

6. Elektron ta’lim platformalari va multimedia vositalaridan foydalanish. Moodle, Google Classrom, Zoom kabi platformalar hamda video, animatsiya va audio vositalari darslarning qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa magistrlarning motivatsiyaqsi va ijodiy faolligini oshiradi.

7. Individual va adaptiv yondashuvni ta’minlash. Har bir magistrning qiziqishi, qobiliyati va bilim darajasini hisobga olib yondashish ta’lim samaradorligini oshiradi. Adaptiv ta’lim texnologiyalari orqali talabaga mos topshiriq va metodlar tanlanib, uning ijodiy imkoniyatlari yanada rivojlantiriladi.

Magistrlarning ijodiy fikrlashi va ilmiy faoliyatida **psixologik omillar** ham muhim o‘rin tutadi. Jumladan:

1. Motivatsiyani shakllantirish. Magistrlarda bilim olish, ilmiy izlanish va o‘z ustida ishlashga bo‘lgan ichki qiziqish hamda intilishni kuchaytiradi.

2. O‘ziga bo‘lgan ishonchni rivojlantirish. Magistrning o‘z imkoniyatlariga ishonchini oshirib, mustaqil qaror qabul qilish va yangi g‘oyalarni ilgari surishga yordam beradi.

3. Erkin va tanqidiy fikrlash muhitini yaratish. Bunday muhitni yaratish – magistrlarning fikrlarni erkin bayon qilishi, tahlil qilishi va muammolarga ijodiy yondashishni qo‘llab-quvvatlaydi.

4. Stress va psixologik to‘siqlarni kamaytirish. Ta’lim jarayonidagi ruhiy bosimni kamaytirib, qulay psixologik muhitni shakllantiradi.

5. Kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish. Muloqot qilish, jamoada ishlash, fikr almashish va ilmiy munozalarda faol ishtirok etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

6. Raqamli muhitga psixologik moslashuvni ta’minlash. Magistrlarning zamonaviy raqamli texnologiyalar va online ta’lim muhitiga moslashish qobiliyatini shakllantiradi.

Magistrlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning asosiy maqsadi - raqamli ta’lim muhiti sharoitida ilmiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, innovatsion g‘oyalarni shakllantirish, ilmiy-tadqiqot kompetensiyalarini takomillashtirish, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda zamonaviy mutaxassisning kreativ va raqamli kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni belgilash lozim:

- magistrlarning ilmiy va ijodiy qobiliyatlarini aniqlash;
- kreativ fikrlashni rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish;
- ilmiy loyihalar va innovatsion faoliyatga jalb qilish;
- psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish;
- ilmiy tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- xalqaro tajribalarni o‘rganish va amaliyotga joriy etish;
- raqamli texnologiyalar asosida ta’lim jarayonini takomillashtirish.

Magistrlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish jarayonida professor-o‘qituvchilar ularning quyidagi sifatlariga alohida e’tibor qaratishlari lozim:

1. Kuzatuvchanligi va tahliliy fikrlashi - magistrning voqea-hodisalarni diqqat bilan kuzatish, ma’lumotlarni tahlilqilish va ular asosida xulosa chiqara olish qobiliyatini anglatadi.

2. Mantiqiy va tanqidiy fikr yurita olishi - muammolarni asosli va izchil tahlilqilish, turli fikrlarni solishtirish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmasidir.

3. Ilmiy muammolarga kreativ yondashuvi – ilmiy masalalarni hal etishda yangicha g‘oya va noodatiy usullardan foydalanish qobiliyatidir.

4. Mustaqil izlanish olib borish qobiliyati – magistrning ilmiy manbalarni o‘rganishi, tadqiqot olib borishi va o‘z bilimini mustaqil ravishda boyitib borish salohiyatidir.

5. Innovatsion g‘oyalarni ilgari sura olishi – yangi loyiha, usul yoki yechimlarni taklif etish va amaliyotga joriy etishga intilish qobiliyatidir.

6. O‘z ustida muntazam ishlashi – doimiy ravishda bilim va ko‘nikmalarni oshirib borish, o‘zini rivojlantirishga intilish jarayonidir.

7. Zamonaviy ilm-fan va raqamli texnologiyalar yangiliklaridan xabardorligi – sohadagi yangi ilmiy yutuqlar, innovatsiyalar va raqamli vositalarni kuzatib borish hamda ulardan samarali foydalana olish qobiliyatidir.

Shuningdek, ilmiy seminarlar, konferensiyalar, tanlovlar, vebinarlar va innovatsion loyihalarda magistrlarning faol ishtiroki ularning ilmiy va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida sog‘lom psixologik muhit yaratish ham magistrlarning ijodiy faolligini rivojlantirishda muhim omillardan biridir. Ayniqsa, raqamli ta’lim muhiti orqali tashkil etiladigan interaktiv mashg‘ulotlar va onlayn ilmiy hamkorlik magistrlarning mustaqil fikrlashi hamda ilmiy kommunikatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, magistrlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon pedagogik innovatsiyalar, psixologik qo‘llab-quvvatlash, raqamli ta’lim muhiti va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini uyg‘unlashtirish asosida samarali tashkil etilgandagina yuqori natija beradi. Natijada, mustaqil fikrlaydigan, kreativ yondashuvga ega, raqamli kompetensiyalari rivojlangan va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Daniyarov B.X., Asadov Y.M., Zokirov I.I. larning umumiy tahriri ostida. Ustoz va shogirdga eslatma. – T., 2010.
2. Qurbonov. Sh, Seyithalilov. E. Ta’lim sifatini boshqarish. – T.: “Turon-Iqbol”. 2006.
3. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. –T., 1999.
4. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. – T., 2007.
5. Tolipov O‘, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2018.
6. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T., 2019.
7. Xodjayeva N. Raqamli pedagogika asoslari. – T., 2021.

PERSONAL RESOURCES FOR SELF-REGULATED ADAPTIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS WITH ADHD AS A PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CONDITION FOR IMPROVING THE QUALITY OF INCLUSIVE EDUCATION

Tursunova Dilnoza
basic doctoral student of the department of Psychology in the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666454

Annotation: *The article examines personal resources that support self-regulated adaptive behavior in adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD) in the context of inclusive education. The problem is considered at the intersection of pedagogical psychology, developmental education and practical support for learners whose attention, impulse control and emotional regulation are unstable. The author argues that adaptation should not be reduced to external discipline or symptom control; rather, it should be understood as a dynamic process in which executive functions, emotional self-regulation, self-efficacy, resilience, reflective skills and social responsibility become internal psychological resources. The article proposes a pedagogical-psychological model for developing these resources through structured learning environments, metacognitive dialogue, emotionally safe teacher-student interaction and individualized educational support.*

Key words: *ADHD, adolescence, personal resources, self-regulation, adaptive behavior, inclusive education, pedagogical psychology.*

Annotatsiya. *Maqolada diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi (ADHD) bo'lgan o'smirlarda inklyuziv ta'lim sharoitida o'zini o'zi boshqaruvchi adaptiv xulq-atvorni qo'llab-quvvatlaydigan shaxsiy resurslar tahlil qilinadi. Muammo pedagogik psixologiya, rivojlantiruvchi ta'lim va o'quvchilarning e'tibor, impuls nazorati hamda emotsional barqarorligi bilan bog'liq amaliy qo'llab-quvvatlash masalalari kesimida ko'rib chiqiladi. Muallif adaptatsiyani faqat tashqi intizom yoki simptomlarni nazorat qilish bilan cheklab bo'lmasligini, balki ijro funksiyalari, emotsional o'zini boshqarish, o'ziga ishonch, bardoshlilik, refleksiv ko'nikmalar va ijtimoiy mas'uliyat kabi ichki psixologik resurslar bilan bog'liq jarayon sifatida tushunish zarurligini asoslaydi.*

Kalit so'zlar: *diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik, o'smirlik davri, shaxsiy resurslar, o'zini o'zi boshqarish, adaptiv xulq-atvor, inklyuziv ta'lim, pedagogik psixologiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются личностные ресурсы, обеспечивающие саморегулируемое адаптационное поведение подростков с синдромом дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ) в условиях инклюзивного образования. Проблема анализируется на пересечении педагогической психологии, развивающего обучения и практической поддержки обучающихся, испытывающих трудности внимания, импульсивного контроля и эмоциональной регуляции. Обосновывается положение о том, что адаптация не должна сводиться только к внешней дисциплине или контролю симптомов; она выступает как динамический процесс развития внутренних ресурсов: исполнительных функций, эмоциональной саморегуляции, самоэффективности, устойчивости, рефлексивных навыков и социальной ответственности.*

Ключевые слова: *СДВГ, подростковый возраст, личностные ресурсы, саморегуляция, адаптационное поведение, инклюзивное образование, педагогическая психология.*

Introduction

In contemporary education, the quality of learning is increasingly measured not only by academic achievement, but also by the ability of the school environment to support learners with different developmental trajectories. Adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder occupy a special place in this discussion. Their difficulties are usually visible in the classroom: unstable attention, impulsive reactions, emotional tension, unfinished tasks, conflict with rules and rapid fatigue in situations that require prolonged self-control. Nevertheless, these manifestations do not exhaust the psychological portrait of the adolescent. Behind the behavioral symptoms there is a developing personality that needs conditions for autonomy, responsibility, social belonging and conscious self-management.

The relevance of the topic is determined by the need to move from a corrective-deficit view of ADHD to a resource-oriented pedagogical model. According to the CDC, ADHD symptoms may appear as inattentive, hyperactive-impulsive or combined presentations and can affect school and social functioning. NICE guidelines also emphasize that recognition and support should improve quality of care for children and young people with ADHD. For educational practice, this means that the teacher and psychologist should not merely demand obedience, but should help the adolescent master those personal resources that make adaptive behavior possible.

Adolescence makes this problem especially acute. It is a period of identity formation, increased sensitivity to peer evaluation and growth of educational demands. A younger child may rely mainly on adult regulation, while an adolescent is expected to plan, choose, inhibit, reflect and take responsibility. For adolescents with ADHD, this transition is often uneven. They may understand social norms but fail to apply them at the right moment; they may want to study successfully but lose the sequence of actions; they may regret impulsive behavior but repeat it under emotional pressure. Therefore, the scientific and practical task is to identify which personal resources help transform external support into internal self-regulation.

Purpose and methodological basis

The purpose of this article is to substantiate a pedagogical-psychological approach to the development of personal resources for self-regulated adaptive behavior in adolescents with ADHD. The article is theoretical and analytical in nature. It summarizes psychological and pedagogical literature on ADHD, executive functions, emotion regulation, resilience and inclusive educational support. The methodological basis includes developmental psychology, the resource approach to personality, principles of inclusive pedagogy and the idea of self-regulated learning.

In this article, adaptive behavior is understood as a flexible system of actions through which an adolescent coordinates personal needs, educational requirements and social expectations. Self-regulated adaptive behavior includes goal setting, attention control, emotional stabilization, choice of socially acceptable actions, analysis of consequences and correction of behavior. Personal resources are interpreted as relatively stable but developable psychological capacities that help the adolescent act more consciously in difficult educational and social situations.

Personal resources as regulators of adaptation

The first resource is executive functioning. In pedagogical practice, this concept becomes visible when an adolescent can keep instructions in working memory, divide a large task into steps, return to the activity after distraction and inhibit an immediate but inappropriate reaction. ADHD is often associated with difficulties in these functions; however, executive functioning should not be regarded as a fixed weakness. It can be supported through external structure that gradually becomes internal: visual plans, short stages of work, checklists, predictable lesson routines and teacher prompts that encourage planning rather than dependence.

The second resource is emotional self-regulation. Many adolescents with ADHD experience emotions quickly and intensely. In the classroom this may look like irritability, refusal, laughter at the wrong moment or abrupt withdrawal. Yet the pedagogical meaning of these reactions is not simply misbehavior. They show that the adolescent needs tools for recognizing emotional states, naming them and choosing a constructive action before the emotion turns into conflict. A psychologically safe educational environment teaches the student to pause, ask for clarification, use a short recovery strategy and return to the task without humiliation.

The third resource is self-efficacy. Adolescents with ADHD often accumulate a history of remarks, failures and comparisons with more organized peers. If the learner begins to expect failure before starting, adaptation becomes defensive: avoidance, protest or indifference. Self-efficacy develops when the educational task is difficult enough to be meaningful, but structured enough to allow success. The teacher’s feedback should be directed not at the stable label of the child, but at the strategy: 'You completed the first step because you used the plan'; 'You returned to the task after distraction'; 'You corrected the answer after checking it.' Such feedback creates a connection between effort, method and result.

The fourth resource is resilience. In adolescents with ADHD, resilience should not be romanticized as the ability to endure pressure without support. It is more accurate to define it as the capacity to recover after errors, conflicts or academic setbacks with the help of internal and external supports. A resilient adolescent does not become perfect; he or she learns that a mistake is not the end of participation. This is especially important in inclusive education, where the quality of the environment is measured by whether the student can re-enter learning after difficulty.

Pedagogical-psychological model of support

The proposed model includes four interconnected blocks. The diagnostic-reflective block identifies the adolescent’s strengths and difficulties not only through symptoms, but also through educational situations: independent work, group activity, oral response, homework, peer conflict and transition between lessons. The aim is to understand where regulation collapses and where it is preserved.

The organizational block concerns the learning environment. Adolescents with ADHD need clarity without excessive rigidity. The lesson should contain visible structure, limited simultaneous instructions, time markers and opportunities for short movement or change of activity when appropriate. These measures are not privileges; they are pedagogical technologies that make self-regulation more accessible.

The personal-developmental block is directed at internal resources. It includes metacognitive strategies, emotional vocabulary, self-monitoring cards, goal diaries and short reflective conversations. The adolescent is gradually involved in planning: choosing the first

step, predicting difficulty, selecting a support strategy and evaluating the result. The psychologist and teacher act not as controllers, but as adults who transfer regulation to the learner step by step.

Discussion

The resource-oriented approach changes the meaning of educational support. Traditional disciplinary logic often asks why the adolescent does not behave as required. Pedagogical psychology asks a more productive question: what regulatory resource is insufficiently formed and how can the environment help it develop? This shift is essential for improving the quality of education because inclusive quality is not achieved by formal access alone. It is achieved when the learner receives conditions for meaningful participation, personal progress and psychological safety.

At the same time, a resource approach does not deny the seriousness of ADHD. It does not replace clinical diagnosis or medical care where such care is necessary. Rather, it defines the zone of pedagogical responsibility. The school cannot remove all neurodevelopmental difficulties, but it can reduce secondary problems: chronic failure, learned helplessness, conflict with teachers, peer rejection and loss of motivation. In this sense, personal resources are both psychological mechanisms of adaptation and indicators of educational quality.

For research, the topic opens several directions. It is important to study which resources have the strongest relation to adaptive behavior in different educational situations. It is also necessary to develop diagnostic tools that assess not only symptoms, but the adolescent’s regulatory strategies, emotional recovery, reflective speech and readiness to accept support.

Practical recommendations

First, teachers should formulate behavioral expectations positively and concretely. Instead of general remarks such as 'be attentive', the adolescent needs operational instructions: 'Read the question, underline the key word, solve the first item, then check the plan.' Second, tasks should be divided into visible stages, because staged work reduces cognitive overload and supports executive functioning. Third, emotional regulation should be taught before conflict, not only after it. The class may use neutral pause signals, brief recovery routines and reflection sheets.

Fourth, feedback should strengthen self-efficacy. It is useful to comment on strategy, persistence and recovery after distraction. Fifth, cooperation between teacher, psychologist and parents should be systematic. The adolescent should receive similar regulatory language in different environments: plan, pause, choose, check, return. Finally, inclusive education should avoid stigmatization. Support tools should be presented as normal learning strategies that different students may use in different ways.

Conclusion

Personal resources of regulation are a key condition for adaptive behavior in adolescents with ADHD. Executive functions, emotional self-regulation, self-efficacy, resilience, reflection and social responsibility form a system that allows the adolescent to transform external pedagogical support into internal self-management. The main pedagogical task is not to suppress the adolescent’s activity, but to organize it, give it direction and gradually connect it with conscious choice.

Thus, the development of personal resources in adolescents with ADHD is directly related to the conference aspect of pedagogical psychology and to the broader problem of improving the quality of education. A school that supports self-regulation does more than correct behavior. It creates conditions in which a learner with neurodevelopmental difficulties can

become an active participant in education, acquire experience of success and build socially acceptable forms of adaptation.

References

1. Barkley, R. A. (2015). Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment. Guilford Press.
2. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). Symptoms of ADHD. https://www.cdc.gov/adhd/signs-symptoms/index.html
3. Centers for Disease Control and Prevention. (2024). Diagnosing ADHD. https://www.cdc.gov/adhd/diagnosis/index.html
4. Kates, M. S., et al. (2025). School-Based Interventions for Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder: A Review. Education Sciences, 15(9), 1225.
5. National Institute for Health and Care Excellence. (2018, reviewed 2025). Attention deficit hyperactivity disorder: diagnosis and management. NICE guideline NG87.
6. Ogundele, M. O., & Ayyash, H. F. (2023). ADHD in children and adolescents: Review of current practice of non-pharmacological and behavioural management. Journal of Clinical Medicine, 12(7), 2485.
7. Schreiber, J. E., Possin, K. L., Girard, J. M., & Rey-Casserly, C. (2014). Executive function in children with attention deficit/hyperactivity disorder: The NIH EXAMINER battery. Journal of the International Neuropsychological Society, 20(1), 41-51.
8. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory Into Practice, 41(2), 64-70.

ИНФРАСТРУКТУРА ПОДДЕРЖКИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ЗАПРОСЫ, ФОРМАТЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПОВЫШЕНИЮ КОНСИСТЕНТНОСТИ

Томасова Дарья Александровна[1], **Васькович Василий Сергеевич**[2]
[1]Научный сотрудник Лаборатории инноваций в образовании, Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики,
[2]Студент образовательной программы Государственное и муниципальное управление, Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666477

Аннотация. *В статье анализируется инфраструктура поддержки социальных предпринимателей в сфере образования в России: её структурные особенности, запросы предпринимателей к институтам поддержки, а также наиболее действенные форматы поддержки и направления повышения консистентности программ поддержки. Эмпирическую основу составляют двенадцать глубинных полуструктурированных интервью, проанализированных методом двухступенчатого тематического кодирования. Российская инфраструктура охарактеризована как государственно-центрированная макромодель: государство выступает основным источником финансирования и регулирования, ключевые решения принимаются на федеральном уровне. Систематизированы запросы предпринимателей — финансирование, консультационное сопровождение, поддержка выставочной деятельности, механизмы апробации продуктов — и сформулированы пять практических рекомендаций по устранению разрыва между декларируемыми мерами поддержки и реальными потребностями организаций.*

Ключевые слова: *социальное предпринимательство, инфраструктура поддержки, система образования, Россия, государственно-центрированная макромодель, консистентность программ поддержки.*

Abstract. *The article examines the support infrastructure for social entrepreneurs in education in Russia, focusing on its structural characteristics, entrepreneurs' demands, effective support formats, and options for improving program consistency. The empirical basis comprises twelve in-depth semi-structured interviews analyzed through two-stage thematic coding. Russia's support infrastructure is characterized as a statist-macro model: the state serves as the primary source of financing and regulation, with key decisions made at the federal level. The study systematizes entrepreneurs' key demands — financing, consultative assistance, exhibition support, and product piloting mechanisms — and formulates five practical recommendations to bridge the gap between declared support measures and entrepreneurs' actual needs.*

Keywords: *social entrepreneurship, support infrastructure, education system, Russia, statist-macro model, consistency of support programs.*

Izoh: *Maqolada Rossiyada ta'lim sohasidagi ijtimoiy tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasi tahlil qilinadi: uning tarkibiy xususiyatlari, tadbirkorlarning qo‘llab-quvvatlash institutlariga qo‘ygan talablari, eng samarali yordam shakllari va mavjud dasturlarning real ehtiyojlarga muvofiqligi yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning empirik asosini ta'lim*

tizimining turli segmentlarida — o‘quv jihozlarini yetkazib berishdan pedagogika va dasturiy ta'minotni ishlab chiqishgacha — faoliyat yurituvchi ijtimoiy tadbirkorlar bilan o‘tkazilgan o‘n ikkita chuqur yarim tuzilmali suhbat tashkil etadi. Tahlil ikki bosqichli tematik kodlash usuli yordamida amalga oshirilgan va Rossiyada ijtimoiy korxonalar faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning kontent-tahlili bilan to‘ldirilgan. Tadqiqot natijalari asosida Rossiyaning ta'limdagi ijtimoiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasi davlat markazlashgan makromodel sifatida tavsiflanadi: davlat asosiy moliyalashtirish va tartibga solish manbai hisoblanib, asosiy qarorlar federal darajada qabul qilinadi. Tadbirkorlarning asosiy talablari tizimlashtirilib, besh amaliy tavsiya shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy tadbirkorlik, qo‘llab-quvvatlash infratuzilmasi, ta'lim tizimi, Rossiya, davlat markazlashgan makromodel, ijtimoiy korxonalar, qo‘llab-quvvatlash dasturlarining muvofiqligi, qo‘llab-quvvatlash shakllari.*

1. Введение

Социальное предпринимательство в сфере образования занимает особое место в системе российского общественного сектора. По имеющимся данным, около 30% российских социальных предпринимателей осуществляют деятельность именно в образовании, охватывая все его уровни — от дошкольного до высшего [3]. Эти организации производят учебно-лабораторное оборудование, реализуют педагогические программы, создают инклюзивные среды для детей с ограниченными возможностями здоровья и предоставляют услуги дополнительного образования, восполняя дефициты, с которыми государственная система справляется не в полной мере [1].

Вместе с тем эффективность деятельности социальных предпринимателей в значительной мере определяется качеством институциональной среды и доступностью инфраструктуры поддержки [5]. В российской практике данная инфраструктура сформирована на законодательном уровне и включает широкий спектр организаций — от государственных фондов до отраслевых объединений [2]. Однако, несмотря на разнообразие существующих механизмов содействия, социальные предприниматели в сфере образования систематически указывают на несоответствие предлагаемых мер их реальным потребностям [4].

Настоящая статья посвящена анализу российской инфраструктуры поддержки социальных предпринимателей в образовании: её структурным особенностям, запросам предпринимателей к институтам поддержки, наиболее действенным форматам содействия и направлениям повышения консистентности программ поддержки с запросами организаций.

2. Методология исследования

В основе исследования лежит синтез трёх аналитических уровней. Первый уровень — нормативно-институциональный анализ: изучение федеральных законов, приказов профильных министерств и регламентов, закрепляющих виды и порядок поддержки субъектов МСП (малых и средних предприятий) с особым статусом социального предприятия, а также описание функций ключевых организаций инфраструктуры на основе открытых источников.

Второй уровень — эмпирический: анализ 12 глубинных полуструктурированных интервью с социальными предпринимателями в сфере образования, представляющими производителей и дистрибьюторов учебного оборудования, педагогов и создателей

программ дополнительного образования, а также разработчиков программного обеспечения. В сфере образования В качестве единиц анализа выступали высказывания информантов, сгруппированные методом двухступенчатого тематического кодирования по следующим параметрам: характер барьеров, содержание запросов к инфраструктуре, оценка форматов поддержки.

Третий уровень — нормативный: формулирование рекомендаций на основе выявленного разрыва между декларируемыми мерами поддержки и потребностями предпринимателей. Параметром оценки консистентности служит степень соответствия содержания программ поддержки реальным запросам предпринимателей, выявленным в ходе интервью.

3. Результаты исследования

3.1. Правовая и институциональная основа инфраструктуры поддержки социальных предпринимателей в образовании

Базовым документом, закрепляющим статус социального предприятия, является Федеральный закон от 24.07.2007 № 209-ФЗ «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации» в редакции Федерального закона от 26.07.2019 № 245-ФЗ. Закон определяет виды поддержки — финансовую, имущественную, информационную, методическую, содействие в поиске деловых партнёров — и закрепляет образование как одно из приоритетных направлений деятельности социальных предприятий, включая дошкольное, общее и дополнительное образование.

Центральным элементом государственной инфраструктуры являются региональные Центры «Мой бизнес», функционирующие на основании Приказа Минэкономразвития России от 26.03.2021 № 142. В их структуру входят Центры инноваций социальной сферы (ЦИСС), специализирующиеся на нефинансовой поддержке социальных предпринимателей: консультациях по нормативному регулированию, помощи в составлении документации, организации обучающих мероприятий и наставничестве. Сеть Центров охватывает все регионы России за исключением Москвы, где аналогичные функции выполняет ГБУ «Малый бизнес Москвы».

Для социальных предпринимателей технологического профиля существенную роль играет Фонд содействия инновациям, программы которого направлены на коммерциализацию инновационных решений. Участие в его конкурсах позволяет предпринимателям финансировать научно-конструкторские разработки и выход на рынок.

Среди негосударственных институтов ключевое место занимает Фонд региональных социальных программ «Наше будущее» — первая в России организация, системно поддерживающая социальных предпринимателей с момента своего основания в 2007 году. Фонд обеспечивает работу информационных порталов («Новый бизнес: социальное предпринимательство», «Банк социальных идей»), реализует акселерационные программы через Лабораторию социального предпринимательства и развивает сбытовую поддержку через проект «Больше, чем покупка».

Для предпринимателей, работающих в сегменте оснащения образовательных организаций, значимы отраслевые объединения — Национальный союз предприятий индустрии учебного оборудования (НСППО) и Ассоциация предприятий индустрии детских товаров (АИДТ). Эти структуры представляют интересы участников рынка в органах власти, разрабатывают стандарты и предоставляют информационно-

коммуникационные инструменты — отраслевые порталы, каталоги, переговорные площадки.

К гибридным институтам относится АНО «Агентство стратегических инициатив» (АСИ), совместно с Правительством Москвы учредившее Фонд поддержки социальных проектов (ФПСП). ФПСП реализует образовательные программы для начинающих и действующих социальных предпринимателей, разрабатывает методические рекомендации для регионов, публикует индекс развития социального предпринимательства и ведёт карту негосударственных мер поддержки, включая анализ перспективных ниш в образовании.

Таким образом, инфраструктура поддержки в образовательной сфере представлена разнообразными организациями, однако характеризуется доминированием государственного источника финансирования и регулирования, а также преимущественно федеральным уровнем принятия ключевых решений — что соответствует признакам государственно-центрированной макромодели в типологии Хазенберга и соавторов.

3.2. Запросы социальных предпринимателей к инфраструктуре поддержки

Анализ интервью позволил систематизировать запросы информантов по четырём основным группам.

Финансовые запросы являются наиболее распространёнными вне зависимости от масштаба деятельности организации. На начальных этапах предприниматели нуждаются в стартовом финансировании для запуска проектов; опытные организации — в ресурсах для масштабирования деятельности и поддержания производственного потенциала. Льготное кредитование и грантовое финансирование остаются приоритетными инструментами, однако доступ к ним ограничен: по имеющимся данным, менее 22% социальных предприятий из каталога Фонда «Наше будущее» соответствуют требованиям для получения займов, и лишь 7% удовлетворяют критериям крупнейших банков.

Консультационные и методические запросы актуальны для организаций, испытывающих затруднения при формировании устойчивой бизнес-модели, понимании нормативных требований и выстраивании процессов закупочного участия. Ряд информантов указал на потребность в экспертной оценке бизнес-идей и сопровождении при составлении документации для реестров и грантовых конкурсов. Отдельно отмечается потребность в понимании коммерческой составляющей социальных проектов: часть предпринимателей испытывает психологический барьер в отношении монетизации общественно значимой деятельности.

Профильные (отраслевые) запросы связаны со спецификой образовательной деятельности. Предприниматели в сегменте учебного оборудования указывают на необходимость поддержки при включении продукции в Реестр промышленной продукции Минпромторга, а также содействия в получении дополнительных статусов (резидента Сколково, малой технологической компании). Педагоги и авторы образовательных методик нуждаются в механизмах апробации продуктов в образовательных учреждениях и поддержке со стороны региональных органов исполнительной власти для легитимизации авторских разработок.

Запросы, направленные на улучшение механизмов поддержки, включают: снижение бюрократической нагрузки при обращении за содействием; компенсацию затрат на участие в образовательных выставках (стоимость участия в московских форумах достигает 750 тыс. руб. и более); обеспечение постакселерационного сопровождения с

выходом на инвесторов; организацию диссеминационных мероприятий для обмена опытом между предпринимателями.

3.3. Востребованные и действенные форматы поддержки

На основе анализа интервью были выделены следующие форматы поддержки, оценённые информантами как наиболее значимые.

Финансовое содействие в форме льготных займов региональных фондов развития промышленности позволило одному из информантов закупить производственное оборудование, открыть новый цех и расширить географию поставок. Грантовая поддержка Фонда содействия инновациям обеспечила возможность проведения научно-конструкторских разработок. Победа в конкурсе фонда поддержки социальных инициатив в сфере детства «Навстречу переменам» дала предпринимателю «огромный толчок» и позволила создать мобильную выставку, впоследствии открыв музеи науки в нескольких странах.

Компенсация выставочной деятельности выделена как особо востребованный формат. Участие в международных выставках при поддержке региональной организации содействия экспортно-ориентированным предприятиям и Минпромторга России позволило предпринимателям получить компенсацию транспортировки стенда и аренды. Отдельно отмечается создание Минпромторгом специального зала российских производителей на крупных международных выставках.

Экспертно-образовательная поддержка в форме курсов для начинающих инноваторов оказалась востребованной: например, прохождение акселерационной программы трансформировало исходную идею информанта — от рукописного методического пособия до цифровой интерактивной платформы, обеспечив позиционирование, выявление целевой аудитории и формулировку миссии проекта.

Сотрудничество с региональными органами исполнительной власти также признано значимым. Региональное Министерство просвещения организовало для одного из предпринимателей выступление перед руководителями образовательных учреждений соседнего региона. В другом кейсе Министерство социального развития обеспечило возможность разработки программы для центров социального обслуживания. Региональные ЦИСС в отдельных случаях оказывают предпринимателям комплексную нефинансовую поддержку, такую как разработка сайтов, компенсация затрат на сертификацию, содействие в получении льготного кредитования.

Инфраструктурные преимущества особых экономических зон, в частности Иннополиса, признаны информантами эффективными: налоговые льготы при условии открытия производства позволили одному из информантов существенно снизить операционные издержки.

3.4. Рекомендации по повышению консистентности программ поддержки

На основе выявленного разрыва между запросами предпринимателей и существующими форматами содействия сформулированы следующие рекомендации.

1. Создание механизма пилотной апробации продуктов на базе образовательных учреждений. Минпросвещения России совместно с региональными органами управления образованием целесообразно разработать программу, предусматривающую допуск к апробации проектов, прошедших экспертный отбор в ходе акселерационных программ. Участие учреждений должно осуществляться на конкурсной или заявительной основе; мониторинг — возлагаться на местную администрацию. Желаемый эффект состоит в

легитимизации авторских методик и инновационного оборудования, снижении консерватизма образовательной среды.

2. Формирование отраслевого механизма сопровождения закупок учебного оборудования. Минпромторгу России совместно с Минпросвещения рекомендуется разработать методические материалы по включению продукции в Реестр Минпромторга и запустить консультационные сервисы для предпринимателей. Параллельно необходимо проводить обучение контрактных управляющих образовательных учреждений навыкам составления технических заданий и проверки реестровых записей. Эффектом от внедрения этой меры может стать снижение бюрократической нагрузки, повышение качества закупок.

3. Обеспечение постакселерационного сопровождения. Организаторам акселерационных программ и региональным институтам поддержки необходимо выстраивать систематическое постакселерационное сопровождение: встречи с потенциальными инвесторами, помощь в поиске площадок для апробации, консультации по масштабированию. В результате внедрения этой меры увеличится доля проектов, достигающих стадии MVP и выходящих на самоокупаемость.

4. Разработка отраслевого навигационного механизма на базе ЦИСС. Минэкономразвития совместно с Минпросвещения целесообразно создать специализированный навигационный ресурс для социальных предпринимателей в образовании, предоставляющий актуальную информацию о грантах, акселераторах, компенсациях участия в выставках и иных мерах содействия. Реализация возможна на базе региональных ЦИСС при включении в стандарт их деятельности профильной консультационной функции. В результате ожидается снижение трудозатрат при поиске поддержки, особенно для ИП и начинающих организаций.

5. Введение комплексной оценки социального и образовательного эффекта в грантовых конкурсах. Минэкономразвития совместно с Минпросвещения рекомендуется разработать методические рекомендации по предварительной экспертной оценке ожидаемого образовательного и социального воздействия проектов в действующих конкурсных механизмах. Это позволит рассматривать заявки социальных предпринимателей в образовании с учётом одновременно предпринимательской и социальной составляющих, повышая обоснованность отбора. Результатом может стать рост числа успешных заявок от организаций с выраженной социальной миссией.

4. Заключение

Проведённый анализ показал, что несмотря на широкий инструментарий поддержки, существует значимый разрыв между декларируемыми мерами содействия и реальными запросами предпринимателей. Основные дефициты связаны с доступностью финансирования на всех стадиях развития проекта, слабостью постакселерационного сопровождения, высокой бюрократической нагрузкой при взаимодействии с реестрами и отсутствием механизмов апробации образовательных продуктов. Сформулированные рекомендации ориентированы на повышение адресности и консистентности существующих программ поддержки применительно к специфике социального предпринимательства в образовании и направлены на создание условий для устойчивого развития этих организаций и достижения ими измеримого социального эффекта.

Список использованной литературы:

1. Алексеенко Е. В., Мамич В. А. Социальное предпринимательство как перспективное направление в деятельности учреждений дополнительного образования // Вестник Академии знаний. 2024. № 5 (64). С. 510–513.
2. Бирич А. А. Нормативно-правовое регулирование статуса «Социальное предприятие» // Евразийская адвокатура. 2024. № 1 (66). С. 148–150.
3. Костарева Ю. Н. Государственное участие в развитии социального предпринимательства в РФ // Экономика и бизнес: теория и практика. 2025. № 5 (123). С. 189–193.
4. Han J., Shah S. The ecosystem of scaling social impact: A new theoretical framework and two case studies // Journal of Social Entrepreneurship. 2020. Vol. 11. No. 2. P. 215–239.
5. Iskandar Y., Joeliaty, Kaltum U., Hilmiana. Systematic review of the barriers to social enterprise performance using an institutional framework // Cogent Business & Management. 2022. Vol. 9. No. 1.

IV

TA’LIM TARIXI VA LOGISTIKA: O‘QUV JARAYONINI REJALASHTIRISH VA TA’LIM TIZIMIDA TARIXIY TAJRIBALAR

* * *

HISTORY OF EDUCATION AND LOGISTICS: EDUCATIONAL PROCESS PLANNING AND HISTORICAL EXPERIENCES IN THE EDUCATION SYSTEM

TRANSFORMER MODELLARINI NOZIK SOZLASH: MODEL ISHLASHINI YAXSHILASH USULLARI

Karimov Islom Shodmon o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti JG‘MHO fakulteti,
katta o‘qituvchi,katta leytenant
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666864

Annotatsiya. *Ushbu maqolada transformer asosidagi katta til modellarini fine-tuning qilishni optimallashtirish usullari tahlil qilinadi. PEFT metodlari, ma’lumot sifati, giperparametr sozlash va regularizatsiyaning model aniqligi hamda resurs samaradorligiga ta’siri ko‘rib chiqilib, yuqori natijalar resurs tejalishi bilan ta’minlanishi ko‘rsatiladi.*
Kalit so‘zlar: *Transformer, Fine-tuning, PEFT, LoRA, Prompt tuning.*
Abstract. *This article analyzes optimization approaches for fine-tuning large language models based on the transformer architecture. The impact of PEFT methods, data quality, hyperparameter tuning, and regularization on model accuracy and resource efficiency is examined, demonstrating that high performance can be achieved while reducing computational costs.*
Keywords: *Transformer, Fine-tuning, PEFT, LoRA, Prompt tuning.*
Аннотация*. В статье анализируются методы оптимизации процесса тонкой настройки крупных языковых моделей на основе архитектуры трансформера. Рассматривается влияние методов PEFT, качества данных, настройки гиперпараметров и регуляризации на точность модели и эффективность использования ресурсов, показывая возможность достижения высоких результатов при снижении вычислительных затрат.*
Ключевые слова*: Transformer, Fine-tuning, PEFT, LoRA, Prompt tuning.*

Kirish. So‘nggi yillarda sun’iy intellekt sohasida transformer arxitekturasi asosidagi modellar tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), kompyuter ko‘rishi va multimodal tizimlarda yetakchi yondashuvga aylandi [1]. Transformer arxitekturasi birinchi marta 2017-yilda taklif etilgan bo‘lib, u rekurrent va konvolyutsion tarmoqlardan farqli ravishda to‘liq e’tibor (self-attention) mexanizmiga asoslanadi [1]. Ushbu mexanizm uzun kontekstlarni samarali qayta ishlash va parallel hisoblash imkonini beradi [1]. Katta hajmdagi ma’lumotlarda oldindan o‘qitilgan (pretrained) modellarni maxsus vazifalar uchun moslashtirish jarayoni **fine-tuning** deb ataladi [2]. Fine-tuning yondashuvi hisoblash resurslarini tejash va kam ma’lumotli sohalarda yuqori aniqlikka erishish imkonini beradi [2].

Transformer arxitekturasi asoslari

Transformer modeli encoder va decoder bloklaridan tashkil topgan bo‘lib, har bir blok ko‘p boshli e’tibor (multi-head attention) va feed-forward qatlamlardan iborat [1]. Self-attention mexanizmi har bir tokenning boshqa tokenlarga nisbatan ahamiyatini hisoblaydi.

BERT modeli encoder arxitekturasiga asoslangan bo‘lib, ikki tomonlama kontekstni hisobga oladi [2]. GPT oilasiga mansub modellar esa decoder asosida qurilgan va autoregressiv tarzda ishlaydi [3]. Oldindan o‘qitish jarayonida modellar katta korpuslarda umumiy til qonuniyatlarini o‘rganadi va semantik hamda sintaktik bilimlarni shakllantiradi [2][3].

Fine-tuning tushunchasi va usullari. Fine-tuning – bu oldindan o‘qitilgan model parametrlarini ma’lum vazifaga moslashtirish jarayonidir [4]. An’anaviy yondashuvda modelning barcha qatlamlari qayta o‘qitiladi, bu esa katta hisoblash quvvatini talab qiladi [4].

Parameter-Efficient Fine-Tuning (PEFT). To‘liq fine-tuning barcha parametrlarni o‘qitishni talab qiladi, natijada xotira va hisoblash xarajatlari ortadi. PEFT metodlari esa asosiy og‘irliklarni muzlatib, faqat qo‘shimcha kichik parametrlarni o‘qitadi.

LoRA (Low-Rank Adaptation) model og‘irliklariga past rangli matritsalar qo‘shish orqali moslashuvni ta’minlaydi [4]. Asosiy parametrlar o‘zgarmaydi, natijada GPU xotira sarfi kamayadi va aniqlik deyarli saqlanadi.

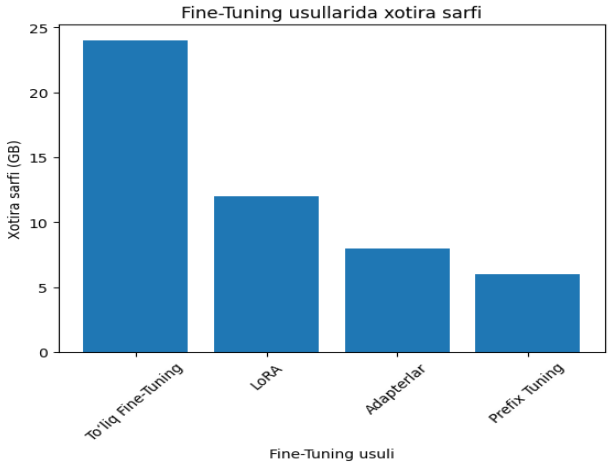
Adapter modullari transformator qatlamlari orasiga kichik neyron bloklar qo‘shadi [5]. Har bir yangi vazifa uchun alohida adapter saqlanishi mumkin, bu ko‘p vazifali tizimlarda qulaylik yaratadi.

Prompt tuning va Prefix tuning model parametrlarini emas, balki kirish reprezentatsiyalarini optimallashtirishga asoslanadi [6][7]. Bu usullar ayniqsa katta til modellarida samarali natija beradi.

Fine-tuning bosqichlari:

1. **Ma’lumot tayyorlash** – ma’lumotlarni tozalash, tokenizatsiya va train/validation/test ga ajratish [2].
2. **Model tanlash** – vazifaga mos pretrained modelni tanlash (masalan, BERT, RoBERTa, GPT) [2][3].
3. **Giperparametr sozlash** – learning rate, batch size, epoch soni kabi parametrlarni optimallashtirish [4].
4. **Regularizatsiya** – overfittingni oldini olish uchun dropout va weight decay qo‘llash [4].
5. **Baholash** – accuracy, F1-score yoki perplexity kabi metrikalar orqali natijani o‘lchash [2].

Fine-tuning jarayonida learning rate odatda kichik qiymatda tanlanadi, chunki model allaqachon umumiy bilimga ega bo‘ladi [4]. PEFT usullari ushbu muammolarni qisman hal qiladi va sanoat miqyosida qo‘llashni osonlashtiradi [5][6]. Transformer modellarini fine-tuning qilishni yaxshilash bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiriladi.

1-rasm. Fine-Tuning usullarida xotira sarfi

Birinchi yo‘nalish – Parameter-Efficient Fine-Tuning (PEFT). To‘liq fine-tuning barcha parametrlarni o‘qitishni talab qiladi, bu esa xotira va hisoblash xarajatlarini oshiradi [4]. PEFT metodlari esa asosiy og‘irliklarni muzlatib, kichik qo‘shimcha parametrlarni o‘qitadi.

Agar to‘liq fine-tuningda barcha parametrlar yangilansa:

$\theta \in R^{d\times d}$unda train qilinadigan parametrlar soni:

$\text{Param}_{Full} = d^2$PEFT da esa faqat kichik qo‘shimcha parametrlar o‘qitiladi.

LoRA (Low-Rank Adaptation) modeli asosiy og‘irlik matritsalarini to‘liq qayta o‘qitmasdan, ularga past rangli qo‘shimcha matritsalar qo‘shish orqali moslashuvni ta’minlaydi [4]. Ushbu yondashuvda asosiy parametrlar muzlatiladi va faqat kichik o‘lchamli qo‘shimcha parametrlar optimallashtiriladi. Natijada GPU xotira sarfi sezilarli kamayadi, model aniqligi esa deyarli saqlanadi.

LoRA da og‘irlik matritsasi quyidagicha yangilanadi:

$W' = W + \Delta W$bu yerda og‘irlik o‘zgarishi:

$\Delta W = BA$Bu yerda:

$A \in R^{r\times d}, B \in R^{d\times r}, r \ll d$Bu yerda:

- $W \in R^{d\times d}$— muzlatilgan asosiy og‘irlik matritsasi
- r— past rang (rank)
- d— model o‘lchami

Train qilinadigan parametrlar soni

To‘liq fine-tuningda:

$$\text{Param}_{Full} = d^2$$

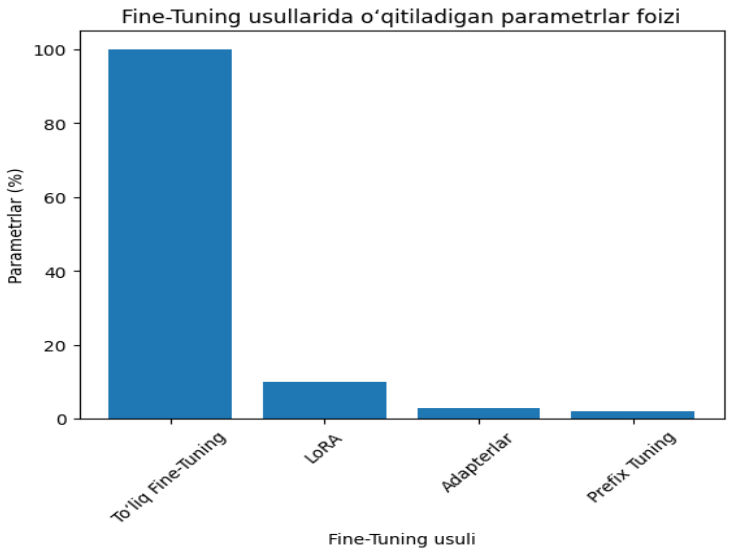
LoRA da esa train qilinadigan parametrlar:

$$\text{Param}_{LoRA} = 2rd$$

Nisbati:

$\frac{\text{Param}_{LoRA}}{\text{Param}_{Full}} = \frac{2rd}{d^2} = \frac{2r}{d}$Agar $r \ll d$bo‘lsa:

$\frac{2r}{d} \to 0$Bu LoRA ning parametr samaradorligini matematik asoslaydi.

2-rasm. Fine-Tuning usullarida o‘qitiladigan parametrlar

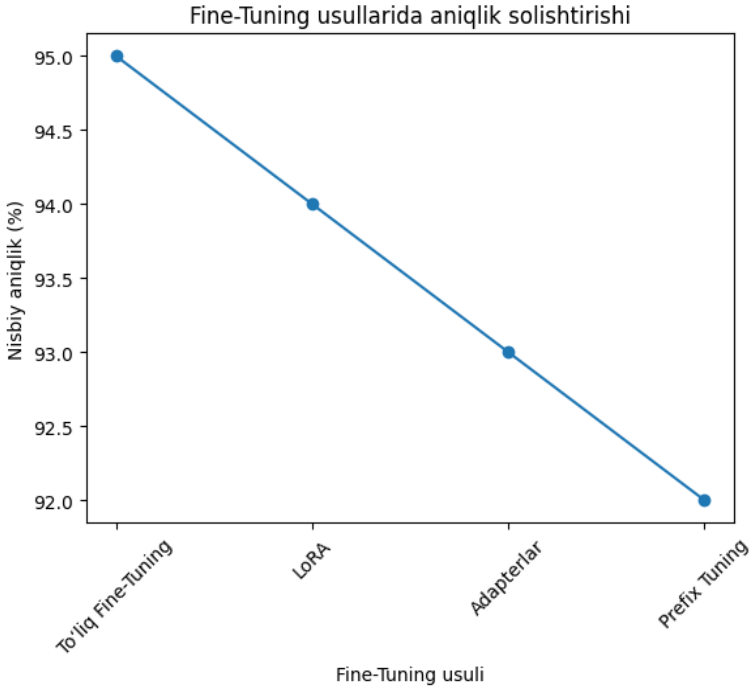
Adapter moduli transformator qatlam chiqishiga qo‘shimcha residual blok sifatida qo‘shiladi va quyidagicha ifodalanadi:

$h' = h + W_{up}\sigma(W_{down}h)$Bu yerda W_{down}va W_{up}past o‘lchamli proyeksiya matritsalari bo‘lib, $r \ll d$sharti bajariladi. Train qilinadigan parametrlar soni $2dr$ga teng bo‘lib, bu to‘liq fine-tuningdagi d^2parametrga nisbatan sezilarli darajada kamdir. Shu sababli adapter modullari ko‘p vazifali tizimlarda samarali va xotira tejamkor yechim hisoblanadi.

Prompt tuning model parametrlarini emas, balki kirish embeddinglarini optimallashtirishga asoslanadi [6]. Prefix tuning esa generativ modellarda qo‘shimcha prefiks vektorlarini o‘rganadi [6]. Ushbu usullar ayniqsa katta LLMlarda samarali natija beradi.

Ikkinchi yo‘nalish – ma’lumot sifatini yaxshilah. Fine-tuning natijasi ma’lumot sifati bilan bevosita bog‘liq [2]. Data augmentation usullari (sinonim almashtirish, back-translation) modelning umimlash qobiliyatini oshiradi [7]. Balanced dataset klasslar o‘rtasida muvozanatni saqlaydi [3]. Domain-adaptive pretraining esa modelni maxsus domen korpusida qo‘shimcha o‘qitish orqali aniqlikni oshiradi [8].

Uchinchi yo‘nalish – giperparametr optimallashtirish. Learning rate va batch size model barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [3]. Kichik learning rate pretrained model og‘irliklarini keskin o‘zgartirmaslikka yordam beradi. Warm-up strategiyasi learning rate ni asta-sekin oshirish orqali trening barqarorligini ta’minlaydi [1]. Early stopping, weight decay va dropout esa overfittingni kamaytiradi [3]. Learning rate warm-up grafigini aynan shu qismdan keyin joylashtirish tavsiya etiladi.

3-rasm. Fine-Tuning usullarida aniqlik solishtirishi

To‘rtinchi yo‘nalish – regularizatsiya va barqarorlikni ta’minlash. Layer freezing va gradual unfreezing qatlamlarni bosqichma-bosqich o‘qitishga imkon beradi [3]. Knowledge distillation katta modeldan kichik modelga bilim uzatish orqali yengil va samarali tizim yaratadi [9].

Beshinchi yo‘nalish – multi-task va continual learning. Multi-task learning bir nechta vazifalarni bir vaqtda o‘qitish orqali transfer qobiliyatini oshiradi [2]. Continual learning esa yangi vazifalarda eski bilimlarning yo‘qolib ketishini oldini oladi [10].

Afzallik va muammolar

Fine-tuningning asosiy afzalligi – kam ma’lumot bilan yuqori aniqlik olish imkoniyati [2]. Bundan tashqari, vaqt va resurs tejaladi [4].

Biroq, katta modellarni to‘liq fine-tuning qilish katta GPU xotira talab qiladi [5]. Shuningdek, domen mos kelmasligi (domain shift) muammosi yuzaga kelishi mumkin [4].

Xulosa. Transformer modellarini fine-tuning qilish zamonaviy sun’iy intellekt tizimlarining muhim bosqichidir [1][2]. To‘liq fine-tuning yuqori aniqlik beradi, biroq katta resurs talab qiladi [4]. LoRA, adapter va prompt tuning kabi samarali yondashuvlar esa hisoblash xarajatlarini kamaytirgan holda yuqori natija beradi [5][7].

Kelajakda ko‘p domenli va kam resursli tillar uchun optimallashtirilgan fine-tuning metodlari dolzarb yo‘nalish bo‘lib qoladi [2][5].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vaswani A., et al. *Attention Is All You Need*. NeurIPS, 2017.
2. Devlin J., et al. *BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers*. NAACL, 2019.
3. Hu E.J., et al. *LoRA: Low-Rank Adaptation of Large Language Models*. ICLR, 2022.
4. Houlsby N., et al. *Parameter-Efficient Transfer Learning for NLP*. ICML, 2019.
5. Li X.L., Liang P. *Prefix-Tuning*. ACL, 2021.
6. Wei J., Zou K. *EDA: Easy Data Augmentation Techniques*. EMNLP, 2019.
7. Gururangan S., et al. *Don’t Stop Pretraining: Domain Adaptive Language Model Training*. ACL, 2020.
8. Kirkpatrick J., et al. *Overcoming Catastrophic Forgetting*. PNAS, 2017.

O‘QUV DIAGNOSTIKASI VA TESTOLOGIK MADANIYATNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Sevara Shaxriddin qizi Karimova[1], Djurayev Farzon Rustamovich[2]
[1]Buxoro innovatsiyalar universiteti “Pedagogika, psixalogiya va sport” kafedrasi mudiri
[2]Buxoro innovatsiyalar universiteti “Pedagogika nazariyasi va tarixi” yo‘nalishi 1-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666889

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishning fundamental pedagogik-metodik asoslari tizimli yoritilgan. Tadqiqot davomida zamonaviy globallashuv va axborot ko‘pligi (gibridlashuv) sharoitida bo‘lajak pedagoglarning hissiy-estetik madaniyatini yuksaltirish, ularda go‘zallikni idrok etish va kognitiv-ijodiy layoqatlarni shakllantirishning didaktik mexanizmlari ilmiy asoslangan. Maqolada talaba-pedagoglarning badiiy-estetik profilini aniqlash mezonlari, kognitiv-estetik rivojlanish koeffitsiyenti hamda oliy ta’lim darslariga integratsiya qilinadigan ilg‘or “Edutainment” va shaxsga yo‘naltirilgan madaniy-didaktik modullar matritsasi taqdim etilgan.*

Kalit so‘zlar: *bo‘lajak o‘qituvchi, badiiy-estetik kompetentlik, estetik madaniyat, oliy pedagogik ta’lim, kognitiv moslashuvchanlik, "Edutainment" texnologiyasi, integratsiyalashgan modul, refleksiv tahlil.*

“Go‘zallik va nafosat olami inson ruhini tarbiyalaydi, uning fikrlash madaniyatini yuksaltiradi. Haqiqiy oustoz nafaqat bilim beradi, balki o‘quvchi qalbida go‘zallikka nisbatan muhabbat uyg‘otadi.”

Abdulla Avloniy

Bugungi jadal axborotlashgan jamiyat, madaniy globallashuv va shiddatli mafkuraviy transformatsiyalar asrida oliy pedagogik ta’lim tizimi oldida nafaqat yuqori texnologik va instrumental ko‘nikmalarga ega kadrlarni tayyorlash, balki ma’naviy-axloqiy jihatdan mukammal, yuksak intellektual va hissiy madaniyatni o‘zida mujassam etgan pedagog shaxsini shakllantirish vazifasi turibdi. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilar shunchaki o‘quv rejasidagi ma’lumotlarni uzatuvchi mexanik vositalar emas, balki jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy arxitekturasini quruvchi va kelajak avlodning dunyoqarashini, didini hamda estetik didini modellashtiruvchi strategik subyektlardir. Shu sababli, ularning **badiiy-estetik kompetentligi** shakllantirilishi ta’lim tizimining umumiy sifatini va insonparvarlik (gumanizatsiya) darajasini belgilovchi eng muhim omillardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni hamda "O‘zbekiston – 2030" strategiyasida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, vatanparvarlik va yuksak axloqiy-estetik tamoyillar ruhida tarbiyalash oliy ta’lim tizimining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida mustahkamlab qo‘yilgan [1, 2]. Ushbu konseptual vazifalarni tizimli amalga oshirish ta’lim jarayoniga badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirish metodikasini integratsiya qilishni taqozo etadi. Pedagogik aksiologiya va estetik nazariya qonuniyatlariga ko‘ra, estetik idrok inson faoliyatini va uning ijodiy salohiyatini harakatga keltiruvchi ichki drayverdir. Bo‘lajak o‘qituvchining badiiy-estetik kompetentligini takomillashtirish — talabada kasbiy mahorat, dars ssenariylariga ijodiy yondashuv va o‘quvchilar bilan hissiy rezonansga (empatiyaga) kirisha

olish layoqatini shunchaki qobiliyat emas, balki uning shaxsiy fazilati va kasbiy majburiyatiga aylantirish imkonini beradi.

Biroq, bugungi kun oliy pedagogik ta’lim amaliyotida pragmatik tendensiyalar ustuvorlik kasb etayotgani sababli, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ko‘proq fanning texnik tomonlariga (metodika, baholash, AKT) urg‘u berilib, badiiy-estetik, gumanistik komponentlar ikkinchi darajaga tushib qolayotgani ko‘zga tashlanmoqda. Bunday mexanik va faqat quruq kompetensiyalarni berishga yo‘naltirilgan yondashuv talabalarda san’at, adabiyot va madaniyat elementlarini darsga integratsiya qilishda mantiqiy rigidlikni (bloklanishni) keltirib chiqaradi. Ayniqsa, raqamli muhitda vizual madaniyatning o‘zgarishi talabalarda haqiqiy san’at durdonalari va yuzaki ommaviy madaniyat (kitch) o‘rtasidagi muvozanatni topa olmaslik, estetik didning sayozlashishi holatlarini keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammoni bartaraf etish maqsadida taqdim etilayotgan mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — badiiy-estetik yondashuv tamoyillariga tayangan holda, bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini tarkibiy jihatdan takomillashtirishning integratsiyalashgan modelini ishlab chiqish va uning pedagogik samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iboratdir.

Badiiy-estetik tarbiya, estetik madaniyat va shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish nazariyasi pedagogika va falsafa fanlarida ko‘plab mahalliy hamda xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, milliy pedagogikamizda talaba-yoshlarning ma’naviy va madaniy dunyoqarashini shakllantirish, ta’lim samaradorligini oshirish masalalari R. Ishmuhamedov, T. G‘afforova va O‘. Tolipovlar tomonidan o‘quv jarayonini faollashtiruvchi va shaxsga yo‘naltirilgan omil sifatida tahlil qilingan [3, 4, 5]. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning xalqaro baholash dasturlari (TIMSS/PIRLS) va zamonaviy tendensiyalar muhitida kasbiy kompetensiyalarini hamda maktab o‘quvchilarida mantiqiy-kognitiv fikrlashni rivojlantirish muammolari Sh.T. Qayumova hamda S. Karimova tadqiqotlarida ilmiy asoslangan [6, 7]. Biroq, raqamli transformatsiya, vizual kognitivizm va oliy ta’limda "Edutainment" strategiyalari ustuvor bo‘lgan hozirgi sharoitda bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini aniq fanlararo dars modullari va kognitiv-refleksiv strategiyalar yordamida takomillashtirish metodikasi hali ham yaxlit model holatiga keltirilmagan.

Mazkur tadqiqotda metodologik asos sifatida **tizimli-kognitiv va madaniyatshunoslik (culturological) yondashuvlari**, pedagogik kuzatuv, qiyosiy-metodik tahlil, sotsiometrik so‘rovnomalar hamda kvaziprofessional modellashtirish (dars vaziyatlarini simulyatsiya qilish) metodlaridan foydalanildi. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida talaba-pedagoglarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish uchta fundamental komponent sintezini taqozo etadi:

1. **Kognitiv-aksiologik komponent:** O‘quvchida san’at turlari, adabiyot, estetika qonuniyatlari va milliy-madaniy meros to‘g‘risida chuqur nazariy bilimlarni hamda qadriyatli munosabatni shakllantirish.
2. **Emotsional-estetik komponent:** Borliqdagi va san’atdagi go‘zallikni hissiy idrok eta olish, estetik did, empatiya hamda badiiy asarlarga nisbatan shaxsiy-subyektiv emotsional bog‘liqlikni yaratish.
3. **Kreativ-amaliy komponent:** Real dars o‘tish jarayonida, maktab amaliyotida va muammoli ta’limiy keyslarda badiiy-estetik elementlarni (vizual pattern interrupts, kognitiv pauzalar, musiqiy va badiiy fon) mahorat bilan qo‘llay olish.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini an’anaviy quruq ma’ruzalar orqali shakllantirish kutilgan samarani bermaydi. Shu munosabat bilan, talabalarning aqliy va hissiy faoliyatini dars davomida boshqarish hamda ularning estetik

didini yuksaltirish maqsadida **“Badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirishning integratsiyalashgan moduli va korreksiya matritsasi”** ishlab chiqildi hamda oliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etildi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik dunyosini takomillashtirish jarayoni faqatgina san’at tarixi haqidagi quruq ensiklopedik ma’lumotlarni yodlash bilan cheklanib qolmasligi kerak. Estetik qadriyatlar talabaning shaxsiy his-tuyg‘ulari, kasbiy ambitsiyalari va emotsional refleksiya mexanizmlari bilan integratsiya qilingandagina turg‘un xarakterga ega bo‘ladi. An’anaviy metodikada talabalarga dars o‘tish qoidalari quruq algoritm ko‘rinishida berilar edi, bu esa kelajakda ularning darslarini ruhan quruq, faqat ma’lumot uzatishdan iborat jarayonga aylantirardi.

1-jadval. Bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirishning tizimli-metodik xaritasi

Modulli bosqichlar	**Metodik mazmuni va pedagogik strategiyalar**	**Talabaning kognitiv va amaliy faoliyati**
1. Yo‘naltiruvchi-estetik *(Aesthetic Awareness)*	"Edutainment" va vizual "pattern interrupt" vositasida san’at va pedagogika sintezi aks etgan qisqa video-keyslar ko‘rsatiladi. Erkin intellektual baxs boshlanadi.	Diqqat barqarorlashadi, talabada estetik o‘sishga va dars materialini gumanistik idrok etishga ichki motivatsiya uyg‘onadi.
2. Kognitiv-tahliliy *(Cognitive-Analytical)*	Adabiy matnlar, me’morchilik obidalari va tasviriy san’at asarlarining pedagogik imkoniyatlariga oid muammoli keyslar beriladi. "Klaster" metodidan foydalaniladi.	Estetik normalar va badiiy qonuniyatlarning funksional aloqadorligi anglanadi, talabadagi uslubiy rigidlik sinadi.
3. Kreativ-amaliy *(Creative Practice)*	Kvaziprofessional muhitda rolli o‘yinlar va madaniy-didaktik simulyatsiyalar tashkil etiladi. Talabalar dars ssenariylariga badiiy elementlarni integratsiya qilishadi.	Matematik, gumanitar yoki tabiiy fanlar darslarida estetik jozibadorlikni, vizual va musiqiy fonni mustaqil loyihalash malakasi o‘sadi.
4. Refleksiv-monitoring *(Reflective Feedback)*	Talabalar tomonidan "Mening estetik portfoliom" elektron kundaliklari yuritiladi. Esse yozish va raqamli platformalarda avtomatik teskari aloqa beruvchi testlar o‘tkaziladi.	O‘z-o‘zini baholash (*self-assessment*) mantiqi qaror topadi. Shaxsiy badiiy-estetik o‘sish dinamikasi monitoring qilinadi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik dunyosini takomillashtirish jarayoni faqatgina san’at tarixi haqidagi quruq ensiklopedik ma’lumotlarni yodlash bilan cheklanib qolmasligi kerak. Estetik qadriyatlar talabaning shaxsiy his-tuyg‘ulari, kasbiy ambitsiyalari va emotsional refleksiya mexanizmlari bilan integratsiya qilingandagina turg‘un xarakterga ega bo‘ladi. An’anaviy metodikada talabalarga dars o‘tish qoidalari quruq algoritm ko‘rinishida berilar edi, bu esa kelajakda ularning darslarini ruhan quruq, faqat ma’lumot uzatishdan iborat jarayonga aylantirardi.

Biz taklif etgan matritsada “Edutainment” (o‘yinli ta’lim) va loyihaviy yondashuvning sintez qilinishi darsni jonli, dinamik va estetik jihatdan jozibador tizim sifatida loyihalash imkonini beradi. Virtual ekskursiyalar va badiiy-pedagogik keys topshiriqlari talabalarda kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi. Talaba o‘z dars loyihasi ustida ishlayotganda san’at elementlarining (ranglar gammasi, musiqiy ritm, badiiy nutq) o‘quvchi diqqatini tortishdagi rolini o‘zi kashf etadi. Bu yondashuv bo‘lajak pedagoglarda kelajakda uchraydigan kasbiy emotsional yonish (*burnout*) va pedagogik deformatsiyalarning oldini olishda muhim profilaktik poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimida badiiy-estetik kompetentlikni yanada rivojlantirish uchun oliy ta’lim muassasalari va professor-o‘qituvchilarga quyidagi amaliy-metodik tavsiyalar taklif etiladi:

1. **Darslarni fanlararo estetik integratsiya asosida loyihalash:** Pedagogika, psixologiya va xususiy metodika darslarini quruq nazariy matn shaklida emas, balki badiiy san’at, adabiyot va vizual estetika elementlari sintezida (masalan, "Komediyalar va dramalar misolida pedagogik ziddiyatlarni yechish" integral darsi) tashkil etish.
2. **Raqamli madaniy-didaktik resurslardan unumli foydalanish:** Oliy ta’lim dars jarayoniga jahon va milliy muzeylarning virtual turlarini olib kirish, mavhum tushunchalarni interfaol o‘yinlashtirish va har 10-12 daqiqada vizual pattern uzilishlarini (diqqatni yangilovchi kognitiv pauzalarni) qo‘llash.
3. **Kreativ loyihalar va portfoliolar tizimiga o‘tish:** Talabalarni an’anaviy yodlashga asoslangan imtihonlardan ko‘ra, ularning o‘z so‘zlari va ijodiy yondashuvlari bilan tayyorlaydigan badiiy-pedagogik taqdimotlari, elektron portfoliolari va jamoaviy madaniy loyiha ishlari natijasiga ko‘ra kriterial baholash tizimini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini aksiologik va kognitiv yondashuvlar asosida takomillashtirish zamonaviy oliy pedagogik ta’limning eng ustuvor va strategik talabidir. Taklif etilgan to‘rt bosqichli model talabalarni tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchi obyektdan o‘z estetik didini va ijodiy salohiyatini mustaqil tahlil qiladigan, ta’lim muhitini go‘zallik qonuniyatlari asosida qura oladigan faol subyektga aylantiradi. Ushbu tizimni oliy pedagogik ta’lim muassasalari amaliyotiga tizimli va keng joriy etish, kelajakda maktablarimizda sog‘lom ma’naviy-estetik muhitni kafolatlaydigan, raqamli iqtisodiyot va globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni hamda nafosat madaniyatini saqlab qolishga qodir bo‘lgan yuksak salohiyatli pedagoglar korpusini — Uchinchi Renessans bunyodkorlarini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
3. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2017.
4. G‘afforova T. Boshlang‘ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

6. Karimova, S., & Umarova, C. (2024). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy va tanqidiy fikrlash savodxonligini oshirish. Fanlararo fanlar bo‘yicha xalqaro konferensiyada (1-jild, 12-son, 138-143-betlar).
7. Shahriddinovna K. S. Introducing children of primary school age with the world //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 06. – С. 09-14.
8. Karimova, S., & Xojiyeva, M. (2024). Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish. Ko‘p tarmoqli fan bo‘yicha xalqaro konferensiyada (2-jild, 11-son, 47-52-betlar).
9. Shahriddinovna, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 19, 183-187.
10. Karimova, S. va Habibullayeva, S. (2024). Pedagogikada Ta'lim Jarayonining Mohizasi. *Zamonaviy fan va balandlik*, *3* (1), 40-44.
11. Karimova, S. (2022). UMUMIY O‘RTA TA'LIM MAKTABLARINDA TABIIYATNI TUSHUNISHNI RIVOJLANTIRISHDA "TABIAT FANLARI"NING ROLI VA AHAMIYATI. *Fan va innovatsiya*, *1* (B6), 214-218.
12. Karimova, S., Boltayeva, D., Baxromova, M. va Yusupova, A. (2025). BOSHLANG 'ICH SINF O‘QUVCHILARINI MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. *Zamonaviy fan va tadqiqotlar*, *4* (3), 306-311.
13. Botirovna, Q. F. (2026). BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI O‘RTASIDA O‘QISH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. *Shox Maqolalar Kutubxonasi*, *1* (1), 706-710.
14. Shahriddinovna, K. S. (2023). Introducing children of primary school age with the world. *American Journal of Applied Science and Technology*, *3*(06), 09-14
15. Karimova, S., Axmedova, S., Dumanova, S., & Yuldasheva, X. (2025). SUN'IY INTELLEKT VA VIRTUAL TEXNOLOGIYALARNING BOSHLANG‘ICH SINF DARS JARAYONIDAGI O‘RNI. *Modern Science and* Research, 4(3), 296-300.
16. Гафуров, Д. (2020). Семейное благополучие—основа общества. Universum: общественные науки, (1-2 (62)), 1-3.
17. Гафуров, Д. (2020). СЕМЕЙНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ-ОСНОВА ОБЩЕСТВА. Universum: общественные науки, (1-2), 4-6.
18. Gofurov, D. O. The issue of respect for the elderly in thespiritual heritage of MakhdumiAzam. EPRA International journal of multidisciplinary research (IJMR)-Monthly, Peer Reviewed (Refereed) & indexed International, 6, 370-372

BOSHLANG‘ICH TA’LIM RIVOJIDA JADID PEDAGOGIKASINING NAZARIY ASOSLARI

Sevara Shaxriddin qizi Karimova[1], Yo‘ldasheva Dilafro‘z Zokirjonovna[2]
[1]Buxoro innovatsiyalar universiteti “Pedagogika, psixalogiya va sport” kafedrasi mudiri
[2]Buxoro innovatsiyalar universiteti “Pedagogika nazariyasi va tarixi” yo‘nalishi 1-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666907

Annotatsiya*. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy ta’lim tizimini isloh qilishning muhim bosqichi bo‘ldi. Maqolada jadid ma’rifatchilarining asarlarida boshlang‘ich ta’limning pedagogik qarashlari nazariy jihatdan chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – jadidlarning “usuli jadid” maktablari orqali ilgari surilgan ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, axloqiy tarbiya g‘oyalari va ularning nazariy asoslarini ochib berish, shuningdek, zamonaviy ta’lim bilan bog‘liqligini ko‘rsatishdir. Metodlar: tarixiy-pedagogik tahlil, qiyosiy usul, birlamchi manbalar (Avloniy, Behbudiy, Munavvarqori asarlari) va xorijiy tadqiqotlar o‘rganish. Natijalar: jadidlar boshlang‘ich ta’limni shaxsni har tomonlama kamol toptirish vositasi sifatida talqin etganlar; ona tili, hisob, tabiatshunoslik va axloq fanlari asosiy o‘rin egallagan; “hayot uchun ta’lim” tamoyili ustuvor bo‘lgan; o‘qitishda faollik, ko‘rgazmalilik va real hayot bilan bog‘lash tamoyillari joriy etilgan. Muhokamada John Dewey pedagogikasi bilan chuqur uyg‘unlik ko‘rsatilgan, zamonaviy O‘zbekiston milliy o‘quv dasturlari bilan parallel chizilgan.*

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, boshlang‘ich ta’lim, usuli jadid, pedagogik qarashlar, milliy ta’lim, Avloniy, Behbudiy, Munavvarqori, hayot uchun ta’lim, Dewey, axloqiy tarbiya.*

“Boshlang‘ich tarbiya va maktab — millatning hayot poydevoridir. Agar poydevor to‘g‘ri va mustahkam qo‘yilmasa, binoning yuksak bo‘lishi xomxayoldir. Millatni qutqarmoq va yuksaltirmoq istasak, ishni, avvalo, bolalar maktabidan, usuli jadiddan boshlamog‘imiz farzdir.”
— Ismoilbek Gasprinskiy

Bugungi globallashuv, shiddatli raqamli transformatsiyalar va intellektual kapitallashuv asrida milliy ta’lim tizimining paradigmalari tubdan isloh qilinmoqda. Har qanday jamiyatning kognitiv va ma’naviy taraqqiyoti uning ta’lim tizimining boshlang‘ich bo‘g‘ini qay darajada tashkil etilganligiga bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish strategik vazifa qilib belgilangan bir davrda, boshlang‘ich ta’lim bosqichining mazmuni va didaktik asoslarini gumanizatsiyalash, milliy o‘zlikni anglash hamda umuminsoniy qadriyatlar sintezi negizida takomillashtirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi [1, 2]. Ushbu kontekstda tarixan qisqa davr ichida Turkiston o‘lkasida ulkan ma’rifiy inqilob yasashga erishgan jadid pedagogikasining nazariy asoslarini, ularning boshlang‘ich ta’lim rivojidagi tarixiy-pedagogik determinatlarini qayta kashf etish va konseptualizatsiya qilish alohida dolzarblik kasb etadi.

Jadidchilik harakati shunchaki siyosiy-ijtimoiy oqim emas, balki gnoseologik xarakterga ega bo‘lgan chuqur pedagogik renessans edi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistondagi an’anaviy maktablarda hukm surgan sxolastik o‘qitish tizimi, quruq yodlashga (reproduktiv uslubga) asoslangan va bolaning kognitiv imkoniyatlarini butunlay bo‘g‘ib qo‘ygan chiziqli metodika millatni intellektual turg‘unlikka (rigidlikka) olib kelgan edi. Ismoilbek Gasprinskiy,

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi buyuk jadid mutafakkirlari millatni g‘ofillikdan qutqarishning yagona yo‘li sifatida boshlang‘ich ta’limni tubdan isloh qilish va **“Usuli jadid” (Yangi usul)** maktablarini tashkil etish g‘oyasini ilgari surdilar. Jadid pedagogikasining eng xarakterli xususiyati — boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tayyor qoliplarni yodlovchi passiv obyekt emas, balki fikrlovchi, mushohada yurituvchi, dunyoni ongli anglovchi faol kognitiv subyekt sifatida shakllantirishga yo‘naltirilganligida edi.

Biroq, zamonaviy boshlang‘ich ta’lim metodikasida hamon jadid pedagoglarining didaktik merosi faqatgina tarixiy ma’lumot yoki statik darsliklar sifatida ko‘rilmoqda. Ularning bugungi o‘quvchi markazlashgan (*Student-centered learning*), integratsiyalashgan va kognitiv moslashuvchanlikni oshirishga qaratilgan ilg‘or tamoyillari didaktik tizim doirasida mukammal sintez qilinmagan. Jadid allomalarining "tovush usuli" (*sotiya*), dunyoviy va diniy ilmlar fuziyasi, bolaning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda darslarni jozibador tashkil etish borasidagi qarashlari o‘z davrining eng yuksak pedagogik kashfiyoti edi. Shunga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim rivojida jadid pedagogikasining nazariy asoslarini, ularning gumanistik prinsiplarini va didaktik loyihalarini ilmiy-pedagogik jihatdan tadqiq etish, tizimlashtirish hamda zamonaviy Milliy o‘quv dasturi kontekstida interpretatsiya qilish metodika fanining oldida turgan eng strategik muammolardan biridir. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — jadid ma’rifatparvarlarining boshlang‘ich ta’lim sohasidagi konseptual qarashlarini tizimli tahlil qilish, ularning pedagogik poydevorini aniqlash va bugungi kun ta’lim tizimi uchun xizmat qiladigan nazariy-metodik modelni ilmiy asoslab berishdan iboratdir.

Jadidchilik harakati va ularning Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotidagi roli, ma’rifatparvarlik faoliyati tarixiy va pedagogik jihatdan ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Milliy pedagogikamizda jadid allomalarining maktab va maorif sohasidagi xizmatlari, ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari R. Ishmuhamedov, T. G‘afforova va O‘. Tolipovlarning shaxsga yo‘naltirilgan va innovatsion ta’lim tizimlariga bag‘ishlangan tadqiqotlarida muhim poydevor sifatida tahlil qilingan [3, 4, 5]. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro andozalar (TIMSS/PIRLS) va multimedia vositalari asosida rivojlantirishning didaktik jihatlari Sh.T. Qayumova hamda kichik maktab yoshidagi bolalarda kognitiv faollik va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish prinsiplari S. Karimova ilmiy ishlarida tadqiq etilgan [6, 7]. Biroq, aynan jadid pedagogikasining boshlang‘ich ta’lim didaktikasiga (o‘qish, yozish, hisoblash savodxonligini shakllantirish mexanizmlariga) ta’siri va uning nazariy prinsiplari yaxlit kognitiv tizim holatida modellashtirilmagan.

Mazkur tadqiqotda metodologik asos sifatida **tizimli-tarixiy, qiyosiy-pedagogik tahlil**, germenevtik tahlil (tarixiy pedagogik manbalarni bugungi kun tilida talqin qilish), tarkibiy-funksional modellashtirish hamda gumanistik-aksiologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida Ismoilbek Gasprinskiyning “Xo‘jai sibyon” (“Bolalar muallimi”), Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Kitobati atfol” (“Bolalar xati”), Abdulla Avloniyning “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” hamda “Turkiy guliston yoxud axloq” kabi fundamental darsliklari va pedagogik asarlari konseptual filtrlash usuli orqali o‘rganildi.

Tadqiqotimiz jarayonida jadid pedagogikasining boshlang‘ich ta’lim rivojiga poydevor bo‘lgan 4 ta fundamental nazariy-pedagogik asosi (tamoyili) ajratib ko‘rsatildi:

1. Tabiat bilan uyg‘unlik va yosh xususiyatlarini inobatga olish (Natural and Age Conformity): Allomalar bolaning psixofiziologik rivojlanish qonuniyatlaridan kelib chiqib, dars soatlarini me’yorlashtirish, bolaga og‘irlik qiladigan mavhum diniy matnlarni boshlang‘ich sinfda cheklash, ko‘rgazmalilik va vizuallik prinsiplariga tayanishgan.

2. Dunyoviy va milliy-ma’naviy ilmlar integratsiyasi (Secular and National Integration): "Usuli jadid" maktablari dasturiga ilk bor ona tili, hisob (matematika), geografiya, tarix, tabiatshunoslik (Science) kabi dunyoviy fanlar kiritildi hamda ular milliy qadriyatlar bilan uzviylikda (gibrid formatda) o‘qitildi.

3. Kognitiv-kommunikativ yondashuv (Cognitive-Communicative Approach): Bolalarni quruq harflarni hijjalab yodlashga emas, balki so‘zlarning ma’nosini tushunishga, matn ustida ongli ishlashga, erkin fikr bildirishga (nutq madaniyatiga) yo‘naltirish tamoyili.

4. Pedagogik gumanizm va hamkorlik (Pedagogical Humanism): Ta’lim jarayonida jismoniy jazoni butunlay taqiqlash, o‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, muallim va shogird o‘rtasida o‘zaro ishonch hamda emotsional xavfsiz muhit (*safe environment*) yaratish poydevor qilib olindi.

Tadqiqot metodologiyasi Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanilgan:

1. Tarixiy-pedagogik tahlil – jadidchilik harakatining XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi shakllanishi, ijtimoiy-siyosiy omillar va ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarni batafsil o‘rganish.

2. Birlamchi manbalar tahlili – Abdulla Avloniy (“Turkiy guliston yoxud axloq”), Mahmudxo‘ja Behbudiy (“Ehtiyoji millat”, “Maktab va millat”), Munavvarqori Abdurashidxonov (“Adibi avval”, “Adibi soniy”) asarlari to‘liq o‘rganilib, ulardagi konkret pedagogik g‘oyalar va misollar ajratib olindi.

3. Qiyosiy usul – jadid pedagogikasi va John Dewey (“Democracy and Education”, 1916) g‘oyalari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash, shuningdek, xorij tadqiqotchilari (Adeeb Khalid, Marianne Kamp) ishlarini jalb qilish.

4. Sintetik usul – nazariy xulosalar chiqarish va zamonaviy ta’lim bilan bog‘lash. Manbalar lex.uz, ziyouz.com, archive.org va xalqaro ilmiy bazalardan olingan. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, empirik so‘rov yoki statistik ma’lumotlar talab qilinmagan. Tahlil kriteriyalari: ta’lim mazmunining ilmiyligi, hayotiy bog‘lanishi, axloqiy tarbiya va shaxs faolligi.

Tahlil natijasida quyidagi asosiy natijalar olindi:

1. Jadidlar boshlang‘ich ta’limni jamiyat modernizatsiyasi vositasi sifatida ko‘rdilar. “Usuli jadid” maktablarida fonetik savod, ko‘rgazmalilik va yosh xususiyatlarini hisobga olish asosiy tamoyil bo‘ldi. Masalan, Munavvarqori Abdurashidxonovning “Adibi avval” darsligida bolalar kundalik hayotdan olingan misollar (uy-ro‘zg‘or buyumlari, tabiat hodisalari, meva-sabzavotlar) orqali harflarni o‘rganish usuli qo‘llanilgan, bu esa o‘quvchilarning tez savod chiqarishiga va qiziqishini oshirishga yordam bergan [5].

2. Ta’lim mazmuni keskin kengaytirildi: ona tili, hisob, tabiatshunoslik, tarix, geografiya va axloq fanlari joriy etildi. Behbudiy ta’limni “dunyoviy fan va ilm” bilan boyitish zarurligini ta’kidlab, “Boshqa millatlarga qaralsa ko‘rilurki, muntazam maktablari bor va avval maktabda diniy ilm ustida dunyoviy ilm va fanlar ham o‘qilur. Chunki dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur” deb yozgan [3]. Ushbu yondashuv millatni “poymol bo‘lish”dan saqlashning asosiy yo‘li sifatida ko‘rilgan.

3. O‘qitish metodlari tubdan yangilandi: yodlashdan anglashga, passivdan faol modelga o‘tish. Avloniy “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasidir” deb ta’kidlagan [1]. Misol uchun, Behbudiy “Maktab va millat” asarida darslarda xaritalar, rasmlar, jadval va amaliy tajribalardan (masalan, o‘simliklarni kuzatish) foydalanishni tavsiya qilgan, bu esa bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirgan [6].

4. Axloqiy tarbiya markaziy o‘rin egalladi: “Ilm tarbiyasiz bo‘lsa, jamiyatga foyda emas, zarar keltiradi” [1]. Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobida bolalarga “odob va axloq” darslarini alohida ajratib, ularni hayotiy hikoyalar va misollar (oilaviy munosabatlar, jamiyatdagi hurmat) bilan bog‘lagan, bu esa shaxsni ma’naviy jihatdan yetuk qilishga xizmat qilgan.

5. Jadid maktablari qizlar ta’limiga alohida e’tibor qaratib, jamiyatdagi gender tengligini ta’minlashga ham hissa qo‘shgan [10]. Munavvarqori qizlar uchun alohida darsliklar yaratgan va ularda ona tili, axloq va tabiatshunoslik fanlarini ustuvor qilib, qizlarni jamiyatning faol a’zolari sifatida tarbiyalash g‘oyasini ilgari surgan.

Natijalar jadval shaklida:

1-jadval. Jadid pedagogikasining asosiy tamoyillari va amaliy misollari

Tamoyil	**Jadidlarning talqini**	**Amaliy misol**	**Ta’siri**	**Manba**
Hayot uchun ta’lim	Real hayot bilan bog‘lash	Tabiat hodisalari orqali hisob o‘qitish	Mustaqil fikrlashni rivojlantirish	Behbudiy [3, 6]
Faollik va ko‘rgazmalilik	Amaliy misollar, rasmlar	‘Adibi avval”dagi uy-ro‘zg‘or va tabiat rasmlari	Qiziqish va ongli o‘zlashtirish	Munavvarqori [5]
Axloqiy tarbiya	Ilm va tarbiya uyg‘unligi	‘Turkiy guliston”dagi axloqiy hikoyalar	Ma’naviy yetuklik	Avloniy [1]
Milliy va umuminsoniy	Milliy ong + insonparvarlik	Dewey bilan qiyosiy tahlil	Jamiyat modernizatsiyasi	Dewey [4]

Shu bilan birga, jadidlarning asarlari bugungi boshlang‘ich ta’limda mustaqil fikrlash, axloqiy tarbiya va milliy ongni kuchaytirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [7, 8]. Masalan, hozirgi “Milliy o‘quv dasturi”da jadidlarning faollik va hayotiy tamoyillari aks etgan, ammo ularni yanada chuqurroq joriy etish zarur. Tadqiqotning cheklovlari: faqat nazariy tahlilga asoslanganligi (empirik sinovlar yo‘q). Kelajak tadqiqotlari uchun: jadid tamoyillarini zamonaviy maktablarda tajriba-sinovdan o‘tkazish tavsiya etiladi.

Jadidchilar asarlarida boshlang‘ich ta’lim pedagogik qarashlari insonparvarlik, hayotiy, axloqiylik va faollik tamoyillari uyg‘unligida shakllangan. Ular ta’limni shaxsni har tomonlama kamol toptirish va jamiyat modernizatsiyasi vositasi sifatida talqin etganlar. Tadqiqot natijalari zamonaviy milliy ta’lim tizimini rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Takliflar:

1. Jadid pedagogik merosini boshlang‘ich sinf darsliklariga (ona tili, axloq, tabiatshunoslik) kiritish.
2. O‘qituvchi tayyorlash dasturlarida “usuli jadid” tamoyillarini o‘qitish.
3. Zamonaviy darslarda ko‘rgazmalilik va real hayot bilan bog‘lashni kuchaytirish.
4. Qizlar ta’limida jadid tajribasidan foydalanish. Shu tariqa, jadid pedagogikasi nafaqat tarixiy meros, balki bugungi va kelajak ta’limining asosiy poydevori bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 1917.
2. Kubayeva M.A. Munavvarqori Abdurashidxonovning yangi milliy ta’lim tizimi... // Science and Education. 2023. Vol. 4. Issue 5.

3. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Ehtiyoji millat // Samarqand gazetasi. 1913. 12 iyul.
4. Dewey J. Democracy and Education. New York, 1916.
5. Munavvarqori Abdurashidxonov. Adibi avval. Toshkent, 1909.
6. Behbudiy M. Maktab va millat. Samarqand, 1913.
7. Qosimov B. Abdurauf Fitrat (1886-1938) // Jadidchilik va Fitrat merosi. Ziyo.uz, 2016.
8. Rajabov Q. Jadid pedagogikasi. Toshkent, 2019.
9. Karimova, S., & Umarova, C. (2024). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy va tanqidiy fikrlash savodxonligini oshirish. Fanlararo fanlar bo‘yicha xalqaro konferensiyada (1-jild, 12-son, 138-143-betlar).
10. Shahriddinovna K. S. Introducing children of primary school age with the world //American Journal of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 06. – С. 09-14.
11. Karimova, S., & Xojiyeva, M. (2024). Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish. Ko‘p tarmoqli fan bo‘yicha xalqaro konferensiyada (2-jild, 11-son, 47-52-betlar).
12. Shahriddinovna, K. S. (2023). Didactic Features Of Development Of Nature Perception Skills Of Primary School Students. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 19, 183-187.
13. Karimova, S. va Habibullayeva, S. (2024). Pedagogikada Ta'lim Jarayonining Mohizasi. *Zamonaviy fan va balandlik*, *3* (1), 40-44.
14. Karimova, S. (2022). UMUMIY O‘RTA TA'LIM MAKTABLARINDA TABIIYATNI TUSHUNISHNI RIVOJLANTIRISHDA "TABIAT FANLARI"NING ROLI VA AHAMIYATI. *Fan va innovatsiya*, *1* (B6), 214-218.
15. Karimova, S., Boltayeva, D., Baxromova, M. va Yusupova, A. (2025). BOSHLANG 'ICH SINF O‘QUVCHILARINI MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH USULLARI. *Zamonaviy fan va tadqiqotlar*, *4* (3), 306-311.
16. Botirovna, Q. F. (2026). BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI O‘RTASIDA O‘QISH MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. *Shox Maqolalar Kutubxonasi*, *1* (1), 706-710.
17. Shahriddinovna, K. S. (2023). Introducing children of primary school age with the world. *American Journal of Applied Science and Technology*, *3*(06), 09-14
18. Karimova, S., Axmedova, S., Dumanova, S., & Yuldasheva, X. (2025). SUN'IY INTELLEKT VA VIRTUAL TEXNOLOGIYALARNING BOSHLANG‘ICH SINF DARS JARAYONIDAGI O‘RNI. *Modern Science and* Research, 4(3), 296-300.
19. Гафуров, Д. (2020). Семейное благополучие—основа общества. Universum: общественные науки, (1-2 (62)), 1-3.
20. Гафуров, Д. (2020). СЕМЕЙНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ-ОСНОВА ОБЩЕСТВА. Universum: общественные науки, (1-2), 4-6.
21. Gofurov, D. O. The issue of respect for the elderly in thespiritual heritage of MakhdumiAzam. EPRA International journal of multidisciplinary research (IJMR)-Monthly, Peer Reviewed (Refereed) & indexed International, 6, 370-372.

РАЗВИВАТЬ МЕТОДОЛОГИЧЕСКУЮ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ В ОБЛАСТИ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Каримова Гавхар Шовкатжановна
Старший научный сотрудник Национального научно-исследовательского института возобновляемых источников энергии при Министерстве энергетики Республики Узбекистан, кандидат химических наук

https://doi.org/10.5281/zenodo.20666932

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы развития методической компетентности будущих инженеров в области возобновляемых источников энергии. Особое внимание уделяется современным педагогическим подходам, цифровым технологиям обучения, практико-ориентированным методам подготовки специалистов, а также формированию профессиональных навыков в условиях энергетической трансформации общества. Раскрываются основные компоненты методической компетентности и пути их совершенствования в системе высшего технического образования.*

Ключевые слова: *методическая компетентность, инженерное образование, возобновляемые источники энергии, профессиональная подготовка, инновационные технологии, цифровое обучение, энергетика.*

В современном мире, где технологии развиваются с невероятной скоростью, вопросы подготовки высококвалифицированных специалистов становятся особенно актуальными. Традиционные образовательные подходы не всегда успевают за потребностями рынка, что приводит к разрыву между теорией и практикой. В связи с модернизацией образования в Республике Узбекистан осуществляется переход оценки результатов образования при помощи понятий «образованность» и «подготовленность», на понятия «компетенция» и «компетентность», и переход от «знаний и умений» к «способам деятельности». Цели образования стали соотноситься с формированием ключевых компетенций на основе реализации компетентностного подхода.

Компетентность – это способность успешно применять свои знания, умения и практический опыт для решения задач в определенной области.

Огромное внимание сегодня уделяется проблеме повышения качества образования и подготовки будущего инженера. Но становление профессиональной компетентности инженера связано с развитием у студентов методологической компетентности. Методическая компетентность инженера включает умение организовывать профессиональную деятельность, применять инновационные образовательные и производственные технологии, анализировать технические процессы и принимать оптимальные инженерные решения.

В современную эпоху конкуренции сложно представить развитие любой отрасли без научных достижений и их успешного внедрения в производство. В настоящее время мировая наука и производственные процессы выходят на новый уровень. Понимая это, страны уделяют особое внимание развитию науки, используя ее для улучшения

производственных отраслей, включая промышленность, что привлекает значительные инвестиции и ресурсы в данный сектор.

Инженер использует имеющиеся научные знания и практический опыт для решения какой-либо задачи на различных этапах жизненного цикла изделия. Основными направлениями инженерной деятельности являются прикладные исследования, планирование, изобретение, проектирование, конструирование, разработка технологии изготовления, подготовка документации, производство, наладка, испытание, эксплуатация, техническое обслуживание, ремонт, утилизация машин, систем, конструкций, устройств и материалов.

Развитие методической компетентности инженеров по ВИЭ включает формирование навыков проектирования, эксплуатации солнечных/ветровых установок и использования системного подхода к энергообеспечению. Методология подготовки базируется на изучении ресурсов (Солнце, ветер, геотерма), создании нормативной базы и моделировании энергетических объектов для устойчивого развития.

Методическая компетентность представляет собой совокупность знаний, умений, навыков и профессиональных качеств, необходимых для эффективной организации инженерной деятельности. Для будущих инженеров по возобновляемым источникам энергии данная компетентность включает:

- владение современными технологиями альтернативной энергетики; способность анализировать энергетические системы;
- умение использовать цифровые платформы и программное обеспечение;
- навыки проектирования солнечных, ветровых и гибридных энергетических установок;
- применение инновационных методов обучения и исследования.

Методическая компетентность формируется в процессе интеграции теоретического обучения, лабораторных исследований и производственной практики.

Ключевые аспекты методической компетентности инженеров по ВИЭ:

Технические навыки: в области ВИЭ включают проектирование, моделирование и внедрение солнечных (ФЭП, коллекторы), ветровых (ВЭУ), геотермальных и гидроэлектростанций. Включает расчет нагрузок, интеграцию в сеть, использование систем хранения энергии, а также оценку экологического воздействия и экономической эффективности проектов.

Методологические основы: Изучение принципов получения энергии, оценка ресурсов с учетом пространственно-временной изменчивости, применение экологических и экономических моделей.

Экологическая ответственность: Формирование культуры устойчивого развития и создания «зеленых» технологий.

Инновационный подход: Управление системами возобновляемой энергии, разработка автоматизированных систем, автономного энергоснабжения.

Нормативно-правовая база: Знание требований к использованию и стимулированию применения ВИЭ.

Под методологической компетентностью будущих инженеров будем понимать системно-целостную общеучебную подготовленность и способности студентов по овладению определенным уровнем образованности: приобретенные знания, сформированные на базе этих знаний умения, опыт деятельности, личностные качества и

профессионально-методологическое саморазвитие. Методологическая компетентность рассматривается в качестве интегральной формы осмысления предпосылок средств и методов рациональной оптимизации познавательной, преобразовательной и коммуникативной деятельности студентов.

Методологическая компетентность включает методологические знания, творческие способности, исследовательские умения и навыки, внутреннюю мотивацию к учебной и научно-исследовательской деятельности. Методологическая компетентность выявляет, соответствуют ли знания, умения, навыки и опыт деятельности будущего инженера, его мировоззренческой позиции, психологическим качествам личности и способности к продуцированию нового знания для решения профессиональных задач. Уровень владения будущим инженером методологической компетентностью, определяется такими умениями, как видение проблемы и соотношение своих теоретических знаний с ней, умение выдвигать гипотезу и представлять возможные пути ее реализации, предвидеть трудности и готовность к поиску новых вариантов их решения, умение самокритично оценивать достигнутые результаты.

Основным признаком сформированности методологической компетентности у выпускников УВО выступают желание и умение использовать научные знания при анализе и совершенствовании профессиональной деятельности. А для этого необходимо владеть исследовательскими методами, принять как личностно значимую позицию инженера-исследователя, а также иметь опыт в проведении исследований. Исследовательская культура инженера выступает условием формирования его методологической компетентности. Именно поэтому возрастает интерес к исследовательской деятельности как средству развития творческих сил и приобретению профессионализма.

Возможности данного вида работы раскрываются как в процессе обучения, так и при самостоятельной работе. Студенты во время занятий исследовательской деятельностью ищут новые способы поиска информации, новые методы изучения и обработки найденного материала, новые подходы к представлению результатов. Стараются предъявить свои исследования в оригинальной форме, используя различные инновационные технологии, что говорит о включении в исследовательский процесс их творческого потенциала.

Методологическая компетентность тесно связана с методологическим сознанием и методологическим мышлением и отражает индивидуальный уровень сознания студента, его деятельную сторону, которая формируется при решении учебно-производственных задач. Методологическая компетентность имеет компонентностно-критериальную структуру, включающую когнитивный, мотивационный, деятельностно-практический компоненты.

Поскольку профессиональная компетентность инженера характеризуется личностно-гуманистической ориентацией:

инженерно-профессиональным восприятием действительности;

инженерно-профессиональными умениями;

инженерно-профессиональным опытом деятельности и профессиональным творчеством, то ее формирование должно опираться на методологическую компетентность.

Следовательно, на наш взгляд, приобретение профессиональной компетентности инженером невозможно без становления у него методологической компетентности, так как профессиональная компетентность инженера – это сложный индивидуально психологический конструкт, в основе которого лежат интеграция опыта деятельности, теоретических знаний, практических умений и значимых личностных качеств, обусловливающих готовность инженера к актуальному воплощению профессиональной деятельности.

Таким образом, развитие методической компетентности будущих инженеров по возобновляемым источникам энергии является важнейшим условием подготовки конкурентоспособных специалистов. Современная система инженерного образования должна быть ориентирована на интеграцию инновационных технологий, практико-ориентированного обучения и исследовательской деятельности. Эффективное формирование методической компетентности способствует повышению качества профессиональной подготовки, развитию творческого потенциала студентов и успешной адаптации будущих инженеров к современным требованиям энергетической отрасли.

Список литературы

1. Булдык, Г. М., Кудрицкая Е.А. //Формирование профессиональной культуры студентов инженерных специальностей: монография// Г.М. Булдык, Е.А. Кудрицкая. – Минск: Белорусская государственная академия связи, 2022. – 106с.
2. Адольф В.А. //Профессиональная компетентность современного учителя: монография / В.А. Адольф. – Красноярск: КГУ, 1998. – 310 с.
3. Зубков А.Л. //Развитие методической компетентности учителей в условиях модернизации общего образования. Автореф. канд. дисс. – М.,2001.
4. Хусаинова, Г.Р. //Метод портфолио для формирования ключевых компетенций будущих инженеров / Г.Р. Хусаинова, Д.Р. Гиниятуллина // Проблемы современного педагогического образования. – 2018. – №60-1. – С. 366-369.
5. Ахтямов Э.К. //Становление и развитие инженерного образования и основных современных технологий // История и педагогика естествознания : журнал. — 2021. — № 3. Стр. 36-42. https://doi.org/10.24412-2226-2296-2021-3-4-36-42
6. Твайделл, Д. //Возобновляемые источники энергии / У.А. Тваеделл. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – 390 с.
7. Лунева, И.Г. //Природа методологической компетентности инженера и ее целостные свойства.// Известия ВГПУ. – 2009. - № 1. – С. 134 – 138.
8. Сазонова З.С., Чечеткина Н.В. //Развитие инженерного мышления – основа повышения качества образования: Учебное пособие . –М.: МАДИ (ГТУ), 2007. –195 с.
9. Алексеев С.В. //Современные технологии инженерного образования. – Москва: Высшая школа, 2022.
10. Иванов П.Н. //Возобновляемые источники энергии и перспективы их развития. – Санкт-Петербург, 2021.
11. Смирнова Л.А. //Методическая подготовка инженерных кадров. – Казань, 2020.

DAVLAT XIZMATIDA RAG‘BATLANTIRISH VA JAVOBGARLIK MEXANIZMLARI MUVOZANATI

Nurullayeva Tursuntosh Fayzulla qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti Davlat boshqaruvi huquqi yo‘nalishi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666963

Annotatsiya. *Mazkur tadqiqotda davlat xizmatida rag‘batlantirish va javobgarlik mexanizmlari orasidagi muvozanat masalasi qiyosiy-huquqiy hamda tizimli tahlil asosida ko‘rib chiqiladi. Perry va Wise (1990) ning Davlat Xizmatiga oid Motivatsiya (PSM) nazariyasi, Hood (1991) ning Yangi Ommaviy Boshqaruv (NPM) tamoyillari va Bovens (2007) ning javobgarlik modeli O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-401-son Qonuni doirasidagi huquqiy tartibga solish bilan qiyoslab tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari asosida rag‘batlantirish mezonlarini unifikatsiya qilish, ko‘p manba baholash tizimini joriy etish va intizomiy choradan avval yo‘naltiruvchi muloqot bosqichini qonunchilikka kiritish tavsiya etiladi.*

Kalit so‘zlar: *davlat xizmati, rag‘batlantirish, javobgarlik, PSM, NPM, motivatsiya, muvozanat, huquqiy tartibga solish.*

Аннотация. *В данном исследовании рассматривается проблема баланса механизмов стимулирования и ответственности в государственной службе на основе сравнительно-правового и системного анализа. Проводится сравнительный анализ теории мотивации государственной службы (PSM) Перри и Вайза (1990), принципов нового государственного управления (NPM) Худа (1991) и модели ответственности Бовенса (2007) в контексте правового регулирования в рамках Закона Республики Узбекистан N ORQ-401. По итогам исследования рекомендуется унификация критериев стимулирования, внедрение многоуровневой системы оценки и введение обязательного корректирующего диалога до применения дисциплинарных мер.*

Ключевые слова: *государственная служба, стимулирование, ответственность, PSM, NPM, мотивация, баланс, правовое регулирование.*

Abstract. *This study investigates the balance between incentive and accountability mechanisms in public service through comparative-legal and systemic analysis. Perry and Wise's (1990) Public Service Motivation (PSM) theory, Hood's (1991) New Public Management (NPM) principles, and Bovens' (2007) accountability model are examined in relation to the legal framework established by Uzbekistan's Law No. ORQ-401. The study concludes with recommendations to standardise incentive criteria, introduce multi-source performance appraisal, and mandate corrective dialogue prior to the application of disciplinary measures.*

Keywords: *public service, incentive, accountability, PSM, NPM, motivation, balance, legal regulation.*

Kirish

Davlat xizmatini boshqarishda rag‘batlantirish (incentives) va javobgarlik (accountability) orasidagi muvozanat davlat xizmatchilari samaradorligi va fuqarolarga ko‘rsatiladigan xizmat sifatini belgilovchi asosiy omildir. O‘zbekistonda 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmon bilan tasdiqlangan "Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi" (2022-2026) ning 4-maqsadida mazkur yo‘nalish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. "Davlat fuqarolik

xizmati to‘g‘risida"gi O‘RQ-401-son Qonunning 25-28-moddalari rag‘batlantirish shakllarini, 43-47-moddalari esa intizomiy javobgarlikni tartibga soladi. Amaliyotda bu ikki mexanizm orasida me'yoriy muvozanat hali to‘liq shakllanmagan.

Tadqiqot metodlari: qiyosiy-huquqiy tahlil, normativ-huquqiy tahlil va xalqaro tajribani ilmiy umumlashtirish.

1. Rag‘batlantirish mexanizmlari va motivatsiya nazariyasi

Perry va Wise (1990) tomonidan asoslangan Davlat Xizmatiga oid Motivatsiya (PSM) nazariyasiga ko‘ra, xizmatchilarni harakatga keltiruvchi uch omil ajratiladi: ratsional (shaxsiy manfaat), me'yoriy (ijtimoiy normalar) va affektiv (ijtimoiy majburiyat). Nazariya moddiy mukofotdan tashqari ma'naviy e'tirof va professional rivojlanish imkoniyatining ham teng ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi (Perry & Wise, 1990, p. 368).

O‘RQ-401-son Qonunning 25-moddasiga muvofiq, rag‘batlantirish shakllari: davlat mukofotlari, tegishli unvon berish, muddatidan avval lavozim oshirish, bir martalik moddiy mukofot va minnatdorchilik. Qonunning 26-moddasida oylik maoshning 2 dan 5 baravarigacha pul mukofoti nazarda tutilgan. Frey va Jegen (2001) tadqiqotida mezonlari noaniq va shaffof bo‘lmagan moddiy rag‘batlantirish xizmatchilarning ichki motivatsiyasini pasaytirishi, ya'ni motivatsiya siqilishi (motivation crowding-out) hodisasini keltirib chiqarishi ilmiy asoslangan (Frey & Jegen, 2001, p. 596). Rainey (2009) ta'kidlaganidek, rag‘batlantirish tizimining samarasi uning tashkilot madaniyati va qadriyatlariga mosligi bilan bevosita bog‘liq (Rainey, 2009, p. 241).

2. Javobgarlik mexanizmlari: huquqiy asos va muammolar

Davlat xizmatchilari javobgarligini Mehnat kodeksining 181-189-moddalari, O‘RQ-401-son Qonunning 43-47-moddalari va O‘RQ-419-son "Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida"gi Qonun (2017) tartibga soladi. Intizomiy choralar ogohlantirish, hayfsan, lavozimdan tushirish va ishdan bo‘shatishni o‘z ichiga oladi.

Bovens (2007) javobgarlik tizimining samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun uchta shart zarurligini belgilagan: shaffoflik (transparency), javobtopshirish (answerability) va sanksiya (enforceability). Bu shartlardan birortasi yetishmasa, tizim nominal tusga kiradi (Bovens, 2007, p. 450). Bauhr va Grimes (2014) tadqiqotida ortiqcha jazolashga tayanadigan boshqaruv tizimlarida xodimlar byurokratik himoya xatti-harakatini namoyon etishi, ya'ni tashabbuskorlik o‘rniga konservativ qarorlar qabul qilishga moyil bo‘lishi empirik asoslangan (Bauhr & Grimes, 2014, p. 305). Transparency International CPI-2023 bo‘yicha O‘zbekiston 180 davlat orasida 121-o‘rinni egallagan (33 ball), bu ko‘rsatkich javobgarlik tizimini takomillashtirish zaruriyatini tasdiqlaydi (Transparency International, 2024).

3. Muvozanat: xalqaro tajriba va tavsiyalar

Hood (1991) NPM tamoyillarini tahlil etib, rag‘batlantirish va javobgarlik o‘rtasida doimiy kuchlanish mavjudligini asoslagan (Hood, 1991, p. 11). Christensen va Laegreid (2007) bir qator davlatlardagi tajriba asosida NPMning sof shaklda qo‘llanilishi ko‘rsatkichlarni sun'iy oshirishga olib kelganini ko‘rsatgan; natijada post-NPM yondashuvi shakllanib, rag‘batlantirish va javobgarlik yaxlit muvofiqlashtirilgan tizim sifatida ko‘rilmoqda (Christensen & Laegreid, 2007, p. 14).

OECD (2017) qiyosiy tahlili samarali fuqarolik xizmatiga ega davlatlarda (Singapur, Niderlandiya, Finlyandiya) rag‘batlantirish mezonlari aniq va shaffof bo‘lib, xodimlar tomonidan adolatli sifatida qabul qilinishini, javobgarlik choralari esa izchil va bashorat qilinadigan tartibda qo‘llanilishini ko‘rsatgan (OECD, 2017, p. 62-78).

O‘RQ-401-son Qonunning 27-moddasida rag‘batlantirish tartibi rahbarlar ixtiyoriga qo‘yilgan bo‘lib, bu mezonlar xilma-xilligiga zamin yaratmoqda. Mazkur kamchilikni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi: (1) rag‘batlantirish mezonlarini miqdoriy va sifatiy ko‘rsatkichlar asosida qonunchilik darajasida yagona metodologiya bilan belgilash; (2) baholashda ko‘p manba (360 daraja) usulini joriy etish, London va Smither (1995) tadqiqotlari ko‘rsatganidek, bu yondashuv ob'ektivlikni oshiradi (London & Smither, 1995, p. 803); (3) intizomiy chora qo‘llashdan avval majburiy yo‘naltiruvchi muloqot bosqichini O‘RQ-401-son Qonunga kiritish; (4) rag‘batlantirish va javobgarlik nisbatini davlat organlari kesimida yillik ochiq monitoring orqali kuzatib borish.

Xulosa

Davlat xizmatida rag‘batlantirish va javobgarlik mexanizmlari faqat yaxlit muvofiqlashtirilgan tizim sifatida tartibga solingan taqdirdagina o‘z funksiyasini to‘liq bajaradi. Perry va Wise (1990), Hood (1991), Bovens (2007) va Frey & Jegen (2001) asarlarida ilmiy asoslangan xulosalar muvozanatsiz tizimda na rag‘batlantirish, na javobgarlik mexanizmi samarali bo‘la olmasligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda O‘RQ-401-son Qonunning 25-28 va 43-47-moddalarini muvofiqlashtirish, mezonlarni unifikatsiya qilish hamda monitoring tizimini joriy etish muvozanatli davlat xizmati modelini shakllantirishning huquqiy asosi vazifasini o‘tay oladi deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining "Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida"gi Qonuni. 2016 yil 3 iyun, O‘RQ-401-son. Qonun hujjatlari milliy bazasi: lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni "Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022-2026) to‘g‘risida". 2022 yil 28 yanvar. lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3165-son Qarori "Davlat organlari faoliyati samaradorligini baholash tizimini joriy etish to‘g‘risida". 2017 yil 19 may. lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida"gi Qonuni. 2017 yil 3 yanvar, O‘RQ-419-son. lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. 1995 yil 21 dekabr, 181-189-moddalar. lex.uz.
6. Bauhr, M., & Grimes, M. (2014). Indignation or resignation: The implications of transparency for societal accountability. Governance, 27(2), 291-320.
7. Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework. European Law Journal, 13(4), 447-468.
8. Christensen, T., & Laegreid, P. (2007). Transcending New Public Management: The Transformation of Public Sector Reforms. Aldershot: Ashgate.
9. Frey, B.S., & Jegen, R. (2001). Motivation crowding theory. Journal of Economic Surveys, 15(5), 589-611.
10. Hood, C. (1991). A public management for all seasons? Public Administration, 69(1), 3-19.
11. London, M., & Smither, J.W. (1995). Can multi-source feedback change perceptions of goal accomplishment? Personnel Psychology, 48(4), 803-839.
12. OECD. (2017). Skills for a High Performing Civil Service. Paris: OECD Publishing.
13. Perry, J.L., & Wise, L.R. (1990). The motivational bases of public service. Public Administration Review, 50(3), 367-373.
14. Rainey, H.G. (2009). Understanding and Managing Public Organizations (4th ed.). San Francisco: Jossey-Bass.

JAMIYAT RIVOJIDA HUQUQIY MADANIYATNING ROLI

Aziza Parpiyeva, B.M. Qandov*
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1-bosqich magstranti
*Ilmiy rahbar: CHDPU dotsenti, f.f.f.d.(PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.20666997

Annotatsiya. *Ushbu maqolada jamiyatimiz rivojida huquqiy madaniyatning o‘rni va ahamiyati batafsil yoritilgan. Shuningdek, huquqiy madaniyat bo‘yicha turli nazariyalar va yondashuvlar o‘rganilgan. Huquqiy madaniyat-jamiayatning qonunchilik darajasi, mavjud qonunlardan aholining xabardorlik darajasi, fuqarolarning, mansabdor shaxslarning huquq normalariga rioya qilishi va ularni bajarmagan shaxslarga nisbatan murosasiz bo‘lishidir.*
Kalit so‘zlar: *huquqiy madaniyat, huquqiy nigilizm, huquqiy davlat, Yangi O‘zbekiston.*

Yangilanayotgan O‘zbekiston jamiyatida qonunni hurmat qilish huquqiy jamiyatning, siyosiy va huquqiy tizimlar samarali faoliyat ko‘rsatishining asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Huquqiy madaniyat shartli ravishda jamiyat va shaxs huquqiy madaniyatiga ajratiladi. Jamiyatning huquqiy madaniyati huquqiy ongning huquqiy qonuniylikning, qonunlarni takomillashtirish va huquqiy tajribaning muayyan darajasini aks ettiradigan hamda imsoniyat huquq sohasida yaratgan butun boyliklarni qamrab oladigan ijtimoiy madaniyatning bir turi sifatida ko‘riladi. Shaxsning huquqiy huquqiy madaniyati jamiyat huquqiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismi hisoblanadi[1].

O‘zbekiston jamiyatida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirishdagi tadqiq etishda analiz va sintez, kompleks yondashuv, tizimli-funksional yondashuv, kontent analiz, retrospektiv tahlil, dialektik, sinergetik, gramatik tahlil kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanildi. Huquqiy ong darajasi jamiyat a’zolarining huquqiy ma’lumotlariga ham bog‘liqdir. Shunga ko‘ra, fuqarolarning huquqiy madaniyat darajasini ko‘tarishga ko‘mak beradigan huquqiy axborot tizimini tashkil qilishning ahamiyati katta. Huquqiy madaniyatning darajasiga qarab, huquqiy ong 3 turga ajratiladi: oddiy, ilmiy va kasbiy. Professor Dmitrievning ta’rificha: “Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari,g‘oyalari, tasavvurlari yig‘indisidir”[2].

Huquqiy madaniyatning ilmiy darajasi yuridik bilim beruvchi va huquq ta’limi sohasi bo‘yicha tayyorlovchi ta’lim muassasalarida, shuningdek, umumta’lim maktablarida mavjud. Oddiy va kasbiy huquqiy madaniyat darajalari esa butun jamiyatimiz a’zolari uchun zarur tushunchalar hisoblanadi.Bu kabi bilimlar huquqiy targ‘ibot orqali amalga oshiriladi. Huquqiy targibot fuqarolarni davlat va jamiyat hayotida yuz berayotgan so‘nggi o‘zgarishlardan xabardor qilish ijtmoiy fikrni yanada sog‘lomlashtirish, jamiyatda ijtimoiy axborot xavfsizligini ta’minlash va jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishga muhim o‘rin tutadi[3]. Bu borada huquqiy targ‘ibot orqali mamlakat hayoti va rivoji uchun qabul qilinayotgan eng so‘ngi qonunlar, qarorlar va barcha sohadagi normativ huquqiy hujjatlarning tub mohiyati va ahamiyatini aholiga tushuntirish va bu orqali fuqarolarning qonunchilikda o‘z fikr mulohazalari va fikrlarini shuningdek, takliflarini bildirishlari uchun, o‘zlarining huquq va erkinliklarini yanada yaxshiroq bilishlari va foydalanishlari uchun shart-sharoit yaratib berishligi bilan ahamiyatlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida” 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618- son Farmoniga asoslanib yoshlarga o‘z huquqlarini himoya qilishning amaliy mexanizmlarini o‘rgatishga qaratilgan “Street law” (Ko‘cha huquqi - oddiy huquq) loyihasi doirasida ta’lim muassasalarida yangi tahrirdagi Konstitutsiyani tushuntirishga qaratilgan targ‘ibot tadbirlari tashkil etilib, samarali amalga oshirildi. Yoshlar o‘rtasida “Konstitutsiya bilimdoni” onlayn tanlovlari, Davlat xizmatchilari o‘rtasida “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini bilasizmi?” mavzusida test sinovlari, o‘quv muassasalarida “Konstitutsiya olimpiadalari” o‘tkazildi[4]. Bu tadbirlar Ommaviy axborot vositalari orqali keng yoritib borildi. Bu jamiyatda huquqiy nigilizm va salbiy huquqbuzarliklarning oldini olishga, qonun buzilishi holatlariga murosasiz kayfiyatni shakllantirishga xizmat qildi. Bosh qomusimiz hisoblanmish Konstitutsiyaning 1-moddasiga e’tibor berganimizda O‘zbekiston suveren,demokratik, ijtimoiy, dunyoviy hamda huquqiy davlat deb e’tirof etilgan. Huquqiy davlat - huquqning hukmronligi, qonunning ustuvorligi, barchaning qonun va mustaqil sud oldida tengligi ta’minlanadigan, inson huquq va erkinliklari kafolatlanadigan, hokimiyat vakolatlarining bo‘linish prinsipi asosida tashkil etilgan demokratik davlat[5].

Huquqiy davlatda eng oliy qadriyat inson hisoblanadi. Huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish jarayonida, avvalo, har bir fuqaroning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini shakllantirib borish asosiy va muhim vazifa hisoblanadi. Huquqiy davlat qurishning zaruriy sharti - bu qonunlarning so‘zsiz bajarilishidir. Qonunlarning bir xilda va so‘zsiz bajarilishi har bir shaxsning o‘z vazifasiga munosabati va zimmasidagi mas’uliyatni his qilishiga bog‘liqdir. 2023-yil 10-iyunda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mohiyati va ahamiyatini keng jamoatchilikka etkazish va tushuntirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 3271-IV/KQ-520-IV-sonli Qo‘shma qarori qabul qilndi va ilovaga muvofiq yil davomida Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mohiyati va ahamiyatini keng jamoatchilikka yetkazish va tushuntirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar Dasturiga muvofiq mas’ul bo‘lgan barcha davlat organlari, vazirliklar, tashkilot, korxona, muassasa va ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikda amalga oshirildi[6]. Joylarda “Xalq Konstitutsiyasi bilan xalqchil davlat sari!” hamda “Mening Konstitutsiyam!” shiorlari ostida hududlarda yangilangan Konstitutsiya targ‘iboti bo‘yicha targ‘ibot va tashviqot ishlari tashkil etildi.

Yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevori hamda huquqiy tizim yetukligining ifodasidir. U jamiyatdagi turli xil hayotiy jarayonlarga faol ta’sir ko‘rsatuvchi, fuqarolarning, barcha ijtimoiy guruhlarning jipslashuviga ko‘maklashuvchi, jamiyatning yaxlitligi hamda batartibligini ta’minlovchi va mustahkamlovchi omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.O‘zekiston. – Toshkent: 2023. – Б.3.
2. “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida” PF-5618- son Farmoni.09.01.2019
3. “Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining mohiyati va ahamiyatini keng jamoatchilikka etkazish va tushuntirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 3271-IV/KQ-520-IV-sonli Qo‘shma qarori.10.06.2023

4. Abdukamol Rahmonov. Yuksak huquqiy madaniyat- demokratik jamiyat poydevori. // Huquqshunos, 2019,№1. 8-9-b
5. Odilqoriyev X.T Davlat va huquq nazariyasi (darslik). – T.: “Adolat”, 2018, 287-b
6. Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi (darslik).-T.:TDYU nashriyoti, 2024. – B. 264.
7. Дмитриев Ю.А. Правосознание и правовая культураю / Теория государства и права.Под.ред.Пиголкина. – Москва: Юрайт – Издат, 2006.- С. 547.

O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI DIAGNOSTIKA VA REFLEKSIV MONITORING VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Qayumova Shoxsanam To‘lqin qizi
Buxoro Innovatsiyalar universiteti v.b.dotsenti (PhD)
ORCID ID 0009-0007-8909-550X
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667016

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida raqamli diagnostika va refleksiv monitoring vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Unda o‘qish savodxonligi matnni o‘qish, tushunish, tahlil qilish, baholash, dalillash va xulosa chiqarish bilan bog‘liq kompleks kompetensiya sifatida talqin etiladi. Raqamli diagnostika o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi bo‘yicha mavjud bilim, ko‘nikma va qiyinchiliklarini aniqlash vositasi sifatida, refleksiv monitoring esa ta’lim jarayonida o‘quvchining o‘z o‘qish faoliyatini kuzatishi, baholashi va takomillashtirishi uchun muhim mexanizm sifatida asoslanadi. Maqolada Wordwall, Google Forms, Quizizz/Wayground, Educaplay, elektron rubrikalar, QR-kodli topshiriqlar va raqamli portfoliolardan foydalanish yo‘llari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *o‘qish savodxonligi, raqamli diagnostika, refleksiv monitoring, boshlang‘ich ta’lim, matn bilan ishlash, raqamli platformalar, baholash, refleksiya, funksional savodxonlik, metodik tayyorgarlik.*

Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarda mustaqil o‘qish, axborotni anglash, tahlil qilish, baholash va amaliy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qish savodxonligini rivojlantirish keyingi ta’lim bosqichlarida o‘quvchining fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishi, mustaqil bilim olishi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi uchun poydevor yaratadi. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini raqamlashtirish, ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy kompetensiyalarga ega kadrlar tayyorlash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasida iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruviga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish vazifalari belgilangan [1]. Mazkur strategiyada ta’lim sohasi ham raqamli transformatsiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish vazifalari belgilangan [2]. Bu vazifalar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni o‘quvchilarda o‘qish savodxonligini diagnostika qilish va monitoring qilishga tayyorlash zarurligini ko‘rsatadi.

Xalqaro baholash dasturlarida ham o‘qish savodxonligi ta’lim sifatining muhim ko‘rsatkichi sifatida qaraladi. PISA 2018 baholash tizimida o‘qish savodxonligi o‘quvchining

matnlarni tushunishi, ulardan foydalanishi, baholashi, ular ustida mulohaza yuritishi va o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida matn bilan faol munosabatga kirishishi sifatida talqin etiladi [3]. PIRLS 2021 doirasida esa o‘qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan yoki shaxs tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish qobiliyati sifatida izohlanadi [4]. Shu jihatdan, boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini rivojlantirishda raqamli diagnostika va refleksiv monitoring vositalaridan foydalanish dolzarb ilmiy-metodik masala hisoblanadi. Chunki an’anaviy baholash ko‘pincha yakuniy natijani aniqlashga yo‘naltirilgan bo‘lsa, raqamli diagnostika va refleksiv monitoring o‘quvchining o‘qish jarayonidagi qiyinchiliklarini vaqtida aniqlash, individual yondashuvni ta’minlash va ta’lim jarayonini doimiy takomillashtirish imkonini beradi.

O‘qish savodxonligi boshlang‘ich sinf o‘quvchisining matn bilan ongli ishlash qobiliyatini ifodalaydi. U faqat harflarni tanish, so‘zlarni o‘qish yoki matnni qayta hikoya qilish bilan chegaralanmaydi. Zamonaviy talqinda o‘qish savodxonligi quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- matndagi asosiy fikrni aniqlash;
- ochiq va yashirin ma’noni tushunish;
- sabab-oqibat aloqalarini belgilash;
- matndan dalil topish;
- qahramonlar harakatiga baho berish;
- matn mazmunini hayotiy vaziyat bilan bog‘lash;
- o‘z fikrini asosli ifodalash;
- o‘qish jarayonida o‘z-o‘zini nazorat qilish.

Mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishda diagnostika muhim o‘rin tutadi. Diagnostika o‘quvchining o‘qish savodxonligi bo‘yicha real holatini aniqlash, kuchli va zaif tomonlarini belgilash, keyingi metodik ishlarni rejalashtirish imkonini beradi. An’anaviy diagnostika yozma savol-javob, og‘zaki so‘rov, matnni qayta hikoyalash, test yoki diktant shaklida tashkil etiladi. Biroq raqamli ta’lim sharoitida diagnostika yanada tezkor, aniq, ko‘rgazmali va tahliliy shaklga ega bo‘ladi.

Raqamli diagnostika — bu o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini elektron vositalar, onlayn platformalar, avtomatik tahlil tizimlari, elektron testlar, interfaol topshiriqlar va raqamli rubrikalar orqali aniqlash jarayonidir. O‘qish savodxonligini rivojlantirishda raqamli diagnostika o‘quvchining matnni tushunish darajasi, savolga javob berish aniqligi, javobni dalillash qobiliyati, lug‘at boyligi, o‘qish tezligi, tahliliy fikrlashi va refleksiv munosabatini baholashga xizmat qiladi[11].

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini diagnostika qilishda turli raqamli vositalardan foydalanish mumkin. Ular o‘qituvchiga baholash jarayonini tezlashtirish, natijalarni avtomatik tahlil qilish, o‘quvchilar kesimida individual yondashuvni tashkil etish imkonini beradi. *Google Forms* o‘qilgan matn asosida test, ochiq savol, qisqa javob, moslashtirish va ko‘p variantli topshiriqlar yaratish imkonini beradi. O‘qituvchi matnni o‘quvchilarga taqdim etib, savollar orqali ularning tushunish, tahlil qilish, dalil topish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini baholaydi. Google Forms natijalarni avtomatik jamlaydi, diagramma va jadval shaklida ko‘rsatadi. Bu esa o‘qituvchiga qaysi savol ko‘pchilik uchun qiyin bo‘lganini aniqlash imkonini beradi.*Wordwall* platformasi matn asosida “mosini top”, “to‘g‘ri-noto‘g‘ri”, “guruhlash”, “ketma-ketlikni joylashtirish”, “savol-javob” kabi topshiriqlarni interfaol shaklda tashkil etishga yordam beradi. Masalan, o‘quvchilar matndagi voqealar ketma-ketligini to‘g‘ri joylashtiradi,

qahramonlarga mos sifatlarni tanlaydi yoki matndagi asosiy fikrni aniqlaydi. *Quizizz/Wayground* o‘quvchilarning matnni tushunish bo‘yicha javoblarini tezkor baholash imkonini beradi. Platformada o‘quvchilar individual tarzda savollarga javob beradi, o‘qituvchi esa natijalarni real vaqt rejimida kuzatadi. Bu vosita formatif baholash, ya’ni ta’lim jarayonida o‘quvchining rivojlanish holatini aniqlash uchun qulaydir. *Educaplay* yordamida matn asosida krossvord, moslashtirish, video-viktorina, interfaol test va dialogli topshiriqlar yaratish mumkin. Bu vosita ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining qiziqishini oshiradi, o‘qish jarayonini o‘yin elementi bilan boyitadi. *QR-kodli diagnostik topshiriqlar* o‘quvchilarning mustaqil ishlashini faollashtiradi. Masalan, o‘qituvchi matn yoki topshiriqni QR-kod shaklida beradi. O‘quvchi kodni skanerlaydi, matnni o‘qiydi, savollarga javob beradi yoki refleksiv fikrini elektron shaklda yuboradi. *Elektron rubrikalar* esa o‘quvchilarning javoblarini mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Masalan, o‘quvchining matnni tushunishi, dalil keltirishi, fikrini izchil bayon qilishi, xulosa chiqarishi va ijodiy munosabat bildirishi alohida mezonlar orqali baholanadi. Quyidagi jadvalda o‘qish savodxonligini raqamli diagnostika qilish mezonlari keltiriladi:

1-jadval.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini raqamli diagnostika qilishning mezonlari, ko‘rsatkichlari va vositalari

Diagnostik mezon	Baholanadigan ko‘nikma	Raqamli vosita
Matn mazmunini tushunish	Asosiy fikrni aniqlash	Google Forms, Wordwall
Tahliliy fikrlash	Sabab-oqibatni aniqlash	Quizizz/Wayground, Educaplay
Dalillash	Javobni matndan asoslash	Elektron rubrika, Google Forms
Lug‘at ustida ishlash	Notanish so‘z ma’nosini tushunish	Wordwall, Educaplay
Refleksiya	O‘z o‘qish faoliyatini baholash	Padlet, Google Forms, elektron kundalik
Ijodiy munosabat	Matn asosida yangi fikr yaratish	Canva, Jamboard, elektron portfolio

Monitoring — bu ta’lim jarayonida o‘quvchining rivojlanish holatini muntazam kuzatish, tahlil qilish va pedagogik qaror qabul qilish jarayonidir. Refleksiv monitoring esa o‘quvchining nafaqat o‘qituvchi tomonidan kuzatilishi, balki o‘z o‘qish faoliyatini anglash, baholash va takomillashtirish jarayonida faol ishtirok etishini nazarda tutadi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda refleksiv monitoring quyidagi savollar asosida tashkil etilishi mumkin: Men matnni qanchalik tushundim? Qaysi savolga javob berishda qiynaldim? Javobimni matndan dalil bilan asoslay oldimmi? Matndagi asosiy fikrni aniqlay oldimmi? Qaysi yangi so‘zlarni o‘rgandim? Keyingi safar matnni yaxshiroq tushunish uchun nima qilishim kerak?

Refleksiv monitoring o‘quvchida metakognitiv ko‘nikmalarni shakllantiradi. Metakognitiv ko‘nikma — bu o‘quvchining o‘z fikrlash va o‘rganish jarayonini anglashidir.

O‘qish savodxonligida bu ko‘nikma juda muhim, chunki yaxshi o‘quvchi matnni shunchaki o‘qimaydi, balki o‘qish jarayonini boshqaradi: tushunmagan joyida to‘xtaydi, qayta o‘qiydi, savol beradi, taxmin qiladi, dalil izlaydi va xulosa chiqaradi.

Refleksiv monitoring quyidagi shakllarda olib borilishi mumkin:

1. Refleksiv kundalik. O‘quvchi har bir o‘qish topshirig‘idan so‘ng qisqa fikr yozadi: “Men bugun nimani bildim?”, “Qaysi joy menga qiyin bo‘ldi?”, “Matndan qanday xulosa chiqardim?”

2. Elektron portfolio. O‘quvchining matn yuzasidan bajargan ishlari, javoblari, ijodiy topshiriqlari, o‘z-o‘zini baholash varaqalari elektron shaklda jamlanadi. Bu o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onaga rivojlanish dinamikasini ko‘rish imkonini beradi.

*3. Chiqish chiptasi***.** Dars yakunida o‘quvchi qisqa elektron shaklda uchta savolga javob beradi: “Nimani tushundim?”, “Nima qiyin bo‘ldi?”, “Yana nimani bilmoqchiman?”

4. Raqamli reyting xaritasi. O‘quvchining o‘qish savodxonligi bo‘yicha natijalari mezonlar asosida belgilab boriladi. Masalan, “asosiy fikrni topish”, “dalil keltirish”, “xulosa chiqarish”, “savol tuzish” kabi ko‘nikmalar bo‘yicha o‘sish kuzatiladi.

5. O‘z-o‘zini baholash varaqasi. O‘quvchi elektron jadval yoki forma orqali o‘z natijasini baholaydi. Masalan: “Men matn mazmunini tushundim — ha/qisman/yo‘q”, “Men savolga dalil bilan javob berdim — ha/qisman/yo‘q”.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda raqamli diagnostika va refleksiv monitoring alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda qo‘llanishi kerak. Diagnostika o‘quvchining hozirgi holatini aniqlaydi, monitoring esa uning rivojlanish dinamikasini kuzatadi. Refleksiya esa o‘quvchini bu jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Mazkur jarayonni quyidagi bosqichlarda tashkil etish mumkin:

2-jadval.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida diagnostika, monitoring, refleksiya va korreksiyani integratsiyalash bosqichlari

Bosqich	Mazmuni	Vosita
1. Dastlabki diagnostika	O‘quvchining boshlang‘ich darajasini aniqlash	Google Forms, test, matnli topshiriq
2. Tahlil	Qiyinchiliklarni aniqlash	Avtomatik natija, diagramma, elektron jadval
3. Individual topshiriq	O‘quvchiga mos mashq berish	Wordwall, Educaplay, QR-kod
4. Joriy monitoring	O‘sish dinamikasini kuzatish	Elektron rubrika, portfolio
5. Refleksiya	O‘quvchining o‘z faoliyatini baholashi	Chiqish chiptasi, refleksiv kundalik
6. Korreksiya	Metodik yordam va qayta yo‘naltirish	Qo‘shimcha matnlar, individual topshiriqlar

Ushbu bosqichlar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki bo‘lajak o‘qituvchi nafaqat matnni

o‘qitish metodikasini, balki o‘quvchining o‘qish jarayonini tahlil qilish, qiyinchilikni aniqlash, natijani baholash va korreksion ishlarni tashkil etish texnologiyasini ham egallashi kerak.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. L.S.Vygotskiy ta’lim jarayonida o‘quvchining rivojlanishi ijtimoiy hamkorlik, muloqot va “yaqin rivojlanish zonasi” bilan bog‘liq ekanini ta’kidlaydi [5]. Bu yondashuv o‘qish savodxonligini rivojlantirishda o‘qituvchi, tengdoshlar va raqamli muhit o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etish zarurligini asoslaydi.

J.Dewey ta’limni amaliy tajriba, muammoli vaziyat va reflektiv fikrlash bilan bog‘laydi [6]. Uning qarashlariga ko‘ra, o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmasligi, balki muammo ustida fikrlash, tajriba qilish va xulosa chiqarish orqali egallashi kerak. Bu g‘oya o‘qish savodxonligida matnni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, savol berish, dalillash va refleksiya qilish jarayonlari bilan mos keladi.

N.K.Duke va P.D.Pearson o‘qib tushunishni rivojlantirishda o‘qituvchi tomonidan strategiyalarni namoyish etish, yo‘naltirilgan mashq, hamkorlikda bajarish va mustaqil amaliyot bosqichlarini muhim deb hisoblaydi [7]. Ularning yondashuvi diagnostika va monitoring bilan uzviy bog‘liq, chunki o‘qituvchi o‘quvchining qaysi strategiyada qiynalayotganini aniqlashi va mos metodik yordam berishi zarur.

B.S.Bloomning ta’lim maqsadlari taksonomiyasi ham o‘qish savodxonligini baholashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [8]. Matn bilan ishlashda bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yaratish darajalari bo‘yicha topshiriqlar tuzish o‘quvchining o‘qish savodxonligini chuqurroq diagnostika qilish imkonini beradi.

PIRLS va PISA baholash tizimlarida ham o‘qish savodxonligi matnni tushunish, talqin qilish, baholash va undan foydalanish bilan bog‘liq faoliyat sifatida qaraladi [3; 4]. Bu esa milliy ta’lim amaliyotida o‘qish savodxonligini baholashda faqat reproduktiv savollarga emas, balki tahliliy, dalillovchi, refleksiv va ijodiy topshiriqlarga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda raqamli diagnostika va refleksiv monitoring vositalaridan foydalanish boshlang‘ich ta’limda ta’lim sifatini oshirishning muhim metodik shartlaridan biridir. Raqamli diagnostika o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, dalil topish, xulosa chiqarish va o‘z fikrini bayon etish ko‘nikmalarini aniq baholash imkonini beradi. Refleksiv monitoring esa o‘quvchini o‘z o‘qish faoliyatining faol ishtirokchisiga aylantiradi, unda o‘z-o‘zini baholash, xatolarini anglash, qiyinchiliklarni belgilash va keyingi o‘quv harakatlarini rejalashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Boshlang‘ich ta’limda Google Forms, Wordwall, Quizizz/Wayground, Educaplay, QR-kodli topshiriqlar, elektron rubrikalar va raqamli portfoliolardan maqsadli foydalanish o‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayonini yanada samarali qiladi. Bunday yondashuv o‘qituvchiga har bir o‘quvchining individual rivojlanish dinamikasini kuzatish, qiyinchiliklarni vaqtida aniqlash va korreksion ishlarni tashkil etish imkonini beradi.

Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli diagnostika va refleksiv monitoring vositalaridan foydalanish metodikasini o‘rgatish dolzarb ahamiyatga ega. Chunki zamonaviy o‘qituvchi nafaqat dars beruvchi, balki o‘quvchining o‘qish faoliyatini tahlil qiluvchi, baholovchi, yo‘naltiruvchi va rivojlanish dinamikasini kuzatuvchi pedagogik diagnost sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2019.
4. Mullis I.V.S., Martin M.O. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999.
6. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
7. Duke N.K., Pearson P.D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. Scholastic, 2002.
8. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longmans, 1956.
9. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001.
10. G‘afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2013.
11. Vidal Q. Digital assessment. In: OECD Digital Education Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.
12. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
13. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
14. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
15. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
16. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
17. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
18. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
19. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.

20. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
21. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
22. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).

“O‘QITUVCHI KOMPETENSIYALARINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY TALABLARI”

Ro‘ziyeva Mohidil Hamroqulovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667045

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy shakllanish jarayoni va zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqotda kompetensiya va pedagogik kompetensiya tushunchalarining mazmun-mohiyati ochib berilib, ularning tarkibiy komponentlari ilmiy yondashuv asosida izohlangan. Shuningdek, o‘qituvchi kompetensiyalarining qadimgi davrdan boshlab hozirgi davrgacha bo‘lgan evolyutsiyasi bosqichma-bosqich tahlil qilinib, har bir tarixiy davrda o‘qituvchiga qo‘yilgan talablarning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Maqolada zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchining roli fasilitator va mentor sifatida qayta talqin qilinib, raqamli texnologiyalar va global ta’lim standartlari asosida yangi kompetensiyalar zarurati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligi aniqlangan hamda mavjud muammolarni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *kompetensiya, pedagogik kompetensiya, o‘qituvchi faoliyati, ta’lim tizimi, raqamli ta’lim, globalizatsiya, kommunikativ kompetensiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, innovatsion yondashuv, pedagogik mahorat*

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta’lim tizimi tubdan transformatsiya qilinayotgan murakkab ijtimoiy institutlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global axborot almashinuvi, mehnat bozorida kompetensiyalarga asoslangan yondashuvning ustuvorlik kasb etishi ta’lim mazmuni bilan bir qatorda o‘qituvchi faoliyatining mohiyatini ham yangicha talqin qilishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, o‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy shakllanishini o‘rganish va uni zamonaviy talablar bilan uyg‘un holda tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Chunki bugungi kunda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki murakkab pedagogik jarayonni boshqaruvchi, shaxs rivojlanishini yo‘naltiruvchi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantiruvchi yetakchi subyektga aylangan.

Mazkur muammoning ilmiy ahamiyati shundaki, o‘qituvchi kompetensiyasi tushunchasi ko‘p qatlamli va integrativ xarakterga ega bo‘lib, u nafaqat kasbiy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar, kommunikativ qobiliyatlar, shaxsiy fazilatlar va texnologik savodxonlikni ham o‘z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda “kompetensiya” tushunchasi odatda shaxsning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmui sifatida izohlanadi. Biroq zamonaviy yondashuvlarda bu tushuncha yanada kengayib, real vaziyatlarda bilimni qo‘llash, muammolarni hal qilish, moslashuvchanlik va tanqidiy fikrlash kabi jihatlarni ham qamrab oladi. Shu bois kompetensiya faqat nazariy tayyorgarlik emas, balki faoliyatga yo‘naltirilgan amaliy tayyorgarlikni ham anglatadi.

Pedagogik kompetensiya esa o‘qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, metodlar, kommunikativ yondashuvlar va shaxsiy sifatlar tizimidir. Bu tushuncha o‘qituvchining dars berish, tarbiyalash, o‘quvchilar bilan muloqot qilish, ularning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ilmiy qarashlarda pedagogik kompetensiyaning tarkibi turlicha talqin qilinadi, biroq aksariyat tadqiqotchilar uni professional, kommunikativ va axborot-kommunikatsion komponentlar yig‘indisi sifatida ko‘rsatadilar. Professional kompetensiya o‘qituvchining o‘z fanini chuqur bilishi va metodik jihatdan to‘g‘ri yetkaza olishini ifodalasa, kommunikativ kompetensiya samarali muloqot qilish va pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish qobiliyatini bildiradi. Axborot-kommunikatsion kompetensiya esa zamonaviy texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini tashkil etish imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi.

O‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy shakllanishi jamiyatning umumiy rivojlanish bosqichlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, har bir davr o‘ziga xos pedagogik talablarni shakllantirgan. Qadimgi davrda o‘qituvchi asosan bilim beruvchi va tajriba uzatuvchi sifatida qaralgan. Bu davrda Socrates tomonidan ilgari surilgan dialektik usul, ya’ni savol-javob orqali haqiqatni izlash tamoyili, o‘qituvchi faoliyatining muloqotga asoslangan shaklini rivojlantirgan. Aristotle esa bilimlarni tizimlashtirish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali pedagogik yondashuvlarga ilmiy asos bergan. Bu davrda o‘qituvchi kompetensiyasi asosan bilimdonlik va notiqlik mahorati bilan belgilanar edi. O‘rta asrlarda ta’lim tizimi diniy va axloqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, o‘qituvchi shaxsiga yuqori ma’naviy talablar qo‘yilgan. Sharq mutafakkirlari, xususan Al-Farabi va Ibn Sina ta’limning nazariy asoslarini ishlab chiqib, o‘qituvchining nafaqat bilimli, balki axloqan yetuk bo‘lishi zarurligini ta’kidlaganlar. Bu davrda pedagogik kompetensiya bilim, axloq va tarbiyaviy ta’sirning uyg‘unligi sifatida talqin qilingan. Yangi davrga kelib, ayniqsa XVII–XIX asrlarda pedagogika fan sifatida shakllana boshladi va o‘qituvchi faoliyatiga tizimli yondashuv paydo bo‘ldi. Jan Amos Comenius tomonidan ishlab chiqilgan didaktik tamoyillar o‘qitish jarayonini rejalashtirish, ketma-ketlik va tizimlilik asosida tashkil etishni nazarda tutdi. Bu davrda o‘qituvchi metodist sifatida shakllanib, darsni samarali tashkil etish, o‘quv materialini bosqichma-bosqich yetkazish va o‘quvchilarning bilim darajasini hisobga olish muhim kompetensiya sifatida qaraldi.

XX asrda pedagogika psixologiya bilan integratsiyalashib, ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv rivojlandi. O‘qituvchi endilikda nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va psixolog sifatida ham faoliyat yurita boshladi. Bu davrda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning qiziqish va ehtiyojlariga mos ta’lim berish, motivatsiya yaratish kabi kompetensiyalar muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda refleksiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish tushunchalari ham shakllandi.

XXI asrga kelib esa o‘qituvchi faoliyatida tub burilish yuz berdi. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta’lim platformalari va global ta’lim standartlari o‘qituvchidan yangi turdagi kompetensiyalarni talab qilmoqda. Endilikda o‘qituvchi bilim manbai emas, balki o‘quv jarayonini tashkil etuvchi fasilitator va yo‘naltiruvchi mentor sifatida qaraladi. U o‘quvchilarga tayyor bilimni berishdan ko‘ra, ularni mustaqil izlanishga undaydi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, zamonaviy o‘qituvchi axborot-kommunikatsion texnologiyalarni mukammal egallagan, innovatsion metodlarni qo‘llay oladigan va doimiy ravishda o‘z ustida ishlaydigan mutaxassis bo‘lishi zarur.

Bugungi kunda o‘qituvchiga qo‘yilayotgan talablar nihoyatda keng qamrovli bo‘lib, ular orasida pedagogik mahorat, texnologik savodxonlik, kreativlik, kommunikativ qobiliyat va stressga chidamlilik alohida o‘rin tutadi. Xalqaro tashkilotlar, jumladan UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan standartlarda ham o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi, innovatsion fikrlashi va uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorligi asosiy mezon sifatida belgilangan. Bu talablar zamonaviy ta’lim tizimining global xarakterga ega ekanligini va o‘qituvchi faoliyati ham xalqaro darajada raqobatbardosh bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Ko‘plab o‘qituvchilarda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yetarli tajriba yo‘qligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi, malaka oshirish tizimining yetarli darajada samarali emasligi kuzatilmoqda. Bu holat ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarni muntazam ravishda qayta tayyorlash, innovatsion metodlarni amaliyotga joriy etish va raqamli ta’lim platformalaridan keng foydalanishni yo‘lga qo‘yish zarur. Ayniqsa, uzluksiz ta’lim tamoyiliga asoslangan holda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, o‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy rivojlanishi shuni ko‘rsatadiki, bu tushuncha doimiy ravishda kengayib va murakkablashib borgan. Qadimgi davrda asosiy e’tibor bilim berishga qaratilgan bo‘lsa, bugungi kunda o‘qituvchi ko‘p funksiyali, innovatsion fikrlaydigan va global talablar darajasida faoliyat yurituvchi mutaxassis sifatida shakllanmoqda. Shunday ekan, zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining muvaffaqiyati uning kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirib borishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi kompetensiyalari tarixiy rivojlanish jarayonida jamiyat ehtiyojlari va ta’lim paradigmalari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanib borgan. Qadimgi davrda o‘qituvchi asosan bilim beruvchi sifatida faoliyat yuritgan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda uning vazifalari kengayib, metodik, tarbiyaviy va psixologik funksiyalar bilan boyigan. Zamonaviy bosqichda esa o‘qituvchi faoliyati yanada murakkablashib, u o‘quv jarayonini boshqaruvchi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltiruvchi hamda innovatsion texnologiyalarni qo‘llay oladigan mutaxassis sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy va shaxsiy kompetensiyalar talab etilmoqda. Raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash, kommunikativ qobiliyat va moslashuvchanlik bugungi pedagog uchun zarur omillar hisoblanadi. Biroq amaliyotda bu kompetensiyalarni shakllantirish bilan bog‘liq muammolar mavjudligi aniqlandi. Shu sababli o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash, innovatsion metodlarni keng joriy etish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, o‘qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Socrates. Dialogues (dialektik metod asoslari). – Qadimgi yunon falsafasi manbalari.
2. Aristotle. Metaphysics va Organon. – Mantiq va bilish nazariyasiga oid asarlar.
3. Al-Farabi. Fozil odamlar shahri. – Ta’lim va axloqiy tarbiya konsepsiyasi.
4. Ibn Sina. Donishnoma. – Bilim, tarbiya va shaxs rivoji haqidagi qarashlar.
5. Jan Amos Comenius. Didactica Magna. – Ta’lim nazariyasining asosiy didaktik tamoyillari.
6. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris, 2018.

“YOSHLAR ORASIDA ZARARLI ODATLARDAN VOZ KECHISHNING AHAMIYATI”

N.S.Sadiyev
Pedagogika, psixologiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi, Innovatsion ta’lim va iqtisodiyot fakulteti, Buxoro innovatsiyalar universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667057

Аннотация. *В данной статье освещаются вредные привычки, встречающиеся среди молодёжи, а также их негативное влияние на здоровье человека и жизнь общества. Кроме того, рассматривается значение здорового образа жизни, роль семьи, образовательных учреждений и общества в защите молодёжи от вредных привычек. В статье анализируются вопросы воспитания здорового и гармонично развитого поколения посредством отказа от вредных привычек.*

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, молодёжь, вредные привычки, здоровье, воспитание, курение, алкоголь, наркомания, психическое здоровье, здоровая среда.*

Annotation*. This article highlights harmful habits commonly found among young people and their negative impact on human health and social life. It also discusses the importance of a healthy lifestyle and the role of family, educational institutions, and society in protecting youth from harmful habits. The article analyzes the issues of raising a healthy and well-rounded generation through giving up harmful habits.*

Keywords: *healthy lifestyle, youth, harmful habits, health, upbringing, smoking, alcohol, drug addiction, mental health, healthy environment.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada yoshlar orasida uchraydigan zararli odatlar, ularning inson salomatligi va jamiyat hayotiga salbiy ta’siri yoritilgan. Shuningdek, sog‘lom turmush tarzining ahamiyati, yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishda oila, ta’lim muassasalari hamda jamiyatning o‘rni haqida fikr yuritilgan. Maqolada zararli odatlardan voz kechish orqali sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash masalalari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *sog‘lom turmush tarzi, yoshlar, zararli odatlar, salomatlik, tarbiya, chekish, alkogol, giyohvandlik, ruhiy salomatlik, sog‘lom muhit.*

Kirish

Bugungi kunda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar salomatligini asrash, ularni turli zararli odatlardan himoya qilish va sog‘lom hayotga yo‘naltirish har bir davlatning ustuvor maqsadlaridan biridir. Chunki yoshlar jamiyatning kelajakdagi taraqqiyoti va rivojlanishida asosiy kuch bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli yosh avlodning jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk va ruhiy barqaror bo‘lib voyaga yetishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sog‘lom turmush tarzi insonning kundalik hayotida to‘g‘ri ovqatlanish, muntazam jismoniy faollik, shaxsiy gigiyena, zararli odatlardan uzoq yurish hamda ruhiy muvozanatni saqlash kabi omillarni o‘z ichiga oladi. Sog‘lom turmush tarziga amal qilgan insonning ish faoliyati samarali bo‘ladi, kasalliklarga chidamliligi ortadi va hayot sifati yaxshilanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish kelajak avlod salomatligini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Yoshlar tarbiyasida sog‘lom muhitning o‘rni beqiyosdir. Oila, ta’lim muassasalari va jamiyatdagi ijtimoiy muhit yoshlarning dunyoqarashi va

xulq-atvoriga katta ta’sir ko‘rsatadi. Agar yoshlar sog‘lom muhitda tarbiyalansa, ular turli zararli odatlardan yiroq bo‘lib ulg‘ayadi. Aksincha, nazoratsizlik, salbiy muhit va noto‘g‘ri do‘stlar ta’siri yoshlarning zararli odatlarga berilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois ota-onalar, pedagoglar va jamiyat vakillari yoshlarni foydali mashg‘ulotlarga jalb etish, sport va ma’naviy tadbirlarni keng tashkil etishga alohida e’tibor qaratishlari lozim.

Sog‘lom turmush tarzining ahamiyati. Sog‘lom turmush tarzi inson salomatligini mustahkamlash, uzoq va mazmunli hayot kechirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. U insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy holatini yaxshilashga xizmat qiladigan hayotiy ko‘nikmalar majmuasidir. Sog‘lom turmush tarziga rioya qilish orqali inson o‘z organizmini turli kasalliklardan himoya qiladi, mehnat unumdorligini oshiradi hamda hayot sifatini yaxshilaydi. Ayniqsa, yoshlar orasida sog‘lom hayot tarzini shakllantirish kelajak avlod salomatligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Sog‘lom turmush tarzi avvalo to‘g‘ri ovqatlanishni talab qiladi. Inson organizmi uchun zarur bo‘lgan vitamin va mineral moddalarga boy oziq-ovqat mahsulotlarini iste’mol qilish sog‘liqni mustahkamlaydi. Meva-sabzavotlar, sut mahsulotlari, oqsilga boy taomlar organizmning normal faoliyat yuritishiga yordam beradi. Aksincha, zararli oziq-ovqatlar, ortiqcha yog‘li va gazli ichimliklarni ko‘p iste’mol qilish turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Shu bois yoshlarni to‘g‘ri ovqatlanish madaniyatiga o‘rgatish muhim vazifalardan biridir. Jismoniy faollik ham sog‘lom turmush tarzining ajralmas qismi hisoblanadi. Muntazam sport bilan shug‘ullanish inson organizmini chiniqtiradi, yurak-qon tomir tizimini mustahkamlaydi hamda immunitetni oshiradi. Sport insonda iroda, intizom va qat’iyat kabi fazilatlarni shakllantiradi. Ayniqsa, yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishda sport mashg‘ulotlari muhim o‘rin tutadi. Sport bilan shug‘ullangan yoshlar zararli odatlarga kamroq beriladi va sog‘lom hayotga intiladi.

Sog‘lom turmush tarzida shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish ham katta ahamiyatga ega. Ozodalikka rioya qilish turli yuqumli kasalliklarning oldini oladi va inson salomatligini himoya qiladi. Shuningdek, kun tartibiga amal qilish, yetarli uyqu va dam olish ham organizmning to‘g‘ri faoliyat yuritishiga yordam beradi. Uyquning yetarli bo‘lishi insonning ruhiy holatini yaxshilaydi, diqqat va xotirani mustahkamlaydi. Bundan tashqari, sog‘lom turmush tarzi zararli odatlardan voz kechishni ham nazarda tutadi. Chekish, alkogol va giyohvandlik inson salomatligiga katta zarar yetkazadi. Bunday odatlardan uzoq bo‘lgan yoshlar sog‘lom, faol va maqsad sari intiluvchan bo‘lib voyaga yetadi. Shu sababli yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va ularda foydali odatlarni shakllantirish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil hisoblanadi.

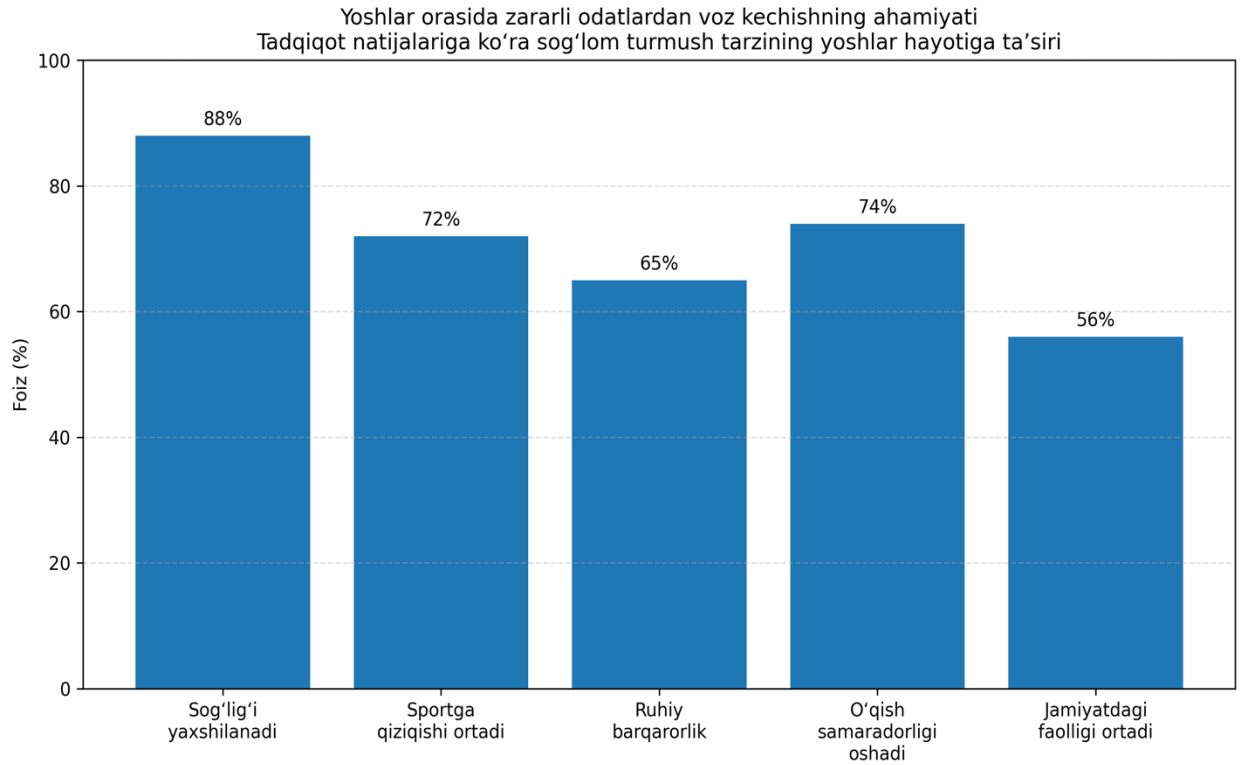
Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida yoshlar orasida zararli odatlarning tarqalish sabablari hamda ularning salomatlikka ta’siri ilmiy jihatdan o‘rganildi. Tadqiqot davomida sog‘lom turmush tarzining yoshlar hayotidagi ahamiyati, zararli odatlarning kelib chiqish omillari va ularning oldini olish yo‘llari tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlar, internet manbalari, sog‘liqni saqlash tashkilotlari ma’lumotlari va pedagogik kuzatuv usullaridan foydalanildi. Shuningdek, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan munosabatni aniqlash maqsadida suhbat va kuzatuv ishlari olib borildi. Olingan ma’lumotlar asosida zararli odatlarning yoshlar jismoniy va ruhiy salomatligiga salbiy ta’siri aniqlashtirildi.

Yoshlar orasida zararli odatlardan voz kechishning ahamiyatiga oid tadqiqot jarayonlari

№	**Tadqiqot yo‘nalishi**	**Amalga oshirilgan ishlar**	**Natijalar**
1.	Yoshlar orasida zararli odatlarni o‘rganish	So‘rovnoma va suhbatlar o‘tkazildi	Ayrim yoshlar orasida chekish va telefon qaramligi mavjudligi aniqlandi
2.	Sog‘lom turmush tarzining ahamiyatini tahlil qilish	Ilmiy manbalar va maqolalar o‘rganildi	Sport va sog‘lom ovqatlanish salomatlikni mustahkamlashi isbotlandi
3.	Zararli odatlarning jismoniy ta’sirini aniqlash	Tibbiy ma’lumotlar tahlil qilindi	Chekish va alkogol yurak hamda nafas yo‘llariga zarar yetkazishi aniqlandi
4.	Ruhiy salomatlikka ta’sirini o‘rganish	Psixologik kuzatuvlar olib borildi	Zararli odatlar stress va tushkunlikni kuchaytirishi kuzatildi
5.	Profilaktik choralarni aniqlash	Maktab va sport to‘garaklari faoliyati o‘rganildi	Maktab va sport to‘garaklari faoliyati o‘rganildi

Yoshlar orasida zararli odatlardan voz kechishning ahamiyati

Tadqiqot natijalariga ko‘ra sog‘lom turmush tarzining yoshlar hayotiga ta’siri.

Foydalinilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shavkat Mirziyoyev. (2018). Address by the President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis on June 17, 2018. Tashkent: Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan.
2. Ismailova, D. (2020). Family sports and its role in forming a healthy lifestyle. Journal of Physiology and Psychology, 4(2), 45-52.
3. Abduqodirov, R., & Tursunov, F. (2019). Sport and psychology: Its impact on family and society. Journal of Sports Scientific-Theoretical and Practical, 5(3), 24-30.
4. Sodiqova, G. (2018). Improving family health through physical education and sports. Journal of Education and Sports of Uzbekistan, 3(1), 62-70.
5. Akhmedov, A. (2017). Psychological and social functions of sports. Scientific Article on Medical and Sports Psychology, 2(1), 12-19.
6. Ubaydullaev, J. (2022). The role of sports in the healthy development of the family. Journal of Medicine and Physical Education, 4(4), 33-40.
7. Ministry of Education of the Republic of Uzbekistan. (2021). Family sports culture: Innovations and development. Tashkent: Publishing House of the Ministry of Education of Uzbekistan.
8. Matqulboyev, M. (2020). Social and psychological aspects of sports. Journal of Physical Culture and Sports, 6(3), 54-59.

MOODLE PLATFORMASIDA INTERAKTIV TEST VA TOPSHIRIQLARNI YARATISH METODIKASI

Sapayev Ilhomjon Nuratdinovich
Buxoro innovatsiyalar universiteti, ta’limda axborot texnologiyalari yo‘nalishi 1-kurs magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667090

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Moodle ta’lim platformasida interaktiv testlar va topshiriqlarni yaratish metodikasi, ularning ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati hamda amaliy qo‘llash imkoniyatlari tahlil qilingan. Moodle tizimining zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unligi, talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishdagi o‘rni hamda bilimlarni nazorat qilish va baholashdagi afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, interaktiv topshiriqlarni loyihalashning metodik tamoyillari va ularni samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Moodle, masofaviy ta’lim, interaktiv test, elektron ta’lim, topshiriq, baholash, LMS, pedagogik texnologiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается методика создания интерактивных тестов и заданий на образовательной платформе Moodle, их роль в повышении качества обучения и возможности практического применения. Освещаются особенности интеграции Moodle с современными педагогическими технологиями, его значение в развитии самостоятельной учебной деятельности обучающихся, а также преимущества системы при контроле и оценке знаний. Представлены методические рекомендации по проектированию и организации интерактивных заданий.*

Ключевые слова: *Moodle, дистанционное обучение, интерактивный тест, электронное обучение, задание, оценивание, LMS, педагогическая технология.*

Annotation. *This article examines the methodology of creating interactive quizzes and assignments in the Moodle learning management system, their role in improving educational quality, and their practical applications. The study highlights Moodle’s compatibility with modern pedagogical technologies, its contribution to developing students’ independent learning skills, and its advantages in assessment and knowledge monitoring. Methodological recommendations for designing and implementing interactive learning activities are also provided.*

Keywords: *Moodle, distance learning, interactive quiz, e-learning, assignment, assessment, LMS, educational technology.*

KIRISH

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimida raqamli vositalardan foydalanishni kengaytirib, elektron ta’lim platformalarining ahamiyatini oshirmoqda. Xususan, Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) platformasi dunyoning ko‘plab ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish uchun keng qo‘llanilayotgan ochiq kodli ta’lim tizimlaridan biri hisoblanadi (1).

Bugungi kunda ta’lim jarayonida talabalarning faolligini oshirish, bilimlarni muntazam nazorat qilish hamda individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri

bo‘lib qolmoqda. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda Moodle platformasidagi interaktiv testlar va topshiriqlar muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi (2).

Interaktiv testlar talabalarning bilim darajasini tezkor aniqlash, xatolarni tahlil qilish va o‘quv materiallarini o‘zlashtirish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, topshiriqlarni elektron shaklda tashkil etish o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro aloqani kuchaytiradi hamda masofaviy va aralash ta’limni samarali tashkil etishga xizmat qiladi (3).

MOODLE PLATFORMASINING TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Moodle platformasi o‘quv kurslarini yaratish, o‘quv materiallarini joylashtirish, nazorat ishlarini tashkil etish va ta’lim natijalarini monitoring qilish imkoniyatlariga ega bo‘lgan zamonaviy LMS (Learning Management System) hisoblanadi (1).

Mazkur tizimning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

masofaviy va aralash ta’limni tashkil etish imkoniyati;

o‘quv materiallarini markazlashgan holda boshqarish;

avtomatlashtirilgan baholash tizimi;

ta’lim oluvchilarning faolligini monitoring qilish;

mobil qurilmalar orqali foydalanish imkoniyati;

kengaytiriladigan modullar va plaginlar mavjudligi.

Ta’lim jarayonida Moodle platformasidan foydalanish natijasida talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi, o‘quv jarayonining shaffofligi ortadi hamda bilimlarni baholashning obyektivligi ta’minlanadi (4).

INTERAKTIV TESTLARNI YARATISH METODIKASI

Moodle tizimida testlarni yaratishda pedagogik maqsad va kutilayotgan natijalarni aniq belgilash muhim hisoblanadi. Test topshiriqlari o‘quv dasturidagi kompetensiyalar va o‘quv maqsadlariga mos ravishda ishlab chiqilishi kerak (5).

Interaktiv testlarni yaratish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Maqsadni aniqlash

Testning diagnostik, joriy yoki yakuniy nazorat maqsadida qo‘llanilishi belgilanadi.

2. Savollar bankini shakllantirish

Moodle platformasida savollar banki yaratilib, fan mavzulari bo‘yicha kategoriyalarga ajratiladi. Bu esa savollarni qayta foydalanish va yangilash imkonini beradi (2).

3. Test turini tanlash

Moodle quyidagi test turlarini qo‘llab-quvvatlaydi:

Multiple Choice (bir yoki bir nechta javobli test);

True/False;

Matching;

Short Answer;

Numerical;

Essay;

Drag and Drop;

Cloze (Embedded Answers).

Mazkur test turlaridan kompleks foydalanish baholashning ishonchliligini oshiradi (3).

4. Baholash mezonlarini belgilash

Har bir savol uchun ball miqdori va baholash mezonlari aniqlanadi. Moodle tizimi avtomatik baholash imkoniyati orqali o‘qituvchining vaqtini tejaydi.

5. Teskari aloqa (Feedback) tashkil etish

Har bir javob uchun izoh va tavsiyalar kiritilishi talabalar tomonidan xatolarni mustaqil tahlil qilish imkoniyatini yaratadi (4).

INTERAKTIV TOPSHIRIQLARNI YARATISHNING METODIK ASOSLARI

Moodle platformasida topshiriqlar (Assignment) moduli ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Interaktiv topshiriqlarni ishlab chiqishda quyidagi metodik tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi:

Faollik tamoyili

Topshiriqlar talabaning faol ishtirokini ta’minlashi va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

Mustaqillik tamoyili

Talaba vazifani mustaqil bajarishi, qo‘shimcha manbalar bilan ishlashi hamda tahliliy fikrlashni rivojlantirishi lozim (5).

Differensial yondashuv

Topshiriqlar murakkablik darajasiga ko‘ra turlicha shakllantirilishi kerak. Bu talabalarning individual imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv

Topshiriqlar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Masalan, Moodle tizimida loyiha ishlari, forum muhokamalari, elektron portfoliolar va guruhli topshiriqlarni tashkil etish orqali talabalarda hamkorlik, muloqot va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin (2).

MOODLE PLATFORMASIDA INTERAKTIV TA’LIMNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Zamonaviy ta’lim jarayonida Moodle imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish lozim:

sun’iy intellekt asosidagi baholash vositalarini integratsiyalash;

adaptiv testlash texnologiyalarini joriy etish;

gamifikatsiya elementlarini qo‘llash;

mobil ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish;

analitik vositalar yordamida o‘quv faoliyatini monitoring qilish;

multimedia va virtual laboratoriya elementlaridan foydalanish.

Mazkur yondashuvlar talabalarning motivatsiyasini oshirish, ta’lim natijalarini yaxshilash hamda ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi (4).

XULOSA

Moodle platformasi zamonaviy elektron ta’lim muhitini tashkil etishda samarali va universal vosita hisoblanadi. Platformaning interaktiv testlar va topshiriqlar yaratish imkoniyatlari o‘quv jarayonini raqamlashtirish, talabalarning bilim va ko‘nikmalarini obyektiv baholash hamda mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Moodle tizimida ishlab chiqilgan interaktiv testlar bilimlarni tezkor nazorat qilish, ta’lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va o‘quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, topshiriqlar moduli orqali amaliy, loyiha va tadqiqot xarakteridagi vazifalarni tashkil etish talabalarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish hamda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda raqamli ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi Moodle platformasining funksional imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Xususan, sun’iy intellekt, adaptiv o‘qitish texnologiyalari, o‘quv analitikasi va gamifikatsiya elementlarining integratsiyalashuvi ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu sababli pedagoglar Moodle tizimining imkoniyatlaridan samarali foydalanish bo‘yicha metodik tayyorgarligini muntazam oshirib borishlari zarur.

Xulosa qilib aytganda, Moodle platformasida interaktiv test va topshiriqlarni ilmiy-metodik asosda yaratish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish hamda zamonaviy raqamli ta’lim muhitini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dougiamas M., Taylor P. Moodle: Using Learning Communities to Create an Open Source Course Management System. – Perth: Curtin University, 2003.
2. Rice W. Moodle E-Learning Course Development. – Birmingham: Packt Publishing, 2015.
3. Cole J., Foster H. Using Moodle: Teaching with the Popular Open Source Course Management System. – Sebastopol: O‘Reilly Media, 2008.
4. Alier M., Casany M., Conde M., García-Peñalvo F. Analysis of Moodle Usage in Higher Education Learning Environments. – Computers & Education Journal, 2020.
5. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. – Vancouver: BCcampus, 2022.

ZIYOVIDDIN HAZINIY MEROSINING JAHON SIVILIZATSIYASI RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI

Vaxobova Nargizaxon Manzirxonovna
Farg‘ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi filiali Haziniy uy muzeyi mudirasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667150

Annotasiya: *Maqolada O‘zbek mumtoz adabiyotining XIX-XX asrlardagi yirik vakili Ziyoviddin Haziniy ijodiy merosi, Xaziniy uy-muzeyi tashkil qilinganligi, Xaziniy uy-muzeyining maqsadi, muzey ekspozisiyasi haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *muzeylar, milliy madaniy meros, madaniy markaz, milliy qadriyat, ma'naviy madaniyat yodgorliklari, muzey madaniyati, muzey fondi, ekspozisiya.*

Аннотация. *В статье говорится о его популярности как места встречи поэтов и писателей, творческом наследии Зиявиддина Хазини, великого представителя узбекской классической литературы XIX и XX веков, создании Дома-музея Хазини, предназначении Дома Хазини-музей и экспозиция музея.*

Ключевые слова: *музеи, национальное культурное наследие, культурный центр, национальная ценность, памятники духовной культуры, музейная культура, музейный фонд, экспозиция.*

Annotation: *The article talks about its popularity as a place of poets and writers, the creative heritage of Ziyaviddin Hazini, a great representative of Uzbek classic literature in the 19th and 20th centuries, the establishment of the Khazini House-Museum, the purpose of the Khazini House-Museum, and the exposition of the museum.*

Key words: *museums, national cultural heritage, cultural center, national value, monuments of spiritual culture, museum culture, museum fund, exposition.*

Qo‘qon –azaldan shoir va yozuvchilar makoni bo‘lganligi bilan mashhur. Shuning uchun ham bu yerda adabiyotga ixtisoslashgan bir necha muzeylar tashkil etilgan. Shulardan, Haziniy uy-muzeyi yangi tashkil etilgan muzeylar sirasiga kirib, Farg‘ona viloyatining o‘ziga xos adabiy muhitini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yurtboshimizning tashabbuslari bilan halqimizning ma'naviy tafakkurini boyitish, milliy qadriyatlarimizni, boy tariximizni kelajak avlodga bus butunicha yetkazish yo‘lida qilinayotgan ulkan obodonlashtirish ishlarining qatorida Haziniy majmuasi, Haziniy uy muzeyining ham borligi biz Uchko‘prikliklarni bexad quvontiradi.

2019 yil shayx va shoir, otashzabon shoir Ziyovuddinxon Doniyolxon o‘g‘li Haziniy To‘ra shaxsiyatiga ehtirom sifatida O‘zbekiston Respublikasi prezidenti tashabbusi bilan bir qator ishlar amalga oshirildi. Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumani Katta Kenagas qishlog‘ida Haziniy majmuasi qad rostladi.

Farg‘ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi hodimlari tomonidan muzeyning ilmiy konsepsiyasi, muzey ekspozisiyasining sayr matnlari hamda muzey hodimlarining shtatlar jadvali ishlab chiqildi. Unga ko‘ra muzey ekspozisiyasini badiiy bezash va muzey xududida obodonlashtirish ishlari olib borildi. Ushbu konsepsiyaga muvofiq Haziniy to‘ra yashab o‘tgan davri va uning adabiy merosi bilan aloqador eksponatlar yig‘ilib, muzey ekspozisiyasi 400 dan ziyodni tashkil etdi. Eksponatlarning aksar qismi Haziniy davri tarixi va madaniyati bilan bog‘liq

bo‘lib, ushbu buyumlar orqali XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi Qo‘qondagi madaniy hayot, adabiy muhit haqida ma'lumot olishingiz mumkin.

E'tiborli jixati shundaki muzeyning umumiy maydoni 83,72 m kv bo‘lib bundan 40 metr kvadratdan ortiq maydoniga manzarali archa daraxtlari hamda mavsumiy gullar davlatimiz tomonidan ekib berilgan.

Biz muzey xodimlari 400 tupdan ortiq manzarali daraxtlarni bog‘bon shtati ajratilmagan bo‘lishiga qaramay sidqidildan parvarishlab kelmoqdamiz.

Quvonarli tomoni shundaki Haziniy uy muzeyiga tashrif buyuruvchilar soni yildan yilga oshib bormoqda. Ziyoratchilar Haziniy To‘raning hayoti va ijodi xaqidagi ekskursiyalariga qanday e'tibor hamda e'tiqod bilan yondoshsalar, majmuaning tabiati, pokiza va go‘zal manzarasiga ham o‘ta muxabbat bilan mexr bilan boqib, qalblari o‘zgacha bir sakinat tuygani xaqida aloxida ta'kidlab. Muzey xodimlariga minnatdorchilik bildirish odat tusiga aylanib bormoqda.

Ziyoli dexqon oilasida tavallud topgan, xalq tiliga hamda diliga yaqin g‘azallar muallifi, murshidi Farg‘ona maqomiga 30 yoshlaridayoq erishgan Ziyovuddinxon Haziniy To‘ra Bag‘dod tumani Chobdor qishlog‘ida 40 tanob tashlandiq va qum yerni obod qilib bog‘ yaratganlar.

Va u bog‘ bugungi kunda ham shoirning avlodlari Ma'rufxon Ziyoev tomonidan obod qilinib kelmoqda.

Muxtaram yurtboshimiz Shavkat Miromonovichning bir so‘zlari bor “Jadid ajdodlarimiz bilan keragicha faxrlandik, keragicha maqtandik. Lekin biz o‘zimiz qachon Jadid bo‘lamiz, qachon uyg‘onamiz” deya biz ziyolilarga, ma'naviyatlilarga, shoirlikka da'vogarlarga murojaat qilgan edilar.

Shunday ekan men Vaxobova Nargizaxon Manzirxonovna Farg‘ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi filiali Haziniy uy muzeyining eksponatlarini ko‘paytirish, Haziniy To‘raning qo‘lyozmalarini izlab topish, ularning biz avlodlarga qoldirib ketgan boy ma'naviy meroslarini asrab avaylabgina qolmay, bus butunicha, balki yanada ko‘paytirib kelajak avlodga yetkazish bilan birgalikda Uchko‘prik tumanida ham Haziniy nomidagi 40 tanob bog‘ barpo etishni o‘z oldimga maqsad qilib qo‘yib olganman.

Yana shuni ta'kidlash kerakki, O‘zbekiston Prezidenti tashabbusi bilan Ziyovuddin Haziniy to‘ra xotirasini abadiylashtirish bo‘yicha bir qator ishlar amalga oshirildi.

Xususan, viloyat Madaniyat boshqarmasi xodimlari tomonidan muzeyning ilmiy konsepsiyasi, muzey ekspozisiyasining mavzuviy hamda muzey xodimlarining shtatlar jadvali (nechta shtat) ishlab chiqildi. Unga ko‘ra muzey ekspozisiyasini badiiy bezash va muzey hududini obodonlashtirish ishlari olib borildi.

Shunga ko‘ra, Haziniy tug‘ilib o‘sgan Katta kenagas qishlog‘idagi uy-muzey va uning yonida joylashgan maqbarada kompleks va mukammal ta'mirlash ishlari olib borilib, ziyoratchilar uchun go‘zal maskanga aylantirildi.

Maqbara va uy-muzeyni kapital ta'mirlash va eksponatlar bilan boyitish uchun davlat byudjetidan 1 milliard 200 million so‘mdan ortiq mablag‘ ajratildi. Hozirda muzey va maqbarada qurilish-montaj va pardozlash, eksponatlar uchun maxsus vitrinalarni joylashtirish ishlari samarali yakunlanib, muzey tashrifchilarga xizmat ko‘rsatmoqda.

Ushbu konsepsiyaga muvofiq Xaziniy davri va uning adabiy merosi bilan aloqador eksponatlar yig‘ilib, muzey ekspozisiyasi 400 dan ziyod yangi eksponatlar bilan boyitildi. Eksponatlarning asosiy qismi Xaziniy davri tarixi va madaniyati bilan bog‘liq bo‘lib, ushbu buyumlar orqali XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi tarixiy madaniy muhit aks ettirilmoqda.

Shuningdek, ekspozisiya tarkibiga shoirning XX asr boshlarida nashr etilgan she'riy devonlari, shaxsiy buyumlari hamda o‘zbek mumtoz adabiyotining boshqa yirik namoyandalari ijodiga oid manbalarning kiritilishi muzeyning ilmiy-ma'rifiy ahamiyatini yanada oshiradi. Bu esa tashrif buyuruvchilarda nafaqat adib hayoti va ijodi haqida yaxlit tasavvur shakllantirish, balki davrning adabiy-madaniy muhitini chuqur anglash imkoniyatini ham yaratadi.

Mazkur konsepsiya, avvalo, Ziyoviddin Xaziniy uy-muzeyining tarixiy-madaniy mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, u mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar, milliy merosni asrab-avaylash va kelgusi avlodga yetkazishga qaratilgan davlat siyosati bilan hamohang tarzda shakllantirilgan. Ekspozisiya yechimlarida nafaqat adib shaxsiyati va ijodiy merosi, balki hududning ijtimoiy-ma'naviy hayoti, obod va zamonaviy qishloq muhiti ham badiiy hamda muzey pedagogikasi tamoyillari asosida yoritilishi nazarda tutilgan.

Konsepsiyaning yana bir muhim jihati shundaki, u zamonaviy muzeyshunoslik talablariga mos ravishda interaktiv va ma'naviy-ma'rifiy muhitni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Xususan, ekspozisiyada an'anaviy muzey namoyishi bilan bir qatorda ilmiy izohlar va tematik kompozisiyalardan foydalanish orqali tashrif buyuruvchilarning tarixiy xotira va milliy qadriyatlarga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish maqsad qilingan.

Shu nuqtai nazardan, Ziyoviddin Xaziniy uy-muzeyi nafaqat adabiy merosni saqlash va targ‘ib etish markazi, balki yosh avlodni milliy g‘oya, vatanparvarlik va ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalashga xizmat qiluvchi zamonaviy madaniy-ma'rifiy maskan sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyoviddin Xaziniy uy-muzeyi ekspozisiyaning konsepsiyasi matnidan foydalanildi.(The text of the exposition concept of Ziyaviddin Khazini House-Museum was used)
2. Sharq durdonalari.Haziniy tasasadduq, yo rasulullo. Ahmad Madaminov, filologiya fanlari nomzodi.1992 y.4-bet.(The masterpieces of the East. Ahmad Madaminov, candidate of philological sciences. 1992, page 4.)
3. Sharq durdonalari.Haziniy tasasadduq, yo rasulullo. Ahmad Madaminov, filologiya fanlari nomzodi.1992y.5-bet.(The masterpieces of the East. Ahmad Madaminov, candidate of philological sciences. 1992, page 5.)

OLIY TA’LIMDA IQTISODIY RESURSLARNI SAMARALI BOSHQARISHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR (O‘ZBEKISTON MISOLIDA)

Xajimuratov Abduqaxxor Abdumutalovich
Iqtisodiyot fanlari doktori, “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, Farg‘ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot instituti, “Science and innovation” xalqaro ilmiy jurnal tahririyat a'zosi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667166

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy taraqqiyot bosqichida ta’lim tizimidagi iqtisodiy resurslarni boshqarish mexanizmlari tadqiq etilgan. Ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi, davlat-xususiy sheriklik munosabatlari va raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri tahlil qilingan. Tizimda mavjud muammolar yoritilib, resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha innovatsion strategiyalar va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy resurslar, ta’lim menejmenti, moliyaviy mustaqillik, davlat-xususiy sheriklik, raqamlashtirish, inson kapitali, KPI (samaradorlik ko‘rsatkichlari).*

Аннотация. *В данной статье исследуются механизмы управления экономическими ресурсами в системе образования на современном этапе развития Республики Узбекистан. Анализируются финансовая независимость образовательных учреждений, государственно-частное партнерство и влияние цифровизации на экономическую эффективность. Выявляются существующие проблемы в системе и предлагаются инновационные стратегии и рекомендации по рациональному использованию ресурсов.*

Ключевые слова: *экономические ресурсы, управление образованием, финансовая независимость, государственно-частное партнерство, цифровизация, человеческий капитал, КПИ (показатели эффективности).*

Abstract. *This article studies the mechanisms of economic resource management in the education system at the modern stage of development of the Republic of Uzbekistan. The financial independence of educational institutions, public-private partnership relations and the impact of digitalization on economic efficiency are analyzed. The existing problems in the system are highlighted, and innovative strategies and recommendations for the rational use of resources are put forward.*

Keywords*: economic resources, education management, financial independence, public-private partnership, digitalization, human capital, KPI (performance indicators).*

KIRISH. Yangi O‘zbekistonni barpo etish va uchinchi Renessans poydevorini yaratish jarayonida inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Zero, kuchli iqtisodiyot va barqaror jamiyat qurishning asosi sifatli ta’lim tizimi bilan uzviy bog‘liqdir. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va sohaga ajratilayotgan budjet mablag‘lari hajmini oshirish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Davlatimizning 2026-yilgacha oliy ta’lim qamrovini 50 foizga yetkazish strategiyasi va OTMlarning kengayishi sharoitida iqtisodiy samaradorlik muammolari tahlil qilingan. Akademik

va moliyaviy mustaqillik sharoitida OTMlarni "biznes-model" sifatida boshqarish, Endaument fondlari, KPI tizimi va HEMIS raqamli platformasining resurslarni optimallashtirishdagi roli yoritilgan.

Biroq, ta’limga ajratilayotgan investitsiyalar hajmining ortishi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatining yuksalishini kafolatlamaydi. Bu jarayonda ajratilgan iqtisodiy, moliyaviy va moddiy resurslarni to‘g‘ri taqsimlash hamda ulardan oqilona foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. An’anaviy boshqaruv usullari bugungi kun talablariga to‘liq javob bermayotganligi sababli, ta’lim menejmentiga zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarni joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu bois, oliy ta’lim menejmentiga resurslarni samarali va tejamkor boshqarish imkonini beruvchi zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarni tatbiq etish strategik ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi – O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy taraqqiyot bosqichida oliy ta’lim tizimidagi iqtisodiy resurslarni boshqarishdagi o‘zgarishlar tendentsiyasini o‘rganish.

Tadqiqot metodologiyasi – Ushbu maqolada biz oliy ta’lim korxonalarini zamonaviy boshqarishni tarixiy, iqtisodiy, mantiqiy tamoyillari, deterministik yondashuv va diskurs tahlil usulida ko‘rib chiqdik. Shuningdek, tadqiqotlarni amalga oshirishda ilmiy abstraksiyalash, tizimli tahlil, analiz va sintez usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM. O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini shakllantirish sharoitida oliy ta’lim tizimi yuqori malakali inson kapitalini tayyorlovchi asosiy drayverga aylandi. So‘nggi yillarda sohaga ajratilayotgan resurslar ko‘lami keskin oshdi. Oliy ta’lim muassasalari (OTM) soni respublika bo‘yicha **208 taga** yetdi (shundan 108 tasi davlat, 70 tasi nodavlat va 30 tasi xorijiy OTMlar). Ularda tahsil olayotgan jami talabalar soni esa **1,5 million nafardan** oshib ketdi (shundan davlat OTMlarida 995,5 ming nafar, nodavlatlarda esa 515,6 ming nafar) [7].

Bunday ulkan ko‘lamli tizimni saqlash, moddiy-texnik bazasini yangilash va zamonaviy talablarga javob beradigan laboratoriyalar bilan jihozlash katta iqtisodiy xarajatlarni talab etadi. Faqatгина davlat budjetiga tayanib qolish va an’anaviy boshqaruv usullaridan foydalanish OTMlarning xalqaro reytinglarda raqobatbardosh bo‘lishini cheklab qo‘yadi. Shu bois, oliy ta’lim menejmentiga resurslarni samarali va tejamkor boshqarish imkonini beruvchi zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarni tatbiq etish strategik ahamiyatga ega.

Ta’limda iqtisodiy resurslar tushunchasi va ularning tarkibi.

Ta’lim tizimidagi iqtisodiy resurslar deganda, o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, ta’lim sifatini oshirish va muassasaning barqaror faoliyatini ta’minlash uchun yo‘naltiriladigan barcha moddiy va nomoddiy ne’matlar yig‘indisi tushuniladi. Ularni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

***Moliyaviy resurslar:** Davlat budjeti mablag‘lari, to‘lov-kontrakt tushumlari, homiylik xayriyalari va grantlar.

***Moddiy-texnik resurslar:** Binolar, inshootlar, zamonaviy laboratoriyalar, kompyuter texnikasi va o‘quv jihozlari.

***Intellektual va inson resurslari:** Professor-o‘qituvchilar tarkibi, boshqaruv xodimlari va ularning professional salohiyati.

***Axborot resurslari:** Raqamli darsliklar, elektron kutubxonalar, ta’lim platformalari va ma’lumotlar bazasi.

Demak, Oliy ta’lim tizimidagi iqtisodiy resurslari - moliyaviy (budjet va budjetdan tashqari mablag‘lar, kontrakt pullari), moddiy (binolar, kampuslar, ilmiy laboratoriyalar),

axborot (elektron kutubxonalar, ilmiy bazalar) hamda intellektual (professor-o‘qituvchilar salohiyati) omillardan tashkil topadi.

Ushbu resurslarni boshqarishda zamonaviy yondashuvning bosh maqsadi — minimal xarajatlar evaziga maksimal ta’lim sifati va samaradorligiga erishish (cost-effectiveness) hisoblanadi.

2026-yil uchun qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjetida umumiy ta’lim xarajatlariga rekord darajadagi **100,3 trln so‘m** ajratilgan bo‘lib, uning salmoqli qismi bevosita oliy ta’lim dasturlari, grantlar va ilmiy-innovatsion tadqiqotlarni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan. Hozirgi kunda talabalarning **173,7 ming nafari** davlat granti asosida, **1,37 million nafardan ortig‘i** esa to‘lov-kontrakt asosida tahsil olmoqda [8].

Ushbu raqamlar shuni ko‘rsatadiki, davlat moliyalashtirishi oshib borayotgan bo‘lsa-da, OTMlar o‘z resurslarining katta qismini ichki imkoniyatlar (to‘lov-kontrakt) hisobidan shakllantiradi. Shu sababli, har bir OTM resurslarni shunchaki "sarflovchi" budjet tashkiloti emas, balki "daromad keltiruvchi va investitsiya kirituvchi" iqtisodiy subyekt sifatida ishlashi zarur bo‘lmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida reformalar va moliyaviy mustaqillik

O‘zbekistonda Oliy ta’lim muassasalari (OTM) va professional ta’lim tizimida boshqaruvni takomillashtirish bo‘yicha muhim huquqiy va iqtisodiy qadamlar tashlandi. Xususan, respublikadagi bir qator yetakchi davlat OTMlariga moliyaviy, akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligining berilishi iqtisodiy resurslarni boshqarishda burilish nuqtasi bo‘ldi.

Moliyaviy mustaqillik sharoitida muassasalar quyidagi imkoniyat(vakolat) larga ega bo‘ldi:

*To‘lov-kontrakt qiymatini bozor talabidan kelib chiqib mustaqil belgilash;

*Qo‘shimcha pullik xizmatlar (kurslar, ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish) orqali budjetdan tashqari mablag‘lar topish;

*Xodimlarni moddiy rag‘batlantirish tizimini mustaqil shakllantirish va mehnatga haq to‘lash miqdorini tabaqalashtirish.

Bu yondashuv ta’lim muassasalarini bozor iqtisodiyoti subyektlariga aylantirib, ularda raqobatbardoshlik hissini uyg‘otdi hamda resurslarni "tejamkorlik" tamoyili asosida sarflashga majbur qildi.

Zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar va ularning afzalliklari.

O‘zbekiston ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich kirib kelayotgan va samaradorlikni oshirishga xizmat qilayotgan asosiy zamonaviy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

1. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmi/

Ta’lim tizimiga xususiy investitsiyalarni jalb qilish budjet yukini kamaytirishning eng samarali yo‘lidir. Maktabgacha ta’lim va maktab ta’limi sohasida DXSh modeli asosida yuzlab yangi muassasalar tashkil etildi. Bu model davlat resurslari cheklangan sharoitda qisqa muddatda ta’lim qamrovini kengaytirish imkonini berdi.

2. KPI (Key Performance Indicators) asosida boshqarish/

Xodimlarning ish samaradorligini baholashning zamonaviy tizimi (KPI) inson resurslaridan foydalanish sifatini tubdan o‘zgartirmoqda. Professor-o‘qituvchilarning oylik maoshi ularning ilmiy maqolalari, xalqaro bazalardagi iqtiboslari va dars o‘tish sifatiga qarab belgilanishi mehnat unumdorligini oshirmoqda.

Intellektual resurslar (professor-o‘qituvchilar) oliy ta’lim xarajatlarining eng katta qismini (ba’zan 70% gacha) tashkil qiladi. OTMlarda KPI tizimining joriy etilishi professor-o‘qituvchilar maoshini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ularning ish natijadorligiga (Scopus/Web of Science bazalaridagi maqolalari, iqtiboslar, dars sifati) bog‘ladi. Bu mablag‘larning umumiy

taqsimlanishini tugatib, har bir sarflangan so‘m inson kapitali sifatini oshirishga xizmat qilishini ta’minlamoqda.

3. Raqamli iqtisodiyotga o‘tilishi va "Aqlli" resurs menejmenti.

"HEMIS" (Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi) integratsiyasi barcha ma’muriy va akademik resurslarni raqamlashtirdi. Qog‘ozbozlik, ortiqcha shtatlar va sarloniy xarajatlar keskin qisqardi. Tizim xodimlarning va talabalarning davomatidan tortib, fan yuklamalari hisobigacha to‘liq shaffof nazorat qilish imkonini berdi, bu esa moliyaviy suiiste’molliklarning oldini oladi. "HEMIS" (Oliy ta’lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi) va "ERP" tizimlarining joriy etilishi qog‘ozbozlik va ortiqcha sarloniy xarajatlarni qisqartirdi.

4. Xaridlar shaffofligi va elektron auksionlar.

OTMlar uchun kerakli moddiy-texnik bazani (laboratoriyalar, kompyuterlar) shakllantirishda xarid.uz platformasi orqali elektron davlat xaridlari tizimi yo‘lga qo‘yildi. Bu vositachilarni chetlab o‘tib, resurslarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqaruvchidan arzon va shaffof narxlarda sotib olish sharoitini yaratdi.

Davlat xaridlari tizimining elektron shaklga o‘tkazilishi (xarid.uz) korrupsion xavflarni kamaytirib, moddiy resurslarni shaffof va arzon narxlarda sotib olishni ta’minlamoqda.

Mavjud muammolar va tizimli to‘siqlar.

Islohotlarga qaramay, O‘zbekiston ta’lim muassasalarida iqtisodiy resurslarni boshqarishda hali ham muayyan muammolar ko‘zga tashlanmoqda:

*Menejerlar malakasining yetishmasligi: Ko‘pgina ta’lim muassasalari rahbarlari akademik olimlar bo‘lib, ular professional iqtisodchi yoki moliyaviy menejer (art-menejer) kabi fikrlay olmaydi. Bu, "Akademik menejerlar" muammosi: OTM rahbarlari (rektorlar, dekanlar) asosan ilmiy xodimlar bo‘lib, ularda zamonaviy biznes-menejment, moliyaviy risklarni boshqarish va marketing ko‘nikmalari yetishmaydi. OTMlar ko‘pincha moliyaviy korporatsiya emas, eski budjet idorasi kabi boshqarilmoqda.

*Budjet mablag‘larining maqsadli sarflanishi ustidan nazoratning sustligi: Ayrim hududiy maktab va bog‘chalarda mablag‘larning samarasiz va maqsadsiz sarflanish holatlari hali ham uchrab turibdi.

* Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish darajasining pastligi: Ilmiy ishlanmalar, startaplar va patentlarni ishlab chiqarishga joriy etish orqali daromad topish mexanizmi sust rivojlangan. Sababi OTMlarda ilmiy-tadqiqotlar uchun resurslar ajratilsa-da, ularni biznesga startaplar va patentlar ko‘rinishida sotish mexanizmi sust ishlamoqda. Universitetlar hali ham faqat "kontrakt tushumlari"ga bog‘lanib qolgan.

* Talabalar turar joylari (TTJ) va infratuzilma yetishmovchiligi: Talabalar sonining keskin o‘sishi infratuzilma resurslariga bo‘lgan ehtiyojni oshirib yubordi va bu muammoni faqat davlat kuchi bilan qoplash qiyinchilik tug‘dirmoqda.

Tizimni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar:

O‘zbekiston misolida ta’limda iqtisodiy resurslarni boshqarish samaradorligini xalqaro andozalar darajasiga ko‘tarish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

*"Endaument" (Daxlsiz kapital) fondlarini qonuniy va amaliy joriy etish: Xorijiy tajribada universitetlar budjetining katta qismi bitiruvchilar va homiylar tomonidan shakllantiriladigan endaument fondlarining investitsion daromadlari hisobiga qoplanadi. O‘zbekiston OTMlarida ham endaument fondlarini tuzish va ushbu mablag‘larni xavfsiz moliyaviy instrumentlarga (masalan, davlat obligatsiyalariga) joylashtirish mexanizmini soddalashtirish zarur.

Xorijiy tajribadan (masalan, Harvard, Oksford) foydalanib, OTMlar qoshida bitiruvchilar va homiylar mablag‘lari hisobidan shakllanadigan va daxlsiz kapitallardan keladigan foizlar hisobiga yashaydigan fondlarni qonuniy rag‘batlantirish lozim.

*Autsorsing xizmatlarini kengaytirish: Ta’lim muassasalari o‘zlariga xos bo‘lmagan funksiyalarni (tozalik, qo‘riqlash, umumiy ovqatlanish, IT xizmat ko‘rsatish) xususiy sektorga (autsorsingga) topshirishi kerak. Bu moddiy resurslarni ma’muriy xarajatlarni 20-30% gacha tejaydi, va rahbariyatga asosiy e’tiborni faqat ta’lim sifatiga qaratishga yordam beradi.

* Universitetlar qoshida Texnoparklar va Spin-off kompaniyalarini ochish: Intellektual resurslarni moddiy boylikka aylantirish uchun universitet olimlarining ishlanmalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlab chiqarishga yo‘naltiruvchi tijoriy kichik korxonalar (Spin-off) tarmog‘ini kengaytirish lozim.

*Professional ta’lim menejerlarini tayyorlash: Ta’lim muassasalari boshqaruviga "Educational Management" (Ta’lim boshqaruvi) bo‘yicha ixtisoslashgan va iqtisodiy tahlilni puxta biladigan professional boshqaruvchilarni tayyinlash amaliyotini kengaytirish zarur.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, ta’limda iqtisodiy resurslarni samarali boshqarish bugungi kunda shunchaki moliyaviy hisob-kitob emas, balki mamlakatning strategik kelajagini belgilovchi omildir. O‘zbekiston sharoitida moliyaviy mustaqillikni chuqurlashtirish, raqamli texnologiyalarni to‘liq integratsiya qilish, KPI tizimidan unumli foydalanish va davlat-xususiy sheriklik tizimini yanada rivojlantirish orqali resurslardan foydalanish samaradorligini bir necha barobar oshirish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, ajratilayotgan har bir so‘mning inson kapitali rivoji uchun yuqori samara bilan qaytishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining "2026-yil uchun Davlat budjeti to‘g‘risida"gi Qonuni va Moliya vazirligi hisobotlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025/2026-yillarga mo‘ljallangan statistik platformasi ma’lumotlari.
3. Vaxabov A.V. va boshqalar. "Ta’lim tizimini moliyalashtirishning xalqaro tajribasi". - T.: "Iqtisod-Moliya", 2021.
4. Vaxabov A.V. "Oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy resurslarini boshqarish istiqbollari". // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 2025.
5. Tojiyev R.R. "Yangi O‘zbekistonda inson kapitali va ta’lim menejmenti". Ilmiy maqola // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 2023.
6. Tojiyev R.R. "Yangi O‘zbekistonda oliy ta’lim menejmenti va inson kapitali jozibadorligi". – T.: "Iqtisod-Moliya", 2024.
7. Jan 13, 2025 — O‘zbekistonda nechta OTM bor va ularda o‘qiyotgan talabalarning soni qancha? Indep.uz > Yangiliklar > O‘zbekistonda ... Indep.uz
8. Oliy ta'lim xarajatlari. 2026 yilgacha oliy ta'lim qamrovini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish kabi ushbu sohadagi a... scientific-jl.com
9. Khajimuratov, A. A. (2024). ZAMONAVIY TIBBIYOT KADRLARINI TAYYORLASHDA IQTISODIY BILIMLARNING ZARURIYATI. *Academic research in educational sciences*, *5*(TSUE Conference 1), 196-200.
10. Abdumutalovich, K. A. (2023). MALAKALI KADRLAR TAYYORLASHDA IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING ZARURIYATI. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 7), 556-558.

V

LINGVISTIKA VA TIL TA’LIMI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR, LINGVODIDAKTIKA, TARJIMASHUNOSLIK VA INGLIZ TILI O‘QITISH METODIKASI

* * *

LINGUISTICS AND LANGUAGE EDUCATION: MODERN APPROACHES, LINGUODIDACTICS, TRANSLATION STUDIES, AND ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

ON THE CONCEPT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE

Tahira Tahir Akhundova
Azerbaijan University of Languages
https://orcid.org/0009-0005-1482-7097
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667191

Abstract. *The article deals with the concept of communicative competence. It states that the formation of students' communicative strategic competence in oral English speech is one of the main theoretical and methodological directions of foreign language teaching at the Higher Education Level.*

Communicative competence is meant to be a set of knowledge, skills and action strategies that ensure effective communication and information exchange in a given cultural context.

It is reported in the article that this competence is complex in nature and includes such components as adequate maintenance of communicative distance, quick response to changes in the tone of communication, mastery of knowledge and social behavior norms expected from the bearer of a particular culture, organization of speech acts in accordance with the topic, as well as purposeful application of socially accepted communication formulas. In addition, it is also written in the article that the optimal use of verbal and non-verbal means necessary for effective interaction in accordance with the situation.

The article states that the development of communicative-strategic competence in students during English language teaching in Higher education is of great importance in terms of supporting their socio-moral development, strengthening the humanistic content of education and realizing the communicative potential of each student at the maximum level. Therefore, the article highlights the main goal of teaching English at the university is to form students' communicative and strategic competence in oral speech, to develop them as individuals who can actively participate in intercultural communication and independently improve their communicative activities.

Key words: *communicative, means, competence, ability.*

The concept of communicative competence from the position of a linguist personality means the possession of knowledge, skills and abilities necessary to ensure communication and information exchange within the framework of the relevant culture. Communicative competence is a complex education, including the ability to maintain the necessary communicative distance, adequately respond to a changing tone of communication, know what a carrier of a particular culture should know, communicate the topic of speech in a certain way, use accepted communication. Communication formulas, as well as the use of verbal and non-verbal means necessary for successful communication in a particular situation.

In modern linguistics, communicative competence is understood as the possession of linguistic competence, in other words, the ability to correlate a certain amount of information of a linguistic nature, linguistic means with the tasks and conditions of communication, as well as the ability to organize verbal communication. Taking into account the norms of social behavior and the communicative expediency of the statement" [Thomas et al 2017, p.66].

The category of communicative competence is the main platform that unites the world methodology today.

Communicative competence is called as *"a magnificent method"*. It can also be named as "*the main principles of the theory of speech activity"* as well as *"the purpose and main content of educational actions"* [Dolores et al 2020, p. 28].

The problem of teaching oral communication for the purposes of intercultural communication is very complex, and the need to solve this problem in the light of the modern social order of society is very urgent and is connected with extensive international relations. Researchers make numerous attempts to solve this problem. Realizing the priority of possessing communicative competence for communication between representatives of different cultures, researchers try to divide it into a number of components.

The Council of Europe identifies strategic competence as one of the components that contribute to the development of students' communicative competence, namely "the ability to use verbal and non-verbal strategies to fill/compensate for gaps in the user's knowledge of the code" [Kohonen et al 2001, p. 2].

Strategic competence, first of all, implies the ability to understand someone else's statement and to create speech expressions yourself in cases where certain difficulties arise in the process of oral communication.

The generally accepted and frequently cited definition of *strategy* in linguistic didactics belongs to C. Faerch, G. Kasper, for whom a strategy is a conscious plan for solving a problem, achieving a certain communicative goal of communication, if there is a threat of communication disruption due to noise, insufficient preparation of participants, etc. "*Lack of speech fluency, inability to conduct a conversation or participate in a conversation are the consequences of poor development of strategic competence"* [Faerch et al 1984, p. 214].

The concept of strategic competence implies the existence of some fundamental rules of communication that are more or less universal within European culture, although they may vary at the level of linguistic behavior depending on the specific language of communication.

The concept of strategic competence is very important for teaching a foreign language. Insufficient development of this type of competence leads to the fact that even students with good grammatical knowledge and a large vocabulary are unable to fulfill their communicative intentions. Such a lack of competence can lead to various, but always unpleasant consequences: from a well-prepared student failing an exam to the inability to conduct an acceptable conversation with a native speaker even within a limited range of topics. On the other hand, there are cases when people with a very limited vocabulary and grammatical structure are able to successfully conduct a conversation in a foreign language precisely due to their developed strategic competence.

Strategic competence (or its absence) is especially evident when a student wants to convey one or another oral message, but his/her linguistic capabilities, knowledge and skills do not allow him/her to successfully express his/her idea and implement it.

Since the idea of using strategic competence is actively developed in the research of English-speaking scholars, the characteristics and purpose of this type of competence are clarified in relation to the educational space of English-speaking people, namely the USA and the UK. Two types of strategic competence have been most often distinguished [Faerch et al 1984, p. 220].

-message regulation strategy;

-language resource expansion strategy (resource expansion strategy).

The speech message regulation strategy involves adapting the form of the message to the capabilities of the speaker/listener. A person learning a foreign language must understand that he/she usually says not what he/she wants, but only what he/she can. This strategy involves a slight change or shortening of the message.

The strategy of expanding linguistic resources also implies that the speaker is aware of the limitations of his own linguistic capabilities. However, at the same time, being ready for failure, he/she still actively tries to continue the conversation and achieve understanding of the interlocutor with the subsequent implementation of his/her speech intention. At this time, he/she can often turn to his/her interlocutor for help.

The indirect form does not necessarily reflect a direct call for help, it can be a signal of an attempt to independently solve the problem through active internal “replanning” of the statement and the search for the necessary language means. This also includes the ability to divert attention from oneself in difficult situations (when the participant in the dialogue cannot clearly express his opinion or simply has nothing to say), to switch attention to the interlocutor, for example: Well, I'm not sure; What do you think, A? I agree with B; And you? etc.

The strategy of expanding language means involves the use of various techniques. These include, for example:

- paraphrases;
- approximation;
- speech fillers;
- word creation;
- paralinguistic means (mimicry, gestures, imitation, etc.)

All of the listed methods for solving difficulties in the process of communication in a foreign language are often used by the speaker spontaneously, intuitively, simply under the influence of the communicative situation.

The problem of content in teaching foreign languages continues to be one of the most urgent problems of methodological science today.

Language the social order in the field of teaching English at the university currently sets the task of using communicatively oriented strategic competence in students, developing the spiritual sphere of students, increasing the humanistic content of education, and more fully realizing the educational potential of the subject personality of each student.

Therefore, the main goal of teaching English at the university is to develop the student’s personality, capable of participating in intercultural communication and independently improving in this process.

REFERENCES

1. Thomas, H. Schmidt, Laura Torres-Zúñiga. New Methodological Approaches to Foreign Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 435 p.
2. Dolores González-Álvarez, Esperanza Rama-Martínez. Languages and the Internationalisation of Higher Education. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, 282 p.
3. Kohonen, V., Jaatinen, R., Kaikonen, P., Lehtovaara, J. Experiential Learning in ForeignLanguage Education. London: Pierson Education Limited, 2001, 190 p.
4. Faerch, C., G. Kasper. (1984). Pragmatic Knowledge: Rules and Procedures. *Applied Linguistics*, Volume 5, Issue 3, p. 214–225.

INCREASING THE EFFICIENCY OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Alijonova Marjonabonu Jaxongir kizi
PhD student in Tashkent state university of economics (TSUE)
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667210

ABSTRACT. *In the context of the modernization of the education system in Uzbekistan, there is a growing need to identify and implement new opportunities that enhance the effectiveness and significance of lesson organization processes. This article examines the innovative approaches employed by teachers within the contemporary educational system and analyzes their impact on improving the overall effectiveness of the teaching and learning process.*

KEYWORDS: *Innovative approach, information and communication competence, process, distance education, informatics, active learning.*

INTRODUCTION. The positive experiences of developed countries in achieving high efficiency in education are increasingly being integrated into the modernization processes of continuous education systems. This trend highlights not only the importance of improving contemporary educational conditions but also the necessity of advancing the professional competence of teachers, who serve as the central figures in the educational process. The integration of modern information technologies into classroom practice is primarily aimed at enhancing student engagement and activity. Within this framework, the teacher assumes a multifaceted role—creating an environment conducive to the development, formation, learning, and education of both individuals and groups, while simultaneously acting as a facilitator and guide.

In today's rapidly evolving educational landscape, teachers carry a profound responsibility to cultivate independent thinking, observation, and reading skills among students. Rather than merely transmitting knowledge, educators are expected to guide learners toward its acquisition, fostering intellectual curiosity and a sense of personal responsibility for learning. This requires the teacher to stimulate initiative, encourage critical and independent thinking, and demonstrate deep subject mastery, along with the ability to nurture observation and creative imagination.

Moreover, the effective application of advanced pedagogical and information technologies by a competent teacher significantly contributes to the development of students' knowledge, skills, and competencies at a high level. In this context, adaptability becomes a key professional quality: teachers must be prepared to interpret, implement, and refine ongoing innovations and changes within their disciplines. Broadly speaking, any transformation within the educational system can be understood as a manifestation of pedagogical innovation, reflecting the dynamic and progressive nature of modern education.

MATERIALS AND METHODS. As a result of the adoption of the "Law on Education" and the "National Personnel Training Program" in our country,, the need to introduce modern information and pedagogical technologies into the educational process has significantly increased. In particular, the effective use of computer technologies to enhance the quality of

education, as well as the development of modern assessment and control programs related to the educational process, has necessitated the expansion of scientific research in this field.

Within this context, a number of scholars have made substantial contributions to the development of both theoretical and practical foundations for improving the quality of education through the integration of informatics, information technologies, and pedagogical innovations. Among them, M. Aripov has conducted important research on establishing the theoretical and practical bases for the application of information technologies in the educational system. Furthermore, the works of A.A. Abdukadirov, M. Lutfullaev, N.I. Tailakov, U.Sh. Begimkulov, R.Kh. Djuraev, S. Gulomov, A. Sattarov, H.T. Omonov, N. Azizkho‘jaeva, Z. Mamajonova, M.G. Voinova, N.Kh. Khojaev, S.A. Madyarov, E.U. Eshchonov, O‘.Q. Tolipov, M. Usmonboeva, and M.B. Khattabov are noteworthy. Their studies address the use of innovative and non-traditional teaching methods, as well as the theoretical foundations for applying group- and individually-oriented approaches within the educational process.

RESULTS. Innovation, in its broadest sense, signifies renewal and change. Innovative technologies in education represent the systematic introduction of new approaches into the pedagogical process, as well as into the activities of both teachers and students. In this context, interactive methods occupy a central place, as they are widely applied in the implementation of such innovations. These methods, often characterized as forms of collective or group thinking, function as effective tools of pedagogical influence and constitute an integral component of educational content. Their distinctive feature lies in the fact that they are realized exclusively through the collaborative engagement of the teacher and learners.

At the same time, innovation implies the introduction of novelty both as a means and as a dynamic process. Within the framework of the pedagogical process, it encompasses the implementation of new goals, updated content, advanced teaching methods, and modern organizational forms of instruction. Moreover, it reflects the development of cooperative interaction between educators and students, thereby enhancing the overall effectiveness and quality of education. The innovative process represents a specific type of activity aimed at the creation, implementation, and dissemination of pedagogical innovations within educational practice. In turn, innovative activity reflects the adoption and integration of such innovations by educational institutions, ultimately leading to positive transformations and the improvement of the overall state of the education system. An innovative approach to enhancing education implies the consistent introduction and effective application of pedagogical innovations within the teaching and learning processes of secondary schools.

In the context of rapidly evolving innovative processes, addressing the challenges faced by the modern education system requires the preparation of independent and critically thinking individuals. Such learners should be capable of assimilating new information, evaluating acquired knowledge autonomously, and making informed decisions. The quality and effectiveness of the educational process largely depend on the extent to which it is supported by appropriate educational tools. These tools, which facilitate the organization and implementation of teaching and learning activities, are commonly classified into three main categories: material, technical, and printed resources.

Material educational tools include all tangible objects used in instruction, such as equipment, instruments, and ready-made products. Technical tools encompass devices like projectors, film cameras, educational television systems, video recorders, computers, video materials, and multimedia technologies. Additionally, technical equipment may also include

classroom boards, stands, and overhead projectors. Printed learning materials comprise textbooks, учебные manuals, handouts, worksheets, assessment (test) materials, lecture notes, tables, instructional maps, and task cards.

It is essential to determine in advance which tools will be used by students in accordance with the objectives and content of each lesson. Among the most widely used and cost-effective instructional tools is the traditional classroom board. In such settings, educational discussions serve as an effective means of recording and presenting the outcomes of group work and various forms of collaborative interaction. Supplementary tools, such as stands with uniformly sized paper sheets and colored cards, enable the creation of schemes, structures, and analytical summaries.

Among the primary technical devices that are relatively simple and portable are overhead projectors and standard projection systems. With the advancement of educational materials and the growing ability to display information visually, the use of modern instructional technologies has become increasingly widespread. The integration of modern information technologies into the educational process not only enhances pedagogical effectiveness but also ensures economic efficiency. As a result, specialized classrooms equipped with computers, televisions, and video systems are becoming more common, contributing to the emergence of what is often referred to as the “video method” in teaching.

In particular, the incorporation of computers into the educational process enables the broad application of video-based instruction, capable of fulfilling a wide range of didactic functions. This has led to its recognition as a form of complex didactic technology. Within this framework, multimedia plays a central role.

Multimedia represents the integration and delivery of educational content through a combination of audio, video, text, graphics, animation, and tabular formats, supported by modern software and hardware tools. As an evolving field of information technology, multimedia combines traditional forms of information—such as text, tables, graphs, and diagrams—with dynamic elements including speech, music, video fragments, television footage, and animation within a single digital environment. This integration is achieved through various technological devices and platforms.

Working with multimedia offers a number of significant advantages, including increased visualization of educational content, enhanced student engagement, improved comprehension of complex concepts, and the creation of interactive learning environments that foster active participation.

- A deeper and more comprehensive assimilation of the presented material is achieved.
- Opportunities for closer engagement with new areas of knowledge are expanded.
- The reduction of instructional time contributes to greater time efficiency.
- Acquired knowledge is retained in long-term memory and can be effectively applied in practice when needed.

In future, the growing expansion of distance education, along with the development of electronic versions of textbooks and instructional materials, will further promote the widespread integration of technical tools and information technologies into the teaching and learning process.

DISCUSSION. In the course of instruction, reliance on pedagogical technologies combined with a commitment to innovation, as well as the application of various interactive

methods aimed at increasing student activity, contributes significantly to the effective achievement of educational objectives.

To organize the educational process on the basis of innovative approaches, it is прежде всего necessary to carefully design a clear lesson plan and project. In developing such a project, the teacher must precisely determine the forms of instruction to be employed, as well as define the scope and nature of students' activities in the process of acquiring knowledge and skills. Equally important is the appropriate selection of teaching methods. A teaching method can be understood as a structured sequence of actions directed toward achieving a specific instructional goal.

Innovative education simultaneously addresses several important tasks. It fosters the development of communication skills, facilitates the establishment of emotional connections among participants in the educational process, and effectively resolves informational challenges by providing students with the essential knowledge required for collaborative activity. Furthermore, through teamwork-oriented learning environments, it promotes the formation of general academic competencies and practical skills necessary for successful learning outcomes.

Teaching based on modern technologies is an essential requirement of the transitional stage in the development of education. The key advantages and methodological directions can be clearly presented as follows:

→ Development of the teacher's speech culture within lessons based on new pedagogical technologies

→ Increasing the importance of students' oral knowledge and active participation

→ Strengthening the teacher's oratory and communication skills in organizing interactive lessons

→ Alignment of educational goals with societal needs and the demands of the time

→ Implementation of teaching content based on state educational standards and approved curricula

At present, extensive work is being carried out not only in teaching informatics and information technologies, but also in developing and testing innovative teaching methods across all disciplines. Identifying effective approaches and introducing them into practice remains one of the most important tasks in improving the quality and effectiveness of the modern educational process.

CONCLUSION. The application of interactive methods significantly enhances the effectiveness of the educational process, strengthening mutual cooperation between teachers and students. As a result, learners develop independent and creative thinking skills, which are essential for their intellectual growth. Within this innovative pedagogical approach, the student becomes the central figure of the educational system. Non-traditional forms of interactive methods in education can be divided into three groups: cooperative teaching methods, modeling methods, and research-based learning models.

Through the use of interactive methods, the effectiveness of education increases, and mutual cooperation between the teacher and students is strengthened. As a result, students develop independent and creative thinking skills. In this innovative approach, the student becomes the central figure of the educational process.

ACKNOWLEDGEMENT. The study of innovative approaches, including their processes, principles, mechanisms, and implementation technologies, as well as the pedagogical

foundations of management principles, makes it possible to organize the educational process in accordance with modern pedagogical achievements and international standards.

This process contributes to the thorough assimilation of theoretical knowledge by learners, ensures more efficient use of time, increases learners’ motivation for active participation, and supports the development of free and independent thinking skills.

REFERENCES

1. Address of President Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis and the people of Uzbekistan, December 20, 2022
2. 2. Azizkhojaeva N.N Pedagogical technologies and pedagogical skills.Publishing House of the Literary Fund of the "Uzbekistan" Union of Writers.T-2006, 51-54b.
3. 3. Ishmuhamedov R., Abdukadirov A., Pardayev A. Innovative technologies in education T.: Iste'dod, 2008, p. 14-19.
4. D.A. Ahatova, N. Alikulova "Pedagogy" OIM 2019
5. • https://unesdoc.unesco.org/ (UNESCO – Education and ICT in teaching resources)
6. https://www.oecd.org/education/ (OECD – Education innovation and policy research)
7. https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/educational-technology (Educational technology scientific articles)
8. https://www.researchgate.net/topic/Educational-Technology (Pedagogical innovations and research papers)
9. https://www.edutopia.org/technology-integration (Modern teaching methods and interactive learning)
10. https://link.springer.com/search?query=innovative+teaching+methods (Springer – scientific books and articles on innovative pedagogy

THE ROLE OF ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES IN HIGHER EDUCATION IN UZBEKISTAN: A NEEDS-BASED ANALYSIS

Fatayev Jahongir
MA Student, Bukhara Innovation University, Department of Foreign languages and literature (English)
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667239

Abstract. *The increasing role of English in global education and professional communication has significantly influenced higher education systems worldwide. In Uzbekistan, ongoing reforms in the education sector have placed greater emphasis on foreign language competence, particularly English, as a key factor for academic and professional development. Within this context, English for Specific Purposes (ESP) has emerged as an important pedagogical approach aimed at aligning language instruction with learners' disciplinary and occupational needs.*

This study investigates the role of ESP in Uzbek higher education institutions through a qualitative needs-analysis framework. Data were collected from students and ESP instructors representing non-linguistic disciplines, including engineering, economics, and medical sciences, using questionnaires, semi-structured interviews, and classroom observations. Thematic analysis was applied to interpret the findings.

The results reveal that ESP contributes significantly to the development of students' professional vocabulary, reading comprehension of subject-specific texts, and oral communication confidence in academic and workplace contexts. Additionally, ESP increases learner engagement due to its direct relevance to future professional tasks. However, several challenges were identified, such as insufficiently developed teaching materials, limited teacher training in ESP methodology, and weak interdisciplinary collaboration.

The study concludes that improving ESP implementation requires systematic curriculum development, continuous teacher training, and stronger integration of authentic professional content into language teaching practices.

Keywords: *ESP, higher education, Uzbekistan, needs analysis, academic English, professional communication*

1. Introduction

In recent decades, English has shifted from being a foreign language subject to becoming a global tool for education, research, and professional communication. This transformation has had a direct impact on higher education systems, particularly in countries where English is not the primary language of instruction.

Uzbekistan is currently undergoing significant reforms in its higher education sector. One of the key priorities of these reforms is improving foreign language proficiency among university graduates. As a result, English is no longer viewed only as a general academic subject but also as a necessary skill for academic mobility, research participation, and employment opportunities.

Despite these efforts, a clear gap remains between General English instruction and the actual language demands of specific academic disciplines. Students in fields such as engineering,

medicine, business, and information technology often require specialized vocabulary, discipline-specific communication strategies, and genre-based writing skills that are not sufficiently covered in traditional language courses.

English for Specific Purposes (ESP) addresses this gap by focusing on learners' specific academic and professional needs. Rather than teaching English as a general system, ESP emphasizes functional language use in real-life contexts. This study explores how ESP is implemented in Uzbek higher education institutions and evaluates its effectiveness, challenges, and pedagogical implications.

2. Literature Review

2.1 Conceptualization of ESP

English for Specific Purposes has been widely recognized as a needs-driven approach to language teaching. Hutchinson and Waters (1987) define ESP not as a product but as an approach grounded in the question of why learners need English. This perspective shifts the focus from language form to language function, emphasizing the importance of goal-oriented instruction.

Dudley-Evans and St John (1998) further develop this concept by highlighting three key characteristics of ESP: (1) it is designed to meet specific learner needs, (2) it makes use of underlying methodology and activities of the discipline it serves, and (3) it is centered on the language appropriate to these activities. They also argue that ESP is flexible and continuously evolving depending on learners' professional contexts.

2.2 Needs Analysis as the Core of ESP

Needs analysis is widely considered the foundation of ESP course design. According to Richards (2001), effective curriculum development must begin with a systematic investigation of learners' linguistic and communicative needs. Without such analysis, language instruction risks becoming irrelevant to students' academic or professional goals.

Brown (2016) emphasizes that needs analysis should include multiple dimensions, such as target situation needs (what learners will need to do in real contexts), learning needs (how learners prefer to learn), and present situation analysis (current proficiency levels). This multidimensional approach ensures that ESP courses are both realistic and pedagogically effective.

In addition, Basturkmen (2010) argues that needs analysis should not be viewed as a one-time activity but rather as an ongoing process that informs continuous curriculum adjustment.

2.3 ESP and Learner Motivation

One of the most frequently discussed advantages of ESP is its impact on learner motivation. When language learning is directly connected to students' academic disciplines, learners tend to perceive it as more meaningful and relevant. This relevance increases intrinsic motivation and reduces language anxiety.

Research in applied linguistics suggests that students are more likely to engage actively in learning when they can see a clear connection between classroom activities and their future professional roles. In ESP settings, this connection is often achieved through authentic materials, such as academic articles, technical manuals, and case studies.

2.4 ESP in Higher Education Contexts

Globally, ESP has been widely implemented in universities to support discipline-specific communication. In European and Asian contexts, ESP courses are often integrated into curriculum structures as compulsory components for non-language majors.

However, implementation varies significantly depending on institutional resources, teacher expertise, and curriculum design. In many developing educational systems, ESP is still in a transitional phase, where traditional General English approaches dominate, and ESP practices are only partially integrated.

2.5 ESP Development in Uzbekistan

In Uzbekistan, ESP is gaining increasing attention within higher education reforms. Universities have begun introducing discipline-specific English courses, particularly in technical and professional fields. However, research indicates that the implementation is often inconsistent.

One of the main issues is the lack of standardized ESP curricula tailored to local academic needs. In many cases, imported textbooks do not fully reflect the linguistic and professional realities of Uzbek students. Additionally, ESP instructors often face challenges related to insufficient training in both linguistic methodology and subject-specific knowledge.

Another important limitation is the weak collaboration between language departments and subject-area departments. This lack of integration reduces the effectiveness of ESP instruction and limits opportunities for authentic interdisciplinary learning.

3. Methodology

Qualitative design; students + teachers; questionnaires, interviews, observation; thematic analysis.

4. Results and Discussion

The findings indicate that ESP is widely perceived by both students and instructors as more relevant than General English, primarily because it is closely aligned with learners' academic and professional needs. Students reported higher levels of engagement and motivation when lessons included discipline-specific content such as technical vocabulary, case studies, and field-related texts. This relevance not only improves participation but also supports the development of practical communication skills required in real-life contexts.

At the same time, the study reveals several challenges that limit the effectiveness of ESP implementation. A major concern is the lack of locally appropriate teaching materials that reflect the actual academic and professional environments of Uzbek students. In addition, many instructors have limited formal training in ESP methodology, which affects course design and delivery. Another important issue is the weak collaboration between language teachers and subject specialists, resulting in less integrated and less authentic learning experiences.

Overall, while ESP demonstrates clear pedagogical value, its impact remains constrained by these systemic and institutional limitations.

5. Conclusion

ESP has become an important element of higher education in Uzbekistan, helping bridge the gap between general English instruction and students' real academic and professional needs. The study shows that ESP increases learner motivation, improves discipline-specific language skills, and better prepares students for future careers.

However, its effectiveness is still limited by challenges such as insufficient teaching materials, lack of specialized teacher training, and weak interdisciplinary cooperation. These findings suggest that improving ESP requires more than classroom-level changes; it needs structured curriculum development and stronger institutional support.

With targeted reforms—particularly in teacher training, materials development, and collaboration—ESP can play a key role in enhancing the quality and relevance of higher education in Uzbekistan.

References

1. Basturkmen, H. (2010). *Developing courses in English for specific purposes*. Palgrave Macmillan.
2. Brown, J. D. (2016). *Introducing needs analysis and English for specific purposes*. Routledge.
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for specific purposes*. Cambridge University Press.
4. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for specific purposes: A learning-centered approach*. Cambridge University Press.
5. Richards, J. C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge University Press.

TARIX TA’LIMI DARS JARAYONLARIDA INTERFAOL USULLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Qayumov Toshpo‘lot Tohirovich
Buxoro Innovatsiyalar universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667252

O‘zbekiston Respublikasining o‘z milliy istiqloliga erishganidan keyin xalq ta’limimiz sistemasida sodir bo’lgan islohotlar natijasida vujudga kelgan akademik liseylar ochilishlari, kasb-hunar kollejlari ham salmoqli o‘rinni egallamoqda.

Shunday tipdagi o‘quv yurtlarida, maktablarda dars samaradorligini oshirib borish nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham ana shu tipdagi maktablarda dars beradigan har bir pedagog darsning hal qiluvchi rol o‘ynashiga alohida e’tibor bermog‘i lozim. E’tibor birinchi galda asosiy o’rganiladigan mavzuni sinfda hal etishga, ta’lim-tarbiyani o’quvchilarni o‘rab turgan ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘lab o‘rganishda namoyon bo’lmog‘i lozim.

Tarix darsining samaradorligida rentabelli darslik muhim rol o‘ynashi sir emas. Biroq darslik qanchalik takomillashgan bo‘lmasin o‘qituvchining jozibali ma’ruzasi yoki suhbati o‘rnini egallab olmaydi. Darslik hayotning hamma tomonlarini o‘z ichiga qamrab olish imkoniyatiga ega bo‘lmaydi. O‘qituvchi dars davomida u yoki bu mavzuni bayon etishda ijodiy yondoshmog‘i, o‘rganilayotgan tarixiy davrni turmush bilan uzviylikda bog‘lab o‘rganishga erishmog‘i lozim.

Tarix darsi, uning xillari va qurilish xususida bayon etilgan ma’ruzada

O‘zbekiston Respublikasidagi ilg‘or tajribalar asos qilib olindi. Shunday ekan, pedagoglar tarix darsini ‘tishga kirishar ekan, doimo izlanish yo‘lida bo‘lib, tarix darslarining takomillashib borishiga o‘z hissalarini qo‘shmog‘i lozim.

Umumta’lim maktabi tizimida o‘quvchilarda tarixiy bilimlarga nisbatan qisqartirilgan va soddalashtirilgan yo‘llar bilan amalga oshiriladi.

Maktab ta’limida tarixiy bilimlarni shakllantirish uchun tarix fani tizimida jamg‘arilgan, tahlil etilgan va umumlashtirilgan ulkan materialardan faqatgina minimumi, ya‘ni maktabda ta’limiy tarbiyaviy va rivojlanib boruvchi ta’lim vazifalarini hal etish uchun pedagogik jihatdan zarur bo‘lgan tushunchalargina tanlab olinadi. Ko‘p hollarda tarix ta’limida bilimlar adaptatsiya qilingan, ya’ni soddalashtirilgan va bir tizimga solingan holda bayon etiladi. Tarixni bilish ko‘pincha sezish va qabul qilish, ko’rish va eshitib idrok etishga asoslanadi.

Tarixiy voqealar to‘g‘risidagi bilimlar turli tarixiy axborotlardan olinadi. Shuning uchun ham tarixiy bilimlar manbai turlicha bo’lishi mumkin. Bu borada ko‘rgazmalikni, ko‘rgazmalar, tematik xaritalar, shuningdek, tarixiy hujatlarning roli beqiyos kattadir. Boshqa predmetlarga nisbatan tarixiy bilimlarni shakllantirishda tarixiy voqealarni og‘zaki bayon etish (hikoya formasi) va yozma ravishda bayon etish (referatlar) katta rol o’ynaydi.

O‘quvchilar tomonidan faktik bilimlarni o‘zlashtirib olish uchun ularni tafakkur etishdan ajratilgan holda emas, balki bir butun uyg‘unlikda, yagona bir jarayon sifatida amalga oshirilib boriladi.

Tarixiy bilimlarni shakllanishida tarixiy faktlar mohiyati quyidagicha namoyon bo‘ladi:

- tarixiy hodisalar genezisi, ya‘ni ularni vujudga kelishi va rivojlanishida;
- ijtimoiy hayotda o‘ziga xoslik va umumiylikda;
- tarixiy jarayon va boshqa shunga o‘xshash bilimlar qonuniyatlarini tarix fani tomonidan ochilishi va o‘qish jarayonida o‘quvchilar tomonidan dars jarayonida yoki ularning o‘qituvchi rahbarligida olib borgan mustaqil ishlari jarayonida o‘zlashtirib olinishi kerak.

Shuni alohida qayd etib o‘tish kerakki, tarixiy tushunchalarni shakllantirish birinchi galda tarixiy faktlarni bilishga, shuningdek konkret yirik obrazlarga suyanmoqni taqozo etadi.

Tarixni bilish jarayoni tarixiy faktlarni o‘zlashtirishdan boshlanadi.Tarixiy faktlarni o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular hech qachon aynan takrorlanmaydi. Shu bilan birga o‘quvchilar tomonidan alohida tarixiy faktlarni bilib olish tarixni o‘zlashtirdi degan tushunchani ifoda etmaydi. Faktlar orasida mantiqiy aloqadorlik bo‘lmasa, u holda faktlarning oddiy majmuasi bilimlarni formallashtiradi va tarixiy materiallarni ongli ravishda o‘zlashtirilishiga xalaqit beradi. Shunday qilib tarixni o‘rganish jarayonida faktlar shunchaki o‘rganilmasdan, balki ular orasidagi zarur aloqalarni taqqoslash, aniqlash va ma’lum darajada sistemalashtirib o‘zlashtirishni ta’min etmog‘i kerak.

Tarixiy faktlar son-sanoqsiz bo‘lishi mumkin. Biroq, tarix o‘qitish jarayonini samarali olib borish uchun ularni aniq belgilab olmoq zarur.

Tarixiy faktlar ikki xil xarakterda bo‘lishi mumkin. Birinchidan, ayrim tarixiy faktlar yagona voqeani aks ettirib, tarixda faqat ma’lum sharoitda bir marotaba, ma’lum davrdagi shaxslarning ishtirokida, qat’iy chegaralangan makon va zamonda sodir bo‘ladi.

Ikkinchidan tarixiy faktlar o‘zlarida ma’lum tarixiy davr yoki zamon xususiyatlarini aks ettiradi. Shuni alohida qayd etish lozimki, faktlar o‘zlarining hajmi, murakkabligi va mohiyati bilan bir-birlaridan farq qiladi.

Dars jarayonida tarixiy faktlarni bayon etib borish o‘z navbatida ularning muhimligiga bog‘liq bo’ladi. Tarixiy jarayonni rivojlanib borishini ifodalaydigan va bir vaqtda shu vaqt asosida tarix kursini boshqaruvchi g‘oyalari shakllanishini ta’minlaydigan asosiy faktlar birmuncha to‘la yoritilib, asosiy bo‘lmagan, lekin o‘rganilayotgan asosiy faktlar bilan ichki mantiqiy aloqa bog‘lash uchun foydalanishi mumkin bo‘lgan ikkinchi darajali faktlar birmuncha umumlashtirilgan formada o‘rganilsa ham bo‘ladi. Shunday qilganda tarixiy bilimlarni o‘rganish ongli, mustahkam va sistemali amalga oshirilib boriladi.

Voqea va hodisalar orasidagi aloqalar, takrorlanmas faktlar, voqealarni va ayrim olingan faktlarni o‘rganish tipik faktlar va hodisalarni o‘zlashtirib olishga yordam beradi.

Tarixiy hodisalarni atroflicha ochib berish tarixiy voqealarning keltirib chiqargan sabablar va u yoki bu tarixiy masala yuzasidan keltiriladigan xulosa va umumlashtiruvchi fikrlar aniq tarixiy faktlarga asoslanmasa, bunday dars sotsiologiyaga aylanadi xolos. Mazkur o‘rinda tarixiy faktlarni bilish uchun ularni sinchiklab o‘rganish, bir tarixiy shaxs yoki butun bir xalqqa baho berishda masalaga taalluqli fikrlarni taqqoslab ko‘rish lozim.

O‘quvchilarga tarixiy tushunchalarni qanchalik boy, rang-barang va sistemalashtirilgan bo‘lsa, ular yangi tarixiy materiallarni o‘zlarida mavjud bo‘lgan tarixiy bilimlar tizimiga shunchalik tez va chuqur o‘zlashtirib oladilar.

Tushuncha, jumladan tarixiy tushunchalar faqatgina bilish natijasidagina shakllanmasdan, balki tafakkur etishning formasi ham hisoblanadi.

Tarixiy bilimlarni izlab borish jarayonida o‘quvchilar tafakkuri konkretlikdan umumlashtirilgan jarayonga, yana qaytadan umumlashtirilgan birmuncha yuqori darajadagi bilim asoslariga tayangan holda konkretlikka qarab harakat qiladi. Shuning asosida o‘quvchiga

ilgaridan ma’lum bo‘lgan faktlar va ularga yondoshish, shuningdek, tarix ilmi taraqqiyoti munosabati bilan kashf etilgan yangi faktlar, ashyoviy dalillarga yondoshish munosabatlari yangicha tafakkur etiladi, asta-sekin takomillashib boradi. Bu jarayon o‘zbek xalqining o‘z istiqloliga erishgan bugungi kunida, ayniqsa, katta ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi.

Tarix ta’limida konkretlikdan umumiylikka o‘tish va aksincha umumiylikdan konkretlikka o‘tish oddiy aylanishgina bo‘lib qolmasdan, balki o‘quvchilarni tarixiy bilimlarni hamda aqliy kamolotlarini oddiydan murakkabga qarab muttasil rivojlanib borish jarayonidir.

Ilmiy-uslubiy va didaktik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim jarayonida

o‘quvchilarni tarixiy bilimlarni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlari ortib boradi.

O‘quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirishda o‘quvchilarning o‘quv faoliyatlariga o‘qituvchi tomonidan mohirlik bilan rahbarlik qilish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarix o‘rganish samaradorligini oshirish asosan o‘quv jarayoniga to‘g‘ri rahbarlik qilishdan iborat bo‘lib, bu jarayon asosan quyidagi holatlarni o‘z ichiga oladi:

1. O‘quvchilarni bilish faoliyatlarini tarixiy bilim manbalari bilan ta’minlash. O‘quvchilarga tarixiy bilim manbalarining asosiy poydevori va muhim tomonlarini ilmiy asosda shakllantirish birinchi galda tarix o‘qituvchisining o‘zini ana shunday bilimlarni nazariy va amaliy jihatdan egallashlarini, shuningdek, ana shu bilimlarni o‘quvchilar ongiga yetkaza bilishning optimal uslublari bilan qurollangan bo‘lmog‘i kerak.

2. O‘quvchilarni o‘rganiladigan tarixiy materialga nisbatan ruhiy holatlarini yo‘naltira bilish, ularda tarixiy bilimlarga bo‘lgan qiziqishlarni faol uyg‘otib borish, dars jarayonida o‘quvchilarni mustahkam, barqaror diqqat-e’tiborlarini tashkil eta bilish, nihoyat ularda mustaqil tafakkur etish ko‘nikmalarini shakllantirish kasb-hunar bilim yurti o‘quvchisining pedagogik faoliyatida asosiy o‘rinni egallamog‘i kerak. Tarix o‘rganish jarayonidagi bu vazifalar o‘rganilayotgan mavzuga turli vositalar yordamida yondoshishni taqozo etadi. Darslik matndan tashqari mavzuga oid materiallarni tanlash, kurslararo va predmetlararo aloqa bog‘lash, badiiy adabiyot va davriy matbuot asarlaridan maqsadga muvofiq foydalanish o‘quvchilarning mavzu yuzasidan mustaqil ishlarini faol tashkil etib borish shular jumlasidandir.

3. Dars jarayonida o‘quvchilar tomonidan tarixiy bilimlarni o‘zlashtirishga, idrok etishga o‘qituvchining bevosita va sistemali rahbarlik qilishi mazkur muammoni ijobiy hal etishning asosiy shartlaridan hisoblanadi. Mazkur o‘rinda

o‘qituvchidan o‘quvchilarni dars jarayonida o‘rganilayotgan mavzudagi asosiy

(yo‘naltiruvchi g‘oya, tayanch bilim) masalani, ya‘ni bilishlari shart bo‘lgan tarixiy masalani alohida qayd etishi, darslikda bo‘lsa turilicha yozuvlarda bayon etilgan materialni, og‘zaki bayon etilgan bo‘lsa innovatsiyani, mavzuni bayon etish rejasini tuzishni, xaritada u yoki bu yo‘nalishlarini aniq ko‘rsatib berishni taqazo etadi. Eng asosiysi o‘qituvchi bu jarayonda o‘quvchilarning darslik matni ustida ishlashi bo‘lmasin, tarixiy hujjatlar, davriy matbuot, va badiiy adabiyot asarlarini mustaqil tahlil etishni mustaqil faollashtirmog‘i lozim.

4. O‘qituvchi o‘quvchilarni tarixiy materialni bilish jarayonini hamma bosqichlaridagi tafakkurlariga mohirlik bilan rahbarlik qilib bormog‘i lozim. Bu rahbarlik birinchi galda yangi materialni bayon etishda, uni mustahkamlashda, uy vazifasini bajarish va umumiy takrorlash darslarida o‘qituvchining diqqat markazida bo‘lmo‘i kerak. Ayniqsa, o‘quvchilarning bilish tafakkurlarini idora etish va boshqarish ular tomonidan nazariy masalalarni o‘zlashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur o‘rinda kuzatilgan maqsad o‘quvchilar tarixiy faktlardan olgan bilimlari majmuasidan aniq nazariy xulosa chiqarishga erishsinlar, tarixiy faktlarning nazariy ifodasini mustaqil sharhlash imkoniyatiga ega bo‘lsinlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Абдуллаева Д.С. Миллий тарихий хотиранинг моҳияти ва ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари (ижтимоий-фалсафий таҳлил). Дис… фал. фан. ном. – Т., 2006. – 155 б.
2.Абдуллаева Д.С. Миллий тарихий хотиранинг моҳияти ва ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари (ижтимоий-фалсафий таҳлил). Дис… фал. фан. ном. – Т., 2006. – 155 б.
3.Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti.: Dis. ... ped.fan.dok. – T., 2007. – 305 b.
4. Botirova S. O‘zbekiston tarixini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda kommunikativ va nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi (8-sinf misolida). Diss. ped. fan. bo‘yicha fal. dok. – Toshkent, 2024. – 150 b.
5. Davlatov O.G‘. Talabalarda axborot xavfsizligini ta’minlash kompetentligini tarixiy-madaniy meros vositasida rivojlantirish: Avtoref. ped.fan.bo‘yicha fal.dok. – Toshkent, 2018. – 57 b.
6. “Darsni kuzatish va tahlil qilish” yo‘riqnomasi. Respublika ta’lim markazining 2018 yil 29 iyundagi 2-sonli pedagogika ilmiy-metodik kengashi yig‘ilishida muhokama qilingan va foydalanishga tavsiya etilgan. Tuzuvchi: I.Mannapova. Toshkent-2018. –B. 93.
7. Djuraev R.H. Ta'limda interfaol texnologiyalar. –Toshkent, 2010. – 87 b.
8. G‘afforov Ya. Tarix o‘qitish metodikasi. Darslik. –Toshkent, “Olmaliq kitob buziness”. 2023. -392 bet.
9. Фарберман Б.Л. “Илғор педагогик технологиялар” Тошкент- 2000.-Б.39-43.

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi[1], Xojimurodova Sug‘diyona Anorboy qizi[2]
[1]Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi,
[2]Buxoro innovatsiyalar universiteti “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20667267

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati, ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish yo‘llari hamda samaradorligi yoritilgan. Unda zamonaviy raqamli vositalar yordamida o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish va dars jarayonini interaktiv tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Maqola boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun mo‘ljallangan.*

Kalit so‘zlar. *Boshlang‘ich ta’lim, ona tili darsi, raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv ta’lim, elektron resurslar, vizual ta’lim, innovatsion metodlar, raqamli platformalar*

Annotation. *This article discusses the pedagogical significance of using digital technologies in primary school mother-tongue lessons, the ways they can be integrated into the educational process, and their effectiveness. It provides practical recommendations on improving pupils’ literacy, developing their speech competencies, and organizing interactive learning through modern digital tools. The article is intended for primary school teachers, methodologists, and students specializing in pedagogy.*

Keywords: *Primary education, mother-tongue lesson, digital technologies, information and communication technologies, interactive learning, electronic resources, visual learning, innovative methods, digital platforms.*

Аннотация. *В данной статье раскрываются педагогическое значение использования цифровых технологий на уроках родного языка в начальных классах, пути их интеграции в учебный процесс и эффективность применения. Представлены практические рекомендации по повышению грамотности учащихся, развитию их речевых компетенций и организации интерактивного обучения с помощью современных цифровых средств. Статья предназначена для учителей начальных классов, методистов и студентов педагогических направлений.*

Ключевые слова: *Начальное образование, урок родного языка, цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, интерактивное обучение, электронные ресурсы, визуальное обучение, инновационные методы, цифровые платформы.*

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish hamda raqamli transformatsiyani jadallashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev o‘z nutqlarida ta’lim sohasini rivojlantirish, ayniqsa, maktab ta’limini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish zarurligini alohida ta’kidlab kelmoqda. Jumladan, “Ta’lim — kelajagimiz poydevori” degan g‘oya asosida ta’lim tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy

etish, o‘qitish metodlarini yangilash va o‘quvchilarning raqamli savodxonligini oshirish dolzarb vazifa sifatida belgilangan[4].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan farmon va qarorlarida, xususan, umumiy o‘rta ta’lim sifatini oshirish, raqamli ta’lim muhitini yaratish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda ta’limni rivojlantirishga oid qarorlarda maktablarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, elektron ta’lim resurslarini ko‘paytirish va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan[3].

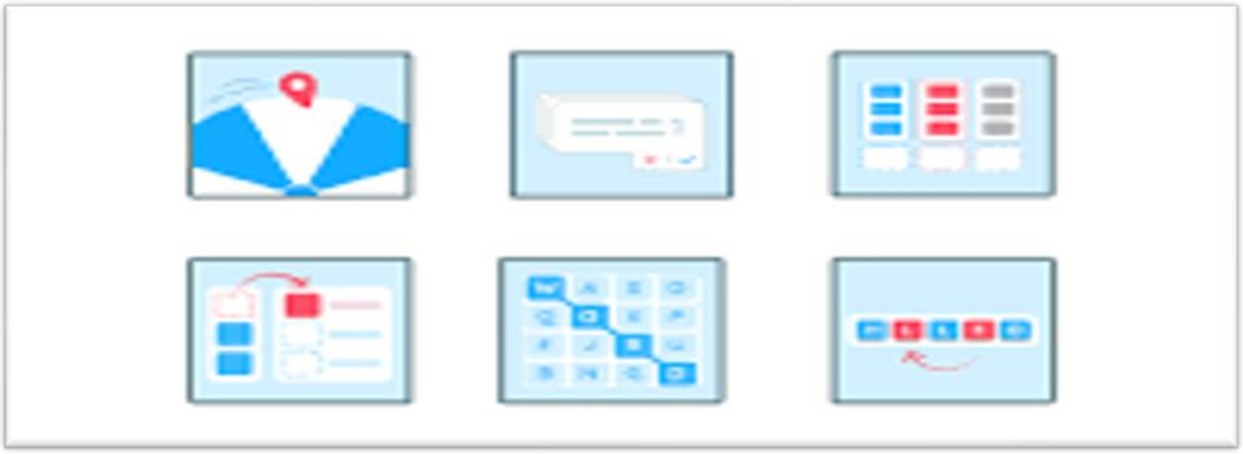
Boshlang‘ich ta’lim bosqichi esa butun ta’lim tizimining poydevori bo‘lib, aynan shu bosqichda o‘quvchilarda o‘qish-yozish ko‘nikmalari, nutq madaniyati, mantiqiy fikrlash va mustaqil o‘rganishga bo‘lgan munosabat shakllanadi. Ayniqsa, ona tili darslari o‘quvchilarning savodxonligi, so‘z boyligi va fikrini to‘g‘ri hamda ravon ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois, ona tili darslarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, ularni raqamli texnologiyalar bilan boyitish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi[2].

Bugungi kunda ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayoni jadal sur’atlarda rivojlanib bormoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf bosqichida o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni faol o‘qitish jarayoniga jalb etish hamda mustaqil fikrlashga o‘rgatishda raqamli texnologiyalarning o‘rni beqiyosdir. Ona tili darslarida raqamli vositalardan foydalanish nafaqat mavzuni tushuntirishni osonlashtiradi, balki o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini, o‘qish va yozish savodxonligini, mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Ona tili darslarida foydalaniladigan raqamli texnologiyalar

Wordwall — ta’lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi zamonaviy raqamli ta’lim platformalaridan biridir. Ushbu platformadan foydalanish o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, darsdagi faolligini oshirish hamda o‘yin elementlari orqali ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Wordwall baholash va takrorlash jarayonlarini yanada qulay va samarali tashkil etish imkonini beradi.

2-rasm. Wordwall platformasi

Wordwall platformasi darsning turli bosqichlarida samarali qo‘llanadi. Jumladan, u yangi mavzuni mustahkamlash, o‘tilganlarni takrorlash va umumlashtirish, nazorat va diagnostika ishlarini tashkil etish, uy vazifalari hamda mustaqil ta’lim jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, “brain break” (aqliy tanaffus) faoliyatlarini o‘tkazishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi yana ham ortadi. **4-sinf ona tili darsidagi “Sifat so‘z turkumi” mavzusida qo‘llab ko‘rsatib o‘tamiz.** Bu uchun o‘qituvchi Wordwall platformasida topshiriq tayyorlab keladi. Elektron doskada darsda o‘quvchilar mavzuni mustahkamlaydi.

2-rasm. Wordwall platformasida qilingan topshiriqlarga namuna

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta’lim talablaridan kelib chiqadigan muhim pedagogik zarurat hisoblanadi. Raqamli vositalar dars jarayonini ko‘rgazmali, interaktiv va samarali tashkil etish imkonini berib, o‘quvchilarning til materialini chuqurroq va ongli o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, slaydli taqdimotlar, videodarslar, animatsiyalar, interaktiv mashqlar, onlayn testlar va raqamli platformalar o‘quvchilarning diqqatini jalb etib, ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida ona tili darslarida tinglab tushunish, o‘qish, yozish va gapirish kabi nutq faoliyati turlarini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Masalan, audio va video materiallar o‘quvchilarning eshitish orqali idrok etish ko‘nikmalarini mustahkamlasa, interaktiv matnlar va elektron mashqlar o‘qish savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli muhitda bajariladigan yozma topshiriqlar va testlar o‘quvchilarning imlo savodxonligini, grammatik bilimlarini va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida raqamli texnologiyalardan oqilona va maqsadli foydalanish o‘quvchilarda tilga oid kompetensiyalarni shakllantirish, o‘qish va yozish savodxonligini rivojlantirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashni kuchaytirish hamda ta’lim sifatini oshirishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, raqamli vositalarni metodik jihatdan to‘g‘ri tanlash va ularni dars mazmuniga samarali integratsiya qilish bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni, 2019-yil 29-aprel. – [Elektron resurs]. – URL: https://lex.uz/docs/4321419 (murojaat sanasi: 30.06.2025).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2019.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 464 b.
5. Abdullayeva, B.S., Qayumova, Sh.T., Qayumova, O.B. Ona tili o‘qitish metodikasi: O‘quv qo‘llanma – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 172 b.
6. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari .“Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiya, Aprel, 2024.
7. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.
8. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.
9. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ta’limdagi ilmiy islohotlar va izlanishlarning Yangi O‘zbekiston taraqqiyotidagi o‘rni va rivojlanish omillari” ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1-son, fevral, 2025 yil, 71-75-b.
10. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qish savodxonligiga oid bilimlarini rivojlantirishda xorij tajribasi, “Ta’limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari” respublika onlayn ilmiy-amaliy konferensiyasi .08.2023, 34-b.
11. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning pedagogik-psixologik jihatlari, “ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE” international scientific-online conference. 05.2024,186-b.
12. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tili va o‘qish savodxonligi faniga oid bilimlarini takomillashtirish, “Teory and analytical aspects of recent research” Turkey international scientific-online conference. March, 2023, 80-b.

KIBERXAVFSIZLIK ASOSLARI BO‘YICHA ONLAYN TRENINGLAR YARATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Abduraxmanova Madinabonu
Buhoro innovatsiyalar universitetining ta'limda axborot texnologiyalari guruhining 1-kurs magistiri

https://doi.org/10.5281/zenodo.20675166

Annotatsiya. *Ushbu tezisda kiberxavfsizlik asoslari bo‘yicha onlayn treninglar yaratishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Kiberxavfsizlik ta’limi faqat texnik tushunchalarni yetkazish jarayoni emas, balki foydalanuvchida raqamli xavflarni anglash, axborotni himoyalash, xavfsiz xatti-harakatni tanlash, tahdidni aniqlash va hodisaga to‘g‘ri munosabat bildirish kompetensiyasini shakllantiradigan pedagogik tizim sifatida talqin etiladi. Tezisda kompetensiyaviy yondashuv, riskka asoslangan fikrlash, modulli o‘qitish, interfaol topshiriqlar, simulyatsiya, amaliy keyslar, diagnostik baholash va korporativ axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish masalalari yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *kiberxavfsizlik, onlayn trening, axborot xavfsizligi, raqamli kompetensiya, kiberxavfsizlik madaniyati, interfaol o‘qitish.*

Аннотация. *В данной тезисной работе анализируются научно-теоретические основы создания онлайн-тренингов по основам кибербезопасности. Образование в сфере кибербезопасности рассматривается не только как процесс передачи технических знаний, но и как педагогическая система, формирующая у пользователей компетенции по осознанию цифровых угроз, защите информации, выбору безопасного поведения, выявлению угроз и правильному реагированию на инциденты. В тезисе освещаются вопросы компетентностного подхода, риск-ориентированного мышления, модульного обучения, интерактивных заданий, симуляций, практических кейсов, диагностического оценивания и формирования корпоративной культуры информационной безопасности.*

Ключевые слова: *кибербезопасность, онлайн-тренинг, информационная безопасность, цифровая компетенция, культура кибербезопасности, интерактивное обучение.*

Abstract*. This thesis analyzes the scientific and theoretical foundations for developing online training programs on the basics of cybersecurity. Cybersecurity education is interpreted not only as a process of delivering technical knowledge, but also as a pedagogical system that develops users’ competencies in understanding digital threats, protecting information, choosing safe behavior, identifying threats, and responding appropriately to incidents. The thesis highlights issues related to the competency-based approach, risk-based thinking, modular learning, interactive tasks, simulations, practical case studies, diagnostic assessment, and the development of a corporate information security culture.*

Keywords: *cybersecurity, online training, information security, digital competence, cybersecurity culture, interactive learning.*

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot va elektron xizmatlar kengaygan sari kiberxavfsizlik faqat axborot texnologiyalari mutaxassislarining tor kasbiy sohasi bo‘lib qolmayapti. Elektron pochta, bulutli

xizmatlar, onlayn bank, masofaviy ta’lim, elektron hujjat aylanishi, korporativ platformalar va mobil ilovalardan foydalanayotgan har bir shaxs kiberxatarlar bilan to‘qnashadi. Parolni noto‘g‘ri boshqarish, fishing havolasini ochish, zararli faylni yuklab olish, maxfiy ma’lumotni himoyasiz uzatish yoki hodisa haqida o‘z vaqtida xabar bermaslik butun tashkilot xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin. ISO/IEC 27001:2022 axborot xavfsizligi menejment tizimi talablarini belgilovchi xalqaro standart bo‘lib, tashkilotlarda axborot xavfsizligini yaratish, joriy etish, qo‘llab-quvvatlash va doimiy yaxshilash uchun asos beradi [1].

Kiberxavfsizlik asoslari bo‘yicha onlayn treninglar yaratish zarurati ikki omil bilan bog‘liq. Birinchi omil — tahdidlarning tez yangilanishi. Ikkinchi omil — foydalanuvchi xatolari axborot xavfsizligidagi eng zaif bo‘g‘inlardan biri bo‘lib qolayotgani. NIST Cybersecurity Framework 2.0 tashkilotlarga kiberxavfsizlik risklarini tushunish, baholash, ustuvorlashtirish va kommunikatsiya qilishda qo‘llaniladigan amaliy yo‘riq sifatida taqdim etilgan [2]. Trening yaratish jarayonida aynan mana shu riskka asoslangan yondashuv pedagogik maqsadga aylanishi kerak: tinglovchi faqat “kiberxavfsizlik nima” degan savolga javob bermasligi, real vaziyatda xavfsiz qaror qabul qila olishi lozim.

ASOSIY QISM

Kiberxavfsizlik bo‘yicha onlayn treninglarning ilmiy-nazariy poydevori kompetensiyaviy yondashuvga tayanadi. Kompetensiya bilim, ko‘nikma, amaliy xatti-harakat, mas’uliyat va vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatining birligidir. Kiberxavfsizlikda bilim darajasida tinglovchi fishing, zararli dastur, autentifikatsiya, shifrlash, zaxira nusxa, ijtimoiy muhandislik, ma’lumotlar maxfiyligi kabi tushunchalarni anglaydi. Ko‘nikma darajasida u kuchli parol yaratadi, ikki bosqichli autentifikatsiyani yoqadi, shubhali havolani tekshiradi, qurilmani yangilaydi, maxfiy faylni himoyalangan kanal orqali uzatadi. Xatti-harakat darajasida esa tahdidga duch kelganda xavfsiz yo‘lni tanlaydi, o‘z vaqtida xabar beradi va tashkilot siyosatiga rioya qiladi.

Onlayn trening mazmuni xalqaro kompetensiya ramkalariga mos qurilganda ilmiy asos kuchayadi. NIST NICE Framework kiberxavfsizlik ishini vazifalar, bilimlar va ko‘nikmalar orqali tasniflovchi umumiy leksika sifatida ishlab chiqilgan. NIST izohiga ko‘ra, mazkur ramka kiberxavfsizlik kadrlari va ish faoliyatini aniqlash, rivojlantirish hamda saqlab qolish bo‘yicha muloqotni yaxshilashga xizmat qiladi [3]. ENISA tomonidan ishlab chiqilgan European Cybersecurity Skills Framework esa kiberxavfsizlik bo‘yicha professional rollar, zarur ko‘nikmalar va kompetensiyalarni umumiy tushunish uchun ochiq yevropa vositasi sifatida tavsiflanadi [4]. Mazkur manbalar onlayn treninglarda mavzularni tasodifiy tanlamasdan, aniq kompetensiyalar va natijalar bo‘yicha loyihalash zarurligini ko‘rsatadi.

Kiberxavfsizlik asoslari bo‘yicha onlayn treningning asosiy maqsadi axborotni yodlatish emas, xavfsiz raqamli xulqni shakllantirishdir. Shu sababli trening modullari uch darajada qurilishi maqsadga muvofiq. Birinchi daraja — bazaviy tushuncha va xavf manbalarini bilish: kiberxatarlar, zararli dasturlar, fishing, parol xavfsizligi, ijtimoiy muhandislik, tarmoq xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi. Ikkinchi daraja — amaliy harakat: parol menejeri bilan ishlash, shubhali xatni tahlil qilish, brauzer xavfsizlik belgilarini tekshirish, faylni skanerlash, zaxira nusxa yaratish, ruxsatlarni sozlash. Uchinchi daraja — hodisaga munosabat: xabar berish tartibi, zararli havolani bosgandan keyingi qadamlar, yo‘qolgan qurilma bo‘yicha choralar, maxfiy ma’lumot sizib chiqishi ehtimolida mas’ul shaxsga murojaat qilish.

Trening mazmuni modulli tuzilganda tinglovchi o‘zlashtirish jarayonini bosqichma-bosqich boshqaradi. Har bir modul aniq o‘quv natijasi bilan boshlanishi kerak. Masalan, “Fishing

xabarlarini aniqlash” modulida natija quyidagicha belgilanadi: tinglovchi xat jo‘natuvchisi manzilini, domenni, havolani, grammatika va dizayn belgilarini, shoshilinchlik manipulyatsiyasini, ilova fayl xavfini tahlil qila oladi. Modul yakunida tinglovchi besh yoki o‘nta realga yaqinlashtirilgan elektron xat namunasidan xavflilarini aniqlaydi va qarorini asoslaydi. Bunday tuzilma nazariy ma’lumotni amaliy kompetensiyaga bog‘laydi.

Onlayn treninglarda interfaollik markaziy metodik talab hisoblanadi. Kiberxavfsizlikni faqat videoma’ruza orqali o‘rgatish yetarli samara bermaydi, chunki foydalanuvchi tahdid bilan real muhitda to‘qnashganda tez va mustaqil qaror qabul qilishi kerak. Interfaol elementlar sifatida simulyatsiyalangan fishing testlari, virtual laboratoriyalar, tarmoqqa kirish senariylari, “xavfsiz yoki xavfli” tanlov topshiriqlari, incident response rolli mashqlari, qisqa keys tahlili, drag-and-drop sxemalar, parol kuchini baholash, quiz va refleksiv savollardan foydalanish mumkin. Interfaol topshiriq tinglovchini passiv kuzatuvchidan faol qaror qabul qiluvchi subyektga aylantiradi.

Simulyatsiya onlayn kiberxavfsizlik treninglarining eng samarali metodik vositalaridan biridir. Masalan, tinglovchiga korporativ elektron pochta oynasiga o‘xshash muhit ko‘rsatiladi. Unda bir nechta xat bo‘ladi: haqiqiy xabar, fishing xabari, shubhali ilova, noto‘g‘ri domen va ijtimoiy muhandislik manipulyatsiyasi. Tinglovchi har bir xatni ochish, xabar berish, o‘chirish yoki qo‘shimcha tekshirish qarorini tanlaydi. Tizim darhol teskari aloqa beradi. Xato tanlov jazolash uchun emas, o‘rganish uchun ishlatiladi. Mazkur yondashuv xatodan keyingi tahlil orqali xavfsiz xulqni mustahkamlaydi.

Treningni ishlab chiqishda pedagogik dizayn sikli muhim. Birinchi bosqichda tinglovchilar ehtiyoji aniqlanadi: ular xodimmi, talabalarmi, o‘qituvchilarmi, davlat xizmatchilarimi yoki keng jamoatchilikmi. Ikkinchi bosqichda xavf profili aniqlanadi: elektron pochta orqali hujumlar ko‘pmi, bulutli hujjatlar ishlatiladimi, shaxsiy qurilmalar tarmoqqa ulanadimi, maxfiy ma’lumotlar bilan ishlanadimi. Uchinchi bosqichda o‘quv natijalari, modul tarkibi, interfaol topshiriqlar va baholash mezonlari belgilanadi. To‘rtinchi bosqichda trening LMS platformasiga joylanadi. Beshinchi bosqichda natijalar tahlil qilinib, mazmun yangilanadi.

Kiberxavfsizlik treninglarida baholash faqat yakuniy test bilan cheklanmasligi kerak. Diagnostik baholash treningdan oldin tinglovchining boshlang‘ich darajasini aniqlaydi. Formativ baholash modul ichida qisqa savol, interfaol topshiriq va simulyatsiya orqali amalga oshiriladi. Yakuniy baholash esa test, keys yechimi, amaliy harakat va xavfsiz qarorni asoslashdan iborat bo‘lishi mumkin. Natija faqat foiz ko‘rsatkichida emas, kompetensiya profili shaklida chiqarilishi maqsadga muvofiq: “parol xavfsizligi — yuqori”, “fishingni aniqlash — o‘rta”, “hodisa haqida xabar berish tartibi — past”. Bunday tahlil keyingi o‘qitish yo‘nalishini aniq ko‘rsatadi.

Onlayn treninglarda kontent sifati alohida masala hisoblanadi. Kiberxavfsizlik bo‘yicha xatolik, eskirgan tavsiya yoki yuzaki qoida real zarar keltirishi mumkin. Masalan, “parolni tez-tez almashtirish” tavsiyasi ayrim holatlarda foydalanuvchini oddiy, takroriy va oson taxmin qilinadigan parollarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy trening kuchli va noyob parollar, parol menejerlari, ko‘p faktorli autentifikatsiya, yangilanishlar, eng kam ruxsat prinsipi, zaxira nusxa va xabar berish intizomini tushuntirishi kerak. NIST CSF 2.0 da “Govern” funksiyasining alohida kiritilgani kiberxavfsizlik faqat texnik chora emas, boshqaruv, siyosat, mas’uliyat va risklarni muvofiqlashtirish jarayoni ekanini ko‘rsatadi [2].

Kiberxavfsizlik bo‘yicha onlayn treninglar tashkilot madaniyatiga bog‘lanmasa, ular epizodik tadbir bo‘lib qoladi. Treningda o‘rgatilgan harakatlar tashkilotning ichki siyosati,

axborot xavfsizligi tartiblari, hodisa haqida xabar berish kanallari va rahbariyat talablari bilan mos bo‘lishi lozim. Agar treningda “shubhali xat haqida darhol xabar bering” deyilsa-yu, tashkilotda xabar berish kanali noaniq bo‘lsa, o‘quv natijasi amaliy xatti-harakatga aylanmaydi. Shu sababli trening axborot xavfsizligi menejment tizimi, ichki reglamentlar, mas’ullar va real ish jarayonlari bilan integratsiyalashgan holda ishlab chiqilishi kerak.

XULOSA VA MUNOZARA

Kiberxavfsizlik asoslari bo‘yicha onlayn treninglar yaratish ilmiy-nazariy jihatdan kompetensiyaviy yondashuv, riskka asoslangan fikrlash, modulli ta’lim, interfaol metodlar, simulyatsiya, diagnostik baholash va axborot xavfsizligi menejmenti talablariga tayanishi zarur. Bunday treninglar foydalanuvchiga faqat tushuncha bermaydi, balki raqamli muhitda xavfni ko‘rish, xavfsiz qaror qabul qilish, hodisa haqida xabar berish va axborotni mas’uliyat bilan boshqarish malakasini shakllantiradi.

Samarali onlayn trening aniq auditoriya ehtiyoji asosida loyihalanadi, xalqaro standart va kompetensiya ramkalariga moslashtiriladi, real senariy va amaliy keyslar orqali o‘tkaziladi, natijalari esa test bilan birga xulqiy ko‘rsatkichlar asosida baholanadi. Kiberxavfsizlik ta’limini bir martalik kurs sifatida emas, tashkilot xavfsizlik madaniyatini shakllantiruvchi doimiy pedagogik-boshqaruv tizimi sifatida qurish maqsadga muvofiq. Ana shu yondashuv onlayn treninglarni formal axborot yetkazish vositasidan amaliy xavfsizlik kompetensiyasini rivojlantiruvchi mexanizmga aylantiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. ISO/IEC 27001:2022. Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security management systems — Requirements. — Geneva: ISO/IEC, 2022. — 20 p.
2. NIST. The NIST Cybersecurity Framework (CSF) 2.0. — Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology, 2024. — 32 p.
3. Petersen R., Santos D., Smith M.C., Wetzel K.A., Witte G. Workforce Framework for Cybersecurity (NICE Framework). NIST Special Publication 800-181 Revision 1. — Gaithersburg: NIST, 2020. — 43 p.
4. ENISA. European Cybersecurity Skills Framework: User Manual. — Athens: European Union Agency for Cybersecurity, 2022. — 48 p.
5. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. — 2nd ed. — Edmonton: AU Press, 2008. — 484 p.
6. Clark R.C., Mayer R.E. E-Learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning. — 4th ed. — Hoboken: Wiley, 2016. — 528 p.

KIBERHAVFSIZLIK ASOSLARI BO‘YICHA ONLAYN TRENINGLAR YARATISH VA O‘QITUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISH DASTURI

Abduraxmanova Madinabonu
Buhoro innovatsiyalar universitetining ta'limda axborot texnologiyalari guruhining 1-kurs magistiri

https://doi.org/10.5281/zenodo.20675177

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘qituvchilar uchun kiberhavfsizlik asoslari bo‘yicha onlayn treninglar yaratish hamda ularning raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan dasturni ishlab chiqish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda ta’lim muassasalari xodimlarining axborot xavfsizligi bo‘yicha bilim darajasini baholash, asosiy tahdidlarni (fishing, ijtimoiy injeneriya, zararli dasturlar va parol zaifligi) aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan modulli o‘quv dasturi taklif etiladi. Natijalar onlayn treninglar o‘qituvchilarning kiberhavfsizlik bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *kiberhavfsizlik, onlayn trening, raqamli savodxonlik, o‘qituvchilar, axborot xavfsizligi, fishing, masofaviy ta’lim, malaka oshirish.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы создания онлайн-тренингов по основам кибербезопасности для учителей, а также разработки программы, направленной на повышение их цифровой грамотности. Предлагается модульная учебная программа, направленная на выявление основных угроз и их устранение. Результаты показали, что онлайн-тренинги значительно повышают практические навыки учителей в области кибербезопасности.*

Ключевые слова: *кибербезопасность, онлайн-тренинг, цифровая грамотность, учителя, информационная безопасность, фишинг, дистанционное обучение, повышение квалификации.*

Annotation. *This article examines the issues of creating online trainings on the fundamentals of cybersecurity for teachers and developing a program aimed at improving their digital literacy. The study proposes a modular curriculum focused on assessing the level of knowledge of educational staff in information security, identifying key threats (phishing, social engineering, malware and weak passwords) and eliminating them. The results showed that online trainings significantly increase the practical cybersecurity skills of teachers.*

Keywords: *cybersecurity, online training, digital literacy, teachers, information security, phishing, distance learning, professional development.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi o‘quv jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Masofaviy ta’lim platformalari, elektron jurnallar, bulutli xizmatlar va onlayn aloqa vositalaridan foydalanish o‘qituvchilar zimmasiga nafaqat pedagogik, balki axborot xavfsizligi bo‘yicha jiddiy mas’uliyatni ham yukladi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘pgina pedagoglar kiberhavfsizlikning eng oddiy qoidalaridan bexabar bo‘lib, bu esa o‘quvchilar ma’lumotlari, shaxsiy hisob yozuvlari va ta’lim muassasasi axborot

tizimlarining zaifligiga sabab bo‘lmoqda[9]. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ta’lim sohasiga qaratilgan kiberhujumlarning aksariyati aynan inson omili ya’ni xodimlarning savodsizligi yoki ehtiyotsizligi tufayli muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Fishing xabarlarini ochish, ishonchsiz manbalardan fayl yuklab olish, oddiy va takrorlanuvchi parollardan foydalanish kabi xatolar kiberjinoyatchilar uchun keng imkoniyat yaratadi. Shu sababli o‘qituvchilarning kiberhavfsizlik savodxonligini oshirish bugungi kunda davlat axborot xavfsizligi siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda[10].

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari, baholar bazasi, elektron jurnallar va o‘quv resurslari raqamli ko‘rinishda saqlanadi. Ushbu ma’lumotlarning sirligi, yaxlitligi va undan foydalanish imkoniyatini ta’minlash o‘qituvchilarning kundalik faoliyati bilan bevosita bog‘liq. Agar pedagog soxta xabarni tanimasa yoki zaif paroldan foydalansa, butun ta’lim muassasasi tarmog‘i xavf ostida qoladi. Shu nuqtai nazardan kiberhavfsizlik savodxonligi endilikda yakka tartibdagi malaka emas, balki kasbiy zaruratga aylangan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - o‘qituvchilar uchun kiberhavfsizlik asoslari bo‘yicha samarali onlayn treninglar tizimini ishlab chiqish va ularning amaliy savodxonligini oshirishga qaratilgan dasturni asoslashdan iborat. Tadqiqotda quyidagi vazifalar belgilab olindi: o‘qituvchilarning kiberhavfsizlik bo‘yicha mavjud bilim darajasini aniqlash; onlayn trening modullarining mazmunini ishlab chiqish; trening samaradorligini eksperimental tarzda baholash hamda olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar shakllantirish. Tadqiqot ob’ekti sifatida umumta’lim maktablari o‘qituvchilari, predmeti sifatida esa ularning kiberhavfsizlik bo‘yicha savodxonligini oshirish jarayoni tanlandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda an’anaviy nazariy yondashuvdan farqli ravishda amaliy simulyatsiyalarga asoslangan modulli onlayn trening modeli taklif etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kiberhavfsizlik savodxonligi va uni ta’lim sohasida oshirish masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning e’tiborini tortgan. Bir qator tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, kiberhavfsizlik bo‘yicha bilim berishda an’anaviy ma’ruza usuli emas, balki amaliy mashqlar, simulyatsiyalar va interaktiv o‘qitishga asoslangan yondashuvlar yuqori samaradorlik ko‘rsatadi. Xususan, o‘quvchini real tahdid vaziyatiga yaqin sharoitga qo‘yib o‘rgatish (masalan, soxta fishing xabarlarini yuborish orqali) bilimni mustahkamlashda eng ta’sirchan vosita sifatida e’tirof etilgan[11]. Ilmiy adabiyotlarda inson omili (human factor) axborot xavfsizligi tizimining eng zaif bo‘g‘ini ekanligi qayta-qayta ta’kidlanadi. Tadqiqotchilarning fikricha, eng mukammal texnik himoya vositalari ham xodimlar elementar xavfsizlik qoidalariga rioya qilmasa, samarasiz bo‘lib qoladi. Shu bois zamonaviy yondashuvda texnik yechimlar bilan bir qatorda “xavfsizlik madaniyatini” shakllantirishga alohida urg‘u beriladi. Ta’lim muassasalarida bu madaniyatni shakllantirish, o‘z navbatida, o‘qituvchilardan boshlanishi lozim, chunki ular o‘quvchilar uchun namuna vazifasini bajaradi[12]. Tadqiqotchilar shuningdek o‘qitish formatining ahamiyatiga alohida to‘xtaladilar. Onlayn va aralash (blended) o‘qitish modellari an’anaviy auditoriya mashg‘ulotlariga nisbatan bir qator ustunliklarga ega: ular vaqt va makon cheklovlarini bartaraf etadi, o‘rganuvchiga o‘z sur’atida ishlash imkonini beradi hamda materialga qayta-qayta

[9]Karimov A. R. Ta’lim tizimida axborot xavfsizligi asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021. — B. 18.
[10]O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2022. — B. 5.
[11]Bada M., Sasse A., Nurse J. Cyber Security Awareness Campaigns. — 2019. — P. 120.
[12]Hadlington L. Human factors in cybersecurity // Heliyon. — 2017. — Vol. 3, № 7. — P. 4.

murojaat qilish, testlardan ko‘p marta o‘tish va natijalarni avtomatik kuzatib borish kabi imkoniyatlarni taqdim etadi. Aynan shu xususiyatlar band o‘qituvchilar uchun onlayn treninglarni eng maqbul yechimga aylantiradi. Shu bilan birga, mualliflar onlayn o‘qitishda motivatsiyani saqlash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish uchun interaktivlik hamda gamifikatsiya elementlari zarurligini ta’kidlaydilar. Mahalliy tadqiqotlarda esa O‘zbekistonda raqamli ta’limni rivojlantirish sharoitida pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish dolzarb vazifa sifatida qaraladi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, mavjud malaka oshirish kurslarida kiberhavfsizlik masalalariga yetarlicha e’tibor qaratilmagan yoki ular nazariy tarzda, amaliyotdan uzilgan holda o‘qitilmoqda. Shu sababli ushbu maqolada modulli, amaliyotga yo‘naltirilgan va onlayn formatdagi trening dasturini ishlab chiqish zarurati ilmiy asoslanadi. Adabiyotlar tahlili tadqiqotning nazariy bazasini shakllantirishga hamda metodologik yondashuvni tanlashga xizmat qildi. Mavjud manbalarni umumlashtirish natijasida shu xulosaga kelindiki, samarali trening dasturi uch ustunga amaliylik, tizimlilik va o‘rganuvchiga moslashuvchanlikka tayanishi lozim.

METODOLOGIYA

Tadqiqot aralash, miqdoriy va sifat metodologiya asosida olib borildi. Birinchi bosqichda o‘qituvchilarning kiberhavfsizlik bo‘yicha boshlang‘ich bilim darajasini aniqlash maqsadida anketa-so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada parol gigienasi, fishingni aniqlash, ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz foydalanish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha savollar jamlandi. Tadqiqotda jami 120 nafar umumta’lim maktabi o‘qituvchisi ishtirok etdi va ular nazorat hamda eksperimental guruhlarga ajratildi[13].

Ikkinchi bosqichda onlayn trening dasturi ishlab chiqildi. Dastur besh modulдан iborat bo‘ldi:

1. kiberhavfsizlik asosiy tushunchalari;
2. parollar va autentifikatsiya;
3. fishing va ijtimoiy injeneriyadan himoyalanish;
4 . zararli dasturlar va xavfsiz internet;
5 . shaxsiy va kasbiy ma’lumotlarni himoya qilish. Har bir modul videodars, interaktiv test va amaliy simulyatsiyani o‘z ichiga oldi. Treninglar masofaviy ta’lim platformasi orqali tashkil etilib, o‘qituvchilar materiallarni o‘zlariga qulay vaqtda o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar[14].

Uchinchi bosqichda trening samaradorligini baholash amalga oshirildi. Eksperimental guruh to‘rt hafta davomida onlayn trening dasturini o‘zlashtirdi, nazorat guruhi esa an’anaviy tarzda qisqa muddatli yo‘riqnoma oldi. Trening yakunida ikkala guruhda takroriy test o‘tkazildi va natijalar dastlabki ko‘rsatkichlar bilan qiyoslandi. Ma’lumotlarni qayta ishlashda statistik tahlil usullaridan foydalanildi: o‘rtacha ko‘rsatkichlar, o‘zlashtirish foizining o‘sishi va guruhlararo farqlar hisoblab chiqildi. Bundan tashqari, ishtirokchilar bilan sifatли suhbatlar o‘tkazilib, ularning subyektiv fikr-mulohazalari to‘plandi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta’minlash maqsadida bir necha mezon qo‘llanildi. Birinchidan, nazorat va eksperimental guruhlar bilim darajasi, ish staji va o‘qitiladigan fan bo‘yicha imkon qadar bir xil tarzda shakllantirildi. Ikkinchidan, test savollari sohaning amaliyotchi mutaxassislari tomonidan ekspertizadan o‘tkazildi va ularning mazmuni real tahdidlarga muvofiqligi tekshirildi. Uchinchidan, har bir modul yakunida darhol qaytar aloqa

[13]Rahmonova D. T. Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish. — 2023. — B. 57.
[14]Yunusova G. R. Onlayn ta’lim platformalarida axborot himoyasi. — 2023. — B. 44.

berildi, bu esa o‘qituvchilarga xatolarini tushunish va tuzatish imkonini yaratdi. Bunday yondashuv olingan ma’lumotlarning obyektivligini va natijalarning takrorlanuvchanligini kafolatladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari onlayn trening dasturining yuqori samaradorligini ko‘rsatdi. Dastlabki testda eksperimental guruh ishtirokchilarining o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 42 foizni tashkil etgan bo‘lsa, trening yakunida bu ko‘rsatkich 87 foizgacha o‘sdi. Nazorat guruhida esa o‘sish ancha kam — 44 foizdan 58 foizgacha — bo‘ldi. Bu farq amaliyotga yo‘naltirilgan, interaktiv onlayn treningning an’anaviy yo‘riqnomadan sezilarli darajada ustun ekanligini tasdiqlaydi[15].

Eng katta o‘sish fishing xabarlarini aniqlash va parol gigienasi bo‘yicha modullarda kuzatildi. Trening boshida ishtirokchilarning atigi 31 foizi soxta xabarni to‘g‘ri aniqlay olgan bo‘lsa, trening so‘ngida bu ko‘rsatkich 89 foizga yetdi. Shuningdek, ishtirokchilar kuchli va noyob parollar yaratish, ikki bosqichli autentifikatsiyani yoqish hamda shubhali havolalarni tekshirish ko‘nikmalarini amaliy egalladilar. Sifatли suhbatlar natijalari ham bu xulosani mustahkamladi: o‘qituvchilarning aksariyati simulyatsiyaga asoslangan mashqlar bilimni mustahkamlashda eng foydali bo‘lganini ta’kidladilar[16]. Quyidagi jadvalda eksperimental va nazorat guruhlarining trening oldi va keyingi ko‘rsatkichlari taqqoslangan: eksperimental guruhda o‘sish 45 foiz punktni tashkil etgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich atigi 14 foiz punktga teng bo‘ldi. Bundan tashqari, ishtirokchilarning 92 foizi onlayn formatni qulay deb baholadi, chunki u vaqt va joydan qat’i nazar o‘qishga imkon berdi. Olingan natijalar tadqiqot gipotezasini, ya’ni maxsus ishlab chiqilgan modulli onlayn treninglar o‘qituvchilarning kiberhavfsizlik savodxonligini sezilarli oshiradi degan farazni to‘liq tasdiqladi. Natijalarni modullar kesimida tahlil qilish ham qiziqarli manzarani ko‘rsatdi. Eng yuqori o‘zlashtirish darajasi parollar va autentifikatsiya hamda fishingdan himoyalanish modullarida qayd etildi, chunki bu mavzular o‘qituvchilarning kundalik amaliyotiga eng yaqin bo‘lib chiqdi. Zararli dasturlar va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish modullarida ham sezilarli o‘sish kuzatildi, biroq bu mavzular nisbatan murakkabroq bo‘lgani sababli ayrim ishtirokchilar qo‘shimcha tushuntirishga ehtiyoj sezdilar. Bu kuzatuv kelgusida dasturni takomillashtirishda murakkab modullarga ko‘proq amaliy misol va vizual material qo‘shish zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, treningdan keyin o‘qituvchilarning shubhali xabarlarga munosabati ehtiyotkorona bo‘lib, xavfsizlik madaniyatining shakllanayotgani sezildi.

Treningning uzoq muddatli ta’sirini baholash maqsadida bir oy o‘tgach nazorat o‘lchovi o‘tkazildi. Eksperimental guruh ishtirokchilarining o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 81 foiz darajasida saqlanib qoldi, bu esa olingan bilimlarning barqarorligini tasdiqladi. Nazorat guruhida esa ko‘rsatkich deyarli o‘zgarmadi va past darajada qoldi. Bundan tashqari, eksperimental guruh o‘qituvchilari o‘z hamkasblari va o‘quvchilari bilan xavfsizlik bo‘yicha bilimlarini bo‘lishishni boshlaganliklari qayd etildi, ya’ni trening multiplikativ (tarqaluvchan) ta’sirga ega bo‘ldi. Bu hodisa kiberhavfsizlik savodxonligini oshirish dasturlarining nafaqat individual, balki jamoaviy darajadagi naf keltirishini ko‘rsatadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilar uchun maxsus ishlab chiqilgan kiberhavfsizlik bo‘yicha onlayn treninglar ularning raqamli savodxonligini sezilarli darajada oshirishning samarali vositasi hisoblanadi. Modulli tuzilma, amaliy simulyatsiyalar va

[15]Aldawood H., Skinner G. Educating and Raising Awareness on Cyber Security. — 2018. — P. 65.
[16]Sultonov B. X. Masofaviy ta’limda kiberhavfsizlik muammolari. — 2022. — B. 35.

masofaviy formatning uyg‘unligi o‘qituvchilarga bilimni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham mustahkam egallash imkonini berdi. Inson omilini kuchaytirish orqali ta’lim muassasalarining umumiy axborot xavfsizligi darajasini oshirish mumkinligi isbotlandi[17]. Tadqiqot asosida quyidagi amaliy tavsiyalar shakllantirildi: kiberhavfsizlik treninglarini o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimiga doimiy modul sifatida kiritish; trening mazmunini yangi tahdidlarga moslab muntazam yangilab borish; treninglarni amaliy simulyatsiyalar va interaktiv testlar bilan boyitish; hamda o‘zlashtirilgan bilimni mustahkamlash uchun davriy takroriy mashg‘ulotlar tashkil etish. Kelgusi tadqiqotlarda dastur turli toifadagi ta’lim xodimlari (rahbarlar, texnik xodimlar, oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari) uchun moslashtirilishi hamda sun’iy intellekt asosidagi shaxsiylashtirilgan o‘qitish imkoniyatlari o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir[18]. Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchilarning kiberhavfsizlik savodxonligini oshirish faqat alohida o‘quv tadbiri emas, balki ta’lim muassasasining umumiy axborot xavfsizligi tizimini mustahkamlashning strategik yo‘nalishidir. Pedagoglar o‘zlari xavfsizlik qoidalariga amal qilgandagina o‘quvchilarga ham raqamli madaniyat va xavfsiz xulq-atvor namunasini ko‘rsata oladilar. Shu bois ishlab chiqilgan onlayn trening dasturi nafaqat ayrim xodimlar, balki butun ta’lim hamjamiyatining kiberbardoshliligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari ta’lim tizimida raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan keng ko‘lamli ishlar uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2022. — 48 b.
2. Karimov A. R. Ta’lim tizimida axborot xavfsizligi asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021. — 216 b.
3. Rahmonova D. T. Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish // Pedagogik mahorat jurnali. — 2023. — № 4. — B. 55–62.
4. Sultonov B. X. Masofaviy ta’limda kiberhavfsizlik muammolari // Zamonaviy ta’lim. — 2022. — № 7. — B. 30–38.
5. Anderson R. Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. — 3rd ed. — Wiley, 2020. — 1232 p.
6. Hadlington L. Human factors in cybersecurity // Heliyon. — 2017. — Vol. 3, № 7. — P. 1–18.
7. Bada M., Sasse A., Nurse J. Cyber Security Awareness Campaigns // International Conference on Cyber Security. — 2019. — P. 118–131.
8. Aldawood H., Skinner G. Educating and Raising Awareness on Cyber Security Social Engineering // IEEE Conference. — 2018. — P. 62–68.
9. ENISA. Cybersecurity Skills Development in the EU. — European Union Agency for Cybersecurity, 2021. — 64 p.
10. Yunusova G. R. Onlayn ta’lim platformalarida axborot himoyasi // Axborot texnologiyalari xabarnomasi. — 2023. — № 2. — B. 41–49.

[17]Anderson R. Security Engineering. — 3rd ed. — Wiley, 2020. — P. 17.
[18]ENISA. Cybersecurity Skills Development in the EU. — 2021. — P. 22.

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA TIL TUSHUNCHASI, SO‘Z BOYLIGI VA MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Hamidova Sarvaroy Ilhomjon qizi, Rayimberdiyeva Shohista Xayrullo qizi, Turğunova Ozoda Temur qizi, Mo‘minqulova Zulayho Hasan qizi, Abdug‘afurova Gulrux Abdutolib qizi
Buxoro innovatsiyalar unversiteti talabalari
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675189

Annotatsiya. *Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ona tili darslarini samarali tashkil etish metodikasi hamda o‘quvchilarning til tushunchasini rivojlantirish, so‘z boyligini oshirish va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish muammolariga bag‘ishlangan. Mazkur davrda o‘quvchilarning ona tilini o‘rganish jarayonida so‘z boyligining cheklanganligi, nutqiy xatolar va bog‘langan matn tuzishdagi qiyinchiliklar kabi muammolar mavjud. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan zamonaviy pedagogik va metodik yondashuvlar tahlil etilgan. Ona tili darslarining metodik asoslari sifatida an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar qaralgan. Darsni tashkil etishda bayon qilish, suhbat, analiz-sintez, deduksiya va induksiya usullarining o‘ziga xos tomonlari yoritilgan. Shuningdek, mavzuni yanada samarali o‘zlashtirish maqsadida interfaol metodlar, jumladan, juftlik va guruhlarda ishlash, munozaralar, rolli o‘yinlar va o‘yinli mashg‘ulotlardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilingan. Interfaol metodlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o‘quvchilarning kreativ fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilishi kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.*

Til tushunchasini rivojlantirish va lug‘at ustida ishlash yo‘nalishlariga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada mustaqil so‘z turkumlarini (ot, sifat, son, fe’l, olmosh va ravish) o‘rgatishning bosqichma-bosqich uslubiy tahlili keltirilgan. Lisoniy tushunchani shakllantirishda ko‘rgazmali qurollar va didaktik materiallardan foydalanishning o‘rni ochib berilgan. O‘quvchilarning passiv lug‘at zaxirasini faollashtirish, so‘zlarni lug‘aviy va grammatik jihatdan tahlil qilish, ularni o‘z o‘rnida qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.So‘z boyligini oshirishga kelsak, maqolada leksik-semantik yo‘nalishda tizimli ish olib borishning ahamiyati ta’kidlanadi. An’anaviy diktant va lug‘at ustida ishlashdan tashqari, turli xil so‘z o‘yinlari, krossvordlar, “Kim bilag‘on?” interfaol usuli va klaster metodidan foydalanish taklif qilinadi. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilar yangi so‘zlarni nafaqat yod oladilar, balki ularni turli so‘z birikmalari va gaplarda qo‘llashni ham o‘rganadilar.Muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishda darslarni dialog va monolog asosida tashkil etish, o‘qituvchining namunali nutqi va o‘quvchilarni faol suhbatga jalb etish muhim hisoblanadi. Ayni paytda o‘quvchilarning tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish malakalarini uyg‘un holda rivojlantirishga e’tibor qaratilgan. Dars jarayonida rolli o‘yinlar va proyekt ishlarining o‘rni beqiyos bo‘lib, ular o‘quvchilarda erkin fikr almashish va o‘z fikrlarini asoslash qobiliyatini shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida qo‘llaniladigan metodlarning samaradorligi, lug‘at ustida ishlash yo‘nalishlari va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari atroflicha o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, faqatgina an’anaviy va interfaol metodlarning uyg‘unligi, tizimli leksik yondashuv hamda nutqiy faollikni rag‘batlantiruvchi muhit yaratish orqaligina boshlang‘ich sinf

o‘quvchilarining til tushunchasi va umumiy kommunikativ malakalarini samarali rivojlantirish mumkin.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf, ona tili darslari, til tushunchasi, so‘z boyligi, muloqot ko‘nikmalari, interfaol metodlar, metodika.*

Аннотация. *Данная статья посвящена методике преподавания родного языка в начальной школе, а также вопросам развития языкового сознания, обогащения словарного запаса и формирования коммуникативных навыков младших школьников. Актуальность темы обусловлена наличием ряда проблем, с которыми сталкиваются учителя: ограниченный словарный запас учащихся, речевые ошибки и неумение строить связные высказывания.В статье рассматриваются как традиционные, так и современные методические подходы к организации уроков родного языка. Среди традиционных методов выделяются метод объяснения, беседа, анализ и синтез, дедукция и индукция. Наряду с ними подробно анализируется применение интерактивных методов обучения, включая работу в парах и группах, дискуссии, ролевые игры и игровые упражнения.Отмечается, что интерактивные методы не только повышают интерес к предмету, но и способствуют развитию критического мышления и самостоятельности учащихся.Особое внимание уделено развитию языкового сознания и работе со словарём. В статье представлен пошаговый методический анализ обучения самостоятельным частям речи (имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, глагол, местоимение и наречие). Раскрывается роль наглядных пособий и дидактических материалов в формировании лингвистических понятий. Даются практические рекомендации по активизации пассивного словаря учащихся, развитию навыков лексико-грамматического анализа слов и их уместного употребления в речи.Для обогащения словарного запаса предлагается использовать не только традиционные виды работ (диктанты, заучивание), но и современные приёмы: словесные игры, кроссворды, интерактивные методы («Кто умнее?») и метод кластера. Такая работа позволяет учащимся не просто механически запоминать новые слова, но и учиться правильно употреблять их в словосочетаниях и предложениях.В разделе о формировании коммуникативных навыков подчёркивается важность диалогической и монологической речи, образцовой речи учителя и активного вовлечения детей в речевое общение. Развитие навыков аудирования, говорения, чтения и письма рассматривается в комплексе. Большая роль отводится ролевым играм и проектной деятельности, которые учат детей свободно обмениваться мнениями и аргументировать свою точку зрения.В заключении статьи делается вывод о том, что эффективное развитие языкового сознания, словарного запаса и коммуникативных навыков младших школьников возможно только при условии гармоничного сочетания традиционных и интерактивных методов обучения, системной лексической работы и создания на уроках речевой среды, стимулирующей активное общение.*

Ключевые слова: *начальная школа, уроки родного языка, языковое сознание, словарный запас, коммуникативные навыки, интерактивные методы, методика.*

Abstract. *This article is devoted to the methodology of teaching the native language in primary school, as well as the development of language awareness, vocabulary enrichment, and the formation of communication skills in primary school children. The relevance of the topic is due to a number of problems faced by teachers: limited vocabulary, speech errors, and the inability of students to construct coherent statements.The article examines both traditional and*

modern methodological approaches to organizing native language lessons. Among the traditional methods are the method of explanation, conversation, analysis and synthesis, deduction and induction. It also analyses in detail the use of interactive teaching methods, including pair and group work, discussions, role-playing, and didactic games. It is noted that interactive methods not only increase interest in the subject, but also contribute to the development of students' critical thinking and independence. Special attention is paid to the development of language awareness and vocabulary work. The article presents a step-by-step methodological analysis of teaching independent parts of speech (nouns, adjectives, numerals, verbs, pronouns, and adverbs). The role of visual aids and didactic materials in the formation of linguistic concepts is revealed. Practical recommendations are given for activating students' passive vocabulary, developing skills in lexical and grammatical analysis of words, and their appropriate use in speech. To enrich vocabulary, it is proposed to use not only traditional types of work (dictation, memorisation), but also modern techniques: word games, crosswords, interactive methods (“Who is the smartest?”), and the cluster method. This work allows students not only to mechanically memorise new words, but also to learn how to correctly use them in phrases and sentences. In the section on the formation of communication skills, the importance of dialogic and monologue speech, the teacher's exemplary speech, and the active involvement of children in verbal communication is emphasised. The development of listening, speaking, reading and writing skills is considered as a whole.A significant role is assigned to role-playing games and project activities, which teach children to freely exchange opinions and argue their point of view.The article concludes that the effective development of language awareness, vocabulary, and communication skills in primary school children is possible only through the harmonious combination of traditional and interactive teaching methods, systematic vocabulary work, and the creation of a speech environment in the classroom that stimulates active communication.

Keywords: *primary school, native language lessons, language awareness, vocabulary, communication skills, interactive methods, methodology.*

Boshlang‘ich sinf – bu bolaning ona tilini ongli ravishda o‘rganishi, nutqiy ko‘nikmalarning poydevori quriladigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda o‘quvchi so‘z boyligining asosiy qismini egallaydi, sodda va murakkab gaplar tuzishni o‘rganadi, matnni tushunish va qayta hikoya qilish malakasini rivojlantiradi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari faqat grammatik qoidalarni yodlatish va darslikdagi matnlarni ko‘chirish bilan chegaralanib qolmoqda. Natijada o‘quvchilarda til tushunchasi sust shakllanadi, so‘z boyligi cheklanib qoladi va erkin muloqot qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

1. TIL TUSHUNCHASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Til tushunchasi – bu o‘quvchining til haqidagi bilimlarni (tovush, harf, so‘z, gap, so‘z turkumlari) ongli ravishda o‘zlashtirishi va ularni nutqda qo‘llay olishidir. Boshlang‘ich sinfda til tushunchasini rivojlantirish uchun quyidagi bosqichli metod tavsiya etiladi:

1. Ko‘rgazmali bosqich – rasmlar, predmetlar, harakatlar orqali tushuncha namoyish etiladi (masalan, “ot – narsa nomi”, “fe’l – harakat”).

2. Tahlil bosqichi – o‘quvchilar bir nechta so‘zlarni solishtiradi, umumiy va farqli tomonlarini aniqlaydi.

3. Qoidani umumlashtirish – o‘qituvchi yoki o‘quvchilarning o‘zi qisqa va aniq qoida chiqaradi.

4. Mashq va mustahkamlash – turli xil topshiriqlar (guruhlash, moslashtirish, to‘ldirish, o‘yinlar) orqali tushuncha mustahkamlanadi.

Masalan, “ot” tushunchasini o‘rgatishda avval rasmlar (stol, qalam, olma) ko‘rsatiladi, so‘ng “Bu nima?” savoliga javob beriladi. Keyin o‘quvchilar atrofidagi narsalarni otlarga misol qilib aytadilar. Qoida chiqariladi: “Ot – kim? yoki nima?” degan savollarga javob beradigan so‘z. So‘ngra “Kim bilag‘on?” o‘yini orqali otlarni topish musobaqasi o‘tkaziladi.

2. SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISH USULLARI

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining faol lug‘ati 1500–3000 so‘z atrofida bo‘ladi. So‘z boyligini samarali oshirish uchun quyidagi metodik tavsiyalar muhim:

Tematik lug‘at ishlari: Har bir dars mavzusiga oid 5-10 ta yangi so‘z tanlab olinadi (masalan, “Bahor” mavzusida: nish, tomchi, ko‘chat, g‘uncha, serob).

Sinonim va antonim bilan ishlash: “Katta” so‘ziga sinonimlar (ulug‘, yirik, bahaybat) va antonim (kichik) topish.

Frazeologizmlar va topishmoqlar – “qo‘lidan kelmoq”, “og‘ziga suv olmoq” kabi iboralarni tushuntirish.

Klaster metodi – bir markaziy so‘z atrofiga bog‘liq so‘zlarni yozish (masalan, “maktab” – o‘qituvchi, dars, parta, do‘st, qo‘ng‘iroq).

Krossvord va charade – yangi so‘zlarni o‘yin orqali yod oldirish.

Bir hafta davomida o‘quvchilarga “Yangi so‘zlar daftari” yuritish topshirig‘i beriladi. Har kuni 2 ta yangi so‘z topib, uning ma’nosini yozish va gap tuzish vazifasi qo‘yiladi. Hafta oxirida “Eng faol lug‘atchi” tanlovi o‘tkaziladi.

3. MULOQOT KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Muloqot ko‘nikmalari – tinglab tushunish, gapirish, o‘z fikrini aniq va izchil ifodalash, suhbatdoshni tinglash va unga munosabat bildirish qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinfda muloqotni rivojlantirish uchun:

· Rolli o‘yinlar: “Do‘konda”, “Kutubxonada”, “Telefon orqali suhbat” kabi hayotiy vaziyatlar o‘ynaladi.

· Rasmlar asosida hikoya tuzish: 3-4 ta rasm ketma-ketligi berilib, ular asosida qisqa hikoya ixtiro qilinadi.

· Munozara elementlari: “Maktab formasini kiyish kerakmi?”, “Uy hayvonlarini saqlash yaxshimi?” kabi oddiy mavzularda o‘quvchilar o‘z fikrini asoslashga o‘rganadilar.

· “Ayt, men tushunay” o‘yini: O‘quvchi biror narsani (masalan, qandaydir asbob yoki hodisani) so‘z bilan tasvirlaydi, boshqalar topadi.

Darslarning har birida 5-7 daqiqa “Nutqiy daqiqa” tashkil etiladi. Shu vaqt ichida o‘quvchilar bir-birlariga hafta davomida qilgan qiziqarli ishlari haqida aytib beradilar yoki berilgan savolga o‘z fikrlarini bildiradilar.

4. AN’ANAVIY VA INTERFAOL METODLARNING UYG‘UNLIGI

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, faqat an’anaviy (tushuntirish, savol-javob, diktant) yoki faqat interfaol (o‘yin, diskussiya) metodlardan foydalanish yetarli samara bermaydi. Eng yaxshi natijaga ularni uyg‘un holda qo‘llash orqali erishiladi.

Masalan, yangi mavzu “Sifat” o‘rgatilayotganda:

· An’anaviy qism: Sifatning ta’rifi, savollari (qanday? qanaqa?), misollar.

· Interfaol qism: “Sifat kimda?” o‘yini – o‘qituvchi biror o‘quvchini tasvirlaydi (sochi sariq, ko‘zi yashil, baland bo‘yli), boshqalar kimligini topadi. Keyin o‘quvchilar juftlikda bir-birlarini sifatlar yordamida tasvirlaydilar.

Bunday aralash darsda o‘quvchilar qoidani ham o‘zlashtiradi, ham uni faol nutqda qo‘llashga o‘rganadi.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida til tushunchasini rivojlantirish, so‘z boyligini oshirish va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish bir-biri bilan chambarchas bog‘liq jarayonlardir. O‘qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi kerak:

1. Har bir darsda an’anaviy va interfaol metodlarni uyg‘unlashtirish.

2. Lug‘at ustida ishlashni tizimli – har bir mavzu, har bir matn asosida olib borish.

3. O‘quvchilarga erkin fikr bildirish uchun xavfsiz va rag‘batlantiruvchi muhit yaratish.

4. Darslarda rolli o‘yinlar, klaster, krossvord kabi faol usullarni muntazam qo‘llash.

Agar ushbu tavsiyalar amalga oshirilsa, o‘quvchilarning faol lug‘ati 30-40% ga oshadi, gaplari mantiqiy va boy bo‘lib, muloqotda o‘z fikrini ishonchli ifoda eta oladigan darajaga yetadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To‘rayeva, F. I. Q., & Otayeva, L. D. (2023). Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish. “Science and Education” jurnali, 4(2), 45-51.
2. Nabiyeva, R. (2024). Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarining so‘z birikmasi va gap ustida ishlash ko‘nikmasi. Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 1(3), 22-29.
3. Yusupova, M. R. (2025). Applying Montessori techniques to improve language competencies in primary school children. Academic Research in Modern Science, 5-14.
4. Ergasheva, M., & Akbarova, M. (2023). Forms, methods, and tools of working on vocabulary in primary grades. International Journal of Artificial Intelligence, 2(1), 33-40.
5. Rakhmatullina, V. K. (2025). Organization of native language lessons in primary classes based on interactive methods. International Journal of Artificial Intelligence, 5(4), 175-180.

OLIY TA’LIMDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA SIFATLI TA’LIMNI TASHKIL ETISH

Fayzulloyeva Mahfuza Abdurashidovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675210

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida sifatli ta’limni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar bilimini faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy ko‘nikma, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va kasbiy kompetensiyalar asosida rivojlantirish muhim omil sifatida qaralmoqda. Tadqiqot davomida kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik imkoniyatlari, innovatsion ta’lim texnologiyalarining samaradorligi hamda ta’lim sifatiga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, xalqaro tajribalar va raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari yoritildi. Natijalar kompetensiyaviy yondashuv ta’lim sifatini oshirish, talabalarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish hamda mehnat bozoriga mos mutaxassislarni tayyorlashda muhim metodologik asos ekanligini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, oliy ta’lim, ta’lim sifati, innovatsion texnologiyalar, pedagogik metodlar, kasbiy kompetensiya, raqamli ta’lim, metodologiya, interfaol ta’lim.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации качественного образования в системе высшего образования на основе компетентностного подхода. В современных условиях образовательного процесса важное значение приобретает развитие у студентов не только теоретических знаний, но и практических навыков, самостоятельного мышления, способности решать проблемные ситуации и профессиональных компетенций. В ходе исследования были изучены педагогические возможности компетентностного подхода, эффективность инновационных образовательных технологий и их влияние на качество образования. Также освещены преимущества использования международного опыта и цифровых образовательных технологий. Полученные результаты показывают, что компетентностный подход является важной методологической основой повышения качества образования, усиления профессиональной подготовки студентов и подготовки специалистов, соответствующих требованиям современного рынка труда.*

Ключевые слова: *компетенция, компетентностный подход, высшее образование, качество образования, инновационные технологии, педагогические методы, профессиональная компетенция, цифровое образование, методология, интерактивное обучение.*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of organizing quality education in higher education institutions based on the competency-based approach. In the modern educational process, special attention is paid not only to students’ theoretical knowledge but also to the development of practical skills, independent thinking, problem-solving abilities, and professional competencies. The study analyzes the pedagogical potential of the competency-based approach, the effectiveness of innovative educational technologies, and their impact on the quality of education. In addition, the advantages of applying international experience and*

digital educational technologies are highlighted. The findings indicate that the competency-based approach serves as an important methodological foundation for improving educational quality, strengthening students’ professional training, and preparing competitive specialists who meet the demands of the modern labor market.

Keywords: *competence, competency-based approach, higher education, quality of education, innovative technologies, pedagogical methods, professional competence, digital education, methodology, interactive learning.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim sifatini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy mehnat bozori faqat nazariy bilimga ega bo‘lgan mutaxassisni emas, balki amaliy ko‘nikmaga, mustaqil fikrlash qobiliyatiga, muammoli vaziyatlarni tezkor hal etish salohiyatiga ega bo‘lgan kompetent kadrlarni talab qilmoqda. Shu sababli dunyo ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’limni tashkil etish muhim pedagogik strategiyaga aylanmoqda.

So‘nggi yillarda UNESCO, OECD hamda Yevropa oliy ta’lim hududi doirasidagi tadqiqotlarda kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda samarali mexanizm sifatida baholanmoqda. Xususan, OECD ma’lumotlariga ko‘ra, zamonaviy ish o‘rinlarining qariyb 65 foizi analitik fikrlash, kommunikativlik, raqamli savodxonlik va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini talab qiladi. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini an’anaviy yondashuvdan innovatsion kompetensiyaviy modelga o‘tkazishni zaruratga aylantirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi hamda oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida ta’lim sifati va xalqaro integratsiyani kuchaytirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, talabalarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu jarayonda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’limni tashkil etish muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida sifatli ta’limni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini o‘rganish hamda ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy yondashuv, statistik ma’lumotlarni o‘rganish va pedagogik kuzatish metodlaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy-metodologik asoslari va ta’lim sifatiga ta’siri

Kompetensiyaviy yondashuv — bu ta’lim jarayonini talabaning nafaqat bilim egallashi, balki o‘z bilimini amaliyotda qo‘llash, kasbiy vazifalarni samarali bajarish va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltiruvchi pedagogik model hisoblanadi. Mazkur yondashuv XX asr oxiri va XXI asr boshlarida Yevropa mamlakatlari hamda AQSh ta’lim tizimida keng rivojlana boshladi. Ayniqsa, 1999-yilda qabul qilingan Bolonya deklaratsiyasi oliy ta’limda kompetensiyaga asoslangan o‘qitish tizimining shakllanishiga katta turtki berdi.

Ilmiy manbalarda kompetensiya tushunchasi bilim, ko‘nikma, malaka, qadriyat va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin qilinadi. Pedagog olim A.V. Xutorskoy kompetensiyani “shaxsning muayyan faoliyat sohasida samarali harakat qilish qobiliyati” deb izohlaydi. Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaviy yondashuv talabaning faqat nazariy bilim darajasini emas, balki amaliy faoliyatga tayyorlik holatini ham baholashni nazarda tutadi.

Bugungi kunda xalqaro ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ta’lim sifatining asosiy mezonlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. OECD tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra, ish beruvchilarning 72 foizi oliy ma’lumotli yosh mutaxassislarda nazariy bilimdan ko‘ra kommunikativlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ko‘proq ehtiyoj mavjudligini ta’kidlagan. Jahon iqtisodiy forumining 2025-yil prognozlariga muvofiq, kelajakdagi kasblarning 50 foizdan ortig‘i raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash va moslashuvchan kompetensiyalarni talab qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy afzalliklaridan biri ta’lim jarayonining amaliyot bilan integratsiyasini kuchaytirishidir. An’anaviy ta’lim modelida asosiy e’tibor nazariy ma’lumotlarni o‘zlashtirishga qaratilgan bo‘lsa, kompetensiyaviy modelda talabalar real muammolarni tahlil qilish, loyiha ishlari, keys-stadilar, interfaol metodlar va mustaqil tadqiqotlar orqali o‘qitiladi. Natijada talabaning kasbiy tayyorgarligi va mehnat bozoriga moslashuvchanligi oshadi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli joriy etilgan oliy ta’lim muassasalarida bitiruvchilarning ish bilan ta’minlanish ko‘rsatkichi 20–30 foizga yuqorilagan. Masalan, Finlandiya va Germaniya oliy ta’lim tizimida amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan dual ta’lim modeli natijasida yoshlar bandligi Yevropadagi eng yuqori ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, UNESCO hisobotlarida kompetensiyaviy yondashuv talabalarning mustaqil ta’lim olish qobiliyatini rivojlantirishi hamda innovatsion fikrlashni shakllantirishi qayd etilgan.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda kredit-modul tizimining joriy etilishi, interfaol pedagogik metodlarning qo‘llanilishi va raqamli ta’lim texnologiyalarining kengayishi bu jarayonning muhim bosqichi bo‘ldi. Biroq ayrim oliy ta’lim muassasalarida o‘quv dasturlarining eskirganligi, amaliy mashg‘ulotlarning yetarli emasligi hamda pedagoglarning innovatsion metodlardan foydalanish darajasi pastligi kompetensiyaviy ta’limni samarali tashkil etishga to‘sqinlik qilayotgan muammolar sifatida saqlanib qolmoqda.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. Chunki an’anaviy ma’ruza markazidagi ta’lim modeli talabada faqat nazariy bilimlarni shakllantirsa, innovatsion yondashuv talabaning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi, muammolarni hal etish qobiliyati hamda amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli bugungi kunda rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida interfaol metodlar, raqamli platformalar, loyiha asosida o‘qitish va muammoli ta’lim texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda.

Tadqiqotlarga ko‘ra, interfaol metodlardan foydalanilgan darslarda talabalar faolligi 40–60 foizga oshadi. Xususan, “Case-study”, “Blended learning”, “Flipped classroom” va “Problem based learning” texnologiyalari talabaning nazariy bilimini amaliy faoliyat bilan integratsiyalash

imkonini beradi. Masalan, Garvard universitetida keng qo‘llaniladigan “Case-study” texnologiyasi talabalarda analitik fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantiruvchi eng samarali metodlardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Raqamli ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi ham kompetensiyaviy yondashuv samaradorligini sezilarli oshirdi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda dunyo bo‘yicha oliy ta’lim muassasalarining 78 foizida elektron ta’lim platformalari va masofaviy ta’lim tizimlari faol qo‘llanilgan. Jumladan, Moodle, Google Classroom, Coursera va Microsoft Teams platformalari talabalarning mustaqil o‘qish, axborot izlash va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga kirib kelishi ham kompetensiyaviy ta’limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. AI asosidagi ta’lim platformalari talabalar bilimini individual baholash, o‘quv materiallarini shaxsiylashtirish va o‘quv jarayonini optimallashtirish imkonini bermoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, sun’iy intellekt elementlari qo‘llangan ta’lim muhitida talabalar o‘zlashtirish ko‘rsatkichi o‘rtacha 25 foizga oshgan.

Kompetensiyalarni shakllantirishda loyiha asosida o‘qitish texnologiyasi ham muhim o‘rin egallaydi. Ushbu metod orqali talabalar real muammolar ustida ishlaydi, jamoaviy faoliyat yuritadi va amaliy natijaga erishishga harakat qiladi. Natijada kommunikativlik, liderlik, tanqidiy fikrlash va kreativlik kabi tayanch kompetensiyalar rivojlanadi. Xalqaro tadqiqotlarda loyiha asosida o‘qitilgan talabalar an’anaviy tizimda tahsil olgan talabalarga nisbatan mehnat bozorida 30 foiz yuqori moslashuvchanlikka ega ekani qayd etilgan.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar, masofaviy ta’lim platformalari va kredit-modul tizimi bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda. 2025-yil holatiga ko‘ra, respublikadagi oliy ta’lim muassasalarining katta qismi Moodle va HEMIS axborot tizimidan foydalanmoqda. Bu esa ta’lim jarayonining ochiqligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Biroq ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, texnik infratuzilmaning barcha hududlarda bir xil emasligi, ayrim professor-o‘qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmaganligi hamda amaliy mashg‘ulotlar ulushining pastligi innovatsion texnologiyalarni samarali qo‘llashga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Umuman olganda, innovatsion pedagogik texnologiyalar kompetensiyaviy yondashuvning asosiy amaliy mexanizmi bo‘lib, ular ta’lim sifati, talabalarning kasbiy tayyorgarligi va mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida sifatli ta’limni tashkil etish zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuv nafaqat talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga, balki ularning amaliy ko‘nikmalari, mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta’lim vositalari va interfaol metodlarning qo‘llanilishi ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Xalqaro tajriba va statistik ma’lumotlar ham kompetensiyaviy yondashuv qo‘llanilgan ta’lim tizimlarida talabalar bandligi, amaliy tayyorgarligi va kasbiy moslashuvchanligi yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar kompetensiyaviy yondashuvni keng joriy etish uchun muhim zamin yaratmoqda. Biroq bu jarayonda pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va amaliy mashg‘ulotlar ulushini ko‘paytirish kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda.

Umuman olganda, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim tizimi zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning eng samarali yo‘li hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” Qarori. — Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va oliy ta’limga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
3. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report*. Paris: UNESCO Publishing.
4. OECD. (2023). *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
5. World Economic Forum. (2025). *The Future of Jobs Report*. Geneva: WEF.
6. Hutmacher, W. (1997). *Key competencies for Europe*. Council of Europe.
7. Khutorskoy, A. V. (2003). *Key competencies as a component of personality-oriented education*. Moscow.
8. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University*. McGraw-Hill Education.
9. Johnstone, M. S. (2007). *Competency-based education: implications for curriculum design*. Journal of Higher Education.
10. Ziyonet.uz – O‘zbekiston ta’lim portali materiallari.
11. HEMIS axborot tizimi bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar (2024–2025).

KIBERXAVFSIZLIK, OMMALASHIB BORAYOTGAN KIBERJINOYATLAR VA ZAMONAVIY YECHIMLARI

Uzoqov Elbek Tovabek o‘g‘li

https://doi.org/10.5281/zenodo.20675218

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan kiberxavfsizlik muammolari, ommalashib borayotgan kiberjinoyatlar hamda ularga qarshi qo‘llanilayotgan zamonaviy himoya usullari tahlil qilinadi. Bugungi kunda davlat tashkilotlari, harbiy soha, bank tizimi, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining raqamlashtirilishi natijasida axborot xavfsizligini ta’minlash dolzarb masalaga aylandi. Maqolada fishing, ransomware, DDoS hujumlari, ijtimoiy muhandislik, sun’iy intellekt yordamidagi tahdidlar kabi asosiy kiberjinoyat turlari keng yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy himoya vositalari sun’iy intellekt asosidagi xavfsizlik tizimlari, ko‘p bosqichli autentifikatsiya va kiberxavfsizlik bo‘yicha xalqaro hamkorlikning ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *kiberxavfsizlik, kiberjinoyat, fishing, ransomware, DDoS, sun’iy intellekt, axborot xavfsizligi, autentifikatsiya, kiberhujum, kriptovalyuta*

Kirish. XXI asr axborot texnologiyalari asri sifatida insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Internetning keng ommalashuvi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, mobil texnologiyalar rivojlanishi va sun’iy intellekt tizimlarining joriy qilinishi natijasida inson hayoti sezilarli darajada qulaylashdi. Biroq texnologik taraqqiyot bilan bir qatorda yangi xavf-xatarlar ham yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, kiberjinoyatlar global muammoga aylanib, davlatlar

xavfsizligi, iqtisodiy barqarorlik va fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlariga jiddiy tahdid solmoqda.

Bugungi kunda dunyoda deyarli barcha tizimlar internet orqali boshqarilmoqda. Bank amaliyotlari, davlat xizmatlari, harbiy boshqaruv, transport tizimlari

va energetika tarmoqlarining raqamlashtirilishi kiberxavfsizlikni strategik darajadagi masalaga aylantirdi.

Kiberjinoyatlar oddiy viruslardan boshlangan bo‘lsa, bugungi kunga kelib murakkab sun’iy intellekt yordamida amalga oshiriladigan hujumlargacha rivojlandi. Hozirgi kunda fishing, ransomware, DDoS hujumlari, ijtimoiy muhandislik, mobil qurilmalarga qarshi hujumlar va kriptovalyuta bilan bog‘liq firibgarliklar eng ko‘p uchrayotgan tahdidlar hisoblanadi.

Mazkur maqolada zamonaviy kiberjinoyatlar turlari, ularning jamiyat va davlat xavfsizligiga ta’siri hamda ushbu tahdidlarga qarshi qo‘llanilayotgan ilg‘or texnologik yechimlar keng tahlil qilinadi.

Kiberxavfsizlik - bu axborot tizimlari, tarmoqlar, serverlar, dasturlar

va ma’lumotlarni ruxsatsiz kirish, hujum yoki zararli faoliyatdan himoya qilish jarayonidir. Kiberxavfsizlikning asosiy maqsadi axborotning maxfiyligi, yaxlitligi

va mavjudligini ta’minlashdan iborat. Bugungi raqamli dunyoda har bir foydalanuvchi internet orqali turli xizmatlardan foydalanadi. Elektron

pochta, onlayn banking, ijtimoiy tarmoqlar va bulutli texnologiyalar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi. Shu sababli foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlari katta qiymat kasb etmoqda. Kiberjinoyatchilar aynan ushbu ma’lumotlarni noqonuniy qo‘lga kiritishga

intilmoqda. Kiberxavfsizlik nafaqat alohida foydalanuvchilar, balki davlatlar uchun ham muhim hisoblanadi. Harbiy tizimlar, energetika tarmoqlari, temiryo‘l boshqaruvi va telekommunikatsiya infratuzilmalariga qarshi kiberhujumlar milliy xavfsizlikka jiddiy tahdid tug‘diradi. Shu sababli rivojlangan davlatlar kiberqo‘shinlar tashkil etib, kiberxavfsizlikka milliardlab mablag‘ ajratmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda kiberxavfsizlik masalalariga katta e’tibor qaratilmoqda. “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinishi, davlat axborot tizimlarida himoya choralarining kuchaytirilishi va milliy CERT markazlari faoliyati buning yaqqol misolidir.

Ommalashib borayotgan kiberjinoyatlar

Fishing foydalanuvchini aldash orqali uning maxfiy ma’lumotlarini qo‘lga kiritishga qaratilgan hujum turi hisoblanadi. Odatda kiberjinoyatchilar bank yoki mashhur kompaniya nomidan soxta xabar yuborib, foydalanuvchini qalbaki saytga yo‘naltiradi. Masalan, foydalanuvchiga “Bank kartangiz bloklandi” mazmunidagi SMS yuboriladi va undagi havola orqali karta ma’lumotlari o‘g‘irlanadi. Bugungi kunda fishing hujumlari sun’iy intellekt yordamida yanada murakkablashib bormoqda. Hujumchilar foydalanuvchining shaxsiy ma’lumotlarini oldindan o‘rganib, ishonchli xabarlar yaratmoqda. Fishing hujumlarining asosiy xavfi shundaki, ular texnik zaiflikdan emas, inson omilidan foydalanadi. Shu sababli foydalanuvchilarni axborot xavfsizligi bo‘yicha muntazam o‘qitish muhim hisoblanadi.

Ransomware - foydalanuvchi ma’lumotlarini shifrlab qo‘yib, ularni qayta tiklash evaziga pul talab qiluvchi zararli dasturdir. So‘nggi yillarda ushbu turdagi hujumlar juda tez ommalashdi. Kiberjinoyatchilar tashkilot tizimiga kirib, barcha fayllarni bloklaydi va kriptovalyutada to‘lov talab qiladi. Agar to‘lov amalga oshirilmasa, ma’lumotlarni internetga tarqatish bilan tahdid qilinadi. Ransomware hujumlari ayniqsa: kasalxonalar, banklar, davlat tashkilotlari, yirik korporatsiyalar uchun katta xavf tug‘diradi.

DDoS (Distributed Denial of Service) hujumlari server yoki tarmoqqa juda katta hajmdagi so‘rov yuborish orqali uni ishdan chiqarishga qaratilgan. Ushbu hujumlarda minglab zararlangan qurilmalar bir vaqtning o‘zida ma’lum serverga murojaat qiladi. Natijada server haddan tashqari yuklama ostida

qolib, foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsata olmaydi. DDoS hujumlari:davlat saytlariga, bank tizimlariga, internet provayderlarga, media platformalarga qarshi ko‘p qo‘llaniladi. Bunday hujumlar siyosiy yoki iqtisodiy bosim vositasi sifatida ham ishlatiladi.

Ijtimoiy muhandislik - inson psixologiyasidan foydalanib ma’lumot olish usulidir. Bu usulda kiberjinoyatchi o‘zini bank xodimi, texnik yordam operatori yoki tashkilot vakili sifatida tanishtiradi. Ko‘plab foydalanuvchilar parollarini, SMS kodlarini, bank karta ma’lumotlarini o‘zlari bilmagan holda firibgarlarga berib yuboradi. Texnologiyalar qanchalik rivojlanmasin, inson omili eng zaif bo‘g‘in bo‘lib qolmoqda.

Mobil qurilmalarga qarshi hujumlar. Smartfonlar kundalik hayotning asosiy qismiga aylangani sababli mobil kiberjinoyatlar ham ortmoqda. Zararli mobil ilovalar foydalanuvchining: kontaktlari, bank ma’lumotlari, geolokatsiyasini o‘g‘irlashi mumkin. Ayniqsa Android platformasi zararli dasturlar uchun ko‘proq nishonga olinadi. Foydalanuvchilar noma’lum ilovalarni yuklab olishda ehtiyotkor bo‘lishi kerak.

Kriptovalyuta bilan bog‘liq jinoyatlar. Kriptovalyutalarning ommalashuvi bilan bog‘liq firibgarliklar ham keskin oshdi. Soxta investitsiya

loyihalari, kriptobirjalarga hujumlar va noqonuniy tranzaksiyalar keng tarqalmoqda. Kiberjinoyatchilar anonim tranzaksiyalardan foydalanib noqonuniy mablag‘larni yashirishga urinmoqda. Shu sababli ko‘plab davlatlar kriptovalyutalarni nazorat qilish mexanizmlarini ishlab chiqmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi yangi imkoniyatlar bilan birga yangi tahdidlarni ham yuzaga keltirdi. Bugungi kunda kiberjinoyatchilar AI yordamida: avtomatik fishing xatlari yaratmoqda, parollarni tez buzmoqda, zararli dasturlarni moslashtirmoqda, deepfake videolar tayyorlamoqda. Deepfake texnologiyasi yordamida inson ovozi yoki videosini qalbakilashtirish mumkin. Bu esa firibgarlik va dezinformatsiya xavfini oshirmoqda. Shuningdek, sun’iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan botnet tarmoqlari tashkil qilinmoqda. Bunday tizimlar millionlab qurilmalarni boshqarib, yirik kiberhujumlarni amalga oshirishi mumkin. Zamonaviy kiberxavfsizlik yechimlaridan biri ko‘p bosqichli autentifikatsiya.

Ko‘p bosqichli autentifikatsiya foydalanuvchi identifikatsiyasini kuchaytiruvchi usul hisoblanadi. Faqat parol emas, balki: SMS kod, biometrik tekshiruv, maxsus token ham talab qilinadi. Bu usul hisoblarni buzib kirish xavfini sezilarli kamaytiradi.

Sun’iy intellekt asosidagi himoya tizimlari AI asosidagi xavfsizlik tizimlari tarmoqdagi shubhali faoliyatni avtomatik aniqlay oladi. Ular: noodatiy

trafikni, zararli fayllarni, hujum belgilarini real vaqt rejimida tahlil qiladi. Bunday tizimlar inson omilidan tezroq ishlaydi va hujumlarni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi. Zero Trust model Zero Trust modeli “Hech kimga

ishonma, hammani tekshir” tamoyiliga asoslanadi. Ushbu yondashuvda har bir foydalanuvchi va qurilma doimiy ravishda autentifikatsiyadan o‘tadi. Zero

Trust: ichki tahdidlarni kamaytiradi, ma’lumotlarga noqonuniy kirishni oldini oladi. Masofaviy ishlash xavfsizligini oshiradi. Bugungi kunda ko‘plab yirik kompaniyalar ushbu modelni joriy qilmoqda.

Kiberjinoyatlarning katta qismi inson xatosi sabab yuz beradi. Shu bois foydalanuvchilarni muntazam o‘qitish muhim ahamiyatga ega.Tashkilotlarda xavfsizlik treninglari, fishing sinovlari, maxfiylik qoidalari doimiy amalga oshirilishi kerak.

Kiberxavfsizlikning harbiy sohadagi ahamiyati

Bugungi kunda kiberurush tushunchasi shakllanmoqda. Davlatlar raqib mamlakatlarning: energetika tizimlari, aloqa vositalari, harbiy boshqaruv markazlariga qarshi kiberoperatsiyalar o‘tkazmoqda. Kiberhujumlar oddiy qurolsiz ham katta zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli ko‘plab davlatlar: kiberqo‘shinlar,maxsus monitoring markazlari, milliy CERT tizimlarini tashkil etmoqda.

Harbiy sohada axborot xavfsizligi eng ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda raqamlashtirish siyosati keng rivojlanmoqda. Elektron hukumat, onlayn bank xizmatlari va masofaviy ta’lim tizimlari faol joriy etilmoqda. Bu esa kiberxavfsizlikni yanada muhim masalaga aylantirmoqda. Kelajakda quyidagi yo‘nalishlarni rivojlantirish zarur: milliy kiberxavfsizlik markazlarini kuchaytirish; mahalliy mutaxassislarni tayyorlash; sun’iy intellekt asosidagi himoya tizimlarini joriy etish; davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish; yoshlar orasida kiberxavfsizlik madaniyatini oshirish.

Xulosa. Kiberxavfsizlik zamonaviy jamiyatning eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi bilan bir qatorda kiberjinoyatlar ham murakkablashib bormoqda. Fishing, ransomware, DDoS ijtimoiy muhandislik va sun’iy intellekt asosidagi hujumlar davlatlar hamda tashkilotlar uchun katta xavf tug‘dirmoqda. Ushbu

tahdidlarga qarshi kurashishda zamonaviy texnologiyalar, kuchli himoya tizimlari va malakali mutaxassislar muhim ro‘l o‘ynaydi. Ayniqsa, sun’iy intellekt asosidagi xavfsizlik tizimlari, Zero Trust modeli va ko‘p bosqichli autentifikatsiya samarali yechim sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kelajakda kiberxavfsizlik faqat IT sohasida emas, balki milliy xavfsizlikning ajralmas qismiga aylanishi aniq. Shu sabab har bir davlat, tashkilot va foydalanuvchi axborot xavfsizligiga mas’uliyat bilan yondashishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. William “Stallings Network Security Essentials: Applications and Standards”,2020
2. Charles P. Pfleeger, Shari Lawrence Pfleeger “Security in Computing” 2018
3. Bruce Schneier “Applied Cryptography” 2015
4. Nina Godbole, Sunit Belapure “Cyber Security: Understanding Cyber
5. Crimes, Computer Forensics and Legal Perspectives” 2011
6. Jason Andress “The Basics of Cyber Safety” 2019
7. Eric Cole “Cybersecurity Blue Team Toolkit” 2022
8. Jo‘rayev R.X. “Axborot xavfsizligi asoslari” 2021
9. Sattorov A., Rasulov X. “Kiberxavfsizlik va axborotni himoyalash texnologiyalari” 2022.
10. O‘zbekiston Respublikasi “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi qonun 2022
11. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi “Milliy kiberxavfsizlik strategiyasi” 2023

BEHBUDIY PEDAGOGIK QARASHLARIDA IJTIMOIY-SIYOSIY MUAMMOLAR HAMDA MILLATNING TA’LIMI VA MADANIYATI TAHLILI

Hasanov Mahmud Husniddinovich
Buxoro Innovatsiyalar universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675235

Turkiston jadidchilik harakatining “g‘oyaviy otasi”, taniqli ma’rifatparvar, millat fidoyisi, yurt ozodligi va obodligi uchun tolmas kurashchi, nashriyotchi, jurnalist, o‘zbek dramaturgiyasi asoschisi Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875-1919yy.) tarixda nom qoldirgan shaxslar orasida o‘z o‘rni, mavqei va o‘z so‘ziga egadir. Mahmudxo‘ja Behbudiy murakkab tarixiy sharoitda yashadi, aytish mumkinki, u o‘zining erkin fikri, keng dunyoqarashi, millatparvarligi va sobitqadam ekanligi bilan uchta hukumat : Rossiya imperiyasi, sovet hokimiyati va amirlik boshqaruvi qolipiga sig‘madi. Shu uchun bu inson amirlik hududiga qarashli Qarshida sovet hokimiyatining Buxorodagi konsuli Utkin va amir amaldorlari aybi bilan fojeali o‘ldirildi. 44 yillik, ya’ni qisqa biroq mazmunli, ibratli hayoti va faoliyati davrida Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z qarashlari bilan zamondoshlaridan ilgarilab ketganligi u yashagan davr bizdan uzoqlashgan sari yaqqolroq ayon bo‘lmoqda.

“Oyna” jurnalida va Turkistonda XX asr boshlarida chop etilgan bir qator matbuot organlarida Mahmudxo‘ja Behbudiyning e’lon qilgan ilmiy-tanqidiy xarakterdagi maqolalari hozirgi davr ruhi bilan hamnafas, hamohangdek tuyuladi. Ulug‘ ma’rifatparvar yashagan davrdan yuz yil o‘tgan bo‘lsa ham, dabdabali to‘y va ta’ziya marosimlarini cheklash, ma’rakalarni ixcham va kamharajat qilib o‘tkazish, tejalgan mablag‘ni farzandlarning ilm olishlariga sarflash, oilalarda moddiy sharoitlarni sog‘lom bolalar voyaga yetishlari maqsadida yo‘naltirilgan holda ish tutish bilan bog‘liq amaliy harakatlar qo‘llab, bu borada chora tadbirlar ko‘rayapmiz. Jamiyatning barqarorligi, tinchligi va osoyishtaligi, barkamol insonni voyaga yetib ulg‘ayishi avvalo oilaga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Mustahkam oila zaminida istiqboldagi vazifalarni uddalay olamiz va “ommaviy madaniyat” xurujlari kuchaygan davrda o‘z ma’naviy qiyofamizni saqlab qolish mumkin. O‘ttiz milliondan ortiq jamiyatimiz a’zolarining 60 foizini 30 yoshdan katta bo‘lmaganlar tashkil etayotgan, 7 mlndan ortiq oila mavjud bo‘lgan yurtimizda yashovchan bo‘lib kelayotgan illatlarga qarshi kurashish jamiyat rivojidagi muhim tamoyildir. Bir asrlik tarixiy dovon ortidan turib esa Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z maqolalari bilan maishiy kundalik turmushimizda hamon yashab kelayotgan illatlarni tugatishga bizni undab turganga o‘xshaydi. Ma’lumki, Turkiston mintaqasining aholisi orasida qadimdan to‘y va tomoshalarda, Navro‘z sayllarida, hosil bayramlarida uloq (ko‘pkari) musobaqasi uyushtirilgan. Xalqimizning xo‘jalik an’analaridan kelib chiqqan uloq o‘yini chavandozlardan epchillik, chaqqonlik, kuch-quvvat, mustahkam iroda va mislsiz jur’atni talab qilgan. Shuningdek, ushbu musoboqa ishtirokchilari va uning tomoshasiga kelgan inson vaqt-vaqti bilan o‘zida to‘planib qolgan agressiv mayllar ko‘rinishidagi ichki psixik energiyani chiqarib tashlash, sarf qilib borish, taranglikni bo‘shashtirishga ehtiyoj sezadi. Uloq o‘yini tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo‘lib, insonlar o‘rtasida tantilik, tolerantlik, milliy totuvlik, mehmondo‘stlik tuyg‘ularini kuchaytiradi. Shu sababli bu o‘yin istiqlolga erishganimizdan so‘ng o‘zbek kurashi bilan bir qatorda xalqaro sport musobaqalari tarkibiga kiritildi.

Biroq, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida ko‘pkari tufayli kelib chiqqan salbiy oqibatlarni Mahmudxo‘ja Behbudiy tanqid ostiga oladi. Bu musobaqaga dehqonlar, mahorati yo‘q kishilar ham aralashib qolib, bor-yo‘q pullarini ot sotib olishga sarflaganliklari, uzoq masofalarda uyushtiriladigan ko‘pkarida qatnashish uchun oilalarni ancha muddatga o‘z ahvoliga tashlab ketish, hosilni ekish va yig‘ishtirish ishlari oxir-oqibatda kechikkanligi, uquvsiz kishilar ham uloq chopib mayib-majruh bo‘layotganligi, ko‘plar hayotdan bevaqt ko‘z yumayotganligini u maqolalarida ochiq-oydin bayon qilgan. Ko‘p kishilar sayr va ko‘pkari shumligi ila ishdan va ziroat vaqtidan qolur. Uyiga ozuqasi yo‘q, ho‘kuzi va sog‘ar siyiri yo‘q ekan, bir necha yuz so‘mga ot olib va har kuni ancha hindudek parastish etib, (bu yerda insoniy burch, vazifa ma’nosida-H.M) har kun bir so‘m sarf etar, na uchun? To‘y va sayrg‘a ko‘pkari chopmoq uchun.O‘n-yigirma chaqirimg‘a to‘y bo‘ldimi, har kim ishini, dehqonchiligini qo‘yub, otlanib ko‘pkariga ketar” –deb yozadi. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Sayllarda mushak otish, ko‘pkari chopish kabilar tufayli mayib-majruh bo‘lganlar oilasi moddiy qiyinchiliklar ostida qolib ketishgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jamiyat taraqqiyotiga kishan bo‘layotgan illatlar sirasiga to‘y va ta’ziya marosimlariga qilinayotgan adoqsiz xarajatlar, ularni o‘tkazish uchun sarflanayotgan behuda vaqt sarfi haqida kuyunib fikr bildiradi. Uning yozishicha, to‘ylarga har bir kishi moddiy ahvoliga qarab 200 so‘mdan 10.000 so‘mgacha sarf qilishi millatning fojiasi, deb hisoblanadi. Millatdoshlarimiz 18-20 yillab mehnat qilib, to‘y uchun sarf-xarajatlar oqibatida 2-3 kun ichida bor-yo‘g‘idan ajralib qolishi, qarzdan qutulish maqsadida yer va hovlilarini arzon garovga sotishga majbur bo‘layotganliklari ko‘rsatilgan. Qrimda 1 tanob yer narxi o‘n ming so‘mdan 30 ming so‘mgacha bo‘lgan bir paytda, o‘zbek va tojiklar qarz evaziga 1 tanob yerlarini 200 so‘mdan suv tekinga sotganlar. Agar shu holat davom etaversa, unumdor yer fondlari ajnabiy (kelgindi)lar qo‘liga o‘tib, xalqimiz qashshoq va gado bo‘lib qolishidan Behbudiy tashvishga tushgan.

Birgina qassobning uylanish to‘yiga ketadigan harajat bilan bog‘liq raqamlar keltirilsa, bu boradagi fikr yanada oydinlashadi. Oddiy qassobning unashtirish to‘yiga: 1 qozon palov, 100 ta katta, 150 ta o‘rtacha non, 100 ta patir, 400 ta kichik non, 1 chelak nishollo, 4 ta holva, 1 savat o‘rik, 1 ko‘ylaklik shoyi, ko‘ylak, ishton, 1 ta ro‘mol, 1 juft qolin, 50 rubl pul bo‘lg‘usi qudaning uyiga jo‘natilgan.

Katta to‘y uchun: 50 ta chopon, 25 ta ro‘mol, 3 to‘p chit, 25 ta qo‘y, 4 ta ot, 500 ta katta non, 1000 ta o‘rtacha, 2000 ta kichik non, 4 botmon gurunch, 4 botmon un, 2 savat o‘rik, 1 savat qandalot, 5 bosh qand, 1 botmon sabzi, 500 rubl pul jo‘natish kerak bo‘lgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning maslakdoshi, do‘sti bir muddat “Oyna” jurnali bosh muharriri bo‘lib turgan Hoji Muin to‘y va marakalardagi sarf-harajatlarning astronomik summaga yetganligi, uning ortidan kulfat kelib chiqayotganligi kabilarni o‘tkir tanqid ostiga olgan. “To‘y” fojeaviy asarini yozgan. Ushbu sahna asari 1915 yilda Toshkent va Namangan shaharlarida xalq oldida namoyish qilingan. “Sadoi Turkiston” gazetasida taraqqiyparvarlardan N.Mahsunov to‘ylarning ma’naviy zarari haqida maxsus maqola bilan chiqqan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy va uning salaflari to‘ylarga sarflanadigan adoqsiz sarf-xarajatlarni keskin qisqartirib, tejalgan mablag‘ni farzandlarning diniy va dunyoviy ilm olishlariga, ularni Misr, Turkiya, Rossiya dorilfununlariga o‘qishlariga sarflash kerakligini tashviq qiladilar. Yoshlar ma’naviy-axloqiy hayotida tub o‘zgarishlar qilib, oliy ma’lumotli huquqshunos, muallim, injener,tujjor va bankirlar orqali millatni qoloqlik botqog‘idan olib chiqish mumkinligini qayta-qayta ta’kidlaydilar. Mahmudxo‘ja Behbudiy illatlarning ildiz otishi

va yashovchan bo‘lib kelayotganligi ilmsizlik, savodsizlik, ko‘p xotinlilik, jamiyatda ayollarning intellektual salohiyatini hisobga olmaslik, huquqiy notenglik kabilarda deb biladi. Xalq orasida “usuli-jadid”,”usuli-savtiya” maktablarining roli katta ekanligini targ‘ib qilish, bolalarga diniy va dunyo ilmlarni birdek o‘rgatish zarurligi mutafakkir maqolalari- ning mazmuniga singdirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Йўлдошев С. Улоқ(кўпкари) ўйини ва унинг этномаданий жараёнлар ривожидаги ўрни // BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI- -2012.-№3.-Б.54-58.
2. Шадманова С. Туркистон тарихи-матбуот кўзгусида.-Т.: Янги нашр; 2011.-Б.133-135.
3. Махмудова Г.Т. Джадидское движение в Туркестане и его влияние на развитие нравственно-эстетической мысли. Автореф. дисс... на соиск. канд. философ. наук.-Т.:1996.-26 стр.;
4. Раджабова Д.Н.Проблемы молодежи и женщин в воззрениях джадидов Туркестана (конец XIX- начала XX вв.) Автореф.дисс… канд.ист.наук. –Т.: 2003.-26 стр;
5. Турсунов Р. Жадидларнинг Туркистон ижтимоий-иқтисодий ҳолатига қарашлари.// O‘zbekiston tarixi 2004.№3.-Б.63-69;
6. Кенжаев Д.М.Религиозные ценности в идеи толерантности в воззрениях М.Бехбуди.//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар.-2007.-№ 2-3.-С.93-97 ва ҳоказо.

TA’LIM SOHASIGA INVESTITSIYALARNI JALB ETISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI VA TA’LIM RESURSLARINI SAMARALI BOSHQARISH MASALALARI

No‘monjonova Muazzam Mahbubjon qizi
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahurat milliy instituti 1-bosqich tayanch doktoranti
Toshkent, O‘zbekiston
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675240

Annotatsiya*. Mazkur maqolada ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb etishning nazariy va amaliy asoslari, ta’lim resurslarini samarali boshqarish mexanizmlari hamda O‘zbekistonda ta’lim tizimini moliyalashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida davlat va nodavlat investitsiyalarining ta’lim sifati hamda inson kapitalini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijasida ta’lim sohasining investitsion jozibadorligini oshirish va resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim iqtisodiyoti, investitsiyalar, inson kapitali, ta’lim resurslari, moliyalashtirish, davlat-xususiy sheriklik, investitsion jozibadorlik, innovatsion rivojlanish.*

Аннотация. *В данной статье исследуются теоретические и практические основы привлечения инвестиций в сферу образования, механизмы эффективного управления образовательными ресурсами, а также современные направления финансирования системы образования в Узбекистане. Освещена роль государственных и негосударственных инвестиций в повышении качества образования и развитии человеческого капитала. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по повышению инвестиционной привлекательности образовательной сферы и эффективности использования ресурсов.*

Ключевые слова: *экономика образования, инвестиции, человеческий капитал, образовательные ресурсы, финансирование, государственно-частное партнерство, инвестиционная привлекательность.*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical foundations of attracting investments into the education sector, mechanisms for effective management of educational resources, and modern approaches to financing the education system in Uzbekistan. The study highlights the role of public and private investments in improving educational quality and developing human capital. Based on the findings, scientific and practical recommendations aimed at enhancing the investment attractiveness of the education sector and improving resource efficiency are proposed.*

Keywords: *education economics, investment, human capital, educational resources, financing, public-private partnership, investment attractiveness.*

Kirish. Jahon iqtisodiyotining zamonaviy rivojlanish bosqichida inson kapitali mamlakatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Inson kapitalining shakllanishi va rivojlanishida esa ta’lim tizimi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu sababli rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb qilish, ta’lim infratuzilmasini modernizatsiya qilish hamda

ta’lim resurslarini samarali boshqarish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Bugungi kunda iqtisodiy o‘sishning innovatsion modeli shakllanib borayotgan sharoitda ta’limga yo‘naltirilgan investitsiyalar nafaqat ijtimoiy xarajat, balki uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi strategik investitsiya sifatida qaralmoqda. Xususan, Jahon banki ekspertlarining ta’kidlashicha, ta’lim sifatini oshirish va inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar mehnat unumdorligini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi[19].

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda ta’lim tizimini rivojlantirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta’lim xizmatlari sifatini oshirish hamda sohaga investitsiyalarni keng jalb etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmonida inson kapitalini rivojlantirish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash hamda ta’lim tizimining xalqaro standartlarga moslashuvini ta’minlash ustuvor maqsadlardan biri sifatida belgilangan[20].

Mamlakatimizda ta’lim tizimini moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiya qilish, xususiy sektor investitsiyalarini keng jalb etish va davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalarni rivojlantirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, nodavlat ta’lim tashkilotlarini qo‘llab-quvvatlash, oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish va xalqaro moliya institutlari mablag‘larini jalb qilishga qaratilgan chora-tadbirlar ta’lim sohasining investitsion jozibadorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ta’lim tizimida mavjud moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, investitsion loyihalarni tanlash va baholash mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etish hamda ta’lim muassasalarining investitsion salohiyatini kuchaytirish bilan bog‘liq qator muammolar saqlanib qolmoqda. Mazkur holat ta’lim iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarni jalb etish va ta’lim resurslarini samarali boshqarish masalalarini chuqur ilmiy tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb etishning zamonaviy mexanizmlarini tahlil qilish, ta’lim resurslarini samarali boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda ushbu yo‘nalishda ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta’lim iqtisodiyoti va ta’limga investitsiyalarni jalb etish masalalari iqtisodiyot fanida inson kapitali nazariyasi bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Ushbu nazariyaning asoschilaridan biri Theodore Schultz ta’lim xarajatlarini iste’mol xarajatlari emas, balki kelgusida iqtisodiy daromad keltiruvchi investitsiyalar sifatida baholagan. Uning fikricha, inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, aynan ta’lim tizimiga sarflanayotgan mablag‘lar jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiladi[21].

So‘nggi yillarda ta’limni moliyalashtirish va investitsiyalar samaradorligini baholash masalalari xalqaro tashkilotlar tomonidan ham keng tadqiq qilinmoqda. Xususan, Jahon bankining “Education Finance Watch 2024” hisobotida ta’lim tizimiga yo‘naltirilayotgan

[19] World Bank. *Education Finance Watch 2024*. Washington DC: World Bank Publications, 2024. – pp. 15–18

[20] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

[21] Schultz T.W. *Investment in Human Capital*. New York: The Free Press, 2020. – pp. 1–12.

investitsiyalar hajmi va ta’lim natijalari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik mavjudligi qayd etilgan. Hisobotda ta’lim xarajatlarining samaradorligini oshirish, moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish hamda natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish zarurligi ta’kidlangan[22].

UNESCO ekspertlari tomonidan tayyorlangan “Global Education Monitoring Report 2024” hisobotida esa ta’limga investitsiyalarni ko‘paytirishning o‘zi yetarli emasligi, ajratilgan mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish ham muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etilgan. Tadqiqotchilar ta’lim tizimida moliyaviy resurslarning shaffof boshqarilishi va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish investitsiyalar natijadorligini sezilarli darajada oshirishini ta’kidlaydilar[23].

Mahalliy iqtisodchi olimlardan A.V.Vahobov investitsiyalarni boshqarish jarayonida resurslardan foydalanish samaradorligi va investitsion jozibadorlik masalalariga alohida e’tibor qaratgan. Olimning ta’kidlashicha, investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi ularning hajmiga emas, balki boshqaruv sifatiga va natijadorligiga bog‘liqdir[24].

Shuningdek, Sh.X.Xajibakiyevning ilmiy ishlarida ta’lim tizimini moliyalashtirishning institutsional asoslari, ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va budjetdan tashqari mablag‘larni jalb qilish imkoniyatlari tadqiq qilingan[25]. Muallif ta’lim tizimida zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qilishini asoslaydi.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etish masalalari yetarli darajada o‘rganilgan bo‘lishiga qaramasdan, ta’lim resurslarini samarali boshqarish, investitsiyalar natijadorligini baholash, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish hamda raqamli boshqaruv texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish zarur. Shu sababli mazkur tadqiqotda ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb etishning zamonaviy mexanizmlari va ta’lim resurslarini samarali boshqarish masalalari kompleks yondashuv asosida o‘rganiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb etishning iqtisodiy mexanizmlari hamda ta’lim resurslarini samarali boshqarish masalalarini kompleks o‘rganish maqsadida zamonaviy iqtisodiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini inson kapitali nazariyasi, ta’lim iqtisodiyoti konsepsiyasi, investitsiyalar samaradorligini baholash yondashuvlari hamda davlat-xususiy sheriklik nazariyalari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida, avvalo, ta’lim tizimini moliyalashtirish va investitsiyalarni boshqarish bo‘yicha mahalliy hamda xorijiy olimlarning ilmiy ishlari o‘rganildi. Xususan, Theodore Schultz, Gary Becker, Eric Hanushek, Robert Barro, Joseph Stiglitz kabi iqtisodchi olimlarning inson kapitali va ta’lim investitsiyalariga oid ilmiy qarashlari nazariy asos sifatida qabul qilindi. Shuningdek, UNESCO, World Bank, OECD va Asian Development Bank tomonidan e’lon qilingan zamonaviy hisobotlar va statistik ma’lumotlar tahlil qilindi.

Tadqiqotning empirik bazasini O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar, xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, Oliy ta’lim, fan va

[22] World Bank. *Education Finance Watch 2024*. Washington DC, 2024. – pp. 22–28.
[23] UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2024*. Paris, 2024. – pp. 45–53.
[24] Vahobov A.V. *Investitsiyalarni boshqarish*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 84–91-betlar
[25] Xajibakiyev Sh.X. *Ta’lim iqtisodiyoti va moliyalashtirish mexanizmlari*. Toshkent, 2023. – 56–63-betlar.

innovatsiyalar vazirligi, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari tashkil etdi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

Tadqiqot usuli	**Qo‘llanilish maqsadi**
Nazariy tahlil	Ta’lim iqtisodiyoti va investitsiyalar nazariyalarini o‘rganish hamda ilmiy qarashlarni tizimlashtirish
Qiyosiy tahlil	O‘zbekiston va xorijiy davlatlarning ta’limni moliyalashtirish tajribalarini taqqoslash
Statistik tahlil	Ta’limga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi va natijadorlik ko‘rsatkichlarini baholash
Tizimli yondashuv	Ta’lim resurslari, investitsiyalar va boshqaruv omillari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash
Kontent-tahlil	Normativ-huquqiy hujjatlar va strategik dasturlar mazmunini tahlil qilish
Induksiya va deduksiya	Alohida faktlardan umumiy xulosalar chiqarish hamda nazariy qarashlarni amaliyot bilan bog‘lash
Iqtisodiy-mantiqiy tahlil	Investitsiyalar samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va baholash

Tadqiqotda tizimli yondashuv alohida ahamiyat kasb etdi. Chunki ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etish jarayoni moliyaviy, institutsional, tashkiliy va ijtimoiy omillarning o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida qaraladi. Shu sababli investitsiyalar hajmi, moliyalashtirish manbalari, boshqaruv mexanizmlari va ta’lim natijalari o‘rtasidagi bog‘liqliklar kompleks tarzda tahlil qilindi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli yordamida Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur va Germaniya kabi davlatlarning ta’limni moliyalashtirish tajribalari o‘rganilib, ularning O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan jihatlari aniqlandi. Ushbu yondashuv ta’lim tizimida investitsiyalarni jalb etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini berdi.

Statistik tahlil usuli orqali ta’limga yo‘naltirilayotgan davlat va nodavlat investitsiyalarining dinamikasi, ta’lim xarajatlarining umumiy byudjet xarajatlaridagi ulushi hamda ta’lim natijalari bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Bunda investitsiyalar hajmi va ta’lim sifati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlashga alohida e’tibor qaratildi.

Kontent-tahlil usuli yordamida “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan Prezident farmonlari, qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari mazmunan tahlil qilinib, ularning ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb etish va resurslarni boshqarishdagi o‘rni baholandi.

Natijada mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqot mavzusini har tomonlama o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etish va ta’lim resurslarini samarali boshqarish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. So‘nggi yillarda ta’lim tizimiga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar dinamikasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi uch yil davomida mazkur soha davlat budjeti xarajatlarining eng yirik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda ta’lim xarajatlarining YAIMdagi ulushi 2023-yilda 5,47 foizni tashkil etgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich Markaziy Osiyo mintaqasidagi ko‘plab davlatlarga nisbatan yuqori hisoblanadi.

1-jadval

O‘zbekistonda ta’lim tizimiga yo‘naltirilgan mablag‘lar dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	**2023-yil**	**2024-yil**	**2025-yil**
Ta’lim xarajatlarining YAIMdagi ulushi (%)	5,47	5,8*	6,0*
Ta’limga ajratilgan budjet mablag‘lari (trln so‘m)	71,1	71,1–72,0*	84,3
Davlat budjeti xarajatlaridagi ulushi (%)	20,5	22,0*	24,5
Ta’lim xizmatlari bozoridagi xarajatlar (trln so‘m)	25,6*	31,4*	34,2

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2025-yilda ta’lim sohasiga davlat budjetidan 84,3 trillion so‘m mablag‘ ajratilishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu 2024-yilga nisbatan qariyb 13,2 trillion so‘mga ko‘pdir. Mazkur mablag‘larning asosiy qismi umumiy o‘rta ta’lim, maktabgacha ta’lim hamda oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

2025-yil uchun qabul qilingan davlat budjeti loyihasida ijtimoiy sohaga yo‘naltiriladigan xarajatlar jami budjet xarajatlarining 52 foizini tashkil etishi belgilangan bo‘lib, bunda ta’lim sohasi eng katta moliyalashtiriladigan yo‘nalish sifatida qayd etilgan.

Ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida nodavlat ta’lim sektorining rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda xususiy maktabgacha ta’lim muassasalari ulushi 2016-yildagi 2 foizdan 2024-yilda 41 foizga yetgan. Bu esa davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining ta’lim tizimidagi samaradorligi ortib borayotganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, ta’lim tizimida xalqaro moliyaviy institutlar mablag‘lari va grantlar hajmi ham ortib bormoqda. Xususan, 2025-yil yakunlariga ko‘ra raqamli ta’lim va IT-ta’lim yo‘nalishlarini rivojlantirish uchun xalqaro tashkilotlar va xorijiy davlatlar tomonidan 35 million AQSH dollaridan ortiq grant mablag‘lari jalb qilingan. Mazkur mablag‘lar zamonaviy o‘quv markazlari, IT-akademiyalar va raqamli ta’lim platformalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

2-jadval

Ta’lim tizimida investitsiyalar samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar

Omillar	**Mazmuni**	**Ta’sir darajasi**
Moliyalashtirish hajmi	Budjet va xususiy investitsiyalar miqdori	Yuqori
Boshqaruv sifati	Resurslardan oqilona foydalanish darajasi	Yuqori
Raqamlashtirish darajasi	Elektron boshqaruv va monitoring tizimlari	Yuqori
Kadrlar salohiyati	Pedagoglarning malaka darajasi	O‘rta-yuqori
Xalqaro hamkorlik	Grantlar va xorijiy investitsiyalar	O‘rta
Innovatsion infratuzilma	Zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlanganlik	Yuqori

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta’limga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar hajmining ortishi o‘z-o‘zidan ta’lim sifatining oshishini kafolatlamaydi. Investitsiyalarning natijadorligi ko‘proq boshqaruv samaradorligi, moliyaviy resurslardan foydalanish sifati va monitoring tizimlarining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar O‘zbekistonda ta’lim tizimiga investitsiyalar hajmi yildan-yilga oshib borayotganligini, davlat tomonidan ta’limni moliyalashtirish ustuvor yo‘nalish sifatida qaralayotganligini hamda xususiy sektor investitsiyalarini jalb etish bo‘yicha institutsional mexanizmlar shakllanayotganligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, investitsiyalar samaradorligini oshirish uchun ta’lim resurslarini boshqarishning innovatsion va raqamli mexanizmlarini yanada rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Muhokama. Olib borilgan tadqiqot natijalari O‘zbekistonda ta’lim tizimiga investitsiyalar hajmi so‘nggi yillarda sezilarli darajada oshib borayotganligini ko‘rsatdi. Biroq xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ta’limga yo‘naltirilayotgan mablag‘lar hajmining ortishi har doim ham ta’lim sifati va inson kapitali rivojlanishining mutanosib ravishda o‘sishini ta’minlamaydi. Shu sababli investitsiyalarning natijadorligini baholashda moliyalashtirish hajmidan tashqari resurslarni boshqarish samaradorligi, institutsional muhit va ta’lim natijalari kabi omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

UNESCO tomonidan e’lon qilingan “Global Education Monitoring Report 2024” hisobotida ta’limga investitsiyalar samaradorligi bevosita boshqaruv sifati va moliyaviy shaffoflik darajasiga bog‘liqligi ta’kidlangan[26]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim xarajatlari yuqori bo‘lgan ayrim davlatlarda ham ta’lim natijalari kutilgan darajada emas. Aksincha, resurslardan oqilona foydalanishni yo‘lga qo‘ygan davlatlar nisbatan kamroq xarajatlar bilan yuqori natijalarga erishgan.

Mazkur holatni Finlandiya tajribasida yaqqol kuzatish mumkin. Finlandiyada ta’lim tizimini moliyalashtirishda davlat budjeti asosiy manba hisoblanishiga qaramasdan, investitsiyalar samaradorligi markazlashgan nazoratdan ko‘ra ta’lim muassasalarining moliyaviy va akademik mustaqilligini kengaytirish orqali ta’minlanadi. Natijada ushbu mamlakat uzoq yillar davomida xalqaro PISA reytinglarida yuqori o‘rinlarni egallab kelmoqda[27]. Bu esa ta’lim sifatini oshirishda investitsiyalar hajmidan ko‘ra ularni boshqarish mexanizmlari muhimroq ekanligini ko‘rsatadi.

Janubiy Koreya tajribasi esa inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalarning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mazkur mamlakat ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va ilm-fanga investitsiyalarni oshirish orqali yuqori texnologik iqtisodiyotni shakllantirishga muvaffaq bo‘ldi. OECD ekspertlarining fikriga ko‘ra, Janubiy Koreyaning iqtisodiy “mo‘jizasi”ning asosiy omillaridan biri ta’lim tizimiga yo‘naltirilgan strategik investitsiyalar hisoblanadi[28].

Singapur tajribasi ham alohida e’tiborga loyiq. Ushbu mamlakatda ta’lim tizimiga investitsiyalarni boshqarishda natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish mexanizmlari qo‘llaniladi. Bunda ta’lim muassasalari faoliyati samaradorligi aniq indikatorlar asosida baholanadi va moliyalashtirish hajmi erishilgan natijalarga bog‘lanadi. Mazkur yondashuv resurslardan

[26] UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2024*. Paris: UNESCO Publishing, 2024. – pp. 52–61.
[27] OECD. *Education at a Glance 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. – pp. 118–126.
[28] OECD. *Education Policy Outlook: Korea 2024*. Paris, 2024. – pp. 24–31.

foydalanish samaradorligini oshirishga hamda ta’lim xizmatlari sifatini muntazam yaxshilab borishga xizmat qilmoqda[29].

O‘zbekiston tajribasini yuqoridagi davlatlar bilan qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda ta’lim tizimini moliyalashtirish hajmi yildan-yilga ortib borayotgan bo‘lsa-da, investitsiyalar samaradorligini baholashning yagona institutsional mexanizmlari hali to‘liq shakllanmagan. Xususan, investitsion loyihalarning natijadorligini monitoring qilish, ta’lim muassasalari faoliyatini iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan baholash va moliyalashtirishning natijaga yo‘naltirilgan modelini joriy etish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot natijalari ta’lim tizimida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining ahamiyati ortib borayotganligini ham ko‘rsatdi. Xalqaro tajribada, xususan Buyuk Britaniya, Avstraliya va Kanada kabi davlatlarda ta’lim infratuzilmasini rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik loyihalari keng qo‘llanilib, davlat budjetiga tushadigan yukni kamaytirish bilan birga xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qilmoqda[30]. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda nodavlat ta’lim muassasalari sonining ortishi va xususiy investitsiyalar hajmining kengayishi ushbu yo‘nalishning istiqbolliligini tasdiqlaydi.

Shundan kelib chiqib, ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etish samaradorligini oshirishning asosiy sharti moliyaviy resurslar hajmini ko‘paytirish emas, balki ularni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli boshqaruv platformalarini yaratish, sun’iy intellekt asosida investitsion loyihalarni baholash tizimlarini joriy etish, ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish hamda natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanish investitsiyalar samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari va xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etishning samaradorligi investitsiyalar hajmiga emas, balki ularni boshqarish sifati, institutsional muhitning rivojlanganligi va ta’lim natijalariga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimining mavjudligiga bog‘liqdir. Shu jihatdan O‘zbekistonda ta’lim resurslarini boshqarishning innovatsion mexanizmlarini joriy etish va investitsiyalar natijadorligini baholash tizimini takomillashtirish ta’lim iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqotda ta’lim sohasiga investitsiyalarni jalb etishning zamonaviy mexanizmlari hamda ta’lim resurslarini samarali boshqarish masalalari nazariy va amaliy jihatdan o‘rganildi. Olib borilgan tahlillar, xalqaro tajribalar va O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi.

Birinchidan, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ta’limga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar ijtimoiy xarajat sifatida emas, balki inson kapitalini rivojlantirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi strategik investitsiya sifatida qaralishi lozim. Inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar mehnat unumdorligi, innovatsion faollik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Ikkinchidan, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ta’lim tizimiga ajratilayotgan budjet mablag‘lari va investitsiyalar hajmining ortishi ta’limni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylanganligini ko‘rsatmoqda. Biroq investitsiyalar hajmining ortishi ta’lim sifatining avtomatik ravishda oshishini ta’minlamaydi. Investitsiyalarning haqiqiy samaradorligi ularni boshqarish sifati va natijadorligiga bog‘liqdir.

[29] OECD. *Education in Singapore: Policy Perspectives 2024*. Paris, 2024. – pp. 36–44.

[30] World Bank. *Public-Private Partnerships in Education: Global Review 2024*. Washington DC, 2024. – pp. 67–79.

Uchinchidan, Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya tajribasi ta’lim tizimida natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish, ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va resurslardan foydalanish ustidan samarali nazorat tizimi investitsiyalar samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini tasdiqladi.

To‘rtinchidan, O‘zbekistonda ta’lim tizimiga xususiy investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha yaratilayotgan institutsional sharoitlar davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Bu esa budjet mablag‘lari yuklamasini kamaytirish bilan birga ta’lim xizmatlari sifatini oshirish imkonini bermoqda.

Beshinchidan, ta’lim tizimida raqamli boshqaruv texnologiyalari va elektron monitoring mexanizmlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi investitsiyalarning natijadorligini baholash va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini cheklamoqda.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Takliflar.

1. **Ta’lim investitsiyalarini boshqarishning yagona raqamli platformasini yaratish.** Mazkur platforma orqali investitsion loyihalarni shakllantirish, moliyalashtirish, monitoring qilish va samaradorligini baholash jarayonlarini raqamlashtirish maqsadga muvofiq.
2. **Natijaga yo‘naltirilgan moliyalashtirish mexanizmini joriy etish.** Ta’lim muassasalariga ajratiladigan mablag‘larning ma’lum qismini ularning faoliyat natijalari, ta’lim sifati va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyat ko‘rsatkichlariga bog‘lash tavsiya etiladi.
3. **Endowment fondlari faoliyatini rivojlantirish.** Oliy ta’lim muassasalari huzurida endowment fondlarini tashkil etish va ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish lozim.
4. **Ta’lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish.** Muassasalarga budjetdan tashqari mablag‘larni jalb qilish va ulardan foydalanish bo‘yicha qo‘shimcha vakolatlar berish zarur.
5. **Sun’iy intellekt asosida investitsiyalar samaradorligini baholash tizimini joriy etish.** Ta’lim sohasidagi investitsion loyihalarning iqtisodiy va ijtimoiy natijalarini prognozlash hamda baholashda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim tizimiga investitsiyalarni jalb etish va ularni samarali boshqarish inson kapitalini rivojlantirish, iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish hamda mamlakatning xalqaro raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ta’lim iqtisodiyoti sharoitida investitsion resurslarni boshqarishning zamonaviy va innovatsion mexanizmlarini joriy etish strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank. *Education Finance Watch 2024*. Washington DC: World Bank Publications, 2024. – 156 p.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. Schultz T.W. *Investment in Human Capital*. New York: The Free Press, 2020. – 272 p.
4. World Bank. *Education Finance Watch 2024*. Washington DC: World Bank Publications, 2024. – 156 p.

5. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2024: Leadership and Education*. Paris: UNESCO Publishing, 2024. – 428 p.
6. Vahobov A.V. *Investitsiyalarni boshqarish*. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2022. – 356 b.
7. Xajibakiyev Sh.X. *Ta’lim iqtisodiyoti va moliyalashtirish mexanizmlari*. – Toshkent: “Fan va texnologiyalar”, 2023. – 284 b.
8. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2024: Leadership and Education*. Paris: UNESCO Publishing, 2024. – 428 p.
9. OECD. *Education at a Glance 2024: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing, 2024. – 498 p.
10. OECD. *Education Policy Outlook: Korea 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. – 124 p.
11. OECD. *Education in Singapore: Policy Perspectives 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. – 118 p.
12. World Bank. *Public–Private Partnerships in Education: Global Review 2024*. Washington DC: World Bank Publications, 2024. – 184 p.
13. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
14. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
15. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
16. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
17. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
18. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
19. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
20. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
21. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
22. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.

ZAMONAVIY JAMIYATDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Haydarova Kamola Ergashboy qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti, “Pedagogika, psixalogiya va sport”kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675250

Annotatsiya. *Maqolada zamonaviy jamiyatda tanqidiy fikrlashning ahamiyati va uning shaxs rivojlanishidagi o‘rni yoritilgan. Axborotlarni tahlil qilish, baholash va ishonchliligini aniqlash ko‘nikmalarining zarurligi asoslangan. Tanqidiy fikrlashning mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish hamda xolis xulosa chiqarishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida ushbu ko‘nikmani rivojlantirishga xizmat qiluvchi metod va texnologiyalar tavsiflangan. Tanqidiy fikrlashning shaxsiy va ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rni yuzasidan xulosalar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar*: tanqidiy fikrlash, zamonaviy jamiyat, axborot tahlili, mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish, axborot madaniyati, media savodxonlik, mantiqiy tafakkur, pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayoni, muammoni hal etish, shaxs rivojlanishi.*

XXI asr axborot asri sifatida insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Globallashuv, raqamli texnologiyalar va internet tarmoqlarining keng rivojlanishi natijasida inson har kuni ulkan hajmdagi ma'lumotlar oqimiga duch kelmoqda. Ushbu ma'lumotlarning barchasi ham ishonchli va haqqoniy bo‘lavermaydi. Shuning uchun zamonaviy jamiyatda yashayotgan har bir shaxs uchun ma'lumotlarni tahlil qilish, ularning to‘g‘riligini tekshirish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu ehtiyoj tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasini dolzarb pedagogik va ijtimoiy muammolardan biriga aylantirmoqda.

Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish, dalillarni baholash, turli nuqtai nazarlarni solishtirish hamda asoslangan xulosalar chiqarishga qaratilgan intellektual faoliyatdir. Ushbu fikrlash turi insonni har qanday axborotni shunchaki qabul qilishdan saqlaydi va uning mazmunini mustaqil ravishda baholash imkonini beradi.

Ko‘pincha tanqidiy fikrlash tushunchasi tanqid qilish bilan bog‘lanadi. Aslida esa u faqat kamchiliklarni izlash emas, balki voqea va hodisalarga xolis yondashish, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish hamda mantiqiy fikr yuritish jarayonidir. Tanqidiy fikrlash rivojlangan shaxs har qanday ma'lumotning manbasi, maqsadi va ishonchliligini tekshiradi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari, reklama mahsulotlari hamda turli kommunikatsiya vositalari insonlarning fikrlashi va dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida insonlar har kuni juda katta hajmdagi ma'lumotlarga duch kelmoqda. Biroq ushbu ma'lumotlarning barchasi ham ishonchli va haqqoniy bo‘lavermaydi. Ayrim hollarda noto‘g‘ri, bir tomonlama yoki ma'lum manfaatlarga xizmat qiluvchi axborotlar jamiyat fikrini shakllantirishga va insonlarning qarorlariga ta'sir etishga urinadi. Shu sababli har bir shaxs o‘ziga yetib kelayotgan ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilishi, ularning manbasi va ishonchlilik darajasini baholay olishi zarur.

Ayniqsa, reklama va marketing faoliyatida mahsulot yoki xizmatning asosan ijobiy jihatlari namoyish etilib, ayrim kamchiliklari yashirilishi mumkin. Natijada iste'molchi to‘liq bo‘lmagan ma'lumot asosida tanlov qiladi. Xuddi shuningdek, turli siyosiy, ijtimoiy yoki mafkuraviy targ‘ibotlarda ham insonlarning qarashlarini ma'lum yo‘nalishga burishga qaratilgan usullar qo‘llanilishi kuzatiladi. Bunday vaziyatlarda tanqidiy fikrlash insonni manipulyativ ta'sirlardan himoya qiluvchi muhim vosita vazifasini bajaradi. U shaxsga faktlarni tekshirish, dalillarni solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatini beradi.

Tanqidiy fikrlash nafaqat axborotni baholash, balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillardan biri ham hisoblanadi. Mustaqil fikr yurita oladigan, voqea-hodisalarga xolis yondashadigan va o‘z qarorlarining mas'uliyatini his qiladigan fuqarolar har qanday rivojlangan jamiyatning asosini tashkil etadi. Bunday insonlar muammolarni yuzaki emas, balki chuqur tahlil qilishga intiladilar, turli nuqtai nazarlarni o‘rganadilar hamda eng maqbul yechimlarni izlashga harakat qiladilar. Natijada jamiyatda yangicha g‘oyalar, innovatsion yondashuvlar va samarali qarorlar shakllanadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshiradi, ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi. O‘z fikrini asoslab bera oladigan, dalillarga tayangan holda munozara yuritadigan va turli qarashlarga hurmat bilan munosabat bildiradigan insonlar sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib, u shaxsning intellektual salohiyati va jamiyatning barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda axborot madaniyatini shakllantirish har bir shaxs uchun muhim ehtiyojga aylanmoqda. Zamonaviy inson kundalik hayotida internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron ommaviy axborot vositalari va turli raqamli platformalar orqali ulkan hajmdagi ma'lumotlarga duch keladi. Bunday sharoitda axborotni ongli ravishda qabul qilish, uni saralash va undan maqsadli foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lish katta ahamiyat kasb etadi. Axborot madaniyati nafaqat ma'lumotni izlash va topish, balki uning mazmunini tahlil qilish, ishonchlilik darajasini baholash hamda amaliy faoliyatda samarali qo‘llash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Axborot madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri tanqidiy fikrlash hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash insonning turli manbalardan olingan ma'lumotlarga nisbatan ongli va tahliliy yondashuvini shakllantiradi. Shaxs har qanday axborotni qabul qilishdan oldin uning manbasini aniqlashi, keltirilgan dalillarning haqqoniyligini tekshirishi va boshqa manbalardagi ma'lumotlar bilan solishtirishi zarur. Bu esa noto‘g‘ri xulosalar chiqarish va asossiz qarorlar qabul qilishning oldini oladi.

Bugungi kunda internet tarmog‘ida yolg‘on xabarlar, manipulyativ axborotlar va turli soxta ma'lumotlarning keng tarqalishi axborot xavfsizligi masalasini yanada dolzarb qilmoqda. Ayrim hollarda bunday ma'lumotlar jamiyat fikriga, insonlarning dunyoqarashiga va hatto ularning kundalik qarorlariga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli axborotlarni tanqidiy baholash, faktlarni tekshirish va ishonchli manbalarga tayanish zamonaviy insonning eng muhim kompetensiyalaridan biri hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash rivojlangan shaxs ma'lumotlarni shunchaki qabul qilmaydi, balki ularning mazmuni, maqsadi va manbasini chuqur tahlil qiladi. Bunday yondashuv insonning mustaqil fikrlashiga, mantiqiy xulosalar chiqarishiga va turli muammolarga nisbatan asosli qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Natijada axborot madaniyatiga ega bo‘lgan shaxs jamiyatda faol ishtirok etuvchi, mas'uliyatli va ongli fuqaro sifatida shakllanadi. Shu bois

axborot madaniyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimi hamda jamiyat taraqqiyotining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ko‘plab qarorlar inson hissiyotlari ta'sirida qabul qilinadi. Qo‘rquv, g‘azab, quvonch yoki hayajon kabi holatlar fikrlash jarayoniga ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda emotsiyalarni boshqarish ham muhim hisoblanadi.

Stereotiplar, noto‘g‘ri tasavvurlar va jamiyat bosimi ko‘pincha xolis qaror qabul qilishga to‘sqinlik qiladi. Tanqidiy fikrlaydigan inson esa vaziyatni barcha tomonlama o‘rganishga, faktlarni tekshirishga va hissiyotlardan ko‘ra dalillarga tayanishga harakat qiladi.

Empatiya ham tanqidiy fikrlashning muhim jihatlaridan biridir. Boshqa insonlarning nuqtai nazarini tushunish, ularning holatini his qilish va voqealarni turli rakurslardan baholash to‘g‘ri xulosalar chiqarishga yordam beradi.Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor maqsadlaridan biri o‘quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilangina cheklanib qolmay, balki ularda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal etish va asosli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

Bugungi kunda jamiyatning barcha sohalarida tezkor o‘zgarishlar yuz berayotganligi sababli insondan yangi sharoitlarga moslasha olish, axborotlarni saralash va ulardan oqilona foydalanish talab etiladi. Shu jihatdan ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.An'anaviy ta'lim modelida o‘quvchi ko‘proq tayyor ma'lumotlarni eslab qoluvchi va qayta takrorlovchi sifatida qaralgan. Bunday yondashuv ma'lum darajada bilim berishga xizmat qilgan bo‘lsa-da, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini to‘liq rivojlantira olmaydi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar esa o‘quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishni nazarda tutadi. Bunda o‘quvchi bilimlarni tayyor holda qabul qilmaydi, balki izlanadi, tahlil qiladi, savollar beradi, turli fikrlarni taqqoslaydi va o‘z xulosalarini shakllantiradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Mazkur texnologiya o‘quvchilarning intellektual faolligini oshirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish hamda bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishiga yordam beradi. Ushbu yondashuv orqali o‘quvchilar axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini egallaydilar. Natijada ular nafaqat ta'lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllanadilar.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi odatda uch asosiy bosqich asosida tashkil etiladi. Birinchi bosqich – chaqiriq bosqichi bo‘lib, bunda o‘quvchilarning mavjud bilimlari va tajribalari faollashtiriladi. O‘qituvchi turli savollar, muammoli vaziyatlar yoki qiziqarli topshiriqlar orqali o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otadi. Ushbu bosqichda o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bayon etadilar, mavjud bilimlarini esga tushiradilar va yangi mavzuni o‘rganishga ichki ehtiyoj sezadilar. Bu esa keyingi o‘quv faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich – anglash bosqichi hisoblanadi. Mazkur bosqichda o‘quvchilar yangi bilim va ma'lumotlar bilan tanishadilar. Ular matnlar, ko‘rgazmali vositalar, tajribalar yoki muammoli topshiriqlar orqali mavzuni chuqur o‘rganadilar. Shu jarayonda olingan ma'lumotlar tahlil qilinadi, avvalgi bilimlar bilan bog‘lanadi va mantiqiy xulosalar chiqariladi. O‘quvchilar savollar berish, fikr almashish va muhokamalarda ishtirok etish orqali mavzuni yanada

chuqurroq anglay boshlaydilar. Bu bosqich bilimlarni mexanik yodlash emas, balki ongli ravishda o‘zlashtirishga xizmat qiladi.

Uchinchi bosqich – refleksiya yoki mulohaza yuritish bosqichidir. Ushbu jarayonda o‘quvchilar o‘rgangan bilimlarini umumlashtiradilar, o‘zlashtirilgan ma'lumotlar yuzasidan xulosalar chiqaradilar va ularga shaxsiy munosabat bildiradilar. Refleksiya bosqichi o‘quvchilarning o‘z fikrlarini asoslash, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, ular o‘z bilimlaridagi bo‘shliqlarni aniqlash, yangi savollarni shakllantirish va kelgusidagi izlanish yo‘nalishlarini belgilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil izlanishga undaydi hamda darslarning samaradorligini ta'minlaydi. Bunday yondashuv orqali o‘quvchilar faqat bilim egallabgina qolmay, balki axborotlarni tahlil qilish, muammolarni hal etish, muloqot qilish va hamkorlikda ishlash kabi muhim hayotiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradilar. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi zamonaviy ta'limning eng samarali va dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Ta'lim amaliyotida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun turli metodlardan foydalaniladi. Jumladan:

– “Aqliy hujum” metodi;
– Klaster tuzish;
– Munozara va debatlar;
– Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish;
– SWOT tahlili;
– INSERT texnikasi;
– Konseptual xaritalar tuzish;
– Savol-javob va tadqiqot usullari.

Mazkur metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlash inson hayotining barcha sohalarida muhim natijalar beradi. U quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

– to‘g‘ri va asosli xulosalar chiqarish;
– muammolarni samarali hal qilish;
– mustaqil qaror qabul qilish;
– axborotni tahlil qilish va saralash;
– samarali muloqot olib borish;
– ijodiy va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash;
– turli nuqtai nazarlarni baholash.Bunday ko‘nikmalar nafaqat ta'lim jarayonida, balki kasbiy faoliyat va kundalik hayotda ham katta ahamiyatga ega.

Tanqidiy fikrlash zamonaviy jamiyat sharoitida har bir inson uchun zarur bo‘lgan muhim intellektual kompetensiyalardan biridir. Axborotlar oqimi tobora kuchayib borayotgan davrda voqea va hodisalarga tanqidiy yondashish, ma'lumotlarni tahlil qilish hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metod va texnologiyalarni keng qo‘llash o‘quvchilarning intellektual salohiyatini oshiradi, ularni mustaqil fikrlovchi va faol fuqarolar sifatida shakllantiradi. Shunday ekan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat ta'limning, balki jamiyat taraqqiyotining ham muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath and Company, 1933. – 301 p.
2. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – New York: Pearson Education, 2020. – 384 p.
3. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New York: Psychology Press, 2014. – 608 p.
4. Ennis R.H. Critical Thinking. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 2011. – 432 p.
5. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – California Academic Press, 2015. – 28 p.
6. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2017. – 264 b.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2018. – 180 b.
8. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016. – 192 b.
9. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 224 b.
10. Haydarova, K. (2025). Ta'lim sifatini qayta ko‘rib chiqish: Kredit-modul tizimiga tashqi standartlarning ta'siri. *Nvpubhouse kutubxonasi, Yevropa xalqaro pedagogika jurnali*, *5* (06), 38-42.
11. Haydarova, K. (2021). ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ПОЛИЗ ЭКИН НОМЛАРИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИ. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, *2*(4).
12. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
13. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
14. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
15. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
16. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
17. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
18. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
19. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.

20. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
21. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
22. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).

Internet ma’lumotlari:

23. www.Ziyo.net
24. www.Diss.nat.lib
25. www.referat.uz

TA’LIMGA INVESTITSIYALAR VA ULARNING MAMLAKAT IQTISODIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Jo‘rayev Elyor[1], Jo‘rayeva Tursinoy[2]
[1]Buxoro innovatsiyalar universiteti Iqtisod yonalishi 1-bosqich magistranti,
[2]Buxoro innovatsiyalar universiteti Pedagogika yonalishi 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675278

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’limga yo‘naltirilgan investitsiyalarning mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ko‘p qirrali ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Inson kapitali nazariyasi, ta’lim daromadlari va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqliklar empirik ma’lumotlar asosida o‘rganiladi. Maqolada ta’lim investitsiyalarining ishchi kuchi unumdorligi, innovatsion faoliyat, texnologiyalarni o‘zlashtirish hamda ijtimoiy barqarorlikka ta’siri ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston va xalqaro tajriba qiyosiy tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*
Kalit so‘zlar: *ta’lim investitsiyalari, inson kapitali, iqtisodiy o‘sish, ishchi kuchi unumdorligi, innovatsiyalar, ta’lim daromadlari, milliy rivojlanish*
Abstract*. This article scientifically analyzes the multifaceted impact of investments in education on the country's economic development. The relationship between human capital theory, educational returns, and economic growth is studied based on empirical data. The article examines the impact of educational investments on labor productivity, innovative activity, technology adoption, and social stability. A comparative analysis of Uzbek and international experience is conducted and practical recommendations are developed.*
Keywords: *educational investments, human capital, economic growth, labor productivity, innovations, educational returns, national development*
Аннотация. *В данной статье проводится научный анализ многогранного влияния инвестиций в образование на экономическое развитие страны. На основе эмпирических данных изучается взаимосвязь между теорией человеческого капитала, отдачей от образования и экономическим ростом. В статье рассматривается влияние инвестиций в образование на производительность труда, инновационную деятельность, внедрение технологий и социальную стабильность. Проводится сравнительный анализ узбекского и международного опыта и разрабатываются практические рекомендации.*
Ключевые слова: *инвестиции в образование, человеческий капитал, экономический рост, производительность труда, инновации, отдача от образования, национальное развитие*

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanishda ta’lim va bilim inson kapitalining asosi sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlar o‘z fuqarolarining ta’lim darajasini oshirishga katta mablag‘ sarflaydilar. Ta’limga qilingan investitsiyalar nafaqat shaxsiy daromad va turmush sifatini oshiradi, balki umummilliy iqtisodiy ko‘rsatkichlarga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Nobel mukofoti sohibi Gary Becker va Theodore Schultz tomonidan ishlab chiqilgan inson kapitali nazariyasi ta’limni iqtisodiy kategoriya sifatida talqin qiladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, ta’limga sarflangan xarajatlar istiqbolda yuqori daromad, innovatsion salohiyat va iqtisodiy o‘sish shaklida o‘z natijasini beradi. Jahon banki, YUNESKO va OECD tashkilotlarining so‘nggi tadqiqotlari ushbu

bog‘liqlikning miqdoriy parametrlarini aniq belgilab bergan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan «Yangi O‘zbekiston» taraqqiyot strategiyasida ta’lim sohasini rivojlantirish va unga investitsiyalar jalb qilish ustuvor yo‘nalishlar qatorida belgilangan. YaIMning ta’lim sohasiga yo‘naltiriladigan ulushini oshirish va xalqaro standartlarga mos keladigan ta’lim sifatini ta’minlash – mamlakat uchun strategik vazifadir.

Inson kapitali nazariyasi XX asrning ikkinchi yarmida G. Becker, T. Schultz va J. Minser tomonidan shakllantirilib, insonning bilim, ko‘nikma va salohiyatini iqtisodiy resurs sifatida baholashni taklif etadi. Nazariyaga ko‘ra, ta’limga sarflangan xarajatlar:

– kelajakdagi mehnat unumdorligi va daromadini oshiruvchi investitsiya hisoblanadi;
– texnologik innovatsiyalar va ilmiy kashfiyotlar uchun zamin yaratadi;
– makroiqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlaydi.

Robert Solouning o‘sish modeli dastlab faqat jismoniy kapital va mehnatni hisobga olgan bo‘lsa, keyingi tadqiqotchilar – Robert Lukas va Pol Romer – inson kapitalini o‘sish modeliga kiritib, endogen o‘sish nazariyasini yaratdilar. Bu nazariyaga binoan, ta’lim orqali shakllanadigan bilim va texnologiyalar uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

O‘zbekistonning so‘nggi statistika ma’lumotlari ham ushbu bog‘liqlikning amaliy tasdig‘ini beradi. 2017-2023 yillar davomida ta’limga yo‘naltirilgan davlat xarajatlarining YaIMdagi ulushi 5.5% dan 7.1% ga yuksalishi bilan bir vaqtda yalpi milliy mahsulot yiliga o‘rtacha 5.8% ga o‘sgan.

Yil	Ta’lim xarajatlari (YaIM %)	YaIM o‘sishi (%)	Mehnat unumd. o‘sishi (%)	Oliy ta’lim qamrovi (%)
2017	5.5	4.5	3.1	24.0
2018	5.8	5.1	3.8	25.5
2019	6.1	5.6	4.2	26.3
2020	6.0	1.9	1.1	27.0
2021	6.4	7.4	5.3	28.8
2022	6.8	5.7	4.6	31.2
2023	7.1	6.3	5.1	33.5

Ta’lim investitsiyalarining muhim xususiyati shundan iboratki, ular keng miqyosli tashqi ijobiy ta’sirlar (positive externalities) hosil qiladi. Ya’ni, ta’lim olgan shaxsning bilim va ko‘nikmalari faqat o‘ziga emas, balki atrofdagilarga va jamiyatning keng qatlamlariga ham foyda keltiradi. Ijtimoiy jihatdan ta’limning tashqi ta’sirlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: jinoyatchilikning kamayishi, sog‘lom turmush tarziga e’tiborning oshishi, demokratik jamiyat me’yorlarining mustahkamlanishi, fuqarolik madaniyatining yuksalishi hamda keyingi avlod uchun ijobiy ta’lim muhitining yaratilishi. Lochner va Moretti (2004) ning AQSh bo‘yicha tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, o‘rta maktab bitiruvchilari soni 1 foizga oshishi jinoyatchilik darajasini 0.1 foizga kamaytiradi. Iqtisodiy jihatdan esa ta’lim klasterli ta’sirlar orqali butun

tarmoqlarning samaradorligini oshiradi. Malakali mutaxassislarning to‘planishi (agglomerasiya effekti) texnologiyalar uzatilishini tezlashtiradi, yangi sanoat tarmoqlarining paydo bo‘lishiga zamin yaratadi va xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarni jalb qilishni osonlashtiradi.

O‘zbekiston so‘nggi yillarda ta’lim sohasini isloh qilish va unga investitsiyalar jalb qilishda sezilarli yutuqlarga erishdi. 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida maktabgacha ta’lim qamrovi 27% dan 65% ga yetkazildi, oliy ta’lim muassasalari soni 77 dan 195 ga ko‘paytirildi, ta’lim xarajatlarining YaIMdagi ulushi 5.5% dan 7.1% gacha oshirildi.

Biroq bir qator muammolar hali ham o‘z yechimini kutmoqda: ta’lim sifatining xalqaro standartlarga to‘liq moslashmaganligi, ta’lim va iqtisodiyot ehtiyojlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik, raqamli ta’lim infratuzilmasining yetarli rivojlanmaganligi hamda ta’lim natijalarining hududiy tengsizligi shular jumlasidandir.

Xususiy sektor ishtirokini kengaytirish O‘zbekiston ta’lim tizimini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. 2020-2023 yillarda xususiy ta’lim muassasalari soni 3 barobarga oshdi. Xalqaro universitetlar va ta’lim brandlarining mamlakatga kirib kelishi (Westminster International University, Turin Polytechnic, Management Development Institute of Singapore va boshqalar) ta’lim sifatini oshirishga hissa qo‘shmoqda.

Korporativ ta’lim sohasidagi investitsiyalar ham o‘sish tendensiyasini ko‘rsatmoqda. Yirik kompaniyalar o‘z xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish uchun sezilarli resurslar sarflamoqda. Bu esa bevosita mehnat unumdorligi va mahsulot raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta’lim investitsiyalari samaradorligini yangi darajaga ko‘tarish imkonini bermoqda. Online ta’lim platformalari, sun’iy intellekt asosidagi adaptiv o‘rganish tizimlari va ochiq onlayn kurslar ta’limga kirishni demokratlashtirmoqda. O‘zbekistonda EdTech sohasi faol rivojlanmoqda: «Ulearn», «Edupage», «Mohirdev» va boshqa milliy platformalar millionlab foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatmoqda. Hukumat raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish uchun 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan maxsus dasturni qabul qilgan va bunga 500 million dollardan ortiq investitsiya jalb qilishni rejalashtirilgan.

Amalga oshirilgan tahlil asosida O‘zbekistonda ta’lim investitsiyalari samaradorligini oshirish va iqtisodiy o‘sishga ta’sirini kuchaytirish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ta’lim xarajatlarining YaIMdagi ulushini 2030 yilgacha 8-9% darajasiga yetkazish va xususiy sektor investitsiyalarini rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish.
2. STEM yo‘nalishlari va texnik mutaxassisliklar bo‘yicha tayyorlash hajmini oshirish, mehnat bozori ehtiyojlariga asoslangan kadrlar tayyorlash modelini joriy etish.
3. O‘qituvchilar malakasini oshirish tizimini isloh qilish, ularning ish haqini bosqichma-bosqich oshirish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish.
4. Ta’lim va sanoat o‘rtasidagi hamkorlikni institutsional jihatdan mustahkamlash: klaster modeli, ikki tomonlama ta’lim (dual education), amaliyot bazalarini kengaytirish.
5. Raqamli ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish, maktablarni yuqori tezlikdagi internet bilan ta’minlash va elektron o‘quv resurslari bazasini kengaytirish.
6. Ta’lim investitsiyalarining samaradorligini baholash uchun milliy monitoring tizimini joriy etish va natijalaarga asoslangan moliyalashtirish modeliga o‘tish.
7. Xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki) bilan hamkorlikni kengaytirish, ta’lim loyihalariga imtiyozli kreditlar jalb qilish.

Xulosa. Ushbu maqolada amalga oshirilgan ilmiy tahlil ta’limga qilingan investitsiyalar va mamlakat iqtisodiy rivojlanishi o‘rtasida mustahkam, ko‘p qirrali va uzoq muddatli bog‘liqlik mavjudligini isbotlaydi. Ta’lim – bu nafaqat ijtimoiy ne’mat, balki milliy boylikning asosi va iqtisodiy rivojlanishning eng samarali harakatlantiruvchi kuchidir. Inson kapitali nazariyasining asosiy postulatlari – ta’lim ishchi kuchi unumdorligini oshiradi, innovatsion faollikni rag‘batlantiradi, texnologik taraqqiyotni jadalllashtiradi – empirik tadqiqotlar va xalqaro tajriba bilan to‘liq tasdiqlanmoqda. Janubiy Koreya, Finlandiya va Xitoy misolida ko‘rib chiqilganidek, ta’limga maqsadli va izchil investitsiyalar davlatlarning iqtisodiy landshaftini tubdan o‘zgartirish qudratiga ega. O‘zbekiston uchun ta’lim investitsiyalarini oshirish va ularning samaradorligini yuksaltirish strategik zarurat bo‘lib, bu mamlakatning 2030 yilgacha belgilangan rivojlanish maqsadlariga erishishda hal qiluvchi omil bo‘ladi. Tavsiya etilgan chora-tadbirlar kompleks va izchil amalga oshirilganda, O‘zbekiston 15-20 yil ichida mintaqadagi eng dinamik iqtisodiyotlardan biriga aylanishi uchun mustahkam zamin yaratiladi. Kelgusida tadqiqot yo‘nalishlari sifatida ta’lim investitsiyalarining tarmoqlar bo‘yicha differensiallashgan ta’sirini, hududiy jihatlarini va raqamli transformasiya sharoitidagi o‘ziga xosliklarini chuqur o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barro, R.J. (2001). Human Capital and Growth. American Economic Review, 91(2), 12-17.
2. Becker, G.S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. University of Chicago Press.
3. Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. Journal of Monetary Economics, 22(1), 3-42.
4. Mankiw, N.G., Romer, D., & Weil, D.N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, 107(2), 407-437.
5. Mincer, J. (1974). Schooling, Experience, and Earnings. Columbia University Press.
6. OECD. (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. OECD Publishing, Paris.
7. Psacharopoulos, G., & Patrinos, H. (2018). Returns to investment in education: a decennial review of the global literature. Education Economics, 26(5), 445-458.
8. Romer, P.M. (1990). Endogenous Technological Change. Journal of Political Economy, 98(5), 71-102.
9. Schultz, T.W. (1961). Investment in Human Capital. American Economic Review, 51(1), 1-17.
10. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report 2023. UNESCO Publishing.
11. Jahon banki. (2023). World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. Washington DC.
12. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). O‘zbekiston raqamlarda – 2024. Toshkent.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» farmoni.
14. Mirziyoyev, Sh.M. (2023). Ta’lim – kelajak poydevori. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti

INNOVATSION YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK NAZARIYA AMALIYOTI: TA’LIM SIFATINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Homidova Mohinabonu
Buxoro Xalqaro Universiteti Magistratura talabasi 1-kurs
Pedagogika tarixiy nazariyasi yo‘nalishi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675299

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarning nazariy va amaliy asoslari, pedagogik nazariya bilan amaliyotning o‘zaro integratsiyasi hamda ularning ta’lim sifatini oshirishdagi strategik ahamiyati har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining rivojlanish tendensiyalari, interfaol pedagogik metodlar, kompetensiyaviy yondashuv hamda o‘quvchi markazli ta’lim modeli ilmiy jihatdan o‘rganildi.*

Shuningdek, maqolada innovatsion ta’lim texnologiyalarining o‘quv jarayoniga ta’siri, xususan elektron ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari va raqamli resurslarning samaradorligi batafsil yoritilgan. Tadqiqot davomida o‘qituvchi va o‘quvchi rolidagi o‘zgarishlar ham tahlil qilinib, pedagogning “bilim beruvchi”dan “yo‘naltiruvchi” va “facilitator”ga aylanish jarayoni asoslab berilgan.

Xalqaro tajriba sifatida Finlandiya, Janubiy Koreya va Singapur ta’lim tizimlari o‘rganilib, ularning innovatsion modellaridan samarali foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonini faollashtiradi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va kreativlik qobiliyatini rivojlantiradi hamda bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash imkoniyatini kengaytiradi.

Bundan tashqari, maqolada ta’lim tizimidagi mavjud muammolar — texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va metodik ta’minot masalalari chuqur tahlil qilingan. Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar zamonaviy ta’lim sifatini oshirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi va kelajak ta’lim modelining asosini tashkil etadi.

Kalit so‘zlar: *Innovatsiya, pedagogika, ta’lim sifati, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, o‘quv jarayoni, kompetensiyaviy yondashuv, o‘quvchi markazli ta’lim, pedagogik nazariya, ta’lim islohoti.*

Аннотация. *В данной научной статье всесторонне рассматриваются теоретические и практические основы инновационных подходов в современной системе образования, а также интеграция педагогической теории и практики и их стратегическое значение в повышении качества образования. В условиях цифровой трансформации исследуются тенденции развития образовательной системы, интерактивные педагогические методы, компетентностный подход и модель личностно-ориентированного обучения.*

Особое внимание уделяется влиянию инновационных образовательных технологий на учебный процесс, включая электронные образовательные платформы, виртуальные лаборатории, системы обучения на основе искусственного интеллекта и цифровые ресурсы. Также анализируются изменения роли учителя и ученика, где педагог

постепенно трансформируется из источника знаний в наставника и фасилитатора образовательного процесса.

В качестве международного опыта рассматриваются образовательные системы Финляндии, Южной Кореи и Сингапура, а также возможности применения их инновационных моделей. Результаты исследования показывают, что инновационные подходы активизируют образовательный процесс, развивают самостоятельное мышление и креативность учащихся, а также усиливают связь теоретических знаний с практической деятельностью.

Кроме того, в статье выявлены существующие проблемы образования, такие как недостаточный уровень технической инфраструктуры, необходимость повышения цифровых компетенций педагогов и совершенствование методического обеспечения. В целом инновационные подходы являются ключевым фактором повышения качества современного образования и формируют основу будущей образовательной модели.

***Ключеые слова**: Инновации, педагогика, качество образования, интерактивные методы, цифровые технологии, учебный процесс, компетентностный подход, личностно-ориентированное обучение, педагогическая теория, реформа образования.*

***Abstract.** This scientific article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical foundations of innovative approaches in the modern education system, as well as the integration of pedagogical theory and practice and their strategic importance in improving the quality of education. In the context of digital transformation, the study examines trends in the development of education systems, interactive teaching methods, competency-based approaches, and student-centered learning models.*

Special attention is given to the impact of innovative educational technologies on the learning process, including e-learning platforms, virtual laboratories, artificial intelligence-based learning systems, and digital resources. The study also analyzes the changing roles of teachers and students, where the teacher gradually transforms from a knowledge transmitter into a mentor and facilitator of the learning process.

International experience from Finland, South Korea, and Singapore is also examined, focusing on the applicability of their innovative models. The results indicate that innovative approaches enhance the learning process, develop students’ independent thinking and creativity, and strengthen the connection between theoretical knowledge and practical application.

Furthermore, the article identifies existing challenges in education, such as insufficient technical infrastructure, the need to improve teachers’ digital competencies, and the enhancement of methodological support. Overall, innovative approaches serve as a key factor in improving the quality of modern education and form the foundation of future educational models.

***Keywords:** Innovation, pedagogy, education quality, interactive methods, digital technologies, learning process, competency-based approach, student-centered learning, pedagogical theory, education reform.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Har qanday davlatning iqtisodiy barqarorligi, innovatsion rivojlanishi va inson kapitalining sifat darajasi bevosita ta’lim tizimining samaradorligi bilan belgilanadi [1]. Shu boisdan ham ta’lim sohasida

innovatsion yondashuvlarni joriy etish va pedagogik jarayonni modernizatsiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi [2].

So‘nggi yillarda ta’lim paradigmasi sezilarli darajada o‘zgarib, an’anaviy bilim berish modelidan kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modeliga o‘tish jarayoni kuchaymoqda. Ushbu o‘zgarishlar o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi, kreativligi va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda [3]. Shu nuqtayi nazardan, innovatsion pedagogik yondashuvlar ta’lim sifatini oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Innovatsion yondashuvlar deganda ta’lim jarayonida yangi g‘oya, metod, texnologiya va vositalarni qo‘llash orqali o‘quv samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimli faoliyat tushuniladi. Bunday yondashuvlar interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, elektron ta’lim platformalari, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari va masofaviy ta’lim shakllarini o‘z ichiga oladi [6].

Pedagogik nazariya esa ta’lim jarayonining ilmiy asoslarini belgilab beradi va amaliy faoliyatni yo‘naltiruvchi metodologik baza vazifasini bajaradi. Nazariya va amaliyot integratsiyasi esa ta’lim samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi, chunki amaliyot nazariyani tasdiqlaydi va boyitadi, nazariya esa amaliyotni tizimlashtiradi [4].

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli ham tubdan o‘zgarib bormoqda. U endilikda faqat bilim yetkazuvchi emas, balki ta’lim jarayonini boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etuvchi fasilitator sifatida namoyon bo‘lmoqda [7]. Bu esa pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiya va raqamli savodxonlikni talab etadi.

Shu bilan birga, ta’lim tizimini innovatsion asosda rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Jumladan, ayrim ta’lim muassasalarida texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini yetarli darajada shakllanmaganligi hamda metodik ta’minotning zamonaviy talablarga to‘liq javob bermasligi kuzatilmoqda [8]. Ushbu muammolar ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va ularni bartaraf etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, innovatsion yondashuvlar va pedagogik nazariya integratsiyasi ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, ushbu yo‘nalishda ilmiy asoslangan tahlillar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarur hisoblanadi [5]. Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni o‘rganish orqali samarali ta’lim modellarini milliy ta’lim tizimiga tatbiq etish imkoniyati mavjud.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda innovatsion pedagogik yondashuvlar va an’anaviy ta’lim tizimi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tizimli tahlil qilinadi hamda ta’lim sifatini oshirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar kompleks yondashuv asosida o‘rganiladi [9].

Tadqiqotning amaliy ahamiyati esa zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni samarali qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish bilan izohlanadi.

Tadqiqotning maqsadi innovatsion yondashuvlarning pedagogik nazariya va amaliyot bilan integratsiyasini o‘rganish hamda ularning ta’lim sifatini oshirishdagi rolini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: — pedagogik nazariyaning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish; — innovatsion yondashuvlarning mazmuni va turlarini o‘rganish; — zamonaviy ta’lim texnologiyalarining samaradorligini baholash; — ta’lim sifatini oshirish omillarini ilmiy asoslash.

Tadqiqot obyekti sifatida zamonaviy ta’lim jarayoni, predmeti sifatida esa innovatsion pedagogik yondashuvlar va ularning ta’lim sifatiga ta’siri olingan.

Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va umumlashtirish usullari qo‘llanilgan.

NAZARIY TAHLIL

Ushbu tadqiqotning nazariy asoslari zamonaviy pedagogika, didaktika va ta’lim falsafasining asosiy konsepsiyalariga tayanadi. Xususan, konstruktivistik yondashuv, kompetensiyaviy ta’lim modeli hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim nazariyalari innovatsion pedagogik tizimning metodologik poydevorini tashkil etadi [3].

Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi subyekt emas, balki uni faol ravishda “quruvchi” shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi [6].

Kompetensiyaviy yondashuv esa ta’lim natijalarini faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy ko‘nikmalar va hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyati bilan baholashni nazarda tutadi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimining asosiy talablaridan biri hisoblanadi [1].

Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayoni “raqamli didaktika” konsepsiyasi asosida rivojlanmoqda. Elektron ta’lim platformalari, masofaviy o‘qitish tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi resurslar ta’limning yangi bosqichini shakllantirmoqda [7].

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, innovatsion pedagogik yondashuvlar ta’lim jarayonining faqat texnologik emas, balki metodologik va psixologik jihatdan ham yangilanishini talab qiladi [4].

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi ta’lim sifatiga bevosita va sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Eng avvalo, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning faolligini oshiradi hamda ularning mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [6].

Shuningdek, raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Bu esa har bir o‘quvchining qobiliyati va o‘zlashtirish tezligiga mos o‘quv traektoriyasini shakllantirishga yordam beradi [7].

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, elektron ta’lim platformalari va virtual laboratoriyalar bilimlarni vizual va amaliy shaklda o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi. Bu o‘quvchilarda bilimni uzoq muddatli xotirada saqlash imkonini kuchaytiradi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimini, balki real hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi [3].

Bundan tashqari, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va innovatsion metodlardan foydalanish darajasi ta’lim natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Yuqori darajadagi raqamli savodxonlikka ega pedagoglar o‘quv jarayonini samaraliroq tashkil etadi [8].

Umuman olganda, natijalar innovatsion yondashuvlar ta’lim tizimining samaradorligini oshirish bilan birga, uning mazmuniy va tashkiliy jihatdan modernizatsiya qilinishiga ham xizmat qilishini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot natijalarini chuqur tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlarning ta’lim tizimiga integratsiyasi nafaqat pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi, balki ta’lim falsafasining o‘zini ham transformatsiya qiladi. Zamonaviy ta’lim paradigmasi an’anaviy bilim uzatish modelidan voz kechib, konstruktivistik va kompetensiyaviy yondashuvlarga asoslangan tizimga o‘tmoqda [3].

Nazariy jihatdan qaralganda, konstruktivizm o‘quvchini bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni faol ravishda “quruvchi subyekt” sifatida ko‘radi. Shu nuqtayi nazardan, innovatsion metodlar (muammoli o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish, hamkorlikda o‘qitish) o‘quvchilarning kognitiv faolligini kuchaytiradi va chuqur o‘zlashtirishga xizmat qiladi [6].

Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida “bilimga kirish to‘siqlarini” kamaytiradi. Elektron platformalar, ochiq ta’lim resurslari va masofaviy ta’lim tizimlari o‘quvchilarga geografik va vaqt cheklovlarisiz bilim olish imkonini yaratadi [7]. Bu esa ta’limning demokratlashuvi va inklyuzivligini ta’minlaydi.

Pedagogik tahlil nuqtayi nazaridan innovatsion yondashuvlar o‘qituvchining funksional rolini ham tubdan o‘zgartiradi. O‘qituvchi endi faqat ma’lumot yetkazuvchi emas, balki o‘quv jarayonini dizaynlovchi, o‘quv faoliyatini boshqaruvchi va individual yondashuvni ta’minlovchi mutaxassisga aylanadi [4]. Bu jarayon o‘qituvchidan yuqori darajadagi metodik kompetensiya, psixologik tayyorgarlik va raqamli savodxonlikni talab qiladi.

Tahlil davomida yana bir muhim jihat aniqlanganki, innovatsion yondashuvlar ta’lim natijalarini baholash tizimiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. An’anaviy “yodlashga asoslangan baholash” o‘rniga kompetensiyaviy baholash tizimi shakllanmoqda. Bu esa o‘quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda bilimni qo‘llash qobiliyatini aniqroq o‘lchash imkonini beradi [9].

Bundan tashqari, tizimli tahlil shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlarning samaradorligi faqat texnologiyaning mavjudligiga emas, balki uni to‘g‘ri pedagogik dizayn bilan uyg‘unlashtirish darajasiga ham bog‘liq. Ya’ni, texnologiya pedagogik maqsadga xizmat qilgandagina u real ta’lim natijasini yaxshilaydi [1]. Shu sababli “texnologiya uchun texnologiya” emas, balki “ta’lim maqsadi uchun texnologiya” tamoyili asosiy o‘rin egallashi lozim.

Qiyosiy tahlil natijalari Finlandiya, Janubiy Koreya va Singapur ta’lim tizimlarida innovatsiyalar tizimli davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanishini ko‘rsatadi. Ushbu mamlakatlarda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, doimiy treninglar va raqamli kompetensiyalarni oshirishga katta e’tibor qaratilgan [5]. Natijada ta’lim sifati va xalqaro reytinglarda yuqori ko‘rsatkichlarga erishilgan.

Shuningdek, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlarni samarali joriy etish uchun uch asosiy omil muhim: birinchidan, zamonaviy texnik infratuzilma; ikkinchidan, o‘qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi; uchinchidan, metodik ta’minotning boy va moslashuvchan bo‘lishi [8]. Ushbu uch omil o‘zaro uyg‘unlashganda ta’lim sifati sezilarli darajada oshadi.

Yana bir muhim xulosa shundan iboratki, innovatsion ta’lim jarayonida o‘quvchilarning motivatsiyasi ichki motivatsiyaga tayanadi. Bu esa ularning mustaqil o‘rganish, ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Natijada ta’lim jarayoni uzoq muddatli barqaror kompetensiyalar shakllanishiga olib keladi [6].

Umuman olganda, muhokama natijalari innovatsion yondashuvlar ta’lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishini tasdiqlaydi va ularning kelajakda yanada keng joriy etilishi zarurligini asoslaydi.

XULOSA

Ushbu ilmiy tadqiqot natijalari asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi. Birinchidan, innovatsion yondashuvlar zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ular ta’lim sifatini oshirishda asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi [1]. Ikkinchidan, pedagogik nazariya va amaliyot integratsiyasi ta’lim jarayonining ilmiy asoslangan, tizimli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi [4].

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar va elektron ta’lim vositalari o‘quv jarayonini individuallashtirish, tezlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi [7]. Bu esa ta’lim jarayonini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqadi.

To‘rtinchidan, o‘qituvchining roli sezilarli darajada o‘zgarib, u bilim beruvchidan ko‘ra ko‘proq yo‘naltiruvchi, motivator va fasilitator sifatida faoliyat yuritmoqda [3]. Bu esa pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Beshinchidan, mavjud muammolar — texnik infratuzilma yetishmovchiligi, metodik ta’minotning takomillashmaganligi va pedagoglarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi — ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [8]. Shu sababli ushbu muammolarni bartaraf etish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, Finlandiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda innovatsion yondashuvlar tizimli ravishda joriy etilgan bo‘lib, bu ularning ta’lim sifatini yuqori darajaga olib chiqqan [5]. Ushbu tajribalar milliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar va pedagogik nazariya integratsiyasi ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning strategik yo‘nalishi bo‘lib, kelajakda ta’lim sifatini oshirishning barqaror mexanizmini shakllantiradi. Shu boisdan ham ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va amaliy tavsiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi [9].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] UNESCO Education Report. 2023
[2] OECD TALIS Report. 2022.
[3] Pedagogika nazariyasi asoslari. Toshkent, 2022.
[4] Innovatsion pedagogika asoslari. Toshkent, 2021.
[5] Finlandiya va Koreya ta’lim tizimi tajribasi. Ilmiy sharh, 2020.
[6] Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma, 2022.
[7] Digital Learning and Teaching. World Bank Report, 2023.
[8] Education Innovation Challenges. Springer, 2021.
[9] Global Education Monitoring Report. UNESCO, 2024.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Umarov Xusniddin Egambayevich[1], To‘rabekova Aziza Mirzabek qizi[2]
[1]Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, v.b.dotsent,
[2]Buxoro innovatsiyalar universiteti v.b.dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675308

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil qilingan. Ta’lim tizimini raqamlashtirish sharoitida raqamli vositalarning o‘quvchilarning bilish faoliyati, mustaqil fikrlashi, axborot bilan ishlash kompetensiyalari hamda o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni boshlang‘ich ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik shart-sharoitlari, didaktik imkoniyatlari va samaradorligini oshirish omillari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik asoslar, raqamli kompetensiya, ta’lim sifati, innovatsion ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o‘quv motivatsiyasi.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы теоретико-педагогические основы использования цифровых технологий в процессе обучения учащихся начальных классов. В условиях цифровизации системы образования раскрыта роль цифровых средств в развитии познавательной активности учащихся, их самостоятельного мышления, компетенций работы с информацией, а также учебной мотивации. Кроме того, с научной точки зрения обоснованы педагогические условия интеграции цифровых технологий в образовательный процесс начальной школы, их дидактические возможности и факторы повышения эффективности обучения.*

Ключевые слова: *цифровые технологии, начальное образование, педагогические основы, цифровая компетентность, качество образования, инновационное обучение, информационно-коммуникационные технологии, учебная мотивация.*

Abstract. *This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations of using digital technologies in the teaching process of primary school students. In the context of the digitalization of the education system, the role of digital tools in developing students’ cognitive activity, independent thinking, information-processing competencies, and learning motivation is highlighted. Furthermore, the pedagogical conditions for integrating digital technologies into primary education, their didactic potential, and the factors contributing to the improvement of educational effectiveness are scientifically substantiated.*

Keywords: *digital technologies, primary education, pedagogical foundations, digital competence, quality of education, innovative learning, information and communication technologies, learning motivation.*

Jahon miqyosida ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi zamonaviy pedagogika oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal

rivojlanishi ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi shaxsning intellektual, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutganligi sababli ushbu bosqichda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari axborotlashgan jamiyatda voyaga yetayotganligi bois ularda raqamli madaniyat, axborotni izlash, saralash, qayta ishlash va undan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish nafaqat o‘quv materiallarini taqdim etishning yangi usullarini yaratadi, balki o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish hamda ta’lim sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalar tushunchasining pedagogik mohiyati. Pedagogik adabiyotlarda raqamli texnologiyalar deganda axborotni yaratish, saqlash, uzatish va qayta ishlash imkonini beruvchi texnik hamda dasturiy vositalar majmui tushuniladi. Ta’lim jarayonida ushbu texnologiyalar elektron darsliklar, multimedia vositalari, interaktiv taqdimotlar, virtual laboratoriyalar, ta’lim platformalari va mobil ilovalar shaklida namoyon bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalarning pedagogik mohiyati ta’lim oluvchining faol subyekt sifatida ishtirokini ta’minlash, individual ta’lim trayektoriyasini yaratish hamda ta’lim jarayonini interaktiv tashkil etishda namoyon bo‘ladi. Natijada o‘quvchi tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki bilimlarni mustaqil izlovchi va yaratuvchi shaxsga aylanadi.

Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari. Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash bir qator pedagogik nazariyalarga tayanadi. Jumladan:

Konstruktivistik yondashuv. Mazkur nazariyaga ko‘ra, bilim o‘quvchi tomonidan faol ravishda quriladi. Raqamli texnologiyalar o‘quvchilarga interaktiv muhitda ishlash, tajriba o‘tkazish va yangi bilimlarni mustaqil kashf etish imkonini beradi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv. Ushbu yondashuv ta’lim oluvchining amaliy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Raqamli vositalar yordamida o‘quvchilar turli topshiriqlarni bajaradi, taqdimotlar yaratadi, elektron resurslardan foydalanadi va o‘z bilimlarini amaliyotda namoyon etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv**.** Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor pedagogik konsepsiyalardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi o‘quvchilarga faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularni kundalik hayotda qo‘llay olish, turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish hamda amaliy muammolarni hal etishga tayyorlashdan iboratdir. Shuning uchun ham kompetensiyaviy yondashuv ta’lim mazmunini o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi faoliyati bilan uzviy bog‘lashni nazarda tutadi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida kompetensiyalarni shakllantirish alohida ahamiyatga ega, chunki aynan shu davrda o‘quvchilarning bilish faoliyati, mustaqil fikrlash qobiliyati va axborot bilan ishlash ko‘nikmalari shakllana boshlaydi. Raqamli texnologiyalar esa ushbu jarayonni samarali tashkil etishning muhim vositasi hisoblanadi. Ular o‘quvchilarning axborotni izlash, tahlil qilish, saralash va undan maqsadga muvofiq foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish natijasida o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyalar ham rivojlanadi. Jumladan, elektron ta’lim platformalari, virtual muloqot

vositalari va interaktiv topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifodalash, guruhda ishlash, hamkorlikda muammolarni hal qilish hamda muloqot madaniyatini egallash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshirish va jamoada samarali faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni yechishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni tashkil etish orqali o‘quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Turli elektron resurslar, ta’limiy o‘yinlar va simulyatsiyalar o‘quvchilarni izlanishga, tahlil qilishga hamda mustaqil xulosalar chiqarishga undaydi. Natijada ularda muammoni ko‘ra olish, uning sabablarini aniqlash va maqbul yechim topish qobiliyatlari shakllanadi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi. Elektron taqdimotlar tayyorlash, multimedia loyihalarini ishlab chiqish, raqamli tasvir va videolar yaratish kabi faoliyatlar o‘quvchilarning tasavvur doirasini kengaytiradi hamda ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy jamiyatda talab etiladigan innovatsion fikrlash va yaratuvchanlik sifatlarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Demak, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish vositasi, balki o‘quvchilarda axborot-kommunikativ, ijtimoiy, muammolarni hal qilish va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali pedagogik omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar boshlang‘ich ta’lim jarayonida quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi;

ta’lim jarayonini ko‘rgazmali va interaktiv tashkil etadi;

individual va differensial yondashuvni ta’minlaydi;

o‘quv materiallarini o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi;

mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantiradi;

o‘quvchilar ijodkorligini rag‘batlantiradi;

tezkor nazorat va baholash imkoniyatini yaratadi.

Boshlang‘ich yoshdagi bolalar ko‘proq vizual va amaliy faoliyat orqali bilimlarni o‘zlashtirishi sababli multimedia taqdimotlari, animatsiyalar, elektron o‘yinlar va interaktiv mashqlar ularda o‘quv motivatsiyasining ortishiga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarni qo‘llashning pedagogik shart-sharoitlari. Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni talab qiladi:

Birinchidan, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarur. O‘qituvchi nafaqat texnik vositalardan foydalana olishi, balki ularni pedagogik maqsadlarga muvofiq qo‘llash ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, ta’lim muassasalarining zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlanganligi muhim ahamiyatga ega. Kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar va internet tarmog‘ining mavjudligi ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, raqamli ta’lim resurslarining pedagogik va psixologik jihatdan yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi talab etiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yaratilayotgan elektron materiallar sodda, tushunarli va qiziqarli shaklda ishlab chiqilishi lozim.

Raqamli texnologiyalarning ta’lim sifatiga ta’siri. Tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ular o‘quvchilarning darsdagi faolligini kuchaytiradi, o‘quv materiallarini chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi hamda bilimlarni uzoq muddat saqlash imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, raqamli vositalar yordamida ta’lim jarayonini individuallashtirish mumkin. Har bir o‘quvchining qobiliyati va tayyorgarlik darajasiga mos topshiriqlar berilishi natijasida o‘quv natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli vositalar ta’lim jarayonining interaktivligini oshirish, o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu bois boshlang‘ich ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni pedagogik jihatdan asoslangan holda qo‘llash, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy ta’lim resurslarini yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Kelgusida ushbu yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va amaliyotga tatbiq etish ta’lim samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: O‘RQ-637-son, 2020.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 120 b.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.
5. Bespalko V.P. Slagayemыe pedagogicheskoy texnologii. – Moskva: Pedagogika, 1989. – 192 s.
6. Haydarova, K. (2025). Rethinking Educational Quality: The Influence of External Standards on The Credit-Modular Framework. *Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics*, *5*(06), 38-42.
7. Haydarova, K. (2023). FUNDAMENTALS OF DEVELOPING STUDENTS'CRITICAL THINKING SKILLS ON MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS IN PRIMARY CLASS. *Science and innovation*, *2*(B6), 224-227.
8. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
9. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
10. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
11. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
12. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК

ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.

13. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
14. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
15. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
16. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
17. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
18. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
19. Abduvaliyeva, X. (2023). IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF THE MUSICAL CULTURE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE. *Science and innovation*, *2*(B3), 309-312.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI BADIIY KITOB O‘QISHGA QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI (3-4-SINFLAR MISOLIDA)

Rasulova Zohida Sindarovna
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti (Guliston k) o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675320

Annotatsiya. *Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini badiiy kitoblarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda sharq hamda jadid allomalarning g‘oyalaridan foydalanishning ahamiyati ko‘rsatib berilgan. 3-4-sinf o‘quvchilarining badiiy kitoblarga qiziqishlarini oshirishning ahamiyati ko‘zda tutilgan.*
Kalit so‘zlar: *o‘quvchi, mutafakkir, ilmiy, faoliyat, jadid adabiyoti, manba*
Аннотация. *В данной статье показана важность использования идей восточных и современных ученых для повышения интереса учащихся начальной школы к чтению художественной литературы. Рассматривается важность повышения интереса к художественной литературе у учащихся 3-4 классов.*
Ключевые слова: *читатель, мыслитель, научный, деятельность, современная литература, источник*
Abstract. *This article shows the importance of using the ideas of Eastern and modern scholars in increasing the interest of elementary school students in reading fiction books. The importance of increasing the interest of 3rd-4th grade students in fiction books is envisaged.*
Keywords: *reader, thinker, scientist, data, modern literature, source*

KIRISH

Bugungi kunda aholi o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib etuvchi keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda aholini kitobxonlik madaniyatini oshirish, kitoblar nashr etish, ularni rag‘batlantirish va har yili bir shaxs 10ta kitob o‘qishga da`vat eish, hattoki mahbuslarga nisbatan ham kitob o‘qish orqali rag‘batlantirishlar haqida bir qancha qaror va farmonlar ishlab chiqilmoqda va hayotga tadbiq etilayapti. Jumladan, O‘zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2026yil 15 yanvarda “Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”[31] qaror qabul qilindi. Ushbu Qarorda aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishlarini oshirish va ularni rag‘batlantirish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, yangi kitoblarni tarjima etish, kutubxonalarni kasbiy hamda mutaxassislikka oid kitoblar bilan ta`minlash haqida maqsadlar batafsil bayon etilgan. Barchamizga ma’lumki, 2025 yil 26 dekabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan Oliy Majlisga va ko‘p millatli xalqimizga navbatdagi Murojaatnomasi taqdim etildi[32]. Unda ham millatimiz kelajagi bo‘lgan yoshlarni ruhan sog‘lom, ma`nan kuchli etuvchi yo‘llar haqida o‘z fikr – mulohazalari bilan o‘rtoqlashdi. Ta`lim sohasidagi ishlarga oid maqsadlarni belgilab berdi. Zero, Davlatimiz rahbari

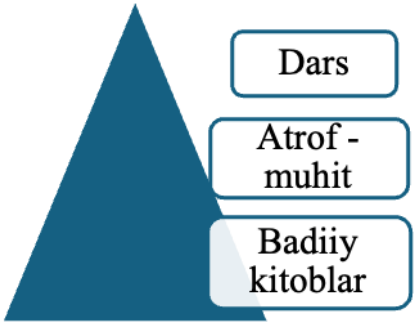
[31] “Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori (PQ–9-son) 2026y 15.01
[32] Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabrdagi Oliy Majlisga va ko‘p millatli xalqimizga Murojaatnomasi

ta`kidlaganidek, **“Murojaatnoma — bu shunchaki siyosiy nutq emas, balki oldimizga qo‘ygan aniq maqsadlar va ularga erishish yo‘llarini belgilab beruvchi amaliy dasturdir”[2.1]**.

Demak, yoshlarni barkamol shaxs, intelkti yuqori, ruhan baquvvat, jismonan sog‘lom etuvchi yo‘llarni izlab topish va hayotga tadbiq etish zarurligi o‘z-o‘zidan namoyon bo‘lib bormoqda. Barkamol yoshlarni ta`lim-tarbiya jarayonida rivojlantirish orqali mustaqil fikrlaydigan, ijodiy izlanuvchi, kuchli irodali, ishchan, g‘oyaviy jihatdan kuchli, intellekti yuqori bo‘lgan shaxsni kamol toptirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun ta`lim-tarbiya jarayonida, o‘quvchi-o‘qituvchi faoliyatida badiiy kitob mutoalasiga alohida e`tibor berish zarurdir. Zero jadid allomalarimizdan A.Avloniy “Axloqimiz binosining go‘zal va chiroyli bo‘lishiga tarbiyaning zo‘r ta`siri bordur. Tarbiya uyda ona tomonidan beriladi, va keyingisi ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidir” deb qimmatli fikrlarini aytib o‘tadi[33]. Yana aytadiki, badan tarbiyasi orqali ham fikr tarbiyasiga erishsak bo‘ladi. Aynan shu kabi fazilatlarni rivojlantirish uchun ham kitobga muhabbat ruhida tarbiyalash maqsadga erishishning yo‘llaridan biridir. Chunki barkamollikni rivojlantirish uchun faqat dars, ta`lim-tarbiya, nasihatlar, ibrat-namuna, da`vatlar yetarli emas. Aynan qo‘shimcha mashg‘ulotlar, badiiy kitoblar, qahramonlar, ularning bajargan ishlari aks etgan hikoya, qissa, masallargina barkamollikni to‘ldirib boradi. Badiiy kitoblar orqali bolada g‘oya, fikr tug‘iladi, rivojlanadi. G‘oya esa insonnii maqsad sari yetaklaydigan, ularni harakatga keltiradigan kuchdir. Balki mutafakkirlarimiz tomonidan aytilgan “tarbiyani yoshlikda olgan ma`quldir” fikri bekorga emasdir. G‘arb olimlaridan Djon Lukk bolalarni toza paxtaga o‘xshatadi, bolaning qanday odam bo‘lishi, axloqiy fazilatlari atrof-muhitdagi omillarga, insonlar bilan muloqotiga bog‘liqdir deya aytib o‘tgan. Kuzatishlar natijasida aytish mumkinki, irsiyat bola rivojlanishiga qisman ta`sir ko‘rsatadi. Ammo bola ko‘proq muloqot, muhit asosida rivojlanadi. Chunki bola muhit ta`sirida faol ob`yektga aylanadi, o‘z-o‘zini tarbiyalaydi, taqlid qiladi, faolligi oshadi, ijtimoiylashuv o‘sib boradi. Ta`lim yetakchi faoliyat bo‘lishi bilan birga bolani rivojlantiruvchi kuchdir. Psixolog olim D.Elkonin aytganidek, bola shaxs sifatida shakllanib borar ekan, uning psixikasi rivojlanib, olamni aks ettirish qobiliyati takomillashib boradi. Aynan ushbu holatlarni badiiyy kitoblar orqali rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Maktabgacha tarbiya jarayonida o‘yin faoliyati yetakchilik qilsa, maktab davrida 7-11 yoshli bolalarda o‘qish, o‘yin va mehnat faoliyati yetakchilik qiladi. Chunki 7-11 yoshli bolalarda sohalarga oid kompetensiyalar rivojlantiriladi. Bu davrlarda bolada harakatlanish, odatlanish, axloqiy va jismoniy tayyorgarliklar yuzaga keladi. Faoliyatda yetakchilik qilish, o‘ziga yuqori baho berish, liderlik qobiliyatlari, aniqlik, analiz qilish, dalillar asosida gapirish, namuna bo‘lishga intilish, mantiqiy tafakkurning rivojlanishi, muloqotga kirishish kabi xislatlar rivojlana boshlaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixik holatlarini rivojlantirib borish ushun asosiy vosita badiiy kitob hisoblanadi. Badiiy kitoblar orqali tarbiyalash qulay va qiziqarlidir. Chunki bolalar tasavvurlari orqali fikrlaydi, idrok qilishi orqali tahliliy fikrlashga o‘tadi, hissiyotlari asar qahramonlari orqali rivojlanadi. 3-4-sinf o‘quvchilaridagi: ko‘rish orqali tushunish, eshitish orqali anglash, his tuyg‘ulariga ta`siri orqali sezish va anglash jarayonlari rivojlanayotgan bo‘ladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar quyidagi faoliyatlarda rivojlanib boradi:

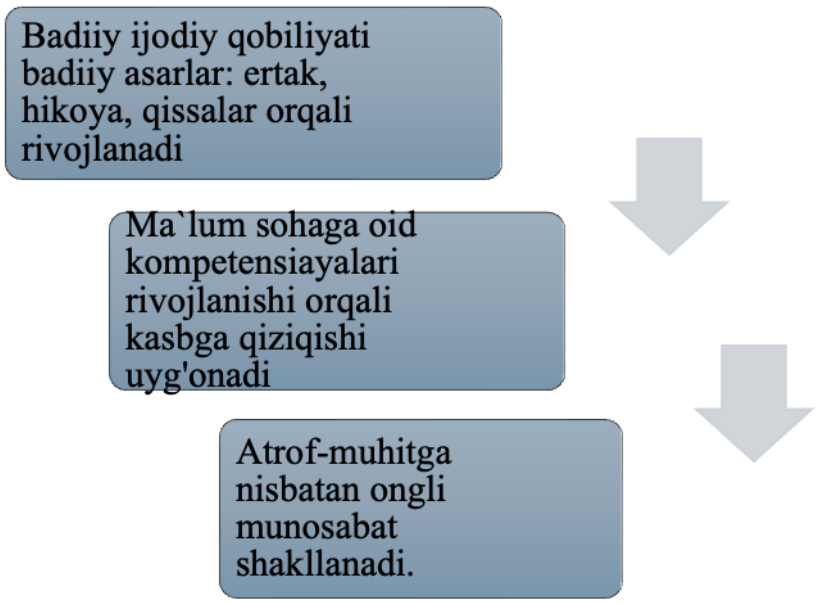
[33] Abdulla Avloniy “Soylasang so‘yla yaxshi so‘zlardin”T.: Ma`naviyat 2022

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida dars jarayonida fanga oid kompetensiyalari hosil bo‘ladi. Atrof-muhit orqali tafakkur qiladi, ijtimoiylashadi, motorikalari rivojlanadi. Badiiy kitob orqali esa hissiy bilishlari, idroki, tasavvuri boyib boradi, kreativ fikrlashni o‘rganadi, muammolarni tahlil qilishni boshlaydi.

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida ham tarbiyalanuvchilarni axloqiy tarbiyalash maqsadga muvofiqligi aytilgan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, maktab o‘quvchilarining har qanday sohaga oid bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasbga yo‘naltirish tizimini takomillashtirish zarur hisoblanadi. Pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirilgan har qanday faoliyat o‘quvchi shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, irodaviy, kasbiy tushunchalarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi, o‘quvchilarni bilim olish va hamkorlik qilishga ruhlantiradi. Chunki bolada tasavvur uyg‘otilsagina fikr paydo bo‘ladi. O‘quvchilar ongidagi tasavvur darslar jarayoni bilan birgalikda badiiy asarlar orqali ham rivojlanib, takomillashib boradi. O‘quvchilarda mustaqil fikr hosil qilish, qaror qabul qila olish, o‘zlaridagi qobiliyatni namoyon etish, taajjublantirish, ularni o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga qiziqtirish, va ongli tarzda yaratuvchilikka undashda badiiy asarlar muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinflarga badiiy kitob o‘qishning ahamiyatini va bola rivojlanishidagi holatini quyidagicha tasvirlash mumkin:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori (PQ–9-son) 2026y 15.01
2. 2.Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabrdagi Oliy Majlisga va ko‘p millatli xalqimizga Murojaatnomasi
3. A.Avloniy “So‘ylasang so‘yla yaxshi so‘zlardin” T.: Ma`naviyat 2022y
4. Abdullayeva Sh, X.Ibragimov Pedagogika nazariyasi T.: 2008
5. To‘xtaxodjayeva M.X Pedagogika O‘zbekiston faylasuflari Milliy Jamiyati Nashriyoti 2010
6. Hasanboyev J Pedagogika Toshkent Noshir 2011

MUSIQA FANI O‘QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISH TIZIMIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Ahmadjonova Malohat Abror qizi
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, tayanch doktoranti (13.00.02)
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675336

Annotatsiya. *Mazkur maqolada musiqa fani o‘qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimida kasbiy kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida musiqa ta’limida raqamli pedagogika, innovatsion o‘qitish metodlari va kompetensiyaviy yondashuvlarning o‘qituvchilar kasbiy mahoratini oshirishdagi ahamiyati o‘rganilgan. Shuningdek, musiqa o‘qituvchilarining metodik, ijodiy va texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan takomillashtirilgan model taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *uzluksiz kasbiy rivojlanish, kasbiy kompetentlik, musiqa ta’limi, pedagogik texnologiyalar, raqamli kompetensiya, innovatsion ta’lim, musiqa o‘qituvchisi.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы современные педагогические технологии развития профессиональной компетентности учителей музыки в системе непрерывного профессионального развития. Исследовано влияние цифровой педагогики, инновационных методов обучения и компетентностного подхода на повышение профессионального мастерства учителей музыки.*

Ключевые слова: *непрерывное профессиональное развитие, профессиональная компетентность, музыкальное образование, педагогические технологии, цифровая компетентность.*

Abstract. *This article analyzes modern pedagogical technologies for developing the professional competence of music teachers within the system of continuous professional development. The study examines the impact of digital pedagogy, innovative teaching methods, and competency-based approaches on improving teachers’ professional skills.*

Keywords: *continuous professional development, professional competence, music education, pedagogical technologies, digital competence, innovative education.*

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Bu jarayonda pedagoglarning kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, musiqa ta’limi sohasida o‘qituvchilarning ijodiy, metodik va texnologik salohiyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

UNESCO ekspertlarining ta’kidlashicha, XXI asr pedagogi nafaqat fan bo‘yicha chuqur bilimga, balki innovatsion va raqamli kompetensiyalarga ham ega bo‘lishi lozim[34]. OECD

[34] UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024. – Paris, 2024. – P. 56.

tomonidan e’lon qilingan 2024-yilgi hisobotda ham pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi ta’lim sifati va o‘quvchilarning natijalariga bevosita ta’sir qiluvchi omil sifatida qayd etilgan[35].

O‘zbekistonda ham pedagog kadrlarning kasbiy rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezidentning ta’lim tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan farmon va qarorlarida pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan[36].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbiy kompetentlik tushunchasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda kompetensiyaviy yondashuv muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

L. Darling-Hammond pedagoglarning professional rivojlanishini ta’lim sifati bilan bog‘lab, uzluksiz kasbiy rivojlanishning amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan modeli eng samarali mexanizm ekanligini asoslagan[37].

European Commission ekspertlari o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanligini ta’kidlaydilar[38].

Mahalliy olimlardan A.Xoliqov musiqa ta’limida innovatsion pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan bir qatorda o‘qituvchilarning metodik kompetentligini ham oshirishini qayd etadi[39].

Shuningdek, Sh.Nurmatovning tadqiqotlarida uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi pedagoglarning kasbiy moslashuvchanligi va innovatsion faoliyatini rivojlantirishning muhim omili sifatida baholangan[40].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tajribalar hamda O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar qiyosiy jihatdan o‘rganildi.

Natijalar va muhokama. Musiqa fani o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi bir nechta tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, ularning o‘zaro uyg‘unligi pedagogik faoliyat samaradorligini belgilaydi.

1-jadval

Musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi tarkibi

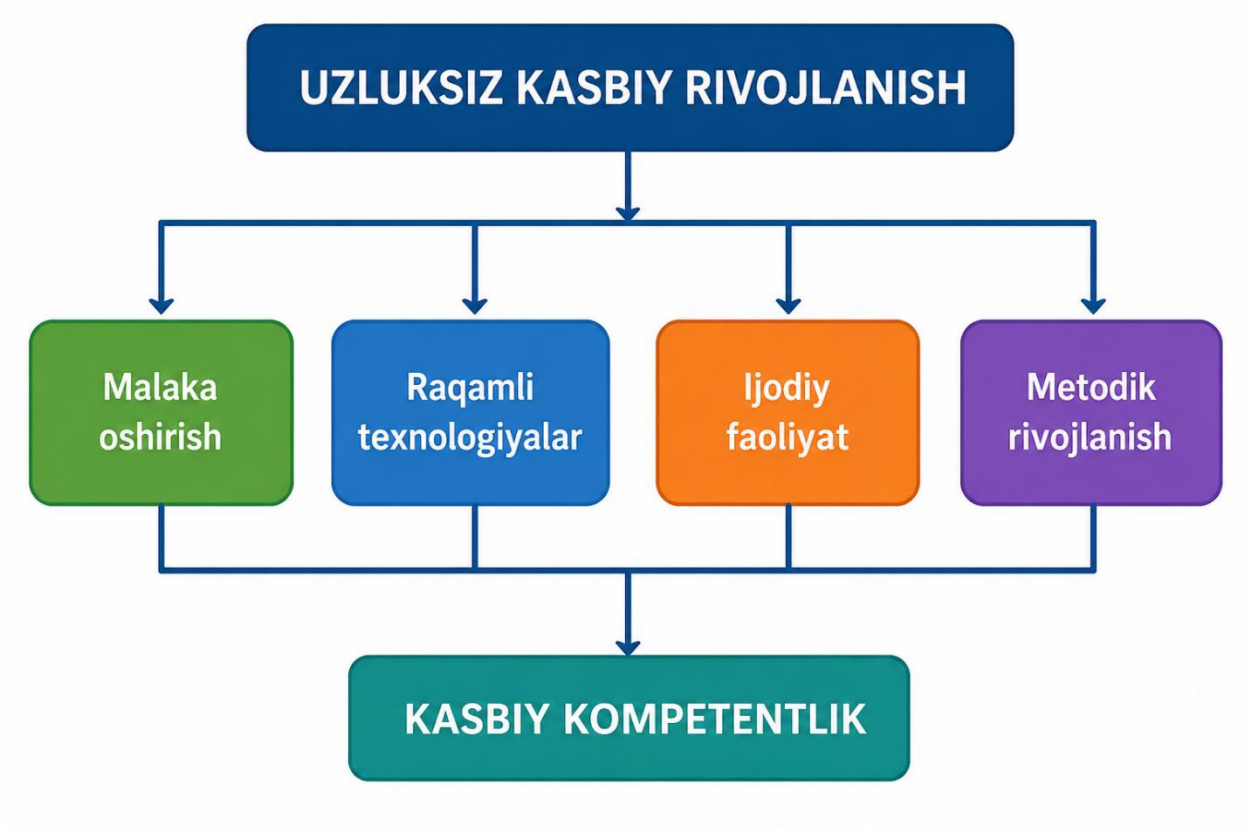
Kompetensiya turi	**Mazmuni**
Metodik kompetensiya	Darslarni samarali rejalashtirish va tashkil etish
Musiqiy-ijrochilik kompetensiyasi	Vokal va cholg‘u ijrochiligi ko‘nikmalari
Raqamli kompetensiya	Multimedia va musiqiy dasturlardan foydalanish
Kommunikativ kompetensiya	Pedagogik muloqotni samarali tashkil etish

[35] OECD. Education Policy Outlook 2024. – Paris, 2024. – P. 73.
[36] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim tizimini rivojlantirishga oid hujjatlari, 2023–2025 yy.
[37] Darling-Hammond L. Powerful Professional Learning. – New York, 2024. – P. 91.
[38] European Commission. Teachers and School Leaders in Learning Organisations. – Brussels, 2024. – P. 42.
[39] Xoliqov A. Musiqa ta’limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2024. – B. 78.
[40] Nurmatov Sh. Pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanish metodologiyasi. – Toshkent, 2025. – B. 64.

Ijodiy kompetensiya	Yangi pedagogik g‘oyalarni ishlab chiqish

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy musiqa ta’limida raqamli vositalardan foydalanish kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Xususan, MuseScore, Sibelius, FL Studio, Soundtrap kabi dasturlarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish o‘qituvchilarning texnologik va metodik salohiyatini oshiradi.

1-rasm. Musiqa o‘qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanish modeli

Tadqiqot natijalari asosida musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning quyidagi bosqichlari taklif etildi:

1. Diagnostika;
2. Individual rivojlanish rejasini ishlab chiqish;
3. Innovatsion ta’lim texnologiyalarini o‘zlashtirish;
4. Amaliy faoliyat va refleksiya;
5. Monitoring va baholash.

Mazkur modelning afzalligi shundaki, u nazariya va amaliyotni integratsiyalashgan holda o‘qituvchilarning professional rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- uzluksiz kasbiy rivojlanish musiqa o‘qituvchilarining professional o‘sishini ta’minlaydigan asosiy omildir;
- raqamli pedagogika vositalaridan foydalanish o‘qituvchilarning metodik va texnologik kompetensiyalarini rivojlantiradi;
- kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan malaka oshirish tizimi ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi;
- musiqa ta’limida innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2024: Leadership in Education*. Paris: UNESCO Publishing, 2024. – 412 p.
2. OECD. *Education Policy Outlook 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. – 268 p.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim tizimini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari, 2023–2025 yy.
4. Darling-Hammond L. *Powerful Professional Learning*. New York: Wiley, 2024. – 286 p.
5. European Commission. *Teachers and School Leaders in Learning Organisations*. Brussels, 2024. – 194 p.
6. Xoliqov A. Musiqa ta’limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2024. – 156 b.
7. Nurmatov Sh. Pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanish metodologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2025. – 184 b.
8. Yusupova D. Musiqa ta’limida raqamli pedagogika imkoniyatlari // Zamonaviy ta’lim. – 2025. – №2. – B. 41–47.
9. Ismailov A. Kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagoglar malakasini oshirish // Ta’lim va innovatsiyalar. – 2024. – №4. – B. 22–30.
10. Abdullayev M. Musiqa pedagogikasining zamonaviy tendensiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2025. – 143 b.
11. Haydarova, K. (2025). Rethinking Educational Quality: The Influence of External Standards on The Credit-Modular Framework. *Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics*, *5*(06), 38-42.
12. Haydarova, K. (2023). FUNDAMENTALS OF DEVELOPING STUDENTS'CRITICAL THINKING SKILLS ON MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS IN PRIMARY CLASS. *Science and innovation*, *2*(B6), 224-227.
13. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
14. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
15. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
16. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
17. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
18. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
19. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.

20. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
21. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
22. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
23. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
24. Abduvaliyeva, X. (2023). IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF THE MUSICAL CULTURE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE. *Science and innovation*, *2*(B3), 309-312.

RAQAMLI TA’LIM JARAYONINI RIVOJLANTIRISHDA BAHOLASH TIZIMINING AHAMIYATI

Samatova Muborak Kaxxarovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti
Pedagogika, psixologiya va sport kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675344

Annotatsiya. *Ushbu maqolada raqamli ta’lim jarayonini rivojlantirishda baholash tizimining tutgan o‘rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Ta’lim tizimining raqamlashtirilishi sharoitida baholash jarayonlarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, elektron baholash vositalarining ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini obyektiv aniqlash hamda ta’lim jarayonining samaradorligini monitoring qilishdagi imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada formativ va summativ baholashning raqamli ta’limdagi o‘rni, afzalliklari hamda amaliy ahamiyati tahlil etilgan. Bundan tashqari, baholash natijalari asosida individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim jarayonini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli ta’lim muhitida samarali baholash tizimini joriy etish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, baholash tizimi, elektron ta’lim, ta’lim sifati, formativ baholash, summativ baholash, kompetensiya, ta’lim monitoringi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.*

Аннотация. *Значение системы оценивания в развитии цифрового образовательного процесса. Проанализированы теоретические и практические аспекты организации оценивания в условиях цифровизации образования. Особое внимание уделяется современным электронным средствам оценивания, их роли в повышении качества образования, объективной оценке знаний, умений и компетенций обучающихся, а также мониторингу эффективности образовательного процесса. Рассматриваются особенности формативного и суммативного оценивания в цифровой образовательной среде, их преимущества и практическая значимость. Также освещаются вопросы формирования индивидуальной образовательной траектории обучающихся и развития навыков самостоятельного обучения на основе результатов оценивания. Сделан вывод о том, что эффективная система оценивания является одним из ключевых факторов повышения качества цифрового образования.*

Ключевые слова: *цифровое образование, система оценивания, качество образования, формативное оценивание, суммативное оценивание, компетенции, мониторинг образования, информационно-коммуникационные технологии.*

Abstract. *Examines the importance of the assessment system in the development of the digital education process. The theoretical and practical aspects of organizing assessment in the context of educational digitalization are analyzed. Particular attention is paid to modern electronic assessment tools and their role in improving educational quality, ensuring objective evaluation of students’ knowledge, skills, and competencies, as well as monitoring the effectiveness of the learning process. The article discusses the significance of formative and*

summative assessment in digital learning environments, highlighting their advantages and practical applications. Furthermore, the study explores the role of assessment results in designing individual learning trajectories and fostering students’ independent learning competencies. The findings indicate that an effective assessment system is one of the key factors in enhancing the quality and efficiency of digital education.

Keywords: *digital education, assessment system, educational quality, formative assessment, summative assessment, competencies, educational monitoring, information and communication technologies.*

Jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda raqamli iqtisodiyotning shakllanishi ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy jamiyatda inson kapitalining sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash va ta’lim xizmatlari samaradorligini ta’minlash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim tizimini raqamlashtirish va ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida raqamli ta’lim konsepsiyasi asosida o‘quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va monitoring qilishning yangi mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Raqamli ta’lim o‘quvchilarga istalgan vaqt va makonda bilim olish imkoniyatini yaratish bilan bir qatorda, ta’lim sifatini nazorat qilish va natijalarni baholashning samarali usullarini ham taklif etmoqda. Ayniqsa, pandemiya davrida masofaviy ta’limning keng qo‘llanilishi raqamli texnologiyalarning ta’limdagi ahamiyatini yanada oshirdi va baholash tizimlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini raqamlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda ta’lim sohasiga oid qator normativ-huquqiy hujjatlarda raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish, elektron ta’lim resurslarini yaratish va zamonaviy baholash tizimlarini takomillashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur vazifalarning amalga oshirilishi ta’lim sifati va samaradorligini oshirish bilan birga, xalqaro baholash mezonlariga mos ta’lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta’lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblangan baholash tizimi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini aniqlash, o‘quv faoliyati natijalarini tahlil qilish hamda ta’lim sifatini nazorat qilishda muhim vosita hisoblanadi. An’anaviy baholash tizimlari ko‘p hollarda subyektivlik, vaqt sarfining yuqoriligi va natijalarni tezkor tahlil qilish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan tavsiflanadi. Raqamli ta’lim muhitida esa baholash jarayoni avtomatlashtirilgan texnologiyalar asosida amalga oshirilishi natijasida baholashning aniqligi, obyektivligi va shaffofligi sezilarli darajada ortadi.

Bugungi kunda elektron test tizimlari, Learning Management System (LMS) platformalari, elektron portfoliolar, adaptiv baholash texnologiyalari hamda sun’iy intellekt asosidagi dasturiy vositalar ta’lim amaliyotida keng qo‘llanilmoqda. Ushbu vositalar yordamida ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasi muntazam monitoring qilinadi, o‘quv natijalari bo‘yicha analitik ma’lumotlar shakllantiriladi va individual ta’lim trayektoriyalarini ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Natijada ta’lim jarayonining samaradorligi ortib, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyalari rivojlanadi.

Shu bilan birga, raqamli ta’lim sharoitida baholash tizimini tashkil etishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish, baholash mezonlarini xalqaro standartlar asosida ishlab chiqish va pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur masalalarning yetarli darajada tadqiq etilishi ta’lim sifatini oshirishga, baholashning obyektivligini ta’minlashga hamda xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashuv jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim sifati ko‘p jihatdan baholash tizimining samaradorligiga bog‘liq bo‘lib, zamonaviy baholash texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning bilimlarini haqqoniy aniqlash, ularning kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim natijalarini xalqaro mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Shu sababli raqamli ta’lim jarayonini rivojlantirishda baholash tizimining o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Raqamli ta’lim — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida tashkil etiladigan zamonaviy ta’lim shakli bo‘lib, unda o‘quv jarayonining barcha elementlari elektron muhitda amalga oshiriladi. Raqamli ta’limning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ta’lim resurslaridan istalgan vaqtda foydalanish imkoniyati;
- ta’limning moslashuvchanligi;
- individual yondashuvni ta’minlash;
- tezkor aloqa va teskari bog‘lanish;
- ta’lim jarayonini monitoring qilish imkoniyati.

Mazkur afzalliklar ta’lim sifatini oshirish bilan birga baholash tizimini ham yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Raqamli ta’limda baholash tizimining ahamiyati

Baholash tizimi ta’lim jarayonining samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi muhim vositadir. Raqamli ta’lim muhitida baholash quyidagi vazifalarni bajaradi:

- bilimlarni nazorat qilish;
- ta’lim natijalarini aniqlash;
- o‘quvchilar rivojlanishini monitoring qilish;
- o‘qitish strategiyalarini takomillashtirish;
- motivatsiyani oshirish.

Elektron baholash tizimlari yordamida natijalar avtomatik ravishda qayta ishlanadi va tahlil qilinadi. Bu esa o‘qituvchi vaqtini tejash bilan birga xatoliklar ehtimolini kamaytiradi.

Elektron baholash vositalari

Raqamli ta’limda quyidagi baholash vositalari keng qo‘llaniladi:

1. Onlayn testlar.
2. Elektron portfoliolar.
3. Virtual laboratoriyalar.
4. Interaktiv topshiriqlar.
5. Sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari.

Mazkur vositalar ta’lim oluvchilarning bilim va ko‘nikmalarini kompleks baholash imkonini yaratadi.

Ta’lim sifatini oshirishdagi roli

Raqamli baholash tizimlari quyidagi jihatlar orqali ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi:

- baholashning shaffofligini ta’minlaydi;
- subyektivlikni kamaytiradi;
- natijalarni tezkor tahlil qiladi;
- individual o‘quv trayektoriyalarini shakllantiradi;
- o‘quvchilarning faolligini oshiradi.

Natijada ta’lim jarayonining samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

Mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Raqamli baholash tizimlarini joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud:

- texnik infratuzilmaning yetarli emasligi;
- internet sifati bilan bog‘liq muammolar;
- raqamli kompetensiyalarning pastligi;
- axborot xavfsizligi masalalari.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun zamonaviy texnik vositalarni joriy etish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va axborot avfsizligini kuchaytirish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda baholash tizimi muhim pedagogik va boshqaruv omili hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan baholash jarayonlari ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini aniqlashda yuqori aniqlik, tezkorlik va shaffoflikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, elektron baholash vositalari o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini aniqlash hamda ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan holda tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida raqamli ta’lim muhitida qo‘llanilayotgan elektron testlar, onlayn monitoring tizimlari, elektron portfoliolar va avtomatlashtirilgan baholash vositalarining afzalliklari tahlil qilindi. Tahlillar natijasida ushbu vositalar o‘quv natijalarini baholashning obyektivligini oshirishi, pedagog faoliyatini optimallashtirishi hamda ta’lim sifatini nazorat qilishning samarali mexanizmi sifatida xizmat qilishi aniqlandi.

Shuningdek, raqamli baholash tizimlarining joriy etilishi ta’lim jarayonida teskari aloqani kuchaytirishi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini muntazam monitoring qilish imkoniyatini yaratishi va o‘qitish metodlarini takomillashtirishga xizmat qilishi isbotlandi. Natijada ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari, tanqidiy fikrlashi va raqamli kompetensiyalari rivojlanadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- ta’lim muassasalarida zamonaviy raqamli baholash platformalaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish;
- pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini muntazam oshirib borish;
- sun’iy intellekt asosidagi baholash texnologiyalarini ta’lim amaliyotiga bosqichma-bosqich joriy etish;
- baholash jarayonlarida axborot xavfsizligi va akademik halollik tamoyillariga qat’iy rioya etish;
- ta’lim sifatini monitoring qilishda raqamli analitik vositalardan samarali foydalanish.

Demak, raqamli ta’lim jarayonini rivojlantirishda zamonaviy baholash tizimlarini takomillashtirish ta’lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri bo‘lib, u raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari oliy va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida raqamli baholash tizimlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: O‘RQ-637-son, 2020.
3. Haydarova, K. (2025). Rethinking Educational Quality: The Influence of External Standards on The Credit-Modular Framework. *Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics*, *5*(06), 38-42.
4. Haydarova, K. (2023). FUNDAMENTALS OF DEVELOPING STUDENTS'CRITICAL THINKING SKILLS ON MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS IN PRIMARY CLASS. *Science and innovation*, *2*(B6), 224-227.
5. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
6. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
7. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
8. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
9. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
10. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
11. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
12. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
13. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
14. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.

VIRTUAL TARMOQLARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH MUAMMOLARI

Sharapova Saboxat Djabbarovna
Guliston davlat universiteti magistratura bo‘limi boshlig‘i
Ps.f.d.(Dsc),professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675348

Annotatsiya. *Mazkur maqolada virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlashning dolzarb masalalari, mavjud tahdidlar va ularni bartaraf etish usullari tahlil qilingan. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida virtual tarmoqlardan foydalanish ko‘lami kengayib bormoqda. Ta’lim, biznes, davlat boshqaruvi va boshqa sohalarda virtual tarmoqlarning qo‘llanilishi axborot almashinuvi samaradorligini oshirayotgan bo‘lsa-da, kiberxavfsizlik bilan bog‘liq qator muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Tadqiqot davomida virtual tarmoqlarda uchraydigan kiberhujumlar, ma’lumotlarning sizib chiqishi, autentifikatsiya va avtorizatsiya tizimlaridagi kamchiliklar, zararli dasturlar hamda inson omili bilan bog‘liq xavflar ko‘rib chiqildi. Shuningdek, virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha zamonaviy himoya vositalari va strategiyalari tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar: *virtual tarmoq, axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik, VPN, autentifikatsiya, zararli dasturlar, ma’lumotlar himoyasi, tarmoq xavfsizligi, kiberhujumlar, axborot texnologiyalari.*

Аннотация. *В данной статье анализируются актуальные проблемы обеспечения информационной безопасности в виртуальных сетях, существующие угрозы и способы их предотвращения. В результате развития современных цифровых технологий сфера использования виртуальных сетей постоянно расширяется. Несмотря на то, что применение виртуальных сетей в образовании, бизнесе, государственном управлении и других областях способствует повышению эффективности обмена информацией, оно также порождает ряд проблем, связанных с кибербезопасностью. В ходе исследования были рассмотрены кибератаки, встречающиеся в виртуальных сетях, утечки данных, недостатки систем аутентификации и авторизации, вредоносное программное обеспечение, а также риски, связанные с человеческим фактором. Кроме того, были проанализированы современные средства и стратегии защиты информации в виртуальных сетях, а также разработаны практические рекомендации по повышению уровня информационной безопасности.*

Ключевые слова: *виртуальная сеть, информационная безопасность, кибербезопасность, VPN, аутентификация, вредоносное программное обеспечение, защита данных, сетевая безопасность, кибератаки, информационные технологии.*

Abstract. *This article analyzes current issues of ensuring information security in virtual networks, existing threats, and methods for preventing them. Due to the rapid development of modern digital technologies, the scope of virtual network usage is continuously expanding. While the application of virtual networks in education, business, public administration, and other sectors enhances the efficiency of information exchange, it also creates a number of cybersecurity-related challenges. The study examines cyberattacks occurring in virtual networks,*

data breaches, weaknesses in authentication and authorization systems, malicious software, and risks associated with the human factor. Furthermore, modern information protection tools and security strategies used in virtual networks are analyzed, and practical recommendations for improving information security are proposed.

Keywords: *virtual network, information security, cybersecurity, VPN, authentication, malware, data protection, network security, cyberattacks, information technology.*

Kirish

XXI asr axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiyalar asri sifatida tavsiflanadi. Jamiyatning barcha jabhalarida internet texnologiyalarining keng qo‘llanilishi natijasida virtual tarmoqlarga bo‘lgan ehtiyoj keskin ortdi. Virtual tarmoqlar foydalanuvchilarga geografik masofadan qat’i nazar ma’lumot almashish, hamkorlik qilish va turli xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Ayniqsa, masofaviy ta’lim, elektron hukumat, elektron tijorat va bulutli texnologiyalar rivojlanishi virtual tarmoqlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Virtual tarmoqlar foydalanuvchilarga ko‘plab qulayliklar yaratishi bilan bir qatorda axborot xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Axborot resurslarining noqonuniy qo‘lga kiritilishi, ma’lumotlarning o‘zgartirilishi yoki yo‘q qilinishi, foydalanuvchi identifikatsiyasining buzilishi kabi tahdidlar virtual tarmoqlarning xavfsiz faoliyat yuritishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Kiberjinoyatchilikning rivojlanishi natijasida turli xil zararli dasturlar, fishing hujumlari, DDoS hujumlari va boshqa tahdidlar soni ortib bormoqda.

Shu sababli virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlash bugungi kunda nafaqat texnik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlash muammolari, ularning kelib chiqish sabablari hamda zamonaviy himoya mexanizmlari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Virtual tarmoqlar va axborot xavfsizligi masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Axborot xavfsizligi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda ma’lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va foydalanish imkoniyatini ta’minlash asosiy tamoyillar sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

Stallingsning ilmiy ishlarida tarmoq xavfsizligini ta’minlashning nazariy asoslari hamda kriptografik himoya usullari keng yoritilgan. Muallif virtual tarmoqlarda autentifikatsiya va shifrlash mexanizmlarining muhimligini ta’kidlaydi. Schneier o‘z tadqiqotlarida axborot xavfsizligiga tahdidlarning evolyutsiyasi va zamonaviy kiberhujumlarning xususiyatlarini tahlil qilgan. Uning fikricha, texnologik rivojlanish bilan bir qatorda xavfsizlik tahdidlari ham murakkablashib bormoqda.

Kurose va Ross tomonidan yaratilgan tarmoq texnologiyalariga oid adabiyotlarda internet protokollari, virtual xususiy tarmoqlar (VPN) va tarmoq xavfsizligini ta’minlash usullari batafsil yoritilgan. Mualliflar virtual tarmoqlarda uzatilayotgan ma’lumotlarni himoya qilish uchun kriptografik algoritmlardan foydalanish zarurligini qayd etadilar.

So‘nggi yillarda bulutli texnologiyalar va masofaviy ta’lim tizimlarining rivojlanishi sababli virtual tarmoqlarda xavfsizlik masalalari bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aksariyat xavfsizlik hodisalari inson omili, noto‘g‘ri konfiguratsiya qilingan tarmoq qurilmalari hamda yetarli darajada himoyalanmagan dasturiy ta’minot sababli yuzaga keladi.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish va ta’lim muassasalarida virtual tarmoqlardan xavfsiz foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar axborot xavfsizligini ta’minlashda texnik vositalar bilan bir qatorda foydalanuvchilarning axborot madaniyatini oshirish muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Muhokama

Virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlashda bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ular texnik va tashkiliy omillar bilan bog‘liq.

Birinchi muammo sifatida ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash masalasini ko‘rsatish mumkin. Virtual tarmoqlar orqali uzatilayotgan ma’lumotlar uchinchi shaxslar tomonidan ushlab qolinishi yoki noqonuniy ravishda qo‘lga kiritilishi ehtimoli mavjud. Ayniqsa, ochiq Wi-Fi tarmoqlari va yetarli himoyalanmagan aloqa kanallari ushbu xavfni yanada oshiradi.

Ikkinchi muammo autentifikatsiya va avtorizatsiya tizimlari bilan bog‘liq. Ko‘plab foydalanuvchilar oddiy va osongina taxmin qilinadigan parollardan foydalanadilar. Natijada kiberjinoyatchilar foydalanuvchi akkauntlariga noqonuniy kirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, ikki bosqichli autentifikatsiya tizimining joriy etilmaganligi ham xavfsizlik darajasini pasaytiradi.

Uchinchi muammo zararli dasturlar bilan bog‘liq. Viruslar, troyan dasturlari, spyware va ransomware kabi zararli dasturlar virtual tarmoqlarga katta zarar yetkazishi mumkin. Ular foydalanuvchi ma’lumotlarini o‘g‘irlash, tizim ish faoliyatini izdan chiqarish yoki ma’lumotlarni shifrlab qo‘yish orqali katta iqtisodiy zarar keltiradi.

To‘rtinchi muammo DDoS hujumlaridir. Bunday hujumlar natijasida serverlarga juda katta hajmdagi so‘rovlar yuborilib, xizmat ko‘rsatish jarayoni to‘xtatiladi. Natijada tashkilotlarning axborot tizimlari foydalanuvchilar uchun vaqtinchalik ishlamay qoladi.

Beshinchi muammo inson omili bilan bog‘liq. Statistik ma’lumotlar aksariyat axborot xavfsizligi hodisalari foydalanuvchilarning ehtiyotsizligi yoki yetarli bilimga ega emasligi sababli yuzaga kelishini ko‘rsatadi. Fishing xatlari, ijtimoiy muhandislik usullari va soxta veb-saytlar orqali foydalanuvchilarning maxfiy ma’lumotlari qo‘lga kiritiladi.

Shuningdek, bulutli texnologiyalarning rivojlanishi virtual tarmoqlarda xavfsizlikning yangi muammolarini yuzaga keltirmoqda. Bulutli muhitda ma’lumotlarning saqlanishi va qayta ishlanishi maxsus xavfsizlik choralarini talab qiladi. Bulutli xizmatlardan noto‘g‘ri foydalanish yoki xizmat ko‘rsatuvchi provayder tomonidan yuzaga keladigan nosozliklar ma’lumotlarning yo‘qolishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun zamonaviy xavfsizlik vositalari, jumladan, kriptografik himoya tizimlari, VPN texnologiyalari, xavfsizlik devorlari (Firewall), IDS/IPS tizimlari, ko‘p faktorli autentifikatsiya hamda muntazam xavfsizlik auditlaridan foydalanish talab etiladi.

Natija

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlash murakkab va ko‘p bosqichli jarayon hisoblanadi. Axborot xavfsizligiga tahdidlar nafaqat texnik zaifliklar, balki inson omili bilan ham chambarchas bog‘liq.

O‘rganishlar natijasida virtual tarmoqlarda uchraydigan asosiy xavflar sifatida ma’lumotlar sizib chiqishi, noqonuniy kirish, zararli dasturlar, fishing hujumlari va xizmat ko‘rsatishni rad etish hujumlari aniqlandi. Ushbu tahdidlarning oldini olish uchun shifrlash texnologiyalaridan foydalanish, kuchli autentifikatsiya tizimlarini joriy etish,

foydalanuvchilarning axborot xavfsizligi bo‘yicha bilimlarini oshirish hamda tarmoq infratuzilmasini muntazam monitoring qilish zarurligi aniqlandi.

Shuningdek, ta’lim muassasalari va tashkilotlarda axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish, xodimlar va talabalar uchun muntazam treninglar tashkil etish ham virtual tarmoqlar xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Virtual tarmoqlar zamonaviy axborot jamiyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular orqali ta’lim, biznes, davlat boshqaruvi va boshqa ko‘plab sohalarda samarali axborot almashinuvi amalga oshirilmoqda. Biroq virtual tarmoqlarning keng qo‘llanilishi bilan bir qatorda axborot xavfsizligi bilan bog‘liq muammolar ham ortib bormoqda.

Tadqiqot natijalari virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta’minlash uchun kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatdi. Faqat texnik vositalardan foydalanish yetarli emas, balki foydalanuvchilarning axborot madaniyatini oshirish, xavfsizlik siyosatini takomillashtirish va zamonaviy kiberxavfsizlik standartlarini joriy etish ham muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida sun’iy intellekt texnologiyalari, mashinaviy o‘qitish algoritmlari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining rivojlanishi virtual tarmoqlarda axborot xavfsizligini yanada mustahkamlash imkonini beradi. Shu bois virtual tarmoqlarda xavfsizlik masalalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish zamon talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Stallings W. *Network Security Essentials: Applications and Standards*. Pearson Education, 2022.
2. Stallings W. *Cryptography and Network Security: Principles and Practice*. Pearson, 2019.
3. Schneier B. *Applied Cryptography*. John Wiley & Sons, 2015.
4. Kurose J., Ross K. *Computer Networking: A Top-Down Approach*. Pearson, 2021.
5. Bishop M. *Computer Security: Art and Science*. Addison-Wesley, 2018.
6. Easttom C. *Network Defense and Countermeasures*. Pearson Education, 2019.
7. Whitman M., Mattord H. *Principles of Information Security*. Cengage Learning, 2022.
8. ISO/IEC 27001:2022. *Information Security Management Systems – Requirements*.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kiberxavfsizlikni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
10. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni.
11. O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni.
12. Nazarov Sh., Qosimov S. *Axborot xavfsizligi asoslari*. Toshkent, 2021.
13. Karimov A. *Kiberxavfsizlik va tarmoq texnologiyalari*. Toshkent, 2022.
14. Abdullayev B. *Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari*. Toshkent, 2020.
15. Journal of Cyber Security, Information Security Journal va Computers & Security jurnallarida e’lon qilingan ilmiy maqolalar.

SUG‘URTA KOMPANIYALARINING INVESTITSION FAOLIYATINING IQTISODIY MOHIYATI

Qilichev Sanjarbek Javlonbek o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0009-0000-6085-1462
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675364

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida moliya bozorlarining chuqurlashishi sug‘urta kompaniyalarini yirik institutsional investorlarga aylantirmoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta sektorining investitsion salohiyati nafaqat kompaniya moliyaviy barqarorligini ta’minlashda, balki milliy kapital bozori rivojlanishida ham muhim omil hisoblanadi. Xususan, Yevropada sug‘urta kompaniyalari YAIMning 60-70 foiziga teng investitsion aktivlarni nazorat qiladi, bu esa ularning makroiqtisodiy ahamiyatini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasida “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekistonni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari” strategiyasi doirasida sug‘urta bozorini rivojlantirish hamda mahalliy investitsion muhitni yaxshilash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shu munosabat bilan sug‘urta kompaniyalari investitsion faoliyatining iqtisodiy mohiyatini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatiga nisbatan yagona yondashuv shakllanmagan. V.V. Shaxov (2002) sug‘urta tashkilotlarining investitsion faoliyatini “vaqtincha bo‘sh turgan sug‘urta rezervlari va o‘z kapitalini daromad keltiruvchi aktivlarga joylashtirish jarayoni” sifatida ta’riflaydi. L.A. Orlanik (2015) esa bu jarayonni kengroq talqin qilib, unga sug‘urta kompaniyasining moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmi sifatida qarashni tavsiya etadi.

Bizning nazarimizda, sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati — bu kompaniyaning sug‘urta zahiralari, ustav kapitali va boshqa o‘z mablag‘larini likvidlilik, daromadlilik hamda xavfsizlik tamoyillariga rioya qilgan holda moliya bozorining turli segmentlariga joylashtirish orqali qo‘shimcha moliyaviy natija olishga qaratilgan maqsadli iqtisodiy faoliyatdir. Ushbu ta’rif sug‘urta faoliyatining ikki funksional yo‘nalishi — himoya va to‘plamni o‘zida mujassam etadi.

Investitsion faoliyat iqtisodiy mohiyatini tushunish uchun sug‘urta kompaniyasining moliyaviy resurslar manbai sifatidagi o‘ziga xosligini tahlil etish zarur. Moliyaviy oqimlar nazariyasi nuqtai nazaridan, sug‘urta kompaniyasida kirim oqimlari uchta asosiy manbadan shakllanadi: birinchidan, sug‘urta mukofotlari — kompaniyaning asosiy faoliyati natijasidir; ikkinchidan, investitsion daromadlar — band resurslarning kapital bozorida ishlashidan hosil bo‘ladi; uchinchidan, muassislar va aktsiyadorlarning ulush badallari — kompaniya kapital bazasini mustahkamlaydi.

Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatini iqtisodiy tahlil qilishda «vaqtinchalik kapital» konsepsiyasi muhim rol o‘ynaydi. Mazkur konsepsiyaga ko‘ra, sug‘urta tashkilotlari sug‘urta hodisalari yuz bergunga qadar to‘plangan mukofotlarni investitsion resurs sifatida ishlatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. J.D. Cummins (1991) tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, hayotni sug‘urtalash kompaniyalarida ushbu vaqtinchalik kapital davomiyligi o‘rtacha 10-15 yilni tashkil etib, bu uzoq muddatli investitsiyalar uchun noyob imkoniyat yaratadi.

Sug‘urta kompaniyalarini institutsional investor sifatida baholashda ularning xususiyatlari aniq namoyon bo‘ladi. Yakka tartibdagi investorlardan farqli ravishda, sug‘urta kompaniyalari quyidagi xususiyatlarga ega: professionallik — aktivlarni boshqarish uchun maxsus kadrlar va vositalar mavjudligi; diversifikatsiya — keng tarqalgan investitsion portfel shakllantirish imkoniyati; miqyos — yirik hajmdagi kapital bilan operatsiya qilish; uzoq muddatlilik — aktuar hisob-kitoblarga asoslangan investitsion gorizont.

Sug‘urta kompaniyalarining investitsion salohiyati uch asosiy omil bilan belgilanadi. Birinchisi — sug‘urta zahiralarining strukturasi: texnik zahiralar, hayotni sug‘urtalash zahiralari, daromad zahiralari va zaxira fondlari har biri o‘ziga xos investitsion xususiyatga ega. Ikkinchisi — regulyatorlik muhit: ko‘pchilik mamlakatlarda sug‘urta aktivlarini joylashtirishga qattiq talablar belgilangan bo‘lib, bu portfelning sifat tarkibini belgilaydi. Uchinchisi — bozor konyunkturasi: foiz stavkalari, fond bozori ko‘rsatkichlari va iqtisodiy sikllar sug‘urta kompaniyalarining investitsion qarorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Hayot sug‘urtasi va umumiy (mulkiy) sug‘urta kompaniyalarining investitsion strategiyalari o‘rtasidagi farqni ta’kidlash muhimdir. Hayot sug‘urtasi kompaniyalari majburiyatlarining uzoq muddatli tabiati tufayli o‘z portfellarini asosan obligatsiyalar, ko‘chmas mulk va uzoq muddatli kredit vositalariga yo‘naltiradi. Umumiy sug‘urta kompaniyalari esa qisqa muddatli va yuqori likvidli aktivlarni afzal ko‘radi, chunki ularning sug‘urta to‘lovlari bir yil ichida yuz berishi kutiladi (Froot va O‘Connell, 1999).

O‘zbekiston sug‘urta bozori so‘nggi yillarda sezilarli o‘sish sur’atlarini namoyish etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda sug‘urta mukofotlarining umumiy hajmi 4,2 trillion so‘mni tashkil etib, oldingi yilga nisbatan 28,6 foizga o‘sgan. Biroq ushbu ko‘rsatkich YAIMga nisbatan 0,7 foizni tashkil etadi, bu esa rivojlangan mamlakatlarning 8-12 foizlik ko‘rsatkichidan sezilarli darajada past. Mazkur holat sug‘urta kompaniyalarining investitsion salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishda zamin mavjudligini ko‘rsatadi.

Mahalliy sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatida bir qator o‘ziga xos xususiyatlar kuzatiladi. Aktivlar tarkibida bank depozitlari ustunlik qiladi (60-70%), bu esa bir tomondan yuqori likvidlikni ta’minlasa, ikkinchi tomondan investitsion diversifikatsiyaning pastligini ko‘rsatadi. Qimmatli qog‘ozlar bozoridagi mavjudlik salmog‘i 10-15% doirasida qolmoqda. Ko‘chmas mulkka investitsiyalar esa sug‘urta faoliyati xususiyatlari tufayli cheklangan holda qolmoqda.

Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatiga ta’sir etuvchi makroiqtisodiy omillar qatorida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: inflatsiya darajasi — sug‘urta zahiralarining real qiymatini saqlash zaruriyatini keltirib chiqaradi; foiz stavkasi siyosati — investitsion portfelning daromadliligiga bevosita ta’sir etadi; kapital bozorining rivojlanish darajasi — investitsiya vositalarining turini va sifatini belgilaydi; regulyatorlik talablar — majburiy joylashtirish normativlari investitsion erkinlikni cheklaydi.

Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati iqtisodiy samaradorligini baholash uchun kompleks ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash tavsiya etiladi. Ushbu tizim uchta asosiy blokning o‘zaro munosabatiga asoslanadi.

Birinchi blok — moliyaviy samaradorlik ko‘rsatkichlari: investitsion aktivlar rentabelligi (ROI), investitsion portfelning daromadlilik koeffitsiyenti, bir sug‘urta mukofoti birligiga to‘g‘ri keladigan investitsion daromad, investitsion aktivlar o‘sish sur'ati.

Ikkinchi blok — xavf-xatar baholash ko‘rsatkichlari: Sharpe koeffitsiyenti (daromadlilik-xavf nisbati), portfel diversifikatsiya indeksi, aktivlarning majburiyatlarga muvofiqlik koeffitsiyenti (Asset-Liability Matching), stress-test natijalari.

Uchinchi blok — institutsional ta’sir ko‘rsatkichlari: sug‘urta kompaniyalari investitsiyalarining kapital bozori rivojlanishiga ta’sir darajasi, iqtisodiy o‘sishga multiplikativ ta’sir koeffitsiyenti, uzoq muddatli investitsiya loyihalariga yo‘naltirilgan resurslar ulushi.

Zamonaviy aktuar fan rivojlanishi nuqtai nazaridan «aktiv-passiv muvofiqlashtirish» (ALM — Asset-Liability Management) metodologiyasi sug‘urta kompaniyalarining investitsion qarorlarini ilmiy asosda qabul qilishning eng samarali vositasiga aylanib bormoqda. Mazkur yondashuv sug‘urta majburiyatlari davomiyligi va investitsion aktivlar davomiyligi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, kompaniyaning uzluksiz faoliyatini kafolatlaydi.

Xulosa

Amalga oshirilgan ilmiy tahlil sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati iqtisodiy mohiyatiga doir quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi:

1. Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati — vaqtinchalik band kapitalning maqsadli joylashtirish jarayoni bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida ikki funksiyani — sug‘urta zahiralarini saqlash va qo‘shimcha daromad olishni bajaradi. Ushbu ikkilamchi tabiat sug‘urta investitsiyalarini boshqa moliya institutlari investitsiyalaridan metodologik jihatdan farqlaydi.

2. Sug‘urta kompaniyalarini institutsional investor sifatida baholash uchun professionallik, diversifikatsiya, miqyos va uzoq muddatlilik kabi mezonlar kompleks tarzda qo‘llanilishi lozim. Mazkur mezonlar tizimi O‘zbekiston sug‘urta kompaniyalarining institutsional salohiyatini ob'ektiv baholash imkonini beradi.

3. O‘zbekiston sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatida bank depozitlariga haddan ziyod bog‘liqlik kuzatilmoqda. Bu holat bir tomondan xavf-xatarni kamaytirsa, ikkinchi tomondan investitsion portfelning diversifikatsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, kapital bozori rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shish imkoniyatini cheklaydi.

4. ALM metodologiyasini tatbiq etish va uch blokli ko‘rsatkichlar tizimini joriy qilish sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyati samaradorligini baholash va boshqarish sifatini tubdan yaxshilaydi. Mazkur yondashuv kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash bilan birga, milliy kapital bozorining rivojlanishiga munosib hissa qo‘shish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. — T., 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasini “2030-yilgacha rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi Strategiya. — T., 2022.
3. Briys E., Varenne F. On the Risk of Life Insurance Liabilities: Debunking Some Common Pitfalls // Journal of Risk and Insurance. — 1997. — Vol. 64. — №4. — P. 673–694.
4. Cummins J.D. Statistical and Financial Models of Insurance Pricing and the Insurance Firm // Journal of Risk and Insurance. — 1991. — Vol. 58. — №2. — P. 261–302.
5. EIOPA. Insurance Statistics. European Insurance — Key Facts. — Frankfurt am Main, 2023.
6. Froot K.A., O‘Connell P.G.J. The Pricing of U.S. Catastrophe Reinsurance // The Financing of Catastrophe Risk / Ed. K.A. Froot. — University of Chicago Press, 1999. — P. 195–232.
7. Modigliani F., Miller M.H. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // American Economic Review. — 1958. — Vol. 48. — №3. — P. 261–297.

TA’LIM SIFATINI MONITORING QILISH VA BAHOLASHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Hayitboyeva Muhabbat
“Logo-world” logopedik markazi logoped-defektologi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675373

XXI asrda inson kapitalining rivojlanishi davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Shu sababli ta’lim sifati masalasi nafaqat pedagogik muammo, balki strategik rivojlanish omili sifatida ham qaralmoqda. Zamonaviy jamiyat mehnat bozorida mustaqil fikrlay oladigan, murakkab muammolarni hal qila oladigan va doimiy ravishda o‘z ustida ishlashga qodir mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda. Bunday sharoitda ta’lim tizimining samaradorligini baholash an’anaviy nazorat shakllari bilan cheklanib qolmasligi lozim. Uzoq yillar davomida ta’lim natijalari asosan imtihonlar va test sinovlari orqali aniqlanib keldi. Biroq mazkur yondashuv o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, kommunikativ kompetensiyasi, jamoada ishlash qobiliyati va amaliy faoliyatini to‘liq baholash imkonini bermaydi. Natijada ta’lim sifatini aniqlashning yangi metodologik asoslarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda. Bugungi kunda pedagogik monitoring, kompetensiyaviy baholash va raqamli texnologiyalar integratsiyasi ta’lim sifatini boshqarishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Pedagogika fanida ta’lim sifati tushunchasi turli nuqtai nazarlardan izohlanadi. Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, ta’lim sifati ta’lim maqsadlari, mazmuni, pedagogik texnologiyalar, o‘quv natijalari va jamiyat ehtiyojlari o‘rtasidagi uyg‘unlik darajasini ifodalaydi.

Ta’lim sifatini baholash jarayonida quyidagi indikatorlar muhim hisoblanadi:

- o‘quvchilarning bilim darajasi;
- amaliy ko‘nikmalar;
- kompetensiyalar shakllanganligi;
- o‘quv motivatsiyasi;
- pedagogik faoliyat samaradorligi;
- ta’lim muhitining sifati;
- bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi.

An’anaviy baholash tizimi ko‘proq bilimlarni eslab qolish va qayta tiklashga yo‘naltirilgan bo‘lsa, zamonaviy baholash tizimlari o‘quv natijalarining amaliy qo‘llanilishiga e’tibor qaratadi. Shu nuqtai nazardan, kompetensiyaviy yondashuv ta’lim sifatini baholashning muhim metodologik asosi sifatida maydonga chiqmoqda. Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u o‘quvchini tayyor bilimlarni takrorlovchi emas, balki mustaqil faoliyat yurituvchi shaxs sifatida baholaydi. Bunda o‘quvchining bilimlari bilan bir qatorda muammolarni hal qilish, axborot bilan ishlash, muloqot qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalari ham e’tiborga olinadi. Ko‘plab tadqiqotlarda monitoring nazorat bilan tenglashtiriladi. Aslida esa monitoring nazoratdan ancha keng tushunchadir. Nazorat mavjud holatni qayd etsa, monitoring holatni tahlil qiladi, rivojlanish tendensiyalarini aniqlaydi va istiqboldagi natijalarni prognozlash imkonini beradi.

Pedagogik monitoringning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta’lim natijalari to‘g‘risida ishonchli ma’lumotlar bazasini shakllantirish;
- ta’lim jarayonidagi muammolarni erta aniqlash;
- o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish;
- pedagoglar faoliyati samaradorligini baholash;
- boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash.

Monitoringning samaradorligi uning uzluksizligi bilan belgilanadi. Agar baholash faqat semestr yoki o‘quv yili yakunida amalga oshirilsa, ko‘plab muammolar kech aniqlanadi. Uzluksiz monitoring esa o‘quv jarayoniga tezkor tuzatishlar kiritish imkonini beradi. Shu jihatdan monitoringni ta’lim sifatini boshqarishning diagnostik, analitik va prognostik mexanizmi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir. Raqamli transformatsiya ta’lim tizimida monitoring va baholash jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Hozirgi vaqtda ta’lim muassasalari faoliyatida katta hajmdagi ma’lumotlar shakllanmoqda. Mazkur ma’lumotlarni tahlil qilish orqali ta’lim sifati haqida aniq va obyektiv xulosalar chiqarish mumkin.

Learning Analytics texnologiyasi o‘quvchilar faoliyati haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur texnologiya yordamida:

- ❖ o‘zlashtirish darajasi;
- ❖ darslarda ishtirok etish faolligi;
- ❖ mustaqil topshiriqlarni bajarish sifati;
- ❖ o‘quv motivatsiyasi;
- ❖ akademik xavf guruhlari

aniqlanishi mumkin.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi monitoring samaradorligini yanada oshirmoqda. Masalan, adaptiv baholash tizimlari har bir o‘quvchining individual imkoniyatlariga mos topshiriqlarni tanlaydi. Natijada baholash natijalari yanada obyektiv bo‘ladi. Zamonaviy ta’lim tizimida xalqaro baholash dasturlari ta’lim sifati monitoringining muhim vositasi sifatida qaraladi. Ushbu dasturlar nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, balki ta’lim tizimining samaradorligini baholash imkonini ham beradi.

PISA (Programme for International Student Assessment) tadqiqoti o‘quvchilarning matematika, tabiiy fanlar va o‘qish savodxonligi bo‘yicha egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini baholaydi. Mazkur dastur natijalari shuni ko‘rsatadiki, yuqori natijalarga erishayotgan mamlakatlarda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va amaliy kompetensiyalariga alohida e’tibor qaratiladi. TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) dasturi matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha bilim darajasini aniqlashga qaratilgan. TIMSS natijalari o‘quv dasturlari sifati, o‘qitish metodikasi va pedagoglar malakasining ta’lim natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) dasturi esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholaydi. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, o‘qish kompetensiyasining rivojlanganligi keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Finlandiya tajribasida baholashning asosiy maqsadi o‘quvchilarni saralash emas, balki ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Ushbu mamlakatda formatif baholash va individual rivojlanish monitoringiga ustuvor ahamiyat beriladi. Singapur ta’lim tizimida esa ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv modeli qo‘llaniladi. Ta’lim jarayonida yig‘ilgan ma’lumotlar muntazam tahlil qilinib, ular asosida o‘quv dasturlari va metodikalar takomillashtiriladi. Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini oshirishning eng

samarali yo‘li uzluksiz monitoring, obyektiv baholash va analitik ma’lumotlarga tayangan holda boshqaruv qarorlarini qabul qilishdan iborat.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish, raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish va ta’lim sifatini nazorat qilishning zamonaviy mexanizmlarini yaratish bo‘yicha muhim qadamlar tashlandi.

Biroq olib borilgan tahlillar ayrim muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda. Jumladan:

- baholash mezonlarining barcha ta’lim muassasalarida bir xil qo‘llanilmasligi;
- monitoring natijalaridan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda yetarli foydalanilmasligi;
- ayrim hududlarda raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- pedagoglarning ta’lim analitikasi bo‘yicha kompetensiyalari pastligi;
- baholash natijalarini chuqur tahlil qilish amaliyotining sustligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun monitoring tizimini raqamlashtirish, pedagoglarning malakasini oshirish hamda ta’lim jarayonida sun’iy intellekt va Learning Analytics texnologiyalaridan foydalanish ko‘lamini kengaytirish zarur. Tadqiqot natijalari asosida ta’lim sifatini monitoring qilishning integrallashgan modeli ishlab chiqildi. Ushbu model ta’lim sifati monitoringini uzluksiz va ma’lumotlarga asoslangan tarzda tashkil etishga qaratilgan.

Model quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ Ta’lim natijalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish.
- ✓ Elektron platformalarda ma’lumotlarni saqlash.
- ✓ Learning Analytics vositalari yordamida tahlil qilish.
- ✓ Sun’iy intellekt asosida rivojlanish tendensiyalarini prognozlash.
- ✓ Pedagogik va boshqaruv qarorlarini qabul qilish.
- ✓ Ta’lim jarayonini takomillashtirish.
- ✓ Takroriy monitoring orqali natijalarni baholash.

Mazkur modelning afzalligi shundaki, u monitoringni oddiy nazorat shaklidan ta’lim sifatini boshqarish mexanizmiga aylantiradi. Model yordamida o‘quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyalarini aniqlash, xavf guruhidagi o‘quvchilarni erta bosqichda aniqlash hamda ta’lim samaradorligini oshirish mumkin.

Baholash komponenti	**An’anaviy yondashuv**	**Zamonaviy yondashuv**
Baholash maqsadi	Bilimlarni aniqlash	Kompetensiyalarni rivojlantirish
Nazorat shakli	Yakuniy nazorat	Uzluksiz monitoring
Baholovchi subyekt	O‘qituvchi	O‘qituvchi, o‘quvchi va tizim
Baholash vositasi	Test va imtihon	Elektron platformalar va analitika
Natija	Ball	Kompetensiya va rivojlanish dinamikasi
Qaror qabul qilish	Intuitiv	Ma’lumotlarga asoslangan

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim sifatini monitoring qilishda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quv natijalarining aniqligini oshiradi. Learning Analytics vositalari orqali o‘quvchilarning faolligi, topshiriqlarni bajarish sifati va o‘zlashtirish darajasi haqida batafsil

ma’lumot olish mumkin. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa o‘quvchilarning kelajakdagi natijalarini prognoz qilish, individual tavsiyalar ishlab chiqish va ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, monitoring tizimining samaradorligi baholashning uzluksizligi, obyektivligi va tahliliy imkoniyatlariga bog‘liq. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimida monitoring va baholash jarayonlari yagona integrallashgan platforma asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ta’lim sifatini monitoring qilish va baholashning zamonaviy pedagogik yondashuvlari ta’lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Kompetensiyaviy yondashuv, formatif baholash, Learning Analytics va sun’iy intellekt texnologiyalari baholash jarayonining aniqligi hamda obyektivligini ta’minlaydi. Xalqaro tajriba tahlili ta’lim sifatini boshqarishda uzluksiz monitoring va ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish mexanizmlarining ustuvor ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida monitoring va baholashning zamonaviy modelini joriy etish ta’lim sifatini oshirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirish va xalqaro reytinglardagi natijalarni yaxshilashga xizmat qiladi. Tadqiqot doirasida taklif etilgan integrallashgan monitoring modeli ta’lim natijalarini baholash, tahlil qilish va prognozlash imkoniyatlarini kengaytirib, ta’lim sifatini boshqarishning innovatsion mexanizmi sifatida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. – Assessment in Education, 2018.
2. Hattie J. Visible Learning. – London: Routledge, 2019.
3. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2020.
4. Mullis I., Martin M. TIMSS 2023 International Results in Mathematics and Science. – Boston, 2024.
5. Mullis I., Martin M. PIRLS 2021 International Results in Reading. – Boston, 2023.
6. Siemens G., Long P. Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education. – EDUCAUSE Review, 2019.
7. Ferguson R. Learning Analytics: Drivers, Developments and Challenges. – International Journal of Technology Enhanced Learning, 2020.
8. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
9. UNESCO. Reimagining our Futures Together. – Paris, 2021.
10. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris, 2023.
11. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sifatini oshirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2022–2025.
13. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Ta’lim sifati monitoringi bo‘yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2024.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY AHAMIYATI

Yahyoyeva Mahliyo Otabek qizi
Buxoro Innovatsiyalar universiteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675393

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning nazariy ahamiyati yoritilgan. Unda savodxonlik tushunchasining zamonaviy talqini, raqamli ta’lim vositalarining o‘quvchilarda o‘qish, yozish, matnni tushunish, axborotni tahlil qilish va muloqotga kirishish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, mavzuga oid O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va raqamlashtirishga doir farmon va qarorlari tahlil qilinib, raqamli texnologiyalarning boshlang‘ich ta’lim jarayoniga integratsiyasi nazariy-metodik jihatdan izohlangan. Maqolada o‘zbek va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida raqamli ta’lim texnologiyalarining savodxonlikni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, savodxonlik, raqamli ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o‘qish savodxonligi, raqamli kompetensiya, interfaol metod, multimedia, ta’lim sifati.*

Abstract. *This article highlights the theoretical significance of using digital educational technologies in developing literacy among primary school students. It scientifically substantiates the modern interpretation of the concept of literacy and the role of digital educational tools in forming students’ skills in reading, writing, text comprehension, information analysis, and communication. In addition, the article analyzes decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan related to education and digitalization, and provides a theoretical and methodological explanation of the integration of digital technologies into the primary education process. Based on the scientific views of Uzbek and foreign scholars, the article reveals the didactic opportunities of digital educational technologies in developing literacy.*

Keywords: *primary education, literacy, digital education, information and communication technologies, reading literacy, digital competence, interactive method, multimedia, quality of education.*

Аннотация*. В данной статье освещается теоретическое значение использования цифровых образовательных технологий в развитии грамотности учащихся начальных классов. Научно обоснованы современная интерпретация понятия грамотности, а также роль цифровых образовательных средств в формировании у учащихся навыков чтения, письма, понимания текста, анализа информации и коммуникации. Кроме того, в статье проанализированы указы и постановления Президента Республики Узбекистан, касающиеся образования и цифровизации, а интеграция цифровых технологий в процесс начального образования раскрыта с теоретико-методической точки зрения. На основе научных взглядов узбекских и зарубежных ученых раскрыты дидактические возможности цифровых образовательных технологий в развитии грамотности.*

***Ключевые слова**: начальное образование, грамотность, цифровое образование, информационно-коммуникационные технологии, читательская грамотность, цифровая компетентность, интерактивный метод, мультимедиа, качество образования.*

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni anglash, tahlil qilish, yozma va og‘zaki nutqda to‘g‘ri ifodalash hamda zamonaviy raqamli muhitda samarali faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchi shaxsining intellektual, nutqiy, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishida poydevor vazifasini bajaradi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirish nafaqat o‘qish va yozishni o‘rgatish, balki matnni tushunish, axborotni qayta ishlash, savolga asosli javob berish, raqamli manbalardan oqilona foydalanish kabi ko‘nikmalarni shakllantirishni ham nazarda tutadi. Mavzuning dolzarbligi O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va xalqaro baholash dasturlariga mos kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida umumiy o‘rta ta’lim sifatini oshirish, xalqaro baholash dasturlarida munosib ishtirok etish, zamonaviy o‘quv-metodik ta’minotni rivojlantirish kabi vazifalar belgilangan [1]. Ushbu hujjat boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish zaruratini huquqiy-me’yoriy jihatdan asoslaydi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni bilan “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi tasdiqlangan bo‘lib, unda ta’lim, davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [2]. Bu esa maktab ta’limida elektron resurslar, raqamli platformalar, multimedia vositalari va masofaviy ta’lim imkoniyatlaridan samarali foydalanishni nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masalaga aylantiradi. Bundan tashqari, 2022-yil 11-maydagi PF–134-son Farmon bilan 2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur tasdiqlangan. Mazkur dasturda maktab ta’limi sifatini oshirish, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish, ta’lim jarayonini ilg‘or metodika va texnologiyalar bilan boyitish vazifalari belgilangan [3]. Shu jihatdan raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda muhim nazariy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligi an’anaviy ma’noda faqat harflarni tanish, so‘zlarni o‘qish va gap tuzish ko‘nikmalari bilan cheklanmaydi. Zamonaviy pedagogik yondashuvda savodxonlik kengroq mazmunga ega bo‘lib, o‘quvchining matnni tushunishi, mazmunni izohlashi, asosiy fikrni ajratishi, ma’lumotlar orasidagi bog‘liqlikni aniqlashi, o‘z munosabatini bildirishi va axborotdan amaliy vaziyatlarda foydalana olishini anglatadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda savodxonlikni rivojlantirish jarayoni o‘qish savodxonligi, yozma nutq, og‘zaki muloqot, raqamli axborot bilan ishlash va tanqidiy fikrlash kompetensiyalari bilan uzviy bog‘liqdir.

Raqamli ta’lim texnologiyalari mazkur jarayonda o‘quv materialini ko‘rgazmali, interfaol, moslashuvchan va individual yondashuv asosida taqdim etish imkonini beradi. Masalan, elektron darsliklar, ta’limiy platformalar, audio va video materiallar, interfaol testlar, QR-kodli topshiriqlar, onlayn lug‘atlar, multimedia taqdimotlari, Wordwall, LearningApps, Google Forms, Quizizz kabi vositalar o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi,

matn ustida ishlashni faollashtiradi hamda o‘qituvchiga tezkor tahlil va baholash imkonini beradi.

Nazariy jihatdan raqamli ta’lim texnologiyalarining savodxonlikni rivojlantirishdagi ahamiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, raqamli texnologiyalar o‘quvchining idrok qilish jarayonini faollashtiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘proq ko‘rish, eshitish, harakat orqali o‘rganishga moyil bo‘ladi. Multimedia vositalari matn mazmunini rasm, animatsiya, audio, video va interfaol topshiriqlar orqali tushuntirishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchining matnni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, raqamli ta’lim texnologiyalari individual ta’lim trayektoriyasini tashkil etish imkonini beradi. Har bir o‘quvchining o‘qish tezligi, tushunish darajasi, lug‘at boyligi va nutqiy rivojlanish holati turlicha bo‘ladi. Elektron topshiriqlar, avtomatik testlar va raqamli monitoring vositalari o‘quvchining qiyinchiliklarini aniqlash hamda unga mos mashqlar berish imkonini yaratadi.

Uchinchidan, raqamli vositalar savodxonlikni o‘yin, izlanish va muammoli vaziyatlar asosida rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol o‘yinlar, matnni tartiblash, so‘zlarni moslashtirish, gaplarni tiklash, savollarga javob berish, audio matnni tinglab tushunish kabi topshiriqlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Natijada savodxonlik jarayoni mexanik o‘qishdan ongli, ijodiy va kommunikativ faoliyatga aylanadi.

To‘rtinchidan, raqamli texnologiyalar o‘qituvchining diagnostik faoliyatini takomillashtiradi. An’anaviy darsda o‘quvchilarning savodxonlik darajasini baholash ko‘p vaqt talab qilsa, raqamli vositalar orqali natijalarni tezkor olish, xatolarni aniqlash, o‘sish dinamikasini kuzatish va individual tavsiyalar berish mumkin. Bu esa o‘qitish jarayonini ilmiy asoslangan monitoring bilan boyitadi.

Beshinchidan, raqamli ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarda raqamli savodxonlikni ham shakllantiradi. Zamonaviy o‘quvchi faqat qog‘ozdagi matnni emas, balki elektron matn, jadval, rasm, audio, video va gipermatnli axborotni ham tushuna olishi kerak. Shu bois boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar asosida savodxonlikni rivojlantirish o‘quvchini kelajakdagi axborot jamiyatiga tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limda savodxonlikni rivojlantirish masalasi o‘zbek pedagogikasida ham, xalqaro ta’lim nazariyasida ham keng o‘rganilgan. Jumladan, olima Q. Abdullayeva boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish ta’limining metodik asoslarini yoritib, o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishi, o‘qish malakasi va matn bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishni boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri sifatida talqin qiladi [4]. Uning qarashlarida savodxonlik o‘quvchining til birliklarini o‘zlashtirishi, matn mazmunini tushunishi va o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda ifodalay olishi bilan bog‘liq holda izohlanadi. Mazkur yondashuv raqamli ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirilganda o‘quvchilarning matnni ko‘rish, eshitish va interfaol topshiriqlar orqali tahlil qilish imkoniyati kengayadi.

U.Sh. Begimqulov ta’lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish masalasini ilmiy-metodik jihatdan asoslagan tadqiqotchilardan biridir. Uning ilmiy qarashlarida AKT o‘qitish samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil ishlashini tashkil etish, o‘quv jarayonini modellashtirish va ta’lim sifatini nazorat qilish vositasi sifatida baholanadi [5]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda bu yondashuv ayniqsa muhimdir, chunki raqamli texnologiyalar o‘quvchining o‘quv faoliyatini faollashtirib,

matn bilan ishlash jarayonini ko‘proq amaliy, ko‘rgazmali va natijaga yo‘naltirilgan shaklga keltiradi.

Xalqaro pedagogikada raqamli ta’lim texnologiyalarining nazariy asoslarini yoritishda S. Papertning konstruksionizm nazariyasi muhim o‘rin tutadi. Papertga ko‘ra, o‘quvchi bilimni tayyor holatda qabul qilmaydi, balki uni faol harakat, tajriba, izlanish va raqamli muhitdagi ijodiy faoliyat orqali quradi [6]. Bu nazariya boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda raqamli topshiriqlar, interfaol o‘yinlar, matn asosida loyiha yaratish, rasmli hikoya tuzish kabi faoliyat turlarini qo‘llash zarurligini asoslaydi.

R.E. Mayerning multimedia ta’lim nazariyasi ham mazkur mavzu uchun muhim ilmiy asos hisoblanadi. Mayer ta’lim materiallari matn, rasm, audio va animatsiya uyg‘unligida berilganda o‘quvchining tushunishi va eslab qolishi samaraliroq bo‘lishini ta’kidlaydi [7]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olsak, multimedia asosida tashkil etilgan o‘qish va yozish mashqlari o‘quvchining diqqatini jalb etadi, matn mazmunini obrazli anglashga yordam beradi hamda savodxonlik ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Demak, o‘zbek va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish nafaqat amaliy qulaylik, balki mustahkam nazariy-pedagogik asosga ega jarayondir. Bu jarayon kompetensiyaviy yondashuv, konstruktiv ta’lim, multimedia o‘qitish, individual yondashuv va diagnostik baholash tamoyillari bilan uzviy bog‘liqdir.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim nazariy-metodik yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli vositalar o‘quvchilarning o‘qish, yozish, tinglab tushunish, matnni tahlil qilish, axborotni qayta ishlash va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida multimedia, interfaol platformalar, elektron testlar va raqamli topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning savodxonlikka bo‘lgan qiziqishini oshiradi, o‘qituvchiga esa individual yondashuv va tezkor baholash imkonini beradi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyatini shakllantirish va ularni raqamli jamiyat talablariga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF–134-son Farmoni. 2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida.
4. Abdullayeva, Q. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
5. Begimqulov, U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Toshkent.
6. Papert, S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. New York: Basic Books.
7. Mayer, R.E. Multimedia Learning. Cambridge: Cambridge University Press.

8. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO.
9. Haydarova, K. (2025). Rethinking Educational Quality: The Influence of External Standards on The Credit-Modular Framework. *Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics*, *5*(06), 38-42.
10. Haydarova, K. (2023). FUNDAMENTALS OF DEVELOPING STUDENTS'CRITICAL THINKING SKILLS ON MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS IN PRIMARY CLASS. *Science and innovation*, *2*(B6), 224-227.
11. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
12. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
13. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
14. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
15. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
16. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
17. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
18. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
19. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
20. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
21. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТДА ESG ТАМОЙИЛЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Д.Б.Худойбердиева
“НКМК” АЖ Статистик ва бошқарув ҳисоботи бўлими иқтисодчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675405

Ушбу тезисда бугунги кунда яшил иқтисодиётни ривожлантириш ҳамда атроф-муҳит муҳофазасини кучайтириш жаҳон иқтисодиётининг устувор йўналишларидан бирига айланаётган бир пайтда ESG тамойилларини иқтисодиёт тармоқларида жорий этишнинг аҳамияти, унинг экологик барқарорлик, ижтимоий масъулият ва самарали корпоратив бошқарувни таъминлашдаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинади.

Бугунги тезкор тараққиёт даврида жаҳон ҳамжамияти экологик муаммолар ва иқлим ўзгаришлари оқибатларини бартараф этиш йўлларини изламоқда. Шу нуқтаи назардан, мамлакатда экологик хавфсизликни мустаҳкамлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва иқтисодий ривожланишни барқарор таъминлашга қаратилган давлат сиёсати долзарб аҳамиятга эга.

Мазкур мақсадларга эришиш учун Ўзбекистонда “яшил иқтисодиёт”га ўтиш стратегияси асосида 2030 йилгача мўлжалланган давлат дастурлари босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Яшил иқтисодиётнинг асосий мақсади атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан бирга иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашдан иборат.

Юртимизда яшил иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, экологик барқарорликни таъминлаш ва “яшил” инвестицияларни жалб этиш давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори билан 2019–2030 йилларда Ўзбекистон Республикасининг “яшил иқтисодиёт”га ўтиш стратегияси тасдиқланди. Унда иқтисодиёт тармоқларида энергия тежовчи технологияларни жорий этиш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, атроф-муҳит муҳофазасини кучайтириш ва аҳолининг экологик маданиятини ошириш вазифалари белгиланган.

Шунингдек, “яшил иқтисодиёт” соҳасидаги ислоҳотлар самарадорлигини ошириш мақсадида 2022 йил 2 декабрда ПҚ-436-сон қарорга асосан углерод чиқиндиларини камайтириш, энергия ва сув ресурсларини тежаш, экологик тоза транспортни ривожлантириш ҳамда “яшил” молиявий механизмларни жорий этишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Сўнгги йиллар давомида Ўзбекистонда ESG (Environmental, Social, Governance) тамойилларини жорий этиш бўйича изчил ислоҳотлар амалга оширилди. ESG ёндашуви дастлаб концептуал даражада қаралган бўлса, ҳозирги кунда у давлат иқтисодий сиёсати, корпоратив бошқарув ва инвестиция муҳитининг муҳим таркибий қисмига айланди. Хусусан, барқарор ривожланиш ва “яшил иқтисодиёт” тамойиллари мамлакатнинг стратегик ҳужжатларига, жумладан “Ўзбекистон–2030” стратегиясига интеграция қилинди. Бу эса ESG ёндашувининг институционал даражада тан олиниши ва давлат сиёсати билан уйғунлашганини кўрсатади.

Молия секторида ESG тамойиллари асосида яшил молия инструментлари жорий этилди. Green bonds ва SDG bonds каби инструментлар орқали экологик ва ижтимоий аҳамиятга эга лойиҳаларни молиялаштириш кенгайди. Шунингдек, халқаро молия институтлари — Жаҳон банки, IFC, ADB ва UNDP билан ҳамкорликда барқарор ривожланишга қаратилган инвестиция лойиҳалари амалга оширилмоқда.

1-расм. Ўзбекистон яшил иқтисодиётга ўтиш мақсадлари

Шу билан бирга, Ўзбекистон халқаро молиявий ҳисобот ва барқарорлик стандартларига босқичма-босқич ўтишни бошлади. Давлат корхоналари ва йирик саноат ташкилотларида ESG ҳисоботчилигини ривожлантириш орқали шаффофлик ва инвесторлар учун ахборот очиқлиги амалга оширилмоқда.

Саноат ва инфратузилма соҳаларида йирик давлат корхоналари ESG рейтинг баҳоларига эга бўлишни бошлади. Бу жараён, айниқса энергетика, кончилик ва транспорт соҳаларида экологик самарадорликни ошириш, чиқиндиларни камайтириш ва ресурслардан оқилона фойдаланишни кучайтирди. Шу билан бирга, корпоратив бошқарув тизимида шаффофликни ошириш, ички аудитни кучайтириш ва коррупцияга қарши механизмларни такомиллаштиришга қаратилган ислоҳотлар амалга оширилди.

Экологик йўналишда эса декарбонизация, қайта тикланадиган энергия манбаларини ривожлантириш ва углерод чиқиндиларини камайтириш давлат сиёсатининг муҳим қисмига айланди. Бу ESGнинг “E” компонентини кучайтиришга хизмат қилмоқда.

Осиё тараққиёт банки (ОТБ) билан ҳамкорликда Ўзбекистонда давлат улуши мавжуд корхоналарда ESG (Environmental, Social, Governance) тамойилларини жорий этиш ва ривожлантириш бўйича комплекс ишлар амалга оширилди. Ушбу жараён доирасида йирик саноат корхоналарида экологик, ижтимоий ва корпоратив бошқарув тизимининг жорий этилиш ҳолати таҳлил қилиниб, илмий асосланган таклиф ва тавсиялар

ишлаб чиқилди. Шунингдек, корхоналар ходимлари учун семинар ва тренинглар ташкил этилиб, ESG амалиёти бўйича касбий салоҳият оширилди.

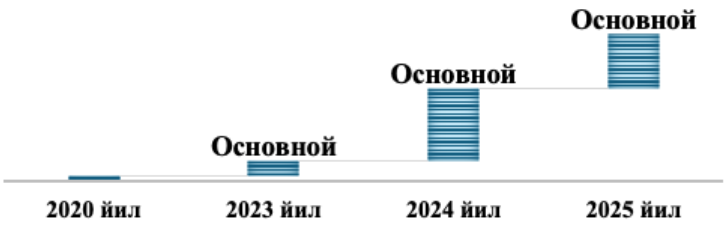
Лойиҳа доирасида барқарор инвестициялар бўйича миллий сиёсат ва меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш, шунингдек, тармоқлар даражасида ESG стандартларига риоя этиш бўйича методик кўрсатмалар ишлаб чиқилди. Халқаро экспертлар ва “Moody’s” агентлиги иштирокида ўтказилган семинарлар орқали давлат иштирокидаги корхоналарда ESG ёндашувларини жорий этиш бўйича илғор халқаро тажриба ўрганилди ва таҳлилий ҳисоботлар тайёрланди.[41]

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев бошчилигида мамлакатимизда амалга оширилаётган изчил ислоҳотлар кон-металлургия тармоғининг жадал ривожланиши учун мустаҳкам замин яратди. Хусусан, кейинги йилларда Навоий кон-металлургия комбинати геология, кончилик, металлургия, энергетика, транспорт, қурилиш, маҳаллийлаштириш ва рақамлаштириш йўналишларини ўзида бирлаштирган замонавий кўп тармоқли саноат кластери сифатида шаклланди.

Комбинат ESG тамойилларини амалиётга татбиқ этган илк йирик саноат корхоналаридан бири ҳисобланади. Корхонада экологик барқарорлик, ижтимоий масъулият ва корпоратив бошқарув самарадорлигини таъминлашга қаратилган тизимли ислоҳотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Бу эса ишлаб чиқариш жараёнларининг халқаро стандартлар асосида модернизация қилиниши, ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда инвестицион жозибадорликнинг ошишига хизмат қилмоқда.

Корхонанинг қайта тикланувчи энергия манбалари корхона ишлаб чиқариш қувватлари ҳудудида жойлашган бўлиб, қуввати 500 мВт бўлган шамол электр станцияси ишга туширилиши натижасида корхонанинг электр энергияси истеъмолидаги “яшил” энергиянинг улуши 2024 йилда 16 фоиздан 2025 йил 24 фоизга етказилди.

2020 йилда комбинат таркибий бўлинмаларидаги маъмурий биноларни электр энергияси билан таъминлаш учун умумий қуввати 100 кВт бўлган фотоэлектр станциялари ишга туширилган бўлса, 2025 йилга келиб умумий қуввати 4300 кВт бўлган фотоэлектр станциялари ишга туширилди. Натижада йил якунига келиб фотоэлектр станциялари қуввати 10 мВтга етказишга эришилди. Қуёш энергияси асосида иссиқлик таъминоти тизими жорий этилиб, CO_2 чиқиндилари сезиларли даражада қисқартирилмоқда.

2-расм. 2020-2025 йилларда“НКМК” АЖда ишга туширилган фотоэлектр станциялари[42]

[41] Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг“Яшил” иқтисодиётни ривожлантириш бўйича йиллик ҳисоботи

[42] Муаллиф томонидан тузилган

2025 йилда комбинат Осиё тоғ-кон саноатида биринчи бўлиб Fitch Group таркибига кирувчи Sustainable Fitch агентлигидан халқаро “BB-” даражасида Барқарор кредит рейтинги олинди. Бу кўрсаткич компания фаолиятини унинг экологик ва ижтимоий жиҳатларни бизнес, стратегия ва бошқарувга интеграция қилинганлик даражаси ҳамда корпоратив бошқарув самарадорлигини баҳолайди.

Шунингдек, комбинатнинг яна бир энг муҳим ютуқларидан бири умумий ҳажми 1 миллиард АҚШ долларини ташкил этувчи илк халқаро облигацияларнинг “**London Stock Exchange**”да жойлаштирилиши бўлди. Облигациялар ҳар бири 500 миллион АҚШ долларидан иборат икки тенг транша чиқарилди. Уларнинг муддати ва даромадлилик даражаси мос равишда 4 йил муддатга 6,7 фоизни ва 7 йил муддатга 6,95 фоизни этиб белгиланди.

Бундан ташқари, комбинат халқаро нотижорат ташкилоти International Women in Mining (IWiM) аъзосига айланди ва мазкур ташаббусга қўшилган Ўзбекистондаги биринчи компания бўлди.

Комбинатда замонавий корпоратив бошқарув тизими жорий этилган, комплаенс хизмати ва ички аудит хизмати фаолияти йўлга қўйилган, харидлар тизими такомиллаштирилиб, халқаро аудитдан (“форензик”) ўтказилмоқда. 2020 йилдан бошлаб молиявий ҳисоботлар халқаро стандартлар талабларига мувофиқ тайёрланиб, “катта тўртлик” халқаро аудиторлик компаниялари томонидан аудитдан ўтказилмоқда.

“CERT International” ташкилоти томонидан корхонага “Коррупцияга қарши курашиш менежмент тизими” ISO 37001:2016 халқаро стандарт сертификати берилди.

Халқаро стандартлар, жумладан Responsible Gold Mining Principles (RGMP) асосида ўтказилган аудитлар корхонада корпоратив бошқарув ва экологик масъулиятни кучайтиришга хизмат қилди. ESG трансформацияси корхонанинг стратегик ривожланиш моделида асосий омиллардан бирига айланди. Шу билан бирга, меҳнат шароитларини яхшилаш, ижтимоий ҳимоя ва кадрлар салоҳиятини ошириш орқали ишлаб чиқариш самарадорлиги таъминланмоқда.

Умуман олганда, сўнгги беш йил ичида Ўзбекистонда ESG ёндашуви алоҳида ташаббуслар мажмуасидан чиқиб, иқтисодиётнинг барча асосий секторларига татбиқ этилаётган комплекс ва институционал тизимга айланди. Бу эса мамлакатнинг халқаро инвестиция муҳитида рақобатбардошлигини ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга хизмат қилмоқда.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019—2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4477-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги “2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг яшил иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислоҳотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-436-сон қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 30 январдаги “Ўзбекистон — 2030” стратегиясини “Атроф-муҳитни асраш ва «яшил иқтисодиёт» йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-16-сон Фармони.

5. П. Груздова, К. Котова. «Зазеленела: как экономика становится “зелёной” в разных странах мира» (mgimo.ru). Student.
6. Буневич К.Г., Горбачёва Т.А. «Зелёные» тенденции в развитии мировой финансовой системы // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1. Экономика и управление. — 2022. — №1 (40). — С. 52–60. Электрон журнал (cyberleninka.ru).
7. «Зелёная» экономика: сущность, принципы и перспективы / Н.И. Иванова, Л.В. Левченко.
8. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг“Яшил” иқтисодиётни ривожлантириш бўйича йиллик ҳисоботи. 2022 йил.
9. “НКМК” АЖнинг 2024 йил учун барқарор ривожланиш ҳисоботи.

1. **Internet saytlari:**
2. (https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/14/10)
3. (https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/208/156)
4. (https://happy-job.ru/hr-blog/esg-dlya-nachinayushhikh/)
5. (https://happy-job.ru/hr-blog/esg-dlya-nachinayushhikh/)
6. (https://lex.uz)
7. (https://api.mf.uz/media/document_files/yillik_hisobot.pdf)
8. (https://www.ngmk.uz)
9. (https://pt.ngmk.uz/)
10. (https://stat.uz)

O‘QITUVCHI KOMPETENSIYALARINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY TALABLARI

Pulotova Firuza Axadovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti
Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi 1- kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675411

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy shakllanish jarayoni va zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqotda kompetensiya va pedagogik kompetensiya tushunchalarining mazmun-mohiyati ochib berilib, ularning tarkibiy komponentlari ilmiy yondashuv asosida izohlangan. Shuningdek, o‘qituvchi kompetensiyalarining qadimgi davrdan boshlab hozirgi davrgacha bo‘lgan evolyutsiyasi bosqichma-bosqich tahlil qilinib, har bir tarixiy davrda o‘qituvchiga qo‘yilgan talablarning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Maqolada zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchining roli fasilitator va mentor sifatida qayta talqin qilinib, raqamli texnologiyalar va global ta’lim standartlari asosida yangi kompetensiyalar zarurati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligi aniqlangan hamda mavjud muammolarni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *kompetensiya, pedagogik kompetensiya, o‘qituvchi faoliyati, ta’lim tizimi, raqamli ta’lim, globalizatsiya, kommunikativ kompetensiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, innovatsion yondashuv, pedagogik mahorat*

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta’lim tizimi tubdan transformatsiya qilinayotgan murakkab ijtimoiy institutlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, global axborot almashinuvi, mehnat bozorida kompetensiyalarga asoslangan yondashuvning ustuvorlik kasb etishi ta’lim mazmuni bilan bir qatorda o‘qituvchi faoliyatining mohiyatini ham yangicha talqin qilishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, o‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy shakllanishini o‘rganish va uni zamonaviy talablar bilan uyg‘un holda tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Chunki bugungi kunda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki murakkab pedagogik jarayonni boshqaruvchi, shaxs rivojlanishini yo‘naltiruvchi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantiruvchi yetakchi subyektga aylangan.

Mazkur muammoning ilmiy ahamiyati shundaki, o‘qituvchi kompetensiyasi tushunchasi ko‘p qatlamli va integrativ xarakterga ega bo‘lib, u nafaqat kasbiy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar, kommunikativ qobiliyatlar, shaxsiy fazilatlar va texnologik savodxonlikni ham o‘z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda “kompetensiya” tushunchasi odatda shaxsning muayyan faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmui sifatida izohlanadi. Biroq zamonaviy yondashuvlarda bu tushuncha yanada kengayib, real vaziyatlarda bilimni qo‘llash, muammolarni hal qilish, moslashuvchanlik va tanqidiy fikrlash kabi jihatlarni ham qamrab oladi. Shu bois kompetensiya faqat nazariy tayyorgarlik emas, balki faoliyatga yo‘naltirilgan amaliy tayyorgarlikni ham anglatadi.

Pedagogik kompetensiya esa o‘qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, metodlar, kommunikativ yondashuvlar va shaxsiy sifatlar tizimidir. Bu tushuncha o‘qituvchining dars berish, tarbiyalash, o‘quvchilar bilan muloqot qilish, ularning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ilmiy qarashlarda pedagogik kompetensiyaning tarkibi turlicha talqin qilinadi, biroq aksariyat tadqiqotchilar uni professional, kommunikativ va axborot-kommunikatsion komponentlar yig‘indisi sifatida ko‘rsatadilar. Professional kompetensiya o‘qituvchining o‘z fanini chuqur bilishi va metodik jihatdan to‘g‘ri yetkaza olishini ifodalasa, kommunikativ kompetensiya samarali muloqot qilish va pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish qobiliyatini bildiradi. Axborot-kommunikatsion kompetensiya esa zamonaviy texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini tashkil etish imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi.

O‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy shakllanishi jamiyatning umumiy rivojlanish bosqichlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, har bir davr o‘ziga xos pedagogik talablarni shakllantirgan. Qadimgi davrda o‘qituvchi asosan bilim beruvchi va tajriba uzatuvchi sifatida qaralgan. Bu davrda Socrates tomonidan ilgari surilgan dialektik usul, ya’ni savol-javob orqali haqiqatni izlash tamoyili, o‘qituvchi faoliyatining muloqotga asoslangan shaklini rivojlantirgan. Aristotle esa bilimlarni tizimlashtirish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish orqali pedagogik yondashuvlarga ilmiy asos bergan. Bu davrda o‘qituvchi kompetensiyasi asosan bilimdonlik va notiqlik mahorati bilan belgilanar edi. O‘rta asrlarda ta’lim tizimi diniy va axloqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, o‘qituvchi shaxsiga yuqori ma’naviy talablar qo‘yilgan. Sharq mutafakkirlari, xususan Al-Farabi va Ibn Sina ta’limning nazariy asoslarini ishlab chiqib, o‘qituvchining nafaqat bilimli, balki axloqan yetuk bo‘lishi zarurligini ta’kidlaganlar. Bu davrda pedagogik kompetensiya bilim, axloq va tarbiyaviy ta’sirning uyg‘unligi sifatida talqin qilingan. Yangi davrga kelib, ayniqsa XVII–XIX asrlarda pedagogika fan sifatida shakllana boshladi va o‘qituvchi faoliyatiga tizimli yondashuv paydo bo‘ldi. Jan Amos Comenius tomonidan ishlab chiqilgan didaktik tamoyillar o‘qitish jarayonini rejalashtirish, ketma-ketlik va tizimlilik asosida tashkil etishni nazarda tutdi. Bu davrda o‘qituvchi metodist sifatida shakllanib, darsni samarali tashkil etish, o‘quv materialini bosqichma-bosqich yetkazish va o‘quvchilarning bilim darajasini hisobga olish muhim kompetensiya sifatida qaraldi.

XX asrda pedagogika psixologiya bilan integratsiyalashib, ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv rivojlandi. O‘qituvchi endilikda nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va psixolog sifatida ham faoliyat yurita boshladi. Bu davrda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning qiziqish va ehtiyojlariga mos ta’lim berish, motivatsiya yaratish kabi kompetensiyalar muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda refleksiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish tushunchalari ham shakllandi.

XXI asrga kelib esa o‘qituvchi faoliyatida tub burilish yuz berdi. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta’lim platformalari va global ta’lim standartlari o‘qituvchidan yangi turdagi kompetensiyalarni talab qilmoqda. Endilikda o‘qituvchi bilim manbai emas, balki o‘quv jarayonini tashkil etuvchi fasilitator va yo‘naltiruvchi mentor sifatida qaraladi. U o‘quvchilarga tayyor bilimni berishdan ko‘ra, ularni mustaqil izlanishga undaydi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, zamonaviy o‘qituvchi axborot-kommunikatsion texnologiyalarni mukammal egallagan, innovatsion metodlarni qo‘llay oladigan va doimiy ravishda o‘z ustida ishlaydigan mutaxassis bo‘lishi zarur.

Bugungi kunda o‘qituvchiga qo‘yilayotgan talablar nihoyatda keng qamrovli bo‘lib, ular orasida pedagogik mahorat, texnologik savodxonlik, kreativlik, kommunikativ qobiliyat va stressga chidamlilik alohida o‘rin tutadi. Xalqaro tashkilotlar, jumladan UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan standartlarda ham o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi, innovatsion fikrlashi va uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorligi asosiy mezon sifatida belgilangan. Bu talablar zamonaviy ta’lim tizimining global xarakterga ega ekanligini va o‘qituvchi faoliyati ham xalqaro darajada raqobatbardosh bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Ko‘plab o‘qituvchilarda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yetarli tajriba yo‘qligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi, malaka oshirish tizimining yetarli darajada samarali emasligi kuzatilmoqda. Bu holat ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarni muntazam ravishda qayta tayyorlash, innovatsion metodlarni amaliyotga joriy etish va raqamli ta’lim platformalaridan keng foydalanishni yo‘lga qo‘yish zarur. Ayniqsa, uzluksiz ta’lim tamoyiliga asoslangan holda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, o‘qituvchi kompetensiyalarining tarixiy rivojlanishi shuni ko‘rsatadiki, bu tushuncha doimiy ravishda kengayib va murakkablashib borgan. Qadimgi davrda asosiy e’tibor bilim berishga qaratilgan bo‘lsa, bugungi kunda o‘qituvchi ko‘p funksiyali, innovatsion fikrlaydigan va global talablar darajasida faoliyat yurituvchi mutaxassis sifatida shakllanmoqda. Shunday ekan, zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining muvaffaqiyati uning kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirib borishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi kompetensiyalari tarixiy rivojlanish jarayonida jamiyat ehtiyojlari va ta’lim paradigmalari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanib borgan. Qadimgi davrda o‘qituvchi asosan bilim beruvchi sifatida faoliyat yuritgan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda uning vazifalari kengayib, metodik, tarbiyaviy va psixologik funksiyalar bilan boyigan. Zamonaviy bosqichda esa o‘qituvchi faoliyati yanada murakkablashib, u o‘quv jarayonini boshqaruvchi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltiruvchi hamda innovatsion texnologiyalarni qo‘llay oladigan mutaxassis sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy va shaxsiy kompetensiyalar talab etilmoqda. Raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash, kommunikativ qobiliyat va moslashuvchanlik bugungi pedagog uchun zarur omillar hisoblanadi. Biroq amaliyotda bu kompetensiyalarni shakllantirish bilan bog‘liq muammolar mavjudligi aniqlandi. Shu sababli o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash, innovatsion metodlarni keng joriy etish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, o‘qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

7. Socrates. Dialogues (dialektik metod asoslari). – Qadimgi yunon falsafasi manbalari.
8. Aristotle. Metaphysics va Organon. – Mantiq va bilish nazariyasiga oid asarlar.
9. Al-Farabi. Fozil odamlar shahri. – Ta’lim va axloqiy tarbiya konsepsiyasi.
10. Ibn Sina. Donishnoma. – Bilim, tarbiya va shaxs rivoji haqidagi qarashlar.
11. Jan Amos Comenius. Didactica Magna. – Ta’lim nazariyasining asosiy didaktik tamoyillari.
12. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris, 2018.

TA’LIM IQTISODIYOTI KONTEKSTIDA DAVLAT MULKINI SAMARALI BOSHQARISH VA MOLIYALASHTIRISH MASALALARINING MENEJMENT MUAMMOSI SIFATIDA TAHLILI

Musurmonqulov Muhammad Ural o‘g‘li
A. Avloniy nomidagi pedagogik mahurat milliy instituti 1-bosqich tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675426

Annotatsiya. *Mazkur maqolada davlat mulkini samarali boshqarish masalalari ilmiy-nazariy va menejment muammosi sifatida tahlil qilingan. Unda davlat mulki va davlat aktivlari tushunchalarining iqtisodiy-huquqiy mazmuni, ularning strategik boshqaruv obyekti sifatidagi ahamiyati, davlat ishtirokidagi korxonalar faoliyatida korporativ boshqaruv, xususiylashtirish, fiskal xavflarni kamaytirish va raqamli monitoring mexanizmlarining o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda 2025–2026-yillarda qabul qilingan milliy normativ-huquqiy hujjatlar, OECD, Jahon banki va IMF hisobotlari, shuningdek, o‘zbek, MDH va xorijiy olimlarning so‘nggi ilmiy qarashlari tahlil qilingan. Maqolada davlat mulkini boshqarish faqat mulkni hisobga olish yoki xususiylashtirish jarayoni emas, balki rejalashtirish, tashkil etish, baholash, monitoring, shaffoflik, hisobdorlik va natijadorlikka asoslangan kompleks menejment tizimi ekanligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *davlat mulki, davlat aktivlari, samarali boshqaruv, menejment, xususiylashtirish, davlat ishtirokidagi korxonalar, korporativ boshqaruv, fiskal xavf, raqamli monitoring, shaffoflik.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы эффективного управления государственной собственностью как научно-теоретическая и управленческая проблема. Раскрываются экономико-правовое содержание понятий государственной собственности и государственных активов, их значение как объекта стратегического управления, а также роль корпоративного управления, приватизации, снижения фискальных рисков и механизмов цифрового мониторинга в деятельности предприятий с государственным участием. В исследовании проанализированы национальные нормативно-правовые документы, принятые в 2025–2026 годах, отчеты OECD, Всемирного банка и IMF, а также современные научные взгляды узбекских, ученых стран СНГ и зарубежных исследователей. В статье обосновано, что управление государственной собственностью не ограничивается учетом имущества или процессом приватизации, а представляет собой комплексную систему менеджмента, основанную на планировании, организации, оценке, мониторинге, прозрачности, подотчетности и результативности.*

Ключевые слова: *государственная собственность, государственные активы, эффективное управление, менеджмент, приватизация, предприятия с государственным участием, корпоративное управление, фискальный риск, цифровой мониторинг, прозрачность.*

Abstract. *This article examines the effective management of state property as a scientific-theoretical and management problem. It reveals the economic and legal essence of state property and state assets, their importance as objects of strategic management, as well as the*

role of corporate governance, privatization, fiscal risk reduction and digital monitoring mechanisms in the activities of state-owned enterprises. The study analyzes national regulatory documents adopted in 2025–2026, reports of the OECD, the World Bank and the IMF, as well as recent scientific views of Uzbek, CIS and foreign researchers. The article substantiates that state property management is not limited to asset registration or privatization, but represents a complex management system based on planning, organization, evaluation, monitoring, transparency, accountability and performance.

Keywords: *state property, state assets, effective management, management, privatization, state-owned enterprises, corporate governance, fiscal risk, digital monitoring, transparency.*

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat mulkini samarali boshqarish masalasi davlat iqtisodiy siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Davlat mulki faqat huquqiy egalik obyekti yoki balansda hisobga olinadigan moddiy boyliklar majmui emas, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, strategik tarmoqlar barqarorligini ta’minlash, investitsion muhitni yaxshilash, xususiy sektor rivoji uchun teng raqobat sharoitini yaratish hamda davlat budjeti daromadlarini diversifikatsiya qilishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv resursidir. Shu jihatdan davlat mulkini boshqarish masalasi zamonaviy iqtisodiyotda oddiy ma’muriy-huquqiy faoliyat doirasidan chiqib, strategik menejment, korporativ boshqaruv, institutsional islohot, fiskal barqarorlik va raqamli transformatsiya bilan uzviy bog‘liq kompleks ilmiy-amaliy muammo sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida 2025–2026-yillarda davlat mulkini boshqarish va xususiylashtirish sohasida muhim huquqiy-institutsional islohotlar amalga oshirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-apreldagi “2025-yil uchun xususiylashtirish dasturi to‘g‘risida”gi PF-70-son Farmoni “O‘zbekiston — 2030” strategiyasiga muvofiq 2030-yilgacha nodavlat sektor ulushini 85 foizga yetkazish va davlat ishtirokidagi korxonalarni 6 baravarga qisqartirish bo‘yicha vazifalar ijrosini ta’minlash, davlat ishtirokidagi yirik korxonalar va tijorat banklarini transformatsiya qilish, ular tarkibidagi raqobat muhiti shakllangan sohalardagi korxonalar sonini kamaytirish hamda xususiylashtirish jarayonlarini yanada jadallashtirish maqsadida”[1] qabul qilingan bo‘lib, unda 2025-yilda xususiylashtirishning asosiy maqsadli ko‘rsatkichlari sifatida 30 trillion so‘mlik davlat aktivlari va yer uchastkalarini xususiylashtirish vazifasi belgilangan. Bu holat davlat mulkidan foydalanish samaradorligini oshirish, aktivlarni iqtisodiy aylanmaga kiritish va xususiy sektor ulushini kengaytirish yo‘lidagi muhim bosqich hisoblanadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Davlat mulkini xususiylashtirish sohasi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun davlat mulkini xususiylashtirish sohasini takomillashtirish munosabati bilan ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritishga qaratilgan.[2] Mazkur hujjat davlat aktivlari va yer uchastkalarini xususiylashtirish jarayonlarini huquqiy jihatdan aniqlashtirish, vakolatli organlar faoliyatini tartibga solish hamda davlat mulki boshqaruvida ochiqlik va tizimlilikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning maqsadi — davlat mulkini samarali boshqarish masalalarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, oxxirgi yillardagi milliy va xalqaro manbalar asosida uning zamonaviy iqtisodiy islohotlar tizimidagi o‘rnini ochib berish hamda davlat mulkini boshqarishni menejment muammosi sifatida asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Davlat mulkini samarali boshqarish, davlat aktivlarini iqtisodiy aylanmaga kiritish, xususiylashtirish jarayonlarini jadallashtirish hamda davlat ishtirokidagi korxonalar faoliyatini korporativ boshqaruv tamoyillari asosida takomillashtirish masalalari 2025–2026-yillardagi ilmiy tadqiqotlarda dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. So‘nggi yillarda mazkur muammo faqat davlat mulkini sotish yoki uni hisobga olish jarayoni sifatida emas, balki strategik menejment, aktivlar qiymatini oshirish, investitsiya muhitini yaxshilash, xususiy sektor rivojiga sharoit yaratish, fiskal xavflarni kamaytirish va raqamli monitoring tizimini joriy etish bilan bog‘liq kompleks ilmiy-amaliy masala sifatida talqin qilinmoqda.

O‘zbekistonda davlat mulki va davlat aktivlarini boshqarish masalalari, avvalo, iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish, xususiylashtirish jarayonlarini jadallashtirish, davlat ishtirokidagi korxonalarni korporativ boshqaruv asosida isloh qilish va davlat aktivlaridan foydalanish samaradorligini oshirish nuqtayi nazaridan o‘rganilmoqda.

N.R.Nuraliyevaning **“Davlat aktivi” va “davlat mulki” tushunchalarining nazariy-huquqiy asoslari** nomli maqolasida “davlat aktivi va davlat mulki tushunchalarining iqtisodiy-huquqiy mohiyati, ularning o‘zaro farqli va bog‘liq jihatlari tahlil qilingan”.[3] Muallifning yondashuviga ko‘ra, davlat mulki ko‘proq huquqiy egalik maqomini bildirsa, davlat aktivi iqtisodiy qiymatga ega bo‘lgan, daromad keltirishi yoki ijtimoiy-iqtisodiy vazifani bajarishi mumkin bo‘lgan resurs sifatida qaraladi. Bu yondashuv davlat mulkini boshqarishda faqat huquqiy egalikni emas, balki aktivning iqtisodiy samaradorligi, foydalanish darajasi va qiymat yaratish imkoniyatini ham baholash zarurligini ko‘rsatadi.

G. Jumayeva tomonidan 2026-yilda e’lon qilingan **“O‘zbekistonda davlat ulushi va korporativ boshqaruv samaradorligi: Jahon banki ma’lumotlari tahlili”** nomli tadqiqotda “davlat ishtirokidagi korxonalarda korporativ boshqaruv samaradorligi iSOEF institutsional diagnostikasi va WBES amaliy ko‘rsatkichlari asosida tahlil qilingan”.[4] Maqolada korporatizatsiya jarayonining sustligi, shaffoflikning yetarli emasligi, auditning muntazam yo‘lga qo‘yilmagani va tartibga solish yuklamalarining og‘irligi davlat ulushi mavjud korxonalar faoliyatida muhim muammolar sifatida qayd etilgan. Ushbu qarash davlat mulkini samarali boshqarishda korporativ boshqaruv, ochiq hisobot, mustaqil audit va menejerlar javobgarligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini asoslaydi.

T.A. Kadyrov tomonidan 2025-yilda e’lon qilingan **“Роль приватизации в системе управления государственным имуществом”** maqolasida xususiylashtirish davlat mulkini boshqarish tizimining muhim institutsional va iqtisodiy elementi sifatida tahlil qilingan.[5] Muallif xususiylashtirishni faqat mulkni davlat tasarrufidan chiqarish shakli sifatida emas, balki davlat mulkidan foydalanish samaradorligini oshirish, xususiy sektorni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va raqobat muhitini shakllantirish vositasi sifatida baholaydi.

A.A. Migranyan tomonidan 2026-yilda e’lon qilingan **“Треки социально-экономического развития стран СНГ в 2025 году”** maqolasida MDH davlatlarining 2025-yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilingan.[6] Muallif postsovet hududidagi iqtisodiy o‘sish jarayonlari bir xil emasligi, ayrim mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish fragmentar va nomutanosib kechayotganini ta’kidlaydi. Mazkur qarash davlat aktivlarini boshqarish siyosati har bir mamlakatning institutsional salohiyati, fiskal imkoniyatlari va bozor rivojlanganlik darajasi bilan bog‘liq holda shakllanishini ko‘rsatadi.

V.M. Redkous tomonidan 2025-yilda chop etilgan **“Практика подготовки стратегий развития управления государственными финансами в государствах — участниках**

СНГ” maqolasida MDH davlatlarida davlat moliyasini boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish tajribasi tahlil qilingan.[7] Davlat mulki va davlat aktivlari davlat moliyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lganligi sababli ushbu tadqiqot davlat aktivlarini boshqarishda strategik rejalashtirish, dasturiy-maqsadli yondashuv, fiskal intizom va nazorat tizimining ahamiyatini ochib beradi.

IMF tomonidan 2026-yilda Qozog‘iston misolida tayyorlangan **“State-Owned Enterprises, the Fiscal Stance, and Risks”** hisobotida davlat korxonalari faoliyati fiskal siyosat va davlat moliyasi xavflari bilan bog‘liq holda tahlil qilingan.[8] Hisobotda davlat korxonalari investitsiyalarini fiskal maqsadlar bilan muvofiqlashtirish, ularning moliyaviy natijalarini muntazam monitoring qilish va shartli majburiyatlarni baholash zarurligi ta’kidlangan. Bu manba MDH hududi, xususan Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun muhim metodologik ahamiyatga ega, chunki davlat korxonalari ko‘plab tarmoqlarda fiskal barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

MDH olimlari va tahliliy manbalarining umumiy xulosasi shundan iboratki, davlat mulkini boshqarish davlat moliyasi barqarorligi, iqtisodiy xavfsizlik, strategik rejalashtirish, xususiylashtirish va nazorat mexanizmlari bilan uzviy bog‘liq. Ularning qarashlarida davlat mulki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim institut sifatida talqin qilinadi, ammo uning samaradorligi boshqaruv tizimi, javobgarlik, monitoring va fiskal intizom darajasiga bog‘liq ekani alohida ta’kidlanadi.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda davlat mulkini boshqarish masalasi, asosan, davlat ishtirokidagi korxonalar samaradorligi, korporativ boshqaruv, xususiylashtirish, kapital bozori, fiskal xavflar, ESG tamoyillari, innovatsion rivojlanish va davlat-xususiy sektor munosabatlari bilan bog‘liq holda o‘rganilmoqda.

C. Curi va hammualliflari tomonidan 2025-yilda e’lon qilingan **“State-owned enterprises: A bibliometric review and research agenda”** nomli maqolada 1994–2024-yillar oralig‘ida davlat korxonalari bo‘yicha chop etilgan ilmiy adabiyotlar bibliometrik tahlil qilingan.[9] Tadqiqotda SOElar bo‘yicha ilmiy izlanishlarning to‘rtta asosiy yo‘nalishi — davlat korxonalari samaradorligi determinantlari, korporativ moliya, korporativ boshqaruv va globallashuv masalalari ajratib ko‘rsatilgan. Mualliflar, shuningdek, SOE boshqaruvi va barqarorlik masalalari kesishmasi yangi ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanayotganini qayd etadilar.

F.N. Johannes, C. Hendriks va T.C. Maramura tomonidan 2025-yilda chop etilgan **“Corporate governance implementation: a key instrument for effective administration and management of state-owned enterprises — a scoping review”** nomli tadqiqotda korporativ boshqaruv davlat korxonalarini samarali boshqarishning asosiy vositasi sifatida tahlil qilingan.[10] Mualliflarning fikricha, SOElarda korporativ boshqaruv tuzilmalari, kuzatuv kengashi faoliyati, shaffoflik, hisobdorlik va manfaatlar to‘qnashuvini kamaytirish mexanizmlari yetarli darajada ishlamasa, davlat mulkidan foydalanish samaradorligi pasayadi.

O‘zbek, MDH va xorijiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, davlat mulkini samarali boshqarish masalasi 2025–2026-yillardagi ilmiy tadqiqotlarda bir nechta asosiy yo‘nalishlarda yoritilmoqda. O‘zbek tadqiqotchilari davlat mulki va davlat aktivi tushunchalarining nazariy-huquqiy farqlari, xususiylashtirish, IPO/SPO mexanizmlari va korporativ boshqaruv samaradorligiga ko‘proq e’tibor qaratmoqda. MDH olimlari davlat mulkini boshqarishni strategik rejalashtirish, davlat moliyasi, iqtisodiy xavfsizlik, fiskal intizom va institutsional boshqaruv mexanizmlari bilan bog‘laydi. Xorijiy olimlar esa SOE samaradorligi, korporativ boshqaruv, ESG, innovatsiya, fiskal xavflar va globallashuv jarayonlariga alohida urg‘u beradi.

Xulosa va takliflar. Davlat mulkini samarali boshqarish masalalarining ilmiy-nazariy tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur yo‘nalish zamonaviy iqtisodiyotda faqat huquqiy egalik yoki xususiylashtirish jarayoni sifatida emas, balki strategik menejment, korporativ boshqaruv, fiskal barqarorlik, investitsion jozibadorlik va xususiy sektor rivoji bilan uzviy bog‘liq kompleks boshqaruv muammosi sifatida qaralishi lozim.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, davlat mulki iqtisodiy resurs, institutsional boshqaruv obyekti va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiluvchi strategik aktiv sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli davlat mulkini samarali boshqarishning asosiy vazifasi uni faqat saqlash yoki sotish emas, balki iqtisodiy qiymat yaratishga yo‘naltirish, aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish, xususiy sektor uchun raqobatbardosh muhit yaratish va uzoq muddatli natijadorlikni ta’minlashdan iboratdir.

2025-yil uchun xususiylashtirish dasturida davlat aktivlari va yer uchastkalarini iqtisodiy aylanmaga kiritish bo‘yicha belgilangan maqsadli ko‘rsatkichlar O‘zbekistonda davlat mulkini boshqarish siyosati faol bosqichga o‘tayotganini ko‘rsatadi. Biroq mazkur jarayonning samaradorligi faqat sotilgan obyektlar soni yoki byudjetga tushgan mablag‘ hajmi bilan baholanmasligi kerak. Xususiylashtirishdan keyingi investitsiya majburiyatlari, yangi ish o‘rinlari, ishlab chiqarish faoliyatining tiklanishi, soliq tushumlari va hududiy rivojlanishga ta’sir ham asosiy baholash mezonlari bo‘lishi lozim.

OECD tomonidan ilgari surilgan davlat egaligi siyosatini kuchaytirish bo‘yicha xalqaro yondashuvlar O‘zbekiston tajribasi uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Davlat qaysi aktivlarga strategik sabab bilan egalik qilishi, qaysi aktivlarni xususiylashtirishi va qaysilarini davlat-xususiy sheriklik, ijara, ishonchli boshqaruv yoki boshqa mexanizmlar orqali iqtisodiy aylanmaga kiritishi aniq mezonlar asosida belgilanishi zarur.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Davlat mulkini boshqarishda raqamli monitoring va ochiq ma’lumotlar tizimini kengaytirish lozim. Har bir davlat aktivi bo‘yicha egalik, qiymat, foydalanish holati, ijara, sotuv, investitsiya majburiyatlari va samaradorlik ko‘rsatkichlari yagona elektron tizimda yuritilishi maqsadga muvofiq.
2. Davlat egaligi siyosatini yagona konseptual hujjat sifatida ishlab chiqish zarur. Ushbu hujjatda davlatning mulkdor sifatidagi maqsadlari, aktivlarni boshqarish mezonlari, davlat ishtirokidagi korxonalarga qo‘yiladigan talablar, shaffoflik, hisobdorlik va monitoring mexanizmlari aniq belgilanishi kerak.
3. Davlat mulkini boshqarish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar va oliy ta’lim dasturlarini kuchaytirish maqsadga muvofiq. Davlat aktivlari menejmenti, korporativ boshqaruv, xususiylashtirish, fiskal xavflar va raqamli monitoring bo‘yicha maxsus o‘quv modullari ishlab chiqilishi lozim.

Umuman olganda, davlat mulkini samarali boshqarishning muvaffaqiyati xususiylashtirish ko‘lamining kengligi bilangina emas, balki boshqaruv sifati, korporativ nazorat, shaffoflik, raqamli monitoring, javobgarlik va uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlik bilan belgilanadi. Shu sababli davlat mulkini boshqarish masalasi iqtisodiyot nazariyasi, davlat boshqaruvi va zamonaviy menejment fanlari kesishmasida chuqur o‘rganilishi zarur bo‘lgan dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-apreldagi PF-70-son “2025-yil uchun xususiylashtirish dasturi to‘g‘risida”gi Farmoni. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-7488166
2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat mulkini xususiylashtirish sohasi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/uz/docs/-8087613
3. Nuraliyeva N.R. “Davlat aktivi” va “davlat mulki” tushunchalarining nazariy-huquqiy asoslari // Экономика и социум. – 2025. – №10-1 (137). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/davlat-aktivi-va-davlat-mulki-tushunchalarining-nazariy-huquqiy-asoslari
4. Jumayeva G. O‘zbekistonda davlat ulushi va korporativ boshqaruv samaradorligi: Jahon banki ma’lumotlari tahlili // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2025. – T. 3. – №11. – B. 112–118.
5. Кадыров Т.А. Роль приватизации в системе управления государственным имуществом // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2025. – №11 (129). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-privatizatsii-v-sisteme-upravleniya-gosudarstvennym-imuschestvom
6. Мигранян А.А. Треки социально-экономического развития стран СНГ в 2025 году // Геоэкономика энергетики. – 2026. – №1. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/treki-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-stran-sng-v-2025-godu
7. Редкоус В.М. Практика подготовки стратегий развития управления государственными финансами в государствах – участниках СНГ // Аграрное и земельное право. – 2025. – №8. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-podgotovki-strategiy-razvitiya-upravleniya-gosudarstvennymi-finansami-v-gosudarstvah-uchastnikah-sng
8. Heng D., Piontek T. Republic of Kazakhstan: State-Owned Enterprises, the Fiscal Stance, and Risks // IMF Selected Issues Papers. – 2026. – No. 009. – DOI: https://doi.org/10.5089/9798229038263.018
9. Curi C. et al. State-owned enterprises: A bibliometric review and research agenda // Finance Research Letters. – 2025. – Vol. 74. – Article 106749. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.frl.2025.106749
10. Johannes F.N., Hendriks C., Maramura T.C. Corporate governance implementation: a key instrument for effective administration and management of state-owned enterprises — a scoping review // Frontiers in Political Science. – 2025. – Vol. 7. – Article 1511708. – DOI: https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1511708

TECHNOLOGIES FOR IMPROVING THE METHODOLOGICAL READINESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO DEVELOP STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Suyarova Aziza Xurshid qizi
Doctoral Student at the National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675436

Abstract. *The modernization of teacher education requires the development of professional competencies that enable future teachers to organize effective communication in the learning process. Communicative competence is recognized as one of the most important outcomes of primary education because it influences students' academic achievement, social adaptation, and personal development. Therefore, improving the methodological readiness of future primary school teachers to develop communicative competence has become a priority of higher pedagogical education. This paper analyzes the theoretical foundations, pedagogical technologies, and methodological approaches that contribute to the professional preparation of future teachers. Special attention is given to learner-centered, cooperative, activity-based, reflective, and communicative training technologies.*

Keyword:. *communicative competence, methodological readiness, future primary school teachers, pedagogical technologies, primary education, teacher training*

Introduction

Current educational reforms emphasize competence-based learning and student-centered instruction. In this context, communicative competence has become an essential educational outcome. Primary school is the stage at which communication skills are actively formed through interaction, collaboration, and participation in learning activities. Consequently, future teachers must possess the methodological readiness necessary to organize communication-rich educational environments. Methodological readiness is a complex professional characteristic that includes theoretical knowledge, practical skills, pedagogical values, motivation, and reflective abilities. The successful development of students' communicative competence largely depends on the teacher's ability to select appropriate methods, technologies, and forms of interaction.

Theoretical Foundations

The concept of methodological readiness is closely connected with competence-based education. Modern researchers consider readiness not only as a set of professional skills but also as a teacher's ability to apply knowledge creatively in various pedagogical situations. In primary education, communicative competence includes listening, speaking, cooperation, dialogue, conflict resolution, and the ability to express thoughts effectively. Pedagogical technology is understood as a systematic process aimed at achieving predetermined educational goals. Effective technologies provide conditions for active participation, independent thinking, and meaningful communication. Therefore, the preparation of future teachers should be based on innovative educational technologies that combine theory with practice.

Pedagogical Technologies for Improving Methodological Readiness

Learner-centered technologies focus on individual needs, interests, and abilities. These technologies help future teachers understand students' differences and create supportive communication environments. Cooperative learning technologies encourage teamwork, dialogue, and collective problem-solving. Through group projects, discussions, and collaborative tasks, future teachers learn how to organize productive communication among learners. Activity-based technologies involve simulations, role-playing, micro-teaching, and practical assignments. Such activities enable students to gain direct experience in managing classroom communication and solving pedagogical problems. Reflective technologies help future teachers evaluate their own professional development. Reflective journals, self-assessment tasks, peer feedback, and portfolio methods encourage continuous improvement and critical thinking. Communicative training technologies are designed to develop verbal and non-verbal communication skills, public speaking abilities, active listening, empathy, and interpersonal interaction. These competencies are essential for successful professional activity.

Psychological and Pedagogical Significance

Communication plays a central role in teaching and learning. Effective pedagogical communication supports students' motivation, emotional well-being, and academic success. Future teachers should be prepared to establish positive relationships with learners, parents, and colleagues.

The psychological components of communicative competence include empathy, emotional intelligence, self-regulation, and tolerance. The development of these qualities contributes to effective classroom management and constructive educational interaction. Teacher education programs should create opportunities for future educators to participate in practical communication activities, analyze pedagogical situations, and develop confidence in professional interaction.

Challenges and Prospects

Despite significant progress in teacher education, several challenges remain. These include insufficient practical training, limited use of innovative technologies, and inadequate opportunities for developing communicative skills. Addressing these challenges requires the modernization of teacher preparation curricula and the wider implementation of interactive educational technologies. Future research should focus on designing and testing new models of methodological preparation that integrate digital technologies, collaborative learning environments, and competency-based assessment methods.

Conclusion

Improving the methodological readiness of future primary school teachers is a key requirement of modern education. The development of communicative competence among students depends on the professional competence of teachers and their ability to apply innovative pedagogical technologies. Learner-centered, cooperative, activity-based, reflective, and communicative training technologies create favorable conditions for professional growth and effective educational practice. Their systematic implementation can significantly enhance the quality of teacher education and contribute to the successful development of communicative competence in primary school students.

References

1. Bespalko, V. P. Components of Pedagogical Technology.

2. Vygotsky, L. S. Thinking and Speech.
3. Rogers, C. Freedom to Learn.
4. Kolb, D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development.
5. Canale, M., & Swain, M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching.
6. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. Social Interdependence Theory and Cooperative Learning.
7. Richards, J. C. Communicative Language Teaching Today.
8. Shulman, L. S. Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Плиева Руслана Владимировна
Преподаватель Бухарского инновационного университета
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675442

Аннотация. *Тема посвящена анализу современного состояния проблемы интеграции инклюзивного образования в практику работы массовых общеобразовательных учреждений. Рассматриваются основные нормативные документы, регулирующие процесс функционирования системы образования в РУ; разрабатываются и апробируются траектории внедрения в массовую школу инклюзивного образования; проводится анализ документов, направленных на решение проблемы воспитания, развития и образования детей с ограниченными возможностями здоровья (далее - ОВЗ) ;*

Анализ практического опыта по решению данной проблемы показывает, что инклюзивное образование нацелено на обеспечение образования, доступного для всех детей, в том числе и с ОВЗ.

Статья поднимает ряд проблемных вопросов, находящихся пока за пределами внимания педагогической общественности, например, о возможности использования в системе инклюзивного образования того положительного опыта, который накоплен в работе успешно функционирующих образовательных учреждений (специальных, коррекционных и общеобразовательных школ).

Ключевые слова*: образование, инклюзия, инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, социализация, интеграция, доступная среда.*

Суть инклюзивного образования заключается в том, что устранить любые барьеры в получении качественного образования для каждого

Теория и практика инклюзивного образования является на сегодняшний день одной из актуальных педагогических проблем, которая достаточно противоречиво оценивается представителями педагогической науки и в связи с этим требует дальнейшего тщательного анализа и проработки. Развитие современной системы образования, «борьба» за права инвалидов, информационная пропаганда помощи детям и взрослым с особенностями здоровья и развития привели к необходимости введения в образовательную практику нормативных документов, в которых прописывается регламент на получение образования детьми с ОВЗ и детьми-инвалидами в условиях общеобразовательной школы. В «Об образовании в РУ» и постановлением Президента Республики Узбекистан Республики Узбекистан № ПФ-6155 от 3 февраля 2021 года обоснована необходимость организации инклюзивного образования как необходимого условия обеспечения равных прав для получения образования всеми обучающимися, в том числе и с особыми образовательными потребностями на основе реализации принципа реального учета индивидуальных возможностей последних. Кроме того, инклюзивное образование призвано способствовать успешной социализации детей с ОВЗ, что в последующем расширяет их возможности для наиболее успешной

самореализации в трудовой, профессиональной и в целом в социальной деятельности, посвященной содержанию образования и условиям организации обучения и воспитания обучающихся с ОВЗ, конкретизируется определяющие стороны образовательного процесса, указывается на необходимость разработки адаптированной образовательной программы, а для инвалидов такие образовательные программы дополнительно должны сопровождаться индивидуальными программами реабилитации. Несмотря на детальные указания нормативных и правовых актов, вопросы инклюзии остаются для системы образования современного Узбекистана острой проблемой. Недостаточно продуманы пути успешной социализации и профессиональной адаптации детей с ОВЗ и детей-инвалидов в сложившихся условиях организации образовательного процесса. Серьезной проработки также требует проблема создания условий для социальной адаптации и трудовой интеграции в социум детей с ОВЗ. Особое значение решение этих задач приобретает для людей с неудачной первичной социализацией, которые не смогли реализоваться в полученной профессии и вынуждены переучитываться, то есть проходить так называемую вторичную социализацию. Одной из причин такого положения, на наш взгляд, стала сложившаяся к настоящему моменту в Узбекистане социальная и образовательная политика по отношению к детям с ОВЗ. Ее суть заключается в традиционной ориентированности на организацию образования детей инвалидов в специализированных учебных заведениях, на содержание их в закрытых учреждениях. для беспрепятственного доступа в помещение и обучения детей-инвалидов, в том числе с нарушениями зрения, слуха, опорно-двигательного аппарата.

Для создания в общеобразовательных школах необходимо создать минимальные условия для беспрепятственного доступа инвалидов и их совместного обучения с детьми, не имеющими нарушений развития.

В Узбекистане была утверждена концепция Об утверждении правовых документов об образовании детей с особыми образовательными потребностями, комплексный план по организации инклюзивного образования до 2030г.

- поэтапного внедрения системы инклюзивного образования в деятельность других учреждений общего среднего образования;

- осуществления мер, направленных на обеспечение права каждого ребенка с особыми образовательными потребностями на получение инклюзивного образования;

совершенствования методов обучения в инклюзивном образовании и поэтапного внедрения принципов индивидуализации в образовательный процесс;

принятия мер, направленных на духовно-нравственное воспитание и формирование физически здоровых и крепких учащихся в процессе инклюзивного образования;

оптимизации количества государственных специализированных образовательных учреждений (школ и школ-интернатов) для детей с особыми образовательными потребностями (далее — специализированные образовательные учреждения), исходя из физических и умственных потребностей учащихся, а также географического расположения образовательных учреждений.

1) разработка для детей с ОВЗ, учебных пособий, мультимедийного сопровождения детей-инвалидов, примерных адаптированных образовательных программ дошкольного образования и начального образования для детей с ОВЗ;

2) разработка профессиональных стандартов: педагога-психолога, педагога-дефектолога и ассистента (помощника) по оказанию технической помощи лицам с инвалидностью и ОВЗ;

3) организация курсов повышения квалификации педагогических работников разных профилей и направленностей, семинаров, конференций с целью обсуждения вопросов инклюзии и инклюзивного образования;

4) внедрение профессиональных стандартов педагога-психолога, педагога-дефектолога;

5) проведение спортивных мероприятий, в том числе Всероссийской спартакиады среди обучающихся с ОВЗ;

6) Создать «Лабораторию инклюзивного образования» при Республиканском центре профессиональной ориентации и психолого-педагогической диагностики учащихся.

Анализ нормативных документов по проблеме внедрения инклюзивного образования в практику работы массовой общеобразовательной школы, а также изучение уже наработанного практического опыта позволяет нам высказать ряд суждений.

Во-первых, объем, содержание и характер регулирования, отражающиеся в нормативных документах, свидетельствуют о том, что в Республике Узбекистан именно на государстве лежит ответственность за гарантированное обеспечение каждому ребенку, в том числе с особенностями развития (ОВЗ, инвалидность), реализации права на образование, соответствующего его потребностям и возможностям, независимо от уровня его психофизических возможностей (кроме самых тяжелых форм заболевания у детей, которые нуждаются в медицинской помощи и относятся к категории пациентов паллиативной медицины).

Во-вторых, отчетливо просматривается тенденция к неизбежному эволюционному переходу образовательной республики системы от двух параллельных «ветвей» образования (общего и специального) к единой системе совместного обучения нормально развивающихся детей и детей с ОВЗ.

Новая система возможна при наличии механизма взаимодействия общего и специального образования, обеспечивающего регулируемость этого процесса. Важно отметить, что данный механизм введен в нормативные документы; он активно поддерживается и обсуждается в многочисленных научных исследованиях

В-третьих, нормативные документы предусматривают обеспечение технических требований по доступности образования для инвалидов и других маломобильных групп обучающихся. Речь идет об архитектурной доступности зданий и сооружений, их приспособленности для входов и внутренних помещений лиц с ОВЗ и их мобильной доступности - возможности беспрепятственно передвигаться по городу. Планируются также изменения в обустройстве для инвалидов жилой среды; совершенствование системы расширение информационной доступности в сфере теле- и радиовещания, а также электронных и коммуникационных технологий.

Указанные моменты уже сами по себе свидетельствует о глобальности тех изменений, которые требуются не только в отношении содержания и структуры существующей системы образования, но касаются и градостроительства, и ландшафтного дизайна, и социального устройства, и других важных сфер жизни

общества. Достаточно широк и разнообразен спектр вопросов, обсуждаемых профессиональным сообществом в связи с введением инклюзивного образования.

Во многих исследованиях отмечается оправданность его внедрения в массовую школу. В частности, Е. Л. Никитина, отмечает, что, к сожалению, сегодня отмечен рост числа детей с проблемами здоровья, в том числе детей с ограниченными возможностями, поэтому проблемы образования этих детей в нашей стране весьма актуальны. И инклюзивное образование стало ведущим направлением в обучении и воспитании детей с ОВЗ. Модель такого образования, как отмечает автор, предполагает приспособление образовательной среды к нуждам детей с особыми потребностями, оказание им необходимой поддержки в процессе совместного обучения со здоровыми сверстниками, инклюзивное образование как своеобразный социальный лифт для детей с ОВЗ и способ пробудить у здоровых детей добрые чувства к таким детям.

Несмотря на интерес педагогической общественности к практике включения в социально-образовательную среду лиц с различными нарушениями развития, эта проблема остается недостаточно разработанной и в теоретическом, и практическом плане. Об этом свидетельствует ряд моментов:

– малочисленность серьезных практико ориентированных исследований;

– противоречивость взглядов педагогов на внедрение инклюзивного образования в массовую общеобразовательную школу и на отказ от сложившейся привычной системы специального и коррекционного образования;

– фрагментарность, бессистемность практической реализации разработок по инклюзивному образованию в современном Узбекистана. Нашу оценку подтверждают многие социологические исследования. Отмечая результаты опроса которые свидетельствуют о наличии в нашем обществе проблемы неприятия совместного обучения детей с разным уровнем развития и здоровья. А. И. Паршина называет четыре барьера, препятствующих получению образования людям с инвалидностью:

1) эмоциональный (проявляющийся как в позиции самого человека с ОВЗ, так и в позиции окружающих его людей в переживании чувства неловкости, вины и страха по отношению к инвалиду, в насмешках, в излишней гиперопеке и т. п.);

2) «архитектурного» окружения», то есть физической недоступности окружающей среды (отсутствие пандусов, лифтов в образовательных учреждениях, недоступность транспорта, для детей, страдающих нарушениями зрения – отсутствие звуковых светофоров по пути в школу и т. д.);

3) финансовый (невозможность обеспечить в короткие сроки образовательные учреждения и детские сады необходимым оборудованием);

4) коммуникативный, проявляющийся в дефиците у населения информации по проблеме инклюзивного образования

Первая задача – это обеспечение, с одной стороны, психологической подготовки детей с ОВЗ к обучению в массовой школе, а с другой стороны, аналогичная работа с большинством «здоровых» детей, которые психологически не готовы принять и допустить присутствие «около себя» детей с ОВЗ и инвалидов. Как отмечает Г. А. Шиповалова, между детьми могут возникать конфликты и непонимание в силу того, что дети с ОВЗ отличаются от своих «здоровых» сверстников низким уровнем познавательной активности, незрелостью мотивации к учебной деятельности, низким уровнем работоспособности и самостоятельности. Некоторые дети имеют к этому же

выраженные внешне физические и психические особенности (физические увечья, замкнутость, снижение критичности, несдержанность, истеричность, заторможенность, речевые нарушения, неоправданный оптимизм и эйфорию, безудержность или апатию и т. п.). Все это отражается на успеваемости детей с ОВЗ, на их поведении и закономерно приводит к непринятию их учащимися общеобразовательной школы. Педагогический опыт учителей, работающих в инклюзивных классах, показывает, в школе достаточно оперативно могут быть созданы приемлемые условия для обучения детей с ОВЗ, а именно: организована минимально приспособленная к их потребностям «без барьерная среда»; разработаны индивидуальные адаптированные программы, приобретены специальные учебники, подготовлены прошедшие специальное обучение или соответствующую переподготовку педагоги и т. д. Но если указные условия требуют незначительных материальных затратах и волевых усилий со стороны руководства образовательного учреждения, то наиболее трудноразрешимой и неоднозначной проблема принятия здоровыми детьми и их родителями детей с особенностями развития. Неготовность взаимодействовать с детьми с ОВЗ и инвалидами зачастую оказываются причиной возникновения острых конфликтных ситуаций: особенные дети подвергаются травле и переживают незаслуженное унижение. Испытывают страх перед системой общего образования и родители детей-инвалидов, которые иногда просто не знают, как отстаивать в новых условиях права детей на образование и социальную поддержку. Г. Е. Воробьева и Е. Г. Грищенко в связи с этим говорят об условной или относительной готовности современного общества к полному переходу на инклюзивное образование. Они считают, что, с одной стороны, такое образование пока не находит необходимого понимания у многих современных людей, а с другой - является одной из причин отсутствия у «особенных» детей возможности почувствовать себя равноправными участниками педагогического процесса. Имея многолетний педагогический и управленческий опыт мы считаем, что к инклюзивному образованию следует идти, начиная с детского сада, как это и реализуется в его школе. «В противном случае,– благородная идея инклюзивного образования будет убита». Его позиция подтверждается результатами исследований австралийских ученых, установивших, что толерантность формируется у человека в один из первых периодов детства, а именно до пяти с половиной–шести лет. Дальше, по его мнению, заниматься этим поздно, так как способность к адекватному приятию разных людей «впитывается с молоком матери». Следовательно, введение инклюзивного образования – это проблема не только системы образования, но и общая социальная проблема, требующая работы с сознанием всего общества. Это значит, что к ее решению должны быть готовы и учителя, и родители, и здоровые дети, и сами дети с проблемами в здоровье, то есть все общество в целом. Разумнее и гуманнее постепенно создавать необходимые условия для поэтапного перехода на новую форму организации образования. Вторая задача связана с подготовкой педагогов к квалифицированному разрешению проблем, связанных с обучением, воспитанием и развитием детей с ОВЗ в образовательном пространстве массовой школы. Как показывает практика, большинство учителей и директоров массовых школ не готовы к работе в условиях инклюзии, имеют недостаточное представление о проблемах детей с нарушениями в развитии и не готовы к их включению в учебный процесс обычных классов. Поэтому в настоящее время уже ведется соответствующая работа: уточняются

профессиональные компетенции учителя в области инклюзивного образования; определяются сущностные характеристики специалистов данного профиля; разрабатываются на этапе обучения в вузе основы формирования у будущих учителей теоретической, практической и психологической готовности к работе в системе инклюзивного образования; определяется содержание и структура такой готовности. Подтверждением данного тезиса служит исследование А. Г. Хентонен, которая считает, что профессиональная подготовка студентов к обучению и воспитанию детей с ОВЗ должна осуществляться в трех научных направлениях: педагогическом, психологическом и акмеологическом. Актуальность проблемы организации и содержания инновационной деятельности и ключевой роли педагогов в современном дошкольном учреждении для детей с ОВЗ раскрывается в работах Т. А. Волковой рассматривающей содержание понятия «личностная готовность педагога» массовой школы к работе с детьми с ОВЗ как один из важных факторов, определяющих успешность совместного (интегрированного) инклюзивного обучения. М. А. Сарапулова в структуре готовности педагогов к реализации основной общеобразовательной программы с участием обучающихся с ОВЗ выделяет, наряду с когнитивным, личностный компонент готовности. В изучении вопроса о подготовке педагогов к реализации инклюзивного образования, интересно обратиться опыту Е. А. Ямбурга, который считает, что дефектология (специальная педагогика и коррекционная психология) должна стать сегодня обязательной дисциплиной в содержании образовательных программ всех профилей по направлению подготовки «Педагогическое образование» на всех уровнях (бакалавриат, магистратура). При этом он отмечает, что важно сплести в единое органичное целое предметные и дефектологические методики, поскольку дефектологические методики успешно применяются не только в компенсирующих классах, но и во всех других. По мнению ряда специалистов одной из важных задач организации инклюзивного образования является обеспечение комплексного обследования детей. Ее решение должно быть возложено на медико- психолого-педагогический комиссии (МППК). Результаты обследования позволят профессионально подойти к выбору наиболее адекватных методов и средств работы с такими детьми, к отбору содержания образования с учетом их индивидуально-психологических особенностей и к разработке и реализации в образовательном процессе индивидуальных адаптированных образовательных программ для детей с ОВЗ и инвалидов.

Третьей задачей для современной школы при разворачивании инклюзивного образования является обеспечение материальной и архитектурной готовности образовательных учреждений, создание специальных условий для полноценного обучения детей с ОВЗ складывается в комплекс технических требований. В него входят не только пандусы для колясочников или тактильные приспособления для слепых и слабовидящих, но и адаптированные программы для разных категорий учащихся, а также специалисты, способные с ними работать. Большое значение для полноценного обучения детей с ОВЗ имеет укомплектованность учебных кабинетов дидактическими материалами; наличие медиатеки и ее содержательная наполненность; материально-техническое оснащение учебных классов - укомплектованность учебной мебелью, демонстрационным оборудованием, компьютерной техникой, наглядными пособиями, аудио-, видео- и оргтехникой; комплектование библиотечного фонда и т. п. В

существующей образовательной практике все коррекционные школы имеют специальное оборудование; они обеспечены специальными (коррекционными) технологиями на необходимом и достаточном уровне; имеют в штате медицинских работников и психологов. Всего этого нет в современной массовой школе. Мало того, многое из перечисленного просто не может быть перенесено сегодня в массовую школу по ряду объективных причин. Поэтому достаточно проблематично рассматривать интеграцию ребенка с проблемами развития в массовую школу как лучшую перспективу в его обучении и развитии.

Четвертая задача реализации инклюзивного образования – это трудовая подготовка детей с ОВЗ, которая на данный момент не имеет однозначного решения в системе инклюзивной общеобразовательной школы по причине недостаточного уровня профессиональной готовности к ее решению самих педагогов, работающих в специальных школах. Разбирая данную проблему, М. М Сидорова пишет: «В специальной школе трудовое обучение является главным предметом, поскольку ставка делается на то, что выпускник своим трудом, трудолюбием, выносливостью в труде, обще трудовыми умениями обеспечит себя, семью и близких. Возникает сомнение по поводу того, чему можно научить школьников с ОВЗ за столь короткое время». Кроме того, специальная школа, как отмечает автор, отличается от общеобразовательной мало комплектностью классов, в которых детей с целью трудового обучения делят еще и по профилям, чего в принципе невозможно обеспечить в условиях массовой школы. Таким образом, создание инклюзивной образовательной среды является на сегодняшний день для Узбекистана достаточно важным и перспективным направлением развития общего и профессионального (среднего специального и высшего) образования. Несмотря на безусловные достижения, к решению проблемы внедрения инклюзивного образования, по мнению многих ведущих ученых и педагогов-практиков, следует подходить взвешенно, тщательно продумывая все нюансы и возможные риски. Главное при этом – сохранить то положительное, что наработано в каждой из систем, учесть их особенности, чтобы создать условия для полноценного образования всех детей, исходя из их индивидуальных особенностей и жизненного предназначения, а также обеспечить каждому обучающемуся возможность адаптироваться в современном образовательном пространстве. Отметим, что среди различных характеристик инклюзивного образования наиболее значимой является его нацеленность, во-первых, на ценностное отношение субъектов образовательного процесса к обучению, воспитанию и личностному развитию любого ребенка (в том числе с ОВЗ и инвалидностью);

во-вторых, на максимальное использование всей совокупности образовательных ресурсов (принципов, технологий, средств, внутренних и внешних условий) для наиболее эффективной организации их совместного образования в условиях массовой общеобразовательной школы;

и, в-третьих, на максимально возможное удовлетворение индивидуальных образовательных потребностей обеих категорий обучающихся.

Анализ проблем и перспектив инклюзивного образования в Узбекистане показывает, что развитие инклюзивных (интегрированных, включенных) форм обучения детей с ОВЗ и инвалидов должно осуществляться постепенно; на основе четкого, продуманного планирования процесса его реализации; с применением комплексного подхода при выборе мер, обеспечивающих соблюдение требований к

организации этой деятельности (включая наличие соответствующей материальной базы, специальных образовательных программ, подготовку педагогических кадров, проведение разъяснительной работы с обучающимися и их родителями). Стремительное, с налету внедрение инклюзивного образования, не только не позволит обеспечить полноценную инклюзию обучающихся с ОВЗ и детей-инвалидов, но и негативно отразится как на качестве образования других учащихся, так и на качестве образовательной деятельности учреждения в целом.

Литература.

1. Закон об образовании РУ -2020г Постановлением Президента Республики Узбекистан Республики Узбекистан № ПФ-6155 от 3 февраля 2021 года
2. Волкова Т. А. Особенности профессии педагога в условиях инклюзивного образования [Электронный ресурс] // Концепт: научно-методический электронный журнал. 2014. Т. 20. С. 4816– 4820. URL: http://e-koncept.ru/2014/55228.htm
3. Воробьева Г. Е., Грищенко Е. Г. Инклюзивное образование: готово ли современное общество принять «особенных» детей? [Электронный ресурс] // Концепт: научно-методический электронный журнал. 2017. Т. 44. С. 224-226. URL: http://e-koncept.ru/2017/570176.htm (дата обращения 07.02.2018).
4. Никитина Е. Л. Проблемы развития инклюзивного образования [Электронный ресурс] // Концепт: научно-методический электронный журнал. 2014. Т. 29. С. 31-35. URL: http://ekoncept.ru/2014/65278.htm (дата обращения: 07.02.2018).
5. Сайфутдинова, Н. Н. (2025). Подготовка будущих педагогов к инклюзивному обучению детей с ограниченными возможностями здоровья: задачи и перспективы. Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali. (maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz)
6. Тариев, R. N. (2025). Профессиональная подготовка педагогов для инклюзивного образования: меж
7. Плиева, Р. В. (2025). ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И АДАПТАЦИИ К НИМ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ УЗБЕКИСТАНА. Global Science Review, 1(1), 142-147.дународный опыт и практика
8. Плиева, Р. В., & Тургунова, Н. А. (2020). Внедрение и интеграция новых технологий инклюзивного образования в систему дошкольного и начального образования Республики Узбекистан. Молодой ученый, (12), 292-295.

ENHANCING THE MOTIVATION MANAGEMENT SYSTEM OF PROFESSORS AND TEACHERS IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROCESSES

Abdullayeva Maftuna Baxodir qizi
Doctoral student of Institute for Retraining and Professional
Development of Higher Education Personnel
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675460

Abstract*. This thesis explores strategies to improve the motivation management system for professors and teachers during professional development (PD) processes. Recognizing the critical role of motivated educators in enhancing teaching quality and student outcomes, the study examines motivational theories, identifies key factors influencing motivation, and proposes a comprehensive framework for fostering intrinsic motivation and engagement in PD activities.*
Keywords: *Education, motivation, educators, satisfaction, dissatisfaction, competence, quality, effective.*
Абстракт. *Данный тезис посвящен разработке стратегий улучшения системы управления мотивацией преподавателей в процессе повышения квалификации. Признавая ключевую роль мотивированных педагогов в повышении качества образования и достижений студентов, исследование анализирует мотивационные теории, выявляет основные факторы, влияющие на мотивацию, и предлагает комплексную модель для стимулирования внутренней мотивации и вовлеченности преподавателей в деятельность по повышению квалификации.*
Ключевые слова: *образование, мотивация, педагоги, удовлетворенность, неудовлетворенность, компетентность, качество, эффективность*

Introduction

The evolving educational landscape necessitates continuous professional development for educators. However, participation rates and engagement levels in PD programs often remain suboptimal. Despite the availability of PD opportunities, many educators exhibit low motivation to engage, leading to ineffective professional growth and stagnation in teaching practices.

To analyze motivational theories pertinent to educators, identify factors influencing motivation in PD contexts, and develop strategies to enhance motivation management systems.

Herzberg's two-factor theory: Distinguishes between hygiene factors (e.g., working conditions, salary) that prevent dissatisfaction and motivators (e.g., achievement, recognition) that drive satisfaction and motivation [1]. **Self-Determination theory (SDT):** Emphasizes the importance of autonomy, competence, and relatedness in fostering intrinsic motivation among individuals [5]. **Incentive theory:** Suggests that behavior is motivated by external rewards and incentives, highlighting the role of extrinsic factors in motivation [6].

Factors influencing teacher motivation: personal factors-intrinsic interest in teaching, personal values, and career aspirations. *Organizational Factors:* Supportive leadership, professional learning communities, and opportunities for career advancement. *Contextual Factors*-workload, classroom environment, and societal perceptions of the teaching profession.

Motivational profiles of educators

Educators' motivation levels vary significantly, influenced by both intrinsic and extrinsic factors. Intrinsic motivation stems from a deep-seated passion for teaching, a commitment to student success, and a desire for continuous professional growth. Extrinsic motivation, on the other hand, is driven by external rewards such as salary increases, recognition, and career advancement opportunities.

Through qualitative interviews and surveys, distinct motivational profiles were identified among educators:

- *Highly motivated educators:* These individuals demonstrate a strong commitment to their professional development, actively seek out learning opportunities, and exhibit a high degree of enthusiasm in their teaching practices.
- *Moderately motivated educators:* While these educators engage in professional development activities, their participation is often driven by external requirements rather than intrinsic interest.
- *Low motivation educators:* This group shows minimal engagement in professional development, often due to factors such as burnout, lack of support, or perceived irrelevance of available programs.

Key factors influencing motivation

Several factors were identified as significantly influencing educators' motivation: *Autonomy:* Educators who have a say in the design and delivery of professional development programs tend to exhibit higher motivation levels. Providing teachers with choices in their learning pathways fosters a sense of ownership and commitment. *Competence:* Opportunities for skill enhancement and mastery contribute to increased motivation. Programs that are tailored to educators' needs and provide clear pathways for skill development are more effective in engaging participants. *Relatedness:* A supportive community and strong collegial relationships enhance motivation. Collaborative environments where educators can share experiences and learn from peers promote a sense of belonging and professional satisfaction. *Recognition and rewards:* Acknowledgment of educators' efforts and achievements, both tangible and intangible, plays a crucial role in sustaining motivation. Recognition can take various forms, including public acknowledgment, career advancement, and financial incentives.

Fostering autonomy in professional development

To enhance motivation, it is essential to provide educators with greater autonomy in their professional development: *Choice-based programs:* Offer a variety of professional development options, allowing educators to select programs that align with their interests and career goals. *Flexible learning paths:* Implement modular and self-paced learning opportunities that accommodate educators' schedules and learning preferences. *Involvement in program design:* Engage educators in the planning and development of professional development programs to ensure they meet their needs and expectations.

Enhancing competence through tailored programs

Professional development programs should be designed to enhance educators' competencies:

- *Needs assessment:* Conduct regular assessments to identify educators' professional development needs and tailor programs accordingly.
- *Skill development:* Focus on programs that build specific teaching skills, such as classroom management, technology integration, and assessment strategies.

- *Continuous learning:* Encourage a culture of lifelong learning by providing ongoing opportunities for skill enhancement and professional growth.

Conclusion. Effective motivation management systems are pivotal in ensuring the success of professional development initiatives. By aligning PD programs with motivational theories and addressing the identified factors, educational institutions can enhance teacher engagement, satisfaction, and performance, ultimately leading to improved student outcomes.

References:

1. Herzberg, F. (1966). *Work and the Nature of Man*. World Publishing Company.
2. Deci E. L., & Ryan R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Springer Science & Business Media.
3. Skinner B. F. (1953). *Science and Human Behavior*. Free Press.
4. Zhang X., et al. (2022). Exploring the Link Between Teachers' Motivation for Continuous Professional Development and Professional Learning Communities: A Structural Equation Modeling Approach. *Educational Psychology Review*. Link
5. Verywell Mind. (2023). Self-Determination Theory in Psychology. Link
6. Verywell Mind. (2023). The Incentive Theory of Motivation Explains How Rewards Drive Actions. Link

SAVDO VA XIZMAT KO‘RSATISH OBYEKTLARI NOMLARINING LINGVISTIK JIHATDAN MUSHTARAK VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (CHIRCHIQ SHAHRI MISOLIDA)

Atayeva Shaxnoza Kosimovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi, 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675477

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Chirchiq shahar savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlari nomlarining lingvistik jihatdan mushtarakligi va o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Yangi ergonimlarning yaratilishda xorijiy birliklarning qo‘llanilishi tadqiq qilinadi. Savdo maskanlari nomlari leksik va semantik xususiyatlari: qo‘shma so‘zlar va yasama shakllar, chet tilidan o‘zlashmalar, antroponim va toponimlardan foydalanish jarayoni tahlil qilinadi, ma’no va normativ xususiyatlari o‘rganiladi. Tadqiqot natijasida o‘zlashma atamalarining qo‘llanish darajasi aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: *ergonim, emporonim, servis obyektlari, nominatsiya, internatsional terminlar.*

Annotation. *This article analyzes the linguistic commonalities and distinctive features of the names of trade and service establishments in the city of Chirchiq. It investigates the use of foreign linguistic units in the formation of new ergonyms. The lexical and semantic characteristics of commercial establishment names, including compound words, derived forms, borrowings from foreign languages, and the use of anthroponyms and toponyms, are analyzed. Their semantic and normative features are also examined. The study identifies the extent to which borrowed terms are employed in the naming process.*

Keywords: *ergonym, emporonym, service establishments, nomination, international terms.*

Jamiyatning bugungi rivojlanish bosqichida ergonimlarning o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi. Ergonimik birliklardan savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlari nomlarining amaliyotga kiritilishi muayyan omillar bilan izohlanadi. Kundalik hayotimizda eng faol bo‘lgan emporonimlar (savdo obyekt nomlari) va servis obyektlari nomlarining ikki komponentdan: nomenklatura birligi va obyektning atoqli otlar bilan ifodalanishi semantik yaxlitlikni aks ettiradi. Masalan, “Oqtepa Lavash” kafe, “Manzur” kafe, “Samovar” restorani, “GOSTI” lounge bar va boshqalar.

“Oqtepa Lavash” obyekt nomi (ot+ot shaklidagi) so‘z birikmasidan tashkil topgan toponim asosli ergonim bo‘lib, lug‘aviy ma’nosi *“Oqtepa”* – joy nomi, *“lavash”* – “bug‘doy achitqisidan tayyorlanadigan yupqa, qalinligi 5 mm oshmaydigan yassi shakldagi yumshoq non”. Asosiy faoliyat turi bevosita nom orqali ifodalangan. Bunday nomlanishiga sabab mahsulotni tanitish va brendni kognitiv xotirada saqlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish.

“Manzur” obyekt nomi arab tilidan o‘zlashgan sodda so‘z bo‘lib, uning lug‘aviy ma’nosi “kishilarga ma’qul bo‘ladigan, yoqadigan, yoqib tushadigan”. Antroponim asosli ergonim. Insonlarda ijobiy kayfiyat uyg‘otishga qaratilgan.

“Samovar” obyekt nomi rus tilidan o‘zlashgan tub so‘z bo‘lib, uning lug‘aviy ma’nosi “choy qaynatishga mo‘ljallangan, suvxonali va o‘txonali ro‘zg‘or asbobi”. Iste’molchida ijobiy-tarixiy tasavvur uyg‘otish va milliy qadriyatlarimizni ifodalash uchun qo‘yilgan.

“GOSTI” obyekt nomi rus tilidan kirib kelgan o‘zlashma so‘z, uning lug‘aviy ma’nosi “mehmonlar”, bu o‘rinda mijozlar uchun mehmondo‘stlik, mehmonlarni kutib olish, qulay muhit kabi ma’nolarni anglatadi.

Zamonaviy taraqqiyot jarayonida ergonomik atamalarining keng qo‘llanishida noo‘zbek tillardan olingan birliklarning ta’sirini o‘rganish nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan global tendensiyalar bilan izohlanadigan masaladir. Dastlab oddiy va milliy shaklda bo‘lgan, ayni vaqtda, marketing va reklama talablari ta’siridagi nomlanishlar progressiyasining ijobiy tomoni aholining tillarga yo‘naltirilgan motivatsiyasini oshiradi. Chirchiq shahridagi tijorat obyektlari nomenklaturasida o‘zbek tilidan tashqari rus va ingliz tillari faol iste’moldadir. Rus tilidagi nomlarning peshlavhalarda aks ettirishi o‘zbek xalqining mustamlakachilik davridagi “ikkitilchilik”ning ta’siri bo‘lsa, ingliz tilidagi nomlar esa kommunikativ va pragmatik funksiyani amalga oshiradi. Globalizatsiya ta’sirida chet tilidan kirib kelgan nomlar xorijiy til elementi orqali e’tiborni jalb qilish maqsadida qo‘yiladi.

Pragmatonimlar (tovar-mahsulot nomlari) ergonim sifatida ham ishlatiladi. Masalan, “PEPSI MARKET” (oziq-ovqat do‘koni), “GUCCI” (kiyim do‘koni). Nom sifatida brend tanlanilgan.

Emporonimlar tarkibida *“boutique”* va *“shop”* leksemasining qimmat kiyim do‘konlarga nisbatan qo‘llanilganini uchratamiz. Bu kabi atamalar internet tarmog‘idagi onlayn tijoratda keng foydalaniladigan birliklardan hisoblanadi (“AK boutique”, “CAROLINA SHOP”, “Chirchiq_shop” v.h). *Giper-, super-, ultra-, mega-* prefiksi bilan boshlanuvchi chet el terminlari oziq-ovqat do‘konlari tarkibidagi aniq ilmiy tushunchani ifodalovchi leksik birlikdir. Mazkur birliklar obyekt va subyekt o‘rtasida kommunikatsiyaning shakllanishini ta’minlaydi.

Savdo markazlarida esa *mall* va *plaza* tijorat obyektlari nomlarini rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday so‘zlar obyektlarda til birliklarining yuzaga kelishi va qo‘llanishiga ta’sir etuvchi nolisoniy omillardir. Tijorat va servis obyektlari nomlarida internatsional terminlarning qo‘llanishi zamonaviy nomenklatura tizimida iste’mol darajasini keskin ortishiga sharoit yaratadi.

Savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlari nomlari leksik-semantik, morfologik, sintaktik usullar bilan shakllanadi. Savdo maskanlari nomlari leksik va semantik xususiyatlari: qo‘shma so‘zlar va yasama shakllar, chet tilidan o‘zlashmalar, antroponim va toponimlardan foydalanish jarayoni tahlil qilindi, ma’no va normativ xususiyatlari o‘rganildi. Masalan, “Osh Markazi” – so‘z birikmasi asosida hosil bo‘lgan, unda faoliyat turi bevosita nom tarkibida berilgan, milliy taomni bildiruvchi leksik birlik. Iste’molchi tasavvurida “osh tayyorlanadigan joy yoki sotiladigan markaz” degan semani beradi.

Morfologik usulda so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida (asos+affiks birikishi) yangi leksik birlik yasaladi. Misol uchun, “Mittivoy” – *“mitti”(kichkina)+ “-voy”(erkalash qo‘shimchasi)* derivatsion usulda yasalgan, kichik yoshdagi bolalar ma’nosini ifodalaydi.

Sintaktik usulda aksariyat savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlari so‘z birikmasi orqali yasaladi. Xususan, “OLTIN DIYOR”(restaran) sifat+ot tarkibidan iborat, “LIDER MARKET” (do‘kon) sifat+ot tarkibidan iborat. Bu kabi nomlar izohida metaforik belgilar qiyoslanishini kuzatish mumkin.

Olib borilgan empirik kuzatuv tahlillar asosida quyidagi xulosaga kelindi: savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlariga to‘g‘ri nom tanlashda normativ mezonlarga muvofiq bo‘ladigan va miliy-madaniy qadriyatlarimizni rivojlantirishga xizmat qiladigan, zamonaviy iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan nominatsiyalardan foydalanish ergonomik masalalardan biridir.

Foydalanilagan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Begimov O.T. ZAMONAVIY O‘ZBEK TILI ERGONIMIK TERMINOLOGIYASINING SHAKLLANISHIDA CHET TILI O‘ZLASHMALARINING O‘RNI. //Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. (E) ISSN: 2181-1784. www.oriens.uz SJIF 2023=6.131/ ASI Factor=1.7. 3(11), November, 2023.
2. Lutfullayeva D., Saparniyazova M., Davlatova R. O‘zbek tilida nom yaratishning lingvistik-me’yoriy asoslari. – Toshkent: Malik Print CO, 2022.
3. Rustamov A.S. O‘zbek tili ergonimlari mikrotizimi : leksik-semantik va yasalish xususiyatlari (Buxoro viloyati ergonimlari misolida). Filol.f.d-ri diss. Buxoro 2025
4. Saparniyozova M, O‘razov J. O‘zbek tilida nom yaratishning milliy-madaniy xususiyatlari. – Toshkent: “ISHONCHLI HAMKOR”, 2021. – 132
5. Xudoyberganova D. Tashkilot, korxona va muassasa nomlarining izohli-tavsiyaviy lug‘ati. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021. – 125 b
6. Chiniqulov N.J. Peshlavhalarning lisoniy xususiyatlari. Monografiya. – Toshkent: “Navoiy universiteti” nashriyot matbaa uyi, 2019. –B. 120
7. АЗИМ ҲОЖИЕВ. ЎЗБЕК ТИЛИ СЎЗ ЯСАЛИШИ ТИЗИМИ. “O‘QITUVCHI” НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ ТОШКЕНТ - 2007-168 б
8. Лутфуллаева Д. Сафарниёзова М. Нейминг: тилда ном яратиш технологияси. “SCOPUS” базасидаги журнал. November-December 2019. ISSN: 0193-4120 Page No. 4183-4189
9. Izoh.uz. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.
10. Xalfa.uz platformasi // Elektron resurs. – Kirish rejimi: https:// xalfa.uz – Murojaat sanasi:17.04.2026

LINGVOPOETIKADA LINGVOSTATISTIK TAHLIL METODINING AHAMIYATI

Qurbonova Muharram Jurabekovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675490

Annotatsiya. *Mazkur maqolada lingvopoetik tadqiqotlarda lingvostilistik tahlil metodlarining, xususan, statistik-stilistik tahlil metodining ahamiyati yoritilgan. Badiiy matnning g‘oyaviy-estetik mazmunini ochishda lingvopoetikaning nazariy asoslari, uning stilistika bilan aloqador jihatlari hamda stilistik tajriba, semantik-stilistik, qiyosiy-stilistik va statistik-stilistik metodlarning o‘rni tahlil qilingan. Statistik tahlil yordamida badiiy matnning obrazlilik darajasini aniqlash va poetik birliklarning funksional xususiyatlarini baholash imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *lingvopoetika, lingvostilistika, badiiy matn, lingvistik tahlil, statistik-stilistik metod, semantik-stilistik metod, qiyosiy-stilistik metod, poetik funksiya, uslub, obrazlilik.*

Аннотация. *В статье рассматривается значение лингвостатистического метода анализа в лингвопоэтических исследованиях художественного текста. Освещаются теоретические основы лингвопоэтики, её связь со стилистикой, а также особенности стилистического эксперимента, семантико-стилистического, сравнительно-стилистического и статистико-стилистического методов анализа. Показаны возможности статистического подхода в выявлении образности текста и определении функциональных особенностей поэтических единиц.*

Ключевые слова: *лингвопоэтика, лингвостилистика, художественный текст, лингвистический анализ, статистико-стилистический метод, семантико-стилистический метод, сравнительно-стилистический метод, поэтическая функция, стиль, образность.*

Abstract. *This article examines the significance of the linguostatistical method in linguopoetic analysis of literary texts. The study highlights the theoretical foundations of linguopoetics, its relationship with stylistics, and the role of stylistic experiment, semantic-stylistic, comparative-stylistic, and statistical-stylistic methods in literary text analysis. The paper demonstrates the effectiveness of statistical analysis in identifying textual imagery and evaluating the functional characteristics of poetic units.*

Keywords: *linguopoetics, linguostylistics, literary text, linguistic analysis, statistical-stylistic method, semantic-stylistic method, comparative-stylistic method, poetic function, style, imagery.*

Badiiy asar tili turli usullarda o‘rganilib, bu borada ko‘plab ilmiy tadqiqotlar yaratilgan bo‘lsa-da, mavzu bugungi kunda ham o‘zining dolzarblik va yangilik bo‘yog‘ini yo‘qotgan emas. Toki badiiy asarlar yaratilaverar ekan, ularning tilini va ijodkor poetik mahoratini tadqiq etish davom etaveradi. Nega deganda, yozuvchining individual uslubi, avvalo, uning tilida aks etadi.

Adabiy matnlarni umumfilologik planda tadqiq etishga bag‘ishlangan yuqoridagi kabi ishlarni o‘rganish shundan dalolat beradiki, adabiy matnni o‘qish-o‘rganishdan asosiy maqsad

uning g‘oyaviy-badiiy mazmunini to‘la o‘zlashtirish, mohiyatini tushuntirish barobarida estetik zavq ham olish ekan, ana shu yo‘nalishda o‘quvchining badiiy tafakkur saviyasini oshirishga va estetik didini tarbiyalashga qaratilgan tahlillar doirasida uning til materiali tadqiqi asosiy o‘rinda turadi.

Shu ma’noda alohida filologik yo‘nalish sifatida tilshunoslik, adabiyotshunoslik, poetika va estetika fanlari kesishuvida yuzaga kelgan badiiy matnning lingvistik tahlili keng qamrovli va murakkab tushuncha bo‘lib, adabiy matnda kommunikativ-estetik vazifani bajaradigan individual til tizimi uning predmeti hisoblanadi. Uni o‘rganishning o‘nlab tahlil metodlari borligining sababi ham shu. Zamonaviy filologiyada lingvopoetik tahlilning ustuvorlik kasb etganligi ham ana shu omillar bilan bog‘liq.

XX asrning boshlarida poeziyani o‘rganishda lingvopoetik yo‘nalishning shakllanishi Yu.N.Тынyanov, V.M. Jirmunskiy, R.O. Yakobson, B.M. Eyxenbaum va boshqa atoqli olimlarning nomi bilan bog‘liq, – deb yozadi M.Stepanov. – Ana shu paytdan boshlab poeziya ilmiy tushunchada, birinchi navbatda, estetik fenomen bo‘lishdan to‘xtadi. Poeziyaning estetik vazifasi ikkinchi planga chekindi. Poeziya va til munosabatlari strukturasi, poeziya va tilning o‘zaro ta’siri masalalari birinchi planga chiqdi.[43]

Darhaqiqat, R.Yakobson lingvopoetika fanining asoschilaridan biri bo‘ldi va uning rivojiga salmoqli hissa qo‘shdi. Olimning bu boradagi nazariy qarashlari uning, asosan, «Работы по поетике» (1987) asariga jamlangan. «Poetika – bu verbal axborotlarning, umuman, poetik funksiyasini va, xususan, poeziyani lingvistik tadqiq etishdir», deb yozgan edi u.[44] Biz ham R.Yakobson qarashlarini o‘rganishda o‘rni bilan I.Mirzaevning tarjimalardan foydalandik.

Dunyo tilshunosligida stilistika va lingvopoetikaning tamal toshlarini qo‘ygan olimlardan biri, shubhasiz, akademik **V.V.Vinogradov**dir.

V.Vinogradov «Stilistika. Poetik nutq nazariyasi. Poetika» asarida, birinchi navbatda, lingvostilistika va lingvopoetikaning predmetini, ularning o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlarini ko‘rsatib berdi: «...tadqiqotning hech bo‘lmaganda, uch xil doirasini chegaralash lozim bo‘ladi. Bu – birinchidan, «sistemalar sistemasi» sifatidagi **til stilistikasi** yoki struktural stilistika, ikkinchidan, **nutq stilistikasi**, ya’ni tildan ijtimoiy foydalanishning turli ko‘rinish va holatlari, uchinchidan, **badiiy adabiyot stilistikasi**. Poetik nutq nazariyasi va tarixi hamda poetika aynan keyingisi qatoriga kiradi».[45]

Lingvopoetik tadqiqotlarni ilmiy va amaliy jihatdan birmuncha ob’ektiv ravishda amalga oshirish uchun tilshunoslikda mavjud bo‘lgan an’anaviy va zamonaviy sistem-struktur tahlil metodlaridan o‘rni bilan foydalanish taqozo etiladi.

Lingvostilistik tahlil metodlari. Tilshunoslik sohalari orasida lingvopoetika va lingvostilistika bir-biriga nihoyatda yaqin bo‘lganligidan lingvopoetik kuzatishlarda lingvostilistik tahlil metodlaridan ham foydalanishga to‘g‘ri keladi. Manbalarda uning stilistik tajriba, semantik-stilistik, qiyosiy-stilistik va statistik-stilistik tahlil metodlari mavjudligi aytiladi.[46]

---

[43] Степанов М.С. Денотация и коннотация в поэтическом дискурсе: Автореф.дис... канд.филол.наук. – М., 2007.

[44] Якобсон Р. Поэтика масалалари. И.Мирзаев таржимаси.- Самарқанд: СамДУ нашри, 2004, -Б.9.

[45] Виноградов В.В. Стилистика, теория поэтической речи. Поэтика. – М.,1969, -С.5.

[46] Лингвистический анализ художественного текста. Составители: к.п.н. доц. Милютина О.В., ст. преподаватель Мингазитдинова Н.Ш. – Ташкент, 2007.

Darhaqiqat, badiiy matn lingvistik tahlil metodikasini ishlab chiqishda asarning g‘oyaviy mazmuniga, adabiy til va undan chekinish holatlariga, tarixiyligiga, ekstralingvistik omillarga tayaniladi.

*Stilistik tajriba metodi*da ma’no ottenkalari va ularning estetik farqlarini aniqlash maqsadida bir so‘z ikkinchisi, bir so‘z tartibi ikkinchisi bilan muntazam almashtirib turiladi. Lingvopoetik tahlilning asosiy metodi *lingvostilistik tajriba metodi*dir. Bu metod badiiy matn faktlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni tizim sifatida tushunishga asoslangan. Buning natijasida har qanday munosabatlarning qorishib ketishi, alohida olingan bir faktning o‘zgarishga yuz tutishi odatda favqulodda tez his qilinadi va bu o‘zgarishga yuz tutgan elementni baholash va vazifasini aniqlashga ko‘maklashadi. Tadqiqotchi tajriba o‘tkazayotib, bir leksemani ikkinchisi bilan almashtirish, so‘z tartibini, ohangi o‘zgartirishi va buning natijasida yuz bergan ma’no o‘zgarishlarini kuzatishi mumkin bo‘ladi.[47]

*Semantik-stilistik metod*da umumiy va xususiy prinsiplar, ya’ni til va undan foydalanishdagi individual jihatlar muvofiqlashtiriladi. Bunda nafaqat mazmunni anglash, balki emotsional kayfiyatni ham aniqlash, nafaqat tashqi, balki voqea-hodisalar va kechinmalarni botiniy tavsiflash, voqelikka, ya’ni badiiy matnning funksional va emotsional jihatlariga muallif bahosini berish imkoni paydo bo‘ladi.

*Qiyosiy-stilistik metod*dan bir tipdagi matnlarning o‘xshash va farqli tomonlarini belgilash, shakl va mazmunning bir-birini taqozo etishini aniqlash uchun foydalaniladi.

Statistik-stilistik tahlil metod yordamida matn obrazliligini oshirishga xizmat qilgan elementlarning hisob-kitobi amalga oshiriladi va o‘zaro taqqoslanadi.[48]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Виноградов В.В. Стилистика, теория поэтической речи. Поэтика. – М.,1969, -С.5.
2. Бобоев Т. Поэтика илмини ўқитиш манбалари // Халқ таълими. – 1996. -№1.-Б.107-114.
3. Боқиева Г.Ҳ. Бадиий матннинг тил асосидаги таҳлили. ДД.- Т., 1993.
4. Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Т.: «Фан», 2006.
5. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008.
6. Липгарт А.А. Методы лингвопоэтического исследования. – М., 1997.
7. Степанов М.С. Денотация и коннотация в поэтическом дискурсе: Автореф.дис... канд.филол.наук. – М., 2007.
8. Якобсон Р. Поэтика масалалари. И.Мирзаев таржимаси.- Самарқанд: СамДУ нашри, 2004, -Б.9.

[47] Часть 1. Глава 1 Дата создания документа: 28.03.2008. Дата индексирования: 25.05.2008. 53 Kb - http://merrysongster.narod.ru/thesis/ theory1.html.

[48] Кўрсатилган манба.

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Jurayev Ilhom
Buxoro innovatsiyalar universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675503

Annotatsiya. *Mazkur maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni, ularning ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati hamda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta’lim resurslari va kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligi ilmiy manbalar asosida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion pedagogika, ta’lim sifati, pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli ta’lim, interfaol metodlar, o‘quv jarayoni, ta’lim samaradorligi.*

XXI asr insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, axborot oqimining keskin ortishi hamda fan va texnologiyalarning tez sur’atlarda rivojlanishi ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Endilikda ta’limning asosiy maqsadi faqatgina ma’lum hajmdagi bilimlarni o‘quvchilarga yetkazish bilan cheklanib qolmay, balki ularda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, ijodiy yondashish, axborot bilan ishlash va zamonaviy jamiyat talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan innovatsion pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy muomalaga kirib kelgan bo‘lib, ta’lim jarayonini oldindan loyihalash, tashkil etish va natijalarni kafolatli tarzda ta’minlashga qaratilgan tizimli faoliyatni anglatadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar esa an’anaviy o‘qitish usullaridan farqli ravishda ta’lim oluvchining faolligini oshirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish va zamonaviy texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanishga asoslanadi. Bunday texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va natijador qilishga xizmat qiladi.

Ta’lim sifatini oshirish bugungi kunda dunyo mamlakatlarining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, sifatli ta’lim inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli rivojlangan davlatlar ta’lim tizimiga innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga alohida e’tibor qaratmoqda. Finlandiya, Singapur, Janubiy Koreya, Yaponiya va Kanada kabi davlatlarning ta’lim tizimlari buning yaqqol misoli bo‘la oladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning asosiy afzalliklaridan biri o‘quvchini ta’lim jarayonining markaziy subyekti sifatida ko‘rishidir. An’anaviy ta’limda o‘qituvchi asosiy axborot manbai hisoblangan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlarda o‘quvchi faol izlanadi, tadqiq qiladi, tahlil qiladi va xulosalar chiqaradi. Natijada bilimlarni o‘zlashtirish darajasi ortadi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi va o‘quv motivatsiyasi kuchayadi.

Pedagogik amaliyotda keng qo‘llanilayotgan interfaol metodlar innovatsion texnologiyalarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Baliq skeleti”, “Venn diagrammasi”, “Keys-stadi”, “Debat”, “Loyiha metodi” kabi usullar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bayon qilish, jamoada ishlash, muammolarni tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi innovatsion pedagogik texnologiyalarning rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Kompyuterlar, interaktiv doskalar, multimedia vositalari, elektron darsliklar, masofaviy ta’lim platformalari va sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar o‘quv materiallarini vizuallashtirish, murakkab mavzularni sodda va tushunarli shaklda yetkazish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarning bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Pandemiya davrida masofaviy ta’lim texnologiyalarining ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo‘ldi. Zoom, Google Meet, Microsoft Teams, Moodle va Google Classroom kabi platformalar ta’lim jarayonining uzluksizligini ta’minlashga xizmat qildi. Ushbu tajriba shuni ko‘rsatdiki, innovatsion texnologiyalar nafaqat an’anaviy ta’limni takomillashtiradi, balki favqulodda vaziyatlarda ham ta’lim tizimining barqarorligini ta’minlay oladi.

Kompetensiyaviy yondashuv innovatsion pedagogik texnologiyalarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi o‘quvchilarda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy faoliyatda qo‘llash mumkin bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirishdan iboratdir. Kompetensiyaviy ta’lim o‘quvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik mustahkamlanadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy ta’lim sharoitida ijodkorlik eng muhim kompetensiyalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Interfaol metodlar va loyiha faoliyati o‘quvchilarning yangi g‘oyalarni ilgari surish, nostandart yechimlar topish va innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ta’lim sifatini baholash tizimida ham innovatsion texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. Elektron test tizimlari, onlayn monitoring vositalari va raqamli baholash platformalari o‘quvchilarning bilim darajasini tezkor va obyektiv aniqlash imkonini bermoqda. Bunday tizimlar o‘qituvchilarga har bir o‘quvchining o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagog nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki axborot texnologiyalaridan foydalanish, innovatsion metodlarni qo‘llash va ta’lim jarayonini samarali boshqarish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi lozim. Shu sababli pedagoglarning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, davlat ta’lim standartlari va milliy o‘quv dasturlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng qo‘llash vazifalari belgilangan. Mazkur islohotlar ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishga xizmat qilmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim tizimi uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Adaptiv o‘quv dasturlari, aqlli ta’lim platformalari va virtual yordamchilar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim berishga imkon yaratmoqda. Kelajakda sun’iy intellekt ta’lim sifatini yanada oshirishning muhim vositalaridan biriga aylanishi kutilmoqda.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’limning samaradorligini oshirish bilan birga, ta’lim jarayonini demokratlashtirishga ham xizmat qiladi. O‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlikka asoslangan munosabatlar shakllanadi, ta’lim jarayonida fikrlar xilma-xilligi qo‘llab-quvvatlanadi va har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun qulay sharoit yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning bilim va kompetensiyalarini rivojlantirish, o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish hamda zamonaviy jamiyat talablariga mos kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va pedagoglarning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlash kelajak taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris, 2021.
2. OECD. *Future of Education and Skills 2030*. Paris, 2019.
3. Hattie J. *Visible Learning*. London: Routledge, 2009.
4. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change*. New York, 2016.
5. Anderson L., Krathwohl D. *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing*. New York, 2001.
6. Jonassen D. *Learning to Solve Problems with Technology*. New York, 2014.
7. Vygotsky L.S. *Mind in Society*. Harvard University Press, 1978.
8. Dewey J. *Democracy and Education*. New York, 1916.
9. To‘xtaxodjayeva M. Pedagogika. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
10. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2018.
11. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.
12. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
13. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2020.
14. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2021.
15. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim texnologiyalari. Toshkent, 2022.

TALABALARDA IJTIMOIY MUNOSABATLAR SHAKLLANISHIDA IJTIMOIY TARMOQLARNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI VA OMILLARI

Rayimqulov Baxtiyor Farhod o‘g‘li
Buxoro Innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675515

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarda ijtimoiy munosabatlarning shakllanish jarayoniga ijtimoiy boshqaruvning ta'siri va ahamiyati tahlil qilingan. Zamonaviy dasturiy ta'minotning yoshlar hayotidagi o rni, xodimlararo muloqot, ijtimoiy identifikatsiya, ijtimoiylashuv hamda ijtimoiy muloqot kompetensiyalariga ta'sir etuvchi kommunal aloqalar. Yutuq, ijtimoiy faoliyatning talabalarning ijtimoiy faolligi, hamkorlikka faoliyati, empatiya, konformizm va referent bilan bog‘liq jarayonlarni boshqarishdagi yordami ochib berilgan. Tadqiqotning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirish va tajriba ta'siri qiyosiy tahlillari, tadqiqotchilarning ijtimoiy munosabatlardagi yordami hamda yordami ilmiy-nazariy nazorati. Olingan oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam berish-pedagogik faoliyatini ta'minlash uchun muhim nazariy va amaliy kasb etadi.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy tarmoqlar, ijtimoiy munosabatlar, talabalar, ijtimoiylashuv, shaxsiy aloqa, shaxsiyaro muloqot, ijtimoiy identifikatsiya, tibbiy yordam, kommunikativ kompetensiya, referent guruh, konformizm, empatiya, virtual muloqot, yoshlar psixologiyasi, ijtimoiy faollik.*

Abstract. *This article highlights the theoretical and methodological foundations of developing and assessing future teachers' diagnostic competencies through using media education tools in teaching the subject "Pedagogical Diagnostics and Correction". The methodology of forming students' skills in determining the level of pupils' mental development, identifying problematic aspects of teaching, and developing correctional programs through using digital diagnostic technologies, remote monitoring systems, and interactive assessment methods within the course is analyzed. The research results are aimed at increasing the efficiency indicators of developing diagnostic competencies based on media pedagogical approaches.*

Keywords: *pedagogical diagnostics, correction, media education, diagnostic competency, digital monitoring, correctional program, distance technologies.*

Kirish. XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, yoshlar va talabalar orasida Telegram, Instagram, Facebook, X (Twitter), YouTube hamda boshqa raqamli platformalarning keng ommalashuvi ularning muloqot qilish, axborot almashish, ijtimoiy faollikni namoyon etish va shaxslararo munosabatlarni shakllantirish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar nafaqat axborot olish vositasi, balki shaxsning ijtimoiylashuvi, o‘zini namoyon qilishi va turli ijtimoiy guruhlar bilan munosabatlarni yo‘lga qo‘yishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Talabalik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan ushbu davrda ijtimoiy munosabatlar tizimi faol shakllanadi, kasbiy va fuqarolik pozitsiyasi

mustahkamlanadi hamda kommunikativ kompetensiyalar rivojlanadi. Shu sababli talabalarning ijtimoiy munosabatlariga ta'sir etuvchi omillarni o‘rganish zamonaviy psixologiya fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar esa ushbu jarayonga bevosita va bilvosita ta'sir ko‘rsatuvchi omillardan biri sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg‘otmoqda.

Mazkur muammoning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli jihatlarda tadqiq etilgan. Xususan, M. Castells, S. Turkle, D. Boyd, A. Bandura, J. Habermas kabi olimlar raqamli kommunikatsiya, ijtimoiylashuv, ijtimoiy identifikatsiya va virtual muloqotning shaxs rivojlanishidagi o‘rnini yoritib berganlar. O‘zbek olimlari tomonidan ham yoshlarning ijtimoiylashuvi, kommunikativ madaniyati va axborot muhitining psixologik jihatlari bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Biroq talabalar ijtimoiy munosabatlarining shakllanishida ijtimoiy tarmoqlarning psixologik ahamiyati va ta'sir etuvchi omillarini kompleks tarzda o‘rganish zarurati saqlanib qolmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish, yangi ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish, fikr almashish va hamkorlik faoliyatini rivojlantirish imkonini berishi bilan birga, ayrim hollarda virtual qaramlik, yuzaki muloqot, konformizmning kuchayishi hamda real ijtimoiy munosabatlarning zaiflashishiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois ijtimoiy tarmoqlarning talabalar ijtimoiy munosabatlariga ko‘rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi talabalarda ijtimoiy munosabatlar shakllanishida ijtimoiy tarmoqlarning psixologik ahamiyati va ushbu jarayonga ta'sir etuvchi asosiy omillarni nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Ijtimoiy munosabatlar insonning jamiyatdagi boshqa shaxslar, ijtimoiy guruhlar va institutlar bilan o‘zaro aloqalari hamda hamkorligi jarayonida shakllanadigan murakkab psixologik-ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Mazkur munosabatlar shaxsning ijtimoiy tajribasi, qadriyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va kommunikativ xususiyatlari asosida rivojlanadi. Psixologik nuqtai nazardan ijtimoiy munosabatlar insonning atrofdagilar bilan muloqotga kirishishi, o‘zaro ta'sirlashuvi, bir-birini idrok etishi va baholashi orqali yuzaga keladigan jarayon sifatida talqin etiladi.

Shaxsning ijtimoiy munosabatlari uning ijtimoiylashuv darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ijtimoiylashuv jarayonida inson jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor namunalarini o‘zlashtiradi hamda ularni kundalik faoliyatida qo‘llay boshlaydi. Natijada shaxs jamiyatning faol a'zosiga aylanib, turli ijtimoiy rollarni bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ayniqsa, talabalik davrida ijtimoiylashuv jarayoni yanada faollashib, yangi ijtimoiy muhitga moslashish, tengdoshlar bilan munosabatlarni yo‘lga qo‘yish va kasbiy hamjamiyatga integratsiyalashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologiya fanida ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi muloqot, ijtimoiy persepsiya va interaksiya jarayonlari orqali izohlanadi. Muloqot shaxslar o‘rtasida axborot almashish vositasi bo‘lsa, ijtimoiy persepsiya suhbatdoshni idrok etish va tushunishni, interaksiya esa o‘zaro ta'sir va hamkorlikni ifodalaydi. Mazkur jarayonlarning uyg‘unligi samarali ijtimoiy munosabatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Talabalarning ijtimoiy munosabatlari rivojlanishida referent guruhlar ham muhim o‘rin tutadi. Referent guruhlar shaxs uchun ma'lum darajada namuna bo‘lib xizmat qiladigan va uning qarashlari, qadriyatlari hamda xulq-atvoriga ta'sir ko‘rsatadigan ijtimoiy birliklardir. Talabalar ko‘pincha tengdoshlari, kursdoshlari, ustozlari hamda internet hamjamiyatlari ta'sirida o‘z ijtimoiy pozitsiyalarini shakllantiradilar.

Zamonaviy sharoitda ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va shakllarida muayyan o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Raqamli texnologiyalar va internet kommunikatsiyasining rivojlanishi natijasida an'anaviy yuzma-yuz muloqot bilan bir qatorda virtual muloqot ham keng tarqaldi. Bu esa ijtimoiy munosabatlarning shakllanish mexanizmlarini yangi ilmiy yondashuvlar asosida o‘rganishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, talabalarning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlarning o‘rni va psixologik ahamiyatini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Talabalarda ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u biologik, psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy omillarning o‘zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida mazkur jarayonga ijtimoiy tarmoqlar ham sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan muloqotlar, axborot almashinuvi va virtual hamkorlik shakllari talabalarning ijtimoiy tajribasini boyitib, ularning shaxslararo munosabatlariga bevosita ta'sir etadi.

Talabalarda ijtimoiy munosabatlar shakllanishiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri kommunikativ kompetensiya hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiya shaxsning samarali muloqot o‘rnatish, suhbatdoshni tushunish, o‘z fikrini aniq ifodalash hamda turli ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan harakat qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy tarmoqlar ushbu kompetensiyaning rivojlanishiga ma'lum darajada xizmat qilsa-da, ba'zi hollarda yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalarining susayishiga ham sabab bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishida shaxsning psixologik xususiyatlari ham muhim o‘rin tutadi. Xususan, empatiya, refleksiya, o‘zini anglash, ijtimoiy faollik va emotsional barqarorlik kabi sifatlar talabalar o‘rtasidagi munosabatlarning mazmuni va samaradorligini belgilaydi. Empatiya darajasi yuqori bo‘lgan talabalar boshqalarning hissiy holatini chuqurroq tushunishga moyil bo‘lib, ijobiy va barqaror munosabatlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Oila va ta'lim muassasasi ham talabalarning ijtimoiy munosabatlari rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy institutlar hisoblanadi. Oilada shakllangan kommunikativ tajriba, o‘zaro hurmat va hamkorlik tamoyillari keyinchalik talabaning ijtimoiy muhitdagi xulq-atvorida namoyon bo‘ladi. Oliy ta'lim muassasasida esa talabalar turli guruhlar va jamoalar bilan hamkorlik qilish orqali yangi ijtimoiy tajriba orttiradilar hamda ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradilar.

Tengdoshlar guruhi va referent guruhlarning ta'siri ham ijtimoiy munosabatlar shakllanishida alohida ahamiyatga ega. Talabalar ko‘pincha o‘z tengdoshlarining fikri, bahosi va xulq-atvor namunalariga tayanadilar. Natijada guruh ichidagi qadriyatlar va me'yorlar talabaning ijtimoiy pozitsiyasi hamda munosabatlar tizimiga ta'sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar esa ushbu ta'sir doirasini yanada kengaytirib, virtual referent guruhlarning shakllanishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish intensivligi, foydalanish maqsadi va mazmuni ham ijtimoiy munosabatlar rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta'limiy, ilmiy va kasbiy maqsadlarda foydalaniladigan ijtimoiy tarmoqlar konstruktiv ijtimoiy aloqalarning rivojlanishiga xizmat qilsa, vaqtni samarasiz sarflash, asossiz taqqoslash va virtual qaramlikka olib keluvchi faoliyatlar esa ijtimoiy munosabatlar sifatining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Demak, talabalarda ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi kommunikativ kompetensiya, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, oila muhiti, ta'lim muassasasi, tengdoshlar guruhi hamda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari kabi omillarning o‘zaro ta'siri asosida

amalga oshadi. Mazkur omillarni hisobga olish talabalarning sog‘lom va samarali ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy talabalar hayotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularning ijtimoiy munosabatlari shakllanishiga sezilarli darajada ta'sir ko‘rsatadi. Raqamli kommunikatsiya vositalari talabalarga axborot almashish, yangi ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish, hamkorlik faoliyatini rivojlantirish va o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri nafaqat ijobiy, balki ayrim salbiy jihatlarni ham o‘z ichiga oladi.

Tahlillar natijasida talabalarda ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi kommunikativ kompetensiya, empatiya, ijtimoiy faollik, referent guruhlar ta'siri, oila muhiti, ta'lim muassasasi hamda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning ta'limiy va rivojlantiruvchi maqsadlarda qo‘llanilishi talabalarning ijtimoiylashuvi va shaxslararo munosabatlarini mustahkamlashga xizmat qilishi qayd etildi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan me'yoridan ortiq va maqsadsiz foydalanish virtual qaramlik, yuzaki muloqot, ijtimoiy taqqoslash hamda real ijtimoiy aloqalarning zaiflashishi kabi salbiy oqibatlarni yuzaga keltirishi mumkinligi aniqlandi. Shu sababli talabalarda ijtimoiy tarmoqlardan ongli va maqsadli foydalanish madaniyatini shakllantirish, ularning media savodxonligini rivojlantirish hamda real ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar talabalarda ijtimoiy munosabatlar shakllanishining muhim omillaridan biri bo‘lib, ulardan samarali foydalanish yoshlarning ijtimoiy faolligi, kommunikativ kompetensiyasi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory of Mass Communication. *Media Psychology*, 3(3), 265–299.
2. Boyd, D. (2014). *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. New Haven: Yale University Press.
3. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
4. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: Polity Press.
5. Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
8. Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook “Friends”: Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168.

9. Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A., & Calvert, S. L. (2009). College Students' Social Networking Experiences on Facebook. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(3), 227–238.
10. Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210–230.
11. Андреева Г. М. (2022). *Социальная психология*. Москва: Аспект Пресс.
12. Мудрик А. В. (2017). *Социализация человека*. Москва: Академия.
13. Karimova, V. M. (2020). *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni.
14. G‘oziyev, E. G‘. (2019). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
15. Davletshin, M. G., Do‘stmuhamedova, Sh. A., Mavlonov, M. M. va boshqalar. (2018). *Yosh davrlari va pedagogik psixologiya*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
16. Haydarova, K. (2025). Rethinking Educational Quality: The Influence of External Standards on The Credit-Modular Framework. *Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics*, *5*(06), 38-42.
17. Haydarova, K. (2023). FUNDAMENTALS OF DEVELOPING STUDENTS'CRITICAL THINKING SKILLS ON MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS IN PRIMARY CLASS. *Science and innovation*, *2*(B6), 224-227.
18. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
19. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
20. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
21. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
22. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
23. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
24. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
25. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
26. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.

27. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
28. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
29. Abduvaliyeva, X. (2023). IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF THE MUSICAL CULTURE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE. *Science and innovation*, *2*(B3), 309-312.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA AXBOROT MODELLARIDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Qodirov Mirjalol Tolmasovich
Turon universiteti iqtisodiyot va xalqaro munosabatlar fakultet dekan o‘rinbosari
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675577

Annotatsiya. *Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida axborot modellaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot doirasida raqamli ta’lim muhitini shakllantiruvchi asosiy omillar, pedagogik texnologiyalar va metodologik yondashuvlar tahlil qilingan. Kompetensiya modeli ishlab chiqilib, uning tuzilishi, mazmuni va pedagogik shart-sharoitlarga ta’siri o‘rganilib chiqilgan. Olingan natijalar ta’lim muassasalarida raqamli pedagogik muhitni joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim, axborot modeli, kompetensiya, pedagogik shart-sharoit, raqamli savodxonlik, adaptiv o‘qitish, sun’iy intellekt.*

Abstract. *This article examines the pedagogical conditions for developing competencies in the use of information models in a digital educational environment. The study analyzes the key factors shaping the digital learning environment, pedagogical technologies, and methodological approaches. A competency model is developed, and its structure, content, and pedagogical conditions are investigated. The findings conclude with practical recommendations for implementing a digital pedagogical environment in educational institutions.*

Keywords: *digital education, information model, competency, pedagogical conditions, digital literacy, adaptive learning, artificial intelligence.*

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Bugungi kunda raqamli ta’limlash muhiti ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun’iy intellekt (SI) asosida qurilgan zamonaviy o‘quv platformalari o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi muloqot shaklini, bilimlarni uzatish mexanizmlari va o‘quv jarayonini tashkil etish tamoyillarini tubdan o‘zgartirmoqda (Selwyn, 2019; Holmes et al., 2022). [10, 4]

Raqamli ta’lim muhitida axborot modellari alohida o‘rin egallaydi. Axborot modeli deganda voqelik ob’yektlari, jarayonlari yoki hodisalarining raqamli, matematik yoki vizual abstrakt ifodalari tushuniladi. Ushbu modellar pedagogik jarayonda bilimlarni strukturalashtirish, murakkab tushunchalarni soddalashtirish va o‘quvchi faoliyatini faollashtirish uchun muhim vosita sifatida xizmat qiladi (Bereiter & Scardamalia, 2014). [1]

Ammo, O‘zbekiston ta’lim tizimida dolzarb muammo sifatida ko‘zga tashlanayotgan jihat shundaki, pedagog kadrlarning aksariyati raqamli muhitda axborot modellaridan samarali foydalanish kompetensiyalariga yetarli darajada ega emas (Mirzayev, 2023). Buning asosiy sabablari sifatida kasbiy tayyorgarlik dasturlarida raqamli savodxonlik kurslarining etarli emasligi, amaliy tajribaning cheklanganligi hamda pedagogik shart-sharoitlarning to‘la-to‘kis yaratilmaganligi ko‘rsatiladi. [7]

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli ta’lim muhitida axborot modellaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, ularning ilmiy asosini ishlab chiqish va ta’lim amaliyotida qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatishdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob berishga qaratilgan: (1) raqamli ta’lim muhitini pedagogik jihatdan qanday shart-sharoitlar belgilab beradi? (2) Axborot modellaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun qanday pedagogik shartlar zarur? (3) Taklif etilgan shart-sharoitlar ta’lim amaliyotida qay darajada samarali?

2. METODOLOGIYA (METHODS)

2.1. Tadqiqot dizayni. Tadqiqot kombinatsiyalashgan (mixed-methods) yondashuvdan foydalangan holda amalga oshirildi. Miqdoriy qism sifatida eksperimental va nazorat guruhlarida kompetensiya rivojlanish dinamikasini o‘lchash uchun so‘rovnoma, test va baholash rubrikalari qo‘llanildi. Sifatiy qism doirasida esa o‘qituvchi va talabalar bilan yarim tuzilmali intervyular o‘tkazildi, kuzatuv protokollari yuritildi.

Tadqiqot bosqichlari quyidagicha belgilandi: (1) adabiyotlar sharhi va nazariy asos shakllantirish; (2) pedagogik shart-sharoitlar modelini loyihalash; (3) metodikani ishlab chiqish va aprobatsiya qilish; (4) natijalarni statistik tahlil qilish; (5) tavsiyalar ishlab chiqish.

2.2. Ishtirokchilar. Tadqiqot 2023–2024 o‘quv yilida Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va ikkita hududiy pedagogika instituti bazasida o‘tkazildi. Umumiy tanlanma hajmi 214 nafar bo‘lib, ulardan 107 nafari eksperimental guruhni (EG), 107 nafari esa nazorat guruhini (NG) tashkil etdi. Ishtirokchilar — pedagog mutaxassisliklar bo‘yicha tahsil olayotgan 3–4-kurs talabalari va malaka oshirish kurslaridagi amaliyotchi o‘qituvchilar.

2.3. Asboblar va o‘lchov mezonlari. Kompetensiyalarni baholash uchun uch o‘lchovli model qo‘llanildi: (a) bilimlar darajasi — raqamli ta’lim muhiti va axborot modellashtirish asoslarini tushunish bo‘yicha 40 ta savoldan iborat test; (b) ko‘nikmalar darajasi — axborot modelini loyihalash va amaliy qo‘llash bo‘yicha vazifa; (c) munosabat darajasi — raqamli texnologiyalarga nisbatan professionallik yo‘nalganligini o‘lchaydigan Likert shkalali so‘rovnoma (24 ta modda, Cronbach alpha = 0.87). Ma’lumotlar tahlili IBM SPSS Statistics 27 dasturida amalga oshirildi ($p < 0.05$).

3. NAZARIY ASOS (THEORETICAL FRAMEWORK)

3.1. Raqamli ta’lim muhiti tushunchasi. Raqamli ta’lim muhiti (RTM) deganda o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash maqsadida shakllantiriladigan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv platformalar, sun’iy intellekt vositalari va raqamli resurslar yig‘indisidan iborat yaxlit tizim tushuniladi (Jonassen, 2006; Luckin et al., 2022). [5, 6] Bunday muhit o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydi, adaptiv o‘qitish imkoniyatlarini kengaytiradi va pedagogik jarayonning sifatini oshiradi.

3.2. Pedagogik shart-sharoitlar nazariyasi. Pedagogik shart-sharoit — bu ta’lim maqsadlariga erishishni ta’minlovchi, tashkil etilgan va boshqariladigan ob’ektiv hamda sub’ektiv holatlar majmuasi (Weinert, 2001). [12] Raqamli muhitda ushbu shart-sharoitlar uchta asosiy darajada namoyon bo‘ladi: (1) texnologik-infratuzilmaviy daraja (qurilmalar, internet, platformalar); (2) didaktik-metodologik daraja (o‘qitish metodlari, o‘quv dasturlari, baholash tizimlari); (3) kasbiy-shaxsiy daraja (o‘qituvchi kompetensiyalari, motivatsiya, refleksivlik).

3.3. Axborot modellari va kompetensiya. Axborot modellari ta’limda ikki tomonlama vazifa bajaradi: (1) bilim tashuvchi vosita sifatida — murakkab jarayonlarni soddalashtiradi va ko‘rinma ko‘rinishda ifodalaydi; (2) kognitiv vosita sifatida — o‘quvchining bilish faoliyatini faollashtiradi va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi (Jonassen, 2006). [5] Zamonaviy veb

texnologiyalari (HTML5, JavaScript, React) va SI vositalari (ChatGPT, Gemini, scikit-learn) axborot modellarini yaratish imkoniyatlarini sifat jihatdan kengaytiradi: dinamik simulyatsiyalar, interaktiv infografikalar, real vaqt rejimida yangilanadigan ma’lumotlar va adaptiv test tizimlar buning yaqqol misolidir (Luckin et al., 2022). [6]

Tadqiqotda kompetensiya tushunchasi keng ma’noda — bilim, ko‘nikma, munosabat va tajribaning integratsiyalashgan majmuasi sifatida izohlandi (Weinert, 2001). [12] Axborot modellari bilan ishlash kompetensiyalari quyidagi tuzilmaviy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

(1) Texnologik savodxonlik: raqamli muhit tizimchilari, SI algoritmlari va veb platformalar haqidagi asosiy bilimlar. (2) Axborot modellashtirish ko‘nikmalari: ma’lumotlarni tuzilmalash, vizuallashtirish va interpretatsiya qilish qobiliyati. (3) Pedagogik integratsiya kompetensiyasi: axborot modellarini o‘quv jarayoniga metodologik jihatdan to‘g‘ri tatbiq eta bilish. (4) Tanqidiy va etik fikrlash: SI natijalarini tanqidiy baholash, algoritmik xolislik va ma’lumotlar maxfiyligi masalalarini anglash. (5) Hamkorlikda ishlash: raqamli muhitlarda jamoaviy ishlash va natijalarni taqdim etish. Ushbu model UNESCO ning «AI kompetensiyalari doirasi» (2023) va European DigComp 2.2 modeliga asoslangan holda ishlab chiqildi. [11]

4. RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli ta’lim muhitida axborot modellaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari quyidagi to‘rt asosiy guruhda jamlandi:

4.1. Birinchi shart-sharoit: Texnologik-didaktik muhitning moslashuvchanligi. Raqamli ta’lim muhiti o‘quvchining individual xususiyatlari, bilish darajasi va o‘quv uslubiga moslashishi (adaptivlik) zarur. Bu shartni bajarish uchun quyidagi pedagogik mexanizmlar tavsiya etiladi: adaptiv o‘quv platformalaridan foydalanish (masalan, Moodle, Canvas, Google Classroom), o‘qitish jarayonida differensial yondashuvni ta’minlash, har bir o‘quvchi uchun shaxsiy o‘quv yo‘li (learning pathway) yaratish imkoniyatini beruvchi raqamli vositalarni joriy etish. Bundan tashqari, o‘quv resurslarini turli formatlarda (video, matn, interaktiv simulyatsiya) taqdim etish muhimdir.

4.2. Ikkinchi shart-sharoit: O‘qituvchining kasbiy-raqamli kompetensiyasi. O‘qituvchi raqamli muhitda axborot modellarini yaratish, qo‘llash va baholash bo‘yicha yetarli kompetensiyaga ega bo‘lishi shart. Buning uchun quyidagi ta’limiy tadbirlar zarurligi aniqlandi: (a) SI va veb texnologiyalari asosida axborot modellashtirish bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslari (kamida 72 soatlik); (b) hamkorlikdagi kasbiy rivojlanish jamoalari (professional learning communities) orqali tajriba almashish; (c) nazorat va mentoring tizimini yo‘lga qo‘yish; (d) o‘qituvchining raqamli portfelini shakllantirish va taqdim etish amaliyotini joriy etish (Rychen & Salganik, 2003). [9]

4.3. Uchinchi shart-sharoit: O‘quv jarayonining loyihaviy-amaliy yo‘nalganligi. Kompetensiyalarni rivojlantirish uchun eng samarali pedagogik yondashuv sifatida loyihalash faoliyatiga asoslangan ta’lim (project-based learning, PBL) tanlandi. Bu yondashuv quyidagi prinsiplarga asoslanadi: (1) real pedagogik muammolardan kelib chiqqan o‘quv loyihalarini ishlab chiqish; (2) guruhli va individual loyiha faoliyatini uyg‘unlashtirish; (3) raqamli vositalar yordamida axborot modellari yaratish va taqdim etish; (4) o‘rganish natijalarini autentik baholash mezonlari asosida tekshirish. Blumenfeld et al. (1991) va Grant (2002) tadqiqotlari PBL yondashuvining axborot texnologiyalari sohasida alohida samarali ekanligini tasdiqlab beradi. [2, 3]

4.4. To‘rtinchi shart-sharoit: Refleksiv-tanqidiy ta’lim muhitini yaratish. Raqamli muhitda axborot modellari bilan ishlash faqat texnik ko‘nikmalarni emas, balki tanqidiy fikrlash, etik mulohaza yuritish va o‘z faoliyatini baholash (metakognitsiya) ko‘nikmalarini ham talab etadi. Ushbu shart-sharoitni ta’minlash uchun: refleksiv kundalik (reflective journal) yozish amaliyoti, tengdoshlar tomonidan o‘zaro baholash (peer assessment), o‘z-o‘zini baholash rubrikalaridan foydalanish va guruhiy muhokamalar tashkil etish tavsiya etiladi. SI natijalari va axborot modellarini tanqidiy ko‘zdan kechirish, algoritmik xolislik va ma’lumotlar maxfiyligi masalalarini o‘quv jarayoniga kiritish alohida muhim sanaladi (Mittelstadt et al., 2016). [8]

5. NATIJALAR (RESULTS)

5.1. Metodika tuzilmasi. Ishlab chiqilgan metodika to‘rt bosqichdan iborat bo‘lib, spiral o‘quv tamoyiliga asoslanadi:

I bosqich — Tanishuv va motivatsiya (4 soat): raqamli muhit va axborot modellarining hozirgi holati bilan tanishish, muvaffaqiyatli pedagogik amaliyotlar tahlili. Problem-based learning (PBL) usuli qo‘llaniladi.

II bosqich — Konseptual o‘rganish (12 soat): axborot modellari nazariyasi, SI asoslari, veb texnologiyalar arxitekturasi. Videoqo‘llanmalar, interaktiv simulyatorlar va mikro-o‘qitish modullari asosiy vositalar.

III bosqich — Amaliy tatbiq va loyihalash (20 soat): shaxsiy o‘quv loyihasini ishlab chiqish — mavzuga oid axborot modelini veb-platforma yoki SI vositasidan foydalanib yaratish.

IV bosqich — Tahlil, baholash va refleksiya (8 soat): yaratilgan modellarni taqdim etish, tengdoshlar tomonidan baholash (peer-assessment), refleksiv kundalik yozish.

5.2. Eksperiment natijalari. Eksperimental natijalar quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

Ko‘rsatkich	EG o‘rtacha (oldin)	EG o‘rtacha (keyin)	NG o‘rtacha (keyin)	t-test, p-qiymat
Texnologik bilimlar	54.3	81.7	58.9	t=9.42, p<0.001
Axborot modellashtirish	47.1	78.4	53.6	t=11.17, p<0.001
Pedagogik integratsiya	51.8	79.2	57.4	t=8.93, p<0.001
Tanqidiy fikrlash	49.6	74.8	56.1	t=7.85, p<0.001
Umumiy kompetensiya indeksi	**50.7**	**78.5**	**56.5**	**t=10.64, p<0.001**

1-jadval. Eksperimental va nazorat guruhlarida kompetensiya o‘sishining qiyosiy tahlili (EG — eksperimental guruh, NG — nazorat guruhi). Barcha ko‘rsatkichlar 100 ballik shkalada ifodalangan.

Jadval ma’lumotlari ko‘rsatishicha, eksperimental guruhda barcha kompetensiya komponentlari bo‘yicha statistik jihatdan ahamiyatli o‘sish kuzatilgan ($p < 0.001$). Umumiy kompetensiya indeksida EG 50.7 dan 78.5 ballga ko‘tarilgan bo‘lsa, NGda bu ko‘rsatkich atigi

56.5 ga yetdi. Farq 22 ball atrofida bo‘lib, pedagogik shart-sharoitlarni maqsadli tashkil etishning yuqori samaradorligidan dalolat beradi.

Sifatiy tahlil natijalari ham miqdoriy ma’lumotlarni tasdiqlaydi. Intervyu qatnashchilarining 89.3 foizi metodikadan mamnuniyat bildirdi, 78.6 foizi esa kelajakda raqamli vositalar va axborot modellarini o‘z darslarida qo‘llash niyatida ekanligini ifodaladi. Ishtirokchilar ayniqsa loyiha bosqichi (III bosqich) va refleksiv faoliyatni (IV bosqich) o‘rganish uchun eng foydali deb baholadi.

6. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari mavjud adabiyotlar bilan bir qator umumiy nuqtalarni namoyon etadi. Birinchidan, kompetensiyabazali yondashuvning samaradorligi tasdiqlandi — bu Weinert (2001) va Rychen & Salganik (2003) asarlarida ilgari surilgan nazariy pozitsiyani qo‘llab-quvvatlaydi. [12, 9] Ikkinchidan, loyihalash faoliyatiga asoslangan ta’lim (PBL) raqamli muhitda axborot modellari bilan ishlashni o‘rganishda alohida samarali ekanligini ko‘rsatdi, bu esa Blumenfeld et al. (1991) va Grant (2002) tadqiqotlari bilan hamohang. [2, 3]

Muhim topilmalardan biri — refleksiv-tanqidiy muhitni yaratishning zaruriyatidir. Ko‘plab mavjud dasturlarda bu aspekt e’tibordan chetda qolmoqda. Raqamli axborot modellarining noto‘g‘ri talqin qilinishi, algoritmik tarafkashlik va ma’lumotlar maxfiyligi masalalari o‘qituvchilar uchun amaliy xavf-xatarlar hisoblanadi (Mittelstadt et al., 2016). [8] Shu bois metodikaning IV bosqichida ushbu mavzularga alohida o‘rin ajratildi.

Tadqiqotning cheklanganliklari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: (1) tanlanma uchta muassasa bilan chegaralanganligi tufayli natijalarni umumlashtirish imkoniyati qisman cheklangan; (2) kuzatuv muddati bir semestrga mos kelganligi uchun uzoq muddatli samaradorlikni baholash imkoni bo‘lmadi; (3) texnologik infratuzilmaning turli darajalardagi muassasalarda farq qilishi metodikani joriy etishda tashqi omil sifatida ta’sir qilishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun: (a) pedagogik shart-sharoitlarni O‘zbekistonning turli mintaqalari va turli darajadagi ta’lim muassasalarida sinab ko‘rish; (b) uzluksiz rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq etish; (c) SI-asosli adaptiv o‘qitish platformalarini ishlab chiqish va ularning kompetensiyalarga ta’sirini o‘rganish tavsiya etiladi.

7. XULOSA (CONCLUSION)

Ushbu tadqiqot raqamli ta’lim muhitida axborot modellaridan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishning to‘rt asosiy pedagogik shart-sharoitini aniqladi va ularning empirik asosini isbotladi: (1) texnologik-didaktik muhitning moslashuvchanligi; (2) o‘qituvchining kasbiy-raqamli kompetensiyasi; (3) o‘quv jarayonining loyihaviy-amaliy yo‘nalganligi; (4) refleksiv-tanqidiy ta’lim muhitini yaratish.

Eksperimental guruhda umumiy kompetensiya indeksining 50.7 dan 78.5 ballga ko‘ta rilishi (nazorat guruhida esa 56.5 ga to‘xtaganligi) taklif etilgan pedagogik shart-sharoitlarning statistik jihatdan ahamiyatli samaradorligini tasdiqlamoqda ($t=10.64$, $p<0.001$).

Ishlab chiqilgan kompetensiya modeli beshta komponentni — texnologik savodxonlik, axborot modellashtirish, pedagogik integratsiya, tanqidiy fikrlash va hamkorlik — birlashtirib, zamonaviy pedagog mutaxassisliklar uchun malaka talablarini ifodalovchi amaliy vosita bo‘lib xizmat qila oladi.

Amaliy tavsiyalar: ta’lim muassasalari malaka oshirish dasturlariga ushbu pedagogik shart-sharoitlarni kiritishi, universitetlarda pedagogik ta’lim dasturlari tarkibiga «Raqamli pedagogika» va «AI va ta’lim» kabi yangi modullar qo‘shishi, hamda muassasa darajasida raqamli infratuzilma va metodologik yordam tizimlarini yaratishi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Bereiter, C., & Scardamalia, M. (2014). Knowledge building and knowledge creation: One concept, two hills to climb. In S. C. Tan, H. J. So, & J. Yeo (Eds.), Knowledge creation in education (pp. 35–52). Springer.
2. Blumenfeld, P. C., Soloway, E., Marx, R. W., Krajcik, J. S., Guzdial, M., & Palincsar, A. (1991). Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. Educational Psychologist, 26(3–4), 369–398.
3. Grant, M. M. (2002). Getting a grip on project-based learning: Theory, cases and recommendations. Meridian: A Middle School Computer Technologies Journal, 5(1), 1–17.
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2022). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
5. Jonassen, D. H. (2006). Modeling with technology: Mindtools for conceptual change (3rd ed.). Pearson Merrill Prentice Hall.
6. Богословский В.И., Васильев А.А., Извозчиков В.А., Плещенков И.Н., Потачев С.А., Силанов В.А., Шилова О.Н. Информационные системы.: Словарь/ Под ред. В.И.Богословского. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 1998. - 112 с.
7. Гончаров А. Самоучитель HTML - СПб: Питер. 2000 - 240с.: ил.
8. Леонтьев Б.К. Web-дизайн: Руководство пользователя.- М.: Познавательная книга плюс, 2001.- 320 с.
9. В.Л.Эпштейн Гипертекст и гипертекстовые системы. - М., 1998 (Предпринт / Ин-т проблем управления РАН), 40с.
10. Педагогические информационные технологии и картина мира в непрерывном образовании (Информологический аспект): Учебное пособие /Под общ. ред. В.А. Извозчикова. - СПб: Образование, 1997, 211 с.
11. Тихомиров В.П., Морозов В.П., Хрусталев Е.Ю. Основы гипертекстовой информационной технологии / Моск. Эконом. - стат. ин-т. - М., 1993. - 122с.
12. Ergashev N, G‘., Eshmurodov A.Gʸ. Mustaqil ta’limni tashkil etishda web 2.0 texnologiyasi xizmatlaridan foydalanish. // Ilm-fan va texnologiyalari– Buxoro, 2023. – №1. – B.326-332.
13. Eshmurodov A.Gʸ. Axborot texnologiyalari fanidan talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etishning nazariy aspektlari. // O‘zbekistonning innovatsion taraqqiyotida yoshlarning o‘rni / respublika ilmiy amaliy anjumani, Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti 15–16 may. – Qarshi, 2023. – B. 246-248.

FORMATIV BAHOLASHNING TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI (IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLAR MISOLIDA)

Sarvara Islamova
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetining
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi 1-bosqich tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675583

Annotatsiya. *Mazkur maqolada formativ bahoning zamonaviy ta’limda tutgan o‘rni o‘rganilgan. Uning o‘quvchi fanni o‘zlashtirishidagi ahamiyati, dars samaradorligini oshirishdagi o‘ziga xosligi yoritib berilgan. Formativ baholashda nimalarga e’tibor qaratish lozimligi keltirilgan. Shuningdek, summativ va formativ baholashning farqlari ko‘rsatilgan. Formativ baholash uchun topshiriqlar tuzishda o‘qituvchi nimalarga ahamiyat berishi kerakligi haqida fikr yuritilgan va shu yuzasidan bir qancha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *formativ baho, summativ baholash, test, baholash mezonlari, rivojlantiruvchi, motivatsiya.*

Abstract. *This article analyzes the role of formative assessment in modern education. It highlights the importance of formative assessment in student subject mastery and its unique contribution to enhancing lesson effectiveness. The study outlines the key aspects to consider during the formative assessment process. Furthermore, the distinctions between summative and formative assessments are presented. The article discusses the essential factors teachers should consider when developing formative assessment tasks and provides a number of practical recommendations.*

Keywords: *formative assessment, summative assessment, test, assessment criteria, developmental, motivation.*

Аннотация. *В данной статье исследуется роль формативного оценивания в современном образовании. Подчеркивается значимость формативного оценивания для освоения учащимися учебного предмета и его уникальный вклад в повышение эффективности урока. Обозначены ключевые аспекты, на которые следует обращать внимание в процессе формативного оценивания. Кроме того, представлены различия между суммативным и формативным оцениванием. В статье обсуждаются существенные факторы, которые учителю необходимо учитывать при разработке заданий для формативного оценивания, а также дается ряд практических рекомендаций по этому вопросу.*

Ключевые слова: *формативное оценивание, суммативное оценивание, тест, критерии оценивания, развивающий, мотивация.*

Baholash jarayonining maqsadidan kelib chiqqan holda ikki xil baholashni ajratib ko‘rsatish mumkin: formativ (shakllantiruvchi) baholash va summativ (xulosalovchi) baholash [1:276]. Formativ baholash ta’lim tizimida juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Chunki u orqali o‘quvchining mavzuni qay darajada o‘zlashtirgani, qayerda bo‘shliqlar mavjudligini aynan formativ baholash orqali bilish mumkin. Shakllantiruvchi baholash (o‘rganish uchun baholash) – ta’lim jarayoni davomida ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish sifatini baholash borish [2:21].

Summativ baho (BSB, ChSB) nazorat ishi tarzida o‘quvchidan olinadi. Bu nazorat ishlari uning bob, bo‘lim, chorak yakunida egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini sinovdan o‘tkazish uchun qo‘llanadi. Adabiyot darslarida ko‘proq taassurot, insho yozish, tahlil qilish, loyiha, sahna asari tayyorlash, video yaratish, taqdimot qilish tarzida bo‘lsa, ChSB yopiq test shaklida bo‘ladi.

Formativ baho qo‘yishning o‘quvchi uchun ko‘plab ijobiy tomonlari mavjud. Birinchidan, formativ baho o‘qitish, o‘rgatish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi. Bunda o‘qituvchi o‘tilgan mavzu yuzasidan o‘quvchini tekshiradi, unga turli xil topshiriqlar, savollar beradi. Ikkinchidan, formativ baholashda o‘qituvchi “feedback” bera oladi. Bu orqali bola qayerda xato qilganini, nima yutuqqa erishganini bila oladi. Lekin summativ baholashda formativ baholashda bo‘lgani kabi doimiy tarzda “feedback” berib borilmaydi.

Uchinchidan, formativ baho motivatsiya beradi. O‘quvchi ballini oshirishga, o‘z ustida ishlashga harakat qiladi.

Hozirda summativ baho uchun 90 ball, formativ uchun esa 10 ball ajratilgan. Darsda ishtirokini baholash uchun maksimal 6 ball beriladi:

O‘quvchi darsning hamma qismlarida juda ham faol, savollarga to‘g‘ri, aniq javob bera olsa, guruh va juft bo‘lib ishlashda ham faolligi yuqori bo‘lsa – 6 ball;

Bola darsning ayrim qismlarida faol, savollarga to‘g‘ri javob bersa, lekin ba’zi xatolarga yo‘l qo‘ysa – 5 ball;

O‘quvchi darsda faol, biroq savollarga ikkilanib javob bersa, guruh, juft bo‘lib ishlaganda faollik darajasi past bo‘lsa – 4 ball;

O‘quvchi dars davomida faol ishtirok etsa, lekin noto‘g‘ri fikrlar bildirsa – 3 ball;

Bola darsda savollarga noto‘g‘ri javob bersa, o‘quvchilar orqasida faolligi sezilmasa – 2 ball;

O‘quvchining darsdagi ishtiroki sezilarli bo‘lmasa, unga 1 ball beriladi.

O‘quvchi uyga vazifani bajargani uchun ham ball beriladi. Masalan, agar o‘quvchi uyga berilgan vazifani to‘liq va xatosiz bajargan bo‘lsa, unga 4 ball qo‘yiladi. Uy ishini bajargan, lekin ayrim xatolarga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, 3 ball beriladi. Uyga vazifani bola qisman bajargan va xatolar qilgan bo‘lsa, 2 ball qo‘yiladi. O‘quvchi berilgan vazifani deyarli bajarmagan bo‘lsa, u 1 ball oladi. Agarda uy ishini umuman qilmagan bo‘lsa, unga 0 ball qo‘yiladi.

Summativ baho o‘quvchining chorak bahosini hal qilishda juda muhim ahamiyatga ega. Ya’ni BSB uchun 50 ball, ChSB uchun esa 40 ball beriladi. Ayrim o‘quvchilarda noto‘g‘ri xayol ham paydo bo‘lgan bo‘lishi mumkin. “Agar BSB va ChSB nazorat ishlaridan yuqori ball olsam, formativga tayyorlanmasam ham bo‘ladi, formativ ballim past chiqsa ham hech nima qilmaydi”, – deyishi mumkin. Ammo qachonki bola formativlarga yaxshi tayyorlansa, bo‘shliqlarini to‘ldirsa, bilimlarini mustahkamlasa, summativ nazorat ishida qiynalmasdan topshiriqlarni bajaradi. Formativ ballga nisbatan o‘quvchida mas’uliyatni uyg‘otish uchun formativ ballni 10 ball emas, balki yuqoriroq ball qilish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Formativ baholashda quyidagi baholash metodlaridan foydalanish mumkin:

- viktorinalar;
- didaktik o‘yinlar;
- kichik loyihalar;
- og‘zaki taqdimotlar;
- guruhlarda ishlash;
- guruhlar faoliyatini kuzatish [3:76].

Ixtisoslashtirilgan maktab o‘quvchilariga formativ baho qo‘yish uchun savol va topshiriqlar tuzishda fanlararo integratsiyadan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan, adabiyot va tarix, adabiyot va biologiya, adabiyot va fizika tarzida va boshqalar.

Formativ baholash uchun savollar tuzishda Blum taksonomiyasidan foydalanilsa, yaxshi natija beradi. Blum taksonomiyasi o‘qituvchi tomonidan tarbiyalanuvchilar oldiga qo‘yilgan qator topshiriqlarni o‘quv maqsadlariga muvofiq tarzda: kognitiv, affektiv, psixomotor yo‘nalishlarida tasniflanishini nazarda tutadi [4:354]. Bunda dastlab bilish, eslashni tekshiradigan oddiy savollardan foydalanish lozim. Keyin esa savol va topshiriqlar murakkablashib borishi kerak.

Formativ baholash orqali “yo‘l xaritasi” tuziladi. Ya’ni o‘quvchiga nimani qanday o‘qitish, qay tarzda o‘rgatish, bo‘shliqlar ustida ishlash uchun formativ ball katta ahamiyatga ega.

Formativ topshiriqlarni bajarishda o‘quvchi ancha faol bo‘ladi. Bunda u yozadi, tahlil qiladi, gapiradi, o‘qiydi. Summativ baholashda esa ko‘pincha yozma topshiriqni bajaradi.

O‘quvchi summativ baho olganda uni tuzatish imkoniyatiga ega bo‘lmasligi mumkin. Formativ ballni esa u harakat qilib, kundan kunga oshirishi, buning uchun esa o‘z ustida ishlashi mumkin.

Formativ baholash orqali o‘qituvchi ham o‘z ustida ishlashni o‘rganadi. O‘quvchilar yo‘l qo‘ygan xato va kamchiliklardan xulosa chiqarib, shunga qarab metodikasini o‘stirib boraveradi.

Formativ ball xatolarni kech bo‘lmasdan tuzatish uchun ham dolzarb hisoblanadi. Chunki o‘quvchi summativ nazoratgacha o‘z kamchiliklarini tuzatib borishi, bilmaganlarini o‘rganishi mumkin.

Oshpaz ovqat tayyorlash jarayonida taomning tuzini tatib ko‘radi, agar kam solgan bo‘lsa, yana qo‘shadi. Ziravorlardan foydalanadi. Keyin oxirida chiroyli qilib suzib xo‘randaga beradi. Bu jarayon formativ baholashga o‘xshaydi. Yangiliklar kiritiladi, yangi mahsulotlar qo‘shiladi. Ya’ni summativ baholashgacha bo‘lgan vaqt ichida o‘qituvchi bolaning bilim, ko‘nikma va malakasini bilish, tekshirish uchun ko‘plab metod, pedagogik texnologiyalardan foydalanib ko‘radi. Tayyor mahsulotni esa summativ bahoga qiyoslash mumkin, Bunda uzoq vaqt mobaynida o‘rganilgan bilimlar nazorat ishi vaqtida ko‘rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayeva Z., Jalilov K. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi. – T.: Academ Space, 2024. – 295 b.
2. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2020. – 252 b.
3. Abdiraimov Sh. Baholash nazariyasi asoslari. – T.: Zebo Prints. 220-b.
4. Husanboyeva Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: Metodist nashriyoti, 2023. – 390 b.
5. Yangi formativ va summativ baholash tizimi bir-biridan qanday farqlanadi? - Ta’lim xabarlari
6. Summativ va formativ baholash tizimi haqida nimalar bilasiz? - Ta’lim / Образование

ADABIYOT DARSLARIDA FORMATIV BAHOLASHGA OID ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING O‘ZIGA XOSLIGI

Sarvara Islamova
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetining
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi 1-bosqich tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675605

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’lim tizimiga joriy etilgan yangicha baholashning o‘ziga xosligi, ayniqsa, formativ baholashga oid tushunchalar berilgan. Formativ baholashda e’tibor qilinishi lozim bo‘lgan jihatlar ko‘rib chiqilgan. Formativ topshiriq uchun namuna berilib, bu ish yuzasidan olingan tajriba-sinov natijalari haqida ma’lumot keltirilgan. Shuningdek, maqolada o‘quvchilar yozgan javoblar tahlili ham berilgan.*
Kalit so‘zlar: *formativ baholash, metod, Robindranath Thakur, hikoya, tajriba, psixologiya.*
Abstract. *This article investigates the distinctive features of a novel assessment approach introduced into the education system, with particular emphasis on concepts related to formative assessment. The study addresses the aspects that should be attended to when implementing formative assessment. A sample formative task is presented, together with the results of its trial implementation. The article also provides an analysis of the students’ written responses.*
Keywords: *formative assessment, method, Rabindranath Tagore, story, experiment, psychology.*

Hozirda ta’lim tizimiga e’tibor kuchayayotgani, chet elning ilg‘or tajribalarini yurtimizga keng tatbiq qilinayotgani, ilmga investitsiya kiritishning rag‘batlantirilayotgani yosh avlodning o‘qib-o‘rganishi uchun motivatsiya bermoqda. Ayniqsa, prezident, ijod, ixtisoslashtirilgan, sport maktablari tashkil etilishi tufayli ko‘plab iqtidorli o‘quvchilar o‘zlarining bilim-salohiyatini namoyon etishmoqda. Bu kabi potensiali yuqori, fikrlashi keng, bilimli o‘quvchilarga ta’lim berish, ularni baholash o‘qituvchidan katta mas’uliyatni talab etadi.

Kundalik baho, ya’ni formativ baho o‘quvchining fanni o‘zlashtirishi, uning bilimini sinash uchun muhim. Hozirgi davrda formativ baho qo‘yish uchun mezonga asoslangan testlardan foydalanilmoqda. Mezonga mo‘ljallangan test – test topshiruvchining natijalari oldindan belgilangan mezonlar bilan solishtiriladi [1:28]. Uning ijobiy tomoni shundan iboratki, bunda o‘quvchilarning yozgan ishlari bir-biriniki bilan solishtirish orqali baholanmaydi, balki avvaldan belgilab qo‘yilgan mezon asosida tekshiriladi.

Shu yilning 11–16-may kunlari Toshkent shahrida joylashgan Abu Ali ibn Sino nomidagi tayanch ixtisoslashtirilgan maktabning 8-sinf o‘quvchilari o‘rtasida adabiyot fanidan tajriba o‘tkazildi. Quyida sinov topshiriqlari keltirilgan:

F.I.Sh.

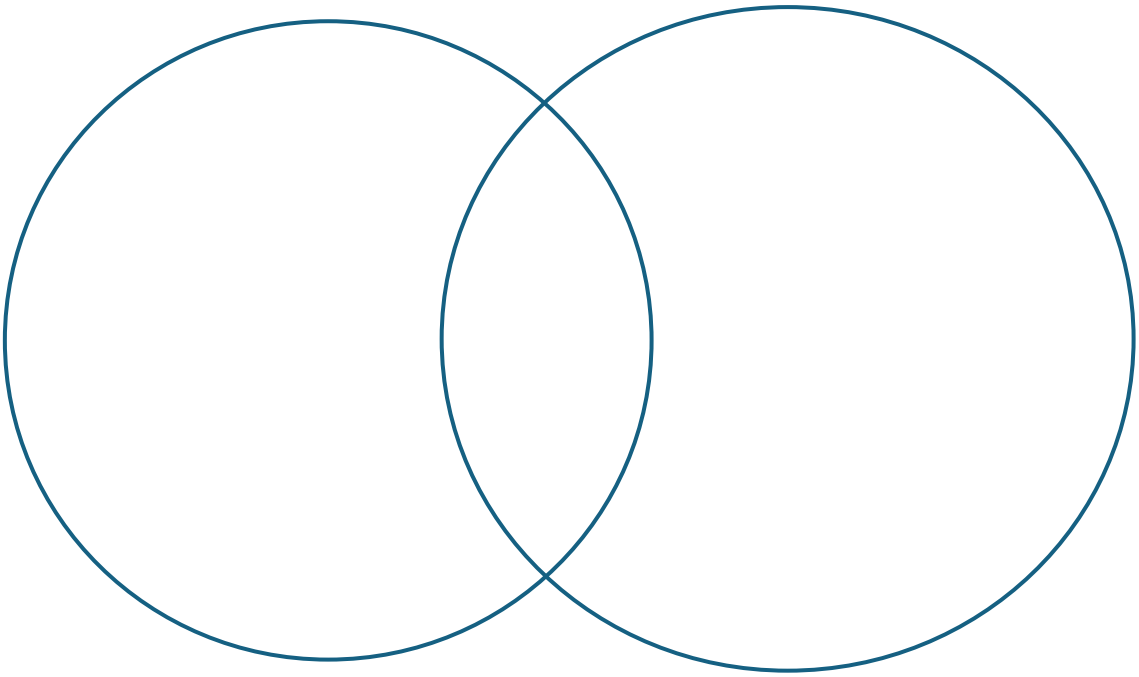
Topshiriqlar

1. “Shubxa” hikoyasi voqealarini ketma-ketlikda yozing.

1.
2.

3.
4.
5.
6.

2. Shubxani o‘zbek adabiyotida uchraydigan ayol obrazi bilan solishtirib tahlil qiling.

3. “Shubxa” hikoyasini ijodiy davom ettiring. (Kamida 5 ta gapdan iborat bo‘lishi lozim!)

Bu topshiriqlarni bajarish uchun o‘quvchilarga yigirma daqiqa vaqt berildi.

1-topshiriq Blum taksonomiyasining bilish (eslash) ko‘nikmasini tekshirishga oid. Bu bosqichda o‘quvchidan ma’lumotni eslab qolish va uni qaytarish talab etiladi [2:206]. Ushbu topshiriq uchun 1,2 ball beriladi. Ya’ni agar o‘quvchi voqealar ketma-ketligini to‘g‘ri, xatosiz yozsa, unga 1,2 ball beriladi. Har bir xato javob uchun esa 0,2 ball olib tashlanadi.

2-topshiriq qiyoslab tahlil qilish bilan bog‘liq. Qiyoslab o‘rganish orqali asarning qiymati belgilanadi. Bu topshiriqda o‘zbek va jahon adabiyoti namunalaridagi ayol obrazining o‘xshash va farqli tomonlari o‘rganiladi. Ushbu topshiriq uchun 3,8 ball beriladi. Agar o‘quvchi mos adabiy qahramon topa olsa, ikki obrazning o‘xshash va farqli tomonlarini bilsa, unga 3 – 3,8 ball beriladi. Agarda bola obrazni to‘g‘ri topsa, ammo qiyoslashga qiynalsa, 2 – 2,8 ball qo‘yiladi. O‘quvchi tahlil qilish uchun mos obraz topsa, qiyoslashda xatolarga yo‘l qo‘ysa, 1– 1,8 ball oladi. Bola qiyoslash uchun o‘xshash qahramonni topa olmasa, tahlil qilolmasa, unga 0 ball qo‘yiladi.

1-topshiriqni bajarish o‘quvchilarda qiyinchilik tug‘dirmadi. Asar voqealarining ketma-ketligini topishdan tashqari kerakli ma’lumotni ahamiyati unchalik katta bo‘lmaganidan ajrata olish ham kerak edi.

Epik asarlarni qiyosiy o‘rganishda, ko‘pincha, turli adabiyotlar o‘rtasidagi aloqalar va ularning bir-biriga o‘zaro ta’siri tushuniladi. Bu turli xil mamlakatlar va turfa davrlar yozuvchilari o‘rtasidagi o‘xshash motivlar, syujet mutanosibligi, badiiy obrazlar o‘xshashligi hamda adabiyotlar o‘rtasidagi aloqalarni qamrab oladi [3:131].

Ikkinchi topshiriqni bajarish jarayonida aksariyat o‘quvchilar Shubxani Kumush bilan qiyoslashgan. “O‘tgan kunlar” asarida Kumushning turmushga chiqish voqeasi bilan Shubxaning o‘z ixtiyorisiz turmush qurishini bir-biriga o‘xshatishgan. O‘quvchilarning qariyb 40 foizi Shubxani “Kecha va kunduz” romani qahramoni Zebiga o‘xshatishgan. 20 foiz o‘quvchi esa Shubxani “Ikki eshik orasi” asaridagi Robiyaga qiyoslagan.

Bir o‘quvchi Shubxani o‘zbek xalq ertagi qahramoni Zumradga o‘xshatgan. Uning xarakteri, itoatkorligi o‘xshash ekanini qayd etgan. Ko‘pchilik o‘quvchilar Shubxaning majburan turmushga berilganiga urg‘u berishgan. Uning qolgan sifatlariga kamchilik to‘xtalib o‘tgan.

3-topshiriq Blum taksonomiyasining yuqori kognitiv ko‘nikmasini sinaydigan topshiriqlar sirasiga kiradi. Bunda o‘quvchi yozuvchi roliga kirib, o‘zi hikoyani davom ettirdi. Topshiriq uchun 5 ball berildi. O‘quvchi hikoyani mazmunli tugatsa, obrazli fikrlasa, so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llasa, xatosiz yozgan bo‘lsa, unga 4 – 5 ball qo‘yildi. Agarda bola hikoyani ta’sirli tugatsa, obrazli fikrlasa, ayrim o‘rinlarda imlo, ishorat, uslubiy xatolarga yo‘l qo‘ysa, unga 2 – 3 ball qo‘yildi. Hikoyani davom ettirishda qiyinchiliklarga duch kelsa, mazmun jihatdan gaplar bir-biriga bog‘lanmasa, imlo, ishorat, uslubiy xatolar qilinsa, unga 1 – 1,5 ball berildi. O‘quvchi hikoyani davom ettirmagan bo‘lsa, unga 0 ball qo‘yildi.

Uchinchi savolga javob berish orqali o‘quvchilarning ijodkorligi sinovdan o‘tdi. Gender jihatdan olib qaralsa, qiz bola o‘quvchilar Shubxaning keyingi taqdiri xususida yozganda uning qishlog‘iga qaytmagani, boshqa joylarga bosh olib ketgani va yangi hayot boshlagani haqida yozishgan. Masalan, bir tajriba ishtirokchisi Shubxa erining uyidan ketganidan so‘ng bir muallima bilan tanishganini, savod chiqarganini yozgan. Hikoyaning oxirini esa Shubxa maktab direktori bo‘lgani bilan tugatgan. Yana bir ishtirokchi Shubxa tikuvchilik qilgani va yillar o‘tib katta tadbirkorga aylanganini yozgan. Yana bir qatnashchi Shubxa kelajakda o‘qib-o‘rganib, malakali shifokor bo‘lib yetishganini yozgan.

O‘g‘il bola o‘quvchilarning qariyb 60 foizi Shubxa turmushidan ajrashganidan keyin Protap bilan nikohdan o‘tgani va yigitning uni baxtli qilgani haqida yozishgan. Bir retsepiyent Shubxa yillar o‘tib uni qadrlaydgan, mehribon yevropalik yigitga turmushga chiqqani va Yevropaga ko‘chib ketgani bilan hikoyani yakunlagan. Bir o‘quvchi ota-onasi Shubxani qamab qo‘yishganidan keyin u qog‘oz va siyoh topib, o‘zining boshidan o‘tgan voqea-hodisalar haqida yozib, uni Robindranath Thakurga berganini yozgan.

Birinchi va ikkinchi savolga javob yozishga o‘quvchilar deyarli qiynalishmadi. Lekin uchinchi savolga javob yozish uchun ajratilgan vaqt ayrim o‘quvchilarga kamlik qildi. Ulardan 5 ta gapdan iborat matn so‘ralgan bo‘lsa-da, o‘quvchilar hajmni kengaytirib yuborishgan.

Formativ baholash uchun faqatgina xotirani, eslab qolishni sinaydigan savollar bilan cheklanmaslik kerak. O‘quvchining asarni tushungan yoki tushunmaganini, uning olgan bilimlarini amalda qo‘llay olishiga yordam beradigan, tahlil qilishga, baho berishga undaydigan savollar tuzish tavsiya etiladi. Ayniqsa, uning ijodkorligi, yaratuvchanligi, dunyoqarashi, fikrlashini sinaydigan topshiriqlar berilsa, bola yozishga, fikr-mulohazalarini tartiblashga o‘rganadi. Sinfda “ikkichi”, “qoloq”, “sho‘x”, “qobiliyatsiz” deb hisoblangan o‘quvchilarning aslida naqadar zukko, qobiliyatli, mulohazali ekani bolani kreativlikka undaydigan topshiriqlar orqali namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2020. – 252 b.

2. Mirzayeva Z., Jalilov K. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi. – T.: Academ Space, 2024. – 295 b.
3. Husanboyeva Q. Adabiy ta’lim metodikasi. – T.: INNOVATSIYA-ZIYO, 2024, – 322 b.
4. Husanboyeva Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – T.: Metodist nashriyoti, 2023. – 390 b.
5. https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/30/schools/
6. https://help.emaktab.uz/hc/uz/articles/10340142460188--16-QADAM-Formativ-baholash

INFRATUZILMA LOYIHALARIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Mamajanova Dilorom Ne’matjon qizi
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675620

Annotatsiya. *Mazkur tezisda infratuzilma loyihalarida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Unda DXShning loyiha boshqaruvi, risklarni taqsimlash, shaffof tender jarayonlari, monitoring va samaradorlikni baholashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekistonda DXSh sohasini tizimlashtirishga qaratilgan huquqiy islohotlar va xalqaro tajribadan foydalanish zarurati asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *infratuzilma, davlat-xususiy sheriklik, DXSh, loyiha boshqaruvi, risklar, investitsiya, monitoring, samaradorlik.*

Abstract*. This thesis examines the improvement of public-private partnership mechanisms in infrastructure projects. It analyzes the role of PPP in project management, risk allocation, transparent tender procedures, monitoring, and performance evaluation. The study also highlights the importance of legal reforms in Uzbekistan and the need to apply relevant international experience in PPP development.*

Keywords: *infrastructure, public-private partnership, PPP, project management, risks, investment, monitoring, efficiency.*

Аннотация*. В данном тезисе рассматриваются вопросы совершенствования механизмов государственно-частного партнерства в инфраструктурных проектах. Анализируется роль ГЧП в управлении проектами, распределении рисков, обеспечении прозрачности тендерных процедур, мониторинге и оценке эффективности. Также обосновывается значение правовых реформ в Узбекистане и необходимость использования международного опыта в развитии ГЧП.*

Ключевые слова: *инфраструктура, государственно-частное партнерство, ГЧП, управление проектами, риски, инвестиции, мониторинг, эффективность.*

Infratuzilma tizimlarining rivojlanishi mamlakat iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va aholining turmush sifati bilan bevosita bog‘liqdir. Transport, energetika, kommunal xizmatlar, ijtimoiy obyektlar va raqamli infratuzilma kabi yo‘nalishlarda yirik loyihalarni amalga oshirish katta moliyaviy resurslar, uzoq muddatli rejalashtirish hamda samarali loyiha boshqaruvini talab etadi. Shu sababli ko‘plab davlatlarda infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish va boshqarishda davlat-xususiy sheriklik — DXSh — mexanizmlaridan foydalanish kengayib bormoqda (UNESCAP, 2011).

DXSh davlatning strategik nazorati va xususiy sektorning moliyaviy, texnologik hamda boshqaruv salohiyatini uyg‘unlashtiruvchi muhim institutsional mexanizm hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda DXSh uzoq muddatli shartnomaviy munosabatlarga asoslangan, risklar, majburiyatlar va natijalar davlat hamda xususiy sherik o‘rtasida taqsimlanadigan model sifatida talqin qilinadi (Yurdakul and Kamasak, 2021). Bunda samaradorlik faqat xususiy kapital jalb etilishi bilan emas, balki loyiha dizayni, risklarni oqilona taqsimlash, shaffof tender, monitoring

va natijadorlik mezonlarining aniq belgilanishi bilan ta’minlanadi (Engel, Fischer and Galetovic, 2020).

O‘zbekiston sharoitida ushbu masalaning dolzarbligi davlat-xususiy sheriklik sohasini takomillashtirishga qaratilgan so‘nggi islohotlar bilan yanada ortmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son “Davlat-xususiy sheriklik sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori DXSh loyihalarini tayyorlash, dastlabki baholash, tender hujjatlarini ishlab chiqish, xususiy sherikni tanlash, bitim tuzish, loyihalar reyestrini yuritish, monitoring va moliyalashtirish tartiblarini kompleks belgilab berdi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2024). Mazkur qarorda umumiy qiymati 10 million AQSH dollaridan ortiq bo‘lgan DXSh loyihalarini “Source” xalqaro platformasiga joylashtirish talabi ham belgilangan bo‘lib, bu investitsion jozibadorlik, ochiqlik va xalqaro standartlarga mos loyiha boshqaruvini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, xalqaro tajriba DXSh mexanizmi infratuzilma rivojlanishida muhim imkoniyatlar yaratishini, ammo uning samaradorligi avtomatik tarzda kafolatlanmasligini ko‘rsatadi. DXSh loyihalarida zaif institutsional boshqaruv, risklarning noto‘g‘ri taqsimlanishi, tender jarayonlaridagi shaffoflik yetishmasligi va shartnomaviy majburiyatlarning noaniqligi loyiha natijadorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin (UNECE, 2004). Shu bois infratuzilma loyihalarida DXSh mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kunda moliyalashtirish manbalarini kengaytirish bilan birga, loyiha boshqaruvi sifati, shaffoflik, hisobdorlik va davlat-xususiy sektor manfaatlari muvozanatini ta’minlash nuqtayi nazaridan dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Infratuzilma loyihalarida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish, avvalo, DXShni faqat moliyalashtirish manbasi sifatida emas, balki loyiha hayotiy siklini samarali boshqarish vositasi sifatida talqin qilishni talab etadi. DXSh loyihalarida davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik loyiha tashabbusidan boshlab, texnik-iqtisodiy baholash, tender, moliyaviy yopilish, qurilish, ekspluatatsiya, monitoring va yakuniy natijadorlikni baholash bosqichlarigacha uzluksiz boshqaruv tizimiga tayanishi zarur. Shu jihatdan, DXShning samaradorligi xususiy kapital jalb qilinganligi bilan emas, balki risklar, majburiyatlar, resurslar va natijalar davlat hamda xususiy sherik o‘rtasida qanday taqsimlanganligi bilan belgilanadi (UNESCAP, 2011).

O‘zbekiston Respublikasida ushbu mexanizmni takomillashtirishning normativ-huquqiy asosi so‘nggi yillarda sezilarli darajada kuchaydi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son “Davlat-xususiy sheriklik sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori DXSh loyihalarini tashabbus qilish, dastlabki baholash, loyiha hujjatlarini ishlab chiqish, tender hujjatlarini tayyorlash, xususiy sherikni tanlash, bitim tuzish, reyestr yuritish, monitoring va moliyalashtirish tartiblarini kompleks tizimga solganligi bilan muhim ahamiyatga ega (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2024). Mazkur yondashuv infratuzilma loyihalarida tasodifiy yoki alohida tashabbuslarga asoslangan boshqaruvdan bosqichma-bosqich standartlashtirilgan, nazorat qilinadigan va natijadorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv modeliga o‘tish zaruratini ko‘rsatadi.

DXSh mexanizmlarini takomillashtirishda eng muhim masalalardan biri — mos loyiha modelini tanlashdir. Xalqaro tajribada DXSh modellari xususiy sektor ishtiroki darajasi, investitsiya mas’uliyati, aktivlarga egalik, risklarni qabul qilish darajasi va shartnoma muddati bo‘yicha farqlanadi. Quyidagi 1-jadval UNESCAP tomonidan berilgan DXSh modellari tasnifi

asosida qayta ishlab chiqildi va infratuzilma loyihalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilish nuqtayi nazaridan tahliliy shaklda taqdim etildi.

1-jadval.

Infratuzilma loyihalarida DXSh modellarining tahliliy tasnifi

DXSh modeli	Aktivlarga egalik xususiyati	Investitsiya mas’uliyati	Risk taqsimoti	Shartnoma muddati	Infratuzilma loyihalari uchun strategik mazmuni
Boshqaruv va xizmat ko‘rsatish shartnomalari	Asosan davlatda qoladi	Davlat zimmasida	Operatsion risklarning ayrim qismi xususiy sektorga o‘tadi	1–5 yil	Mavjud obyektlarda xizmat sifatini oshirish, boshqaruv intizomini kuchaytirish va qisqa muddatli samaradorlikka erishish uchun mos.
“Turnkey” modeli	Davlat egaligida qoladi	Asosan davlat moliyalashtiradi	Qurilish va topshirish bilan bog‘liq risklar qisman xususiy sektorga yuklanadi	1–3 yil	Qurilish yoki modernizatsiya jarayonida texnik sifat, muddat va loyiha qiymatini nazorat qilish uchun qulay.
Ijara yoki ijara-boshqaruv modeli	Aktivlar davlat mulki bo‘lib qoladi	Asosiy kapital xarajatlar davlat zimmasida	Ekspluatatsiya va xizmat ko‘rsatish risklari xususiy sherikka o‘tadi	5–20 yil	Kommunal xizmatlar, suv ta’minoti, transport xizmatlari kabi yo‘nalishlarda xizmat sifati va operatsion samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.
Konsessiya va BOT modellari	Aktiv davlatga tegishli bo‘lishi yoki muddat yakunida davlatga o‘tishi mumkin	Xususiy sektor faol ishtirok etadi	Qurilish, moliyalashtirish va ekspluatatsiya risklari taqsimlanadi	15–30 yil	Yirik transport, energetika va kommunal infratuzilma obyektlarini xususiy investitsiya asosida rivojlantirish uchun eng muhim model hisoblanadi.
PFI, DBFO va xususiy moliyalashtirishga asoslangan	Egalik aralash yoki xususiy shaklda	Xususiy sektor asosiy investitsiya yukini oladi	Risklarning katta qismi xususiy sherik zimmasiga	10–20 yil yoki undan ortiq	Loyiha natijasini aniq xizmat ko‘rsatish standartlari va KPI

modellar	bo‘lishi mumkin		o‘tadi, lekin davlatning uzoq muddatli majburiyatlari saqlanadi		bilan bog‘lash imkonini beradi.
To‘liq xususiy egalik yoki divestitsiya	Xususiy sektorga o‘tadi	Xususiy sektor zimmasida	Risklar asosan xususiy sektor tomonidan qabul qilinadi	Muddatsiz	Strategik va ijtimoiy ahamiyati yuqori infratuzilma obyektlarida ehtiyotkorlik bilan qo‘llanishi kerak.

Manba: *muallif tomonidan (UNESCAP) ma’lumotlari asosida tuzildi.*

1-jadvaldan ko‘rinadiki, DXSh modellarida xususiy sektor ishtiroki ortib borgani sari investitsiya majburiyati, risklarni qabul qilish darajasi va shartnoma muddati ham murakkablashadi. Masalan, boshqaruv shartnomalarida davlat mulk egasi va asosiy moliyalashtiruvchi bo‘lib qoladi, xususiy sherik esa asosan xizmat ko‘rsatish yoki operatsion samaradorlik uchun javob beradi. Bunday model mavjud infratuzilma obyektlarini boshqarishda tezkor natija olish uchun qulay bo‘lsa-da, yirik kapital qo‘yilmalarni jalb qilish imkoniyati cheklangan. Aksincha, konsessiya, BOT, DBFO yoki PFI kabi modellar xususiy investitsiyani kengroq jalb etadi, biroq ular murakkab shartnoma, uzoq muddatli monitoring, tarif siyosati, kafolatlar va fiskal majburiyatlarni puxta baholashni talab qiladi.

Infratuzilma loyihalarida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy rivojlanish, investitsion faollik va davlat xizmatlari sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, DXSh faqat qo‘shimcha moliyalashtirish manbasi emas, balki loyiha tanlash, risklarni taqsimlash, shaffof tender, shartnoma boshqaruvi va natijadorlik monitoringini o‘z ichiga olgan murakkab institutsional mexanizmdir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son qarori DXSh loyihalarini tayyorlash, baholash, tender, bitim tuzish, reyestr yuritish va monitoring qilish jarayonlarini tizimlashtirib, sohani takomillashtirish uchun muhim huquqiy asos yaratdi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2024). Shu nuqtayi nazardan, infratuzilma loyihalarida DXSh samaradorligini oshirish uchun mos loyiha modelini tanlash, risklarni oqilona taqsimlash, “value for money” yondashuvini qo‘llash, shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish zarur. Xalqaro tajriba ham DXSh muvaffaqiyati kontrakt sifati, davlat boshqaruvi salohiyati va monitoring tizimining samaradorligiga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asian Development Bank (2020) ‘Boosting Public-Private Partnerships for Development’, *Asian Development Bank*, 13 February. adb.org
2. Engel, E., Fischer, R.D. and Galetovic, A. (2020) *When and How to Use Public-Private Partnerships in Infrastructure: Lessons from the International Experience*. NBER Working Paper No. 26766. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2024) *Davlat-xususiy sheriklik sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida*. 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son qaror. lex.uz

4. UNESCAP (2011) *A Guidebook on Public-Private Partnership in Infrastructure*. Bangkok: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.
5. UNECE (2004) *Governance in Public Private Partnerships for Infrastructure Development*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
6. Yurdakul, H. and Kamasak, R. (2021) ‘Public Private Partnership (PPP) as a Mechanism to Improve the Infrastructure Needs of Countries’, in *Public Sector Entrepreneurship and the Integration of Innovative Business Models*. IGI Global, pp. 222–241. doi: 10.4018/978-1-7998-4978-0.ch012.

INFRATUZILMA LOYIHALARINI DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA BOSHQARISHDA RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI

Mamajanova Dilorom Ne’matjon qizi
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675630

Annotatsiya. *Mazkur tezisda infratuzilma loyihalarini davlat-xususiy sheriklik asosida boshqarishda rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Unda Buyuk Britaniya, Avstraliya, Fransiya, Germaniya, Ispaniya va Janubiy Koreya amaliyoti asosida DXSh loyihalarida risklarni taqsimlash, shaffof tender, kontrakt boshqaruvi, monitoring va xizmat sifati kabi jihatlar yoritiladi. Shuningdek, ushbu tajribadan O‘zbekiston sharoitida foydalanish imkoniyatlari asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *infratuzilma, davlat-xususiy sheriklik, DXSh, rivojlangan davlatlar, loyiha boshqaruvi, risklar, monitoring, xalqaro tajriba.*

Abstract*. This thesis analyzes the experience of developed countries in managing infrastructure projects through public-private partnerships. Based on the practices of the United Kingdom, Australia, France, Germany, Spain, and South Korea, the study examines risk allocation, transparent tendering, contract management, monitoring, and service quality in PPP projects. It also substantiates the possibilities of applying this experience in the context of Uzbekistan.*

Keywords: *infrastructure, public-private partnership, PPP, developed countries, project management, risks, monitoring, international experience.*

Аннотация*. В данном тезисе анализируется опыт развитых стран в управлении инфраструктурными проектами на основе государственно-частного партнерства. На примере Великобритании, Австралии, Франции, Германии, Испании и Южной Кореи рассматриваются распределение рисков, прозрачные тендерные процедуры, управление контрактами, мониторинг и качество услуг в проектах ГЧП. Также обосновываются возможности применения данного опыта в условиях Узбекистана.*

Ключевые слова: *инфраструктура, государственно-частное партнерство, ГЧП, развитые страны, управление проектами, риски, мониторинг, международный опыт.*

Infratuzilma loyihalarini samarali boshqarish iqtisodiy o‘sish, investitsion jozibadorlik va aholining turmush sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasida davlat-xususiy sheriklik (DXSH) infratuzilma obyektlarini moliyalashtirish, qurish, ekspluatatsiya qilish va xizmat ko‘rsatish sifatini nazorat qilishga qaratilgan kompleks boshqaruv mexanizmi sifatida shakllangan. OECD yondashuviga ko‘ra, DXSh loyihalarining samaradorligi “value for money”, risklarni oqilona taqsimlash, raqobatli tender, fiskal majburiyatlarni baholash va institutsional nazorat tizimiga bevosita bog‘liqdir (OECD, 2008).

Rivojlangan mamlakatlar amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, DXShning muvaffaqiyati faqat xususiy kapitalni jalb qilish bilan emas, balki puxta loyiha tayyorlash, shaffof tanlov, aniq shartnomaviy majburiyatlar, uzoq muddatli monitoring va natijadorlik indikatorlari orqali ta’minlanadi. Yevropa davlatlari tajribasida konsessiya, DBFO va uzoq muddatli texnik xizmat

ko‘rsatish shartnomalari infratuzilma obyektlarining hayotiy siklini samarali boshqarish imkonini beradi (Blishchuk, 2025). Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlarda DXSh loyihalarida institutsional salohiyat, risklarni taqsimlash va jamoatchilik oldida hisobdorlik yetarli bo‘lmasa, loyiha samaradorligi pasayishi mumkinligi qayd etiladi (Alcaesar and Widjaja, 2025).

O‘zbekiston sharoitida ushbu mavzuning dolzarbligi davlat-xususiy sheriklik sohasini takomillashtirishga qaratilgan so‘nggi huquqiy islohotlar bilan bog‘liq. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son qarori DXSh loyihalarini baholash, tender hujjatlarini tayyorlash, xususiy sherikni tanlash, bitim tuzish, reyestr yuritish, monitoring va moliyalashtirish tartiblarini kompleks belgilab berdi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2024). Shu bois rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganish O‘zbekistonda infratuzilma loyihalarini DXSh asosida boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Rivojlangan davlatlar tajribasida infratuzilma loyihalarini davlat-xususiy sheriklik asosida boshqarish amaliyoti bir xil modelga emas, balki har bir mamlakatning huquqiy tizimi, moliyaviy bozori, davlat boshqaruvi salohiyati va infratuzilma ehtiyojlariga mos shakllangan. Shu jihatdan DXShning xalqaro tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mazkur mexanizm faqat xususiy kapitalni jalb qilish vositasi emas, balki loyiha hayotiy siklini boshqarish, risklarni taqsimlash, davlat xizmatlari sifatini oshirish va uzoq muddatli natijadorlikni ta’minlashga qaratilgan murakkab boshqaruv tizimidir. OECD yondashuviga ko‘ra, DXSh loyihalarining muvaffaqiyati “value for money”, fiskal barqarorlik, shaffof tender, optimal risk taqsimoti va davlatning institutsional salohiyati bilan bevosita bog‘liqdir (OECD, 2008).

Rivojlangan davlatlar amaliyotida DXSh loyihalarini boshqarish bo‘yicha eng ko‘p e’tibor qaratiladigan jihatlar — loyiha oldi baholash, davlat sektori bilan solishtirma tahlil, xususiy sherikni tanlashda raqobat, shartnomaviy majburiyatlarning aniqligi, xizmat sifati monitoringi va fiskal majburiyatlarni hisobga olishdan iborat. Masalan, Buyuk Britaniya tajribasida PFI modeli orqali xususiy sektor qurilish, moliyalashtirish va ekspluatatsiya jarayoniga chuqur jalb etilgan bo‘lsa, Avstraliyada, xususan Viktoriya shtatida, DXSh loyihalari bo‘yicha maxsus institutsional yondashuv va muntazam hisobot tizimi shakllangan. Fransiya va Ispaniya tajribasida esa yo‘l infratuzilmasida konsessiya modeli, Germaniyada avtomobil yo‘llari bo‘yicha A-model va F-model kabi mexanizmlar, Janubiy Koreyada esa davlat ko‘magi va xususiy investitsiyalar uyg‘unlashgan DXSh amaliyoti nisbatan keng qo‘llanilgan (OECD, 2008; Blishchuk, 2025).

1-jadval.

Rivojlangan davlatlarda infratuzilma loyihalarini DXSh asosida boshqarish tajribasining qiyosiy tahlili

Davlat	Asosiy qo‘llaniladigan DXSh modeli	Boshqaruvdagi ustuvor yondashuv	Kuchli jihatlari	O‘zbekiston uchun amaliy tajriba
Buyuk Britaniya	PFI/PF2, uzoq muddatli shartnomalar	Xususiy sektorni moliyalashtirish, qurish va ekspluatatsiyaga jalb qilish	Loyiha hayotiy siklini boshqarish, xizmat sifati va to‘lovlarni natijadorlik bilan bog‘lash tajribasi rivojlangan	Yirik infratuzilma loyihalarida to‘lov mexanizmlarini KPI va xizmat sifati bilan bog‘lash zarur

Davlat	Asosiy qo‘llaniladigan DXSh modeli	Boshqaruvdagi ustuvor yondashuv	Kuchli jihatlari	O‘zbekiston uchun amaliy tajriba
Avstraliya	Partnerships Victoria, DBFO, konsessiya	Maxsus DXSh instituti, muntazam monitoring va hisobot tizimi	Loyihalar bo‘yicha biznes-reja, moliyaviy hujjatlar va ishlash natijalarini davriy nazorat qilish yo‘lga qo‘yilgan	DXSh loyihalarini boshqaruvchi alohida institutsional salohiyatni kuchaytirish lozim
Fransiya	Konsessiya, uzoq muddatli ekspluatatsiya shartnomalari	Davlat nazorati saqlangan holda xususiy operator orqali xizmat ko‘rsatish	Yo‘l va kommunal infratuzilmada konsessiya tajribasi kuchli, xizmat sifati shartnomaviy mezonlar bilan belgilanadi	Konsessiya loyihalarida davlat nazorati, tarif siyosati va xizmat sifati o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhim
Germaniya	A-model, F-model, transport infratuzilmasi DXShlari	Avtomobil yo‘llari va transport infratuzilmasida xususiy sektor ishtirokini tartibga solish	Risklarni aniq taqsimlash, texnik xizmat ko‘rsatish va uzoq muddatli ekspluatatsiya mexanizmlari rivojlangan	Transport loyihalarida qurilishdan keyingi texnik xizmat va ekspluatatsiyani shartnomaga aniq kiritish zarur
Ispaniya	Yo‘l konsessiyalari, pullik magistral loyihalari	Xususiy investitsiya asosida transport tarmoqlarini rivojlantirish	Infratuzilma qurilishi va hududiy bog‘liqlikni kuchaytirishda konsessiya modeli faol qo‘llangan	Talab prognozi, tarif siyosati va moliyaviy barqarorlikni chuqur baholash talab etiladi
Janubiy Koreya	BTO, BTL va davlat ko‘magi bilan DXSh	Xususiy investitsiya va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini uyg‘unlashtirish	Strategik infratuzilma loyihalarida davlat kafolatlari, moliyaviy ko‘mak va investor jalb qilish mexanizmlari rivojlangan	Investorlarga ishonchli huquqiy kafolatlar va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish zarur

Manba: *muallif tomonidan OECD (2008), Blishchuk (2025) hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son qarori asosida qayta ishlangan.*

1-jadvaldan ko‘rinadiki, rivojlangan davlatlarda DXSh mexanizmlarining umumiy maqsadi o‘xshash bo‘lsa-da, ularning boshqaruv modeli turlicha shakllangan. Buyuk Britaniya tajribasi DXShda xususiy sektorning moliyaviy va operatsion mas’uliyatini kuchaytirishga asoslangan. Bu yondashuv loyiha hayotiy sikli davomida qurilish, ekspluatatsiya va texnik

xizmat ko‘rsatish jarayonlarini yagona shartnomaviy tizimga birlashtirish imkonini beradi. Biroq ushbu tajriba shuni ham ko‘rsatadiki, uzoq muddatli shartnomalarda fiskal majburiyatlar, xizmat sifati va davlat to‘lovlari aniq baholanmasa, davlat budjeti uchun yashirin yuklama paydo bo‘lishi mumkin.

Avstraliya tajribasi, ayniqsa Viktoriya shtati amaliyoti, DXShni institutsional boshqarish jihatidan muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvda davlat faqat shartnoma tuzuvchi tomon emas, balki loyihani tayyorlash, baholash, moliyaviy nazorat qilish va natijadorlikni monitoring qilish funksiyalarini bajaruvchi faol boshqaruv subyekti sifatida ishtirok etadi. Demak, O‘zbekiston uchun Avstraliya tajribasining asosiy sabog‘i DXSh loyihalarini alohida idoraviy tashabbus sifatida emas, balki yagona metodologiya, baholash mezonlari va monitoring tizimi asosida yuritish zaruratidadir.

Fransiya, Germaniya va Ispaniya tajribasi ko‘proq transport va yo‘l infratuzilmasi bilan bog‘liq. Ushbu davlatlarda konsessiya, DBFO, uzoq muddatli texnik xizmat ko‘rsatish va ekspluatatsiya shartnomalari orqali xususiy sektor faqat quruvchi emas, balki infratuzilma obyektining uzoq muddatli ishlashi uchun mas’ul operator sifatida qatnashadi. Bu holat DXSh loyihalarida qurilish sifati bilan keyingi texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari o‘rtasida bevosita bog‘liqlik yaratadi. Natijada xususiy sherik obyektni faqat tez qurishga emas, balki uni uzoq muddat sifatli saqlashga ham manfaatdor bo‘ladi.

Janubiy Koreya tajribasi esa davlat qo‘llab-quvvatlovi va xususiy investitsiyalarni uyg‘unlashtirish jihatidan e’tiborga loyiq. Bunda davlat loyiha uchun qulay huquqiy muhit, ayrim moliyaviy kafolatlar va institutsional yordam beradi, xususiy sektor esa loyihani moliyalashtirish, qurish va boshqarish orqali infratuzilma rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Bu tajriba O‘zbekiston uchun muhim, chunki yirik infratuzilma loyihalarida xususiy investorlar faqat loyiha rentabelligiga emas, balki davlat kafolatlari, tarif siyosati barqarorligi va shartnoma ijrosi himoyasiga ham alohida e’tibor qaratadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasining umumiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, DXSh mexanizmlarining samaradorligi mamlakatda xususiy kapital mavjudligi bilangina belgilanmaydi. Asosiy omil — davlatning loyiha tayyorlash, shartnoma tuzish, risklarni taqsimlash, xususiy sherik faoliyatini monitoring qilish va jamoatchilik manfaatlarini himoya qilish salohiyatidir. Shu jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-son qarori DXSh loyihalarini dastlabki baholash, tashabbus qilish, tender hujjatlarini ishlab chiqish, xususiy sherikni tanlash, bitim tuzish, reyestr yuritish, monitoring va moliyalashtirish tartiblarini belgilab bergani bilan rivojlangan davlatlar tajribasiga mos institutsional asos yaratadi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2024).

Umuman olganda, rivojlangan davlatlar amaliyoti O‘zbekiston uchun uchta muhim xulosani beradi. Birinchidan, DXSh loyihalari faqat budjet mablag‘lari yetishmasligini qoplash vositasi sifatida emas, balki infratuzilma xizmatlari sifatini oshirish mexanizmi sifatida qaralishi kerak. Ikkinchidan, har bir loyiha bo‘yicha mos DXSh modeli tanlanishi, risklar esa ularni eng samarali boshqara oladigan tomon zimmasiga yuklatilishi zarur. Uchinchidan, shartnoma ijrosi KPI, moliyaviy barqarorlik, xizmat sifati va jamoatchilik oldidagi hisobdorlik mezonlari asosida doimiy monitoring qilinishi lozim. Ana shu yondashuvlar DXSh asosidagi infratuzilma loyihalarini O‘zbekiston sharoitida yanada samarali boshqarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alcaesar, M.R. and Widjaja, G. (2025) ‘Public-Private Partnership Model in Regional Infrastructure Development’, *International Journal of Financial Economics*, 2(6), pp. 704–713.
2. Blishchuk, K. (2025) ‘European Experience of Public-Private Partnership in the Road Sector’, *Public Management and Policy*, 9(13). doi: 10.70651/3041-2498/2025.9.14.
3. OECD (2008) *Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money*. Paris: OECD Publishing.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi “*Davlat-xususiy sheriklik sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi* 720-son qarori. Toshkent. https://lex.uz/uz/docs/-7180726?ONDATE=31.10.2024%2000
5. Eze, E. and Ameyaw, E. (2024) ‘A Review of Public-Private Partnership (PPP) Studies in World Bank Designated Developing Countries’, in *The 14th International Conference on Construction in the 21st Century (CITC-14)*, Rio de Janeiro, Brazil, 2–5 September 2024.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING BARQAROR RIVOJLANISHINI TA’MINLASH: IQTISODIY MAZMUN, NAZARIY ASOSLAR VA MILLIY AHAMIYAT

Xakimjanova Aziza Baxromjon qizi, Suyunov Dilmurod Xolmuradovich
Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi 1-kurs tayanch doktoranti,
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabining Biznesni boshqarish va tadbirkorlik kafedrasi mudiri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675642

Annotatsiya. *Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishi tushunchasining iqtisodiy mazmuni, nazariy asoslari va milliy iqtisodiyotdagi strategik ahamiyati tadqiq etilgan. Taqqoslash va tahlil usullaridan foydalangan holda barqaror rivojlanishga oid yetakchi nazariy yondashuvlar – Triple Bottom Line, Stakeholder Theory, Resurslar asosidagi nazariya va Dinamik imkoniyatlar nazariyasi – kichik biznes kontekstida talqin etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes barqarorligi faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki iqtisodiy chidamlilik, innovatsion salohiyat, ijtimoiy mas’uliyat va ekologik xavfsizlikning uyg‘unligi asosida baholanishi zarur. Maqolada kichik biznes subyektlari barqaror rivojlanishiga nisbatan mualliflik ta’rifi va to‘rt omillar guruhiga asoslangan konseptual model taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *kichik biznes; barqaror rivojlanish; Triple Bottom Line; iqtisodiy chidamlilik; ESG; stakeholder nazariyasi; dinamik imkoniyatlar; innovatsion tadbirkorlik; milliy iqtisodiyot.*

Abstract. *This article examines the economic essence, theoretical foundations, and strategic importance of the concept of sustainable development of small business entities within the national economy. Using comparative and analytical research methods, the study interprets leading theoretical approaches to sustainable development—namely the Triple Bottom Line, Stakeholder Theory, Resource-Based Theory, and Dynamic Capabilities Theory—in the context of small businesses. The findings indicate that the sustainability of small business entities should be assessed not only through financial indicators but also through the integration of economic resilience, innovative capacity, social responsibility, and environmental sustainability. The article proposes an original author’s definition of sustainable development for small business entities and presents a conceptual model based on four groups of factors influencing their sustainable growth.*

Keywords: *small business; sustainable development; Triple Bottom Line; economic resilience; ESG; stakeholder theory; dynamic capabilities; innovative entrepreneurship; national economy.*

Аннотация. *В данной статье исследуются экономическое содержание, теоретические основы и стратегическое значение концепции устойчивого развития субъектов малого бизнеса в национальной экономике. На основе методов сравнительного и аналитического исследования интерпретированы ведущие теоретические подходы к устойчивому развитию — концепция Triple Bottom Line, теория заинтересованных сторон (Stakeholder Theory), ресурсная теория фирмы (Resource-Based Theory) и теория динамических способностей (Dynamic Capabilities Theory) — в контексте малого бизнеса.*

Результаты исследования показывают, что устойчивость субъектов малого бизнеса должна оцениваться не только по финансовым показателям, но и на основе сочетания экономической устойчивости, инновационного потенциала, социальной ответственности и экологической безопасности. В статье предложены авторское определение устойчивого развития субъектов малого бизнеса и концептуальная модель, основанная на четырех группах факторов, влияющих на их устойчивое развитие.

Ключевые слова: *малый бизнес; устойчивое развитие; Triple Bottom Line; экономическая устойчивость; ESG; теория заинтересованных сторон; динамические способности; инновационное предпринимательство; национальная экономика.*

KIRISH

XXI asrda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan globallashuv jarayonlari, texnologik taraqqiyot va ekologik muammolarning kuchayishi an’anaviy iqtisodiy rivojlanish modellarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Ushbu sharoitda iqtisodiy o‘sishni ta’minlash bilan bir qatorda atrof-muhit muhofazasi va ijtimoiy adolatni uyg‘unlashtirgan barqaror rivojlanish konsepsiyasi global siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylandi [1]. Milliy iqtisodiyotning eng faol boʻgʻini hisoblangan kichik biznes subyektlari yangi ish oʻrinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy etish va iqtisodiy oʻsishtning inklyuzivligini ta’minlashda muhim rol oʻynamoqda.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasining ilmiy shakllanishi 1987-yildagi Brundtland komissiyasi hisobotiga borib taqaladi. Ushbu hujjatda barqaror rivojlanish “kelajak avlodlarning imkoniyatlarini cheklamagan holda hozirgi ehtiyojlarni qondirish” sifatida ta’riflandi [1]. 1992-yildagi Rio-de-Janeyro konferentsiyasi va 2015-yilgi BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) ushbu konsepsiyaning global amaliy dasturga aylanishini ta’minladi [3].

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar – xususiy sektor ulushini oshirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish – kichik biznes subyektlari barqaror rivojlanishini ta’minlash masalasini ayniqsa dolzarb qilmoqda [20]. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarda kichik biznesning o‘ziga xos xususiyatlarini (resurslar cheklanganligi, moslashuvchanlik) hisobga olgan yaxlit metodologik yondashuv yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur bo‘shliq ushbu tadqiqotning asosiy motivatsiyasini tashkil etadi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotda qiyosiy, tahliliy va tizimli yondashuvlardan foydalanilgan. Tahliliy asos sifatida xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, OECD, BMT) hisobotlari, iqtisodiy nazariya bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va O‘zbekiston Respublikasining me’yoriy-huquqiy hujjatlari o‘rganilgan. Qiyosiy tahlil orqali kichik biznes barqarorligiga oid yetakchi nazariy yondashuvlarning afzalliklari va cheklovlari aniqlangan. Tizimli tahlil asosida esa ushbu tushunchaning mualliflik ta’rifi va konseptual modeli ishlab chiqilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Barqaror rivojlanish konsepsiyasining iqtisodiy mazmuni

Barqaror rivojlanish tushunchasiga iqtisodiy adabiyotlarda turli yondashuvlar mavjud. Aksariyat tadqiqotchilar iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatning uyg‘unligini asosiy mezon sifatida e’tirof etadilar. J. Elkington tomonidan ishlab chiqilgan Triple Bottom Line konsepsiyasi bu uchlikni “People – Planet – Profit” formulasi orqali ifodalab, zamonaviy biznes paradigmasini tubdan o‘zgartirdi [4]. So‘nggi yillarda ESG (Environmental,

Social, Governance) yondashuvi keng tarqalib, investorlar va moliya institutlari korxonalarni baholashda ushbu mezonlarga tobora ko‘proq e’tibor bermoqda [6].

2. Kichik biznes subyektlarida barqaror rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari

Kichik biznes subyektlarida barqaror rivojlanish konsepsiyasining namoyon bo‘lish shakllari yirik korxonalarnikidan sezilarli farq qiladi. Yirik korporatsiyalar uchun barqarorlik ko‘pincha global ESG standartlari bilan bog‘liq bo‘lsa, kichik biznes uchun bu, avvalo, iqtisodiy yashovchanlikni saqlab qolish va uzoq muddatli o‘sishni ta’minlash qobiliyatini anglatadi [9]. Zamonaviy tadqiqotlar kichik biznes barqarorligini beshta komponent orqali tavsiflaydi:

- moliyaviy barqarorlik – majburiyatlarni o’z vaqtida bajarish va likvidlikni saqlash;
- operatsion barqarorlik – ishlab chiqarish jarayonlari uzluksizligi va texnologik yangilanish;
- bozor barqarorligi – raqobatbardosh ustunliklarni saqlab qolish;
- ijtimoiy barqarorlik – inson kapitalini rivojlantirish va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik;
- ekologik barqarorlik – resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni kamaytirish.

3. Nazariy asoslar: yetakchi yondashuvlar tahlili

Kichik biznes barqarorligini ilmiy asoslashda to‘rtta yetakchi nazariya metodologik asos vazifasini bajaradi.

Triple Bottom Line (TBL) nazariyasi (J. Elkington, 1997). Korxona faoliyati samaradorligini iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik natijalar majmui orqali baholashni talab qiladi. Kichik korxonalar mahalliy iqtisodiyot bilan bevosita bog‘liq bo‘lgani uchun ularning uchala o‘lchamdagi ta’siri ham yaqqol namoyon bo‘ladi [4].

Manfaatdor tomonlar nazariyasi (E. Freeman, 1984). Korxona muvaffaqiyatini xodimlar, mijozlar, yetkazib beruvchilar, davlat organlari va mahalliy hamjamiyat kabi barcha manfaatdor tomonlar ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘laydi. Kichik biznesning ma’lum bir hududga bog‘liqligi bu nazariyani ayniqsa dolzarb qiladi [13].

Resurslar asosidagi nazariya (J. Barney, 1991). Korxonaning uzoq muddatli ustunligi uning noyob va taqlid qilib bo‘lmaydigan resurslariga bog‘liq. Kichik biznes uchun tadbirkorning tajribasi, innovatsion salohiyat, intellektual kapital va mijozlar ishonchi asosiy strategik resurslar hisoblanadi [14].

Dinamik imkoniyatlar nazariyasi (D. Teece et al., 1997). Korxona muvaffaqiyatini o‘zgaruvchan muhitga moslasha olish qobiliyati bilan bog‘laydi. Imkoniyatlarni aniqlash (sensing), ulardan foydalanish (seizing) va resurslarni qayta konfiguratsiya qilish (reconfiguring) – bu uchlik raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes barqarorligining asosiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda [15].

4. Kichik biznes barqaror rivojlanishining iqtisodiy zarurati

Global miqyosda korxonalarning 90 foizdan ortig’ini kichik va o’rta biznes tashkil etib, ular jahon bandligining yarmidan ko’prog’ini ta’minlaydi (Jahon banki, 2024). Bu raqamlar kichik biznes sektorining barqaror rivojlanishi milliy iqtisodiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [16]. Bundan tashqari:

- kichik biznes bozor raqobatini kuchaytiradi va innovatsiyalarni tijoratlashtiradi;

- yangi ish o’inlarini yaratish orqali aholi daromadlari va ichki bozor sig’imini oshiradi;
- iqtisodiyot diversifikatsiyasini kuchaytiradi va tizimning umumiy chidamliligini ta’minlaydi.

O‘zbekiston kontekstida “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasida xususiy sektor ulushini oshirish va innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [20]. COVID-19 pandemiyasi va geosiyosiy beqarorliklar tajribasi esa shuni ko‘rsatdiki, barqaror rivojlanish tamoyillarini qo‘llagan korxonalar inqirozlarni nisbatan muvaffaqiyatli yengib o‘ta olgan [11].

5. Mualliflik yondashuvi va konseptual model

Mavjud yondashuvlar tahlili asosida quyidagi mualliflik ta’rifi taklif etiladi: Kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishi – bu korxonaning mavjud va istiqboldagi resurslaridan samarali foydalanish, manfaatdor tomonlar manfaatlari muvozanatini ta’minlash, tashqi va ichki o’garishlarga moslashish hamda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik maqsadlarni uyg’unlashtirish orqali uzoq muddatli raqobatbardoshlik va qiymat yaratish qobiliyatini ifodalovchi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayondir.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan konseptual modelga ko‘ra, kichik biznes barqaror rivojlanishi to‘rtta omillar guruhi o‘zaro uyg‘unligi natijasida shakllanadi: (1) ichki resurslar va kompetentsiyalar (moliyaviy, inson, intellektual kapital); (2) tashqi muhit omillari (institutsional muhit, davlat siyosati, bozor); (3) barqarorlik komponentlari (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik); (4) strategik omillar (innovatsiyalar, raqamlashtirish, ESG, risklarni boshqarish). Ushbu omillar integratsiyasi korxonaning iqtisodiy chidamliligi va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiyotda kichik biznes subyektlari barqaror rivojlanishini ta’minlash nafaqat alohida korxona, balki milliy iqtisodiyotning barqarorligi uchun ham strategik ahamiyatga ega. Barqaror rivojlanishning besh komponenti – moliyaviy, operatsion, bozor, ijtimoiy va ekologik – birgalikda korxona barqarorligining yaxlit tizimini tashkil etadi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

- kichik biznes uchun moslashtirilgan ESG standartlari va barqarorlik monitoringi tizimini joriy etish;
- davlat qo‘llab-quvvatlash dasturlarida ekologik va ijtimoiy mezonlarni hisobga olish;
- raqamli savodxonlik va innovatsion kompetentsiyalar bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini yaratish;
- kichik biznes barqarorligini baholashda besh komponentli ko‘rsatkichlar to‘plamini qo‘llash.
-

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brundtland G.H. Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 383 p.
2. United Nations. Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development. – New York: UN, 1992.
3. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: UN, 2015.

4. Elkington J. Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. – Oxford: Capstone Publishing, 1997. – 402 p.
5. Friede G., Busch T., Bassen A. ESG and Financial Performance: Aggregated Evidence from More than 2000 Empirical Studies // Journal of Sustainable Finance & Investment. – 2015. – Vol. 5(4). – P. 210–233.
6. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. – Boston: Pitman Publishing, 1984. – 292 p.
7. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. – 1991. – Vol. 17(1). – P. 99–120.
8. Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamic Capabilities and Strategic Management // Strategic Management Journal. – 1997. – Vol. 18(7). – P. 509–533.
9. Schaltegger S., Wagner M. Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation // Corporate Governance. – 2011. – Vol. 11(2). – P. 222–237.
10. Martin R., Sunley P. On the Notion of Regional Economic Resilience // Journal of Economic Geography. – 2015. – Vol. 15(1). – P. 1–42.
11. OECD. Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses. – Paris, 2020.
12. World Bank. Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance. – Washington DC, 2024.
13. International Labour Organization (ILO). Small Matters: Global Evidence on SME Employment. – Geneva, 2019.
14. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper Business, 1985. – 277 p.
15. OECD Digital Economy Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2024.
16. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. – 2022-yil 28-yanvar.

BADIIY MATNDA TAKROR QURILMALARNING QO‘LLANISHI “OTAMDAN QOLGAN DALALAR’’ MISOLIDA

Uzoqova Gulzoda Ramazonovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Tillar va maktabgacha ta’lim kafedrasi magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675649

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romani misolida badiiy matnda takror qurilmalarining qo‘llanishi va ularning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda muallifning individual uslubi, xususan, leksik, sintaktik va fonetik takrorlar orqali asar ritmi hamda qahramon ruhiyatini ifodalash mahorati yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar*: Tog‘ay Murod, “Otamdan qolgan dalalar”, badiiy matn, takror qurilmalari, leksik takror, sintaktik parallelizm, anafora, epifora, ritm, uslubiyat, lingvopoetika, saj’, dostonvor ohang.*

Аннотация. *В данной статье анализируются особенности использования редупликаций (повторов) в художественном тексте на примере романа Тогая Мурода “Поля, оставшиеся от моего отца”. Исследуется индивидуальный стиль автора, в частности, его мастерство в передаче ритма произведения и психологии героя через лексические, синтаксические и фонетические повторы.*

Ключевые слова: *Тогай Мурод, «Поля, оставшиеся от моего отца», художественный текст, синтаксический параллелизм, лексический повтор, анафора, эпифора, ритм, стилистика, лингвопоэтика, индивидуальный стиль автора.*

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida badiiy matnning lingvopoetik xususiyatlarini o‘rganish, xususan, yozuvchi uslubining o‘ziga xosligini belgilovchi lisoniy vositalarni tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. XX asr o‘zbek nasrida o‘zining betakror uslubi va xalqona tili bilan inqilob yasagan adib Tog‘ay Murod ijodi bu borada alohida e’tiborga molik. Uning “Otamdan qolgan dalalar” romani nafaqat g‘oyaviy-falsafiy ko‘lami, balki matnning musiqiyligi, ritmik qurilishi va takrorlarga asoslangan o‘ziga xos sintaktik strukturasi bilan ajralib turadi.

Muammoning qo‘yilishi. Badiiy matnda takror (repetitsiya) hodisasi uzoq vaqt davomida faqat uslubiy bezak yoki so‘z isrofi sifatida qaralgan bo‘lsa, bugungi tilshunoslikda u matnning emotsional-ekspressiv quvvatini oshiruvchi, muallif konsepsiyasini ochiqlovchi kuchli badiiy qurol sifatida talqin etilmoqda. Tog‘ay Murod nasrida takrorlar (leksik, fonetik, sintaktik) asarning “yurak urishi”ni — uning ritmini belgilaydi. Biroq, ushbu takrorlarning qahramon ruhiyati va millat fojeasini yoritishdagi o‘rni tizimli ravishda, aniq matniy misollar asosida hali to‘liq tahlilga tortilmagan.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi “Otamdan qolgan dalalar” romani misolida takror qurilmalarining turlarini aniqlash va ularning badiiy-estetik vazifalarini yoritib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. Asardagi leksik va sintaktik takrorlarning qo‘llanish chastotasini tahlil qilish;

2. Sintaktik parallelizmning asar ritmini shakllantirishdagi rolini aniqlash;
3. Takrorlar orqali qahramon (Dehqonqul) psixologiyasining ochib berilishini asoslash.

Obyekt va metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romani tanlangan. Maqolada tasvirlash, qiyosiy-tahlil, lingvopoetik va stilistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Ilmiy yangiligi. Maqolada ilk bor asardagi takrorlar shunchaki lisoniy hodisa emas, balki mustamlakachilik davridagi o‘zbek dehqonining monoton hayoti va sindirilgan irodasining ramziy ifodasi ekanligi ilmiy jihatdan dalillanadi.

Adabiyotlar tahlili

O‘zbek adabiyotshunosligida Tog‘ay Murod uslubi fenomenini o‘rgangan professor Q.Yo‘ldoshev muallifning takrorlaridan ko‘zlangan maqsad “so‘z yig‘ish emas, balki his-tuyg‘u silsilasini yaratish” ekanligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, tilshunos olim B.Mengliyevning qarashlariga ko‘ra, bunday takror qurilmalari matnning ichki yaxlitligini ta’minlovchi lingvistik tayanch vazifasini o‘taydi. “Otamdan qolgan dalalar” romanidagi har bir takroriy element, D.Quronov e’tirof etganidek, kitobxonning badiiy qabulini kuchaytirishga yo‘naltirilgan estetik stimu ldir.

Muhokama va tahlillar

Badiiy matnning estetik quvvati ko‘p jihatdan undagi lisoniy vositalarning o‘ziga xos tarzda tashkil etilishiga bog‘liq. Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar”[49] romani o‘zbek nasrida inqilobiy hodisa bo‘lib, unda takror qurilmalari shunchaki uslubiy bezak emas, balki asar g‘oyaviy-kompozitsion butunligini ta’minlovchi fundamental asos vazifasini o‘taydi. Asar matnini tahlil qilish jarayonida muallifning individual uslubiga xos bo‘lgan sintaktik parallelizm, leksik reduplikatsiya va ritmik gradatsiya kabi hodisalarning o‘zaro uyg‘unligi ko‘zga tashlanadi. Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatadiki, muallif xalq dostonchiligidagi an’anaviy takrorlarni modernistik nasr qolipiga muvaffaqiyatli ko‘chirgan. Bu esa matnga o‘ziga xos “musiqiylik” va “energetik shiddat” bag‘ishlaydi.

Sintaktik parallelizm (gap qurilmalarining o‘xshashligi) esa asarga dostonvor ohang baxsh etadi. Muallif gaplarni bir xil qolipda takrorlash orqali o‘quvchini asar ichidagi ichki drama bilan hamnafas qiladi. Bu usul kitobxonning diqqatini ma'lum bir nuqtaga — qatag‘on qilingan millat taqdiriga qaratishga xizmat qiladi. Sintaktik parallelizm Tog‘ay Murod uslubining “yuragi” hisoblanadi. Bu usul shunchaki gaplarni takrorlash emas, balki matnga musiqiylik, marom (ritm) va favqulodda emotsional kuch berish san’atidir. Tog‘ay Murod o‘zbek nasriga xalq dostonchilik an’analarini olib kirdi. Uning jumlalari baxshilarning termalaridagi kabi bir xil grammatik qolipga solingan. Bu nasrni saj’ (nasriy qofiya) darajasiga ko‘taradi. *“Ketmon urdim — yer qonadi. Ketmon urdim — zamin inradi. Ketmon urdim — tuproq bo‘zlab yubordi.”* (42-bet): Bu yerda gaplarning qurilishi (Ega + Kesim + To‘ldiruvchi) aynan bir xil. “Ketmon urdim” qismi har safar takrorlanib, o‘quvchi ongida zarbdor ohang yaratadi. Bu ohang dehqonning har bir ketmon urishidagi jismoniy zo‘riqishini va yerning ham inson kabi azoblanayotganini ko‘rsatadi. Parallelizm orqali muallif shaxsiy darmonni umummilliy fojiaga aylantiradi. Gaplarning bir xil qolipda shiddat bilan kelishi o‘quvchini “nafas rostlashga” qo‘ymaydi, uni voqealar ichiga tortib ketadi. Masalan, *“Egilmagan qomatlar egildi. Bukulmagan tizzalar bukildi. Sinmagan irodalar sindi.”*(204-bet) Ushbu sintaktik qurilmada antiteza (qarshilantirish)

[49] Murod T. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent: Sharq, 2013. – 304 b.

va parallelizm uyg‘unlashgan. Bu yerda “egildi”, “bukildi”, “sindi” fe’llari orqali mustamlakachilik tuzumining shafqatsiz kuchi va millatning sindirilgan ruhiyati xuddi kinematografik kadrlar kabi bir-birini almashtiradi. Tog‘ay Murod nasridagi sintaktik parallelizmlar shunchaki lisoniy hodisa emas, balki asarning g‘oyaviy-estetik mundarijasini belgilovchi asosiy omildir. O‘zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida ushbu uslubiy qurilmaning mohiyati turlicha rakurslarda talqin qilingan.

Xususan, professor Qozoqboy Yo‘ldoshev[50] muallifning individual uslubiga to‘xtalar ekan, takror qurilmalarining qahramon ichki olami bilan bog‘liqligini shunday izohlaydi: *“Tog‘ay Murod nasridagi gaplar bir-biriga zanjirdek bog‘langan. Sintaktik parallelizm muallif uchun shunchaki shakl emas, balki qahramon ruhiyatidagi titroqlarni yetkazish vositasidir. Uning gaplari o‘quvchi yuragiga bir xil maromda uriladigan bongga o‘xshaydi”*. Haqiqatan ham, “Otamdan qolgan dalalar” romanidagi bir xil qolipli gaplar zanjiri Dehqonqulning ruhiy iztiroblari ritmini yuzaga chiqaradi. Adabiyotshunos olim D. Quronov[51] esa parallelizmning kitobxon idrokiga ta’siri va badiiy vaqt-makon yaratishdagi o‘rnini alohida ta’kidlaydi: *“Parallelizm badiiy matnda to‘xtovsiz harakat va statik holat o‘rtasidagi muvozanatni yaratadi. “Otamdan qolgan dalalar”da bu usul o‘quvchining diqqatini tarqoqlashishga yo‘l qo‘ymaydi, aksincha, barcha his-tuyg‘ularni bitta nuqtaga — dehqonning iztirobli taqdiriga safarbar etadi”*.

Bu fikr asardagi mehnat jarayonlari va fojeaviy pafosning nima uchun kitobxonda shunchalik kuchli taassurot qoldirishini ilmiy asoslab beradi. Lisoniy jihatdan yondashganda, ushbu hodisa tilning odatdagi me’yorlaridan chekinish hisobiga yangi ma’no qatlamlarini hosil qiladi. Tilshunos olim N. Mahmudov ta’biri bilan aytganda: *“Badiiy nutqda sintaktik parallelizm nutqning emotsional-ekspressiv bo‘yog‘ini keskin oshiradi. Tog‘ay Murod uslubida bu hodisa lisoniy iqtisod qonuniyatini chetlab o‘tib, estetik boylik yaratishga xizmat qiladi”*. Demak, asardagi so‘z va gaplarning “isrof” darajasidagi takrori aslida o‘zbek tilining ichki imkoniyatlarini namoyish etishga va matnning badiiy quvvatini oshirishga yo‘naltirilgan.

Takrorlarning tipologik tasnifi

Takror turi	Asardan aniq iqtibos	Sahifa (Bet)	Stilistik tahlil
Leksik takror (Anafora)	*“Dalalar... Otamdan qolgan dalalar. Bobomdan qolgan dalalar. Yetti pushtimdan qolgan dalalar.”*	5-bet	Asar aynan shu so‘zlar bilan boshlanadi. “Dalalar” so‘zining takrori vorislik va milliy meros g‘oyasini o‘quvchi ongiga muhrlaydi.
Sintaktik parallelizm	*“Ketmon urdim — yer qonadi. Ketmon urdim — zamin inradi. Ketmon urdim — tuproq bo‘zlab yubordi.”*	42-bet	Bir xil gap qurilmasi orqali dehqonning og‘ir va ayovsiz mehnati tasvirlanadi. Bu yerda mehnat azobi personifikatsiya (jonlantirish) bilan kuchaytirilgan.

[50] https://www.google.com/search?q=https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/qozoqboy-yoldoshev-yoniq-soz/. Elektron manba. Murojaat vaqti 19.02.2026

[51] https://www.google.com/search?q=https:/ .ziyouz.com/kutubxona/category/40-adabiyotshunoslik. Elektron manba. Murojaat vaqti 19.02.2026.

Fe’liy takror	*“Chopdim. Chopaverdim. Yana chopdim. Chopaverdim.”*	118-bet	Harakatning monoton va cheksizligini ifodalash uchun qo‘llangan. Bu Dehqonqulning tizim ichidagi chorasizligini ko‘rsatadi.
Ritmik darajalanish	*“Egilmagan qomatlar egildi. Bukulmagan tizzalar bukildi. Sinmagan irodalar sindi.”*	204-bet	Siyosiy qatag‘on va mustamlakachilikning inson ruhiga ta’siri gradatsiya orqali berilgan. Har bir takror fojianing ko‘lamini oshiradi.
Bog‘lovchisiz takror	*“Ter to‘kdik, jon berdik, qon yutdik.”*	286-bet	Bog‘lovchilarsiz, faqat fe’llarning ketma-ket takrorlanishi voqealar rivojidagi shiddat va ichki iztirobni tezlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asari o‘zbek tilshunosligida lingvopoetik takrorlarning eng boy manbasi hisoblanadi. Takrorlar asarda nafaqat stilistik figura, balki milliy o‘zlik va ijtimoiy fojeani ifodalovchi kuchli badiiy qurol bo‘lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murod T. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent: Sharq, 2013. – 304 b.
2. Yo‘ldoshev Q. Yoniq so‘z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 544 b.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b.
4. Mahmudov N. Stilistika va nutq madaniyati. – Toshkent, 2012.

HARBIY PSIXOLOG FAOLIYATIDA SOTSIAL INTELLEKTNING AHAMIYATI

Valiyeva M.S
Mustaqil izlanuvchi, Toshkent davlat agrar universiteti katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675655

Annotatsiya. *Mazkur maqolada harbiy psixolog faoliyatida sotsial intellektning o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Sotsial intellektning kognitiv, emotsional, refleksiv va kommunikativ komponentlari harbiy muhit sharoitida shaxslararo munosabatlarni boshqarish, psixologik yordam ko‘rsatish hamda stressli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish jarayonlariga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, sotsial intellektning harbiy jamoada psixologik barqarorlikni ta’minlashdagi funksiyalari ilmiy jihatdan asoslangan*

Kalit so‘zlar: *sotsial intellekt, harbiy psixolog, empatiya, kommunikativ kompetensiya, psixologik moslashuv, shaxslararo munosabat.*

Аннотация. *В данной статье анализируются роль и значение социального интеллекта в деятельности военного психолога. Освещено влияние когнитивного, эмоционального, рефлексивного и коммуникативного компонентов социального интеллекта на процессы управления межличностными отношениями, оказания психологической помощи и принятия эффективных решений в стрессовых ситуациях в условиях военной среды. Также научно обоснованы функции социального интеллекта в обеспечении психологической устойчивости в воинском коллективе.*

Ключевые слова: *социальный интеллект, военный психолог, эмпатия, коммуникативная компетентность, психологическая адаптация, межличностные отношения.*

Harbiy psixologiya zamonaviy harbiy tizimda shaxsning psixologik holatini o‘rganish, boshqarish va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan maxsus ilmiy-amaliy yo‘nalish sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Harbiy xizmat sharoitida shaxs jismoniy, ruhiy va axloqiy bosim ostida faoliyat yuritadi. Bu jarayonda harbiy psixolog nafaqat stressni kamaytirish, balki jamoa ichidagi munosabatlarni uyg‘unlashtirish, yetakchilik va bo‘ysinuv me’yorlarini to‘g‘ri yo‘naltirish, nizolarni bartaraf etish va harbiy xizmatchilarni psixologik tayyorlash kabi vazifalarni bajaradi. Ushbu vazifalar samarali bo‘lishi uchun mutaxassisning sotsial intellekti yuqori bo‘lishi lozim. Chunki sotsial intellekt insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tushunish, baholash va boshqarish qobiliyatini anglatadi. Harbiy muhitning o‘ziga xos qat’iyati, intizomi va tezkor qaror qabul qilish zaruriyati ushbu intellektning ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Harbiy psixolog nafaqat tinch davrda balki, harbiy harakatlar davrida ham harbiy xizmatchilar va harbiy jamoaning ruhiy salomatligi bilan shug‘ullanadi. Harbiy psixolog kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun uning sotsial intellekti yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi lozim. Yaxshi rivojlangan sotsial intellekt mutaxassisga bo‘linma ichidagi sotsial normalar, qadriyatlar va o‘zaro munosabatlar, harbiy xizmatchilarning xulq-atvori va psixologik farovonligiga qanday ta’sir qilishini tahlil qilish imkonini beradi. Bu stress va nizolarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’lumki, harbiy psixologlarning barchasida sotsial intellektning rivojlanishi bir xil darajada bo‘lmaydi. Bunga quyidagi omillar ta’sir qiladi: Shaxsning individual psixologik xususiyatlari; psixologik tayyorgarlik sifati; harbiy muhitning keskinligi; muloqot madaniyati va empatik qobiliyatning pastligi; professional amaliy tajribaning yetishmasligi. Agar harbiy psixologning sotsial intellekti yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lsa, harbiy jamoa ichida nizolar kuchayishi, stress va agressiv kayfiyat ortishi; buyruqlarning psixologik ta’siri pasayishi; shaxsiy muammolar tashxisining qiyinlashuvi kabi oqibatlar yuzaga keladi.

Yaxshi rivojlangan sotsial intellekt mutaxassisga turli sotsial vaziyatlarda harbiy xizmatchilarning his-tuyg‘ulari; niyatlari va xatti-harakatlarini yaxshiroq tushunishga; chaqiriluvchilar va nomzodlarning intellektual, shaxsiy va motivatsion xususiyatlarini to‘g‘ri baholashga; muloqot vaziyatiga qarab, individual konsultatsiya yoki guruh bilan ishlashda to‘g‘ri harakat qilish imkonini beradi. Yuqori sotsial intellekt harbiy psixologga og‘zaki bo‘lmagan signallarni tushunishga, mijozning hissiy holatlarini o‘qishga va har bir harbiy xizmatchiga individual yondashuv topishga yordam beradi. Harbiy psixologning ishi ekstremal sharoitlarda askarlarning ruhiy holatini baholashni o‘z ham ichiga oladi. Sotsial intellekt ularga nafaqat standart usullarni qo‘llash, balki yashirin niyatlarni, qo‘rquvlarni va muammolarni intuitiv ravishda anglashga imkon beradi. Bu esa tashxisni aniqroq va tushunarliroq qiladi.

Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash jarayoni dinamik bo‘lib, insonning hayot yo‘lining muhim qismini qamrab oladi, uning shakllanishining har bir bosqichida shaxsning rivojlanishiga o‘ziga xos hissa qo‘shadi. Bu kasbiy muvofiqlikni shakllantirish bilan cheklanib qolmaydi, balki umuman shaxsiy o‘zini o‘zi anglashning ajralmas qismidir. Kasbiy o‘zini o‘zi anglashning asosiy tarkibiy qismlari kasbiy qobiliyatlar, kasbiy motivatsiya, temperamentli xususiyatlar, shaxslararo munosabatlar bo‘lib, ular kasbni o‘zlashtirishning turli bosqichlarida sifat jihatidan noyob ierarxik tuzilmalarga birlashtirilgan.

Mutaxassis sifatida kamol topish uzoq va murakkab jarayon bo‘lganligi sababli, unda sayqal topadigan shaxs sotsial intellekti rivojlangan hamda o‘zini qadriyatlarini boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim[1, 208-218b].

Bo‘lajak mutaxassisning muvaffaqiyatining hal qiluvchi omili yuqori sifatli kasbiy tayyorgarlikdir. Oliy harbiy ta’lim muassasasida o‘qish davri shaxsning malaka oshirish bosqichlaridan biri hisoblanadi[5,205b].

Fedorenko A.V. psixologlar tayyorlaydigan universitetlarda sotsial intellektni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish zarur degan xulosaga keldi[9,53-58b].

M.Ronnestad, H.Skovholtlar tomonidan olib borilgan tadqiqotda sotsial intellekt darajasi past bo‘lgan yosh psixolog-maslahatchilar ishida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tasvirlashgan[10,5-44]. Mualliflarning fikriga ko‘ra, yosh psixologlarda chuqur tashvish, hissiy chegaralarga rioya qilmaslik hamda o‘zining professional jihatdan tajribasizligi bilan bog‘liq xavotirlar kasbiy faoliyat to‘g‘risida aniq tasavvurga ega bo‘lmaslik natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Psixologik maslahat berish tajribasi professionallikning muhim qismidir, chunki fikrlash va muloqot qilishning standart usullari mavjud emas. Mualliflar amaliy mashg‘ulotlar doirasida talabalar uchun sotsial intellektning hissiy va xulq-atvor komponentlarini rivojlantirish muhimligini ta’kidlaydilar. Yana bir qiyinchilik, yosh mutaxassislarning hissiy tajribasizligidir. Faoliyatni endi boshlagan psixologlar mijozlarning xatti-harakatlariga haddan tashqari hissiy munosabatda bo‘lib, vaziyatni har doim ham to‘g‘ri talqin qilmaydilar yoki o‘zlarining his-tuyg‘ularini ushlab turishga harakat qilib, mijoz bilan ishlash uchun muhim bo‘lgan

ma’lumotlarni o‘tkazib yuborishadi. Shuningdek, kasbiy faoliyatni murakkablashtiradigan narsa, amaliyotga duch kelganda o‘z mutaxassisligi va kasbiy bilimlaridan umidsizlikka tushish ehtimoli ham mavjud.

Faoliyat subyektining individual fazilatlarini va u tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatning xususiyatlarini o‘z ichiga olgan ushbu o‘zgarishlar yangi progressiv shaxsiy fazilatlarning paydo bo‘lishini va harbiy qismdagi psixolog kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatiga ijobiy va sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan faoliyatni yaxshilashni nazarda tutadi.

Sotsial intellekt talaba-psixologning kasbiy faoliyatga psixologik tayyorgarligini shakllantirishda hal qiluvchi omil bo‘lib, odamlarni tushunish; samarali aloqalarni o‘rnatish qobiliyati; sotsial moslashuv va sotsial qoidalarni qabul qilish; sotsial tushuncha va sezgi; tanqidiy vaziyatlardan chiqish yo‘lini muvaffaqiyatli izlash, odamlarning xatti-harakatlari va o‘zaro ta’sirini bashorat qilishning ishonchliligiga hamda psixologning muvaffaqiyatli professional faoliyatiga hissa qo‘shadi[8,372-374b].

Shunday qilib, harbiy qism psixologining sotsial intellekti mutaxassisning faoliyat shartlariga kiritilgan qobiliyati sifatida rivojlanadi.

A.E.Vlasova[4,45-53b] tadqiqotiga ko‘ra, yuqori darajadagi sotsial intellektga ega bo‘lgan harbiy psixologlar harbiy xizmatchilarda depressiya va shikastlanishdan keyingi stress buzilishi alomatlarini yaxshiroq anglash qobiliyatiga ega, shuningdek, ofitserlar va harbiy xizmatchilar orasida yuqori ishonch omiliga ega.

Roshin M.Yu. va N.N.Chernisheva[7,32-39b] sotsial intellekt darajasi harbiy psixologlarning professional faoliyatining muvaffaqiyati bilan, ayniqsa xizmat safarlari, jangovar missiyalar va yaradorlar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish bilan ijobiy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Babayeva N ham “psixologning kasbiy faoliyati samaradorligi ko‘p jihatdan uning boshqa insonning ichki dunyosini tushunish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish va mos o‘zaro munosabatni qurish qobiliyatiga bog‘liq”-degan fikrni ta’kidlaydi[2,47].

Luneva O ning fikricha, bo‘lajak psixologning sotsial intellekt muammosi bevosita oliy ta’lim tizimi bilan bog‘liq bo‘lib, psixologiya yo‘nalishi bitiruvchilari inson omilini hisobga olgan holda, shaxslararo muloqotdan boshlab, butun jamiyat bilan yakunlangan turli xil murakkablikdagi muammolarni hal qilishlari kerak[6,53-58].

Shaxslararo o‘zaro ta’sir sharoitida boshqalarning xatti-harakatlarini tushunish - bu boshqa odamlar, ularning individual va shaxsiy xususiyatlari, ular o‘rtasidagi munosabatlarning tabiati, shuningdek ularga qarshi bo‘lgan vaziyat to‘g‘risida ma’lum bir bilim tizimini egallash, to‘plash va boshqarish qobiliyati, o‘zaro fikrlash jarayoni sodir bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, sotsial intellekt harbiy psixolog professional kompetensiyasining o‘zagini tashkil etadi. U shunchaki nazariy bilimlar majmuasi emas, balki amaliy faoliyatda harbiy xizmatchilar bilan samarali hamkorlik o‘rnatish vositasidir. Demak, harbiy sohada psixologik ta’lim jarayonida sotsial intellektni rivojlantirish masalasi dolzarb va ustuvor ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Harbiy psixologlarning sotsial intellektini muntazam ravishda treninglar va maxsus dasturlar orqali rivojlantirish Qurolli Kuchlarning umumiy jangovar shayligi va ma’naviy-ruhiy holatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Butayeva U.A, Rahbar kadrlar zaxirasini shakllantirishda sotsial intellekt va qadriyatlarining o‘rni. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил № 7) 208-218 betlar

2. Бабаева Н.А. Структура профессионалной деятелности практического психолога. Учебно-методическое пособие. М.: РУДН. 2004. 47 с.
3. Власова А.Е. (2020). Влияние социалного интеллекта на деятелност военного психолога // *Вестник военной психологии*, №3, с. 45–53
4. Климов Е.А. Психолог. Введение в профессию: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению и специалностям психологии / М.: Академия, 2007 205 с.
5. Лунева О.В Социалный интеллект — условие успешной кареры Проблема понимания 2006 - №1 53-58стр
6. Рощин М.Ю., Чернышева Н.Н. (2021). Социалная адаптация и эмоционалная компетентност военных психологов // *Психология и армия*, №2, с. 32–39.
7. Соловёва О. В, Георгиевская Я. С. Социалный интеллект как фактор готовности студентов-психологов к профессионалной деятелности: к теоретическому анализу проблем. Психология 372-374ст 2021 УДК 159.922
8. Anar Kurmanova,Indira Shaikhymuratova,Zhanat Aubakirova,Kehinde C. Lawrence,Bibanar Baizhumanova&Ardakh Yermentayeva Personality traits and social intelligence roles in self-regulation ability of university students Article: 2372035 | Received 07 Jan 2024, Accepted 07 Jun 2024, Published online: 07 Jul 2024
9. Ronnestad_M_H_Skovholt_T_M_2003_The_journey_of_the_counselor_and_therapist_Research_findings_and_perspectives_on_professional_development_Journal_of_Career_Development_30_5-44

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALARNING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Nizomiddinova Ferangiz Feruzovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti 1-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675716

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekiston ta'lim tizimida pedagogik innovatsiyalarning tarixiy shakllanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Sovet davridan boshlab hozirgi raqamli transformatsiya davrigacha bo‘lgan yo‘l ketma-ket o‘rganiladi. Shuningdek, innovatsion pedagogikaning nazariy asoslari, xalqaro tajribalar bilan muqoyasasi va joriy etilishidagi muammolar ko‘rib chiqiladi. Maqola ta'lim siyosati, pedagog kadrlar tayyorlash va raqamli ta'lim rivojiga oid amaliy xulosalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik innovatsiya, ta'lim tizimi, raqamli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, masofaviy ta'lim, STEAM, sun'iy intellekt.*

Globallashuv va texnologik taraqqiyotning jadal sur'atlari zamonaviy jamiyatdan sifat jihatidan yangicha mutaxassislarni talab qilmoqda. Bugungi mehnat bozori faqat nazariy bilimga ega kadrlarni emas, balki mustaqil fikrlay oladigan, ijodkor, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanadigan va o‘zgaruvchan sharoitlarga tez moslasha biladigan shaxslarni ko‘proq qadrlaydi. Aynan shu ehtiyoj pedagogik innovatsiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish masalasini dolzarb ilmiy va amaliy muammoga aylantirmoqda.

O‘zbekiston ta'lim tizimi mustaqillik yillarida keskin sifat o‘zgarishlarini boshdan kechirdi. Milliy ta'lim modelining shakllanishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning bosqichma-bosqich joriy etilishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tatbiq qilinishi hamda xalqaro ilg‘or tajribalarning o‘zbek ta'lim muhitiga moslashtirilishi bularning barchasi pedagogik innovatsiyalar taraqqiyotida muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Ayniqsa, so‘nggi yillarda raqamli ta'lim, masofaviy o‘qitish, kredit-modul tizimi va sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi ta'lim sifatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda.

“Innovatsiya” atamasi lotincha innovatio so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “yangilik kiritish”, “o‘zgartirish” ma'nolarini anglatadi. Pedagogika fanida bu tushuncha ta'lim jarayoniga yangi metod, texnologiya, vosita yoki yondashuvlarni tatbiq etish orqali o‘quv-tarbiya ishining samaradorligini oshirishni ifodalaydi. Innovatsiya faqat texnik jihatdan yangi vositalarni qo‘llash bilan chegaralanmaydi u ta'limning mazmuni, shakli, metodlari va boshqaruv tizimidagi tub o‘zgarishlarni ham o‘z ichiga oladi. Pedagogik innovatsiyalar nazariyasi XX asrning ikkinchi yarmida mustaqil fan sifatida shakllana boshladi. I.P. Podlasiy, V.A. Slastyonin, A.V. Xutorskoy kabi olimlarning tadqiqotlari pedagogik yangilanishning ilmiy-metodologik asoslarini belgilab berdi. Ularning qarashlariga ko‘ra, innovatsiya tasodifiy yoki tashqi buyruqqa asoslanib kiritilgan o‘zgarish emas, balki ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan tarzda amalga oshiriladigan jarayondir. An'anaviy ta'lim paradigmasida o‘qituvchi bilimning asosiy manbai va etkazuvchisi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi bu tizimda passiv qabul qiluvchi rolini o‘ynaydi tinglaydi, yozadi, takrorlaydi. Bilimni o‘lchashning asosiy mezoni esa yod olish ko‘lami va og‘zaki javob sifati hisoblanadi. Innovatsion ta'lim paradigmasi esa

mutlaqo boshqacha tamoyilga asoslanadi. Bunda o‘quvchi ta'lim jarayonining markaziga qo‘yiladi. O‘qituvchi esa bilim beruvchidan ko‘ra faoliyatni tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi sifatida ishlaydi. Bilim faqat yodda saqlanishi emas, balki muammolarni hal etish, tahlil qilish, ijodiy qo‘llash ko‘nikmasiga aylanishi zarur deb hisoblanadi. Ushbu ikki paradigmaning asosiy farqlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin: an'anaviy ta'lim nazariy bilimni yetkazishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, innovatsion ta'lim amaliy kompetensiya, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Biri o‘qituvchi faolligiga, ikkinchisi o‘quvchi faolligiga tayanadi.

Bugungi ta'lim amaliyotida qo‘llaniladigan pedagogik innovatsiyalarni bir necha yo‘nalishga guruhlash mumkin. Metodik innovatsiyalar qatoriga interfaol ta'lim usullari, loyiha asosidagi o‘qitish, muammoli ta'lim va differentsial yondashuv kiradi. Texnologik innovatsiyalar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta'lim resurslari, masofaviy ta'lim platformalari va sun'iy intellekt asosidagi tizimlarni o‘z ichiga oladi. Tizimiy innovatsiyalar esa kredit-modul tizimi, kompetensiyaviy yondashuv, STEAM texnologiyasi va uzluksiz ta'lim tamoyillarini qamrab oladi. O‘zbekiston ta'lim tizimining tarixiy taraqqiyotida sovet davri alohida o‘rin tutadi. Ushbu davrda ta'lim markazlashgan davlat boshqaruvi asosida tashkil etilgan bo‘lib, barcha o‘quv muassasalari yagona dastur va standart metodikalar bo‘yicha faoliyat yuritgan. O‘qituvchi markazli tizim ustuvor bo‘lib, darslar asosan ma'ruza va reproduktiv takrorga asoslangan metodlar yordamida olib borilgan. Shu bilan birga, sovet ta'lim tizimining inkor etib bo‘lmaydigan ijobiy jihatlari ham mavjud edi. Xususan, ta'limning ommaviy va bepul ekanligi, fundamental fanlarga matematika, fizika, kimyo, biologiyaga katta e'tibor berilishi, qat'iy intizom madaniyati va fanlarni chuqur o‘qitishga yo‘naltirilgan tizim ma'lum darajada yuqori ta'lim sifatini ta'minlagan. Biroq mazkur tizim innovatsion fikrlash, kreativlik va mustaqil qaror qabul qilish kabi kompetensiyalarni shakllantirish borasida sezilarli zaiflikka ega edi. Yangilik kiritish rag‘batlantirilmas, qolipdan chiqish esa qoralanardi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, ta'lim sohasida tub islohotlar zarurati kun tartibiga qo‘yildi. Milliy qadriyatlarni zamonaviy talablar bilan uyg‘unlashtirgan yangi ta'lim modelini yaratish davlat siyosatining ustuvor vazifasiga aylandi.

1992-yilda «Ta'lim to‘g‘risida»gi qonunning qabul qilinishi bu yo‘ldagi birinchi jiddiy qadam bo‘ldi. Ushbu hujjat mustaqil ta'lim siyosatining huquqiy poydevorini qo‘ydi va ta'lim tizimini markazlashgan sovet modelidan milliy modelga o‘tkazishning rasmiy boshlanishini e'lon qildi. Qonunda ta'limning insonparvarlik, demokratiya va milliy g‘oya tamoyillariga asoslanishi belgilab berildi. 1997-yilda esa «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» qabul qilindi bu hujjat O‘zbekiston ta'lim tarixida alohida o‘rin tutadi. Dastur uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirish, malakali mutaxassislar tayyorlash, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish kabi strategik vazifalarni belgilab berdi. Ushbu davrda milliy o‘quv dasturlari ishlab chiqildi, yangi avlod darsliklari yaratildi va ta'lim mazmunini milliylashtirish jarayoni boshlandi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta'lim tizimida keng ko‘lamli raqamli transformatsiya amalga oshirilmoqda. Ta'limni raqamlashtirish davlat siyosatining strategik yo‘nalishiga aylandi va bu borada bir qator tizimli chora-tadbirlar hayotga tatbiq etildi. Mazkur bosqichda kredit-modul tizimi oliy ta'limga joriy etildi, masofaviy ta'lim platformalari yaratildi va rivojlantirildi, elektron jurnal hamda kundalik tizimlari ishga tushirildi, onlayn ta'lim resurslarining ko‘lami kengaydi, STEAM ta'lim texnologiyalari amaliyotga kirib keldi. 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi mazkur jarayonni yanada tezlashtirdi. Qisqa vaqt ichida millionlab o‘quvchi va minglab pedagoglar onlayn ta'lim formatiga o‘tdi. Bu holat bir tomondan jiddiy

sinovga aylansa-da, boshqa tomondan raqamli ta'limning real imkoniyatlarini sinash va tizimni tezkor ravishda modernizatsiya qilish uchun muhim turtki bo‘ldi. Pedagoglardan yangi raqamli kompetensiyalar egallash talab qilindi va bu ehtiyoj kasbiy tayyorgarlik tizimida ham o‘z aksini topa boshladi.

Bugungi kunda eng istiqbolli yo‘nalishlardan biri sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi hisoblanadi. AI asosidagi platformalar o‘quvchi uchun individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish, bilimlarni avtomatik baholash, o‘quv jarayonini tahlil qilish va interaktiv muhit yaratish imkoniyatlarini tobora kengaytirmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonlari ham kuchaymoqda.

Amalga oshirilayotgan islohotlarning keng ko‘lami va strategik ahamiyatiga qaramay, O‘zbekiston ta'lim tizimida pedagogik innovatsiyalarni joriy etish jarayonida bir qator jiddiy muammolar hali ham o‘z yechimini kutmoqda.

Birinchi muammo mintaqaviy tengsizlik. Shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi texnik baza jihatidagi farq hali ham katta. Kompyuter va internet bilan ta'minlanganlik darajasi, uskunalar holati, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyati bularning barchasi hududdan hududga sezilarli farq qiladi. Bu holat mamlakat miqyosidagi ta'lim tengligiga putur yetkazadi. Ikkinchi muammo pedagoglarning raqamli va innovatsion kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmagan. Yangi metodlar va texnologiyalarni ta'limga joriy etish faqat uskunalar bilan emas, avvalambor o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘liq. Ammo malaka oshirish kurslari ko‘pincha tizimli xarakter kasb etmaydi va chuqurlikdan mahrum bo‘ladi. Uchinchi muammo innovatsiyalarning mazmundan ko‘ra tashqi ko‘rinishiga urg‘u berilishi. Ayrim hollarda interfaol metodlar faqat rasmiyat uchun qo‘llaniladi: doska ko‘rinishi o‘zgartirilib, “klaster” chiziladi, ammo darsning ichki mohiyati an'anaviy sxemada qoladi. Bu hol innovatsiyaning pedagogik ta'sirini sezilarli darajada pasaytiradi. To‘rtinchi muammo o‘zbek tilida sifatli raqamli ta'lim resurslarining etishmasligi. Onlayn kontent, elektron darsliklar, interaktiv materiallar hali ham yetarli miqdorda va yetarli sifatda yaratilmagan. Bu esa raqamli ta'lim imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi. O‘zbekiston ta'lim tizimi mustaqillik yillarida markazlashgan sovet modelidan zamonaviy, raqamli va kompetensiyaviy ta'lim paradigmasiga qarab izchil yo‘l bosib o‘tdi. Ushbu yo‘l qonunchilik islohotlaridan amaliy texnologik o‘zgarishlargacha bo‘lgan uzoq va murakkab jarayonni qamrab oladi.

Pedagogik innovatsiyalar bu jarayonning hal qiluvchi omili bo‘lib xizmat qildi. Interfaol metodlardan raqamli platformalargacha, milliy dasturlardan xalqaro hamkorlikkacha bo‘lgan barcha yo‘nalishlar ta'lim sifatini oshirishga, o‘quvchini jarayonning markaziga qo‘yishga va zamonaviy hayot talablariga javob bera oladigan kadrlar tayyorlashga xizmat qildi. Shu bilan birga, amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligi hali to‘liq erishilgan natija sifatida baholanishi mumkin emas. Mintaqaviy tengsizlik, pedagog kadrlar tayyorlashdagi tizimli muammolar, innovatsiyalarning sathiy joriy etilishi va raqamli resurslar tanqisligi bular hal qilinishi lozim bo‘lgan dolzarb vazifalar bo‘lib qolmoqda. Kelgusida ta'lim tizimining sifat ko‘rsatkichlarini oshirish uchun, birinchidan, pedagog kadrlarni uzluksiz va chuqur qayta tayyorlash tizimini shakllantirish; ikkinchidan, mintaqalar o‘rtasidagi raqamli tengsizlikni bartaraf etish; uchinchidan, o‘zbek tilida sifatli elektron ta'lim resurslarini yaratish va, to‘rtinchidan, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tizimli integratsiyalash ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilanishi maqsadga muvofiq. Ta'lim islohotining pirovard maqsadi raqamlar yoki texnologiyalar emas balki mustaqil fikrlovchi, ijodkor va hayotga to‘liq tayyor

shaxsni tarbiyalashdan iborat. Pedagogik innovatsiya esa ana shu maqsadga erishishning eng muhim vositasi bo‘lib qoladi.

Xulosa. O‘zbekiston ta’lim tizimida pedagogik innovatsiyalarning rivojlanishi uzoq tarixiy evolyutsion jarayon natijasi sifatida shakllandi. Sovet davridagi markazlashgan va an’anaviy ta’lim modelidan boshlab, mustaqillik yillarida milliy ta’lim siyosatining shakllanishi, keyinchalik modernizatsiya va raqamlashtirish bosqichlari orqali ta’lim tizimi sifat jihatidan yangi taraqqiyot yo‘liga kirdi. Ushbu jarayon pedagogik faoliyat mazmuni, ta’lim metodlari va o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarining tubdan yangilanishiga olib keldi. Maqola tahlillari shuni ko‘rsatadiki, pedagogik innovatsiyalar bugungi ta’lim tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib ulgurdi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy ta’lim, kredit-modul tizimi, STEAM yondashuvi va kompetensiyaviy ta’lim modeli o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga integratsiyalashuvi ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. – Toshkent, 1997.
3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2017.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2019.
7. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
8. Muslimov N.A. Kasb ta’limi pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
9. Begimqulov U.Sh. Ta’limda axborot texnologiyalarini joriy etish muammolari va yechimlari. – Toshkent, 2021.
10. Xutorskoy A.V. Sovremennaya didaktika. – Moskva: Piter, 2017.
11. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Yurayt, 2018.
12. Slastyonin V.A. Pedagogika innovatsiyalari va ta’lim texnologiyalari. – Moskva, 2016.
13. UNESCO. Education in a Digital World: Global Education Monitoring Report. – Paris, 2022.

11–12 YOSHLI FUTBOLCHI-DARVOZABONLARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA MAXSUS MASHQLARNING SAMARADORLIGI

Ibragimov Qosimbek Isroil o‘g‘li
Urganch davlat pedagogika instituti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675738

Annotatsiya. *Mazkur tezisda 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlar kompleksining samaradorligi o‘rganilgan. Tadqiqot davomida pedagogik tajriba, test sinovlari va matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Maxsus mashqlarni qo‘llash natijasida darvozabonlarning to‘pni ilib olish, zarbalarni qaytarish, aniq uzatish hamda taktik qaror qabul qilish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilangani aniqlandi. Olingan natijalar maxsus mashqlar kompleksining yosh darvozabonlar sport mahoratini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini tasdiqladi.*

Kalit so‘zlar: *futbol, darvozabon, texnik-taktik tayyorgarlik, maxsus mashqlar, pedagogik tajriba, sport mahorati, taktik fikrlash, yosh futbolchilar, mashg‘ulot jarayoni, samaradorlik.*

Аннотация. *В данной работе исследуется эффективность комплекса специальных упражнений в повышении технико-тактической готовности футбольных вратарей 11-12 лет. В исследовании использованы педагогический опыт, тестовые задания и методы математико-статистического анализа. Установлено, что в результате применения специальных упражнений значительно улучшились показатели вратарей по ловле мяча, отскокам, точности передач и принятию тактических решений. Полученные результаты подтвердили, что комплекс специальных упражнений является эффективным инструментом развития спортивных навыков молодых вратарей.*

Ключевые слова: *футбол, вратарь, технико-тактическая подготовка, специальные упражнения, педагогический опыт, спортивное поведение, тактическое мышление, молодые игроки, тренировочный процесс, эффективность.*

Annotation. *This thesis studies the effectiveness of a complex of special exercises in improving the technical-tactical readiness of 11-12 year-old football goalkeepers. The research used pedagogical experience, test tests and mathematical-statistical analysis methods. It was found that as a result of using special exercises, the goalkeepers' ball catching, rebounding, accurate passing and tactical decision-making indicators significantly improved. The results obtained confirmed that the complex of special exercises is an effective tool in developing the sports skills of young goalkeepers.*

Keywords: *football, goalkeeper, technical-tactical training, special exercises, pedagogical experience, sportsmanship, tactical thinking, young players, training process, efficiency.Kalit so‘zlar: futbol, darvozabon, texnik-taktik tayyorgarlik, maxsus mashqlar, pedagogik tajriba, sport mahorati, taktik fikrlash, yosh o‘yinchilar, mashg‘ulot jarayoni, samaradorlik.*

KIRISH. Bugungi kunda futbol dunyodagi eng ommaviy va raqobatbardosh sport turlaridan biri hisoblanadi. O‘yin sur’atining ortishi, taktik sxemalarning murakkablashuvi hamda futbolchilarning funksional tayyorgarligiga qo‘yilayotgan talablarning oshib borishi

barcha o‘yin amplualari qatori darvozabonlar faoliyatiga ham yangicha yondashuvni talab etmoqda[2]. Zamonaviy futbolda darvozabon faqatgina darvozani himoya qiluvchi o‘yinchi emas, balki jamoaning himoya va hujum harakatlarini tashkil etuvchi muhim bo‘g‘in sifatida qaralmoqda.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, musobaqa faoliyatida darvozabon tomonidan bajariladigan harakatlarning samaradorligi uning texnik va taktik tayyorgarlik darajasiga bevosita bog‘liqdir[3]. Darvozabon o‘yin davomida to‘pni ilib olish, qaytarish, uzatish, jarima maydonidagi vaziyatlarni nazorat qilish hamda himoyachilar faoliyatini muvofiqlashtirish kabi murakkab vazifalarni bajaradi. Ushbu harakatlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi yuqori darajadagi maxsus tayyorgarlikni talab qiladi[15].

Sport tayyorgarligi nazariyasida bolalar va o‘smirlar sportiga alohida e’tibor qaratilib, yosh sportchilarning kelgusidagi natijalari aynan dastlabki tayyorgarlik bosqichlarida shakllanishi qayd etiladi[1]. Ayniqsa, 11–12 yosh davri futbolchi-darvozabonlarning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirish va taktik fikrlash elementlarini shakllantirish uchun eng qulay davrlardan biri hisoblanadi. Ushbu yosh bosqichida markaziy nerv tizimi, harakat analizatori va koordinatsion qobiliyatlarning jadal rivojlanishi murakkab texnik harakatlarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Yosh futbolchilarni tayyorlash tizimida texnik-taktik tayyorgarlik sport mahoratini shakllantirishning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Texnik tayyorgarlik darvozabonning maxsus harakat malakalarini egallashiga xizmat qilsa, taktik tayyorgarlik o‘yin vaziyatlarini tahlil qilish, qaror qabul qilish va maydondagi harakatlarni boshqarish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli ushbu ikki yo‘nalishning uyg‘un rivojlanishi darvozabonning musobaqa faoliyatidagi natijadorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda yosh futbolchilar tayyorgarligida maxsus mashqlardan foydalanish texnik mahoratni oshirish, harakat aniqligini takomillashtirish hamda taktik tafakkurni rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlangan[17]. Shu bilan birga, maxsus mashqlar orqali sportchilarning tezkorlik, epchillik, koordinatsiya va reaksiya tezligi kabi sifatlarini kompleks rivojlantirish mumkinligi qayd etilgan. Biroq amaliyotda ko‘plab sport maktablari va futbol akademiyalarida darvozabonlarni tayyorlash jarayonida umumiy mashg‘ulot vositalari ustunlik qilayotganligi, maxsus yo‘naltirilgan mashqlar tizimidan foydalanish darajasi yetarli emasligi kuzatilmoqda[14].

Mavjud ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, futbolchilar tayyorgarligiga oid ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlarning samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy ishlar soni nisbatan kam[6]. Ayniqsa, yosh darvozabonlarning o‘yin faoliyati xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan mashqlar kompleksining samaradorligini eksperimental jihatdan asoslash dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Shu munosabat bilan 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlar kompleksining samaradorligini aniqlash, ularni mashg‘ulot jarayoniga joriy etishning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish mazkur tadqiqotning asosiy yo‘nalishini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi. 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlar kompleksining samaradorligini aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish.
2. Darvozabonlarning texnik va taktik ko‘nikmalarini baholash testlarini ishlab chiqish va qo‘llash.
3. Maxsus mashqlar kompleksini ishlab chiqish va mashg‘ulot jarayoniga joriy etish.
4. Tajriba va nazorat guruhlari natijalarini qiyosiy tahlil qilish.
5. Maxsus mashqlarning samaradorligini matematik-statistik usullar yordamida baholash.

Tadqiqot obyekti. 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning o‘quv-mashg‘ulot jarayoni.

Tadqiqot predmeti. 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlar kompleksining samaradorligi.

Ilmiy yangiligi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- 11–12 yoshli darvozabonlar uchun maxsus mashqlar kompleksi ishlab chiqildi;
- ushbu mashqlar tizimi texnik va taktik ko‘nikmalarni birgalikda rivojlantirishga yo‘naltirildi;
- tajriba asosida maxsus mashqlarning samaradorligi pedagogik eksperiment orqali isbotlandi;
- darvozabonlar tayyorgarligida o‘yin vaziyatiga yo‘naltirilgan yondashuvning ustunligi asoslab berildi.

Amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari bolalar va o‘smirlar futbol maktablari, sport akademiyalari hamda murabbiylar amaliyotida qo‘llanilishi mumkin. Ishlab chiqilgan maxsus mashqlar kompleksi 11–12 yoshli darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi va mashg‘ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam beradi.

Zamonaviy futbolda darvozabonning o‘rni va vazifalari tobora murakkablashib bormoqda. Darvozabon nafaqat darvozani himoya qiluvchi o‘yinchi, balki jamoaning himoya va hujum harakatlarini tashkil etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli yosh darvozabonlarning texnik va taktik tayyorgarligini yuqori darajada shakllantirish sport tayyorgarligi tizimining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

11–12 yosh davri futbolchi-darvozabonlarda asosiy texnik ko‘nikmalar va taktik harakatlarni shakllantirish uchun eng qulay bosqichlardan biri sanaladi. Ushbu yoshda harakat koordinatsiyasi, tezkorlik, epchillik va qaror qabul qilish qobiliyatlari faol rivojlanadi. Mashg‘ulotlarda maxsus mashqlardan maqsadli foydalanish darvozabonlarning to‘pni ilib olish, qaytarish, uzatish hamda o‘yin vaziyatlarini to‘g‘ri baholash ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yosh darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlar uchun maxsus mashqlar kompleksining samaradorligini aniqlash masalasi yetarli darajada o‘rganilmagan. Bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

MATERIALLAR VA TADQIQOT METODLARI. Mazkur tadqiqot 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlarning samaradorligini aniqlash maqsadida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida

pedagogik kuzatuv, pedagogik tajriba, test sinovlari hamda matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotda futbol bilan muntazam shug‘ullanib kelayotgan 11–12 yoshli 20 nafar darvozabon ishtirok etdi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash usuli asosida tajriba guruhi (n=10) va nazorat guruhi (n=10) ga ajratildi. Har ikki guruh sport tayyorgarligi darajasi, yoshi hamda mashg‘ulot tajribasi jihatidan bir-biriga yaqin ko‘rsatkichlarga ega edi. Tadqiqot davomida barcha ishtirokchilarning sog‘lig‘i va mashg‘ulotlarda qatnashish faolligi nazorat qilib borildi.

Pedagogik tajriba 8 hafta davomida olib borildi. Nazorat guruhi sport maktabida amalda qo‘llanilayotgan an’anaviy mashg‘ulot dasturi asosida shug‘ullandi. Tajriba guruhida esa an’anaviy mashg‘ulotlar bilan bir qatorda darvozabonlarning texnik va taktik tayyorgarligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus mashqlar kompleksi qo‘llanildi. Maxsus mashqlar haftasiga uch marotaba mashg‘ulotlarning asosiy qismiga kiritildi va ularning davomiyligi 20–25 daqiqani tashkil etdi.

Tajriba jarayonida qo‘llanilgan maxsus mashqlar darvozabonlarning musobaqa faoliyatida eng ko‘p uchraydigan harakatlarni rivojlantirishga qaratildi. Jumladan:

- turli balandlik va yo‘nalishlardan uzatilgan to‘plarni ilib olish;
- darvoza burchaklariga yo‘naltirilgan zarbalarni qaytarish;
- yiqilish va sakrash texnikasini takomillashtirish;
- tezkor qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan vaziyatli mashqlar;
- himoyachilar bilan o‘zaro hamkorlikni rivojlantiruvchi o‘yin topshiriqlari;
- to‘pni qo‘l va oyoq yordamida aniq uzatish mashqlari;
- darvozadagi pozitsiyani to‘g‘ri tanlashga qaratilgan maxsus harakatlar tizimi.

Tadqiqot boshida va yakunida darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligi maxsus testlar yordamida baholandi. Baholash mezonlari sifatida to‘pni ilib olish aniqligi, zarbalarni qaytarish samaradorligi, to‘pni aniq uzatish ko‘rsatkichi hamda taktik vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish darajasi tanlandi.

To‘pni ilib olish testi davomida ishtirokchilarga turli yo‘nalishlardan 10 marotaba to‘p uzatildi va muvaffaqiyatli bajarilgan harakatlar soni qayd etildi. Zarbalarni qaytarish testi darvozaning turli qismlariga yo‘naltirilgan 10 ta zarbani bartaraf etish natijalari asosida baholandi. To‘pni uzatish aniqligi darvozabon tomonidan belgilangan nishonga yo‘naltirilgan uzatmalarning muvaffaqiyatli bajarilish foizi orqali aniqlandi.

Olingan natijalarning ishonchliligini aniqlash maqsadida matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari arifmetik o‘rtacha qiymat (M), standart og‘ish (σ) va Student t-mezoni yordamida qayta ishlanib, guruhlar o‘rtasidagi farqlarning statistik ahamiyatlilik darajasi $p<0,05$ ko‘rsatkichida baholandi.

Shunday qilib, tadqiqot metodikasi 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligiga maxsus mashqlar ta’sirini kompleks ravishda o‘rganish hamda ularning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

TADQIQOT NATIJALARI. Pedagogik tajriba boshlanishidan avval tajriba va nazorat guruhlari ishtirokchilarining texnik-taktik tayyorgarlik darajasi maxsus testlar yordamida baholandi. Dastlabki natijalar tahlili guruhlar o‘rtasida statistik jihatdan ishonchli farq mavjud emasligini ko‘rsatdi ($p>0,05$). Bu esa tajriba boshlanishida har ikki guruhning tayyorgarlik darajasi deyarli bir xil bo‘lganligini tasdiqlaydi hamda keyingi natijalarni qiyosiy tahlil qilish uchun zarur sharoit yaratadi.

1-jadval

Tajriba boshida darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (M±m)

Ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (n=10)	Nazorat guruhi (n=10)	p
To‘pni ilib olish (10 urinishdan)	6,8±0,24	6,9±0,21	>0,05
Zarbalarni qaytarish (10 urinishdan)	6,4±0,18	6,5±0,20	>0,05
To‘pni aniq uzatish (%)	67,3±1,8	68,1±1,9	>0,05
Taktik harakatlar bahosi (ball)	3,4±0,11	3,5±0,13	>0,05

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba boshida har ikki guruh ko‘rsatkichlari bir-biriga juda yaqin bo‘lib, statistik jihatdan sezilarli tafovut kuzatilmadi. Bu holat pedagogik tajribaning obyektivligini ta’minlashga xizmat qildi.

8 haftalik pedagogik tajriba yakunlangach, darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligi qayta baholandi. Olingan natijalar maxsus mashqlar qo‘llanilgan tajriba guruhida barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha sezilarli o‘sish kuzatilganligini ko‘rsatdi.

2-jadval

Tajriba yakunida darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (M±m)

Ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (n=10)	Nazorat guruhi (n=10)	p
To‘pni ilib olish (10 urinishdan)	8±0,17	7,2±0,19	<0,05
Zarbalarni qaytarish (10 urinishdan)	7,7±0,15	7±0,18	<0,05
To‘pni aniq uzatish (%)	80,7±1,6	73,4±1,8	<0,05
Taktik harakatlar bahosi (ball)	4,6±0,12	3,9±0,14	<0,05

Natijalar tahlili tajriba guruhida to‘pni ilib olish ko‘rsatkichi 6,8 tadan 8 tagacha, ya’ni 17,6 % ga oshganligini ko‘rsatdi. Nazorat guruhida esa ushbu ko‘rsatkichning o‘sishi 4,34 % ni tashkil etdi. Xuddi shuningdek, zarbalarni qaytarish samaradorligi tajriba guruhida 20,3 % ga, nazorat guruhida esa 7,7 % ga oshdi.

To‘pni aniq uzatish ko‘rsatkichi tajriba guruhida 67,3 % dan 80,7 % gacha yaxshilanib, o‘sish sur’ati 19,9 % ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich 7,8 % ga oshdi. Taktik harakatlarni baholash natijalarida ham tajriba guruhi ishtirokchilarida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar qayd etildi.

Olingan ma’lumotlarning matematik-statistik tahlili tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqlar ishonchli ekanligini ko‘rsatdi ($p<0,05$). Bu esa maxsus mashqlar kompleksining 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Pedagogik kuzatuvlar davomida tajriba guruhi darvozabonlarining o‘yin vaziyatlarini tezroq baholashi, darvozadagi pozitsiyani to‘g‘ri tanlashi hamda himoyachilar bilan o‘zaro hamkorlik harakatlarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Musobaqa sharoitiga yaqinlashtirilgan mashqlar yosh sportchilarning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlashga va texnik harakatlarni avtomatlashtirishga xizmat qildi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari maxsus mashqlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik va taktik tayyorgarligini an’anaviy mashg‘ulotlarga nisbatan samaraliroq rivojlantirishini ko‘rsatdi hamda ishlab chiqilgan metodikaning amaliy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

NATIJALAR MUHOKAMASI. Tadqiqot davomida olingan natijalar 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlar kompleksidan foydalanish yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Tajriba guruhi ishtirokchilarida qayd etilgan ijobiy o‘zgarishlar maxsus mashqlarning yosh sportchilar organizmining funksional imkoniyatlari hamda ushbu yosh davrining psixofiziologik xususiyatlariga mos ravishda tanlanganligi bilan izohlanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, maxsus mashqlar qo‘llanilgan guruhda to‘pni ilib olish, zarbalarni qaytarish, aniq uzatish hamda taktik harakatlarni bajarish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo‘ldi. Bu holat darvozabonlarning musobaqa faoliyatida uchraydigan o‘yin vaziyatlariga yaqinlashtirilgan mashqlar orqali texnik harakatlarni takomillashtirish mumkinligini tasdiqlaydi. Mashg‘ulotlar davomida takroran bajarilgan maxsus harakatlar darvozabonlarda harakat ko‘nikmalarining mustahkamlanishiga, reaksiyaning tezlashishiga va qaror qabul qilish sifatining yaxshilanishiga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, darvozabonlarni tayyorlashda umumiy mashg‘ulot vositalari bilan cheklanib qolish yetarli emas. Zamonaviy futbol talablaridan kelib chiqib, mashg‘ulot jarayoniga texnik va taktik harakatlarni birgalikda rivojlantiruvchi maxsus mashqlarni tizimli ravishda kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday yondashuv yosh sportchilarning individual imkoniyatlarini to‘liq namoyon etish hamda musobaqa faoliyatidagi natijadorligini oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib, tadqiqot davomida olingan natijalar va ularning ilmiy tahlili 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirishda maxsus mashqlar kompleksidan foydalanish samarali pedagogik vosita ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari futbol maktablari, bolalar-o‘smirlar sport maktablari hamda futbol akademiyalarida darvozabonlar tayyorgarligini takomillashtirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlarning texnik-taktik tayyorgarligini oshirishda maxsus mashqlar kompleksidan foydalanish yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Pedagogik tajriba yakunida tajriba guruhi ishtirokchilarida to‘pni ilib olish, zarbalarni qaytarish, to‘pni aniq uzatish hamda taktik harakatlarni bajarish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yaxshilandi.

Maxsus mashqlarning mashg‘ulot jarayoniga tizimli ravishda kiritilishi yosh darvozabonlarda texnik ko‘nikmalarning mustahkam shakllanishiga, o‘yin vaziyatlarini tez va to‘g‘ri baholash qobiliyatining rivojlanishiga hamda musobaqa faoliyati samaradorligining oshishiga xizmat qildi.

Matematik-statistik tahlil natijalari tajriba va nazorat guruhlari ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi farqlarning ishonchliligini tasdiqladi ($p<0,05$). Bu esa ishlab chiqilgan maxsus mashqlar kompleksining ilmiy va amaliy jihatdan samarali ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, 11–12 yoshli futbolchi-darvozabonlar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlar tarkibiga o‘yin faoliyatiga moslashtirilgan texnik-taktik yo‘nalishdagi maxsus mashqlarni muntazam ravishda kiritish tavsiya etiladi. Ushbu yondashuv yosh darvozabonlarning sport mahoratini oshirish, ularning musobaqalardagi ishonchli harakatlarini

ta’minlash hamda kelgusida yuqori sport natijalariga erishish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Спорт, 2018. – 520 с.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 808 с.
3. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов. – Москва: Терра-Спорт, 2016. – 272 с.
4. Кузнецов А.А. Футбол: теория и практика подготовки юных спортсменов. – Москва: Спорт, 2019. – 336 с.
5. Николаенко В.В. Многолетняя подготовка юных футболистов. – Киев: Саммит-книга, 2017. – 360 с.
6. Андреев С.Н. Футбол в школе. – Москва: Просвещение, 2018. – 192 с.
7. Железняк Ю.Д. Теория и методика спортивных игр. – Москва: Академия, 2017. – 400 с.
8. Филин В.П. Теория и методика юношеского спорта. – Москва: Физкультура и спорт, 2016. – 256 с.
9. Келлер В.С. Теоретико-методические основы подготовки спортсменов. – Киев: Олимпийская литература, 2014. – 392 с.
10. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. – Москва: Физкультура и спорт, 2017. – 223 с.
11. Исмаилов А.И. Спорт педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2021. – 286 б.
12. Керимов Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – 312 б.
13. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва услубияти. – Тошкент: ILM ZIYO, 2018. – 412 б.
14. Саидов Р.А. Ёш футболчиларни тайёрлаш методикаси. – Тошкент: Tafakkur, 2021. – 248 б.
15. Махкамжонов К.М. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2020. – 384 б.

MUSOBAQA SHAROITIDA GANDBOLCHILARNING HUJUMDAGI TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI XALQARO DASTURLAR ASOSIDA BAHOLASH

J.D.Yo‘ldashov[1], M.A.Ibodullayeva[2]
[1]Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti,
[2]Urganch davlat pedagogika instituti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675751

Annotatsiya. *Jismoniy tarbiya va sport bilan ommaviy ravishda shug‘ullanish o‘quvchi yoshlarning kundalik ehtiyojiga aylanmog‘i zarur. Shu bilan birga u o‘quvchi yoshlarni har tomonlama rivojlantirishda, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda, ularni barkamol inson bo‘lib yetishishga, qonunbuzarlik va boshqa salbiy illatlardan xolos etishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *individual, texnik-taktik harakatlar, chiziq o‘yinchilari, musobaqa faoliyati, o‘yin ampluasi.*

Abstract. *Mass participation in physical education and sports should become a daily necessity for schoolchildren. At the same time, it serves as a key factor in the comprehensive development of schoolchildren, the formation of a healthy lifestyle, their development as well-rounded individuals, and the prevention of crime and other negative vices.*

Keywords: *individual, technical-tactical moves, line players, tournament activity, amplitude of the game.*

Аннотация. *Массовое участие в физической культуре и спорте должно стать повседневной необходимостью для школьников. В то же время оно служит ключевым фактором всестороннего развития школьников, формирования здорового образа жизни, их всестороннего развития как личностей, а также профилактики преступности и других негативных пороков.*

Ключевые слова: *индивидуальные действия, технико-тактические приемы, линейные игроки, соревновательная деятельность, игровая роль.*

Zamonaviy gandbol o‘ta tezkorligi va katta g‘ayrat talab qiluvchi sport o‘yinlari turiga mansubdir. Yuqori texnik – taktik mahoratga sazovvor bo‘lish uchun birinchi navbatda gandbolchilarning jismoniy sifatlari mukammal darajada rivojlangan bo‘lishi kerak. Bugungi kun gandbolchilari baland bo‘yli bo‘lib u harakatchan, o‘tkir zehnli, tez fikrlovchi, o‘zgaruvchan o‘yin vaziyatlariga munosib harakat bilan javob qaytarishi va 2 taym mobaynida jamoada bir xil o‘yin ko‘rsatishi lozim.

Lekin bunday saviyadagi o‘yinchilarni har bir jamoada ham kuzatavermaymiz. Shuning uchun gandbolchilarning musobaqa jarayonlarida jismoniy sifatlarini texnik – taktik tayyorgarliklarini to‘g‘ri taqsimlanishi mashqlar va yuklamalarni to‘g‘ri tanlashi va tashkil etilishi zarur.

So‘ngi yillarda gandbol sport turida hujum kundan kunga o‘zining rivojlanish borasida himoyadan o‘zib bormoqda. Ko‘pgina murabbiylar – sportchilar tayyorgarligining ushbu muhim turiga kam diqqat e’tibor qaratishmoqda.

Tadqiqot ishimizning maqsadi*:* Yuqori malakali chiziq o‘yinchilarining hujumda bajaradigan tehnik-taktik harakatlarini kuzatish, baholash va tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari**.** Bizning mazkur tadqiqot ishimiz 2025 yil sentabr - dekabr oylari oralig‘ida o‘tkazildi. Tadqiqotning birinchi bosqichida oldimizga qo‘yilgan muammolarning zamonaviy holatini nazariy tahlillari bilan boshlandi. Mahsus adabiyotlarni o‘rganish jarayonida alohida e’tibor mashg‘ulot o‘tkazish holatiga, rejalashtirish ahamiyatiga va musobaqa davridagi har-xil bosqichda mashg‘ulot yuklamalarini taqsimlashga qaratildi.

Chiziq o‘yinchilarining hujumdagi o‘yin faoliyati samaradorligini o‘rganish uchun O‘zbekistonning gandbol bo‘yicha yetuk jamoalarini o‘yinlari kuzatildi.

Tadqiqot natijalari va ularning qiyosiy tahlili**.** Biz oldimizga qo‘ygan birinchi vazifada, O‘zbekiston chempionati oliy ligasidagi sovrindor jamoa o‘yinchilari ko‘rsatkichlarini taqqoslashdan iborat. Shu maqsadda hujumchilar o‘yin vazifalarini bajarishdagi o‘yindagi umumiy to‘p otishni hisobga olib tahlil qilish va shuningdek, sportchilar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolar tasnifini aniqlashdir.

Biz tadqiqot ishimizning asosiy maqsadi ya’ni, gandbolchilarining hujumdagi texnik-taktik harakatlarini tahlil qilish uchun O‘zbekiston chempionati oliy liga ayollar jamoalarining musobaqa faoliyatini kuzatib tahlil qildik. O‘yinlarni tahlil qilishda biz oliy liga ayollar jamoalaridan saralangan o‘yinchilarning oltitasini tanlab oldik.

Kuzatuv natijasiga ko‘ra, X-v musobaqada o‘rtacha 64 marotaba to‘p uzatgan bo‘lib, samaradorlik ko‘rsatkichi 96,9%ni tashkil etdi, to‘pni ilish tehnik harakati esa 58 marotaba amalga oshirilib, uning hum samaradorlik ko‘rsatkichi 84,4%ni ko‘rsatdi. Darvozaga to‘p otish tehnik harakati o‘rtacha 12 marotaba amalga oshirilgan bo‘lib, shulardan 2 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 83,3%ni tashkil etadi.

1-jadval

Yuqori malakali gandbolchilarni musobaqa faoliyatini kuzatish natijalari O‘yin vaqtida gandbolchilar tomonidan hujumda bajarilgan tehnik-taktik harakatlarni xajm va sifat ko‘rsatkichlarining o‘rtacha nisbati n = 5

№	F.I.Sh	To‘pni ilish			To‘p uzatish			Darvozaga to‘p otish			∑	
		Umum	Sa-siz Ha	S.K.%	Umum.	Sa-siz lar	S.K. %	Umum. soni	Sa-siz lar	S.K%	jami	Jami s-siz h-lar
1	X-v X	58	9	84,4	64	2	96,9	12	2	83,3	134	13
2	T-v X	56	7	87,5	59	1	98,3	16	2	87,5	131	10
3	S-v S	61	6	90,1	67	2	97,0	14	3	78,5	142	11
4	F-v Z	69	12	82,6	51	2	96,1	13	3	76,9	133	17
5	J-v M	49	14	71,4	42	4	90,5	8	3	62,5	99	21

F-v X tomonidan jami bajarilgan tehnik-taktik harakatlar soni 134 tani tashkil etib, shulardan 13 tasi samarasiz bajarilgan.

T-v X to‘p uzatish harakatlarini o‘rtacha 59 marotaba bajargan bo‘lib, shulardan 1 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 98,3% ko‘rsatdi. To‘p ilish tehnik harakati o‘rtacha 56 marotaba bajarilib, shulardan 7 tasi samarasiz, samaradorlik ko‘rsatkkichi 87,5%ni tashkil etdi. Darvozaga to‘p otish harakati o‘rtacha 16 marotaba bajarilib, shulardan 2 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 87,5% ni tashkil etdi. T-v X tomonidan o‘rtacha, jami 131 ta tehnik-taktik harakatlar amalga oshirilgan bo‘lib, shulardan 10 tasi samarasiz bajarilgan.

S-v S musobaqada o‘rtacha 67 marotaba to‘p uzatgan bo‘lib, shulardan 2 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 97,0% ko‘rsatdi. To‘p ilish tehnik harakati o‘rtacha 61 marotaba bajarilib, shulardan 6 tasi samarasiz, samaradorlik ko‘rsatkkichi 90,1%ni tashkil etdi. Darvozaga to‘p otish tehnik harakati o‘rtacha 14 marotaba amalga oshirilgan bo‘lib, shulardan 3 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 78,5% ni tashkil etadi. S-v S tomonidan o‘rtacha, jami 142 ta tehnik-taktik harakatlar amalga oshirilgan bo‘lib, shulardan 11 tasi samarasiz bajarilgan.

F-v Z tomonidan, to‘p uzatish harakatlarini o‘rtacha 51 marotaba bajargan bo‘lib, shulardan 2 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 96,1% ko‘rsatdi. To‘p ilish tehnik harakati o‘rtacha 69 marotaba bajarilib, shulardan 12 tasi samarasiz, samaradorlik ko‘rsatkkichi 82,6%ni tashkil etdi. Darvozaga to‘p otish harakati o‘rtacha 13 marotaba bajarilib, shulardan 3 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 76,9% ni tashkil etdi. F-v Z tomonidan o‘rtacha, jami 133 ta tehnik-taktik harakatlar amalga oshirilgan bo‘lib, shulardan 17 tasi samarasiz bajarilgan.

J-v M tomonidan, to‘p uzatish harakatlarini o‘rtacha 42 marotaba bajargan bo‘lib, shulardan 4 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 90,5% ko‘rsatdi. To‘p ilish tehnik harakati o‘rtacha 49 marotaba bajarilib, shulardan 14 tasi samarasiz, samaradorlik ko‘rsatkkichi 71,4%ni tashkil etdi. Darvozaga to‘p otish harakati o‘rtacha 8 marotaba bajarilib, shulardan 3 tasi samarasiz bajarilgan, samaradorlik ko‘rsatkichi 62,5% ni tashkil etdi. J-v M tomonidan o‘rtacha, jami 99 ta tehnik-taktik harakatlar amalga oshirilgan bo‘lib, shulardan 21 tasi samarasiz bajarilgan.

XULOSA

Gandbol sport turi – o‘z mohiyati, mazmuni va turli o‘yin malakalari va kombinatsiyalari bilan minglab kishilarni o‘ziga jalb qilib kelmoqda va bu sport turi jahon miqiyosida jadal suratda o‘sishi, raqobatning kuchayishi, musobaqalarda natijaga erishish uchun xujum va ximoyadagi texnik-taktik harakatlar samaradorligini oshirish, sport mashg‘ulotida sportchilarni maxsuch tayyorlashni taqazo etmoqda.

Zamonaviy gandbol o‘ta tezkorligi va katta g‘ayrat talab qiluvchi sport o‘yinlari turiga mansubdir. Yuqori texnik – taktik mahoratga sazovvor bo‘lish uchun birinchi navbatda gandbolchilarning jismoniy sifatlari mukammal darajada rivojlangan bo‘lishi kerak. Bugungi kun gandbolchilari baland bo‘yli bo‘lib u harakatchan, o‘tkir zehnli, tez fikrlovchi, o‘zgaruvchan o‘yin vaziyatlariga munosib harakat bilan javob qaytarishi va 2 taym mobaynida jamoada bir xil o‘yin ko‘rsatishi lozim. Lekin bunday saviyadagi o‘yinchilarni har bir jamoada ham kuzatavermaymiz. Shuning uchun gandbolchilarning musobaqa jarayonlarida jismoniy sifatlarini texnik – taktik tayyorgarliklarini to‘g‘ri taqsimlanishi mashqlar va yuklamalarni to‘g‘ri tanlashi va tashkil etilishi zarur. Yuqori malakali gandbolchilarni musobaqa faoliyatini nazorat qilish bu

sportchilarni tayyorgarligini aniqlashning eng samarali usuli hisoblanadi. Zamonaviy gandbol juda shiddatli bo‘lganligi uchun har bir sportchidan yetuk jismoniy tayyorgarlikni talab qiladi.iz tadqiqot ishimizda oliy liga jamoalari gandbolchilarini tehnik-taktik harakatlarini kuzatib, tahlil qilganimizda shu narsa ma’lum bo‘ldiki, yuqori malakali gandbolchilarning tehnik-taktik harakatlari tahlilidan o‘yinchilarning tehnik harakatlarni bajarishda xatoliklar mavjudligi va ularni mashg‘ulotlar vaqtida individual tarzda mashg‘ulot o‘tkazib rivojlantirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mahmudjonov, a. A., izatullayev, a. M., & ergashaliyev, d. N. (2024). The importance of general physical fitness in increasing the efficiency of sports training in private schools. International journal of science and technology, 755-759.
2. 2.Butabayev, a. X., & ergashaliyev, d. N. (2024). Gandbolchilarni hujum va himoyadagi shaxsiy taktik harakatlarini samaradorligini oshirish usullari. Экономика и социум, (6-1 (121)), 160-166.
3. 3.Болтобаев, с. А., азизов, с. В., жураев, т. Ж., рахманов, м. У., жахангиров, ш. Ж., & мухторжонова, н. (2013). Влияние переживаний, тревоги и стресса на соревновательную успешность у спортсменов и их преодоление. Science and world, 24, 261-267.

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Umbarova Nasiba Xolboy qizi
Termiz davlat universiteti ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi 2-kurs tayanch doktaranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675757

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim jarayonida zamonaviy innovatsion yondashuvlardan foydalanishning muhim jihatlari aks etgan. Bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda dunyoning yetakchi mamlakatlarida qo‘llanilayotgan talim sifatini oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar: STEAM, loyiha ishlari, raqamli texnologiyalar va gamifikatsiya kabi innovatsion texnologiyalarning tabiiy fanlarda qo‘llanilishi keltirib o‘tilgan. Yuqoridagi yondashuvlar o‘quvchilarda mustaqil ishlash, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakillantirishi bilan bir qatorda ularda qisqa vaqt ichida butun mavzuni o‘zlashtirish hamda mavzu yuzasidan olgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish imkoniyatini beradi.*

Kalit so‘zlar: *Innovatsiya, texnologiya, STEAM, loyiha, tajriba, tabiiy fan, raqamli texnologiya, motivatsiya, gamifikatsiya, zamonaviy, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta’lim, atrof-muhit, inson-jamiyat, ilmiy dunyoqarash.*

Kirish: Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va uning sifat-samaradorligini oshirish dolzarbligicha qolmoqda. Ayniqsa tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning chuqur bilim olishlari va ularda mustaqil fikrlash, ilmiy dunyoqarash, tadqiqotchilik kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim jarayoniga yangicha usul va uslublarni joriy etish orqali o‘quvchilarda zamonaviy eng so‘ngi bilimlar olishni taqazo etmoqda. Tabiiy fanlar o‘quvchilarda atrof-muhit, tabiat va inson qonuniyatlarini hamda tabiiy-ilmiy tafakkur haqida tasavvur hosil qiluvchi muhim fanlar sirasiga kiradi. Shu sababli umumta’lim maktablarida tabiiy fanlarni o‘qitishda faqat an’anaviy usullar bilan cheklanib qolmasdan noan’anaviy innovatsion yondashuvlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda katta rol o‘ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Hozirgi vaqtda innovatsion yondashuvlar ta’lim jarayonining barcha jabhalarida keng qo‘llanilmoqda. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida quyidagicha ta’rif berilgan: “Innovatsiya (ing. innovation – kiritilgan yangilik, ixtiro) – 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli faoliyat doiralarida qo‘llanilishi”.M. Aminov va T. Daminov tomonidan O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida berilgan izohga ko‘ra, innovatsiya – texnika, texnologiya, boshqaruv va mehnatni tashkil etish sohalaridagi yangiliklarni anglatadi va ularning faoliyatga tatbiq etilishi orqali natijadorlikka erishish ko‘zda tutiladi.[1] Sh. Mirziyoyevning ta’lim va yoshlar tarbiyasi borasidagi siyosiy qarashlarida ham innovatsiyalarning jamiyat va shaxs kamolotidagi o‘rni alohida ta’kidlangan. U o‘zining asarlarida yoshlarning yuksak intellektual salohiyatini rivojlantirishda zamonaviy ta’lim usullarining ahamiyatini uqtiradi

Bu yondashuvlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kuzatuvchanlik, tajribaviy faoliyat va analitik fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi So‘nggi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar va dissertatsiyalarda ham tabiiy fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalar, STEAM yondashuvi, loyiha asosida o‘qitish va interfaol metodlarning samaradorligi ilmiy asosda isbotlangan. Bu usullar o‘quvchilarning chuqur bilim olishi, mustaqil fikrlash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Innovatsion yondashuvlar deganda o‘quvchilarning bilim olishi, tarbiyalanish iva fikrlash jarayonlariga yangicha, samarali yondashuvlar bilan qarashi tushuniladi.[3]

. Bu yondashuvlar an’anaviy “o‘qituvchi gapiradi – o‘quvchi eshitadi” modelidan farqli bo‘lib, o‘quvchini faol subyekt sifatida ko‘radi. Innovatsion yondashuvlar — bu an’anaviy usullardan farqli tarzda o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan, ilg‘or texnologiyalar va zamonaviy metodikalarni o‘z ichiga olgan ta’lim jarayonidir

Muhokama va natijalar: Zamonaviy innovatsion yondashuvlarga quyidagilarni misol qilib keltiramiz:

-STEAM ta'limi - Fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering) va art (san’at) matematika (Mathematics)ni integratsiyalash.

Steam yondashuvining ahamiyati shundan iboratki u o‘zida 5 ta fanni mujassamlashtiradi natijada bir vaqtning o‘zida mavzuga oid ma’lumot 5 xil usulda tushuntiriladi. Bunga misol qilib 4- sinf tabiiy fan darsligidagi o‘simliklarning atrof muhitga ta’siri mavzusini olamiz.Bu yerda Science- fan orqali o‘simlik va uning turlarini o‘rganadi. Texnologiya –technology zamonaviy texnologiyalar yordamida ma’lumotlar yig‘adi va sensor qurilmalarda foydalanadi. Muhandislik –engineering qismida o‘simlik maketlarini yasaydi. Art -san’at ekologik habardorlikni oshirish uchun o‘simlik rasmi tushirilgan plakatlar tayyorlaydi. Matematika – mathematicsda o‘simliklarning atrof-muhitga ta’sirini hisoblaydi.

-Amaliy loyihalar orqali bilimlarni mustahkamlash. Loyihalash texnologiyasi hozirgi kunda AQSh, Buyuk Britaniya, Belgiya, Isroil, Finlandiya, Germaniya, Rossiya, Italiya, Braziliya va Niderlandiya kabi rivojlangan mamlakatlarning ta’lim muassasalarida muvaffaqiyatli qo‘llanib kelinmoqda. J.Dyu o‘qitishni o‘quvchilarning qiziqishi va ehtiyojini hisobga olgan holda o‘quvchilarning muayyan maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini faollashtirish orqali tashkil etishni taklif etgan. Buning uchun o‘quvchilarga o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliyotga qo‘llash, ulardan kelgusi hayotda foydalanish yo‘llarini ko‘rsatish, ya’ni nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘liq holda o‘qitish lozimligini uqtirgan.[2] Loyihalash texnologiyasining asosiy g‘oyasi: “O‘rganilayotgan bilim, ko‘nikmalar menga nima uchun zarurligi va undan qayerda va qay tarzda foydalanishni bilaman”. Loyihada ko‘zda tutilgan faoliyatning ustunligiga ko‘ra: tadqiqot xarakteridagi loyihalar; ijodiy xarakterdagi loyihalar; rolli loyihalar; amaliy xarakterdagi loyihalar; izlanish va mo‘ljal olishga mo‘ljallangan loyihalar. Quyida biz 4-sinf tabiiy fan darsligidagi Gidrosfera mavzusini o‘qitsh jarayonidagi “Loyqa suvni tozalash” mavzusida tajriba ishini ko‘rib chiqamiz.

Mavzu:Loyqa suvni oddiy usulda tozalash.

Maqsad: Loyqa suvni filtrlash orqali tozalash mumkinligini amaliy tajriba yordamida o‘rganish.

Kerakli jihozlar: Loyqa suv, plastik butilka, paxta, qum, mayda toshlar, bo‘sh idish. Tajribaning borishi: Plastik butilkaning pastki qismi kesib olinadi. Butilka ichiga avval paxta, uning ustiga qum, so‘ng mayda toshlar joylashtiriladi. Tayyorlangan filtr bo‘sh idish ustiga qo‘yiladi. Loyqa suv filtrga asta-sekin quyiladi. Filtrdan o‘tgan suv

kuzatiladi. Kuzatish natijalari Filtrdan o‘tgan suv dastlabki suvga nisbatan ancha tiniq bo‘ldi. Qum va paxta loy hamda mayda zarrachalarni ushlab qoldi. Suvning rangi va loyqaligi kamaydi.

Xulosa Tajriba natijasida loyqa suvni qum, paxta va toshlardan tashkil topgan oddiy filtr yordamida qisman tozalash mumkinligi aniqlandi. Biroq bunday suv ichish uchun yaroqli bo‘lib qolmaydi. Ichimlik suvi qo‘shimcha ravishda maxsus usullar bilan tozalanishi kerak. Xavfsizlik qoidalari Tajriba vaqtida suvni ichmaslik. Jihozlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish. Tajribadan so‘ng qo‘llarni yuvish.

O‘quvchilar ushbu tajriba ishini bajarishdan oldin gidrosfera ya’ni yerning suv-qobig‘i haqida yetarlicha bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar. Egallagan nazariy bilimlarini kundalik hayotda ya’ni amaliyotda tajribalar orqali qo‘llaydilar.

-Raqmli texnologiyalardan foydalanish. Raqamli texnologiyalar deganda ta’lim jarayonida kompyuter, internet, multimedia, interfaol doskalar, planshetlar, mobil ilovalar, elektron resurslar va onlayn platformalardan samarali foydalanish tushuniladi. Bunday texnologiyalar dars jarayonini interfaol, qiziqarli va samarali tashkil etish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasida raqamli ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston –2030” strategiyasida ta’lim jarayonini raqamlashtirish, zamonaviy axborot- kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali o‘qitish sifatini oshirishga alohida e’tibor qaratilgan.[4] Raqamli texnologiyalar o‘quvchilarga bilimlarni o‘zlashtirishda qulaylik yaratadi. Masalan, interfaol doska yordamida mavzuni vizual tarzda tushuntirish, videodarslar orqali murakkab jarayonlarni amaliy ko‘rsatish, elektron testlar orqali bilimni tezkor baholash mumkin. Bularning barchasi ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar raqamli vositalar yordamida mustaqil ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.O‘z bilimlarini turli xildagi platformalar orqali baholaydi, axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonida qo‘shimcha ma’lumotlar to‘plab bilimlarini boyitadi.[5]

-Virtual labaratoriyalar. Virtual laboratoriya – bu o‘quvchilarga haqiqiy laboratoriya muhitida ishlash imkonini beruvchi dasturiy ta’minot. O‘quvchilar virtual o‘quv muhitida simulyatsiyalar orqali tajribalarni amalga oshiradi, ma’lumotlarni tahlil qiladi va natijalarni o‘rganadi. Virtual laboratoriyalarining afzalliklari: Xavfli moddalar yoki uskunalarsiz online ishlash, labaratoriya jihozlari talab qilinmasligi, istalgan vaqtda xohlagan joydan turib foydalanish mumkin, tajribalarni cheksiz bajarish imkoniyati mavjud.Bundan tashqari ushbu labaratoriyalar qiziqarliligi bilan bir qatorda ko‘rgazmalilikni oshiradi, xavfsiz tajriba muhitini yaratadi hamda vaqt va resurslari tejaydi. Boshlang‘ich sinf tabiiy fan darslarida suvning holati, o‘simliklarning o‘sishi havo xususiyatlari kabi bir qator mavzularni virtual labaratoriyada bajarish mumkin.Buning uchun ma’lum bir platformadan ro‘yxatdan o‘tish talab etiladi.

-Gamifikatsiya o‘yinlashtirish. Gamifikatiya bu –ta’lim jarayonida o‘yin elementlarini qo‘llash orqali o ‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiruvchi, ularga motivatsiya beruvchu usul hisoblanadi. Gamifikatsiya ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki turli sinflar doirasida 80% o‘quvchilarga gamifikatsiyaga asoslangan darslar ma’qul kelgan. Bunga asosiy sabab dars mavzusi turli o‘yinlar orqali o‘tilganda qiyin topshiriqlarga ham xuddi o‘yindek munosabat bildirilishi hamda uning yechimlarini izlashda tezkorlik va qisqa vaqt ichida bajarilishi natijasida o‘quvchilarda har bir muammoga oson yechim topish imkoniyatining borligidir.Gamifikatsiya orqali o‘quvchilar bir vaqtda baholanadi hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra gamifikatsiyalashgan darslarda o‘quvchilarning darsga jalb

qilinishi 20-30 % ga oshganligini ko‘rishimiz mumkin. Gamifikatsiyaning asosiy komponentlari: Gamifikatsiya bir qancha asosiy komponentlardan tashkil topgan hisoblanadi.

1. Ballar (Points)-bu o‘quvchilarning harakatlariga qarab rag‘batlantirish orqali ularning qanchalik muvaffaqiyatli ekanliklariga urg‘u berish. Rag‘batlantirishda esa turli xil kreativlikni ishga solgan holatda eng faol o‘quvchilarga stiker yoki kichik sovg‘alardan foydalanish mumkin. Bu orqali qolgan o‘quvchilarni ham shu kabi sovg‘alarni yutish maqsadida keying darslarda faol bo‘lishga erishish mumkin.

2. Reyting tizimi (Liderboards)- bu o‘quvchilar o‘zlarining yutuqlarini boshqalar bilan taqqoslay olish imkonini beradi. Natijada soglom raqobat boshlanadi.

3. Mukofotlar (Rewards)- maxsus yutuqlarga erishga o‘quvchilarni taqdirlash. 4.Darajalar (levels)-o‘quvchilarning rivojlanish jarayonini nazorat qilish va ularni oldinga intilishga yordam berish.[6] Gamifikatsiya ta’lim samaradorligiga sezilarli ta’sir qilsada uning bir qancha kamchiliklari ham yo‘q emas.O‘yinga asoslangan darslar ko‘p vaqt talab qilishi yoki asosiy mavzudan biroz chalg‘ishlar kuzatilishi mumkin.

Xulosa: Ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ortib bormoqda. Innovatsion yondashuvlar o‘quvchilar faolligini oshirish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi muhim vosita bo‘lib qolmasadan balki o‘quvchilar shaxsiy faolligini ham oshiradi. Tabiiy fanlarga innovatsion yondashuv o‘quvchilarni faqat bilim oluvchi emas, balki tadqiqotchi va muammo yechuvchiga aylantiradi. Bu esa zamonaviy ta'limning muhim talablaridan biridir.

Adabiyotlar:

1. Aminov M., Daminov T. va boshqalar. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – T.: Davlat milliy nashriyoti, 2002. – B. 169.
2. M. PardayevaM.Ergasheva Milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etish: Kimyo fani o‘qituvchi va metodistlari uchun metodik qo‘llanma, Toshkent: 2022.
3. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli ta’limni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. –2021-yil 28-iyun
5. Karimova N. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar.–T.: “Ilm ziyo”, 2021. –180 b.
6. Durdona Zaynobiddinova Nurillo qizi “O‘qitish jarayonida gamifikatsiya: foydasi va kamchili klari”. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi ISSN: 3030-3621

ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAVHUM SO‘ZLARNING O‘Z VA KO‘CHMA MA’NOLARDA QO‘LLANISHI

Saliyeva Bibi-Aysha Shamshiddinovna[1], Erkinova Nigora Esanovna[2]
[1]Oriental universiteti Lingvistika (Arab tili) yo‘nalishi 2-kurs magistranti,
[2]Fan va texnologiyalar universiteti Pedagogika kafedrasi f.f.f.d.(PhD), dots.v.b
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675773

Annotatsiya. *Ushbu maqolada arab va o‘zbek tillari misolida mavhum so‘zlarning (al-alfaz al-ma’naviyya) o‘z va ko‘chma ma’nolarda qo‘llanish qonuniyatlari hamda semantik transformatsiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mavhum birliklarning semantik tabiati, ularning Qur’oni Karim matnidagi majoziy qo‘llanishi, mumtoz va zamonaviy she’riyatda uslubiy-estetik kategoriya (tashxis, isti’ora) hamda frazeologizmlarda semantik unifikatsiya darajasiga ko‘tarilish jarayonlari qiyosiy-kognitiv planda yoritilgan. Maqolada arab balog‘at ilmidagi “al-Haqiqa va al-Majoz” tushunchalari hamda o‘zbek tilshunosligidagi badiiy ma’no ko‘chishi tamoyillari asosida ikki xalq dunyoqarashining kognitiv mushtarakligi isbotlangan.*

Kalit so‘zlar: *arab tili, o‘zbek tili, mavhum so‘zlar, al-Haqiqa va al-Majoz, isti‘ora, kinoiya, tashxis, Qur’oni Karim, badiiy uslub, semantik unifikatsiya, kognitiv tilshunoslik.*

Аннотация. *В данной статье на примере арабского и узбекского языков анализируются закономерности употребления абстрактных слов (аль-альфаз аль-ма’навийя) в прямом и переносном значениях, а также их семантические трансформации. В сравнительно-когнитивном аспекте исследуются семантическая природа абстрактных единиц, их метафорическое употребление в тексте Священного Корана, их трансформация в стилистико-эстетическую категорию (ташхис, исти’ара) в классической и современной поэзии, а также процессы семантической унификации в составе фразеологизмов. На основе концепций «аль-Хакика ва аль-Маджаз» в арабской науке о красноречии (балага) и принципов переноса значений в узбекском языкознании доказывается когнитивная общность мировосприятия двух народов.*

Ключевые слова: *арабский язык, узбекский язык, абстрактные слова, аль-Хакика ва аль-Маджаз, исти’ара, киноя, ташхис, Священный Коран, художественный стиль, семантическая унификация, когнитивная лингвистика.*

Abstract. *This article analyzes the patterns of direct and figurative usage of abstract words (al-alfaz al-ma’naviyya) and their semantic transformations, drawing on examples from the Arabic and Uzbek languages. Through a comparative-cognitive lens, the study explores the semantic nature of abstract units, their metaphorical application within the text of the Holy Quran, their elevation to stylistic-aesthetic categories (tashkhis, isti’ara) in classical and modern poetry, and the processes of semantic unification within phraseological units. Based on the concepts of “al-Haqiqa wa al-Majoz” in Arabic rhetoric (balagha) and the principles of figurative meaning transfer in Uzbek linguistics, the article demonstrates the cognitive commonalities in the worldview and conceptualization of both cultures.*

Keywords: *Arabic language, Uzbek language, abstract words, al-Haqiqa wa al-Majoz, isti’ara, kinaya, tashkhis, Holy Quran, literary style, semantic unification, cognitive linguistics.*

Mavhum so‘zlar o‘z tabiatiga ko‘ra o‘ta egiluvchan va ko‘p ma’nolilikka moyil birliklardir. Arab va o‘zbek tillarida mavhum otlarning o‘z va ko‘chma ma’nolarda qo‘llanishi tilning tasviriy imkoniyatlarini kengaytiribgina qolmay, balki inson tafakkurining qanchalik murakkab ekanligini ham ko‘rsatadi. Denotativ ma’no deganda biz so‘zning lug‘atda belgilangan birinchi darajali tushunchasini tushunsak, konnotativ ma’no o‘sha tushunchaning yangi bir voqelikka ko‘chishini anglaymiz.

Arab tilshunosligida bu jarayon “al-Haqiqa va al-Majoz” (Haqiqat va ko‘chma ma’no) tushunchalari orqali o‘rganiladi. Qiziqarli jihati shundaki, ko‘pincha konkret narsalar nomi mavhum tushunchalarni ifodalash uchun ko‘chadi (metonimiya/metafora), ba’zan esa mavhum so‘zlarning o‘zi yangi bir mavhum yoki hatto konkret ma’noga ega bo‘ladi.

Muqaddas “Qur’oni Karim”da mavhum so‘zlarning o‘z va ko‘chma ma’nolardagi qo‘llanishi mo‘jizaviy uslubda namoyon bo‘ladi. Masalan, Baqara surasining 257-oyatida:

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ... *“Alloh iymon keltirganlarning do‘stidir, ularni zulmatlardan nurga chiqarur...”*

Oyatda “az-Zulumat” (Zulmatlar) va “an-Nur” (Nur) so‘zlari o‘zining fizik ma’nosida (yorug‘lik va qorong‘ulik) emas, balki “kufr” va “iymon” kabi mavhum tushunchalarni ifodalash uchun ko‘chma (majoziy) ma’noda qo‘llanilgan. O‘zbek tilida ham biz “zulmat” deganda jaholatni, “nur” deganda ma’rifatni tushunishimiz aynan mana shu arabiy semantik ta’sir va mantiqiy ko‘chish natijasidir.

O‘zbek tilida ham mavhum so‘zlar ko‘chma ma’noda qo‘llanilganda o‘zining ekspressivligini oshiradi. Masalan, “yurak” so‘zi konkret a’zo bo‘lsa, u “jasorat” yoki “markaz” ma’nosida ko‘chishi (mavhumlashishi) mumkin. Aksincha, “sovuqlik” mavhum tushunchasi ikki kishi o‘rtasidagi munosabatga nisbatan qo‘llanilganda (“ularning orasiga sovuqlik tushdi”), harorat tushunchasi ijtimoiy munosabatga ko‘chgan bo‘ladi. Arab va o‘zbek tillaridagi bunday o‘xshashliklar har ikki xalqning dunyoni mantiqiy va obrazli idrok etish uslubi mushtarak ekanligidan dalolat beradi.

Mavhum so‘zlarning ko‘chma ma’noda qo‘llanilishi har ikki tilda ham asosan o‘xshashlik (metafora) va bog‘liqlik (metonimiya) tamoyillari asosida yuz beradi. Arab tilida bu hodisa “Isti’ora” deb atalib, tilning balog‘at va fasohat darajasini belgilaydi[1]. O‘zbek tilida esa mavhum so‘zlarning ko‘chma ma’nolari ko‘proq xalqning maishiy hayoti va milliy dunyoqarashi bilan boyitilgan[2].

Badiiy uslubda, ayniqsa, she’riyatda mavhum so‘zlar o‘zining birlamchi lug‘aviy qobig‘idan chiqib, yangi, kutilmagan ko‘chma ma’nolarga ega bo‘ladi. She’riyatida bu jarayon ko‘pincha “tashxis” (jonlantirish) va (ma’no ko‘chishi) usullari orqali amalga oshadi[3]. Mavhum tushuncha gohida jismga, gohida qurolga, gohida esa hayotbaxsh ne’matga aylanadi.

Alisher Navoiy ijodida “vafosizlik” mavhum tushunchasi o‘zining axloqiy doirasidan chiqib, tabiat hodisalariga ko‘chiriladi:

Gulga boqsam vafosizlig‘i yodimg‘a kelur,
Chun g‘animatdur aning bir necha kun kulganlari. [4]

Bu yerda “vafosizlik” (vafo qilmaslik) insoniy sifat bo‘lsa-da, u gulning tez so‘lishiga, ya’ni “o‘tkinchilik” ma’nosiga ko‘chirilgan. Gulning “kulishi” esa uning ochilishiga nisbatan qo‘llangan majozdir.

Arab mumtoz she’riyatida “karam” (saxovat) tushunchasi ko‘pincha daryo yoki yomg‘ir ma’nosiga ko‘chadi:

إِنَّ الْجُودَ مِنَ الْكَرَمِ كَالْغَيْثِ، يَشْفِي الْأَرْضَ وَيُحْيِي الْمَوَاتَ

“Innal jūda minal karami kal-ghaysi, Yashfī al-arāḍa wa yuhyī al-mawātā.” [5]. Tarjimasi: *Albatta, karamdan bo‘lgan saxovat yomg‘ir kabidir, u chanqoq yerlarni qondiradi va o‘liklarni tiriltiradi.* Ushbu baytda “saxovat” mavhum oti o‘zining axloqiy ma’nosidan tashqari, “hayotbaxsh quvvat” va “tabiiy inoyat” kabi ko‘chma ma’nolarda namoyon bo‘lmoqda.

Abdulla Oripov she’riyatida “vijdon” tushunchasi o‘zining ruhiy doirasidan chiqib, sudya yoki hakam ma’nosida ko‘chma ma’no kasb etadi:

Vijdon eng odil sudya, hukmi uning qat’iydir,
Sotqinlik-u gunohning jazosi ham ayoniydir. [6]

Bu yerda “vijdon” mavhum tushunchasi shaxsning hatti-harakatiga baho beruvchi “ijtimoiy-huquqiy hakam” ma’nosini ifodalamoqda.

Badiiy uslubda mavhum so‘zlar ko‘pincha mantiqiy tushuncha darajasidan estetik kategoriya darajasiga ko‘tariladi. Shoir mavhum so‘zning o‘z ma’nosini (masalan, vaqt birligini) chetga surib, unga insoniy xususiyatlar yoki moddiy shakllar yuklaydi. Bu esa kitobxonning mavhum tushunchani vizual tarzda tasavvur qilishiga yordam beradi[7].

“Zamon” tushunchasining arab she’riyatida “bevafo do‘st” yoki “zolim hukmdor” ma’nosida ko‘chishi:

وَمَضَى الزَّمَانُ وَنَحْنُ فِي غَفْلَةٍ ، حَتَّى الْمَنِيَّةُ أَسْرَعَتْ فِي قَطْعِ الْأَمَلِ

“Va maza az-zamanu wa nahnun fii g‘afalin, Hattal-maniyatu asra’at fi qat’il-amal.” [8]

Tarjimasi: *Zamon o‘tib ketdi, biz esa g‘aflatdamiz, toki o‘lim orzularni kesishga shoshilmaguncha.*

Bu yerda zamon *ogohlantirmasdan ketuvchi yo‘lovchi* ko‘chma ma’noni kasb etgan. “Orzuni kesish” birikmasida esa “orzu” mavhum oti moddiy ip yoki arqon kabi tasavvur qilinib, uning yakunlanishi majoziy ifodalangan.

Muqaddas Qur’on matnida mavhum so‘zlar oddiy tushunchalarni nomlamaydi, balki inson tasavvurini cheksiz dunyoga bog‘laydi. Bu yerda ko‘pincha biz moddiy deb bilgan so‘zlar mavhum ma’noga, mavhum so‘zlar esa moddiy sifatlarga ko‘chadi. Bu hodisa arab balog‘at ilmida matnning ta’sirchanligini ta’minlovchi asosiy omildir.

Masalan, “Hayot” (الحياة) va “O‘lim” (الموت) tushunchalari Qur’onda faqatgina biologik jarayon sifatida emas, balki ma’naviy holat sifatida ham keladi. An’om surasining 122-oyatida shunday marhamat qilinadi:

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ... *“O‘zi o‘lik bo‘lgan bir kimsani tiriltirib, unga odamlar orasida (yo‘lini topib) yurishi uchun nur berib qo‘ygan bo‘lsak...”*

Ushbu oyatda “O‘lik” so‘zi o‘z ma’nosida (jismoniy jonsiz) emas, balki “iymonsiz va g‘ofil” degan ko‘chma ma’noda qo‘llangan. “Tiriltirish” esa uning islomni qabul qilib, ma’naviy hayotga qaytishini anglatuvchi mavhum majozdir. Bu yerda mavhumlikning darajasi shunchalik yuqoriki, insonning ruhiy o‘zgarishi jismoniy hayot-mamot bilan qiyoslanmoqda. Yana bir muhim mavhum tushuncha – “Mag‘firat” (**المغفرة**) bo‘lib, u lisoniy jihatdan “yopish”, “berkitish” (mifg‘ar – dubulg‘a so‘zi bilan o‘zakdosh) ma’nosini anglatadi. Qur’onda bu so‘z gunohlarning o‘chirilishi va yopilishi ma’nosida qo‘llaniladi. Hadid surasining 21-oyatida:

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ... *“Rabbingizdan bo‘lgan mag‘firatga va jannatga musobaqalashib (oshig‘ingiz)..”*

Bu yerda “mag‘firat” mavhum oti go‘yoki bir marra chizig‘i yoki moddiy maqsad kabi tasvirlangan. Unga qarab “musobaqalashish” (sabiqu) harakati ko‘chma ma’noda bo‘lib, insonning ruhiy intilishini moddiy musobaqa obraziga ko‘chirgan. Bunday qo‘llanilish mavhum tushunchalarni inson ongi uchun tushunarli va his qilsa bo‘ladigan darajaga olib keladi.

Frazeologizmlar tilning eng milliy va o‘ziga xos qatlami bo‘lib, ularda mavhum so‘zlarning ko‘chma ma’nolarda qo‘llanishi o‘zining cho‘qqisiga chiqadi. Arab va o‘zbek tillarida mavhum otlar ibora tarkibiga kirganda, ko‘pincha o‘zining mustaqil lug‘aviy ma’nosini yo‘qotadi va butun birikma bilan birgalikda yagona, ko‘chma ma’noli obrazni hosil qiladi. Bu jarayon tilshunoslikda “semantik unifikatsiya” deb ataladi.

Arab tilida frazeologik birliklar asosan lisoniy “kinoiya” (metaforik ishora) asosiga quriladi. Masalan, “al-Yad” (**اليد**) – qo‘l so‘zi konkret a’zo bo‘lsa-da, u mavhum so‘zlar bilan birikib, butunlay boshqa tushunchalarni ifodalaydi. *“Lahu yadun 'alayya”* (Uning mendan ustun qo‘li bor) iborasida “qo‘l” so‘zi “minnatdorchilik”, “yordam” yoki “kuch-qudrat” kabi mavhum ma’nolarda ko‘chma qo‘llaniladi. Shuningdek, “al-Vajh” (**الوجه**) – yuz so‘zi ishtirok etgan *“Vajhu al-amr”* (Ishning yuzi) iborasi ishning “mohiyati” yoki “haqiqati” degan mavhum ma’noni anglatadi. Bu yerda konkret tana a’zosi orqali eng murakkab mavhum tushunchalar vizuallashadi.

O‘zbek tilida ham mavhum so‘zlarning iboralar tarkibidagi ko‘chma ma’nolari g‘oyatda rang-barang. Masalan, “ko‘ngil” mavhum otini olaylik. U ishtirok etgan iboralarda ko‘chma ma’no qatlamlari cheksiz: *“ko‘ngli bo‘sh”* (rahmdil), *“ko‘ngli qora”* (hasadgo‘y), *“ko‘ngil bermoq”* (sevmoq). Bu yerda “ko‘ngil” insonning butun hissiy-axloqiy olamini ifodalovchi “makon” sifatidagi ko‘chma ma’noda kelmoqda. Yoki “quyruq” (konkret) va “tugun” (konkret) so‘zlari birlashib, *“quyrug‘ini tugib qo‘ymoq”* iborasini hosil qilganda, bu butunlay mavhum “ataylab zarar yetkazish uchun tayyorgarlik ko‘rish” ma’nosini anglatadi.

Arab va o‘zbek frazeologiyasini qiyoslaganda shuni ko‘ramizki, har ikki tilda ham “issiq-sovuq”, “nur-zulmat”, “achchiq-shirin” kabi mavhum-kontrast tushunchalar hayotiy tajriba bilan bog‘lanib, ko‘chma ma’noga ega bo‘ladi. Masalan, arabchadagi *“Dhaaqa al-amarruyn”* (Ikki achchiqni tatib ko‘rdi) iborasi o‘zbek tilidagi *“hayotning achchiq-chuchugini totmoq”* iborasi bilan semantik jihatdan to‘liq mos keladi. Bu yerda “achchiqlik” mavhum sifati “qiyinchilik va musibat” degan ko‘chma ma’noda qo‘llanilgan. Bunday frazeologik ko‘chishlar tilning uslubiy jozibasini oshirish bilan birga, mavhum tushunchalarning xalq ongida qanchalik chuqur ildiz otganini va milliy tafakkur tarzi bilan qorishib ketganini isbotlaydi.

Arab va o‘zbek tillaridagi mavhum so‘zlarning o‘z va ko‘chma ma’nolarda qo‘llanish xususiyatlarini tadqiq qilish shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon lisoniy hodisa bo‘lib, inson tafakkurining cheksizligini isbotlovchi murakkab kognitiv jarayon hisoblanadi. Mavhum so‘zlar tilning eng harakatchan qatlami sanalib, ular nutq vaziyatiga qarab o‘z shaklini o‘zgartiruvchi, bir ma’nodan ikkinchisiga oson ko‘chuvchi jonli birliklardir.

Xulosa qilib aytganda, arab va o‘zbek tillaridagi mavhum so‘zlarning o‘z va ko‘chma ma’nolari o‘rtasidagi muvozanatni o‘rganish tilning ichki imkoniyatlarini ochishda kalit vazifasini o‘taydi. Mazkur tadqiqot har ikki tilning naqadar izchil, va mantiqiy ekanligini yana bir bor isbotlaydi. Mavhum so‘zlar o‘z ma’nosida haqiqatni nomlasa, ko‘chma ma’nosida o‘sha haqiqatga chuqurlik va ifodalilik baxsh etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Al-Djurdjani. Asror al-Balog‘a (Belog‘at sirlari). – Qohira: Dar al-Ma’arif, 1991. – S. 114
2. Mahmudov N. So‘z estetikasi. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 45.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 112.
4. Alisher Navoiy. Badoyi’ul-vasat (Mukammal asarlar to‘plami). – Toshkent: Fan, 1994. – B. 88.
5. Al-Mutanabbiy. Devon. – Bayrut: Dar al-Jil, 1990. – S. 312.
6. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2001. – B. 145.
7. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 126.
8. Abul Atahiya. Devon. – Bayrut: Dar as-Saqofa, 1986. – S. 54.

ARAB TILIDA ERGASH GAPLAR STRUKTUR TADQIQI: TARIXIY VA NAZARIY TAHLIL

Sovetbaev Sultan[1], Djuraeva Feruza[2]
[1]Oriental universiteti Lingvistika (Arab tili) yo‘nalishi 2-kurs magistranti
[2]f.f.f.d. (PhD), dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675788

Annotatsiya. *Ushbu maqola arab tilshunosligi tarixida ergash gaplar o‘rganilishi masalasini tahlil qiladi. Tadqiqotda Sibavayh, Xalil ibn Ahmad, Zamaxshariy va Ibn Jinni kabi klassik olimlarning qarashlari zamonaviy pragma-semantik yondashuvlar bilan qiyoslanadi. Shuningdek, maqolada ergash gaplarda ishtirok etuvchi so‘zlarning morfologik yasalishi, ildiz va qolip munosabatlari hamda arabcha qoshma gaplarning semantik transformatsiyalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *arab tili, ergash gaplar, sintaksis, Sibavayh, kognitiv tilshunoslik, kontekstual ma’no, pragmatika, o‘zbek tili, semantik transformatsiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируется изучение придаточных предложений в истории арабской лингвистики. В исследовании сравниваются взгляды классических ученых, таких как Сибавайх, Халил ибн Ахмад, Замахшари и Ибн Джинни, с современными прагматико-семантическими подходами. В статье также рассматриваетс**я** морфологическое образование слов, участвующих в придаточных предложениях, корневые отношения и семантические трансформации арабских сложных предложений.*

Ключевые слова: *арабский язык, придаточные предложения, синтаксис, Сибавайх, когнитивная лингвистика, контекстное значение, прагматика, узбекский язык, семантическая трансформация.*

Abstract. *This article analyzes the study of subordinate clauses in the history of Arabic linguistics. The study compares the views of classical scholars such as Sibawayh, Khalil ibn Ahmad, Zamakhshari, and Ibn Jinni with modern pragmatic-semantic approaches. The article also discusses the morphological formation of words participating in subordinate clauses, root-form relationships, and semantic transformations of Arabic compound sentences.*

Keywords: *Arabic language, subordinate clauses, syntax, Sibawayh, cognitive linguistics, contextual meaning, pragmatics, Uzbek language, semantic transformation.*

Arab tili dunyo tillari orasida eng qadimiy va mukammal nazariy asosga ega tillardan biri hisoblanadi. Uning grammatik tizimi, fonetik va semantik xususiyatlari VIII–IX asrlardayoq shakllangan bo‘lib, o‘ziga xos ilmiy maktablar vujudga kelgan. Mazkur maktablarda nafaqat so‘zning shakliy jihatlari, balki gapning sintaktik qurilishi, xususan, ergashgan qo‘shma gaplar ham batafsil tadqiq qilingan.

Arab tilidagi ergashgan qo‘shma gaplarning struktur-semantik va funksional-stilistik xususiyatlarini o‘rganish bir necha jihatdan muhimdir. Birinchidan, ushbu masala klassik arab tilshunosligi an’analarida keng tahlil etilgan bo‘lsa-da, zamonaviy struktur va funksional lingvistika nuqtai nazaridan yangi yondashuvlarni talab qiladi. Ikkinchidan, ergash gaplar arab

tilidagi murakkab sintaktik munosabatlarni ifodalashning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, ular matnning mantiqiy va semantik yaxlitligini ta’minlaydi.

Maqolaning maqsadi arab tilidagi ergashgan qo‘shma gaplarning struktur-semantik xususiyatlarini klassik va zamonaviy tilshunoslik yondashuvlari asosida qiyosiy tahlil qilishdir. Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tarixiy va struktur-semantik metodlardan foydalanildi.

Yevropa sharqshunosligida arab tili sintaksisini tavsiflash borasida jiddiy ishlar amalga oshirilgan. Xususan, V.Raytning “A Grammar of the Arabic Language”[52] asari klassik arab tilining eng mukammal tasvifiy grammatikasi sifatida hozirgacha o‘z nufuzini saqlab kelmoqda. Zamonaviy davr talablaridan kelib chiqib, K.C.Ryding o‘zining “A Reference Grammar of Modern Standard Arabic”[53] qo‘llanmasida bugungi adabiy arab tilidagi murakkab sintaktik qurilmalarni batafsil tadqiq etgan. Shuningdek, V.Fischerning “A Grammar of Classical Arabic”[54] asari klassik arab tili grammatikasining eng aniq va tizimli struktur tavsifini beruvchi manba hisoblanadi.

Zamonaviy arabshunoslikda ergashgan qo‘shma gaplar pragmatika, diskurs tahlili va kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan ham o‘rganilmoqda. Abbas Hassan, Tammom Hassan va Ibrahim Mustafa kabi arab tilshunoslari ergash gaplarning kommunikativ vazifalari va matn ichidagi funksiyalarini tahlil qilganlar.

G‘arb arabshunosligida V. Wright, K. C. Ryding va W. Fischerning tadqiqotlari arab tilidagi murakkab sintaktik konstruksiyalarning zamonaviy tavsifini beradi. Bu yondashuvlar ergash gaplarni faqat grammatik birlik sifatida emas, balki matnning semantik va pragmatik tuzilishini shakllantiruvchi vosita sifatida ko‘rishga imkon yaratadi.

O‘zbekistonda arab tili sintaksisini o‘rganishdagi muammolar bir necha asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi.

Birinchi va eng asosiy muammo arab tili sintaksisining alohida, mustaqil va tizimli tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o‘rganilmaganligidir. Milliy tilshunosligimizda uzoq yillar davomida shakllangan yondashuvga ko‘ra, arab tili grammatikasini o‘qitish va tadqiq etishda morfologik sath – so‘z o‘zgarishi va so‘z yasalishi ustunlik qilib keldi. Mavjud darslik va qo‘llanmalarda sintaksis ko‘p hollarda so‘z turkumlarining gapdagi kelishik yoki zamon shakllarini olish qoidalari bilan uzviy bog‘liqlikda ko‘rib chiqiladi. Buning natijasida gap sathi, gapning kommunikativ va semantik strukturasi, tarkibiy qismlarning o‘zaro iyerarxik munosabatlari kabi sof sintaktik masalalar o‘zining mustaqil ilmiy yechimini topgani yo‘q. Ergashgan qo‘shma gaplar esa ko‘pincha fe’l mayllari yoki so‘z turkumlari mavzulari doirasidagi qo‘shimcha material sifatida qisqacha keltirilgan, xolos.

Zamonaviy arabshunoslikda ergashgan qo‘shma gaplarni o‘rganish sohasida Abbos Hassan, Tammom Hassan, Ibrohim Mustafo kabi arab tilshunoslari, U.Rayt, K.C.Ryding, U.Fischer kabi g‘arb olimlari hamda A.R.Fattaxova, B.M.Grande kabi rus arabshunoslari muhim ilmiy hissa qo‘shganlar. Ularning tadqiqotlari arab tilidagi ergashgan qo‘shma gaplarning tasnifi, ergashtiruvchi vositalar tizimi va sintaktik modellari haqida boy ilmiy baza yaratgan.

Arab tili sintaksisida gaplarni tasniflash va ularning tarkibiy tuzilishini o‘rganish uzoq tarixga ega bo‘lib, u an’anaviy arab tilshunosligi (عِلْمُ النَّحْو – 'ilm an-nahv) hamda zamonaviy

[52] Wright W. A Grammar of the Arabic Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1896. – Vol. 1–2. – 1208 p.

[53] Ryding K. C. A Reference Grammar of Modern Standard Arabic. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 702 p.

[54] Fischer W. A Grammar of Classical Arabic. – New Haven: Yale University Press, 2002. – 312 p.

tilshunoslik metodologiyalari kesishmasida o‘ziga xos tarzda talqin qilinadi. Arab tilida gaplarning strukturaviy tiplarini to‘g‘ri belgilash, undagi ergashgan qo‘shma gaplarning o‘rni va tabiatini aniqlash butun boshli sintaktik tizimni tushunishning kaliti hisoblanadi.

Birinchi tur – ismga asoslangan gaplar (الجملة الاسمية – al-jumla al-ismiyya). Ega vazifasidagi ism yoki olmosh bilan boshlanadigan va odatda mubtado (مُبْتَدَأ) hamda xabar (خَبَر)dan tashkil topuvchi gaplar. Ushbu gap turida mubtado gapning asosiy mavzusini, xabar esa u haqidagi ma’lumotni ifodalaydi. Masalan:

الطَّالِبُ مُجْتَهِدٌ – Talaba tirishqoqdir.

Ikkinchi tur – fe’lga asoslangan gaplar (الجملة الفعلية – al-jumla al-fi’liyya). Fe’l bilan boshlanadigan va o‘z tarkibiga fe’l (فِعْل – fi’l) hamda uning bajaruvchisi (فَاعِل – fā’il)ni oluvchi gaplar. Ushbu gap turida fe’l gapning asoschisi sifatida keladi va keyingi barcha gap bo‘laklari unga bo‘ysunadi. Masalan:

كَتَبَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ – Talaba darsni yozdi.

Bosh gap (الجملة الرئيسية) qo‘shma gapning konseptual markazi hisoblansa, ergash gap (الجملة التابعة) undagi mazmunni to‘ldirish, aniqlashtirish yoki dalillashga xizmat qiladi. Ergashtiruvchi vositalarning funksional-semantik tabiatiga ko‘ra, arab tili sintaksisida ergash gaplarning quyidagi asosiy tiplari farqlanadi[55]:

Ergash gaplarning asosiy turlari

Arab tilida ergash gaplar bosh gapdagi mazmunni to‘ldirish, aniqlashtirish yoki sabab-natija munosabatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Ular funksional-semantik xususiyatlariga ko‘ra bir necha turga bo‘linadi.

Izohlovchi (to‘ldiruvchi) ergash gaplar

Bu turdagi ergash gaplar nutq, tafakkur, his-tuyg‘u yoki iroda fe’llaridan keyin kelib, bosh gapdagi mazmunni izohlaydi. Asosiy ergashtiruvchi vositalar: أنْ، إنّ va boshqa bog‘lovchi birliklar.

عرفتُ أنَّ العلمَ نورٌ

Mazmuni: “Ilm nur ekanligini angladim”.

Payt ergash gaplar

Bosh gapdagi harakatning bajarilish vaqtini ko‘rsatadi. عندَما, حينَ, قبلَ أنْ, بعدَ أنْ kabi vositalar orqali bog‘lanadi.

قرأتُ الكتابَ بعدَ أنْ رجعتُ إلى البيتِ

Mazmuni: “Uyga qaytganimdan keyin kitobni o‘qidim”.

Sabab ergash gaplar

Bosh gapdagi harakatning yuzaga kelish sababini bildiradi. لأنَّ, إذْ, بسببِ kabi vositalar qo‘llanadi.

غابَ الطالبُ لأنَّه كانَ مريضًا

Mazmuni: “Talaba kasal bo‘lgani sababli darsda qatnashmadi”.

Shart ergash gaplar

Harakatning amalga oshishi uchun muayyan shartni ifodalaydi. إنْ, إذا, لو kabi yuklamalar asosiy vositalar hisoblanadi.

إنْ تجتهدْ تنجحْ

Mazmuni: “Agar tirishqoq bo‘lsang, muvaffaqiyatga erishasan”.

[55] Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. 3-е изд. испр. и доп. Москва: Вост. лит., 2002.

Arab tili sintaktik tizimining o‘ziga xos konseptual xususiyatlaridan biri ko‘p komponentli (ko‘p ergash gapli) qo‘shma gaplar hosil qilish imkoniyatining kengligidir. Bunda bir necha ergash gaplar bosh gapga ketma-ket (zanjirsimon) yoki parallel ravishda tobelanishi mumkin.

Ko‘p komponentli qo‘shma gaplar

Arab tilining muhim xususiyatlaridan biri ko‘p ergash gapli qo‘shma gaplarni hosil qilish imkoniyatining kengligidir. Bunday konstruksiyalarda bir nechta ergash gaplar bosh gapga ketma-ket yoki parallel ravishda tobelanishi mumkin. Bu holat matnning mantiqiy murakkabligini oshiradi va fikrni yanada aniq ifodalash imkonini beradi.

Masalan, sabab va shart munosabatlari bir gap tarkibida birgalikda qo‘llanib, harakatning yuzaga kelish sababi hamda uning amalga oshish sharti bir vaqtning o‘zida ifodalanishi mumkin. Bu esa arab tilining sintaktik moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Arab va o‘zbek tillarida qiyosiy jihatlar

Arab va o‘zbek tillarida ergash gaplar umumiy kommunikativ vazifani bajarsa-da, ularning grammatik ifodalanish usullari farqlanadi. Arab tilida bog‘lovchi yuklamalar va analitik vositalar muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek tilida esa ko‘pincha qo‘shimchalar va bog‘lovchilar orqali ergash munosabatlari ifodalanadi.

Arab tili	O‘zbek tili
إنْ	agar
لأنَّ	chunki
عندما	qachonki
قبلَ أنْ	…dan oldin

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ikkala tilda ham ergash gaplar sabab, payt, shart va izohlash kabi asosiy semantik munosabatlarni ifodalaydi, biroq ularning grammatik mexanizmlari turlicha shakllangan.

Xulosa

Tadqiqot natijalari arab tilidagi ergashgan qo‘shma gaplar murakkab sintaktik tizimning muhim tarkibiy qismi ekanini ko‘rsatadi. Klassik arab tilshunoslari tomonidan ishlab chiqilgan nazariy asoslar zamonaviy lingvistik yondashuvlar bilan uyg‘un holda ergash gaplarning struktur-semantik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Ergash gaplar bosh gap mazmunini to‘ldirish, aniqlashtirish, sabab-natija va shart munosabatlarini ifodalash orqali matnning mantiqiy yaxlitligini ta’minlaydi. Arab tilining ko‘p komponentli qo‘shma gaplarni hosil qilish imkoniyati esa uning sintaktik boyligi va ifoda salohiyatini namoyon etadi.

Kelgusida arab va o‘zbek tillaridagi ergash gaplarni korpus lingvistikasi hamda pragmatik tahlil asosida qiyosiy o‘rganish ushbu sohadagi ilmiy izlanishlarni yanada boyitishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сибавейхи. Ал-Китаб. Каир: Мактабат ал-Ханджи, 1988.
2. Ибн Хишам ал-Ансари. Мугни ал-лабиб ан кутуб ал-аариб. Бейрут: Дар ал-Фикр, 1985.
3. Абу-л-Аббос Муҳаммад ибн Йазид ал-Мубаррад. Ал-Муқтадаб. Бейрут: Олам ал-кутуб, 1963.

4. Wright W. A Grammar of the Arabic Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1896.
5. Ryding K. C. A Reference Grammar of Modern Standard Arabic. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
6. Fischer W. A Grammar of Classical Arabic. New Haven: Yale University Press, 2002.
7. Ковалев А. А., Шарбатов Г. Ш. Учебник арабского языка. Москва: Восточная литература, 2002.
8. Аббас Ҳассан. Ан-Наҳв ал-вафи. Қоҳира: Дар ал-Маариф, 1980.
9. Ҳассан Таммом. Ал-Луғат ал-арабийя: маънаҳа ва мабнаҳа. Қоҳира, 1973.
10. Мустафо Иброҳим. Иҳё ан-наҳв. Қоҳира, 1992.

NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Uralov Azamat Begnarovich
Filologiya fanlari doktori, professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675799

Annotatsiya. *Mazkur maqolada nutq madaniyatini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari, uning shaxs kamolotidagi o‘rni hamda zamonaviy ta’lim jarayonida qo‘llanilayotgan innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Nutq madaniyatining tarkibiy qismlari, uni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar, pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarning imkoniyatlari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, ta’lim oluvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali usullari tavsiflanadi.*
Kalit so‘zlar: *nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, til muhiti, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, badiiy adabiyot, nutq faoliyati, ta’lim sifati.*

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida inson kapitalining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida kommunikativ madaniyat va nutq madaniyati alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda nutq madaniyatini shakllantirish muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Nutq madaniyati shaxsning til vositalaridan maqsadga muvofiq, to‘g‘ri, aniq va ta’sirchan foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. U nafaqat lingvistik bilimlar majmuini, balki fikrlash madaniyati, muloqot etikasi va estetik didni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois nutq madaniyatini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, masofaviy ta’lim va axborot-kommunikatsiya vositalarining keng qo‘llanilishi nutq madaniyatini shakllantirish usullarini ham yangilashni talab qilmoqda. Zamonaviy pedagogika an’anaviy yondashuvlarni innovatsion metodlar bilan uyg‘unlashtirish orqali ta’lim samaradorligini oshirishga intilmoqda.

Nutq madaniyati tushunchasi va uning lingvistik mohiyati. Nutq madaniyati tilshunoslik, pedagogika, psixologiya va madaniyatshunoslik fanlari kesishgan nuqtada shakllangan murakkab ilmiy tushunchadir. Til madaniyati til tizimining me’yorlari bilan bog‘liq bo‘lsa, nutq madaniyati ushbu me’yorlarning amaliy qo‘llanilishi bilan tavsiflanadi.

Nutq madaniyati shaxsning til vositalaridan adabiy til me’yorlari asosida o‘rinli, aniq va maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. U nafaqat til birliklarini bilishni, balki ulardan muloqot jarayonida samarali foydalanishni ham nazarda tutadi. Shu sababli nutq madaniyatining darajasi insonning umumiy madaniyati, tafakkuri va kommunikativ salohiyatining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida baholanadi. Nutq madaniyatining muhim belgilaridan biri adabiy til me’yorlariga rioya qilishdir. Adabiy til me’yorlari jamiyat tomonidan e’tirof etilgan va ma’lum darajada barqarorlashgan til qoidalarini o‘z ichiga oladi. Ushbu me’yorlarga amal qilish nutqning tushunarli, ravon va umumqabul qilingan shaklda bo‘lishini ta’minlaydi. Me’yorlardan chekinish esa muloqot samaradorligining pasayishiga hamda fikrning noto‘g‘ri talqin qilinishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Nutq madaniyatida to‘g‘ri talaffuz alohida ahamiyat kasb etadi. So‘zlarning adabiy talaffuz qoidalariga muvofiq aytilishi tinglovchida ijobiy taassurot uyg‘otadi va nutqning ta’sirchanligini oshiradi. Ayniqsa, pedagoglar, notiqlar va ommaviy axborot vositalari vakillari uchun talaffuz me’yorlariga rioya qilish kasbiy mahoratning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Nutqning grammatik jihatdan mukammal bo‘lishi ham uning madaniylik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Grammatik qoidalarga mos ravishda tuzilgan gaplar fikrning aniq va

mantiqiy ifodalanishiga xizmat qiladi. So‘z shakllari, so‘z birikmalari va gap qurilishidagi xatolar esa nutqning sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Fikrning aniqligi va mantiqiyligi nutq madaniyatining markaziy mezonlaridan biri sanaladi. Nutq orqali ifodalanayotgan g‘oya izchil va asoslangan bo‘lishi, fikrlar o‘rtasida mantiqiy bog‘liqlik saqlanishi zarur. Mantiqiylikning buzilishi tinglovchi yoki o‘quvchining mazmunni to‘liq anglashiga to‘sqinlik qiladi. Shuning uchun nutq jarayonida fikrlarni tartibli va izchil bayon etish muhim ahamiyatga ega. Nutq madaniyatining yana bir muhim jihati uslubiy moslik bilan bog‘liq. Har bir muloqot vaziyati, auditoriya va kommunikativ maqsad o‘ziga xos nutq uslubini talab etadi. Rasmiy yig‘ilish, ilmiy anjuman yoki kundalik suhbatda bir xil til vositalaridan foydalanish har doim ham maqsadga muvofiq bo‘lavermaydi. Shuning uchun nutq egasi vaziyat talablariga mos uslubni tanlay olishi kerak. Nutqning ta’sirchanligi va ifodaliligi uning estetik va kommunikativ qiymatini oshiradi. Ifodali nutqda tilning tasviriy vositalari, emotsional-ekspressiv birliklari hamda intonatsion imkoniyatlaridan unumli foydalaniladi. Bunday nutq tinglovchining diqqatini jalb qiladi, unda muayyan hissiy munosabat uyg‘otadi va axborotning samarali qabul qilinishiga yordam beradi.

Nutq madaniyatining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri kommunikativ maqsadga muvofiqlikdir. Nutq ma’lum bir maqsadni amalga oshirish uchun xizmat qiladi va shu sababli unda qo‘llaniladigan til vositalari kommunikativ vaziyat talablariga mos bo‘lishi lozim. Nutqning samaradorligi ko‘p jihatdan aynan fikrning tinglovchi yoki o‘quvchiga qanday yetkazilganligi bilan belgilanadi. Shuning uchun nutq madaniyati til me’yorlariga rioya qilish bilan bir qatorda, muloqotning maqsadi va sharoitini hisobga olgan holda eng maqbul til birliklarini tanlay olish mahoratini ham o‘z ichiga oladi. Nutq madaniyati insonning intellektual salohiyatini namoyon etuvchi muhim ko‘rsatkichlardan biridir. To‘g‘ri va ravon nutq nafaqat samarali muloqotni ta’minlaydi, balki shaxsning ijtimoiy mavqeini ham belgilaydi.

Nutq faoliyati inson tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq. Psixolog olimlarning ta’kidlashicha, tafakkurning rivojlanishi nutq taraqqiyotiga, nutq taraqqiyoti esa tafakkur rivojiga xizmat qiladi. Shu sababli nutqni rivojlantirish jarayoni fikrlash jarayonlarini faollashtirish bilan uzviy bog‘liqdir.

L.S. Vigotskiy ichki nutq va tashqi nutqning o‘zaro bog‘liqligini asoslab bergan. Olimning fikricha, har qanday fikr dastlab ichki nutq shaklida yuzaga keladi va keyinchalik tashqi nutq orqali ifodalanadi. Demak, ta’lim jarayonida o‘quvchilarni fikrlashga undovchi topshiriqlardan foydalanish nutq madaniyatini rivojlantirishning muhim vositasidir.

Pedagogik nuqtayi nazardan nutq madaniyatini shakllantirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi: tizimlilik; izchillik; yosh xususiyatlarini hisobga olish; faoliyatga yo‘naltirilganlik; kommunikativlik; individuallashtirish.

Til muhiti nutq rivojining eng muhim shartlaridan biridir. Bola yoki ta’lim oluvchi qancha ko‘p sifatli nutqni eshitsa, uning nutqiy salohiyati shuncha tez rivojlanadi. Boy til muhiti quyidagilarni o‘z ichiga oladi: pedagogning namunali nutqi; oiladagi muloqot madaniyati; kitobxonlik muhiti; ommaviy axborot vositalarining ta’siri; ijtimoiy kommunikatsiya vositalari.

Bugungi kunda raqamli axborot oqimi sharoitida til muhitining sifati masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Nutq faoliyatining rivojlanishida muloqot hal qiluvchi omil hisoblanadi. O‘quvchi qancha ko‘p muloqot qilsa, uning lug‘at boyligi va nutqiy tajribasi shuncha ortadi. Faol muloqot quyidagi ko‘nikmalarni shakllantiradi: savol berish; fikrni asoslash; dalillash; bahs-munozara olib borish; tinglash madaniyati. Badiiy adabiyot nutqning obrazliligi va ifodaliligini rivojlantiradi. Ertaklar, hikoyalar, romanlar va she’riy asarlar tilning estetik imkoniyatlarini namoyon etadi.

Mutolaa jarayonida: lug‘at boyiydi; tasavvur kengayadi; nutqiy andozalar shakllanadi; estetik did rivojlanadi. O‘yin bolalar va kattalar faoliyatida tabiiy motivatsion vosita hisoblanadi. Rolli va vaziyatli o‘yinlar nutqni rivojlantirishning samarali shakllaridan biridir. O‘yin texnologiyalarining afzalliklari: psixologik erkinlikni ta’minlaydi; muloqotga ehtiyoj uyg‘otadi; ijodkorlikni rivojlantiradi; nutqiy faollikni kuchaytiradi. Kommunikativ kompetensiya shaxsning turli kommunikativ vaziyatlarda samarali muloqot qila olish qobiliyatidir. U quyidagi

komponentlardan iborat: lingvistik kompetensiya; sotsiolingvistik kompetensiya; pragmatik kompetensiya; diskurs kompetensiyasi; strategik kompetensiya. Nutq madaniyatining rivojlanganligi mazkur kompetensiyalarning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa. Nutq madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biridir. Mazkur jarayonda boy til muhiti yaratish, faol muloqotni tashkil etish, badiiy adabiyotdan samarali foydalanish, o‘yin texnologiyalarini qo‘llash hamda innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi nutq madaniyatini rivojlantirishning samaradorligini oshiradi, ta’lim oluvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantiradi va ularni ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: O‘qituvchi. 2012.
2. Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent. 2015.
3. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent. 2002
4. Yo‘ldoshev B. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent. 2021.
5. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. 2024.
6. Leontev A.A. Psixolingvistika asoslari. 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. 2020.
8. Raqamli pedagogika va zamonaviy ta’lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalar.

SPORTDA SHIKASTLANISHLARNING OLDINI OLISH VA OQIBATLARINI TAHLIL ETISHGA QARATILGAN ILMIY USLUBLARNI ISHLAB CHIQISH

Muxamadiyev Komil Burxanovich[1], Yusupov Navro‘zbek Maxsudbek o‘g‘li[2]
[1]Toshkent davlat transport universiteti pedagogika fanlari doktori, professor,
[2]Urganch davlat pedagogika instituti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675812

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sport shikastlanishlarining oldini olish va ularning oqibatlarini tahlil etishga qaratilgan ilmiy uslublar tizimli ravishda ko‘rib chiqilgan. Zamonaviy sport tibbiyoti adabiyotlariga asoslangan tahlil natijasida profilaktik yondashuvlar, biomexanik omillar, psixologik va fizik tayyorgarlik komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniqlangan. Tadqiqot ko‘rsatadiki, shikastlanish xavfini kamaytirishda kompleks ilmiy uslublarni qo‘llash birlamchi va ikkilamchi profilaktika samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Sport amaliyotida shikastlanishlarni oldindan bashorat qilish va profilaktika dasturlarini tizimli tashkil etish zamonaviy sport fanining ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *sport shikastlanishlari, profilaktika, biomexanika, sport tibbiyoti, ilmiy uslub, xavf omillari, reabilitatsiya, atletik tayyorgarlik.*

Аннотация. *В данной статье систематически рассмотрены научные методы, направленные на предупреждение спортивных травм и анализ их последствий. На основе анализа современной литературы по спортивной медицине выявлена взаимосвязь между профилактическими подходами, биомеханическими факторами, психологическими и физическими компонентами подготовки спортсменов. Исследование показывает, что применение комплексных научных методов в снижении риска травматизма существенно повышает эффективность первичной и вторичной профилактики. Системная организация прогнозирования травм и профилактических программ в спортивной практике является приоритетным направлением современной науки о спорте.*

Ключевые слова: *спортивные травмы, профилактика, биомеханика, спортивная медицина, научный метод, факторы риска, реабилитация, спортивная подготовка.*

Abstract*. This article provides a systematic review of scientific methods aimed at preventing sports injuries and analysing their consequences. Based on an analysis of contemporary sports medicine literature, the interrelationship between preventive approaches, biomechanical factors, and psychological and physical training components has been identified. The study demonstrates that the application of comprehensive scientific methods in injury risk reduction significantly enhances the effectiveness of primary and secondary prevention. The systematic organisation of injury prediction and prevention programmes in sports practice is considered a priority direction of modern sports science.*

Keywords: *sports injuries, prevention, biomechanics, sports medicine, scientific method, risk factors, rehabilitation, athletic training.*

KIRISH

Zamonaviy sport faoliyati nafaqat yuqori natijalar sari intilishni, balki sportchilarning sog‘ligini saqlash va ularning kasbiy umrini uzaytirish masalasini ham kun tartibiga qo‘yadi.

Sport shikastlanishlari butun jahon bo‘ylab katta tibbiy, ijtimoiy va iqtisodiy muammo bo‘lib qolmoqda: professional darajadagi sport musobaqalarida qatnashuvchi atletlar orasida har yili kuzatiladigan shikastlanishlar soni ortib bormoqda, bu esa sport tibbiyoti sohasida tizimli ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda[1]. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining hisobotlariga ko‘ra, sport va jismoniy faoliyat bilan bog‘liq shikastlanishlar barcha travmatologik holatllarning 10–15 foizini tashkil etadi[2]. Shikastlanishlar nafaqat sportchining o‘ziga, balki jamoa, murabbiy va tibbiy xodimlar faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Shu bois sport shikastlanishlarining oldini olish va ularning oqibatlarini ilmiy asosda tahlil etish masalasi katta ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda sport sohasi so‘nggi yillarda jadal rivojlanmoqda, xalqaro musobaqalarda ishtirok etuvchi sportchilar soni ortib borayotganligi esa sport tibbiyoti va profilaktika tizimiga yangi talablar qo‘ymoqda [3]. Mahalliy tadqiqotlar ko‘rsatishicha, o‘zbek sport amaliyotida shikastlanishlarning oldini olishga qaratilgan tizimli dasturlar hali yetarlicha ishlab chiqilmagan va amalga oshirilmagan. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, shikastlanish profilaktikasida faqat bir tomonlama tibbiy yondashuv emas, balki biomexanik, psixologik, fizik tayyorgarlik va reabilitatsiya komponentlarini o‘z ichiga olgan kompleks ilmiy uslublarni qo‘llash samarali hisoblanadi[4]. Ushbu maqolada shu yo‘nalishdagi mavjud ilmiy yondashuvlar tizimli ravishda tahlil qilinadi va shikastlanishlarni kamaytirish uchun ilmiy asoslangan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqotda tizimli adabiyotlar tahlili uslubi qo‘llanildi. Sport shikastlanishlarini tasniflovchi asosiy ilmiy manbalar shikastlanishlarni ikki katta guruhga ajratadi: o‘tkir travmatik shikastlanishlar (suyak sinishlari, bo‘g‘imlar yirtilishi, mushak jarohatlanishi) va surunkali ortiqcha yuklanish natijasida yuzaga keladigan shikastlanishlar (stress sinishlari, tendinit, bursit)[5]. Ushbu tasnif profilaktika dasturlarini tuzishda ham asosiy orientir bo‘lib xizmat qiladi. Xavf omillariga asoslangan yondashuv zamonaviy sport tibbiyotida keng tarqalgan bo‘lib, shikastlanishlarni ichki (anatomik xususiyatlar, muskuloskeletal muvozanat, oldingi shikastlanishlar tarixi) va tashqi (o‘yin yuzasi, asbob-uskunalar, o‘quv yuklamasi) omillarga bo‘lib tahlil qilishni talab etadi[6]. Rossiyalik tadqiqotchilarning ishlari ham bu masalaga katta hissa qo‘shgan: Епифанов В.А. va boshqalarning fundamental asari sport reabilitatsiyasida ilmiy asoslangan yondashuvlarni batafsil yoritadi va profilaktik mashg‘ulotlar tizimini nazariy jihatdan asoslab beradi[7].

Skandinaviya va Shimoliy Amerika maktablari tomonidan ishlab chiqilgan FIFA 11+ dasturi futbol o‘yinchilariga mo‘ljallangan isitish mashqlari to‘plami kliniko-ilmiy jihatdan ko‘plab tekshirilgan va shikastlanish xavfini 30–50 foizga kamaytirishga qodir ekanligi isbotlangan[4]. Ushbu dastur printsipial jihatdan shuni ko‘rsatadiki, profilaktika faqat tibbiy tashxis va davolashdan iborat emas, balki sistemali tarzda o‘tkaziladigan isitish, mushaklarni mustahkamlash va muvozanatni rivojlantirish mashqlarini o‘z ichiga olishi kerak. O‘zbekiston sport sohasidagi tadqiqotlarda Abdullayev R. va hamkorlari o‘z ishlarida jismoniy tarbiya darslarida shikastlanish xavfini baholash metodikasini taklif qilgan va maktab yoshidagi bolalar orasida profilaktik choralarning ahamiyatini ilmiy asosda ko‘rsatgan[3]. Psixologik omillar masalasida zamonaviy adabiyotlar sportchining kognitiv holati, stress darajasi va diqqat-e'tibori bilan shikastlanish ehtimoli o‘rtasidagi muhim korrelyatsiyani qayd etadi: stressga uchragan sportchilarda shikastlanish xavfi sezilarli darajada oshishi aniqlangan[8].

Biomexanik tahlil sport shikastlanishlarining sabab-oqibat zanjirini tushunishda muhim ilmiy asbob sifatida namoyon bo‘ladi. Harakat paytida bo‘g‘imlarga tushadigan yuklamani o‘lchash, tana holati va harakat texnikasini video-tahlil qilish, muskullar faolligini elektromiografiya orqali kuzatish kabi biomexanik uslublar shikastlanish xavfini oldindan aniqlash imkonini beradi[9]. Zamonaviy sport fani bu yo‘nalishda sun'iy intellekt va mashina o‘rganish usullaridan ham foydalanishni boshladi: katta hajmdagi sport ma'lumotlari asosida shikastlanish xavfini bashorat qiluvchi algoritmlar ishlab chiqilmoqda[6]. Aynan mana shu kompleks, ko‘p o‘lchamli yondashuv tibbiy, biomexanik va psixologik tahlilni bir tizimda birlashtirish zamonaviy sport travmatologiyasining ustuvor yo‘nalishini belgilab bermoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili asosida sport shikastlanishlarining oldini olishga qaratilgan ilmiy uslublarni uchta asosiy kategoriyaga ajratish mumkin: birlamchi profilaktika, ikkilamchi profilaktika va reabilitatsion yondashuvlar. Birlamchi profilaktika shikastlanish yuz bermasligidan oldin qo‘llaniladigan choralarni o‘z ichiga oladi va ilmiy adabiyotlarda eng ko‘p o‘rganilgan yo‘nalish hisoblanadi. Uning markazida xavf omillarini erta aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan sistemali dasturlar turadi[5]. Amaliyotda bu degani, murabbiy va sport shifokorlari birgalikda har bir sportchi uchun individual xavf profilini tuzishi va shu asosda maqsadli profilaktika mashg‘ulotlarini loyihalashi zarur.

Xavf omillarini baholash asboblari orasida funksional harakat skriningi (Functional Movement Screen, FMS) alohida o‘rin egallaydi. Ushbu metodika sportchining muskuloskeletal tizimidagi nomutanosibliklarni ilk bosqichda aniqlash va ularni maqsadli mashqlar orqali bartaraf etishga imkon beradi[9]. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, FMS natijalari past bo‘lgan sportchilarda keyingi o‘quv davrida shikastlanish ehtimoli ancha yuqori bo‘ladi, shuning uchun bu baholash usuli profilaktika tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida qabul qilingan. Ikkilamchi profilaktika esa dastlabki shikastlanish yuz berganidan keyin uning takrorlanishining oldini olishga qaratiladi. Shu nuqtai nazardan, to‘liq va to‘g‘ri tashkil etilgan reabilitatsiya jarayoni ikkilamchi profilaktikaning ajralmas qismi hisoblanadi[7]. Reabilitatsiyada faqat jarohatning anatomik jihatdan tuzalishiga emas, balki sportchining funksional tayyorgarlik darajasini tiklashga, harakat stereotiplarini qayta o‘rnatishga va psixologik jihatdan musobaqaga tayyorlanishiga alohida e'tibor qaratilishi kerak[8].

Zamonaviy adabiyotlarda yuk boshqaruvi (load management) kontseptsiyasi alohida o‘rin egallaydi. Ortiqcha trening yuklamasi, etarli tiklanish vaqtisiz intensiv mashg‘ulotlar va musobaqa grafiklari sport shikastlanishlarining eng keng tarqalgan sabablaridan biri ekanligi aniqlangan[1]. Yuk monitoring tizimlarini joriy etish, masalan, sessiya yuklamasini (RPE × vaqt) kuzatib borish va haftalik yuk o‘zgarishini nazorat qilish, yuqori darajadagi sport jamoalarida shikastlanishlarni kamaytirishda samarali usul ekanligi isbotlangan[2]. Shu bilan birga, psixologik tayyor bo‘lmaslik va yuqori stressning shikastlanish ehtimolini oshirishdagi roli ham ilmiy jihatdan tasdiqlangan: motivatsiya, o‘z-o‘ziga ishonch va stressni boshqarish ko‘nikmalari profilaktika dasturlarida hisobga olinishi lozim[8]. Tadqiqotlar shuningdek, sport muassasalarida tibbiy va pedagogik xodimlar hamda murabbiylar o‘rtasidagi fanlararo hamkorlik jamoaviy yondashuv profilaktika dasturlarining samaradorligini oshirishning asosiy sharti ekanligini qayd etadi[10].

O‘zbekiston kontekstida ushbu global ilmiy yondashuvlarni milliy sport tizimiga tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. Mahalliy sport muassasalarida profilaktik tibbiy ko‘riklar va funksional diagnostika imkoniyatlarining chegaralanganligi, murabbiylarning ilmiy asoslangan

profilaktika metodlari haqidagi bilimlarining etarli emasligi dolzarb muammo sifatida ajralib turadi[3]. Shu bois maqolada tahlil qilingan xalqaro uslublarni O‘zbekiston sport amaliyotiga moslashtirib joriy etish ularni pedagogik ta'lim tizimiga kiritish, sport institutlarida fanlararo klinik-pedagogik jamoalar tashkil etish va profilaktika dasturlarini standartlashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilanadi. Kompleks yondashuvning har bir elementi, ya’ni biomexanik diagnostika, psixologik qo‘llab-quvvatlash va tizimli yuk monitoring tizimi, o‘zaro uyg‘unlashtirilgan holda sport jamoalarida qo‘llanilgandagina real samaraga erishish mumkin.

XULOSA

Sport shikastlanishlarining oldini olish va ularning oqibatlarini tahlil etish zamonaviy sport fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, samarali profilaktika tizimi faqat tibbiy choralar majmuasidan emas, balki biomexanik baholash, yuk boshqaruvi, psixologik qo‘llab-quvvatlash va tizimli reabilitatsiyani o‘z ichiga olgan kompleks ilmiy uslublardan iborat bo‘lishi kerak. Birlamchi va ikkilamchi profilaktikaga oid ilmiy dasturlar, xususan, FIFA 11+ va FMS asosidagi skrinig tizimlari, sportchilardagi shikastlanish xavfini sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. O‘zbekiston sport amaliyotida ushbu global yondashuvlarni milliy kontekstga moslashtirib joriy etish, sport muassasalarida fanlararo jamoaviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va profilaktik dasturlarni standartlashtirish alohida zarurat ekanligi aniqlandi. Kelajakdagi ilmiy ishlar o‘zbek sportchilari uchun moslashtirilgan profilaktika uslubiyatlarini ishlab chiqishga va ularning samaradorligini o‘lchashga qaratilishi maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Derman, W., Badenhorst, M., Eken, M. et al. Sport and exercise medicine: recommendations for a global curriculum // British Journal of Sports Medicine. 2021. Vol. 55, No. 4. P. 198–206.
2. World Health Organization. Global Status Report on Physical Activity 2022. Geneva: WHO, 2022. 96 p.
3. Абдуллаев Р.Х., Юсупов Б.Т. Спортда жароҳатланишнинг олдини олиш: услубий тавсиялар. Тошкент: O‘zbekiston sport bosmaxonasi, 2019. 112 б.
4. Soligard, T., Myklebust, G., Steffen, K. et al. Comprehensive warm-up programme to prevent injuries in female football: cluster randomised controlled trial // BMJ. 2010. Vol. 341. C. c6231.
5. van Mechelen, W., Hlobil, H., Kemper, H.C. Incidence, severity, aetiology and prevention of sports injuries: a review of concepts // Sports Medicine. 1992. Vol. 14, No. 2. P. 82–99.
6. Bittencourt, N.F.N., Meeuwisse, W.H., Mendonça, L.D. et al. Complex systems approach for sports injuries: moving from risk factor identification to injury pattern recognition — narrative review and new concept // British Journal of Sports Medicine. 2016. Vol. 50, No. 21. P. 1309–1314.
7. Епифанов В.А., Епифанов А.В. Реабилитация в спорте. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2014. 384 с.
8. Williams, J.M., Andersen, M.B. Psychosocial antecedents of sport injury: review and critique of the stress and injury model // Journal of Applied Sport Psychology. 1998. Vol. 10, No. 1. P. 5–25.

9. Cook, G., Burton, L., Hoogenboom, B.J., Voight, M. Functional movement screening: the use of fundamental movements as an assessment of function // International Journal of Sports Physical Therapy. 2014. Vol. 9, No. 3. P. 396–409.
10. Профилактика травматизма в спорте высших достижений / под ред. Башкирова В.Ф. Москва: Физкультура и спорт, 2016. 256 с.

FIZIKA FANINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QITISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Barrayeva Nodira Shoimovna
Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675833

Annotatsiya. *Bugungi kunda ta’lim tizimining turli yo‘nalishlarida shu jumladan fizika fanini o‘qitishda ham an’anaviy metodlardan voz kechib, fanlararo integratsiyani ta’minlovchi STEAM texnologiyalariga o‘tish dolzarb masalaga aylandi. Fizika tabiat hodisalarining fundamental asosi bo‘lishiga qaramay, ko‘pincha ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalarga faqat nazariy bilimlar berish bilan cheklanib qolinmoqda. STEAM yondashuvi esa fizik jarayonlarni muhandislik konstruksiyalari va zamonaviy texnologiyalar bilan bog‘lab, o‘quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar*: fanlararo integratsiya, STEAM yonadashuv, muhandislik konstruksiya, texnik tafakkur, fundamental asos.*

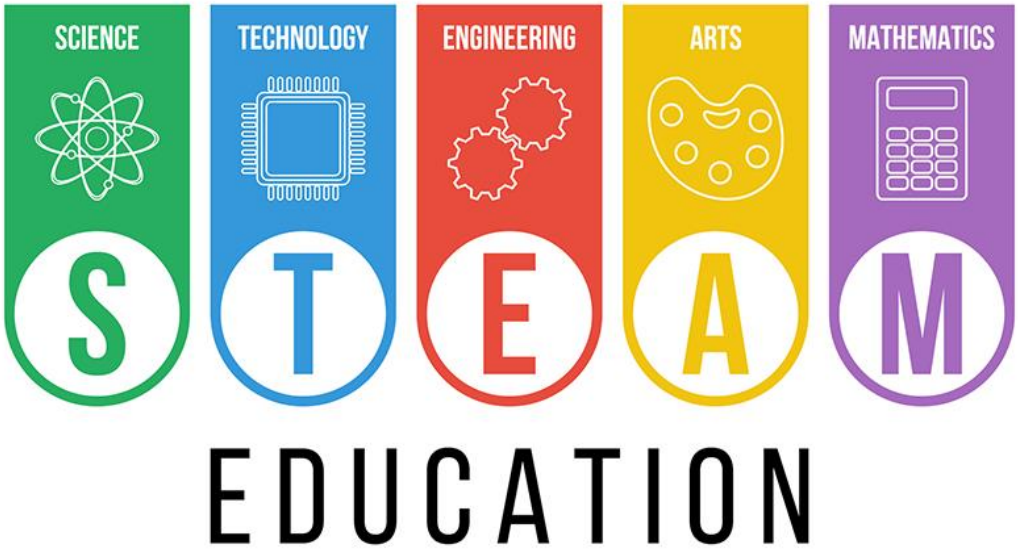
Аннотация. *На сегодняшний день во многих направлениях системы образования, в том числе и в преподавании физики, актуальным вопросом стал отказ от традиционных методов и переход к технологиям STEAM, обеспечивающим междисциплинарную интеграцию. Несмотря на то, что физика является фундаментальной основой природных явлений, зачастую в процессе обучения учащиеся и студенты ограничиваются получением лишь теоретических знаний. Подход STEAM, в свою очередь, связывает физические процессы с инженерными конструкциями и современными технологиями, что способствует развитию технического мышления учащихся.*

Ключевые слова: *Междисциплинарная интеграция, STEAM-подход, инженерная конструкция, техническое мышление, фундаментальная основа.*

Abstract. *Today, transitioning to STEAM technologies that ensure interdisciplinary integration—including in the teaching of physics—rather than relying solely on traditional methods, has become a pressing issue across various educational sectors. Although physics is the fundamental basis of natural phenomena, the educational process is often limited to providing students with theoretical knowledge only. The STEAM approach, however, serves to develop students' technical thinking by linking physical processes with engineering designs and modern technologies.*

Keywords: *Interdisciplinary integration, STEAM approach, engineering design, technical thinking, fundamental basis.*

Kirish. STEAM bu —
S — science,
T — technology,
E — engineering,
A — art
M — math.

(1-rasm)

Ingliz tilida bu shunday bo‘ladi: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika. Ushbu yo‘nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo‘lib kelayotganini unutmang. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta’limi yo‘nalishi va amaliy yondashuvni qo‘llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani ta’limni real hayotdagi muammolar bilan bog‘lash uchun birlashtiradi. Bu STEAM ta’limining asoschisi G.Yakman o‘zining ilk tadqiqotlarida ta’kidlaganidek bu yondashuv fan va texnologiyani san’at orqali boyitadi, bu esa o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni ham rivojlantiradi.Ushbu integratsiyada fizika asosiy rol o‘ynaydi, chunki tabiiy qonunlar boshqa ko‘plab fanlar uchun asosdir. [2.27-b]. Fizika darslarida STEAM dasturini qo‘llash o‘quvchilarni real muammolarga ilmiy yechim topishga o‘rgatadi. Masalan, energiya tejovchi qurilmalarni loyihalash, oddiy mexanizmlar asosida modellar yaratish yoki issiqlik o‘tkazuvchanligini tahlil qiluvchi loyihalarni yakunlash o‘quvchilarning nafaqat fizika bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirishga, balki texnik, badiiy va muhandislik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.AKTning ta’limga joriy etilishi fizika fanini o‘qitishda yangi imkoniyatlar ochdi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va interfaol platformalar (masalan, PhET va Labster) talabalarga murakkab jismoniy hodisalarni xavfsiz, iqtisodiy va qiziqarli o‘rganish imkonini beradi. Darslarda virtual laboratoriyalar (PhET, Labster) bilan bir qatorda, real hayotiy muammolarga yechim bo‘ladigan modellar yaratish o‘quvchining mantiqiy fikrlashini o‘stiradi.Bunga misol sifatida Dinar Maftukh Fajar tomonidan ishlab chiqilgan "STEM-PJBL" (Loyiha asosida o‘qitish) modelini keltirish mumkin. [1] Laboratoriya sharoiti cheklangan maktablar uchun D.M. Fajar taklif etgan ushbu loyiha asosi nazariy qarashlarini amaliyotda isbotlaydi. Arximed qonunini o‘rganishda o‘quvchilar quyidagi STEAM bosqichlaridan o‘tadilar:

1. **Science (Fan):** Suyuqlik ichidagi jismga ta’sir qiluvchi itaruvchi kuch (F_A) va og‘irlik kuchi (F_G) muvozanatini tahlil qilish.
2. **Engineering (Muhandislik):** Oddiy maishiy chiqindilar (plastik idish, shlang, shprits) yordamida suvosti kemasining ballast tizimini yaratish.
3. **Mathematics (Matematika):** Kemaning hajmi va u siqib chiqargan suv miqdori o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisoblash.

Tadqiqot natijalari va tahlili:

D.M. Fajar o‘tkazgan tajribalar shuni ko‘rsatdiki, STEAM-PJBL yondashuvi qo‘llanilganda o‘quvchilarning fizik tushunchalarni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi (N-Gain) 0,47 ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, o‘quvchilar nafaqat formulani yodlaydilar, balki uni amaliy konstruksiya (submarina) misolida tushunib yetadilar.

Xulosa qilib aytganda, fizika darslarini STEAM asosida tashkil etish o‘quvchilarni real muammolarga ilmiy yechim topishga o‘rgatadi.

Birinchidan, STEAM yondashuvi fizika darslarida nazariya va amaliyot o‘rtasidagi "uzilish"ni bartaraf etadi. Arximed qonunini shunchaki formula ko‘rinishida emas, balki muhandislik konstruksiyasi (submarina) misolida o‘rganish o‘quvchilarda mavhum tushunchalarni real obrazlarga aylantirishga yordam beradi. Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, loyiha asosida o‘qitish (PJBL) o‘quvchilarning interpretatsiya qilish ko‘nikmalarini 90% gacha oshiradi.

Ikkinchidan, mazkur yondashuv laboratoriya bazasi yetarli bo‘lmagan maktablar uchun eng maqbul yechimdir. Maishiy chiqindilar va oddiy buyumlardan (plastik idish, shprits, shlang) foydalanib yasalgan modellar ham fundamental fizik qonuniyatlarni (zichlik, bosim, itaruvchi kuch) tushuntirishda qimmatbaho jihozlardan qolishmaydigan samaradorlikni beradi. Bu esa o‘qituvchidan cheklangan sharoitda kreativ yondashuvni talab qiladi.

Uchinchidan, STEAM o‘quvchilarning nafaqat fizik bilimlarini, balki ularning "yumshoq ko‘nikmalari"ni ham rivojlantiradi. Submarina modelini loyihalash jarayonida o‘quvchilar muammolarni tahlil qilish, xatolarni tuzatish (engineering design process) va jamoada ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. San’at (Arts) elementining qo‘shilishi esa gidrodinamik shakllarni loyihalashda estetik did va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

To‘rtinchidan, raqamli texnologiyalar va real tajribalarning uyg‘unligi (PhET simulyatsiyalari va qo‘lbola modellar) o‘quv jarayonini interfaol va qiziqarli qiladi. Tadqiqotda qayd etilganidek, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishi 4,89 ballik (5 ballik tizimda) ko‘rsatkichga yetganligi bu yondashuvning motivatsion kuchi yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa. Fizikani STEAM yondashuvi orqali o‘qitishda Arximed kuchi mavzusini o‘rganib, shunday yakuniy xulosaga kelish mumkinki, bu metodika shunchaki ta’limdagi navbatdagi "moda" yoki yangilik emas. Bu — bugungi kun talabi va zaruratidir.

Biz uzoq vaqtlar davomida fizikani murakkab formulalar va yechimi qiyin masalalar to‘plami sifatida ko‘rib o‘rganib keldik. Lekin STEAM yondashuvi bizga oddiy haqiqatni eslatdi: fizika — bu qog‘ozdagi raqamlar emas, balki atrofimizdagi borliqdir. O‘quvchi qachonki o‘z qo‘li bilan yasagan oddiy mexanizmi ishlaganini ko‘rsa yoki chizgan loyihasi reallikka aylantirsa, uning ko‘zlarida haqiqiy qiziqish uchquni paydo bo‘ladi. Shu emasmi axir bizning kelajak yana bir qadam tashlashimiz uchun yutuqimiz.Bu yondashuv o‘quvchilarning nafaqat fizika bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtiradi, balki ularni kelajakdagi texnologik jarayonlarga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fajar, D. M., Ibad, I., & Suroso, J. (2025). Student Worksheet on STEM-PJBL Simple Submarine Project: Enhancing Conceptual Understanding of Archimedes' Principle under Limited Laboratory Conditions. *Jurnal Penelitian Pendidikan IPA*, 11(8). https://doi.org/10.29303/jppipa.v11i8.11516
2. 2.Yakman, G. (2008). STEAM Education: An overview of creating a model of integrative education. *Pupils' Attitudes Towards Technology (PATT-19) Conference*, Salt Lake City, Utah.
3. 3.Wati, M., Alfianoor, A., Hartini, S., Dewantara, D., Misbah, M., & Rahman, N. F. A. (2024). Students’ Problem-Solving Skills in Archimedes’ Principle Based on a Project-Based Learning Model. *Journal of Engineering Science and Technology*, 19(5), 1775–1793.
4. 4.Lou, S. J., Chou, Y. C., Shih, R. C., & Chung, C. C. (2017). A Study of Course Design of STEM Project-Based Learning of Marine Economics. *Frontiers in Psychology*, 8, 1710. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01710
5. 5.Khalimova, M., & Sharipov, Sh. (2021). STEAM ta’lim yondashuvi asosida fizika darslarini tashkil etish metodikasi. *O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari*.
6. 6.Zainil, M., Kenedi, A. K., Indrawati, T., & Handrianto, C. (2023). The Influence of a STEM-Based Digital Classroom Learning Model and High-Order Thinking Skills on 21st-Century Skills. *Journal of Education and E-Learning Research*, 10(1), 36-42.
7. 7.Breiner, J. M., Harkness, S. S., Johnson, C. C., & Koehler, C. M. (2012). What is STEM? A combined content analysis of the STEM acronym by Higher Education faculty and stem professionals. *School Science and Mathematics*, 112(1), 3-11.
8. 8.Widiyatmoko, A., & Shimizu, K. (2018). An Overview of Conceptual Understanding in Science Education Curriculum in Indonesia. *Journal of Physics: Conference Series*, 983, 012044.

ЭЛЕКТР КОНДЕНСАТОРЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИДАН ЗАРЯДЛАНИШ ЭФФЕКТИ: ТАБИАТИ, САБАБЛАРИ ВА АМАЛИЙ ИЛОВАЛАРИ

Мамасаидов Муҳаммадқосим Аҳмаджонович
"Мирзо Улуғбек ворислари" маркази ўқитувчиси, Ўзбекистон
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675847

Аннотация. *Ушбу мақолада электр конденсаторларнинг ўз-ўзидан зарядланиш (self-charging) эффекти, унинг физик-кимёвий табиати ва амалиётда кузатилган ҳолатлари назарий ҳамда тажрибавий жиҳатдан таҳлил қилинади. Мақола муаллифнинг олдинги ишида [10] баён этилган бошланғич гипотеза ва натижаларни ривожлантириб, чуқурлаштирилган назарий ва тажрибавий тасдиқларни тақдим этади. Назарий қисмда контакт коэффициенти k_{12} нинг физик мазмуни, симметрик металл контакти ҳолатида диэлектрик–металл интерфейс ҳиссасининг устуворлиги, қутблилик, юзалар асимметрияси ва уч жинсли муҳит ҳолатлари кўриб чиқилди. Ҳаприкаш ўтказувчанлик (Mott VRH) механизми асосида $F(T) = \exp(\alpha T)$ шакли назарий жиҳатдан асосланди, классик Зеебек формуласи Тейлор қаторига ёйиш орқали умумий формуланинг хусусий ҳоли сифатида қатъий математик исботланди. Тўрт хил конденсатор тузилмасида ўтказилган тажрибаларда барча намуналарда $V(T)$ боғлиқлиги $R^2 = 0.968–0.992$ аниқлик билан экспоненциал шаклга мос келди. Ҳисобланган самарали активация энергиялари 0.29–0.54 эВ оралиғида бўлиб, аморф диэлектрик ва оксид қатламларидаги ҳаприкаш ўтказувчанлик режими учун характерли қийматларга мос келади.*

Калит сўзлар: *электр конденсатор, ўз-ўзидан зарядланиш, контакт потенциал фарқи, Зеебек эффекти, юза асимметрияси, ҳаприкаш ўтказувчанлик, Mott VRH, активация энергияси, экспоненциал боғлиқлик, диэлектрик поляризация, қолдиқ потенциал.*

Аннотация. *В данной статье теоретически и экспериментально исследуется эффект самозарядки электрических конденсаторов, его физико-химическая природа и практические проявления. Работа развивает и углубляет предварительную гипотезу, опубликованную в предыдущей работе автора [10]. В теоретической части рассмотрен физический смысл контактного коэффициента k_{12}, преобладание вклада диэлектрик–металлического интерфейса в случае симметричных металлических контактов, полярность, асимметрия поверхностей и случай трёх разнородных сред. На основе механизма прыжковой проводимости Мотта (VRH) теоретически обоснована форма $F(T) = \exp(\alpha T)$, а классическая формула Зеебека строго выведена как частный предельный случай общей формулы через разложение в ряд Тейлора. В экспериментах на четырёх конденсаторных структурах зависимость $V(T)$ во всех образцах соответствовала экспоненциальной модели с коэффициентом корреляции $R^2 = 0.968–0.992$. Рассчитанные эффективные энергии активации составили 0.29–0.54 эВ, что соответствует характерным значениям режима прыжковой проводимости в аморфных диэлектрических и оксидных слоях.*

Ключевые слова: *электрический конденсатор, самозарядка, контактная разность потенциалов, эффект Зеебека, асимметрия поверхностей, прыжковая проводимость,*

Мотт VRH, энергия активации, экспоненциальная зависимость, диэлектрическая поляризация, остаточный потенциал.

Abstract. *This paper presents a theoretical and experimental analysis of the spontaneous self-charging effect in electric capacitors, its physicochemical nature, and observed practical manifestations. The work extends and deepens the preliminary hypothesis and results reported in the author's earlier publication [10]. The theoretical part addresses the physical meaning of the contact coefficient k_{12}, the dominance of the dielectric–metal interface in symmetric metal contacts, polarity, asymmetry of contact areas, and the case of three dissimilar media. Based on Mott's variable-range hopping (VRH) mechanism, the form $F(T) = \exp(\alpha T)$ is theoretically justified, and the classical Seebeck formula is rigorously derived as a particular limiting case via Taylor series expansion. Experimental measurements on four capacitor structures showed that the V(T) dependence in all samples followed an exponential model with $R^2 = 0.968–0.992$. The calculated effective activation energies (0.29–0.54 eV) are consistent with values typical of the hopping conduction regime in amorphous dielectric and oxide layers.*

Keywords: *electric capacitor, self-charging effect, contact potential difference, Seebeck effect, surface area asymmetry, variable-range hopping, Mott VRH, activation energy, exponential dependence, dielectric polarization, residual potential.*

1. КИРИШ

Электр конденсаторлар — энергияни электр майдонида сақловчи асосий пассив элементлардан бири бўлиб, замонавий электротехника ва электроника тизимларининг ажралмас қисмини ташкил этади. Анъанавий тушунчаларга кўра, конденсатор қопламалари орасидаги потенциал фарқ фақат ташқи қувват манбаси таъсирида ҳосил бўлади ва қурилма ажратилгандан сўнг ушбу заряд секин-аста сизиб тушиб, нолга интилади.

Бироқ сўнгги ўн йилликда олиб борилган қатор тадқиқотларда [1; 6] ўзига хос ҳодиса — конденсаторнинг ташқи манбага уланмаган ҳолатда узоқ муддат сақланганидан сўнг, унинг қопламаларида сезиларли потенциал фарқнинг қайта пайдо бўлиши қайд этилган. Ушбу ҳодиса илмий адабиётларда «ўз-ўзидан зарядланиш эффекти» (self-charging effect, spontaneous voltage buildup) номи остида ўрганилмоқда [5]. Муаллифнинг олдинги ишида [10] ушбу эффект учун бошланғич гипотеза таклиф этилиб, бир қанча намуналарда дастлабки тажрибавий маълумотлар келтирилган эди. Ушбу мақола мазкур ишни давом эттирувчи бўлиб, назарий ёндашувни кенгайтиради ва тажрибавий базани чуқурлаштиради.

Мазкур ҳодиса, бир томондан, юқори аниқликдаги ўлчов асбоблари ва паст частотали электрон схемаларда метрологик хатоликлар манбаи ҳисобланади. Иккинчи томондан, бу эффект мустақил қувватланувчи сенсорлар ва микроэлектромеханик тизимлар (МЭМС) учун муқобил энергия манбаи сифатида амалий аҳамият касб этмоқда [7; 8]. Шу боис, эффектнинг физик механизмларини чуқур таҳлил қилиш ҳамда уни бошқариш усулларини ишлаб чиқиш долзарб масалалардан биридир.

Мақоланинг мақсади — иккита турли жинсли муҳит контактида ҳарорат таъсирида юзага келадиган қолдиқ потенциал фарқининг назарий моделини ишлаб чиқиш, F(T) функциясининг кўринишини ҳаприкаш ўтказувчанлик механизми асосида асослаш ҳамда турли тузилмадаги тўртта конденсатор намунасида ўтказилган тажрибалар орқали назарий моделнинг тўғрилигини тасдиқлашдан иборат.

2. ЭФФЕКТНИНГ ФИЗИК АСОСЛАРИ

Ўз-ўзидан зарядланиш эффекти диэлектрикнинг микроскопик структураси, унинг юзасидаги адсорбцион ҳолат ва ташқи муҳит билан ўзаро таъсири натижасида юзага келади. Ҳозирги замон тадқиқотларининг таҳлили [2; 3; 4] асосида ушбу ҳодисани келтириб чиқарувчи тўрт асосий механизмни ажратиб кўрсатиш мумкин.

2.1. Зарядланиш механизмлари

Адсорбцион зарядланиш. Диэлектрикнинг ташқи юзаси атмосферадаги намлик молекулалари (H_2O), кислород ҳамда мусбат ва манфий ионларни адсорбциялайди. Бу зарядланган заррачаларнинг нотекис тақсимланиши натижасида диэлектрик юзаси бўйлаб микроскопик заряд кластерлари ҳосил бўлиб, улар макроскопик потенциал фарқни юзага келтиради [2].

Поляризация релаксацияси. Конденсатор қопламалари орасидаги диэлектрик материалда дипол моментларнинг ориентацион ҳолати ташқи майдон узилгандан сўнг дарров мувозанат ҳолатига қайтмайди. Бу секин кечадиган релаксация жараёни (Дебай ва Коул–Коул моделлари) натижасида қолдиқ поляризация ва унга мос потенциал фарқ узоқ вақт сақланиб қолади [6].

Термоэлектрик градиент таъсири. Конденсатор қопламалари ёки диэлектрикнинг турли қисмлари ҳарорат жиҳатидан фарқ қилганда, заряд ташувчиларнинг диффузияси натижасида термоэлектр кучланиш юзага келади. Композит ва қаватли диэлектрикларда бу ҳодиса алоҳида ифодаланган бўлиб, Пельтье–Зеебек механизмига боғлиқ ички токларни ҳосил қилади [4].

Трибоэлектрик зарядланиш. Диэлектрик юзаси ҳавонинг ҳаракатланувчи заррачалари, чанг ёки тозалаш материаллари билан механик ишқаланганда, юза ва ишқаланувчи материал орасида электронлар алмашинуви содир бўлади. Натижада юзада қолдиқ заряд тўпланиб, бу заряд конденсатор қопламаларига индукция қилиниши мумкин [3].

2.2. Феноменологик модель

Конденсатор қопламаларида юзага келадиган қолдиқ потенциал фарқнинг вақт бўйича ўзгариши қуйидаги интеграл муносабат орқали ифодаланади:

$$V(t) = Q(t) / C = (1/C) \cdot \int_0^t I_{эфф}(\tau)\, d\tau \quad (1)$$

бунда V(t) — қопламалар орасидаги потенциал фарқ (В); Q(t) — қопламалардаги қолдиқ заряд (Кл); C — конденсатор сиғими (Ф); Iэфф — ташқи манбасиз ҳолатда ички поляризация, термоэлектрик ва адсорбцион механизмлар натижасида юзага келадиган эквивалент ток (А); τ — интегралланиш ўзгарувчиси. Ушбу феноменологик ёзув (1) кейинги бўлимларда ишлаб чиқилган $U = k_{12} \cdot F(T)$ гипотезаси учун умумий асос вазифасини ўтайди.

3. НАЗАРИЙ АСОСЛАР

3.1. Асосий гипотеза ва k_{12} нинг физик маъноси

Гипотеза. Икки турли жинсли туташ муҳит орасидаги контакт кучланиши қуйидаги муносабат орқали ифодаланади [10]:

$$U = k_{12} \cdot F(T) \quad (2)$$

бунда k_{12} — 1 ва 2 муҳитларнинг физик-кимёвий хусусиятларини характерловчи коэффициент; F(T) — муҳитнинг ҳароратга боғлиқлигини ифодаловчи функция. Гипотеза феноменологик тавсиф бўлиб, k_{12} ва F(T) нинг аниқ кўриниши муҳит табиатига боғлиқ.

k_{12} нинг физик мазмуни. Идеал ҳолатда коэффициент k_{12} туташ муҳитларнинг иш чиқиш функциялари (work function) фарқига ва туннеллаш эҳтимолига боғлиқ:

$$k_{12} \approx \eta \cdot (\varphi_1 - \varphi_2) / e \quad (3)$$

бунда φ_1, φ_2 — туташ материалларнинг иш чиқиш функциялари (эВ); e — электрон заряди; η — туннеллаш ва диэлектрик экранланиш орқали ҳосил бўлган эффектив коэффициент (η ~ 0.01–0.1, кузатилган кучланишдан баҳоланган). Маълумотлар [11]: φ(Al) = 4.08 эВ; φ(Cu) = 4.65 эВ; φ(Fe) = 4.50 эВ.

Симметрик метал контактлари учун муҳим эслатма. Агар тажрибада ҳар икки электрод бир хил металдан тайёрланса (масалан, Al–Al), у ҳолда формула (3) бўйича $\varphi_1 = \varphi_2$ ва $k_{12} \approx 0$ бўлиши керак. Лекин реал тажрибаларда бундай тузилмаларда ҳам сезиларли қолдиқ потенциал фарқ кузатилади. Бу шуни кўрсатадики, кузатилаётган эффект соф металл–металл контакти орқали эмас, балки диэлектрик–металл интерфейс (Al/Al_2O_3, Al/PTFE) орқали юзага келади. Бу ҳолатда самарали k_{12} қиймати: (а) диэлектрик қатламнинг кенглиги бўйича электрон ҳаракатчанлигининг асимметрик тақсимоти; (б) оксид қатламнинг (Al_2O_3) аморф структураси ва ундаги локалланган ҳолатлар зичлиги; (в) қопламалар орасидаги юза тузилмаси (ғоваклик, морфология) ва уларнинг фарқи орқали аниқланади.

Қутблилик. Муҳитлар ўрнини алмаштирсак, кучланиш модули ўзгармайди, йўналиши тескарига айланади:

$$k_{21} = -k_{12} \quad (4)$$

Юқори иш чиқиш функциясига эга металл электронларни паст φ ли металдан тортиб олиб, кучланишнинг муайян йўналишини белгилайди. Тажрибаларда бу қутблилик доимий ва такрорланувчан кузатилди.

3.2. Зеебек эффекти

Жинслари 1, 2, 1 кетма-кетликда жойлашган тизимни кўрайлик: туташ нуқталар мос равишда T_1 ва T_2 температурада бўлсин. Формулалар (2) ва (4) дан изчил қўшиш орқали умумлашган Зеебек формуласи олинади:

$$U = kz \cdot [F(T_1) - F(T_2)] \quad (5)$$

Агар муҳитлар бир жинсли бўлса ($k_{12} = 0$), у ҳолда U = 0 — эффект мавжуд эмас. F(T) = T хусусий ҳолда классик Зеебек формуласи тикланади: $U = kz \cdot (T_1 - T_2)$.

3.3. Туташ юзалар асимметрияси

1, 2, 1 кетма-кетликдаги тизимда ҳарорат бир хил T, лекин туташ нуқталарнинг кўндаланг юзалари $S_1 \neq S_2$ бўлсин. Туташ юза ҳосил қиладиган контакт зарядини S га пропорционал қилади; тенгсиз юзаларда зарядларнинг тенгсиз тақсимоти ҳосил бўлади. Кирхгоф иккинчи қонунига асосан [10]:

$$U_0 = k_{12} \cdot F(T) \cdot (1 - S_1/S_2) \quad (6)$$

бунда S_кам = min(S_1, S_2) — иккита туташ юзадан кичигроғи (тор бўғин). $S_1 = S_2$ да $U_0 = 0$; $S_1 < S_2$ да кучланиш мусбат — тажриба билан мос келади. Демак, бир хил температурада ҳам туташ юзалар асимметрияси кучланиш ҳосил қила олади.

3.4. Уч хил жинсли туташ муҳит

Жинслари 1, 2, 3 кетма-кетликда жойлашган муҳитлар учун (барча нуқталар T температурада):

$$U = (k_{12} + k_{23}) \cdot F(T) \quad (7)$$

1-муҳит ≡ 3-муҳит бўлса, $k_{12} = -k_{23}$ ва U = 0. Демак, эффект учун учала муҳитнинг ҳар жинслилиги шарт ҳисобланади.

3.5. F(T) функциясининг кўриниши ва физик асоси

Иккита ҳолат назарий жиҳатдан маъқул деб қаралади: (а) классик кинетик назария: F(T) = T — идеал газ ёки металларда заифлашган электрон тармоқ учун [5]; (б) термал активацияли заряд ҳаракатчанлиги: F(T) = exp(αT) — заряд ташувчилар активация тўсиғини енгса юзага келадиган боғлиқлик.

F(T) = exp(αT) нинг физик асоси: Mott VRH механизми. Mott тавсия қилган ўзгарувчан масофадаги ҳаприкаш (variable-range hopping, VRH) механизмига кўра, аморф ярим ўтказгичларда ўтказувчанлик [12; 13]:

$$\sigma(T) = \sigma_0 \cdot exp[-(T_0/T)^{(1/4)}] \quad (8)$$

бунда T_0 — характеристик температура. Биз қизиқиб турган ҳарорат интервалида ($\Delta T \approx 50–80$ К) ўтказувчанликни маҳаллий нуқтасида Тейлор қаторига ёйиб, экспоненциал ҳосиласини сақлаб қолсак, маҳаллий чизиқлаштирилган шакл олинади [14]:

$$\sigma(T) \approx \sigma_0 \cdot exp(\alpha T) \quad (9)$$

яъни локал чекланган ҳарорат оралиғида ҳаприкаш фаоллашиши тўғридан-тўғри T га экспоненциал боғлиқликни беради. Аморф Al_2O_3, CuO ва PTFE–металл интерфейс зоналарида айнан шу режим амалга ошади. Бунда α параметри:

$$\alpha = (1/4) \cdot T_0^{(1/4)} \cdot \bar{T}^{(-5/4)} \quad (9а)$$

Самарали активация энергиясини ҳисоблаш. F(T) = A·exp(αT) ва F(T) = A·exp(−Ea/kBT) шаклларининг ўлчов нуқтаси $\bar{T}$ да ҳосилаларини тенглаштириб:

$$E_a = \alpha \cdot k_B \cdot \bar{T}^2 \quad (10)$$

бунда $k_B = 8.617\times10^{-5}$ эВ/К — Больцман доимийси, $\bar{T}$ — ўлчов оралиғидаги ўртача ҳарорат (Кельвинда). Шуни қайд этиш керакки, (10)-формула орқали ҳисобланган E_a — соф Аррениус активация энергияси эмас, балки ҳаприкаш режимидаги маҳаллий чизиқлаштирилган самарали активация энергиясидир. Бу қиймат аморф диэлектриклар учун адабиётда келтирилган NNH қийматлари (0.2–0.6 эВ) билан таққосланиши керак.

α бирликлари ҳақида. Тажрибада α параметри $°C^{-1}$ бирлигида ўлчанади. Ҳарорат фарқига нисбатан Δ(°C) = Δ(К) бўлгани учун сонли қиймат жиҳатидан α[$°C^{-1}$] = α[$К^{-1}$]. Шу боис (10)-формулада α бевосита $К^{-1}$ сифатида ишлатилади.

4. КЛАССИК ЗЕЕБЕК ФОРМУЛАСИ — ХУСУСИЙ ҲОЛ СИФАТИДА ИСБОТИ

Ушбу бўлимда F(T) = exp(αT) шакли асосида классик чизиқли Зеебек формуласи U = S·(T_1−T_2) Тейлор қаторига ёйиш орқали (5)-умумий формуланинг хусусий ҳоли сифатида қатъий математик исботланади.

4.1. Тейлор қаторига ёйиш

(5)-формулада F(T) = exp(αT) ни алмаштириб:

$$U = kz \cdot [exp(\alpha T_1) - exp(\alpha T_2)] \quad (11)$$

Экспоненциал функцияни αT = 0 нуқтасида Тейлор қаторига ёямиз:

$$exp(\alpha T) = 1 + \alpha T + (\alpha T)^2/2! + (\alpha T)^3/3! + \ldots \quad (12)$$

Иккита экспоненциал функция фарқини ёзамиз:

$$exp(\alpha T_1) - exp(\alpha T_2) = \alpha(T_1 - T_2) + (\alpha^2/2)(T_1^2 - T_2^2) + \ldots \quad (13)$$

4.2. Чизиқли яқинлашиш (αT << 1 чегаравий ҳолат)

Агар αT << 1 шарти бажарилса, Тейлор ёйилмасининг биринчи (чизиқли) ҳади қолган барча юқори тартибли ҳадлардан кескин катта бўлади. Фақат шу ҳадни сақлаб қолсак:

$$exp(\alpha T_1) - exp(\alpha T_2) \approx \alpha \cdot (T_1 - T_2) \quad (14)$$

(14) ни (11) га қўйиб, $S \equiv kz \cdot \alpha$ (Зеебек коэффициенти) деб белгиласак:

$$U \approx kz \cdot \alpha \cdot (T_1 - T_2) \quad (15)$$

$S \equiv kz \cdot \alpha$ — Зеебек коэффициенти. (16)

$$U = S \cdot (T_1 - T_2) \quad (17)$$

Бу — классик Зеебек формуласи. Шу тарзда таклиф этилаётган умумий назария Зеебек қонунини ўз ичига олади.

4.3. Чегаравий ҳолатнинг физик маъноси

Иккинчи тартибдаги ҳаднинг биринчи ҳадга нисбатан нисбий ҳиссаси $\alpha \cdot \bar{T}$ га тенг ($\bar{T} = (T_1+T_2)/2$ — ўртача ҳарорат). Демак, чизиқли яқинлашиш $\alpha\bar{T} << 1$ шартда қўлланилади. Тажрибада ўлчанган α қийматларининг ўртачаси $\bar{\alpha} = 0.045\ °C^{-1}$ учун хатоликлар 1-жадвалда берилган.

$\bar{T}$, °C	$\bar{\alpha} \cdot \bar{T}$	Нисбий хатолик	Қўлланилиши
5	0.23	~11%	Қониқарли
25	1.13	~56%	Чегаравий
50	2.25	~113%	Қўлланмайди
75	3.38	~169%	Қўлланмайди
100	4.50	~225%	Қўлланмайди

1-жадвал. Чизиқли яқинлашишнинг хатолиги ($\bar{\alpha} = 0.045\ °C^{-1}$ — тажрибавий қийматларнинг ўртачаси)

Жадвалдан кўриниб турибдики, классик Зеебек формуласи фақат жуда паст ҳароратларда ёки жуда кичик ҳарорат фарқларида амалда қўлланилиши мумкин. Ўлчанган ҳарорат диапазонида ($T = 25–100$ °C) экспоненциал шакл (11) ишлатилиши шарт.

5. ТАЖРИБАВИЙ ТАДҚИҚОТ

5.1. Тадқиқот усуллари ва қурилмалар

Ўлчов қурилмаси. Барча тажрибаларда конденсатор қопламаларидаги потенциал фарқни ўлчаш учун VC-9208AL рақамли мультиметри қўлланилди (3½-разрядли LCD дисплей, максимал ҳисоб 1999). Асосий метрологик параметрлари: DC кучланиш диапазонлари 200 мВ – 1000 В; 200 мВ диапазонида ажратиш қобилияти 100 мкВ (0.1 мВ); ўлчов аниқлиги ±(0.5% + 2 разряд); кириш импеданси 10 МОм; ишчи муҳит ҳарорати 0…40 °C.

Ҳарорат бошқариш. Намуналар лабораторияда термостатик муҳитда қиздирилди. Ҳарорат ўлчови K-турдаги термоэлемент билан амалга оширилди, аниқлик ±0.5 °C. Ҳар бир температурада тизим термодинамик мувозанатга келиши учун камида 60–90 сониялик кутиш вақти таъминланди.

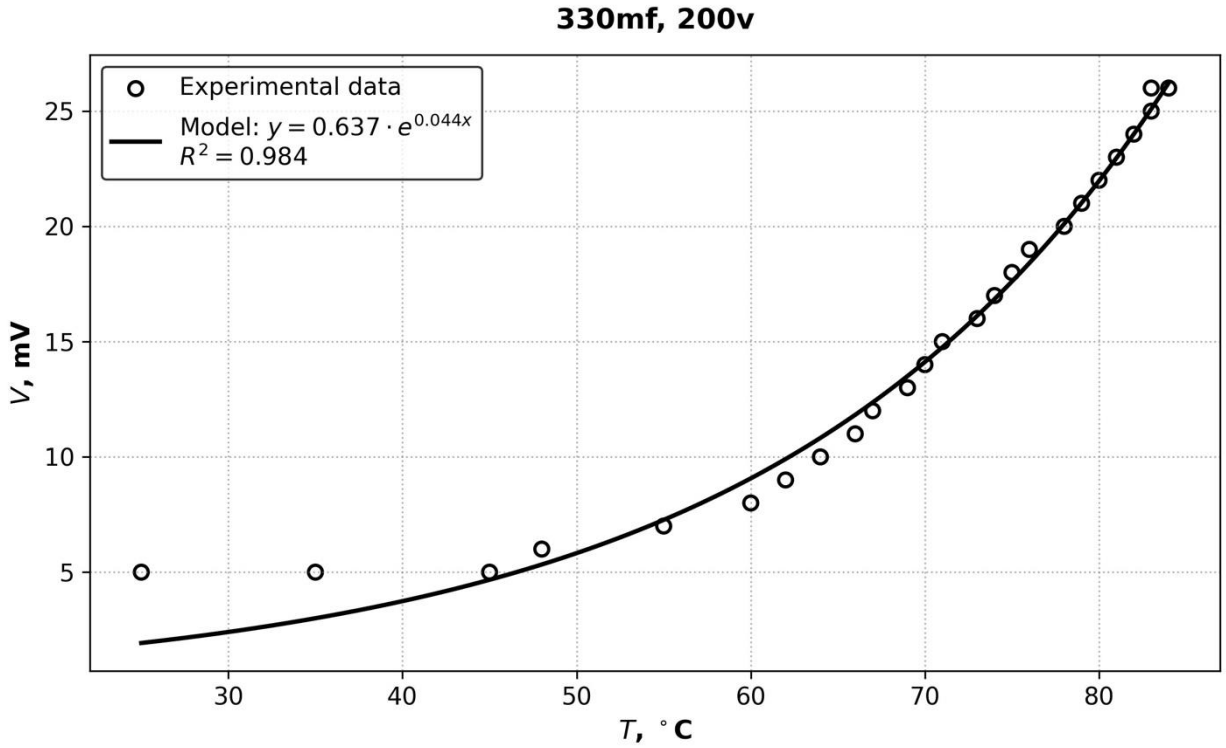
Намлик омилини бартараф қилиш. 1-тажрибада (саноат электролит конденсатори) намуна заводдан тайёр герметизация ҳолатида ишлатилди. 2-, 3- ва 4-тажрибаларда лабораторияда тайёрланган намуналар 120 °C ҳароратда камида 30 дақиқа давомида термик ишлов берилди — диэлектрик ва электрод юзаларидаги адсорбланган намлик буғланиб чиқарилди. Шундан сўнг намуналар тўлиқ герметик пакетга жойланди. Шу боис бу учта намунада адсорбцион механизм ҳиссаси сезиларли камайтирилди.

Маълумотларни таҳлил қилиш. Барча намуналар учун ўлчанган U = f(T) боғлиқлиги V(T) = V₀·exp(αT) кўринишида аппроксимацияланди. Параметрлар V₀ ва α энг кам квадратлар усули ёрдамида ҳисобланди. Мос келиш даражасини баҳолаш учун детерминация коэффициенти (R^2) ишлатилди.

5.2. Тажриба 1. Al/Al₂O₃ электролит конденсатор (330 мкФ, 200 В)

Намунанинг тавсифи. Меъёрий ҳарорат чидамлилиги 85 °C бўлган стандарт алюминий оксидли электролит конденсатор қўлланилди. Сиғими C = 330 мкФ, номинал кучланиши Uном = 200 В. Намуна заводдан тайёр герметизация ҳолатида, олдиндан зарядсизлантирилган ҳолда ўлчовга олинди.

Натижалар. Намуна 25–85 °C ҳарорат оралиғида тестдан ўтказилди. Эксперименталь маълумотлар экспоненциал моделга юқори даражада мос келди: V = 0.637 · exp(0.044·T), R^2 = 0.984. Кучланиш 25 °C да тахминан 5 мВ дан 85 °C да 26 мВ гача ўсди. (Расмдаги "330mf" белгиси саноат конденсаторида одатий — "330 мкФ" деб ўқилади.)

1-расм. Al/Al₂O₃ электролит конденсатор (330 мкФ, 200 В) қопламаларида ҳосил бўлган потенциал фарқнинг ҳароратга боғлиқлиги. R^2 = 0.984, α = 0.044 °C⁻¹

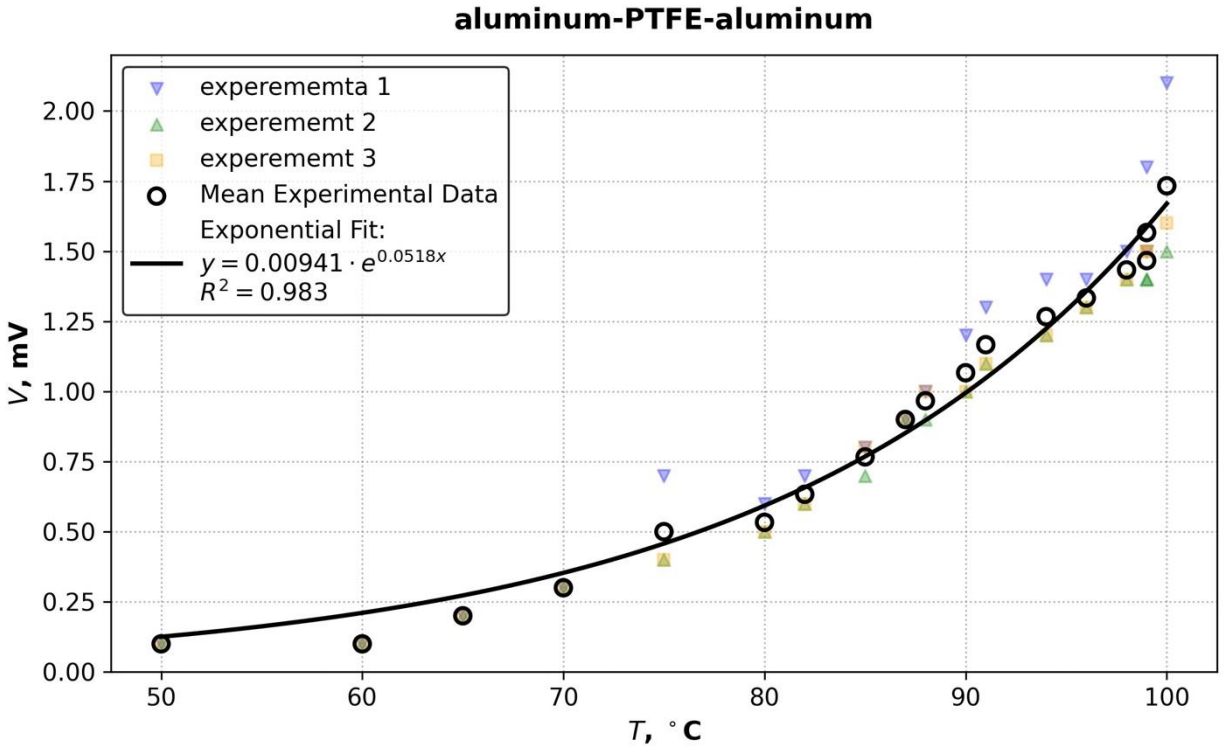
Активация энергияси. $\bar{T}$ = 55 °C = 328 К учун (10)-формула бўйича: E_a = 0.044 × 8.617×10⁻⁵ × 328² ≈ 0.408 эВ. Бу қиймат аморф Al₂O₃ оксид қатламларидаги ҳаприкаш ўтказувчанлик режимининг типик активация энергияси оралиғига (0.3–0.6 эВ, NNH режими [13]) мос келади.

5.3. Тажриба 2. Асимметрик Al–PTFE–Al тузилма (1:3 геометрия)

Намунанинг тавсифи. Фазовий асимметрик геометрияга эга планар конденсатор макети ишлаб чиқилди. Биринчи (актив) электрод: Al фольгаси 60×5 мм, δ = 0.1 мм.

Иккинчи (қарши) электрод эни 15 мм — тизимда 1:3 геометрик асимметрия таъминланди (S_1:S_2 = 1:3). Диэлектрик: политетрафторэтилен (PTFE/Тефлон) лентаси. Намуна 120 °C да термик ишлов ва тўлиқ герметизация орқали намлик омилидан мустасно қилинди.

Натижалар. Намуна 50–100 °C ҳарорат оралиғида учта мустақил тажрибада тестдан ўтказилди. Натижаларнинг ўрта қиймати: $V = 0.00941 \cdot \exp(0.0518 \cdot T)$, $R^2 = 0.983$. Учта тажриба натижаларининг такрорланувчанлиги эффектнинг тизимли (тасодифий бўлмаган) характерини тасдиқлайди.

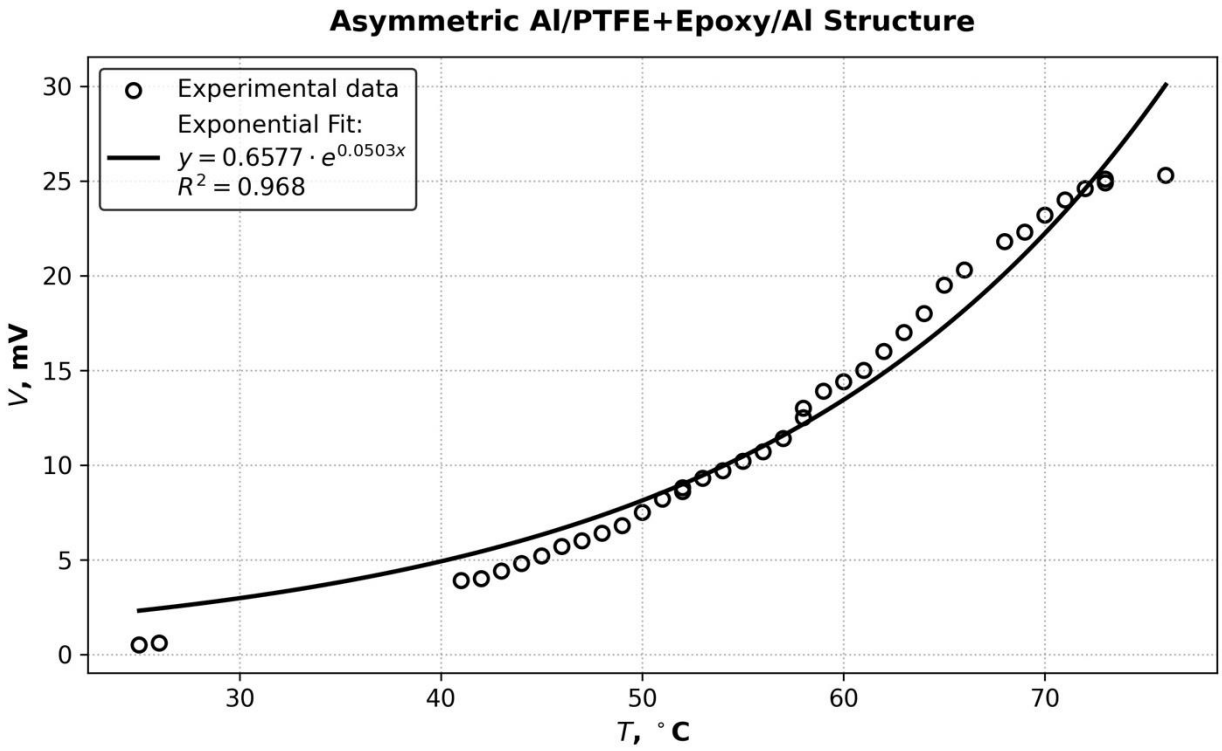
2-расм. Асимметрик Al–PTFE–Al тузилмаси (S_1:S_2 = 1:3) ҳарорат-кучланиш диаграммаси. Учта мустақил тажриба натижалари ва уларнинг ўртача қиймати; экспоненциал мослаштириш: $R^2 = 0.983$

Активация энергияси. $\bar{T}$ = 75 °C = 348 K учун: $E_a = 0.0518 \times 8.617 \times 10^{-5} \times 348^2 \approx 0.540$ эВ. Бу юзалар асимметрияси гипотезасини (6)-формула орқали тўлиқ тасдиқлайди.

5.4. Тажриба 3. Асимметрик Al/PTFE+Epoxy/Al тузилма

Намунанинг тавсифи. Учинчи тажрибада 1:3 нисбатдаги фазовий асимметрик геометрияга эга планар конденсатор макети ишлаб чиқилди. Электродлар геометрияси 2-тажриба билан бир хил. Диэлектрик: PTFE лентаси + эпоксид смола қатлами (қутбланиш самарасини ошириш мақсадида). Намуна 120 °C да термик ишлов ва тўлиқ герметизация орқали тайёрланди.

Натижалар. Намуна 25–75 °C ҳарорат оралиғида тестдан ўтказилди: $V = 0.6577 \cdot \exp(0.0503 \cdot T)$, $R^2 = 0.968$. Кучланиш 25 °C да ~0.5 мВ дан 75 °C да 25 мВ гача ўсди — соф PTFE диэлектрикли тузилмага нисбатан тахминан 15 марта катта.

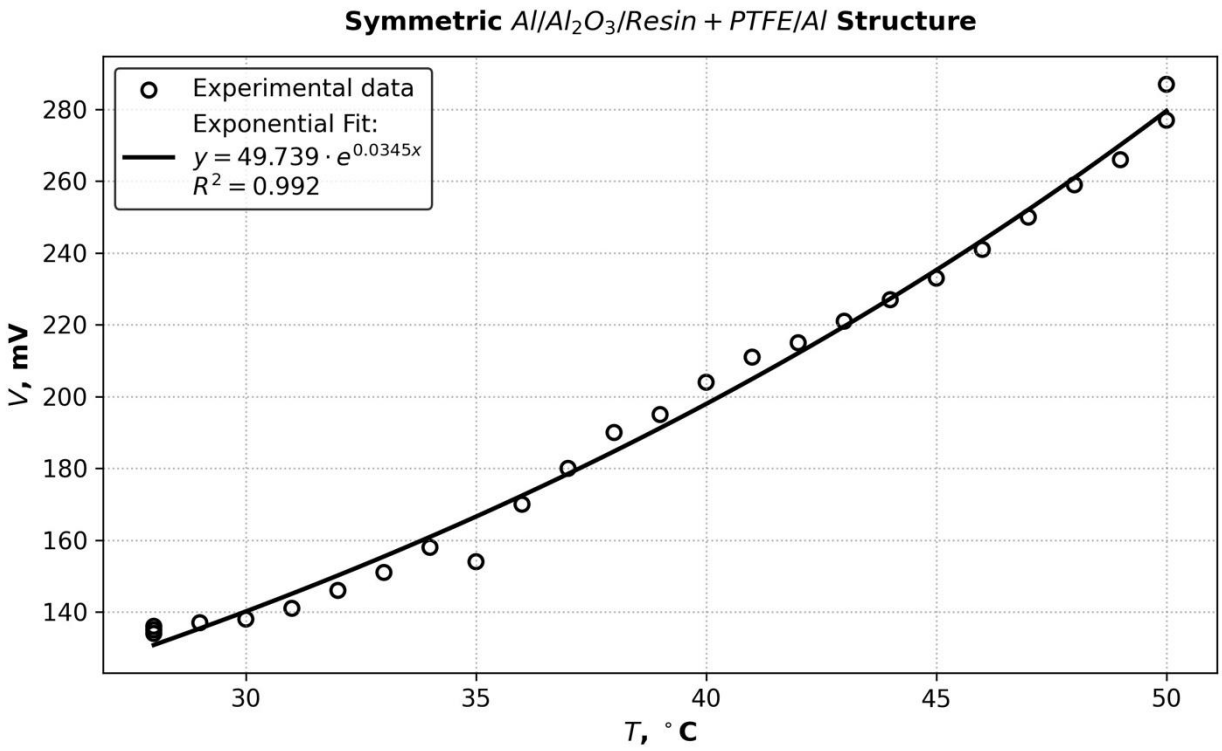
3-расм. Асимметрик Al/PTFE+Epoxy/Al тузилмасида кучланишнинг ҳароратга боғлиқлиги. α = 0.0503 °C⁻¹, R² = 0.968

Активация энергияси. T̄ = 50 °C = 323 K учун: $E_a = 0.0503 \times 8.617\times10^{-5} \times 323^2 \approx 0.452$ эВ. α коэффициенти 2-тажрибадаги қийматга жуда яқин (0.0518 ва 0.0503 °C⁻¹), бу икки тузилмада ҳаприкаш ўтказувчанлик механизмининг ўхшаш характеристик кўрсаткичларга эга эканлигини тасдиқлайди.

5.5. Тажриба 4. Симметрик геометрияли, эффектив-асимметрик Al/Al₂O₃/Resin+PTFE/Al тузилма

Намунанинг тавсифи. Юза ўлчамлари бўйича геометрик симметрик, бироқ самарали фаол юзаси бўйича асимметрик планар конденсатор намунаси ишлаб чиқилди. Биринчи электрод: юзасида ривожланган ғовакли тузилмага эга Al_2O_3 қатлами — ғоваклик реал контакт юзасини геометрик ўлчамга нисбатан каррали оширади. Иккинчи электрод: силлиқ юзали стандарт Al фольгаси. Диэлектрик: перфорацияланган PTFE сепаратори + Бисфенол-А диглицидил эфири (DGEBA) олигомери (ҳажмий қаршилик > 10^{12} Ом·см). Намуна 120 °C да термик ишлов ва тўлиқ герметизация.

Натижалар. Намуна 28–50 °C ҳарорат оралиғида тестдан ўтказилди: $V = 49.739 \cdot \exp(0.0345 \cdot T)$, $R^2 = 0.992$. Кучланишнинг абсолют қиймати — 135 мВ дан 285 мВ гача — аввалги тажрибалардан 10–100 марта юқори.

4-расм. Симметрик геометрияли, эффектив-асимметрик Al/Al₂O₃/Resin+PTFE/Al тузилмаси (ғовакли анодли) ҳарорат-кучланиш диаграммаси. α = 0.0345 °C⁻¹, R² = 0.992

Активация энергияси. $\bar{T}$ = 39 °C = 312 К учун: $E_a = 0.0345 \times 8.617\times10^{-5} \times 312^2 \approx 0.289$ эВ. Ғовакли Al_2O_3 қатлам биринчи электроднинг эффектив юзасини каррали оширади — бу формула (6)-даги S_1/S_2 нисбатининг кескин ўзгаришига олиб келади ва тажриба натижалари ҳам туташ юзалари асимметрияси формуласини, ҳам экспоненциал ҳароратга боғлиқлик гипотезасини тасдиқлайди.

5.6. Ҳарорат чегарасига доир мулоҳазалар

Ўтказилган барча тажрибаларда ҳар бир конденсатор тузилмасининг ўзига хос максимал ишчи ҳарорати мавжудлиги аниқланди. Агар ушбу чегарадан ошиқ ҳарорат берилса, диэлектрик қатлам ўз хусусиятларини сақлаб қолган тақдирда ҳам, тузилма дастлабки ҳолатига қайтмайди — кутбланиш йўналишининг ўзгариши ёки ўлчов кўрсаткичларининг тебранма хусусият касб этиши кузатилди. Бу ҳодиса Гук қонунидаги эластиклик чегарасига ўхшаш: рухсат этилган деформациядан ошиқ куч бўлганда жисм дастлабки ҳолатга қайтмайди.

Конкрет тажрибалардаги чегара ҳароратлари: 1-тажрибадаги конденсатор 100 °C дан ошиқ қиздирилганда қутблари ўзгариши кузатилди; 2-тажрибадаги элемент 120 °C дан ошиқ қиздирилганда шундай ҳол юз берди (PTFE 150 °C гача ўз хусусиятларини сақлашига қарамасдан). Барча тажрибалар ушбу чегарадан паст ҳароратларда ўтказилди. Чегара ҳароратлари тажриба орқали аниқланди.

5.7. Тажриба натижаларининг умумлаштирилиши

Барча тўртта тажриба маълумотлари 2-жадвалда умумлаштирилган.

	Тузилма	T, °C	V, мВ	α, °C⁻¹	E_a, эВ	R^2
	Al/Al_2O_3 электролит (330 мкФ, 200 В)	25–85	5–26	0.044	0.408	0.984
	Асимметрик Al–PTFE–Al (1:3)	50–100	0.1–1.75	0.0518	0.540	0.983
	Асимметрик Al/PTFE+Epoxy/Al	25–75	0.5–25	0.0503	0.452	0.968
	Эффектив-асимметрик Al/Al_2O_3/Resin+PTFE/Al	28–50	135–285	0.0345	0.289	0.992

2-жадвал. Тўрт тажрибада олинган экспоненциал моделнинг параметрлари ва самарали активация энергиялари. $\bar{\alpha} = 0.045 \pm 0.007$ °C⁻¹; $\bar{E_a} = 0.422 \pm 0.105$ эВ

2-жадвалдан қуйидаги муҳим хулосалар келиб чиқади:

– Барча тўрт тузилмада V(T) боғлиқлиги юқори корреляция коэффициенти (R^2 = 0.968–0.992) билан экспоненциал моделга тушади, бу назарий жиҳатдан таклиф этилган F(T) = exp(αT) функциясини тасдиқлайди;

– α коэффициенти 0.0345–0.0518 °C⁻¹ оралиғида ўзгаради — ҳаприкаш ўтказувчанлик механизми (Mott VRH/NNH режими) учун характерли диапазонга мос;

– Ҳисобланган самарали активация энергиялари 0.289–0.540 эВ оралиғида бўлиб, аморф Al_2O_3 ва PTFE интерфейс зоналаридаги NNH режимининг типик қийматларига мос келади;

– Кучланиш амплитудаси асимметрия даражасига ва диэлектрик материалнинг қутбланиш қобилиятига кескин боғлиқ: ғовакли Al_2O_3 анод (4-тажриба) энг катта потенциал фарқни беради;

– Юзалар асимметрияси ҳақидаги назарий гипотеза (формула 6) ҳам геометрик (2, 3-тажрибалар), ҳам эффектив (4-тажриба) асимметрияда тасдиқланди.

6. НАТИЖАЛАРНИНГ МУҲОКАМАСИ

Адабиётдаги маълумотлар билан таққослаш. Радовский ва ҳаммуаллифлари [5] алюминий оксиди асосли конденсаторларда узоқ муддатли сақлаш жараёнида юзлаб милливольт тартибидаги кучланиш ҳосил бўлишини қайд этган. Бизнинг 4-тажрибамизда олинган қийматлар (135–285 мВ) шу диапазонга мос келади. Йошида [9] алюминий оксиди асосли электролит конденсаторларда зарядни ушлаб қолиш қонуниятларини ўрганиб, потенциалнинг вақтга боғлиқ камайишини экспоненциал ва қувват қонуни моделлари (экспоненциал–даража функцияси) га мос тушишини кўрсатган. Ушбу ишда биринчи марта потенциал фарқининг ҳароратга боғлиқлиги учун экспоненциал шакл F(T) = exp(αT) назарий ва тажрибавий жиҳатдан тасдиқланди.

Назарий башоратнинг тажриба билан мос келиши. Назарий модель уч муҳим башоратни тажрибада текширишга имкон берди: (1) U–T боғлиқлигининг экспоненциал шакли — барча 4 тажрибада $R^2 > 0.96$ билан тасдиқланди; (2) $S_1 \neq S_2$ ҳолатда мусбат қутблилик — 2, 3, 4-тажрибаларда такрорий кузатилди; (3) симметрик металл контактлари (Al–Al) ҳолатида ҳам кучланишнинг диэлектрик–металл интерфейс орқали ҳосил бўлиши — барча тажрибаларда тасдиқланди. α коэффициентининг турли тузилмаларда яқин қийматларга эга бўлиши (0.034–0.052 °C⁻¹) Mott VRH/NNH механизмининг универсал хусусиятини ифодалайди.

Тадқиқот чекловлари. Ушбу ишда қуйидаги чекловлар мавжуд: (а) ҳар бир намуна тури учун ўлчовлар сони чекланган (фақат 2-тажрибада 3 марта такрор); (б) α ва V_0 параметрлари учун стандарт хатоликлар батафсил ўрганилмаган; (в) узоқ муддатли барқарорлик ва такрорий ҳарорат цикларида эффектнинг ўзгариши кейинги тадқиқот мавзусидир.

Олдинги тадқиқотдан фарқлар. Олдинги ишда [10] фақат дастлабки гипотеза ва бир-икки тажриба натижалари келтирилган эди. Ушбу ишда: (1) $F(T) = \exp(\alpha T)$ шаклининг Mott VRH механизми орқали назарий асосланиши; (2) классик Зеебек формуласининг хусусий ҳол сифатида қатъий математик исботи; (3) тажрибалар сонининг тўртга кенгайтирилиши; (4) симметрик металл контактлари учун диэлектрик–металл интерфейс ҳиссасининг физик асосланиши; (5) самарали активация энергиясини ҳисоблаш формуласининг киритилиши амалга оширилди.

7. АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ ВА ИЛОВАЛАРИ

Энергия йиғиш (energy harvesting) тизимлари. Эффектдан паст қувватли мустақил сенсорлар, IoT қурилмалари ва биомедикал имплантлар учун қўшимча энергия манбаи сифатида фойдаланиш истиқболлари ўрганилмоқда [7; 8]. 4-тажрибада олинган натижалар (135–285 мВ) ғовакли структуралар асосида гибрид конденсатор-генератор қурилмалари яратиш мумкинлигини кўрсатади.

Ўзини-ўзи сигнал берувчи сенсорлар. Тажрибаларда аниқланган α коэффициенти аниқ ҳароратни ўлчаш учун калибровка асоси бўла олади. Мустақил қувватланувчи ҳарорат датчикларини яратиш мумкин.

Диэлектрик материалларнинг сифат назорати. Қолдиқ потенциалнинг кинетикаси ва унинг ҳароратга боғлиқлигини таҳлил қилиш орқали изоляцион материалдаги микродефектлар ва нотекис поляризация соҳаларини аниқлаш мумкин.

Метрологик эҳтиёт. Юқори аниқликдаги аналог-рақамли ўзгартиргичлар, заряд кучайтиргичлар ва прецизион ўлчов схемаларида ўз-ўзидан пайдо бўлган потенциал фарқ тизимли хатоликлар манбаи бўлиши мумкин. Шу сабабли замонавий конденсаторлар ишлаб чиқаришда антистатик қопламалар, гидрофоб модификаторлар ва махсус герметизация технологияларидан кенг фойдаланилади.

8. ХУЛОСА

Ўтказилган назарий ва тажрибавий тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

– Электр конденсаторларнинг ўз-ўзидан зарядланиш эффекти турли жинсли муҳитлар контактида юзага келадиган мураккаб физик ҳодиса бўлиб, у $U = k_{12} \cdot F(T)$ умумий муносабати орқали ифодаланади. Симметрик металл контактлари (Al–Al) ҳолатида бу эффект диэлектрик–металл интерфейс орқали юзага келиши назарий асосланди ва тажрибавий маълумотлар билан мувофиқлиги кўрсатилди.

– Туташ юзалари асимметрияси ($S_1 \neq S_2$) кучланишнинг ҳосил бўлишида ҳал қилувчи омил ҳисобланади: $U_0 = k_{12} \cdot F(T) \cdot (1 - S_1/S_2)$. Бу шарт ҳам геометрик асимметрия (2, 3-тажрибалар), ҳам ғовакли Al_2O_3 орқали эффектив юза асимметрияси (4-тажриба) тажрибаларида тасдиқланди.

– $F(T) = \exp(\alpha T)$ экспоненциал шакл Mott VRH/NNH механизми орқали назарий жиҳатдан асосланди ва тўрт мустақил тажрибада $R^2 = 0.968–0.992$ билан тасдиқланди. Тажрибавий α қийматлари: $\bar{\alpha} = 0.045 \pm 0.007\ °C^{-1}$.

– Намуналар 120 °C термик ишлов ва тўлиқ герметизация орқали намлик омилидан мустасно қилинди, бу адсорбцион механизмнинг ҳиссасини сезиларли камайтириб, кузатилаётган эффектнинг асосан поляризация релаксацияси ва ҳаприкаш ўтказувчанлик механизмларига тегишли эканлигини кўрсатди.

– Классик Зеебек формуласи $U = S\cdot(T_1-T_2)$ умумий моделнинг чегаравий ҳоли ($\alpha\bar{T} << 1$) сифатида Тейлор қаторига ёйиш орқали қатъий математик исботланди. Тажриба ҳарорат диапазонида (T = 25–100 °C, $\alpha\bar{T} \sim 1–3$) экспоненциал модель ишлатилиши шарт.

– Ҳисобланган самарали активация энергиялари (0.289–0.540 эВ, ўртачаси 0.42 ± 0.10 эВ) аморф диэлектрик ва оксид қатламларидаги NNH режими учун характерли қийматларга мос келади.

– Ҳар бир конденсатор тузилмасининг ўзига хос ишчи ҳарорат чегараси мавжуд; бу чегарадан ошиқ ҳарорат бўлганда тузилма дастлабки хусусиятларини тиклай олмаслиги аниқланди — бу ҳолатда Гук қонунидаги эластиклик чегарасига аналогия тўғри юз беради.

– Эффект бир вақтнинг ўзида метрологик хатолик манбаи ва энергия йиғиш имконияти сифатида қаралиши керак, бу конденсаторлар лойиҳалаш ва қўллаш услубияти учун мақсадли ёндашувни талаб этади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Wang Z. L. Self-charging power systems: From triboelectric nanogenerator to hybrid energy cell // Nano Energy. — 2017. — Vol. 39. — P. 9–23.
2. Li J., Cho S. Surface adsorption and self-charging behavior in polymer-based capacitors // Advanced Materials. — 2018. — Vol. 30, No. 48. — Art. 1802982.
3. Lin Z., Wu Y., Chung C. Triboelectric mechanisms in dielectric charging // Energy & Environmental Science. — 2016. — Vol. 9, No. 6. — P. 1889–1898.
4. Pérez G., Nakamura T., Lee J. Thermoelectric gradients and self-potential generation in composite dielectrics // IEEE Transactions on Dielectrics and Electrical Insulation. — 2021. — Vol. 28, No. 5. — P. 1673–1680.
5. Radovsky G., Levy N., Green M. Observation of spontaneous voltage buildup in stored capacitors // Applied Physics Letters. — 2019. — Vol. 115, No. 4. — Art. 042901.
6. Chen L., Wang Y., Lu X. Polarization relaxation and residual potential in dielectric capacitors // Journal of Applied Physics. — 2015. — Vol. 118, No. 9. — Art. 093706.
7. Zhang X., Sun H., Du C. Energy harvesting using spontaneous charge buildup in dielectrics // Journal of Energy Storage. — 2020. — Vol. 29. — Art. 101386.
8. Hwang G. T., Annapureddy V., Han J. H. et al. Self-powered wireless sensor node enabled by an aerosol-deposited PZT flexible energy harvester // Advanced Energy Materials. — 2016. — Vol. 6, No. 13. — Art. 1600237.
9. Yoshida S. Charge retention and decay in aluminum oxide-based capacitors // Solid-State Electronics. — 2016. — Vol. 125. — P. 34–41.
10. Mamasaidov M. A. Issiqlik asosida elektr energiyasi hosil qilish istiqbollari // "Inson va raqamli agentlar hamkorligi. Ta'lim tizimi oldidagi chaqiriqlar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani, Toshkent, 2026. — B. 572–577. — https://doi.org/10.5281/zenodo.19679414
11. Michaelson H. B. The work function of the elements and its periodicity // Journal of Applied Physics. — 1977. — Vol. 48, No. 11. — P. 4729–4733.

12. Mott N. F. Conduction in non-crystalline materials. III. Localized states in a pseudogap and near extremities of conduction and valence bands // Philosophical Magazine. — 1969. — Vol. 19, No. 160. — P. 835–852.
13. Mott N. F., Davis E. A. Electronic Processes in Non-Crystalline Materials. — 2nd ed. — Oxford: Clarendon Press, 1979. — 590 p.
14. Shklovskii B. I., Efros A. L. Electronic Properties of Doped Semiconductors. — Berlin: Springer-Verlag, 1984. — 388 p.

YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI

Musurmonqulov Oybek Urolovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675857

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarning mazmuni, ilmiy-nazariy asoslari va amaliy samaradorligi tahlil qilinadi. Unda zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, differensial ta’lim, STEAM, loyihaviy ta’lim hamda shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarning o‘rni yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid farmon va qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar asosida innovatsion pedagogik yondashuvlarning ta’lim sifati, o‘quvchi faolligi, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Maqolada innovatsion yondashuvlarning samaradorligi pedagogik jarayonning mazmunan yangilanishi, o‘qituvchi faoliyatining metodik takomillashuvi va o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish omili sifatida ilmiy asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *Yangi O‘zbekiston, ta’lim tizimi, innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, interfaol metod, kompetensiyaviy yondashuv, ta’lim sifati, pedagogik samaradorlik.*

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining asosiy strategik omillaridan biriga aylanmoqda. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida ham ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, o‘quv-tarbiya jarayoniga innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish, pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish hamda yosh avlodni zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmonida mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqish vazifalari belgilangan [1]. Mazkur hujjatda inson salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ta’lim sifatini oshirish, maktabgacha, umumiy o‘rta, professional va oliy ta’lim tizimlarini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish masalalari muhim yo‘nalish sifatida qayd etilgan. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida esa umumiy o‘rta ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish, yangi avlod darsliklarini yaratish, pedagog kadrlar maqomini oshirish, raqamli va qulay ta’lim muhitini shakllantirish kabi vazifalar belgilangan [2]. Rasmiy strategik ko‘rsatkichlarda umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida elektron doskalar ulushini 2030-yilgacha 100 foizga yetkazish, Prezident va ixtisoslashtirilgan maktablarning baholash tizimini bosqichma-bosqich joriy etish kabi vazifalar ham ko‘zda tutilgan . Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi hujjatlarida maktab ta’limi mazmunini takomillashtirish, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, pedagog kasbining nufuzini oshirish hamda ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarish vazifalari belgilangan [3]. 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmonda

pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [4]. Bu esa innovatsion pedagogik yondashuvlarni ta’lim amaliyotiga tatbiq etish nafaqat metodik zarurat, balki davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi ekanini ko‘rsatadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, an’anaviy ta’lim modeli zamonaviy o‘quvchining ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. Bugungi o‘quvchi tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki izlanadigan, savol beradigan, muammoni hal qiladigan, axborotni tanqidiy tahlil qiladigan va o‘z fikrini asoslay oladigan faol subyekt sifatida shakllanishi zarur. Shu sababli ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqotga kirishish, hamkorlikda ishlash va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi [5].

Innovatsion pedagogik yondashuvlar — bu ta’lim jarayonini yangicha tashkil etish, o‘quvchi shaxsining intellektual, ijtimoiy, kommunikativ va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metod, texnologiya va strategiyalar tizimidir. Bunday yondashuvlar ta’limning mazmuni, shakli, metodlari, vositalari va baholash tizimida yangilanishni talab qiladi. Innovatsion pedagogika o‘qituvchidan faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, tashkilotchi, maslahatchi, hamkor va refleksiv tahlilchi sifatida faoliyat yuritishni talab etadi [6].

Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarning birinchi muhim yo‘nalishi — shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim hisoblanadi. Bu yondashuvda o‘quvchining individual qobiliyati, qiziqishi, ehtiyoji, o‘zlashtirish sur’ati va psixologik xususiyatlari inobatga olinadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchini bir xil qolipda baholashdan voz kechib, uning shaxsiy o‘sish dinamikasini kuzatishga asoslanadi. Bunda o‘qituvchi har bir o‘quvchining imkoniyatini aniqlaydi, unga mos topshiriqlar beradi, mustaqil fikrlashga undaydi va o‘zini namoyon qilish uchun sharoit yaratadi [7]. Natijada o‘quvchilarda o‘ziga ishonch, o‘quv motivatsiyasi va mas’uliyat hissi kuchayadi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — kompetensiyaviy yondashuvdir. Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonini faqat nazariy bilim berish bilan cheklamaydi, balki o‘quvchilarda bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, muammoli holatlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va natijani baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi [8]. Bu yondashuv orqali o‘quvchilar hayotiy vaziyatlarga tayyorlanadi, o‘rganilgan bilimlarni real amaliyot bilan bog‘lashni o‘rganadi. Masalan, matematika darslarida kundalik hayotga oid masalalar, ona tili darslarida kommunikativ topshiriqlar, tabiiy fanlarda tajriba va kuzatuv ishlari kompetensiyaviy yondashuvning samarali ko‘rinishlaridir.

Uchinchi yo‘nalish — interfaol metodlardan foydalanishdir. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Venn diagrammasi”, “Baliq skeleti”, “B-B-B”, “Debat”, “Rol o‘ynash”, “Guruhli loyiha” kabi metodlar o‘quvchilarni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi [9]. Interfaol metodlarning samaradorligi shundaki, ular o‘quvchilarda fikr almashish, tinglash, dalil keltirish, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish, jamoada ishlash va tanqidiy tafakkurni rivojlantiradi. Bunday metodlar o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida hamkorlik muhitini vujudga keltiradi, darsni jonli, mazmunli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishdir. Raqamli transformatsiya sharoitida elektron darsliklar, ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar, onlayn testlar, multimedia vositalari, sun’iy intellektga asoslangan adaptiv ta’lim tizimlari, QR-kodli topshiriqlar va interaktiv taqdimotlar o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi [10]. O‘zbekistonning ta’lim siyosatida ham raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish, elektron doskalar, zamonaviy texnik vositalar va yangi avlod o‘quv resurslarini joriy etish masalalari strategik

vazifa sifatida belgilangan . Raqamli texnologiyalar o‘quvchilar uchun axborotni ko‘rgazmali, tezkor va qiziqarli shaklda o‘zlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, masofaviy ta’lim, aralash ta’lim, individual ta’lim trayektoriyasi va tezkor teskari aloqa imkoniyatlari raqamli pedagogikaning asosiy afzalliklaridandir.

Beshinchi yo‘nalish — loyihaviy ta’lim texnologiyasidir. Loyihaviy ta’lim o‘quvchilarning mustaqil izlanishi, muammoni aniqlashi, ma’lumot to‘plashi, tahlil qilishi va yakuniy mahsulot yaratishiga asoslanadi [11]. Bu texnologiya o‘quvchilarda tadqiqotchilik, ijodkorlik, mas’uliyat, rejalashtirish va natijani taqdim etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, “Mening mahallam tarixi”, “Suvni tejash yo‘llari”, “Kitobxonlik madaniyati”, “Raqamli xavfsizlik” kabi loyihalar orqali o‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘laydi. Loyihaviy ta’limning samaradorligi shundaki, unda o‘quvchi tayyor bilimni emas, balki o‘z faoliyati orqali hosil qilingan bilimni egallaydi.

Oltinchi yo‘nalish — STEAM yondashuvidir. STEAM — fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika integratsiyasiga asoslangan yondashuv bo‘lib, o‘quvchilarda kompleks fikrlash, ijodiy yechim topish va fanlararo bog‘liqlikni anglash ko‘nikmalarini shakllantiradi [12]. Bu yondashuv ayniqsa boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta’limda o‘quvchilarning tabiiy qiziqishini rivojlantirish, tajriba o‘tkazish, modellashtirish, konstruksiya yaratish va muammoga amaliy yechim topish jarayonlarida muhim ahamiyatga ega. STEAM yondashuvi ta’limni nazariy tushunchalardan hayotiy faoliyatga yaqinlashtiradi.

Yettinchi yo‘nalish — differensial va individual yondashuvdir. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi, o‘zlashtirish sur’ati va ehtiyoji turlicha bo‘lgani sababli dars jarayonida bir xil topshiriq va bir xil talab barcha o‘quvchilar uchun birday samarali bo‘lavermaydi. Differensial ta’lim o‘quvchilarni tayyorgarlik darajasi, qiziqishi yoki ehtiyojiga ko‘ra mos topshiriqlar bilan ta’minlashni nazarda tutadi [13]. Bu yondashuv kuchli o‘quvchilarning chuqurroq izlanishiga, qiynalayotgan o‘quvchilarning esa bosqichma-bosqich o‘zlashtirishiga imkon yaratadi. Natijada ta’limda adolat, qulaylik va individual rivojlanish ta’minlanadi.

Sakkizinchi yo‘nalish — baholashning innovatsion shakllarini joriy etishdir. Zamonaviy ta’limda baholash faqat yakuniy natijani aniqlash vositasi emas, balki o‘quvchining rivojlanishini kuzatish, unga yo‘naltiruvchi teskari aloqa berish va keyingi o‘quv faoliyatini rejalashtirish vositasidir. Formativ baholash, rubrikalar, portfolio, o‘z-o‘zini baholash, tengdoshlar bahosi, diagnostik testlar va refleksiv tahlil o‘quvchilarning o‘z o‘quv faoliyatini anglashiga yordam beradi [14]. Prezident va ixtisoslashtirilgan maktablarning baholash tizimini umumiy o‘rta ta’lim muassasalariga bosqichma-bosqich joriy etish vazifasi ham ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan muhim amaliy qadam sifatida baholanadi .

Innovatsion pedagogik yondashuvlarning samaradorligi bir necha mezonlar orqali namoyon bo‘ladi. Birinchidan, o‘quvchilarning darsga qiziqishi va motivatsiyasi ortadi. Ikkinchidan, bilimlarni mustaqil izlash, tahlil qilish va qo‘llash ko‘nikmalari rivojlanadi. Uchinchidan, o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy tafakkur shakllanadi. To‘rtinchidan, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot hamkorlik asosida quriladi. Beshinchidan, ta’lim jarayoni natijadorligi oshadi, chunki o‘quvchi faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllanadi [15].

Shu bilan birga, innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, barcha ta’lim muassasalarida moddiy-texnik bazaning bir xil darajada emasligi, ayrim pedagoglarning raqamli kompetensiyalari yetarli shakllanmagani, metodik qo‘llanmalar va amaliy tavsiyalarning yetishmasligi, baholash madaniyatining to‘liq

yangilanmagani kabi holatlar innovatsion jarayonlarning samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pedagog kadrlarni muntazam qayta tayyorlash, metodik xizmat sifatini oshirish, raqamli resurslar bankini yaratish, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish va maktab–oila–jamiyat hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega [16].

Yangi O‘zbekiston sharoitida innovatsion pedagogik yondashuvlar ta’lim tizimining modernizatsiyasi bilan bevosita bog‘liqdir. Bu jarayon faqat yangi metodlardan foydalanish emas, balki ta’lim falsafasini yangilash, o‘quvchini markazga qo‘yish, o‘qituvchini ijodkor pedagogga aylantirish va ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishni anglatadi. Shu jihatdan innovatsion yondashuvlar Yangi O‘zbekistonning intellektual, ma’naviy va raqobatbardosh avlodini tarbiyalashda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etish zamonaviy ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, interfaol, raqamli, differensial, loyihaviy va STEAM yondashuvlari o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuvlar ta’lim jarayonida o‘quvchi faolligini kuchaytiradi, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqot, hamkorlik va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Prezident farmon va qarorlarida belgilangan ta’lim sifatini oshirish, pedagog kadrlar salohiyatini rivojlantirish, raqamli ta’lim muhitini kengaytirish va umumiy o‘rta ta’limni yangi bosqichga olib chiqish vazifalari innovatsion pedagogik yondashuvlarning dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Demak, innovatsion pedagogik yondashuvlar ta’lim tizimining mazmunan yangilanishi, o‘qituvchi faoliyatining takomillashuvi va o‘quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishida asosiy metodik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmoni. “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi hujjati.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmoni. “Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish”ga oid hujjat.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2006.
7. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
8. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Sano-standart, 2017.
9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
11. Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informatsionnye texnologii v sisteme obrazovaniya. — Moskva: Akademiya, 2010.
12. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. — 2008.
13. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. — Alexandria: ASCD, 2014.
14. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education, 1998.
15. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009.
16. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. — New York: Teachers College Press, 2016.
17. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
18. Shohsanam, K. (2023). THEORETICAL IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *Science and innovation*, *2*(Special Issue 3), 159-162.
19. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
20. Qizi, Q. S. T. L. (2024). Enhancing the Reading Literacy of Elementary School Students through Modern Trends. *Science and innovation*, *3*(Special Issue 18), 190-193.
21. Qayumova, S. (2022). БЎЛАЖАК БОСШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВСЧИЛАРИНИ TIMSS ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ АСОСИДА МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУЛТИМЕДИЯ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Science and innovation*, *1*(B4), 159-162.
22. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
23. Kayumova, S. T. K. (2022). DIFFERENCES BETWEEN PISA AND TIMSS INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM. *Academic research in educational sciences*, *3*(NUU Conference 2), 753-757.
24. Kayumova, S. T., & Yusufbekova, K. S. (2019). Attraction of investments, the basis for the development of the economy of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. *Bulletin of the Pedagogical University. Natural Sciences*, *1*(2), 1-2.
25. Kayumova, S. T. qizi, Sharipov, SR, Abdullayev, KA ugli, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS’READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.
26. To‘lqin qizi Kayumova, S., & Sharipov, S. R. ugli Abdullayev, KA, & Nurmatov, IS (2023). THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING STUDENTS'READING PROFICIENCY BASED ON MODERN TRENDS. *RESEARCH AND EDUCATION*, *2*(12), 57-61.

27. Kayumova, S. (2025, December). MECHANISMS FOR THE MODIFICATIONAL IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL PREPAREDNESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING STUDENTS TO DEVELOP READING LITERACY. In *International Conference on Business & Management* (Vol. 1, No. 2, pp. 56-60).
28. Abduvaliyeva, X. (2023). IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF THE MUSICAL CULTURE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE. *Science and innovation*, *2*(B3), 309-312.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675873

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda til birikmalari, nutqiy faoliyat turlari, grammatik-sintaktik tushunchalar va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonida qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar mazmun jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, lingvistik kompetensiyaning tarkibiy qismlari – fonetik, leksik, grammatik va pragmatik bilimlarni bosqichma-bosqich egallashni ta'minlaydigan didaktik yondashuvlar o‘rganiladi. Maqolada boshlang‘ich ta’limda ona tili o‘qitishning metodik asoslari, raqamli ta’lim vositalari, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuvning afzalliklari hamda o‘quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish orqali til o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshirish mexanizmlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, lingvistik kompetensiya, til kompetensiyasi, pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar, raqamli ta’lim vositalari, interfaol usullar, kommunikativ yondashuv, ona tili ta’limi, lingvodidaktika.*

Аннотация. *В данной статье анализируются дидактические возможности развития лингвистических компетенций у будущих учителей начальных классов. В исследовании содержательно обоснованы современные педагогические технологии, применяемые в процессе формирования языковых единиц, видов речевой деятельности, грамматико-синтаксических понятий и коммуникативной компетенции. Кроме того, рассматриваются дидактические подходы, обеспечивающие поэтапное овладение структурными компонентами лингвистической компетенции — фонетическими, лексическими, грамматическими и прагматическими знаниями. В статье освещаются методические основы преподавания родного языка в начальном образовании, цифровые образовательные средства, интерактивные методы, преимущества компетентностного подхода, а также механизмы повышения мотивации к изучению языка посредством создания проблемных ситуаций в учебном процессе.*

Ключевые слова: *будущие учителя начальных классов, лингвистическая компетенция, языковая компетенция, педагогические технологии, инновационные методы, цифровые образовательные средства, интерактивные методы, коммуникативный подход, обучение родному языку, лингводидактика.*

Abstract. *This article analyzes the didactic opportunities for developing linguistic competencies in prospective primary school teachers. The study provides a substantive justification of modern pedagogical technologies used in the formation of language structures, types of speech activity, grammatical and syntactic concepts, and communicative competence. In addition, the article examines didactic approaches that ensure the gradual acquisition of the structural components of linguistic competence, including phonetic, lexical, grammatical, and pragmatic knowledge. The paper also highlights the methodological foundations of mother*

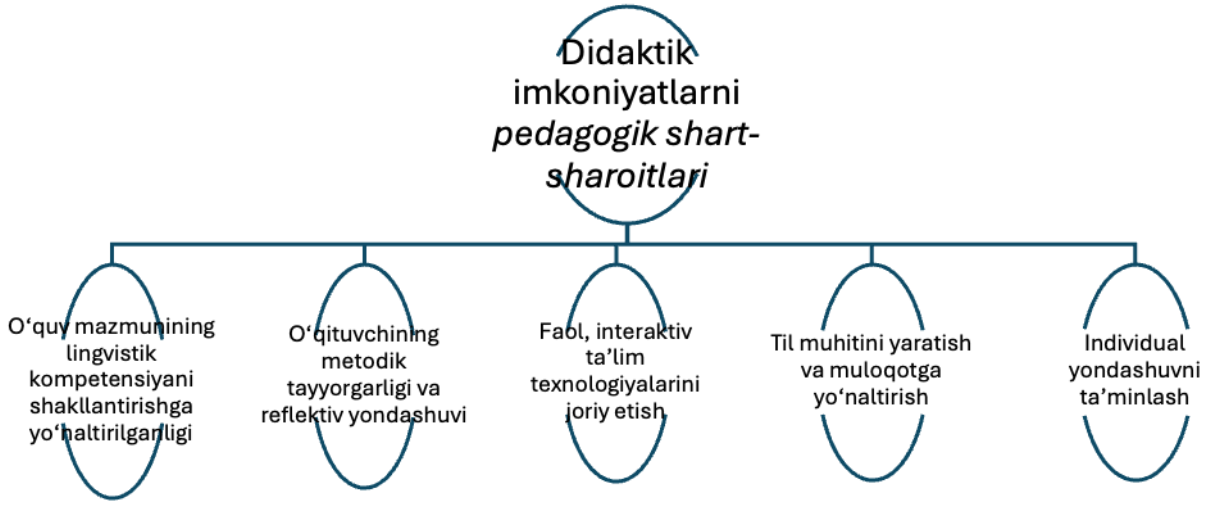
tongue teaching in primary education, digital educational tools, interactive methods, the advantages of the competency-based approach, and mechanisms for increasing motivation toward language learning through the creation of problem-based situations in the educational process.

Keywords: *prospective primary school teachers, linguistic competence, language competence, pedagogical technologies, innovative methods, digital educational tools, interactive methods, communicative approach, mother tongue education, linguodidactics.*

XXI asrda ta’lim jarayonining yangilanishi bilan birga, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi masalasi ham tubdan qayta ko‘rib chiqilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim tizimida faoliyat olib boruvchi pedagoglar uchun lingvistik kompetensiyaning shakllangan bo‘lishi, o‘z mutaxassislik faoliyatini samarali tashkil etish, ta’lim oluvchilarda og‘zaki va yozma nutq malakalarini rivojlantirish, kommunikativ muhitni shakllantirish hamda zamon talablari darajasida savodxonlikka erishishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv davrida har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan nafaqat til tizimining nazariy asoslarini bilish, balki uni o‘quvchiga didaktik jihatdan asosli, tizimli va amaliy yo‘sinda yetkazish ko‘nikmasi talab qilinadi. Bunda o‘qituvchining lingvistik kompetensiyasi markaziy o‘ringa chiqadi. Bu kompetensiya grammatik, leksik, fonetik bilimlar, ularni o‘rgatish usullari, til vositalaridan foydalanish madaniyati va muloqot faoliyatida uni qo‘llay olish malakalarini o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim sifatini oshirish va kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘qituvchilarni tayyorlash muhim vazifalardan biri sifatida ko‘rsatilgan. Shuningdek, 2022-yilda tasdiqlangan “Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti”da o‘quvchilarda lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish o‘qituvchi zimmasiga yuklatilgan asosiy pedagogik vazifalardan biri sifatida qayd etilgan. Bu esa o‘z navbatida, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlash jarayonida lingvistik kompetensiyani shakllantirishda mavjud didaktik imkoniyatlarni to‘g‘ri aniqlash va ulardan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Didaktik imkoniyatlar – bu o‘qituvchining mavjud o‘quv-metodik vositalar, interaktiv metodlar, axborot texnologiyalari va pedagogik sharoitlar asosida talabalarning tilga oid bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beruvchi vositalar majmuasidir. Didaktik imkoniyatlarni quyidagi *pedagogik shart-sharoitlari* mavjud (1.1-rasm):

1.1-rasm. Didaktik imkoniyatlarni pedagogik shart-sharoitlari

O‘quv mazmunining lingvistik kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilganligi. Darslik va o‘quv-uslubiy majmualarda til birliklari (fonetika, leksika, grammatika, sintaksis) tizimli va mantiqiy izchillikda bayon qilinishi kerak.

V.V. Babaytseva til materialini o‘zlashtirishda tizimlilik va ketma-ketlik asosiy omil ekanini ta’kidlaydi . B.S. Abdullayeva ona tili darsliklarida grammatik birliklarning ketma-ket va mantiqiy izchilligini muhim deb hisoblaydi.

Til muhitini yaratish va muloqotga yo‘naltirish. O‘quvchilarda lingvistik bilimlarni real nutqiy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyati bo‘lishi zarur. L.S. Vygotskiy ta’limni ijtimoiy muloqot asosida tashkil etish zarurligini ta’kidlaydi. Van Ek (Common European Framework) esa nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun ijtimoiy kontekst zarur, deya ta’kidlaydi.

Individual yondashuvni ta’minlash. Har bir bo‘lajak o‘qituvchining tilni o‘zlashtirish darajasi, uslubi va ehtiyojini inobatga olgan holda ta’lim tashkil etilishi lozim. E.G. Yudina: har bir shaxsning kognitiv qobiliyati, idrok darajasi turlicha bo‘lishi sababli, individual yondashuv eng muhim pedagogik shart hisoblanadi.

Shu munosabat bilan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida qanday didaktik vositalar, metodik yondashuvlar va ta’lim texnologiyalari samarali bo‘lishi mumkinligini aniqlash, ular asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqish, amaliyotda sinab ko‘rish va tahlil qilish ushbu tadqiqotning asosiy dolzarb jihatlaridan biridir.

Tadqiqotning ushbu qismida aynan shu maqsadda mavjud o‘quv-metodik imkoniyatlar, texnologik vositalar, integrativ yondashuvlar, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning lingvistik kompetensiyani shakllantirishdagi roli, bo‘lajak o‘qituvchilarning nutqiy va til kompetensiyasini boyitishga xizmat qiluvchi zamonaviy usullar ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

Tadqiqot davomida lingvistik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari — fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik bilimlar kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Ularning har biri bo‘lajak o‘qituvchi faoliyatida nutqiy jarayonni metodik jihatdan to‘g‘ri yo‘naltirish, dars jarayonida o‘quvchilarning tildan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega ekani asoslab berildi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktiv pedagogika, kommunikativ hamkorlik va faoliyatga yo‘naltirilgan o‘qitish modeli lingvistik kompetensiyaning samarali shakllanishida keng didaktik imkoniyatlarga egaligi ko‘rsatildi.

Shuningdek, raqamli ta’lim vositalari, multimodal matnlar, interfaol metodlar (klaster, konseptual xarita, rol o‘ynash, muammoli vaziyat yaratish) va til materiallarini bosqichma-bosqich integratsiyalash pedagogik jarayonning didaktik samaradorligini oshirishi aniqlandi. Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarda lingvistik kompetensiya faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki tajriba asosida til birliklarini qo‘llash, lingvistik vazifalar yechimi, ijodiy nutq faoliyati va refleksiv tahlil orqali shakllanadi.

Olingan natijalar boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning metodik modeli, didaktik shart-sharoitlari va samarali texnologiyalarini ishlab chiqish ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishda muhim o‘rin tutishini tasdiqlaydi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish ta’lim jarayonining nazariy va amaliy asoslarini uyg‘unlashtirishni talab etuvchi murakkab pedagogik jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lingvistik kompetensiyaning fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik komponentlarini bosqichma-bosqich shakllantirish o‘qituvchining kelajakdagi kasbiy faoliyati samaradorligini belgilaydi. Ayniqsa,

ona tili ta’limida kompetensiyaviy yondashuv, konstruktiv o‘qitish modeli va faoliyatga asoslangan metodlar bo‘lajak pedagoglarning til materialini amaliy qo‘llashga tayyorlashda muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni anglatadiki, lingvistik kompetensiya nafaqat nazariy bilimlar yig‘indisi, balki o‘qituvchining nutqiy faoliyatni tashkil etish, o‘quvchilarda muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish, til birliklarini izchil qo‘llashga yo‘naltirish kabi kasbiy amaliy faoliyatini belgilovchi integral sifatdir. Raqamli ta’lim vositalari, multimodal matnlar, interfaol texnologiyalar va muammoli ta’lim elementlaridan foydalanish esa bu kompetensiyaning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, B.S., Qayumova, Sh.T., Qayumova, O.B. Ona tili o‘qitish metodikasi: O‘quv qo‘llanma – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 172 b.
2. Qayumova O.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari .“Zamonaviy ilm-fan va ta’lim istiqbollari” ilmiy-amaliy konferensiya, Aprel, 2024.
3. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.
4. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // *Applied Linguistics*. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.
5. Qayumova O.B. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari. “Ta’limdagi ilmiy islohotlar va izlanishlarning Yangi O‘zbekiston taraqqiyotidagi o‘rni va rivojlanish omillari” ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1-son, fevral, 2025 yil, 71-75-b.

ZAMONAVIY TA’IM NAZARIYALARI ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MAZMUNI

Elmuratova Dilrabo Muxammatovna
Guliston davlat pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi mudiri,
p.f.b.f.d.(PhD), professor v.b.
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675888

Annotatsiya. *Ushbu maqolada pedagog kadlarni tayyorlashga qo‘yiladigan talablar, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorlashda zamonaviy ta’lim nazariyalarining ahamiyati bayon qilingan. Shuningdek, konstruktivizm nazariyasi, faoliyat nazariyasi kabi zamonaviy ta’lim nazariyalarining mazmuni yoritilgan.*
Kalit so‘zlar: *pedagog kadr, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, zamonaviy ta’lim nazariyalari, konstruktivizm nazariyasi, faoliyat nazariyasi.*
Abstract. *This article describes the requirements for the training of pedagogical cadres, the importance of modern educational theories in preparing future primary school teachers for professional activity. It also covers the content of modern educational theories such as constructivism theory and activity theory.*
Keywords: *pedagogical staff, future primary school teachers, modern educational theories, constructivist theory, activity theory.*
Аннотация. *В данной статье описываются требования к подготовке педагогических кадров, важность современных педагогических теорий в подготовке будущих учителей начальной школы к профессиональной деятельности. Также рассматривается содержание современных педагогических теорий, таких как конструктивистская теория и теория деятельности.*
Ключевые слова: *педагогический персонал, будущие учителя начальной школы, современные теории образования, конструктивистская теория, теория деятельности.*

Jahonda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashni metodik jihatdan takomillashtirish, keng profilli mutaxassislar tayyorlash, talabalarning kreativligi, kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish alohida ahamiyatga molik. Shu jihatdan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion jarayonlarni loyihalashtirish faoliyatiga tayyo

rlash, o‘quv faoliyati samaradorligini oshirish qonuniyatlari, didaktik tamoyillari, metodikasini takomillashtirish hamda ilg‘or xorijiy tajribalarni boshlang‘ich ta’limga tatbiq qilish zarurati izohlanadi.

Mamlakatimizda amalga oshiriliyotgan fan-texnika taraqqiyoti va jamiyatdagi o‘zgarishlar, zamonaviy ta’lim tizimining yuqori darajada yangilanish bosqichida bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoniga o‘ziga xos talablar qo‘ymoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni ilovasida tasdiqlangan “Oliy

ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da quyidagilar oliy ta’lim tizimining strategik maqsadi etib belgilandi:

-oliy ta’lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish;

-ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish. Bu esa o‘z navbatida pedagogika sohasida kadrlar tayyorlashda ularga innovatsion texnologiyalar, xalqaro standartlarga mos tarzda kreativ va mustaqil firklash malakalarini shakllantirish, axborot va raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmasini hosil qilishni talab qilamoqda.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda konstruktivizm nazariyasi, faoliyat nazariyasi kabi zamonaviy ta’lim nazariyalari huquqiy-me’yoriy hujjatlarda belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Konstruktivizm nazariyasiga ko‘ra bilim tayyor holda berilmaydi, balki ta’lim oluvchining faol bilish jarayoni natijasida shakllanadi. Mazkur nazariya vakillari bilimlarni o‘zlashtirishda shaxsning individual tajribasi, faoliyati va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri muhim ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydilar.

A.G.Smirnovaning tadqiqot ishida keltirilishicha, J.Kelinning shaxsiy kontruktivizm nazariyasiga ko‘ra bilimlar ma’lum bir jamoalar tomonidan baham ko‘riladi, amaliyot va o‘ziga xoslikda namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy konstruksiya ma’lum bir subyektning voqelikni idrok etishining natijasidir. Boshqa tomondan bu nazariya ijtimoiy hamjamiyatda ma’lum bir vaqtda qabul qilingan jamoat institutlari, shningdek, milliy madaniyatda mujassamlangan jamoaviy idroklar ta’sirining natijasidir.

Konstruktivizm nazariyasini mazmuni shundan iboratki, ta’lim bu nazariya asosida tashkil qilinar ekan o‘qituvchi bu jarayonda yo‘naltiruvchi motivator vazifasini, talaba esa faol o‘rganuvchi subyekt vazifasini bajaradi. Bu jarayonda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida jamoada ishlash, o‘z fikrini bildirish va asoslash, mustaqil qaror qabul qilish, refleksiya ko‘nikmalari takomillashadi. Mashg‘ulot jarayonlarini konstruktivizm nazariyasi asosida tashkil etish uchun o‘qituvchida yuqori pedagogik mahorat, didaktik moslashuvchanlik, o‘quvchilarni faollikka jalb etish kompetentligi rivojlangan bo‘lishi lozim.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda konstruktivistik yondashuv quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- mustaqil ta’limni rivojlantirish;
- muammoli vaziyatlarni hal etish;
- refleksiv faoliyatni tashkil etish;
- tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirish;
- kreativ fikrlashni rivojlantirish.

Faoliyat nazariyasi. Faoliyat nazariyasida shaxs rivojlanishining asosiy omili sifatida faoliyat e’tirof etiladi. Bu nazariyaga ko‘ra bilimlar amaliy faoliyat davomida o‘zlashtiriladi va mustahkamlanadi.

Ushbu nazariyaning asoschilaridan biri rus psixologi A.N.Leontev hisoblanadi. Uning fikricha, faoliyat nazariyasi ong va faoliyat birligi tamoyiliga asoslanadi. Unga ko‘ra faoliyat subyektning predmetli olam bilan ta’sirlashishi jarayoni bo‘lib, bu jarayon ta’lim subyektiga bilim olishga bo;kgan ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi.

Faoliyat shaxsning rivojlanishi va sifatlarining namoyon bo‘lish sharoiti bo‘lish bilan birgalikda, shu faoliyat subyekti bo‘lgan shaxsning taraqqiyot darajasiga bog‘liqdir.

Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda quyidagilar muhim hisoblanadi:

- pedagogik amaliyot;
- mikrodarslar;
- trening mashg‘ulotlari;
- pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish;
- loyihaviy faoliyat.

Faoliyat nazariyasi asosida tashkil etilgan ta’lim talabalarni real pedagogik muhitga yaqinlashtiradi.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlashimiz mumkinki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashda zamonaviy ta’lim nazariyalari metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. PQ-5847-son. 2019-yil. https://lex.uz.
2. Dilrabo, E., & Dildora, U. (2023). Modern Approaches Natural Science Lessons.
3. Элмуратова, Д. Бошлангич синф укитувчисининг инновацион фаолиятга касбий тайёргарлигининг асосий курсаткичлари. *ТДПУ Илмий Ахборотномаси, илмий-назарий журнал*, (1), 63-68.
4. Elmuratova, D. M. (2017). Theoretical basis of training future teachers to innovative professional activities. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
5. Элмуратова, Д. (2017). Проблемы подготовки будищих учителей начальнога образования к профессиональной деятельности. In *Инntеграция науки и практики в современных условиях материалы VIII Междунароной конференции* (pp. 91-93).
6. Элмуратова, Д. Булажак бошлангич синф укитувчиларини табиатшуносликдан касбий фаолиятга тайёрлашнинг узига хос жихатлари. *Тафаккур сарчашмалари. Магистрларнинг илмий-амалий маколалари туплами. Б*, 247-249.
7. Jonassen, D. H. (1999). Designing Constructivist Learning Environments. Educational Technology Research and Development.
8. Mukhammatovna, E. D., Tovboevna, M. N., Kushakovna, A. S., Egambaevich, U. K., Shakirovich, Y. S., & Yusufovna, S. D. (2021). Improving the Methodology for Preparing Future Primary School Teachers for Innovative Professional Activities. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, *25*(4), 5490-5498.
9. Элмуратова, Д. Acmelogical aspekt of professional-pedagogical preparation of the future teacher of initial classes. In *Молодежь и наука: шаг к успеху Сборник научных статий Всероссийской научной конференции перспективных разработок молодых ученых* (pp. 10-13).
10. Элмуратова, Д. Талабаларда креативликни ривожлантириш йуллари. *Биология фанининг долзарб муаммолари ва уни укитишда инновацион технологиялар илмий-амалий анжуман материаллари туплами. Б*, 138-141.
11. Элмуратова, Д. (2021). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИНГ ШАКЛЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИ. *Scientific progress*, *2*(8), 220-223.

12. Смирнова А.Г. Механизмы конструирования угрозы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора социологических наук. – Санкт-Петербург, 2013. – 44 с.
13. Utanbayeva, D. A., & Xidirova, N. A. (2025). BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, *4*(1), 155-162.
14. Utanbayeva, D. Boshlang‘ich Sinf O‘quvchilarini Matnni Tahlil Qilishga O‘rgatishda Zamonaviy Yondashuvlarning Ahamiyati. *Maktabgacha va Maktab Ta’limi Jurnali*, 674035.
15. Abdikhadirovna, U. D. (2022). Possibilities of improving the methodology of preparing primary class students for the international assessment program based on digital technologies (example of pirls). *Innovation in the modern education system*, *3*(25), 159-163.
16. Shernazarov, I., Karakhanova, L., Tilyabov, M., Elmuratova, D., & Saidkhanova, N. (2023). Methodology of using international assessment programs in developing the scientific literacy of future teachers. *Spast Abstracts*, *2*(02).

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV TOPSHIRIQLARNI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI

Nasriddinova Nasiba Alimjonovna
University of Innovation Technology, “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi
P.f.f.d (PhD), dotsent v.b.
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675906

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili darslarida o‘qish savodxonligini shakllantirish, ularga ta’lim – tarbiya berish orqali turli interaktiv topshiriqlardan foydalanish usullari haqida so‘z boradi. Maqolamizning asl maqsadi ham o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishda gaplar lobirinti, morfologik kvest, imlo xaritasi, nutq kartalari kabi interaktiv topshiriqlarni innovatsion yondashuvlar orqali foydalanishdan iboratdir.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich sinflar, o‘qituvchi, o‘quvchilar, ta’lim, tarbiya, anglash, qo‘llash, metodika, metod, gaplar lobirinti, morfologik kvest, imlo xaritasi, nutq kartalari, nutq, gaplar, so‘zlar, harflar, tovushlar, o‘qish savodxonligi, innovatsiya, integratsiya, yondashuv, topshiriq, maqsad.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются методы использования различных интерактивных заданий для формирования навыков чтения у учащихся начальной школы на уроках родного языка и для обеспечения их образовательного процесса. Главная цель нашей статьи – использование интерактивных заданий, таких как лабиринты предложений, морфологические квесты, орфографические карты и речевые карточки, с помощью инновационных подходов для развития навыков чтения у учащихся.*

Ключевые слова: *Начальные классы, учитель, ученики, образование, воспитание, понимание, применение, методология, метод, лабиринт предложений, морфологический квест, орфографическая карта, карточки для развития речи, речь, предложения, слова, буквы, звуки, грамотность чтения, инновайи, интеграция, подход, задача, цель.*

Abstract. *This article discusses the methods of using various interactive tasks to form reading literacy in primary school students’ native language lessons, and to provide them with education. The main goal of our article is to use interactive tascs such as sentanke mazes, morphological quests, spelling maps, and speech cards through innovative approaches to develop students’ reading literacy.*

Keywords: *Primary grades, teacher, students, education, upbringing, understanding, application, methodology, method, sentencemaze, morphological quest, spelling map, speech cards, speech, sentences, words, letters, sounds, readingliteracy, innovation, integration, approach, task, goal.*

Bugungi kunda jaxonda global va milliy ta’lim siyosati madaniy hamda lingvistik xilma-xillikni saqlab qolish maqsadida boshlang‘ich ta’lim bosqichida ona tilini o‘qitish muhum ahamiyat kasb etmoqda. Bu boradagi sa’y-harakatlar natijasida 21-fevral -Xalqaro ona

tili kuni sifatida jahon hamjamiyati tomonidan keng e’tirof etilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini shakllantirishda ularning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, tushunish, muloqot va tafakkur qilish qobiliyatini rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Dunyo ta’limi va ilmiy tadqiqot muassasalarida bolalarda erta yoshdan o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘qish, yozish, tinglash, gapirish jarayonlarini integratsiyalashgan holda o‘rgatish, badiiy adabiy qonuniyatlarni anglash hamda badiiy g‘oyalar asosida mantiqiy xulosalar chiqarish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O‘qish savodxonligi bilan ijtimoiy tenglik orasidagi bog‘liqlik, matnni harflab o‘qish, tovush-harf mosligi orqali o‘qish va yozishni o‘rgatish, o‘qish savodxonligini rivojlantirishda ijtimoiy va madaniy kompetensiyalar o‘rni kabi yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida ahamiyat berilmoqda.

Respublikamizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi darajasini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini joriy etish hamda uni xorijiy tajribaga asoslangan xalqaro malaka talablari asosida tashkil etishning me‘yoriy asoslari yaratilmoqda. “…o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan PISA-umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish”[56] ustuvor vazifa etib belgilangan. Natijada, o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini ta’minlash orqali boshqa fanlardan olingan ma’lumotlarni uqib olish va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirib borish, boshlang‘ich ta’limdan o‘quvchilarni mantiqiy, kreativ fikrlay olishlarini rivojlantirish ehtiyojlari kengaytirildi.

Ma’lumki, inson hayotida nutq va tafakkurning o‘rni va roli qadimdan ko‘pchilikni qiziqtirib keladi. Forobiy, Zamaxshariy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar o‘z asarlarida nutqni ma’naviy kamolot belgilaridan biri sifatida qayd etganlar. Jumladan, Forobiy so‘zlash quvvati haqida shunday deydi: ”…so‘zlash quvvati (nutq) shunday quvvatki, uning yordamida inson bilim va hunar egallaydi, uning yordamida xulq-atvordagi xunuk va go‘zal harakatlarni ajrata biladi va bajarilishi zarur bo‘lgan-bo‘lmagan ishlarni ado etadi, shu bilan birga zararli va foydali narsani lazzatli va achchiq narsalarni fahmlaydi”. Ma’rifatparvar bobomiz Mahmudxo‘ja Behbudiy: “Najot – ta’limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi”, degan edi. Buyuk pedagog V.A.Suxomlinskiy bolaning kelajakda kim bo‘lib yetishishi, uning hayot yo‘li zinapoyalari pog‘onasidan ko‘tarilishlari va keyingi butun yo‘li, aynan qanday ta’lim olganiga bog‘liqligini ta’kidlaganlar.

Haqiqatan ham, jahondagi rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ularda jamiyat hayotini o‘zgartirishga qaratilgan islohotlar, avvalo, ta’limdan, ta’limning ilk bosqichlari hisoblanuvchi bog‘cha, boshlang‘ich ta’limdan boshlanganini ko‘rishimiz mumkin. Bugungi kunda tub o‘zgarishlar ro‘y berayotgan yangi O‘zbekistonimizda ham ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etish orqali bolalarga boshlang‘ich maktab yoshidan zarur bilim, ko‘nikma va malakalar berish, yangicha fikrlaydigan, demokratik islohotlarga tayyor, mamlakatimizni jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvini ta’minlab bera oladigan, zamonaviy fanlarni egallagan, ishbilarmon va savodxon yangi avlod hayotga kirib kelmoqda.

Mamlakatimizda davlat tilini to‘laqonli joriy etishni ta’minlash, ta’lim muassasalarida barcha millat vakillariga o‘zbek tilini o‘rgatish va uni bilish darajasini baholash tizimini yanada

[56]O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi ta’limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF –5712- sonli Farmoni.

takomillashtirish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-sonli, 2020-yil 21-oktyabrdagi “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–6084-sonli Farmonlarida o‘zbek tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirish, o‘quvchilarning o‘zbek tilidagi nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan.

Keyingi yillarda jahonda til ta’limiga oid tadqiqotlarda shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etish, rivojlangan mamlakatlar tajribasida keng qo‘llanayotgan 4K, “Pre-R”(Prekindergarten) modellarini joriy qilish orqali XXI asr ko‘nikmalari – ong ostida olamni anglash, tanqidiy fikrlash, o‘z fikrini erkin bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratilmoqda. PISA, PIRLS kabi xalqaro baholash reytinglarida yuqori o‘rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o‘quvchilarda “4K” modelini o‘z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida urg‘u berilmoqda. Shuningdek, xalqaro baholash dasturi PIRLS (Progress in international Reading and Literacy Study – PIRLS) yo‘nalishida dunyoning turli mamalakatlari milliy ta’lim tizimida o‘qish savodxonligini baholash bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar bugungi kunda o‘qish savodxonligi, uni boshalang‘ich sinflardan boshlab rivojlantirib borish masalalari jahon miqyosida alohida e’tiborga molik ekanligini ko‘rsatmoqda. PIRLS dasturi 2001-yilda ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash assotsiatsiyasi (International Energy Agency) tomonidan tashkil etilgan bo‘lib, dunyoning turli mamlakatlari milliy ta’lim tizimida o‘qish savodxonligini baholash bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar va natijalarni qiyoslashga qaratilgan. Har 5 yilda o‘tkaziladigan tadqiqotlar 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini xalqaro darajada baholaydi. PIRLS ta’rifiga ko‘ra “O‘qish saodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma’no hosil qila olish qobiliyatidir”. Shu bois o‘qish savodxonligi o‘quvchilarning ilmiy va shaxsiy muvaffaqiyatlarining o‘sishi uchun xizmat qiladi.

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning sinflar kesimi va izchiligida nutq ravonligini shakllantirish, o‘qigan so‘z, jumla, gaplarni tushunish va ma’nosini anglagan holda amaliy qo‘llash, “o‘qish emas, uqish” ga o‘rgatish, shu orqali o‘quvchilarning analitik-sintetik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish yoritib o‘tilgan. Shu kichik matnlar, ertaklar va hikoyalar asosida o‘quvchilarda mazmunni tushunib o‘qish, kontekstni anglash hamda matnga asoslangan ifoda faoliyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga interaktiv topshiriqlar berish o‘qish savodxonligini shakllantirish, nutqiy ijodkorligini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Nutqiy ijodkorlik qobiliyati o‘quvchining o‘z fikrini mustaqil, mazmunli, obrazli va grammatik jihatdan to‘g‘ri tarzda ifodalash bilan birga o‘qiganlari asosida ijodiy fikrlash, hayotiy xulosalar chiqara olish, ya’ni amalda qo‘llash qobiliyati hamdir. Ushbu qobiliyatni shakllantirishda sinflar kesimida quyidagi interaktiv vositalarning qo‘llanilishi maqsadli hisoblanadi:

1–2-sinflarda**:** “Gaplar labirinti”

Bu o‘yinli topshiriqda o‘quvchi gapni to‘g‘ri tartibda joylashtirish, noto‘g‘ri gaplardan chiqib ketish kabi vazifalarni bajaradi.

Maqsad: so‘z tartibini tushunish, mantiqiy gap tuza olish, gapdagi fikr oqimini anglash.

“Morfologik kvest”

Bu topshiriq so‘z tuzilishini (ot, fe’l, sifat) o‘rganishga asoslangan o‘yin.

Maqsad: so‘zlarning morfologik tahlilini tushunish, so‘z yasash, so‘z o‘zgartirish ko‘nikmalarini shakllantirish.

3–4-sinflarda: “Imlo xaritasi”

Bu xarita ko‘rinishidagi topshiriq orqali o‘quvchilar imlo qoidalari asosida to‘g‘ri yo‘nalishni tanlaydi.

Maqsad: imloviy savodxonlikni mustahkamlash, murakkab so‘zlarni to‘g‘ri yozishga o‘rgatish.

“Nutq kartalari”

Bu topshiriqlarda o‘quvchilarga vaziyatli savollar, rasmli topshiriqlar yoki hikoya boshlang‘ichlari beriladi.

Maqsad: mustaqil hikoya tuzish, nutqni rivojlantirish, ijodiy fikrlash.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini shakllantirishda interaktiv topshiriqlardan innovatsion yondashuvlar orqali foydalanish o‘quvchilarning to‘g‘ri talaffuz qilish, to‘g‘ri yozish, o‘qiganini tushunish jarayonlarini qamrab olgan o‘ta muhim ta’limiy jarayon bo‘lib, bunda o‘quvchilarga o‘qiganlarini tushunish orqali uqib olganlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llanishini ham o‘rgatib borish ularning tafakkurini o‘stirishga, yaxshi–yomonni farqlab borishga o‘rgatadi va o‘z “men”ini shakllantirib borishga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrda “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora - tadbirlari to‘g‘risida”gi – PF 5850-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-oktyabrda “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi – PF 6084-sonli Farmoni.
3. Jinkyong Lee. The Repetition of Chunks in Korean Middle School English Textbooks. Canadian Center of Science and Education. English Language Teaching; Vol. 8, No. 10; 2015.– p. 60-73.
4. Akramov SH.R. PIRLS baholash tizimida tanqidiy o‘qish tamoyillarining ahamiyati/PILS xalqaro baholash dasturi: nazariya va tatbiq etish istiqbollari nomli xalqaro ilmiy konferensiya– T.: 2020. – 30-31- b.
5. Azimova I, Mavlonova K, Quronov S, Tursun SH. Ona tili va oqish savodxonligi. 2- sinf . Toshkent: - 2021. 120. B. 42- b.
6. Mamatova G., Baynazarova D, G‘oziyeva O, Haydariva D, Ikromova F va b. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 4- sinf. –T.: -2022. – 223-b. 198-199-b.
7. Yusupova SH. Ona tili ta’limi samaradorligini oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Ped. fan. nom-di diss.– T.: 130 TDPI, 1998. –137 b.
8. Suxomlinskiy V.A. https://brkm.ru/uz/auto/uchebne-kursy-po-tradicionnym-sistemam-shkolnoi-programmy-shkolnyi-gid/

EKSTREMAL VAZIYATLARDA SPORTCHILAR EMOTSIONAL HOLATI PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI

Akbarova Dilrabo Baxrom qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti “Pedagogika, psixalogiya va sport” kafedrasi o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20675914

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ekstremal vaziyatlarda sportchilarning emotsional holati, ularda kuzatiladigan psixologik zo‘riqishlar hamda stress holatlarining sport natijalariga ta’siri ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, sportchilarning emotsional holatini aniqlashda qo‘llaniladigan psixodiagnostik metodlar va salbiy ruhiy holatlarni bartaraf etishga xizmat qiluvchi psixokorreksion usullarning samaradorligi tahlil qilingan. Ekstremal sharoitlarda sportchilarning psixologik barqarorligini ta’minlash, motivatsiyasini oshirish va musobaqaga ruhiy tayyorgarligini kuchaytirish masalalari keng yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar*: Ekstremal vaziyat, sportchi, emotsional holat, psixodiagnostika, psixokorreksiya, stress, xavotir, motivatsiya, ruhiy tayyorgarlik, sport psixologiyasi.*

Аннотация*. В данной статье научно освещаются эмоциональные состояния спортсменов в экстремальных ситуациях, психологическое напряжение и стрессовые состояния, влияющие на спортивные результаты. Также анализируются психодиагностические методы определения эмоционального состояния спортсменов и эффективность психокоррекционных методов, направленных на устранение негативных психических состояний. Особое внимание уделяется вопросам обеспечения психологической устойчивости спортсменов, повышения мотивации и психологической подготовки к соревнованиям в экстремальных условиях.*

Ключевые слова*: Экстремальная ситуация, спортсмен, эмоциональное состояние, психодиагностика, психокоррекция, стресс, тревожность, мотивация, психологическая подготовка, спортивная психология.*

Annotation*. This article scientifically discusses the emotional states of athletes in extreme situations, psychological tension, and stress conditions affecting sports performance. The psychodiagnostic methods used to identify athletes’ emotional states and the effectiveness of psychocorrection methods aimed at eliminating negative psychological conditions are also analyzed. Special attention is paid to ensuring psychological stability, increasing motivation, and strengthening athletes’ mental preparation for competitions in extreme conditions.*

Keywords*: Extreme situation, athlete, emotional state, psychodiagnostics, psychocorrection, stress, anxiety, motivation, psychological preparation, sports psychology.*

Kirish

Hozirgi davrda sport sohasining jadal rivojlanishi sportchilardan yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda kuchli psixologik tayyorgarlikni ham talab etmoqda. Ayniqsa, xalqaro musobaqalar, mas’uliyatli uchrashuvlar va yuqori raqobat sharoitlari sportchilarda turli xil emotsional holatlarni yuzaga keltiradi. Bunday vaziyatlarda sportchining ruhiy barqarorligi uning sport natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ekstremal vaziyatlar sportchilarda qo‘rquv, xavotir, tushkunlik, ruhiy zo‘riqish va asabiylik kabi salbiy emotsional holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa sportchining diqqatini susaytiradi, harakat koordinatsiyasini buzadi hamda musobaqa faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli sportchilarning emotsional holatini ilmiy jihatdan o‘rganish, psixodiagnostika qilish va psixokorreksion yordam ko‘rsatish sport psixologiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sport psixologiyasi sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sportchilarning muvaffaqiyatga erishishida ularning ruhiy tayyorgarligi muhim omil sanaladi. Ayniqsa, ekstremal vaziyatlarda sportchining o‘zini boshqara olishi, hissiyotlarini nazorat qilishi va stressga bardosh berishi katta ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Ekstremal vaziyatlar sport faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, ular sportchilarning emotsional holatiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, final bahslari, muxlislarning kuchli bosimi, hakamlarning adolatsiz qarorlari yoki kutilmagan mag‘lubiyat xavfi sportchilarda ruhiy zo‘riqishni kuchaytiradi. Natijada sportchi o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta olmaydi. Ayrim hollarda esa stress darajasining oshishi sportchining jarohatlanish xavfini ham kuchaytiradi.

Sportchilarda kuzatiladigan salbiy emotsional holatlar asosan xavotir, agressivlik, tushkunlik va o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, yosh sportchilarda musobaqa oldidan kuchli hayajon kuzatiladi. Bu esa sport natijalariga salbiy ta’sir etadi. Shu bois sportchilar bilan muntazam psixologik ishlash zarur hisoblanadi.

Sportchilarning emotsional holatini aniqlashda psixodiagnostik metodlarning o‘rni katta. Psixodiagnostika sportchining psixologik xususiyatlarini, stressga chidamliligini va emotsional barqarorligini aniqlash imkonini beradi. Amaliyotda kuzatish, suhbat, anketa va test metodlaridan keng foydalaniladi. Jumladan, Spilberger–Xanin xavotir testi sportchining shaxsiy va vaziyatli xavotir darajasini aniqlashda samarali hisoblanadi. Lyusher rang testi esa sportchining emotsional holati va ichki ruhiy kechinmalarini baholash imkonini beradi.

Psixokorreksiya sportchilarda yuzaga kelgan salbiy emotsional holatlarni bartaraf etishga qaratilgan psixologik yordam tizimi hisoblanadi. Psixokorreksion ishlarda relaksatsiya mashqlari, autogen trening, nafas mashqlari, motivatsion suhbatlar hamda psixologik treninglardan foydalaniladi. Ushbu metodlar sportchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, stress va xavotir darajasini kamaytiradi hamda musobaqaga ruhiy tayyorgarlikni yaxshilaydi.

Masalan, autogen mashqlar sportchining ruhiy tinchlanishiga yordam beradi, relaksatsion usullar esa mushaklarning bo‘shashishini ta’minlaydi. Nafas olish mashqlari orqali sportchi o‘z hissiyotlarini nazorat qilishni o‘rganadi. Bundan tashqari, motivatsion treninglar sportchida g‘alabaga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi va ijobiy emotsional holatni shakllantiradi.

Ekstremal vaziyatlarda sportchilarning psixologik tayyorgarligida murabbiy va sport psixologining hamkorligi muhim hisoblanadi. Murabbiy sportchini musobaqaga nafaqat jismoniy, balki ruhiy jihatdan ham tayyorlashi kerak. Sport psixologi esa sportchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olib, unga mos psixokorreksion metodlarni tanlaydi.

Bugungi kunda zamonaviy sportda psixologik tayyorgarlik sportchilar muvaffaqiyatining muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki kuchli psixologik tayyorgarlikka ega sportchi ekstremal vaziyatlarda ham o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon qila oladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ekstremal vaziyatlarda sportchilarning emotsional holati sport faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Sportchilarda yuzaga keladigan stress,

xavotir va emotsional zo‘riqishlarni o‘z vaqtida aniqlash sport natijalarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Psixodiagnostik metodlar sportchilarning ruhiy holatini baholash imkonini bersa, psixokorreksion usullar salbiy emotsional holatlarni kamaytirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shu sababli sportchilar bilan ishlash jarayonida psixologik tayyorgarlikka alohida e’tibor qaratish, zamonaviy psixodiagnostik va psixokorreksion metodlardan samarali foydalanish sportchilarni yuqori natijalarga erishishida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova V.M. Sport psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2017.
3. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2016.
4. Matveyev L.P. Теория и методика физической культуры. – Москва, 2010.
5. Spielberger C.D. Anxiety and Behavior. – New York, 2015.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni.

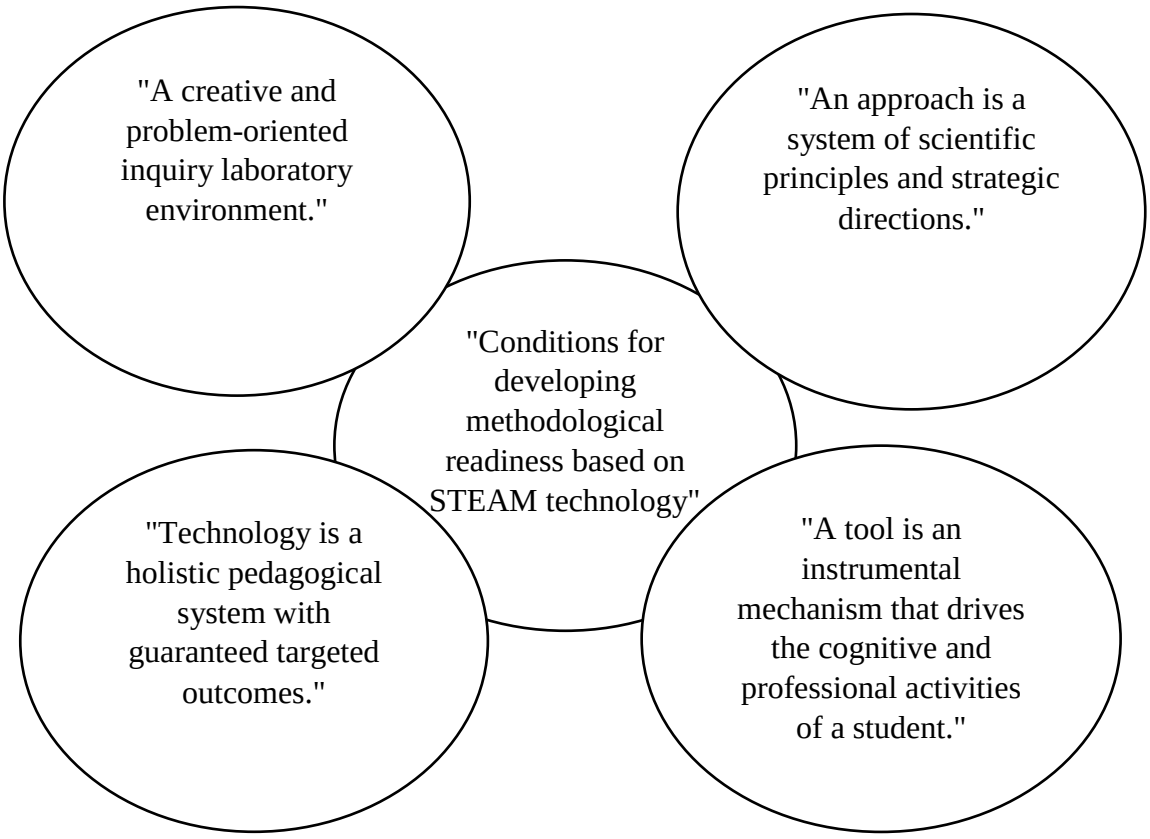
CONDITIONS FOR DEVELOPING THE METHODOLOGICAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS BASED ON STEAM EDUCATIONAL TECHNOLOGY

Turaqulova Malokhat Bakhodir kizi
Independent Researcher, Gulistan State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830094

Abstract: *A systematic analysis of the methodological foundations of pedagogical research indicates that the successful implementation of any innovative educational model requires the creation of a purposefully oriented environment of factors. From this perspective, the concept of "conditions" in our study is interpreted as a complex of spiritual-enlightenment, didactic, and structural-functional factors that ensure the purposeful, systematic, and effective organization of the educational process.*

Keywords: *Methodological readiness, preschool education, pedagogical conditions, integrative approach, inquiry laboratory environment, acmeological motivation, bionic modeling.*

Developing the methodological readiness of future preschool educators based on STEAM technology is not merely a process of mechanical knowledge transmission; rather, it is a complex pedagogical system aimed at fostering students' convergent thinking, bionic modeling abilities, and acmeological motivation. The sustainable functioning and expected efficacy of this system directly rely on a set of four fundamental, interconnected pedagogical conditions specified within our research.

"(See Figure 2.1). Conditions for developing methodological readiness based on STEAM technology."

The modernization of the preschool education system necessitates a paradigm shift in training future educators. Implementing innovative educational frameworks, specifically Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics (STEAM) technology, requires a structured and supportive pedagogical environment [1]. In this context, "pedagogical conditions" are conceptualized as an integrated complex of didactic, structural-functional, and spiritual-enlightenment factors that ensure a goal-oriented, systematic, and effective training process. The successful development of methodological readiness in future educators is not a mechanical transmission of knowledge; rather, it is a complex pedagogical system sustained by specific conditions [2]. As illustrated in the structural model of this research, this system directly relies on four fundamental pedagogical conditions.

1. The Approach-the first essential condition establishes that the approach constitutes a system of scientific principles and strategic trajectories. Methodological training cannot be accidental or fragmented; it must be guided by a clear theoretical framework [3]. This system of scientific principles integrates interdisciplinary links, ensuring that future educators do not view science, art, and technology as isolated disciplines, but as a unified cognitive spectrum. The strategic directions dictate the long-term orientation of the curriculum, aligning student learning with contemporary global standards of preschool education [4].

2. The Environment-the second condition focuses on the spatial and psychological framework of learning, transforming the traditional classroom into a creative and problem-oriented inquiry laboratory environment. Within this environment, students transition from passive recipients of information to active researchers. The laboratory-style setting simulates real-world preschool challenges, encouraging future educators to experiment with bionic modeling, test hypotheses, and solve pedagogical problems [5]. This open-ended, inquiry-driven atmosphere is crucial for fostering flexibility, critical thinking, and collaborative skills [6].

3. The Technology-the third condition dictates that the implementation of STEAM must be systemic, where technology constitutes an integrated pedagogical **system** that guarantees targeted results. Rather than using isolated STEAM activities as mere entertainment, the training process treats technology as a holistic structure [7]. Every module, assessment, and practical session is systematically interconnected to ensure a guaranteed outcome: the verifiable development of the student's professional competence and methodological readiness.

4. The Tool-the final condition relies on the operational mechanisms of learning, where the tool constitutes an instrumental mechanism that activates the student's cognitive and professional development. Tools within this framework include specialized digital software, bionic models, design kits, and interactive diagnostic materials [8]. These tools act as the catalytic link that converts theoretical knowledge into practical pedagogical skills. By interacting with these instrumental mechanisms, students mobilize their convergent thinking [9] and build robust acmeological motivation toward professional excellence [10].

Developing the methodological readiness of future preschool educators based on STEAM technology is an emergent property of these four tightly interconnected components. By harmonizing a scientifically grounded approach, an inquiry-driven environment, a result-oriented technology, and cognitive-activating tools, higher education institutions can effectively prepare future educators who are capable of fostering the next generation's innovative potential. A comprehensive analysis of the development of methodological readiness in future educators

reveals that national pedagogical scholars have extensively investigated the systemic design and integration of innovative educational models within the higher education ecosystem of Uzbekistan. The four fundamental conditions established in this research—Approach, Environment, Technology, and Tool—find strong theoretical resonance in the academic paradigms of local researchers. In national pedagogy, the conceptualization of modern educational frameworks heavily relies on the principles of interdisciplinary continuity. Specifically, the scientific school established by Professor B.S. Abdullayeva emphasizes that an integrative approach is not merely an additive combination of disciplines, but a fundamental methodological blueprint. This perspective directly aligns with our first condition, demonstrating that the structural links within STEAM education must function as a unified cognitive spectrum to foster a holistic professional worldview in future preschool educators. Creative Learning and Inquiry-Driven Environments the transformation of the educational space into an active learning arena is a core theme in the research of Professor F.R. Qodirova and Sh.A. Sodiqova [11]. Their scholarly works focus on the modernization of preschool pedagogy through the lens of student-centered, active, and creative environments. They argue that future educators must evolve from passive consumers of knowledge into active pedagogical researchers. This directly substantiates our second condition, which advocates for a creative, problem-oriented, and laboratory-style environment where students can actively simulate real-world preschool challenges and test experimental hypotheses.

Systematic Design and Guaranteed Technological Outcomes the operational efficiency of the educational process as an algorithmic structure has been thoroughly formalized by national technologists such as Professor N.X. Avliyakulov and Professor N.N. Azizxodjayeva. In their pedagogical doctrines, technology is defined not as a series of random instructional successes, but as a holistic, strictly sequenced system with guaranteed targeted outcomes. This theoretical framework provides a robust foundation for our third condition, validating that STEAM technology must be treated as an integrated pedagogical system where every module and assessment is interconnected to ensure predictable competence development. Instrumental Mechanisms and Cognitive Drivers furthermore, the optimization of cognitive and professional development through digital, visual, and didactic instruments has been extensively explored by Professor U.Sh. Begimqulov and other prominent methodologists. Their research treats educational media and instructional tools not as mere supplementary classroom aids, but as primary "instrumental drivers" capable of mobilizing students' inner cognitive resources and boosting professional motivation. This perspective directly complements our fourth condition, confirming that specialized STEAM tools act as the catalytic link that converts theoretical concepts into practical, reflective pedagogical skills. Consequently, blending international STEAM standards with the fundamental guidelines of national pedagogical research creates a powerful synergy. This combination provides a complete and comprehensive framework for successfully upgrading the methodological readiness of future preschool educators.

REFERENCES

1. Yakman, G. 2012. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education. *STEAM Educational Research*, 3(1), 12-25.
2. Bespalko, V. P. 1989. *Pedagogicheskaya tehnologiya* [Pedagogical Technology]. Pedagogika.
3. Khutorskoy, A. V. (2013). *Competency-based approach in teaching*. Science.
4. UNESCO. 2021. *Science, Technology, and Innovation in Education*. UNESCO Publishing.

5. Jonassen, D H. 2011. *Learning to Solve Problems: An Instructional Design Guide*. Routledge.
6. Henriksen, D. 2014. Full STEAM Ahead: Creativity in Excellent STEM Teaching. *The STEAM Journal*, 1(2), 15.
7. Monakhov, V. M. 2006. *Pedagogicheskoe proektirovanie* Pedagogical Design. RIO.
8. Vygotsky, L. S. 1978. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
9. Guilford, J. P. 1967. *The Nature of Human Intelligence*. McGraw-Hill.
10. Derkach, A. A. 2004. *Akmeologicheskie osnovy razvitiya professionala* Acmeological Foundations of Professional Development. MPSI.
11. Qodirova, F. R., & Sodiqova, Sh. A. 2018. *Maktabgacha pedagogika.* Tafakkur Bo‘stoni.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELINI JORIY ETISH TIZIMI

To‘raqulova Malohat Bahodir qizi
Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830117

Mazkur modelni amaliyotga tatbiq etish tizimi ta’lim jarayonining komponentlararo uzviyligi, monitoring va refleksiv tahlilning izchilligi, shuningdek, bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatini akmeologik boshqarish tamoyillariga tayanadi.

Modelning strategik maqsadi — zamonaviy maktabgacha ta’lim makonining talablariga muvofiq, bo‘lajak tarbiyachilarning STEAM texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha metodik tayyorgarligini rivojlantirish orqali ularni fanlararo integratsiyani modellashtira oladigan, innovatsion-kreativ fikrlovchi va raqamli pedagogik kompetensiyalarga ega bo‘lgan professional shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Ushbu konseptual maqsadni determinatsiya qilish quyidagi funksional vazifalarni bosqichma-bosqich hal etishni taqzo etadi:

1. Oliy ta’lim tizimida STEAM ta’lim paradigmasining nazariy-metodologik va epistemologik asoslarini talabalar ongiga tizimli singdirish;

2. Bo‘lajak tarbiyachilarda divergent fikrlash, evristik loyihalash, eksperimental-kuzatuv va muammoli-qidiruv ko‘nikmalarini determinatsiya qilish;

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va psixofiziologik xususiyatlariga moslashtirilgan integrativ STEAM mashg‘ulotlarini loyihalash hamda ularni o‘tkazishning transformativ metodikasini amaliyotga kiritish;

4. OTM ta’lim muhitiga bionik modellashtirish, raqamli ekosistemalar va vizual-interfaol texnologiyalarni transfer qilish;

5. Modellashgan tizimning samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida pedagogik eksperiment natijalarini matematik-statistik usullar yordamida haqqoniyligini tekshirish. Modelning amaliy arxitekturasi zamonaviy pedagogika fanida ustuvor hisoblangan tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarning dialektik sinteziga asoslanadi.

1. Tizimli yondashuv doirasida bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayoni o‘zaro determinantli komponentlar (maqsad-maqsadli, mazmunli-kontentli, texnologik-protsessual, mezoniy-baholash va natijaviy-refleksiv bloklar) yaxlitligi sifatida talqin etiladi.

2. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv talabalarning nazariy bilimlarini bevosita faoliyat subyekti sifatida, modellashtirilgan va real pedagogik vaziyatlarda maktabgacha ta’lim tashkiloti bazalaridagi amaliyot davrida interfaol o‘zlashtirishini ta’minlaydi. Kompetensiyaviy paradigma esa metodik tayyorgarlikni shunchaki bilimlar majmui emas, balki shaxsning kasbiy muammolarni fanlararo darajada mustaqil va moslashuvchan hal etish qobiliyati sifatida baholashni nazarda tutadi.

Modelning muvaffaqiyatli funksiyalanishi va uning natijadorligi quyidagi pedagogik shart-sharoitlar majmuasining sinergetik birligi bilan kafolatlanadi:

1. Raqamli-texnologik va bionik ta’lim muhiti oliy ta’lim muassasasi tarkibida virtual laboratoriyalar, raqamli platformalar hamda tabiat obektlarini texnik modellashtirish vositalarining mavjudligi;

2. Professor-o‘qituvchilar tarkibining innovatsion tayyorgarligi professor-o‘qituvchilarning dizayn-tafakkur, STEAM konseptlari bo‘yicha malakaviy kompetentligi;

3. Kafedralararo konvergent hamkorlik tabiiy-ilmiy, aniq va gumanitar fan yo‘nalishlarining uslubiy integratsiyalashuvi;

4. Akme-refleksiv muhit talabalarni o‘z kasbiy faoliyati traektoriyasini monitoring qilishga va o‘z-o‘zini korreksiyalashga yo‘naltiruvchi motivatsion muhit.

Modelni amaliyotga tatbiq etishning strukturaviy-funksional bosqichlari

Bo‘lajak tarbiyachilarning STEAM texnologiyasi asosida metodik tayyorgarligini rivojlantirish modeli bosqichma-bosqichlik tamoyiliga muvofiq, uzviy va mantiqiy ketma-ketlikka ega bo‘lgan 5 bosqichda realizatsiya qilindi: 1). Diagnostik-prognostik, 2). konstruktiv-metodik, 3). amaliy-texnologik, 4). eksperimental-monitoring, 5). statistik-disseminatsiya.

Joriy etilgan tizimli model natijasida bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy va metodik tayyorgarligida quyidagi sifat o‘zgarishlari sodir bo‘lishi kutiladi va tajriba-sinov ishlari jarayonida o‘z tasdig‘ini topdi: Fanlararo konvergent va sinergetik fikrlash arxitekturasining shakllanishi; noaniqlik va muammoli pedagogik situatsiyalarda optimal va kreativ qarorlar qabul qilish tayyorligi; raqamli, bionik va innovatsion texnologiyalardan maktabgacha ta’lim didaktikasida integrativ foydalanish ko‘nikmasi; barqaror kasbiy refleksiyaning refleksiv-psixologik tizim sifatida shakllanishi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, ushbu paragrafda tizimlashtirilgan joriy etish mexanizmlari bo‘lajak tarbiyachilarning STEAM ta’lim texnologiyasi asosida metodik tayyorgarligini rivojlantirishning ilmiy-amaliy instrumentariysi sifatida talqin etiladi. Tizimning bosqichma-bosqichligi, diagnostik mezonlarining metrologik aniqligi hamda akme-refleksiv yondashuvning ustuvorligi ta’lim jarayonining prognozlashtirilgan barqarorligini hamda yuqori natijadorligini kafolatlaydi, bu esa maktabgacha ta’lim pedagogikasi fanining nazariy-metodologik asoslarini boyitishga xizmat qiladi.

Mavzu: STEAM ta’lim texnologiyasini amaliy qo‘llash usullari. Dizayn tafakkuri algoritmi asosida STEAM mashg‘ulotlarini loyihalash.

Dars turi: Amaliy

Vaqt: 1 juftlik (80 daqiqa).

Format: Interaktiv guruhlar bilan ishlash (har guruhda 5 nafardan talaba).

Kirish va guruhlarga bo‘linish 10 daqiqa

Pedagogning vazifasi: Avvalgi mavzular bo‘yicha suhbat, dizayn tafakkuri dars modelining mohiyatini qisqacha eslatish.

Tashkiliy ish: Talabalar tezkor usulda 5 ta guruhga bo‘linadi va har bir guruhga vaziyatli keys matni, kuzatuv varaqasi hamda prototip materiallari (karton, qaychi, skotch, yelim) tarqatiladi.

Eksperimental amaliy qism 50 daqiqa

Guruhlar dars dizaynini bosqichma-bosqich, taymer ostida ishlab chiqishadi: **(2.1 jadval).**

Bosqich va vaqt	**Guruhlar faoliyati**	**Pedagogik nazorat**
1-bosqich: Empatiya *(10 daqiqa)*	Tarqatilgan keysni (konstruktorlar bilan o‘ynashda passiv bo‘lgan bolalar vaziyati) o‘qib, “Pedagogik kuzatuv varaqasi”ni to‘ldirishadi. Bolaning sensor va ruhiy ehtiyojlarini tahlil qilishadi.	Talabalarni bolaning o‘rniga o‘zini qo‘yib fikrlashga (empatik tashxisga) yo‘naltirish.
2-bosqich: Define *(5 daqiqa)*	Kuzatuv natijalaridan kelib chiqib, muammoni 1 ta ilmiy gap bilan vatmonga yozishadi (Muammo — muhitning qat'iy va zerkarliligida).	Formulalarning ilmiy va pedagogik jihatdan to‘g‘ri shakllanishini tekshirish.
3-bosqich: Ideate *(10 daqiqa)*	Har bir guruh integratsiyalashgan 3 ta o‘yin g‘oyasini “Mini-laboratoriya”, “Raqamli izlovchilar”, “Ijodiy shahar” tezkor “aqliy hujum” orqali chizib chiqadi.	G‘oyalarda STEAM fanlararo integratsiyasi ta’minlanganiga baho berish.
4-bosqich: Prototype *(25 daqiqa)*	**Eng asosiy amaliy qism.** Talabalar qo‘lbola materiallardan **“STEAM oroli”** dars modelining 5 ta stansiyali amaliy maketini zonalarini stolda jonli qurishadi va qisqa dars ssenariysini yozishadi.	Talabalarning moslashuvchanligi va kreativligini kuzatish, materiallardan unumli foydalanishni qo‘llash.

(2.1 jadval).

3. Sinov va reflektiv yakun 15 daqiqa

5-bosqich: Test 10 daqiqa: Har bir guruhdan bitta talaba o‘zi yaratgan “STEAM oroli” maketini himoya qiladi (2.5 daqiqadan). Boshqa guruhlar “bola” rolida stansiyalardagi topshiriqlarni “Tajriba”, “Hisoblash” ni amalda sinab ko‘rishadi.

Baholash va xulosa 5 daqiqa: Pedagog dars boshida berilgan kompetensiyalar matritsasi bo‘yicha talabalarning metodik yutuq va xatolarini refleksiv tahlil qilib, darsni yakunlaydi.

Ushbu 80 daqiqalik dars davomida talabalarning quyidagi xatti-harakatlarini tadqiqotchi kundaligingizga belgilab borishingiz mumkin:

1. Vaqtni to‘g‘ri taqsimlash ko‘nikmasi.
2. Resurs cheklangan sharoitda guruh a’zolarining hamkorlik darajasi.
3. Nazariy tushunchani dizayn tafakkurini qisqa vaqt ichida moddiy mahsulotga aylantira olish tezligi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. – 256 p.
2. Larmer J., Mergendoller J., Boss S. Setting the Standard for Project Based Learning. – Alexandria, VA: ASCD, 2015. – 245 p.
3. Lave Jean, Wenger Etienne. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. – Cambridge University Press, 1991. – 138 p.
4. Lewis C. Lesson Study: A Handbook of Teacher-Led Instructional Change. – Philadelphia: Research for Better Schools, 2002. – 120 p.
5. Marsh D. Content and Language Integrated Learning (CLIL): A Development Trajectory. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 198 p.
6. Maxwell B., Choppin J. Integrating Science and Technology in STEAM Education: Methodological Frameworks // International Journal of Educational Technology. – 2018. – Vol. 15. – No. 2. – pp. 112–125

MAKTABGACHA TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI O‘YIN TEXNOLOGIYALARINI ISHLAB CHIQISH, INTEGRATSIYA QILISH VA TA’SIRINI BAHOLASH BO‘YICHA TEXNIK VA METODIK KO‘RSATMALAR MAJMUASI

Elmirzayeva Madina Abdulla qizi
Qashqadaryo viloyati Yakkabog‘ tumani 2-sonli DMTT direktor o‘rinbosari
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830137

Annotatsiya: *Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining maktabgacha ta’limdagi o‘yin faoliyatiga integratsiyasi hamda uning bolalarning kognitiv, emotsional va pedagogik rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, SI asosidagi o‘yinlarni joriy etishning metodik, gigienik va axloqiy jihatlari yoritiladi.*
Kalit so‘zlar: *Sun’iy intellekt, maktabgacha ta’lim, adaptiv o‘yin texnologiyalari, raqamli pedagogika, kognitiv rivojlanish, emotsional intellekt.*
Аннотация: *В статье анализируется интеграция технологий искусственного интеллекта в игровую деятельность дошкольного образования и их влияние на когнитивное, эмоциональное и педагогическое развитие детей. Также рассматриваются методические, гигиенические и этические аспекты внедрения ИИ-технологий.*
Ключевые слова: *Искусственный интеллект, дошкольное образование, адаптивные игровые технологии, цифровая педагогика, когнитивное развитие, эмоциональный интеллект.*
Abstract: *This article examines the integration of artificial intelligence technologies into preschool educational gaming activities and their impact on children’s cognitive, emotional, and pedagogical development. It also highlights the methodological, hygienic, and ethical aspects of implementing AI technologies.*
Keywords: *Artificial intelligence, preschool education, adaptive gaming technologies, digital pedagogy, cognitive development, emotional intelligence.*

Jahon ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari barcha bosqichlarda jadallik bilan rivojlanayotgan bir davrda maktabgacha ta’lim tizimi ham innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarurati bilan yuzma-yuz kelmoqda. An’anaviy pedagogik yondashuvlarda maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida ko‘proq klassik o‘yin, syujetli-rolli mashg‘ulotlar va bevosita amaliy faoliyat ustuvor hisoblangan bo‘lsa, bugungi kunda raqamli avlod sifatida shakllanayotgan bolalarning ehtiyojlari yangi pedagogik yechimlarni talab etmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim jarayonini individuallashtirish, moslashtirish va bolalarning rivojlanish xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilish imkoniyatini yaratmoqda.

Maktabgacha ta’lim tizimida sun’iy intellektni qo‘llashdan asosiy maqsad texnologiyani shunchaki o‘yin vositasi sifatida emas, balki bolaning kognitiv, ijtimoiy-emotsional, nutqiy va motor rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi kompleks pedagogik tizim sifatida shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, SI asosidagi interaktiv o‘yin texnologiyalarini ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga integratsiyalash zamonaviy pedagogikaning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri

hisoblanadi (Qizi, Jalilova Dilshoda Ural, Poyonova Qandiya, Abdimurodova Maftuna, and Nahalboyeva Iroda.2024).

Sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik mohiyati.

Sun’iy intellekt asosidagi o‘yin texnologiyalarining eng muhim xususiyati ularning adaptivligi, ya’ni bolaning individual rivojlanish darajasi, bilim salohiyati, qiziqishlari va emotsional holatiga mos ravishda faoliyat mazmunini avtomatik ravishda o‘zgartira olishidir. Adaptiv algoritmlar bolaning javoblari, topshiriqlarni bajarish tezligi, xatolar soni va qiziqish darajasini tahlil qilib, keyingi ta’limiy vazifalarni moslashtiradi. Bu esa har bir bolaning “yaqin rivojlanish zonasi”ga mos pedagogik muhit yaratish imkonini beradi.

Masalan, bola topshiriqlarni tez va to‘g‘ri bajarayotgan bo‘lsa, tizim murakkablik darajasini oshiradi; aksincha, bola qiyinchilikka duch kelsa, soddalashtirilgan yoki qo‘shimcha tushuntirish beruvchi modullarni ishga tushiradi. Natijada bolada muvaffaqiyat hissi saqlanib qoladi, o‘rganilgan nochorlik holatining oldi olinadi va barqaror motivatsiya shakllanadi.

Bundan tashqari, SI texnologiyalari bolaning emotsional holatini ham kuzatish imkoniyatiga ega. Kompyuter ko‘rish algoritmlari yuz ifodalarini, nutqiy interfeys esa ovoz ohangini tahlil qilib, bolaning zerikishi, charchashi yoki qiziqishi pasaygan holatlarini aniqlaydi. Shunga mos ravishda o‘yin stsenariysi o‘zgartiriladi, faoliyat turi almashtiriladi yoki jismoniy harakatli mashg‘ulot tavsiya etiladi. Bu esa pedagogik jarayonning psixologik qulayligini ta’minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida faqat ekran vositalaridan foydalanish yetarli emas (Qizi, J. D. U., & Qizi, M. N. B. (2024).. Shu sababli, zamonaviy SI texnologiyalari gibrid model asosida ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Gibrid model raqamli vositalar bilan jismoniy predmetlar, konstruktorlar, robotlashtirilgan o‘yinchoqlar va kengaytirilgan reallik elementlarini uyg‘unlashtiradi.

Bunday yondashuv bolaning sensor rivojlanishi, nozik motorikasi, fazoviy tafakkuri va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Misol uchun, AR texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan interaktiv kublar yordamida bola jismoniy predmet bilan ishlaydi, sun’iy intellekt esa uning faoliyatini raqamli mazmun bilan boyitadi. Bu esa o‘yin orqali o‘qitishning samaradorligini oshiradi. Robotlashtirilgan o‘yin texnologiyalari esa bolaning harakat faolligini, ijtimoiy muloqotini va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Natijada ta’limiy jarayon nafaqat bilim beruvchi, balki har tomonlama rivojlantiruvchi pedagogik ekotizimga aylanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari pedagogning o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki uning faoliyatini samarali qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi tizim sifatida qaralishi lozim. SI asosidagi monitoring platformalari orqali pedagog har bir bolaning rivojlanish dinamikasi, qiyinchiliklari, qiziqishlari va individual ehtiyojlari haqida muntazam analitik ma’lumotlarga ega bo‘ladi (Qizi, Jalilova Dilshoda Ural, Xolmo‘Minova Sevinch, Rasulova Ruxshona, and Qurbonova E’Zoza.2024). Masalan, “Rivojlanish xaritasi”ning avtomatlashtirilgan shakli pedagogga vaqtni tejash, hujjatlashtirish yuklamasini kamaytirish va asosiy e’tiborni bevosita bolalar bilan ishlashga qaratish imkonini beradi. Shu bilan birga, SI pedagog uchun metodik tavsiyalar, individual mashg‘ulot yo‘nalishlari va korreksion faoliyat strategiyalarini ham taklif qilishi mumkin.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini maktabgacha ta’limga joriy etishda sanitariya-gigiyenik talablar qat’iy nazorat qilinishi zarur. Yosh xususiyatlariga mos ravishda interaktiv faoliyat

davomiyligi cheklanishi, ekran vaqtining me’yorlari saqlanishi va faoliyat turlari almashinib borishi lozim.

Bundan tashqari, bolalarning biometrik va xulq-atvoriy ma’lumotlarini himoyalash, maxfiylikni ta’minlash va axloqiy xavfsizlik talablariga amal qilish muhimdir. SI tizimlari bolaning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi, tanqidiy yoki stressli kommunikatsiyadan xoli bo‘lishi kerak.

Pedagogik nuqtai nazardan esa SI texnologiyalari an’anaviy o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan holda qo‘llanilgandagina yuqori natija beradi. Texnologiya asosiy maqsad emas, balki ta’lim samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim.

Sun’iy intellekt asosidagi interaktiv o‘yin texnologiyalari maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’limiy jarayonni individuallashtirish va bolalarning har tomonlama rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda katta pedagogik salohiyatga ega (Qizi, Dilshoda Jalilova Ural, and Shaxnoza Jalilova Ural Qizi. 2023). Ular bolaning kognitiv, nutqiy, emotsional va motor rivojlanishini kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi. Biroq mazkur texnologiyalarning samaradorligi ularning texnik imkoniyatlari bilangina emas, balki pedagoglarning metodik tayyorgarligi, raqamli kompetensiyasi va ta’limiy integratsiya sifati bilan belgilanadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tizimida SI texnologiyalaridan foydalanish ilmiy asoslangan, metodik jihatdan puxta ishlab chiqilgan va bolalar manfaatlariga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

Kelgusida sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalarning ijtimoiylashuvi, hissiy intellekti va uzoq muddatli rivojlanishiga ta’sirini chuqur o‘rganish ushbu yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Egamberdiyeva, M. (2025). *Maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarida ijodiy kompetensiyani shakllantirishda sun’iy intellekt asosidagi o‘yin va vizual texnologiyalardan foydalanish*. Nordic Press. https://research.nordicuniversity.org[reference:0]
2. Xalilova, D. F. (2025). BO ‘LAJAK TARBIYACHILARNING IJTIMOIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI. Inter education & global study, 3(1), 325-331.
3. Akinrotimi, A. A., Popoola, T. J., & Udo, I. E. (2025). The Impact of Artificial Intelligence on Early Childhood Learning Outcomes in Nigeria. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, *21*(2), 63-79. https://eric.ed.gov/?id=EJ1488989[reference:3]
4. Xalilova, D. F. (2023). Talabalarda ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga oid kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion ta’lim muhiti beradigan natijalar.
5. Xalilova, D. F. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish.
6. Kim, J., Lee, S., & Park, H. (2025). Strategies for Enhancing Software and Artificial Intelligence Competencies in Early Childhood Education. *Korean Journal of Child Studies*. https://journal.kci.go.kr[reference:5]
7. Furqatovna, X. D. Bo‘lajak tarbiyachilarning pedagogik faoliyatiga kreativ yondashuv." PEDAGOGS" international research journal ISSN: 2181 4027 _SJIF: 4.995.

8. Furqatovna, X. D. (2024). The Role Of Social Competence In The Professional Activity Of Future Educators Of Preschool Educational Institutions. Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions, 2(3), 59-61.
9. Furqatovna, X. D. (2024). MAKTABGACHATA’LIMTASHKILOTIDAOTA-ONALAR BILAN HAMKORLIKDA TARBIYACHINING ROLI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 46(5), 79-83.
10. Qizi, Jalilova Dilshoda Ural, Poyonova Qandiya, Abdimurodova Maftuna, and Nahalboyeva Iroda. "UCHINCHI RENESSANS SHAROITIDA PEDAGOGIK TA’LIM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR." *Science and innovation* 3, no. Special Issue 18 (2024): 637-640.
11. Qizi, Jalilova Dilshoda Ural, Xolmo‘Minova Sevinch, Rasulova Ruxshona, and Qurbonova E’Zoza. "TA’LIM MENEJMENTIDA VA TA’LIMNI TASHKIL QILISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO ‘LLASHNING TA’LIM SIFATIGA TA’SIRI." *Science and innovation* 3, no. Special Issue 18 (2024): 354-355.
12. Qizi, J. D. U., & Qizi, M. N. B. (2024). MEDIASAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI TALABALARDA MA’NAVIY TAHDIDGA QARSHI KURASHUVCHANLIKNI TARBIYALASH. Science and innovation, 3(Special Issue 32), 856-858.
13. Qizi, Dilshoda Jalilova Ural, and Shaxnoza Jalilova Ural Qizi. "RAQAMLI TA’LIM DAVRIDA INNOVATSION TARBIYA TEXNOLOGIYALARINING TALABALAR TARBIYAVIY FAOLIYATGA KIRISHISHIDA TUTGAN O ‘RNI." *Science and innovation* 2, no. Special Issue 10 (2023): 564-566.

OLIY TA’LIMDA EKOLOGIK TARBIYA VA MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TAJRIBADAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Abdusattorova Nigora O‘rolboyevna
Nordik universiteti 1-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20825168

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ekologik mas’uliyatini rivojlantirishda xalqaro tajribadan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik ta’lim va tarbiya sohasida rivojlangan davlatlar amaliyoti, xususan, barqaror rivojlanish tamoyillari asosida tashkil etilgan ta’lim dasturlari, innovatsion pedagogik yondashuvlar hamda talabalarning ekologik ongini shakllantirish mexanizmlarini o‘rganish natijasida xalqaro tajribalarni milliy oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilishning afzalliklari va istiqbollari borasidagi fikr-mulohaza va tavsiyalar ham keltirilgan. Natijalar ekologik mas’uliyatni rivojlantirishda amaliy faoliyat, loyihaviy ta’lim va ijtimoiy hamkorlik muhim omillar ekanligini ko‘rsatishi maqolaning yakuniy xulosalarida o‘z aksini topgan.*

Kalit so‘zlar*: ekologik tarbiya, ekologik mas’uliyat, oliy ta’lim, xalqaro tajriba, barqaror rivojlanish, ekologik ta’lim, innovatsion pedagogika, talaba yoshlar, ekologik ong, ta’lim texnologiyalari.*

Bugungi kunda global ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish zarurati hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish ehtiyoji ekologik ta’lim va tarbiya masalalarini dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biriga aylantirmoqda. Atrof-muhitning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi muammolarni bartaraf etishda nafaqat texnologik yechimlar, balki ekologik madaniyat va mas’uliyatga ega shaxslarni tarbiyalash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois oliy ta’lim muassasalari yoshlarning ekologik ongini shakllantirish va ekologik mas’uliyatini rivojlantirishda muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Jahon amaliyotida ekologik ta’limni rivojlantirish, talabalarning ekologik mas’uliyatini kuchaytirish va ularni barqaror rivojlanish tamoyillari asosida tarbiyalashga qaratilgan ko‘plab samarali tajribalar shakllangan. Xususan, rivojlangan davlatlarda ekologik ta’limni o‘quv jarayoniga integratsiyalash, loyihaviy faoliyatni tashkil etish, ekologik tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash hamda ta’limning innovatsion shakllaridan foydalanish orqali ijobiy natijalarga erishilmoqda. Ushbu tajribalarni o‘rganish va milliy ta’lim tizimiga moslashtirish ekologik tarbiya samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida ekologik mas’uliyatni rivojlantirish bugungi kunda faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasligi, balki talabalarni ekologik muammolarni hal etish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishi zarur. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ekologik tarbiyada eng yuqori samaradorlikka talabaning amaliy faoliyatga jalb etilishi orqali erishiladi. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi davlatlari, AQSh, Kanada va Yaponiya oliy ta’lim tizimida ekologik mas’uliyatni shakllantirishning loyiha asosidagi ta’lim (Project-Based Learning) modeli keng qo‘llanilmoqda.

Mazkur yondashuvning mohiyati talabalarning ekologik muammolarni aniqlashi, ularni tahlil qilishi, amaliy yechimlar ishlab chiqishi va natijalarni baholash jarayonlarida bevosita ishtirok etishidan iborat. Bunda ekologik bilimlar, qadriyatlar va mas’uliyatli xulq-atvor bir vaqtning o‘zida rivojlanadi. Shu sababli ekologik tarbiyada xalqaro tajribalarni milliy oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilishda loyihaviy-ekologik yondashuv samarali pedagogik mexanizm sifatida qaraladi.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida ekologik mas’uliyatni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar turli pedagogik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Ularning har biri talabalarning ekologik bilimlarini chuqurlashtirish, ekologik ongini shakllantirish hamda amaliy faoliyatga jalb etish orqali barqaror ekologik xulq-atvorni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlarning samaradorligi ekologik ta’lim mazmuni, qo‘llanilayotgan pedagogik texnologiyalar va talabalarning faol ishtiroki darajasi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, ekologik mas’uliyatni rivojlantirishda xalqaro tajribadan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari, ularni amalga oshirish mexanizmlari va kutilayotgan natijalari quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan.

1-jadval: Oliy ta’limda ekologik mas’uliyatni rivojlantirishning xalqaro tajriba asosidagi samaradorlik modeli

Muammo	**Xalqaro tajribadagi yondashuv**	**Amalga oshirish mexanizmi**	**Kutilayotgan natija**
Talabalarda ekologik bilimlarning amaliyot bilan bog‘lanmasligi	Loyihaviy ta’lim (Project-Based Learning)	Ekologik loyihalar va tadqiqotlarni tashkil etish	Ekologik bilimlarning amaliy kompetensiyaga aylanishi
Ekologik muammolarga befarqlik	Service Learning yondashuvi	Mahalliy ekologik tadbirlarda ishtirok etish	Fuqarolik va ekologik mas’uliyatning kuchayishi
Barqaror rivojlanish tamoyillari bo‘yicha tushunchalarning yetarli emasligi	Sustainability Education modeli	Fanlararo integratsiyalashgan kurslarni joriy etish	Barqaror rivojlanish madaniyatining shakllanishi
Talabalarning ekologik tashabbuslari kamligi	Green Campus konsepsiyasi	Talabalar ekologik klublari va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash	Faollik va liderlik ko‘nikmalarining rivojlanishi
Ekologik xulq-atvorning barqaror emasligi	Raqamli ekologik monitoring tizimlari	Mobil ilovalar va onlayn platformalardan foydalanish	Mas’uliyatli ekologik odatlarning shakllanishi

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarda ekologik mas’uliyatni rivojlantirish samaradorligi ekologik ta’limning mazmuni va uni tashkil etish shakllari bilan bevosita bog‘liqdir. An’anaviy ta’lim jarayonida ekologik bilimlarni nazariy

o‘zlashtirishga asosiy e’tibor qaratilgan bo‘lsa, xalqaro tajribada talabaning amaliy faoliyatdagi ishtiroki ustuvor ahamiyat kasb etadi. Aynan talabaning ekologik muammolarni aniqlash, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, muammolar yechimiga qaratilgan loyihalarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish jarayonlarida faol qatnashishi ekologik mas’uliyatning shakllanishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan ekologik tarbiyaning samaradorligi talabaning bilim darajasidan ko‘ra, uning ekologik faoliyatdagi ishtiroki va ekologik qadriyatlarni amaliy xulq-atvorga aylantira olish qobiliyati bilan belgilanadi.

Tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, xalqaro amaliyotda keng qo‘llanilayotgan loyiha asosidagi ta’lim (Project-Based Learning), xizmat orqali o‘qitish (Service Learning), Green Campus konsepsiyasi hamda Barqaror rivojlanish uchun ta’lim (Education for Sustainable Development) kabi yondashuvlar ekologik mas’uliyatni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlari sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuvlarning afzalligi shundaki, ular ekologik bilimlarni alohida fan doirasida o‘rganish bilan cheklanib qolmay, balki talabaning kundalik hayoti, ijtimoiy faoliyati va kasbiy tayyorgarligi bilan integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi. Natijada ekologik muammolarga nisbatan ongli munosabat, ekologik xavfsizlik madaniyati va barqaror rivojlanish tamoyillariga sodiqlik kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi.

Bundan tashqari, xalqaro tajribalar ekologik tarbiya jarayonida fanlararo integratsiya, innovatsion pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatmoqda. Ekologik loyihalar, ekologik volontyorlik faoliyati, yashil kampuslar, ekologik monitoring va raqamli platformalar orqali tashkil etilgan ta’lim muhiti talabalarning nafaqat ekologik savodxonligini, balki ekologik muammolar yuzasidan mustaqil qaror qabul qilish, jamoa bilan ishlash va ijtimoiy mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu sababli xalqaro tajribalarni milliy oliy ta’lim tizimiga moslashtirish ekologik tarbiya samaradorligini oshirish, ekologik ong va madaniyatga ega bo‘lgan, atrof-muhit muhofazasiga mas’uliyat bilan yondashadigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Nazariy va amaliy o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatdiki, oliy ta’limda ekologik mas’uliyatni rivojlantirishda xalqaro tajribadan foydalanish ekologik tarbiya samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ayniqsa, loyihaviy ta’lim, Service Learning, Green Campus va barqaror rivojlanish ta’limi kabi yondashuvlar talabalarning ekologik bilimlari bilan bir qatorda ularning amaliy faoliyati, ekologik qadriyatlari va mas’uliyatli xulq-atvorini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, xalqaro tajribalarni milliy oliy ta’lim tizimiga moslashtirish ekologik tarbiya mazmunini boyitish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda ekologik ong va madaniyatga ega mutaxassislarni tayyorlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Kelgusida ekologik ta’limning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyasi va talabalarning ekologik loyihalardagi ishtirokini kengaytirish ushbu yo‘nalishdagi samaradorlikni yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Leal Filho W., Shiel C., Paço A. Implementing and Operationalising Integrative Approaches to Sustainability in Higher Education // Journal of Cleaner Production. – 2016. – Vol. 133. – P. 126–135.

2. Cebrián G., Junyent M., Mulà I. Competencies in Education for Sustainable Development: Emerging Teaching and Research Developments // Sustainability. – 2020. – Vol. 12, No. 2. – P. 579–592.
3. Peters A.-K., Capilla R., Coroamă V.C. et al. Sustainability in Computing Education: A Systematic Literature Review // ACM Transactions on Computing Education. – 2023. – Vol. 23, No. 4. – P. 1–32.
4. Qizi D. J. U., Qizi S. J. U. TALABALARNING IJTIMOIY FAOLLIKLARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI, MEZONLARI //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 10. – C. 536-538.
5. Qizi, Jalilova Dilshoda Ural, and Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. "INNOVATSION TA’LIM MUHITIDA HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TA’LIMNI TASHKIL QILISH." *Science and innovation* 2, no. Special Issue 12 (2023): 618-620.
6. Qizi J. D. U. O ‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINI XALQARO REYTING VA INDEKSLARDA O ‘RNINI YUKSALTIRISHDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI VA TALABALAR ROLINI KUCHAYTIRISH //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 13. – C. 703-705.
7. Wals A.E.J. Sustainability-Oriented Ecologies of Learning: A Response to the Challenges of the Anthropocene // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2020. – Vol. 21, No. 1. – P. 75–89.
8. Veidemane A. Education for Sustainable Development in Higher Education Rankings: Challenges and Opportunities // Sustainability. – 2022. – Vol. 14, No. 9. – P. 5105–5118.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi
Guliston davlat universitet o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830170

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari hamda o‘ziga xos pedagogik xususiyatlari tahlil qilingan. Axborot kompetentligining motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat, kommunikativ va refleksiv komponentlari kompetensiyaviy yondashuv asosida tavsiflangan. Shuningdek, ta’limning raqamli transformatsiyasi sharoitida virtual texnologiyalar, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, elektron ta’lim resurslari, Learning Management System (LMS) platformalari va Web 2.0 servislarining bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslangan. Maqolada axborot kompetentligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari, pedagogik tamoyillari hamda zamonaviy ta’lim muhitida qo‘llashning ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *axborot kompetentligi, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, virtual texnologiyalar, media savodxonlik, raqamli kompetensiya, Learning Management System (LMS), sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, Web 2.0, adaptiv ta’lim, individual ta’lim trayektoriyasi, pedagogik innovatsiya, raqamli transformatsiya, kasbiy kompetentlik.*

XXI asrda globallashuv, raqamli iqtisodiyot va axborot jamiyatining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy jamiyatning asosiy resursi sifatida axborotning strategik ahamiyat kasb etishi pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda o‘qituvchining kasbiy salohiyati nafaqat uning fan bo‘yicha bilimlari, balki axborotni izlash, tahlil qilish, tanqidiy baholash, qayta ishlash, yaratish, saqlash va undan samarali foydalanish kompetensiyalari bilan ham belgilanadi. Shu sababli axborot kompetentligini rivojlantirish pedagogik ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Jahon miqyosida ta’limni modernizatsiya qilish jarayonlari raqamli transformatsiya (Digital Transformation), raqamli pedagogika (Digital Pedagogy), kompetensiyaga asoslangan ta’lim (Competency-Based Education) hamda umrbod ta’lim (Lifelong Learning) konsepsiyalariga asoslanmoqda. UNESCO, OECD va Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro tavsiyalarda pedagoglarning raqamli va axborot kompetentligini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida e’tirof etilgan. Xususan, DigCompEdu modeli pedagoglarning kasbiy faoliyatida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, elektron ta’lim resurslarini yaratish va ta’lim oluvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishni zamonaviy pedagogning ajralmas kasbiy vazifasi sifatida belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda raqamli ta’lim muhitini shakllantirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek, oliy

ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, elektron ta’lim resurslarini yaratish, masofaviy va gibrid ta’limni rivojlantirish hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab berdi.

Boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining poydevori hisoblanadi. Aynan ushbu bosqichda o‘quvchilarning o‘qish motivatsiyasi, axborotni qabul qilish madaniyati, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va raqamli savodxonlik elementlari shakllanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi yuqori darajadagi axborot kompetentligiga ega bo‘lishi, zamonaviy raqamli vositalardan samarali foydalana olishi, elektron ta’lim resurslarini yaratishi hamda ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil eta olishi zarur.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarda axborot kompetentligi shaxsning axborotga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash, axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, baholash, transformatsiya qilish, saqlash, himoyalash va undan kasbiy faoliyatda samarali foydalanish qobiliyatlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi integral kompetensiya sifatida talqin qilinadi. Uning tarkibiga raqamli savodxonlik (Digital Literacy), media savodxonlik (Media Literacy), axborot madaniyati (Information Culture), axborot xavfsizligi (Information Security), kommunikativ kompetensiya va tanqidiy fikrlash (Critical Thinking) kabi muhim komponentlar kiradi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish boshqa pedagogik yo‘nalish talabalaridan bir qator xususiyatlari bilan farqlanadi. Birinchidan, ular kelajakda yosh maktab o‘quvchilarining raqamli savodxonligini shakllantiruvchi asosiy subyekt hisoblanadi. Ikkinchidan, boshlang‘ich ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o‘quv materialini yetkazish, balki o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos didaktik muhitni yaratishni ham talab etadi. Uchinchidan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi turli fanlarni integratsiyalashgan holda o‘qitishi sababli u universal raqamli kompetensiyalarga ega bo‘lishi zarur.

Shu bois bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish jarayoni tizimlilik, uzviylik, kompetensiyaviy yondashuv, adaptivlik, refleksivlik va innovatsionlik tamoyillari asosida tashkil etilishi lozim. Bu jarayonda virtual texnologiyalar, Learning Management System (LMS), bulutli texnologiyalar, elektron ta’lim resurslari, sun’iy intellekt vositalari, Web 2.0 servislar hamda multimedia texnologiyalaridan kompleks foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari, uning tarkibiy komponentlari, pedagogik shart-sharoitlari va zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Globallashuv, raqamli transformatsiya va axborotlashgan jamiyat sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) samarali foydalana olishi, raqamli ta'lim resurslarini yaratishi, tahlil qilishi va ulardan ta'lim jarayonida oqilona foydalanish kompetentligiga ega bo‘lishi zarur.

Ilmiy adabiyotlarda **axborot kompetentligi** shaxsning axborotni izlash, tanlash, qayta ishlash, saqlash, uzatish va undan kasbiy faoliyatda samarali foydalanish bo‘yicha bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlarining integrallashgan tizimi sifatida tavsiflanadi. Mazkur kompetentlik XXI asr kompetensiyalarining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, pedagogning kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan **ICT Competency Framework for Teachers** hamda Yevropa Ittifoqining **DigCompEdu** modeli pedagoglarning axborot kompetentligini rivojlantirish uchun xalqaro mezonlarni belgilaydi. Ushbu hujjatlarga ko‘ra, zamonaviy o‘qituvchi quyidagi yo‘nalishlarda kompetent bo‘lishi lozim:raqamli axborot bilan ishlash, ta'lim jarayonini raqamlashtirish, elektron ta'lim resurslarini yaratish, ta'limni individuallashtirish, sun’iy intellekt va adaptiv texnologiyalardan foydalanish, raqamli xavfsizlikni ta’minlash; media va axborot savodxonligini shakllantirish.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirishning o‘ziga xosligi, avvalo, boshlang‘ich ta'lim yoshidagi o‘quvchilarning psixologik va fiziologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Mazkur bosqichdagi pedagog o‘quvchilarning yoshiga mos raqamli kontentni tanlay olishi, didaktik materiallarni vizuallashtirishi hamda interaktiv ta'lim metodlarini qo‘llay bilishi zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining axborot kompetentligi quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat:

Motivatsion komponent. Mazkur komponent pedagogning raqamli texnologiyalarni o‘rganishga bo‘lgan ichki ehtiyoji, kasbiy rivojlanishga intilishi va innovatsion faoliyatga tayyorligini ifodalaydi. Motivatsion komponent rivojlangan pedagog yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishga doimo intiladi hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyiliga amal qiladi.

Kognitiv komponent axborot texnologiyalari, raqamli pedagogika, elektron ta'lim platformalari, multimedia vositalari, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar va raqamli didaktika bo‘yicha nazariy bilimlarni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda pedagog quyidagi platformalar imkoniyatlarini bilishi zarur:

- Moodle;
- Google Classroom;
- Microsoft Teams;
- Canva Education;
- Kahoot;
- Quizizz;
- LearningApps;
- GeoGebra;
- Padlet;
- Nearpod.

Mazkur platformalar ta'lim jarayonini interaktiv tashkil etish, formatif baholash hamda individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi.

Operatsion komponent pedagogning axborot texnologiyalaridan amaliy foydalanish ko‘nikmalarini ifodalaydi. Jumladan:

- elektron dars ishlanmalarini yaratish;
- multimedia taqdimotlarini ishlab chiqish;
- virtual laboratoriyalardan foydalanish;
- videodarslar tayyorlash;
- QR kodli topshiriqlar yaratish;
- bulutli servislar orqali hamkorlikni tashkil etish;
- elektron baholash tizimlarini qo‘llash.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, interaktiv metodlardan foydalanilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi an'anaviy darslarga nisbatan sezilarli darajada yuqori

bo‘ladi. Ayniqsa, gamifikatsiya elementlari o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Refleksiya pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilishi, baholashi va takomillashtirishga qaratilgan faoliyatidir. Axborot kompetentligi rivojlangan o‘qituvchi:

- o‘zining raqamli faoliyatini monitoring qiladi;
- elektron portfolioni yuritadi;
- kasbiy rivojlanish indikatorlarini tahlil qiladi;
- o‘z ustida muntazam ishlaydi.

Elektron portfolio pedagogning kasbiy o‘sishini baholashda zamonaviy diagnostik vositalardan biri hisoblanadi.

Aksiologik komponent. Mazkur komponent axborot madaniyati, axborot etikasi va raqamli fuqarolik tamoyillariga rioya qilishni nazarda tutadi. Pedagog:

- mualliflik huquqiga amal qilishi;
- plagiatdan voz kechishi;
- akademik halollik tamoyillariga rioya qilishi;
- shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishi;
- kiberxavfsizlik qoidalariga amal qilishi zarur.

Bu esa axborot xavfsizligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini samarali rivojlantirish quyidagi pedagogik sharoitlarni talab etadi:

- kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quv jarayonini tashkil etish;
- raqamli ta'lim muhitini yaratish;
- virtual laboratoriyalar va simulyatorlardan foydalanish;
- loyiha faoliyatini yo‘lga qo‘yish;
- STEAM texnologiyalarini joriy etish;
- muammoli va tadqiqotga asoslangan ta'lim metodlarini qo‘llash;
- elektron ta'lim resurslarini yaratishga yo‘naltirilgan amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish.

Bugungi kunda sun’iy intellekt (Artificial Intelligence), mashinali o‘qitish (Machine Learning), katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash (Cloud Computing), virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari ta'lim tizimiga jadal kirib kelmoqda. Ushbu texnologiyalar bo‘lajak pedagoglarda axborot kompetentligining yangi bosqichini shakllantirish imkonini bermoqda.

Shuningdek, **TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge)** modeli pedagogning fan mazmuni, pedagogik bilim va texnologik bilimlarning integratsiyasiga asoslangan kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydi. Mazkur model boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida axborot kompetentligini rivojlantirishning eng samarali konseptual yondashuvlaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, virtual ta'lim muhiti, raqamli platformalar va interaktiv metodlarning kompleks qo‘llanilishi bo‘lajak pedagoglarning axborot kompetentligini rivojlantirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunda nazariy tayyorgarlik amaliy faoliyat bilan integratsiyalashganda, talabalarda nafaqat AKTdan foydalanish ko‘nikmalari, balki pedagogik vaziyatlarda raqamli texnologiyalarni maqsadga muvofiq qo‘llash kompetensiyasi ham shakllanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli

transformatsiya sharoitida pedagogdan nafaqat chuqur kasbiy bilim, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, elektron ta'lim resurslarini yaratish, ularni didaktik maqsadlarga muvofiq tanlash hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish talab etilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot kompetentligi motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat, refleksiv va aksiologik komponentlarning uzviy integratsiyasi asosida shakllanadi. Mazkur komponentlarning uyg‘un rivojlanishi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi sifatini oshiradi hamda ularning zamonaviy ta'lim muhitida samarali faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, axborot kompetentligini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim, raqamli pedagogika, loyiha texnologiyasi, muammoli ta'lim, STEAM yondashuvi va adaptiv ta'lim texnologiyalarining uyg‘un qo‘llanilishi yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Ayniqsa, virtual ta'lim muhiti, bulutli texnologiyalar, sun'iy intellekt, multimedia vositalari va elektron ta'lim platformalaridan foydalanish talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini faollashtiradi hamda ularning axborot madaniyatini yuksaltiradi.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi pedagogning kasbiy kompetensiyasi axborot kompetentligisiz to‘liq shakllanmaydi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, elektron ta'lim resurslarini yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirish, xalqaro kompetensiyalar (DigCompEdu, UNESCO ICT-CFT, TPACK, SAMR) asosida o‘quv dasturlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Kelgusida mazkur yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), adaptiv o‘qitish tizimlari hamda analitik platformalarning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari axborot kompetentligini rivojlantirishga ta'sirini chuqur o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. *2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi*.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. *"Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida*.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son Farmoni. *O‘zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi*.
4. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ–637. 2020-yil 23-sentabr.
5. O‘zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida"gi Qonuni. 2019.
6. UNESCO. *ICT Competency Framework for Teachers (Version 3).* Paris: UNESCO, 2018.
7. UNESCO. *Global Education Monitoring Report.* Paris, 2023.
8. European Commission. *European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu).* Luxembourg, 2017.
9. OECD. *Education at a Glance 2023.* Paris: OECD Publishing, 2023.
10. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record, 2006.
11. Puentedura R. R. SAMR Model: Technology Integration Framework. 2014.

12. Anderson T. *The Theory and Practice of Online Learning.* Athabasca University Press, 2017.
13. Bates A. W. *Teaching in a Digital Age.* Vancouver, 2022.
14. Redecker C. *Digital Competence of Educators.* European Commission, 2017.
15. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005.
16. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 2001.
17. Garrison D. R. *E-learning in the 21st Century.* Routledge, 2017.
18. Ziyomuhammedov B. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2019.
19. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2020.
20. Muslimov N. A. Kasb ta'limi pedagogikasi. Toshkent: Fan, 2017.
21. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. Toshkent, 2018.
22. Abduqodirov A. A. Axborot texnologiyalari va masofaviy ta'lim asoslari. Toshkent, 2021.
23. Xodjayeva N. Pedagogik kompetentlikni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari. Toshkent, 2022.
24. Kholikov A. A. Pedagogik mahorat. Toshkent, 2021.
25. Egamberdiyeva N. M. Pedagogika nazariyasi. Toshkent, 2020.

VIRTUAL TEXNOLOGIYALAR BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi
Guliston davlat universitet o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830201

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishda virtual texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari, pedagogik salohiyati hamda ularni ta’lim jarayoniga integratsiyalashning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, ta’limni raqamlashtirish sharoitida virtual ta’lim muhiti, elektron ta’lim resurslari, bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt, immersiv texnologiyalar, Learning Management System (LMS), Web 2.0 servislaridan foydalanishning bo‘lajak pedagoglarning axborot kompetentligini rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy-pedagogik jihatdan yoritilgan. Maqolada virtual texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining raqamli savodxonligi, axborot madaniyati, media kompetentligi hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *virtual texnologiyalar, axborot kompetentligi, raqamli ta’lim, pedagogik texnologiyalar, LMS, bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt, Web 2.0, virtual ta’lim muhiti, immersiv texnologiyalar, raqamli kompetensiya, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, kasbiy kompetentlik, innovatsion ta’lim, elektron ta’lim resurslari.*

Kirish. So‘nggi yillarda jahonda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng joriy etish ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. To‘rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0), sun’iy intellekt (Artificial Intelligence), katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash (Cloud Computing), Internet of Things (IoT), virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimiga ham yangicha talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy jamiyatda pedagog nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, qayta ishlash, yaratish hamda raqamli muhitda samarali qo‘llash kompetensiyalariga ham ega bo‘lishi zarur.

Bugungi kunda ta’limning sifati mamlakatning innovatsion rivojlanishi, inson kapitalining raqobatbardoshligi va iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois dunyoning rivojlangan mamlakatlarida pedagoglarni tayyorlash tizimi kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, adaptiv ta’lim, individual ta’lim trayektoriyasi hamda virtual ta’lim muhitlari asosida takomillashtirilmoqda. Ayniqsa, UNESCO, OECD, Yevropa Ittifoqining DigCompEdu va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishni zamonaviy ta’limning strategik vazifasi sifatida e’tirof etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar oliy ta’lim muassasalarining xalqaro standartlar asosida faoliyat yuritishi, ta’lim sifatini oshirish hamda bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni, "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi, "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi hamda oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda ta’lim jarayonini raqamlashtirish, elektron ta’lim resurslarini keng joriy etish, masofaviy ta’limni rivojlantirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanadigan pedagog kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu strategik hujjatlar ta’lim jarayonining mazmunini yangilash, innovatsion o‘qitish metodlarini amaliyotga tatbiq etish hamda raqamli ta’lim ekotizimini shakllantirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratmoqda.

Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Axborot kompetentligi pedagogning axborot resurslarini izlash, tanlash, baholash, tizimlashtirish, transformatsiya qilish, yaratish, saqlash va ulardan kasbiy faoliyatda samarali foydalanish qobiliyatini ifodalovchi integral kompetensiyadir. Mazkur kompetensiya raqamli savodxonlik, media savodxonlik, kommunikativ kompetensiya, axborot xavfsizligi madaniyati, tanqidiy va kreativ fikrlash kabi komponentlarning o‘zaro integratsiyasi asosida shakllanadi.

Virtual texnologiyalar aynan ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Virtual texnologiyalar deganda ta’lim oluvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi interaktiv hamkorlikni ta’minlaydigan, raqamli kontentni yaratish, uzatish va boshqarishga xizmat qiladigan dasturiy, texnik hamda telekommunikatsion vositalar majmui tushuniladi. Virtual laboratoriyalar, elektron kutubxonalar, bulutli platformalar, LMS tizimlari, videokonferensiya servislar, virtual simulyatorlar, sun’iy intellektga asoslangan ta’lim platformalari hamda Web 2.0 servislaridan foydalanish ta’limning individuallashtirilishi, moslashuvchanligi va interaktivligini ta’minlaydi.

Virtual texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti bo‘lajak pedagoglarning mustaqil ta’lim faoliyatini faollashtiradi, refleksiv fikrlashini rivojlantiradi, kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi hamda ta’lim natijalarining samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, virtual ta’lim muhiti o‘quv materiallarini multimedia shaklida taqdim etish, adaptiv o‘qitishni tashkil etish, individual ta’lim trayektoriyalarini loyihalash, real vaqt rejimida monitoring va diagnostika olib borish imkoniyatlarini yaratadi.

Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish jarayoniga virtual texnologiyalarni tizimli integratsiyalash, pedagogik loyihalash, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivistik ta’lim nazariyasi, raqamli pedagogika tamoyillari hamda innovatsion didaktik yondashuvlar asosida metodik ta’minotni takomillashtirish bugungi kun pedagogika fanining ustuvor ilmiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada aynan virtual texnologiyalarning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari, metodologik asoslari hamda ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Zamonaviy pedagogika fanida virtual texnologiyalar ta’lim jarayonining mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik vosita sifatida e’tirof etiladi. Virtual texnologiyalar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining evolyutsion rivojlanish mahsuli bo‘lib, ular o‘quv jarayonini interaktiv, moslashuvchan (adaptive), individuallashtirilgan va kompetensiyaga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Mazkur texnologiyalar ta’limning raqamli transformatsiyasi sharoitida bo‘lajak

boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishning muhim didaktik vositasi hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda axborot kompetentligi shaxsning axborotga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash, turli manbalardan axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, baholash, qayta ishlash, vizuallashtirish, saqlash, uzatish hamda undan kasbiy faoliyatda samarali foydalanish qobiliyatlari integratsiyasi sifatida tavsiflanadi. Ushbu kompetensiya faqat kompyuterdan foydalanish ko‘nikmalarini emas, balki tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli etika va kreativ yondashuvni ham o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimida faoliyat yurituvchi pedagoglar uchun axborot kompetentligi quyidagi tarkibiy komponentlarning uzviy uyg‘unligida namoyon bo‘ladi: motivatsion komponent – raqamli texnologiyalarni o‘rganishga ichki ehtiyoj va kasbiy motivatsiya, kognitiv komponent – axborot texnologiyalari, dasturiy vositalar va raqamli platformalar haqidagi nazariy bilimlar,
operatsion-faoliyat komponenti – virtual muhitda amaliy faoliyatni tashkil etish ko‘nikmalari, kommunikativ komponent – raqamli hamkorlik va tarmoq kommunikatsiyasini samarali amalga oshirish, refleksiv komponent – o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyati.

Mazkur komponentlarning uyg‘un rivojlanishi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zamonaviy kasbiy kompetentligini belgilaydi.

Virtual texnologiyalar ta’lim jarayonini tashkil etishda konstruktivistik, faoliyatga yo‘naltirilgan (Activity Based Learning), kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni samarali amalga oshirish imkonini beradi. Mazkur texnologiyalar yordamida talabalar bilimni tayyor shaklda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil izlovchi, tahlil qiluvchi va yangi bilimlarni konstruksiya qiluvchi faol subyektga aylanadi.

Virtual ta’lim muhiti quyidagi pedagogik afzalliklarga ega:
ta’lim resurslariga istalgan vaqt va istalgan joydan kirish imkoniyati;
individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish;
adaptiv o‘qitish mexanizmlarini qo‘llash;
o‘quv faoliyatini real vaqt rejimida monitoring qilish;
elektron baholash tizimlarini joriy etish;
multimedia va interaktiv kontentlardan foydalanish;
kollaborativ ta’limni rivojlantirish;
mustaqil ta’lim ulushini oshirish.

Mazkur imkoniyatlar talabalarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy faoliyat kompetensiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida Moodle, Google Classroom, Canvas, Blackboard, Microsoft Teams kabi Learning Management System (LMS) platformalari o‘quv jarayonini boshqarishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu platformalar orqali elektron kurslarni yaratish, topshiriqlarni boshqarish, testlarni avtomatlashtirish, elektron jurnal yuritish, o‘quv faoliyatini monitoring qilish va individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish mumkin.

Shunday qilib, virtual texnologiyalar pedagogik jarayonning mazmunini boyituvchi, ta’lim sifati va samaradorligini oshiruvchi hamda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini kompleks rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy innovatsion ta’lim vositasi hisoblanadi. Ularni oliy pedagogik ta’lim tizimiga ilmiy asoslangan metodik

yondashuvlar asosida integratsiyalash bugungi kunda ta’limni modernizatsiya qilishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, virtual texnologiyalar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida xizmat qiladi. Virtual ta’lim muhiti, Learning Management System (LMS) platformalari, bulutli texnologiyalar, Web 2.0 servislar, sun’iy intellekt (Artificial Intelligence), virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalaridan maqsadli foydalanish talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini faollashtiradi, axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi, media savodxonligini rivojlantiradi hamda kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Virtual texnologiyalarni o‘quv jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv asosida integratsiyalash natijasida bo‘lajak pedagoglarda motivatsion, kognitiv, operatsion-faoliyat, kommunikativ va refleksiv komponentlar izchil rivojlanadi. Bunday yondashuv ta’limning individuallashtirilishini ta’minlaydi, adaptiv o‘qitish mexanizmlarini joriy etadi, ta’lim oluvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi hamda XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, virtual texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhiti bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining elektron ta’lim resurslarini loyihalash, raqamli didaktik materiallar yaratish, multimedia vositalaridan foydalanish, masofaviy va gibrid ta’limni samarali tashkil etish hamda pedagogik diagnostikani amalga oshirish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llashiga mustahkam zamin yaratadi.

Shu bilan birga, virtual texnologiyalarni oliy pedagogik ta’lim tizimiga integratsiyalash metodik ta’minotni takomillashtirishni, zamonaviy elektron o‘quv resurslarini yaratishni, professor-o‘qituvchilarning raqamli kompetentligini muntazam rivojlantirishni hamda ta’lim jarayonini xalqaro standartlar asosida tashkil etishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, virtual texnologiyalar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish, innovatsion pedagogik faoliyatni rivojlantirish va raqamli pedagogika tamoyillarini amaliyotga samarali tatbiq etishda muhim omil hisoblanadi. Mazkur texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tizimli integratsiyalash kelgusida raqobatbardosh, zamonaviy va yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta’lim tizimini raqamlashtirishga oid qarorlari.
6. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers (Version 3). Paris: UNESCO, 2018.

7. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris, 2021.
8. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. Paris: OECD Publishing, 2019.
9. European Commission. DigCompEdu: European Framework for the Digital Competence of Educators. Luxembourg, 2017.
10. Bates A.W. Teaching in a Digital Age. Vancouver, 2022.
11. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005.
12. Mishra P., Koehler M. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK). Teachers College Record, 2006.
13. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press, 2017.
14. Bonk C., Graham C. The Handbook of Blended Learning. San Francisco: Pfeiffer, 2012.
15. Horton W. E-learning by Design. John Wiley & Sons, 2012.
16. Jonassen D. Learning to Solve Problems with Technology. Pearson Education, 2014.
17. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2010.
18. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования. – Москва, 2003.
19. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.
20. Muslimov N.A. Kasbiy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent.
21. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.
22. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.
23. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-metodik asoslari. – Toshkent.
24. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent.
25. Suvonqulova A.A. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida virtual texnologiyalar vositasida axborot kompetentligini rivojlantirish mavzusidagi ilmiy tadqiqot materiallari.

INTEGRAL YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Usmanova Shahnoza Bohodirovna
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830217

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini integral yondashuv asosida takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, musiqa ta’limida nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va pedagogik kompetensiyalarni uyg‘unlashtirishning ahamiyati yoritilgan. Integral yondashuvning mazmuni, tamoyillari hamda ta’lim jarayonidagi samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *integral yondashuv, musiqa ta’limi, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi, innovatsion texnologiyalar, ijodkorlik.*

Abstract. *This article analyzes the issues of improving the professional training of future music teachers based on an integral approach. It also highlights the importance of integrating theoretical knowledge, practical skills, and pedagogical competencies in music education. The content, principles, and effectiveness of the integral approach in the educational process are scientifically substantiated.*

Keywords: *integral approach, music education, professional competence, pedagogical mastery, future music teacher, innovative technologies, creativity.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей музыки на основе интегрального подхода. Также раскрывается значение гармоничного сочетания теоретических знаний, практических навыков и педагогических компетенций в музыкальном образовании. Научно обоснованы содержание, принципы и эффективность интегрального подхода в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *интегральный подход, музыкальное образование, профессиональная компетенция, педагогическое мастерство, будущий учитель музыки, инновационные технологии, творчество.*

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, musiqa ta’limida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Musiqa o‘qituvchisi nafaqat ijrochi yoki nazariy bilim egasi, balki yuqori pedagogik mahorat, kommunikativ kompetensiya va ijodiy tafakkurga ega bo‘lishi lozim.

Shu nuqtai nazardan, integral yondashuv asosida ta’limni tashkil etish bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Integral yondashuv turli fanlar, metodlar va amaliy faoliyatlarni o‘zaro bog‘liq holda tashkil etishni nazarda tutadi.

Integral yondashuvning mazmuni va mohiyati

Integral yondashuv — bu ta’lim jarayonida bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni bir butun tizim sifatida shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Mazkur yondashuv orqali talaba o‘z kasbiy faoliyatida nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtira oladi.

Musiqa ta’limida integral yondashuv quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- musiqa nazariyasi va amaliy ijrochilikni integratsiyalash;
- pedagogik va psixologik bilimlarni uyg‘unlashtirish;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish;
- milliy va jahon musiqa madaniyatini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish;
- ijodiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish.

Integral yondashuv asosida tashkil etilgan darslar talabalarni mustaqil fikrlashga, tahliliy yondashishga hamda ijodiy faoliyat yuritishga undaydi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi

Kasbiy kompetensiya — bu pedagogning o‘z faoliyatini samarali tashkil etishi uchun zarur bo‘lgan bilim, malaka va shaxsiy sifatlar majmuasidir. Musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Musiqiy-nazariy kompetensiya

Talabaning musiqa savodi, nota o‘qish, garmoniya, solfedjio va musiqa tarixi bo‘yicha bilimlari.

2. Ijrochilik kompetensiyasi

Vokal va cholg‘u ijrochiligi bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni egallash.

3. Pedagogik kompetensiya

Darsni tashkil etish, o‘quvchilar bilan ishlash, metodlarni tanlash va ta’lim jarayonini boshqarish qobiliyati.

4. Kommunikativ kompetensiya

Muloqot madaniyati, jamoa bilan ishlash va pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

5. Innovatsion kompetensiya

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmasi.

Integral yondashuv ushbu kompetensiyalarni bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda rivojlantirish imkonini beradi.

Integral yondashuv asosida ta’limni tashkil etishning pedagogik shartlari

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim hisoblanadi:

- ta’lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish;
- amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish;
- interfaol texnologiyalarni qo‘llash;
- individual va differensial yondashuvni tashkil etish;
- mustaqil ta’limni rivojlantirish;
- kreativ faoliyatni qo‘llab-quvvatlash.

Shuningdek, integrallashgan darslar orqali talabalar bir vaqtning o‘zida bir necha yo‘nalishdagi bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Musiqa ta’limida innovatsion texnologiyalarning o‘rni

Zamonaviy musiqa ta’limida multimedia vositalari, elektron darsliklar, virtual platformalar va raqamli dasturlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa:

- audio va video materiallardan foydalanish;

- onlayn musiqa platformalari;
- virtual cholg‘ular;
- nota yozish dasturlari;
- masofaviy ta’lim texnologiyalari

talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Integral yondashuv asosida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ta’lim sifatini oshiradi hamda talabalarni zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, integral yondashuv bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda samarali pedagogik mexanizm hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali talabalar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtiradi, ijodiy va pedagogik kompetensiyalarini rivojlantiradi. Musiqa ta’limida integral yondashuvni keng joriy etish ta’lim sifati va samaradorligini oshirish bilan birga, raqobatbardosh, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhamedov R. “Innovatsion pedagogik texnologiyalar”. – Toshkent, 2020.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. “Pedagogik texnologiyalar nazariyasi”. – Toshkent, 2019.
3. Hasanov A. “Musiqa pedagogikasi”. – Toshkent, 2021.
4. Azizxo‘jayeva N. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar”. – Toshkent, 2018.
5. Yo‘ldoshev J. “Ta’lim samaradorligini oshirishda integrativ yondashuv”. – Toshkent, 2022.

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARI TANQIDIY FIKRLASH FAOLLIGINI OSHIRISHDA 5K MODELINING AHAMIYATI

Haydarova Kamola Ergashboy qizi
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830234

Annotatsiya. *Maqolada kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda tanqidiy fikrlashning kasbiy kompetentlikni shakllantirishdagi o‘rni, mustaqil ta’lim jarayonidagi imkoniyatlari hamda mualliflik 5K modelining nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Modelning tarkibiy komponentlari va ularning o‘zaro integratsiyasi asosida bo‘lajak pedagoglarning tahliliy, kreativ va kasbiy faoliyatini rivojlantirish yo‘llari asoslangan. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *kredit-modul ta’limi, tanqidiy tafakkur, tanqidiy fikrlash kompetensiyasi, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak pedagog, 5K modeli, kognitiv faoliyat, kuzatuvchanlik, kreativ yondashuv, refleksiv faoliyat, mustaqil ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, kompetensiyaviy yondashuv.*

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish, kasbiy kompetentligini oshirish hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishni taqozo etmoqda. Tanqidiy fikrlash esa insonning dunyoqarashida keskin burilish yasaydi. Tabiat va jamiyatda bo‘layotgan voqea-hodisalarning asl mohiyati namoyon bo‘la boshlaydi.

Respublikamizda so‘nggi yillarda oliy ta’lim sifatini oshirish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ularni hayotiy muammolarni hal etishning ijodiy yo‘llarini egallashga yo‘naltirish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini tarbiyalashning huquqiy-me’yoriy asoslari yaratilmoqda. “Oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish” [57] vazifalari dolzarb masalalar sifatida belgilangan. Natijada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kredit-modul tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari kengayadi.

Yurtboshimiz mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasida: “…Bugun mamlakatimizning barqaror rivojlanish yo‘lida izchil ilgarilab borishini tahlil qilar ekanmiz, o‘tgan yili prinsipial muhim islohotlarni amalga oshirish bo‘yicha qat’iy qadamlar qo‘yildi, deb

[57] “O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF5847-son Farmoni. 2019-yil 8-oktabr

aytishga barcha asoslarimiz bor. Bu islohotlarning asosiy maqsadi – aholi uchun munosib hayot darajasi va sifatini ta’minlashdir. Jadal va barqaror rivojlanishga qaratilgan bu siyosat bundan keyin ham so‘zsiz davom ettiriladi. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarni – bu Bosh vazir yoki uning o‘rinbosarlari bo‘ladimi, hukumat a’zosi yoki hududlar hokimi bo‘ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lib qolishi kerak. Endi har birimiz, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari rahbarlarining vazifasi – o‘zimiz mas’ul bo‘lgan soha va tarmoqda ishlarning ahvolini tanqidiy baholash asosida zimmamizga yuklatilgan vazifalarni mas’uliyat bilan bajarishni ta’minlashdan iborat. Shunday davr keldi”, - deya ta’kidlab o‘tganlari bejiz emas.[58]

“Turli ma'lumotlar va ko‘plab nuqtai nazarlar bilan to‘yingan axborot jamiyatida shaxsning intellektual rivojlanishida tanqidiy fikrlashning roli yanada dolzarb va ahamiyatli bo‘ladi. Tanqidiy fikrlash ifodalash shaxs uchun asosiy intellektual vosita bo‘lib hissa qo‘shmaydi, nafaqat atrofimizdagi dunyoni tushunish, balki sifatli qaror qabul qilish uchun zarur bo‘lgan kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Kontseptsiyaning qisqacha mohiyatiga asoslanib zamonaviy fanning fanlararo sohasida mavjud bo‘lgan "mahorat" bo‘lishini ma'qullash mumkin.Hayotda shaxs tomonidan tanqidiy fikrlashdan samarali foydalanish usuli bu "tanqidiy fikrlash qobiliyati" avtomatizmga keltiriladi.

Binobarin, tanqidiy fikrlash mahorati bilan ishlash qobiliyati axborot jamiyati va raqamlashtirish sharoitida kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyor bo‘lgan bo‘lajak mutaxassisda majburiy rivojlantirilishi kerak bo‘lgan kompetentsiya hisoblanadi. Mavjud klassik va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ta'kidlashga imkon beradiki, tanqidiy hodisaning falsafiy va psixologik jihatlari, fikrlash juda qarama-qarshi va ziddiyatli tadqiqot yo‘nalishlari, chunki tabiati, mohiyati, kontseptual komponenti bo‘yicha tanqidiy fikrlash hodisasi hozirgi vaqtda mavjud emas, buning dalili bu kontseptsiyaning yagona ta'rifining yo‘qligi. Biroq, samarali usullar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bu jarayonni ko‘rsatadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy va shaxsiy rivojlanishida tanqidiy fikrlashning o‘rni va o‘ziga xosligini hisobga olish zarurati nuqtai nazaridan, ya'ni tanqidiy fikrlash qobiliyatini hisobga olish nuqtai nazaridan etarlicha o‘rganilmagan’’ -deya o‘zining tanqidiy fikrlash borasida qarashlarini tadqiqotlari davomida ta’riflagan olimlardan biri Шепелев Александр Игоревич.[59]

Tanqidiy fikrlash muvaffaqiyat qozonishga, baxtli yashashga, mo‘may daromad topishga, hurmat qozonishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash - bu axborotni tahlil qiluvchi, olingan ma’lumotlarni umumlashtiruvchi va o‘quv jarayonini o‘zida aks ettiruvchi ochiq fikrlashdir. Tanqidiy fikrlash orqali atrofda bo‘layotgan har qanday jarayonning sodir bo‘lish sababi, davomiyligi hamda oqibati (natijasi) to‘g‘risida asosli xulosalar yaratish mumkin.

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmasiga ega bo‘lish, albatta, juda katta mehnat talab etadi. Buning uchun, avvalo, chuqur bilimga ega bo‘lish, egallangan bilimlar ustida mustaqil ravishda analiz-sintez jarayonlarini amalga oshirish, har bir tushunchaga mantiqan yondoshgan holda hukm va xulosalar chiqarish lozim.

[58] Sh.M. Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak». Toshkent 2017 y. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza.

[59] Шепелев Александр Игоревич.Развитие критического мышления будущих учителей иностранного языка в условиях информационного общества. диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Грозный – 2024

Tanqidiy fikrlash – bu informatsiya va g‘oyalarni mantiqiy va asosli tarzda tahlil qilish, baholash, shubha bilan qarash va turli nuqtai nazarlarni o‘rganish jarayonidir. Tanqidiy fikrlash o‘z ichiga fikrlarni puxta tahlil qilish, dalillarni va asoslarni tekshirish, xatolarga yo‘l qo‘ymaslik va har bir masalani turli tomonlardan ko‘rib chiqishni oladi. Bu jarayon nafaqat xulosa chiqarish, balki o‘ylashda aniq va adolatli yondashishni ham ta’minlaydi.[60]

Hozirgi kunda zamonaviy axborot manbalarining jadal rivojlanayotganligi va ma’lumotlarning juda tezlik bilan ommalashish ehtimolining yuqorigini inobatga oladigan bo‘lsak, bizga yetib kelayotgan ma’lumotlarning ishonchli hamda asosli ekanligi birlamchi muammoga aylanmoqda. Ma’lumotlarning axborot darajasida aniq ekanligi biz uchun juda muhim.

Muammoning ijobiy yechim topishi nafaqat yangi g‘oyalarga, balki ularning qanchalar foydali ekanligiga ham bo‘g‘liq. Bu ko‘nikma orqali g‘oya-fikrlarni baholaymiz, eng yaxshilarini saralaymiz va hayotimizni o‘zgartirish uchun foydalanamiz. Tanqidiy fikrlaydigan odam go‘ya va fikrlarni yaxshi tushunadi. Natijada u dunyoni boshqalardan ko‘ra yaxshiroq va tezroq anglaydi. Masalan, siz biror ob’yekt xususida fikr bildirayotgan do‘stlaringizning fikriga qo‘shilmagan vaziyatingizda siz ularnig shubhalariga shubha qila boshlaysiz va bu shubhangizning aniq ekanligini isbotlashga urinasiz, izlanasiz va muvaffaqiyat qozonasiz. Bu tanqidiy fikrlashning bir ko‘rinishi. Kredit-modul tizimi talabalarning bilimlarni mustaqil egallashi, tahlil qilishi va amaliyotga tatbiq etishiga keng imkoniyat yaratadi.

Demak, kredit-modul tizimida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarning mustaqil fikrlashi, axborotlarni tanqidiy tahlil qilishi hamda asosli xulosalar chiqarishiga xizmat qiladi. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish maqsadida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan mualliflik 5K modeli ishlab chiqildi. Mazkur model tanqidiy fikrlashning kognitiv, tahliliy, kreativ va kasbiy jihatlarini o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirishni nazarda tutadi.Shu nuqtai nazardan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tanqidiy fikrlash faolligini rivojlantirishda mualliflik 5K modelidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur model beshta o‘zaro bog‘liq komponentdan iborat bo‘lib, ular:

Birinchi komponent – Kognitiv faollik talabalarning bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji, qiziqishi va o‘quv faoliyatidagi faolligini ifodalaydi. Kredit-modul tizimida mustaqil ta'lim ulushining yuqoriligi talabalardan axborotni izlash, saralash va o‘zlashtirish jarayonida yuqori darajadagi kognitiv faollikni talab qiladi.

[60] Jumayeva Muxlisa Shokir qizi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish.DISS. AVTOREFERATI.Toshkent –2025

Ikkinchi komponent – Kuzatuvchanlik talabaning pedagogik vaziyatlar, matnlar va ta'lim jarayonidagi muammolarni tahlil qilish uchun zarur ma'lumotlarni aniqlay olish qobiliyatini rivojlantiradi. Kuzatuvchanlik tanqidiy fikrlashning dastlabki bosqichi bo‘lib, muammoni to‘g‘ri anglashga xizmat qiladi.

Uchinchi komponent – Kritik fikrlash modelning markaziy elementi hisoblanadi. U talabaning axborotni tahlil qilishi, dalillarni baholashi, turli nuqtai nazarlarni taqqoslashi va asoslangan xulosalar chiqarishini ta'minlaydi. Kredit-modul tizimida keys-stadi, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va mustaqil topshiriqlar kritik fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

To‘rtinchi komponent – Kreativlik talabalarning yangi g‘oyalar yaratishi, muammolarga innovatsion yondashishi va pedagogik faoliyatda ijodiy yechimlar topishiga xizmat qiladi. Kreativlik kritik fikrlash natijasida yuzaga keladigan yuqori darajadagi intellektual faoliyat mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi.

Beshinchi komponent – Kasbiy kompetentlik bo‘lajak o‘qituvchining egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini amaliy faoliyatda samarali qo‘llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur komponent 5K modelining yakuniy natijasi bo‘lib, talabaning kasbiy tayyorgarlik darajasini belgilaydi.

Mazkur modelning afzalligi shundaki, unda tanqidiy fikrlash kompetensiyasi pedagogik faoliyatning barcha bosqichlari bilan integratsiyalashgan holda rivojlantiriladi.

Tadqiqot davomida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning quyidagi metodik bosqichlari ishlab chiqildi:

Birinchi bosqich – motivatsion tayyorgarlik.

Bu bosqichda talabalarda tanqidiy fikrlashning kasbiy ahamiyatiga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiriladi.

Ikkinchi bosqich – nazariy tayyorgarlik.

Talabalar tanqidiy fikrlashning mohiyati, metodlari va texnologiyalari bilan tanishtiriladi.

Uchinchi bosqich – amaliy faoliyat.

Keys-stadi, debat, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va refleksiv topshiriqlar yordamida amaliy ko‘nikmalar rivojlantiriladi.

To‘rtinchi bosqich – baholash va refleksiya.

Talabalar o‘z faoliyatini tahlil qiladi, xatolarini aniqlaydi va kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi.5K modeli kredit-modul tizimi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash faolligini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Modelning amaliy ahamiyati shundaki, u talabalarda mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, ijodiy yondashuv va kasbiy faoliyatga tayyorlik kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Kredit-modul tizimi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Mazkur tizimda mustaqil ta’lim, refleksiv yondashuv, muammoli ta’lim va interfaol metodlardan samarali foydalanish talabalarning tahliliy tafakkuri, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ishlab chiqilgan 5K modeli (Kognitiv faollik, Kuzatuvchanlik, Kritik fikrlash, Kreativlik, Kasbiy kompetentlik) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning samarali pedagogik modeli sifatida tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF5847-son Farmoni. 2019-yil 8-oktabr
2. Sh.M. Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak». Toshkent-2017y.Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza.
3. Шепелев Александр Игоревич.Развитие критического мышления будущих учителей иностранного языка в условиях информационного общества.Дисс. Грозный – 2024
4. Jumayeva Muxlisa Shokir qizi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativ va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish.DISS. AVTOREFERATI.Toshkent –2025
5. Haydarova, K. (2025). Rethinking Educational Quality: The Influence of External Standards on The Credit-Modular Framework. *Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics*, *5*(06), 38-42.
6. Haydarova, K. (2023). Fundamentals of developing students'critical thinking skills on mother language and reading literacy lessons in primary class. *Science and innovation*, *2*(B6), 224-227.
7. K. Haydarova. (2025). Improving critical thinking skills in primary students' reading lessons. https://doi.org/10.5281/zenodo.18054835

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR TEACHING THE "MECHANICS" SECTION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Berdikulova Shaxnoza Erkinjon qizi

https://doi.org/10.5281/zenodo.20830252

Abstract. *This article analyzes the pedagogical-didactic opportunities and methodological advantages of teaching the "Mechanics" section, the foundation of higher physics education and engineering thinking, in the context of digital transformation. The integration of information and communication technologies, interactive software platforms, computer modeling environments, and virtual laboratories into the modern educational process is thoroughly examined through the lenses of increasing students' cognitive activity, elevating the principle of visualization beyond traditional limits, and personalizing independent learning trajectories. The paper highlights the core didactic functions of digital tools, including the visualization of macro- and micro-level dynamic processes, adaptive and differentiated instruction, the creation of problem-based learning scenarios, and the facilitation of instantaneous intellectual feedback. Furthermore, it offers advanced methodological recommendations aimed at moving away from rote memorization of mechanical laws toward their active assimilation and practical implementation.*

Keywords: *digitalization, mechanics, didactic opportunities, virtual modeling, visualization, interactivity, adaptive learning, active assimilation, feedback, kinetic models, problem-based learning, differentiated approach.*

Today, the digital transformation of global and national educational ecosystems opens up unprecedented opportunities to overhaul the methodology and expand the didactic potential of teaching fundamental sciences in higher education, particularly the "Mechanics" section, which serves as the bedrock of any physics course. Traditional teaching methods often encounter systemic methodological constraints when attempting to fully, clearly, and comprehensibly convey complex kinematic and dynamic processes, spatial relationships of bodies, and abstract mathematical-physical models to students. By its very nature, the study of mechanics demands a high capacity for spatial reasoning, tracing motion trajectories, and continuously analyzing the dynamic variations of vectors and scalar quantities—such as velocity, acceleration, force, momentum, and energy—across both space and time. In a digitalized environment, the systematic integration of modern intelligent software, virtual laboratory complexes, and multimedia modeling systems elevates didactic principles to an entirely new qualitative standard. This provides a robust framework for students to thoroughly comprehend mechanical phenomena, actively assimilate laws, and cultivate analytical-engineering thinking.

The primary and most vital didactic opportunity offered by this digital environment is the high-level visualization of physical processes and the qualitative evolution of the principle of demonstrative clarity. Within traditional lecture halls, using a blackboard and chalk or relying on static diagrams makes it practically impossible to demonstrate complex movements in real-time—such as the trajectory of a projectile launched at an angle to the horizon, the projections of velocity and acceleration vectors at any given point, the nature of centripetal acceleration, or

momentum and energy transformations during elastic and inelastic collisions. Digital simulations (such as PhET interactive models, Algodoo, or specialized physics-engineering software) breathe life into these hidden parameters, graphic correlations, and vector directions right on the computer screen in real-time. As a student alters system parameters—such as the air resistance coefficient, initial velocity, or the angle of inclination—they visually observe corresponding real-time changes in the body's motion and its plotted graphs simultaneously. This shifts the classroom experience away from abstract strings of formulas toward concrete visual images and logical chains, actively fostering robust scientific perception and spatial-analytical reasoning.

Another critical didactic function is the high level of interactivity within the educational process, which transitions the student from a passive listener into an active researcher. Digital learning environments, particularly electronic platforms tailored to specific pedagogical objectives, transform students from passive targets who merely memorize information into active agents who control and model physical processes. In virtual laboratory settings, students can independently design experimental conditions that might be unavailable in a traditional lab due to equipment shortages, technical hazards, or because the phenomena occur too rapidly or slowly for human observation. For instance, when studying material point dynamics, students can continuously alter spring stiffness to verify the laws of harmonic oscillations, modify the length of a mathematical pendulum to analyze its relationship with gravitational acceleration, or vary the masses of astronomical bodies to test Newton's law of universal gravitation and cosmic velocities in a virtual sandbox. This method of modeling environment analysis sparks problem-solving and experimental reasoning, driving students toward independent discovery and the active assimilation (active absorption) of experimental outcomes. Here, computer technology ceases to be a mere digital calculator and becomes the primary didactic tool driving the student's cognitive, logical, and investigative faculties.

Furthermore, digitalization yields immense didactic benefits by enabling deep personalization of learning and the implementation of adaptive instructional models. In any academic auditorium, students inevitably exhibit varying speeds of information processing, baseline preparation levels, and intellectual capacities. The digital-methodological modules embedded within modern learning platforms allow each student to construct a personalized learning trajectory aligned with their unique intellectual needs and capabilities. Gifted students with advanced mathematical and physical backgrounds can pursue creative research by programmatically modeling complex problems, such as rigid body hydrodynamics or short-duration collision dynamics. Meanwhile, students facing difficulties with fundamental concepts can utilize animated video lectures, interactive visual tests with step-by-step guidance, and explanatory modules to independently bridge their knowledge gaps outside of regular classroom hours.

In tandem with personalization, modern information systems guarantee automated instantaneous feedback, which is vital to the learning process. As a student solves a mechanics problem or completes an online virtual test, the software monitors every step and responds immediately to errors. For instance, if a student incorrectly directs the friction force vector while drawing a free-body diagram or makes a sign error when projecting Newton's second law onto coordinate axes, the software does not simply hand over the correct answer. Instead, it highlights exactly where and why the error occurred and redirects the student to the specific text, lecture, or formula breakdown covering that principle. This didactic capability instills self-correction and independent error-analysis skills in the student, while simultaneously freeing the professor from

repetitive grading tasks. Consequently, instructional hours can be repurposed for creative debates, problem-based seminars, and hands-on project reviews.

Under the umbrella of digital didactic opportunities, the structure for organizing and monitoring independent study is also completely reshaped. Mechanics assignments, practical problem sets, and laboratory reports are integrated into a unified digital platform. This gives students the flexibility to access educational materials from anywhere in the world, rerun experiments using virtual stands at their own pace, and dynamically adjust their results. As a result, the traditional boundaries of the educational institution—defined by rigid schedules and physical walls—are expanded, allowing for the comprehensive implementation of a continuous, independent, and student-centered modern learning model.

In conclusion, the didactic opportunities for teaching the Mechanics section in a digitalized landscape carry immense potential, raising visualization, interactivity, personalization, flexibility, and assessment to a fundamentally new level of quality. However, this didactic capacity does not yield positive results in a vacuum; it demands a balanced, pedagogically sound, and methodologically harmonized fusion of traditional, real-world physical experiments and modern digital modeling tools—creating a blended learning model. Utilizing digital technologies purposefully and systematically is the most effective and promising pathway toward perfecting physics teaching methodologies in higher education, boosting students' intrinsic motivation, and forming high-level professional-engineering competencies that will empower them to confidently navigate complex technical systems in the future.

REFERENCES

1. Azizkhodjayeva N.N. Pedagogical Technologies and Pedagogical Skill. – T.: Writers' Union of Uzbekistan, 2006.
2. Begimkulov U.Kh. Theoretical and Methodological Foundations of Introducing Information and Communication Technologies in the System of Higher Pedagogical Education. Doctor of Pedagogical Sciences Diss. – T.: 2007.
3. Irodov I.E. Mechanics. Basic Laws. – T.: O‘qituvchi, 1988.
4. Methodology of Teaching Physics and Digital Technologies: Materials of the Republican Scientific-Practical Conference. T.: 2024-2026.

DEVELOPING INFORMATION COMPETENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH VIRTUAL TECHNOLOGIES: IMPLEMENTATION OF A SYSTEM-BASED APPROACH

Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi
Lecturer at Gulistan state university
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830280

Abstract. *This paper examines the role of virtual technologies in developing information competence among future primary school teachers and proposes a system-based approach for integrating digital tools into teacher education. The study emphasizes the importance of digital transformation in education and highlights how virtual learning environments enhance pedagogical preparation, self-directed learning, and professional adaptability.*

The research findings suggest that structured implementation of virtual technologies significantly improves students' ability to access, analyze, and apply information in educational contexts. The proposed model includes diagnostic, motivational, theoretical-practical, and monitoring stages aimed at systematically developing information competence in teacher training programs.

Keywords: *information competence, virtual technologies, digital education, primary education, teacher training, ICT integration.*

In recent years, Uzbekistan has been implementing large-scale reforms aimed at modernizing the higher education system, aligning it with international standards, and accelerating digital transformation. In particular, the "Uzbekistan–2030" Strategy, the Concept for the Development of the Higher Education System, and national programs for digital economy development have identified the digitalization of education, the introduction of innovative pedagogical technologies, and the enhancement of teachers' professional competencies as priority directions.

As a result of these reforms, a gradual transition from traditional teaching approaches to competency-based and digital education models has been observed in higher education institutions. Special attention is being paid to the integration of information and communication technologies (ICT) and virtual learning environments in the training of future teachers. This, in turn, highlights the urgent need to develop information competence among future primary school teachers.

Currently, improving the quality of primary education, organizing interactive and effective learning processes, and enhancing teachers' digital literacy have become critical tasks. Primary education plays a fundamental role in shaping learners' cognitive development, information processing skills, and motivation for lifelong learning.

In this context, the development of information competence in future primary school teachers through virtual technologies represents one of the key scientific and practical challenges in modern pedagogical education. The systematic integration of virtual technologies into teacher training programs not only improves educational quality but also strengthens innovative teaching practices and supports the integration of educators into the global digital learning environment.

In the context of rapid digital transformation, education systems worldwide are undergoing significant changes. The integration of virtual technologies into teacher education has become a critical factor in preparing competent and innovative educators. In particular, future primary school teachers must develop strong information competence to effectively manage digital resources and create interactive learning environments for young learners.

Information competence is considered a key component of professional competence in modern pedagogy. It includes the ability to search, evaluate, process, and apply information using digital tools. For primary education teachers, this competence is especially important as it directly influences the quality of early childhood learning and cognitive development.

Information competence can be defined as a combination of knowledge, skills, and attitudes that enable individuals to work effectively with information in digital environments. In teacher education, it includes:

ability to use information and communication technologies (ICT);

skills in selecting and evaluating digital learning resources;

competence in designing multimedia-based lessons;

experience in working with virtual learning platforms;

awareness of digital safety and ethics.

Virtual technologies such as learning management systems, simulation tools, interactive platforms, and virtual classrooms provide a powerful foundation for developing these competencies.

Methodology. The study is based on theoretical analysis, comparative research, and pedagogical observation. A system-based approach was applied to examine how virtual technologies can be integrated into teacher training curricula.

The research methodology includes:competency-based approach, system-activity approach,digital learning integration model, pedagogical innovation framework.

Data were analyzed from academic literature, educational experiments, and practical teaching experiences in higher education institutions.

System-Based Model for Developing Information Competence. The proposed model for developing information competence among future primary school teachers consists of four interrelated stages:

Diagnostic Stage At this stage, students' initial digital literacy levels are assessed through tests, questionnaires, and practical assignments. This helps identify strengths and areas for improvement.

Motivational Stage.Students are introduced to the importance of virtual technologies in modern education. This stage aims to develop interest and positive attitudes toward digital learning tools.

Theoretical-Practical Stage. Students acquire theoretical knowledge and practical skills in using ICT tools such as Moodle, Google Classroom, Zoom, and interactive educational software. They also learn to design digital lesson materials and multimedia presentations.

Practical Application Stage. Students actively engage in creating virtual lessons, interactive tasks, and digital educational resources. This stage simulates real teaching environments and strengthens professional readiness.

Monitoring and Evaluation Stage. The effectiveness of the training process is evaluated through performance assessments, portfolio analysis, and competency-based evaluation criteria.

The integration of virtual technologies into teacher education significantly enhances the development of information competence. The results of the study indicate that students exposed to digital learning environments demonstrate:

improved ability to work with information;

higher levels of independent learning;

increased creativity and innovation in lesson design;

stronger motivation for professional development.

Furthermore, virtual technologies contribute to bridging the gap between theoretical knowledge and practical teaching skills, making teacher education more dynamic and effective. However, successful implementation requires adequate technological infrastructure, trained instructors, and continuous methodological support. Without these conditions, the potential of virtual technologies cannot be fully realized.

The development of information competence through virtual technologies is a fundamental requirement in modern teacher education. The proposed system-based approach provides a structured framework for integrating digital tools into the training of future primary school teachers. The findings confirm that a step-by-step implementation model significantly improves students’ digital literacy, pedagogical skills, and readiness for innovative teaching practices. Therefore, virtual technologies should be considered an essential component of contemporary teacher education programs aimed at preparing highly qualified and competitive educators.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020.
3. UNESCO. *ICT in Education: A Critical Review.* Paris, 2022.
4. OECD. *Teaching and Learning in the Digital World.* Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Bates, A. W. *Teaching in a Digital Age.* Tony Bates Associates Ltd, 2020.
6. Mishra, P., Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge Framework. *Teachers College Record*, 2016.
7. Voogt, J., Knezek, G. *International Handbook of Information Technology in Primary and Secondary Education.* Springer, 2018.
8. Mayer, R. E. *Multimedia Learning.* Cambridge University Press, 2021.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUCHILARIDA VIRTUAL TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI

Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi
Lecturer at Gulistan state university
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830294

Anotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida virtual texnologiyalar yordamida axborot kompetentligini rivojlantirish tizimi haqida zaruriy pedagogik ma’lumotlar berilgan. Maqolada axborot kompetentlik ta’rifi, virtual ta’lim texnologiyasi mazmuni, maqsad va vazifalari, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashdagi imkoniyatlari va samaradorligi haqida ham fikrlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *virtual ta’lim, texnologiya, axborot, kompetentlik, ta’lim, tarbiya, ko‘nikma, o‘qituvchi, talaba, bilim.*

Аннотация: *В статье представлены необходимые педагогические сведения о системе формирования информационной компетентности будущих учителей начальной школы с использованием виртуальных технологий. Также представлены представления об определении информационной компетентности, содержании, целях и задачах виртуальных образовательных технологий, их возможностях и эффективности в подготовке будущих учителей.*

Ключевые слова: *виртуальное образование, технологии, информация, компетентность, образование, воспитание, умения, учитель, ученик, знания.*

Abstract: *This article provides the necessary pedagogical information about the system of developing information competence in future primary school teachers using virtual technologies. The article also provides ideas about the definition of information competence, the content, goals and objectives of virtual educational technology, its capabilities and effectiveness in training future teachers.*

Keywords: *virtual education, technology, information, competence, education, upbringing, skills, teacher, student, knowledge.*

Bugungi kunda, Zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishda virtual texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyoralashda fanlarni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning o‘ziga xos jihatlari bor. Fanni o‘zlashtirishda darslik, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalar, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual stendlar hamda ishchi holatdagi mashinalarning ishlab chiqarishdagi namunalari va maketlaridan foydalanilanish, axborot texnologiya faniga oid televizor, radioda berilgan eshittirishlarni ko‘rish, o‘rganilgan ish usullarini bajarish, jurnal va gazetalarda berilgan ma’lumotlarni o‘rganib borish, axborot texnologiya faniga oid atamalarni topishda media vositalardan foydalanib, didaktik topshiriqlarni bajarish axborot manbalaridan (televizor, radio, audio-video yozuv, telefon) foydalana olish va fayllarni ochishda mediamadaniyatga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot kompetentligi – bu shaxsning axborotlarni izlash, tahlil qilish, baholash va ulardan samarali foydalanish qobiliyatidir. Bu kompetentlik o‘qituvchining pedagogik faoliyatida zarur bo‘lib, o‘quvchilarga zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni etkazishda muhim ahamiyatga ega.

Talabalar an’anaviy usuldagi har qanday ta’limga qaraganda ancha boy va murakkabroq bo‘lgan yangi aloqa vositalari tomonidan yaratilgan “o‘ziga xos” bilim maydonida yashaydilar. Axborotlashuv ustuvorliklarining paydo bo‘lishi bilan virtual ta’lim asta-sekin o‘z-o‘zini tarbiyalashga qaytishi mumkin. Multimedia ta’lim mahsulotlarini joriy etish nafaqat ta’lim muassasalari tomonidan amalga oshiriladi, shuning uchun o‘quv jarayoni bevosita ijtimoiy muassasadan tashqarida, balki “kompyuter bilan” yakka tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Virtual ta’lim masofaviy ta’lim bilan chambarchas bog‘liq, lekin u bilan cheklanib qolmaydi. U o‘qituvchilar, talabalar va o‘rganilayotgan ob’ektlarning odatiy yuzma-yuz muloqotida paydo bo‘lishi mumkin (va sodir bo‘ladi). Masofaviy ta’lim texnologiyalari talabalar, o‘qituvchilar, mutaxassislar va birbiridan uzoqda joylashgan axborot majmualarining o‘zaro foydalanish imkoniyatini oshirish orqali kunduzgi ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Virtual ta’limning, shuningdek, umuman insonni tarbiyalashning asosiy maqsadi - insonning real dunyoda o‘z taqdirini, shu jumladan virtual tarkibiy qismini aniqlash va unga erishishdir [1].

Avvalo, ushbu kontseptsiyani tushunish va talqin qilishni chalkashtirib yuboradigan “virtual ta’lim” atamasining ikki tomonlama tushunilishini ta’kidlash kerak. Virtual ta’lim deganda nafaqat masofaviy telekommunikatsiya ta’limi, balki “ta’lim sub’ektlari va ob’ektlarining o‘zaro ta’siri jarayoni va natijasi, ularni yaratish bilan birga, o‘ziga xosligi ushbu ob’ektlar va sub’ektlar tomonidan aniq belgilanadi” [2].

Tasavvur qilish mumkinki, birinchi tushuncha virtual muhit tomonidan olib boriladigan “virtual ta’lim” ning tor ma’nosini o‘z ichigaoladi. “Virtual ta’lim”ning ikkinchi tushunchasi keng ma’noda virtual maydon, o‘zaro ta’sir sub’ektlarining o‘zaro ta’sirini belgilovchi virtual ta’lim maydoni, tashuvchisi turli xil elektron va og‘zaki, bosma aloqalar bo‘lgan virtual ta’lim maydoni sifatida ta’riflanadi. Agar biz ta’limni ijtimoiy o‘zaro ta’sir jarayoni deb hisoblasak, u virtual jarayon bo‘ladi: “Agar bir yoki bir nechta o‘zaro ta’sir qiluvchi ob’ektlar (talaba, o‘qituvchi) faoliyatning o‘zaro ta’siri sub’ektlari sifatida harakat qilsalar, u holda bu o‘zaro ta’sir ularning virtual manbai bo‘ladi. Bir xil sub’ektlarning ushbu o‘zaro ta’sirdan oldingi holatidan farq qiladigan holat” [3]. Ya’ni, ta’lim jarayonini amalga oshirish virtual muhitni qayta qurishdir.

Ammo, haqiqiy jamiyatdagi ta’lim haqiqiy institutning barqaror maqomiga ega bo‘lganligi sababli, bizning vazifalarimiz faqat zamonaviy tadqiqotlarda ta‟limni virtualizatsiya qilish deb ataladigan mavjud virtual jarayonni virtualizatsiya qilish tavsifini o‘z ichiga oladi.

Virtual ta’lim sohasi - tashqi dunyoga keng tarqalib, hissiy, intellektual va intellektual qobiliyatini ishlatadigan o‘quvchining faoliyati orqali o‘zining tashqi sohalarini kashf eta oladigan makondir.

O‘qituvchining axborot kompetentligi — kasbiy dunyoqarash va mustaqil ta’limni kengaytirish maqsadida axborot faoliyatining turli ko‘rinishlarini bajarish bilan bog‘lik ko‘nikmalarni kiritishi hamda mavjud ma’lumotlarni qabul kilish, qayta ishlash va o‘zlashtirish, yangi bilimni hosil qilish va uni kasbiy hamjamiyatga yetkazish bilan bog‘liq.

Virtual texnologiyalar – bu internet, multimediya, virtual haqiqat va boshqa raqamli vositalarni o‘z ichiga oladi. Ular o‘qituvchilarga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

1. O‘qituvchilar virtual platformalarda interaktiv darslar o‘tkazish orqali o‘quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydilar.

2. O‘qituvchilar va o‘quvchilar turli xil axborot manbalariga, masalan, onlayn kutubxonalar va ilmiy maqolalarga kirish imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

3. Virtual texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni ko‘pformatli bo‘ladi, ya'ni video, audio va matnli materiallar birgalikda foydalaniladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida virtual texnologiyalarni qo‘llash quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

1. O‘qituvchilar uchun maxsus virtual kurslar va dasturlar ishlab chiqilishi lozim. Bu dasturlar o‘qituvchilarga axborot texnologiyalaridan qanday foydalanishni o‘rgatadi.

2. Talabalarga virtual sinflar va platformalarda amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish imkoniyatlarini yaratish kerak. Bu jarayonda ular o‘z bilimlarini amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishadi.

3. O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida onlayn forumlar va guruh ishlari tashkil etilishi muhimdir. Bu orqali talabalar bir-birlari bilan tajriba almashadilar.

Xulosa. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishda virtual texnologiyalar muhim vosita hisoblanadi. Ularning yordamida o‘qituvchilar zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari mumkin. Shu sababli, ta'lim tizimida virtual texnologiyalarni kengaytirish va ularni samarali qo‘llash zarurdir. Bu nafaqat o‘qituvchilarning, balki o‘quvchilarning ham muvaffaqiyatli ta'lim olishlariga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamidov J.A., Murodova A.Y. (2023) Technology for development of professional and technical component of future engineers through virtual educational technology Atamuratov R.K. The educational advantages of virtual reality technologies. The Compiting Science and Technology International Journal, 4 May 2023, 87-90 pp.

2. Hamidov J.A., To‘raqulov O.X. Ilg‘or pedagogik texnologiyalardan dars jarayonida. Uslubiy tavsiyanoma. – Jizzax, 2009. – 149 b.

3. Murodova A.Y. (2023) Technology of development of professional and technical component of future engineers by means of virtual education technology. Science and innovations, 2023/2, 306-311 pp.

4. Мухаммадиев Б. С. Современные инновационные образовательные технологии //sustainability of education, socio-economic science theory. – 2023. – т. 2. – №. 13. – с. 167-173.

5. Sayidahmedov N. “ Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”.-T.: Oliy pedagogika instituti, 2003.

6. Eshmirzayev G. (2021). Talabalar kompetentligini rivojlantirishda innavatsion texnalogiyalardan foydalanish. Jizzax-2021

ҚИРҒИЗИСТОНДА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН, АДАБИЙ МУҲИТ ВА УНИНГ АНЪАНАЛАРИ

Хосият Бекмирзаева
Филология фанлари бўйича, фалсафа доктори
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830385

(“Ўш адабий муҳити” рисоласидан қисқартма)
Агар хўрласа киши ўз тилин,
Ватан хоинидур, ватан душмани.

Қирғизистонда ўзбек тилидаги бадиий адабиётнинг мавжудлиги бор ҳақиқат. У узоқ тарихга ва бой анъаналарга бой.

Турли-туман чолғуларнинг турфа садолари қўшилиб ягона куйни яратгани каби, яқин атроф юртларнинг бир замонда яшаб фаолият кўрсатган шоир – ёзувчиларнинг асарлари ҳам ижод майдонида бир адабий жараённи ташкил этади, Қирғизистонда ривожланган ўзбек тилидаги адабий жараён ҳам ўзбек адабий жараёнининг ажралмас бир бўлагидир.

Биз туркий адабиётларнинг муштарак мероси ва ёзма адабиётимизнинг дастлабки намуналари сифатида эъзозлаб келаётган “Девону луғотит-турк”, “Қутадғу билик” асарлари ҳозирги Қирғизистон ҳудудида битилган, уларнинг муалифлари ҳам асосан шу ерда умргузаронлик қилганлар. XI асрда беқиёс қудрат касб этган қорахонийлар давлатининг пойтахти ҳозирги Тўқмоқ шаҳри яқинида бўлган. Шаҳар номи икки сўздан: “боло” (баланд, мартабали) ва “соғун” (шаҳар) сўзларидан таркиб топган. Болосоғун, хусусан, туркий халқлар давлатининг пойтахти сифатида X-XII асрларда гуркираб яшнайди, илмий-маданий марказга айланади.

Туркий элларнинг юртларида кезиб, уларнинг тили, бой оғзаки поэтик ижодини ўрганган Маҳмуд Қошғарийнинг ота-бувалари қошғарлик бўлса ҳам, унинг она шаҳри ҳамда асосий истиқомат жойи Болосоғун эди. “Қутадғу билик”нинг муллифи Юсуф Хос Ҳожиб (Юсуф Болосоғуний) ҳам мазкур шаҳарда туғилди, камол топди.

Мумтоз адабиётнинг йирик вакили, “Бобурнма” асарининг муаллифи – шҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодининг Ўш шаҳри билан боғлиқ жиҳатлари жуда кўп. Бу қасабага қаттиқ кўнгил боғлаган бўлиб, ҳукмдор сифатида Ўшда унинг чорбоғи-қароргоҳи бор эди. Бобурнинг айрим ғазаллари ва хусусан “Бобурнома” ёдномасида бу ўлка табиатининг беназир тасвири берилган.

XVIII асрда Ўш замини ўзбек адабиётининг яна бир йирик вакили Хўжамназар Ғойибназар ўғли Ҳувайдони дунёга келтирди. Хувайдо ва унинг авлодлари Ўшда қизғин адабий муҳит яратдилар. Бунга Сирожиддин Соқиб ва Самарбонунинг адабий фаолияти далил бўла олади.

Мумтоз Шарқ шеъриятининг характерли хусусияти шуки, у фалсафий тафаккур ва диний-фалсафий таълимотлар билан узвий боғлиқдир. Шунинг учун Шарқда шоирлар файласуф, айни пайтда файласуфлар шоир бўлган. Улар учун шеърият фалсафий мубоҳаса ва қарашларнинг ифода воситаси эди. Хўжамназар Ғойибназар ўғли Ҳувайдо дин-шариатнинг ақидаларини яхши ушлаган оиладан бўлгани учун “эшон” сифатлаши

берилган. Тасаввуф тариқатига бевосита хизмат қилиш учун масжид, хонақоҳ бунёд этган, элни билимли қилиш йўлидаги орзуларини рўёбга чиқарган. Бу шажарага мансуб тўрт нафар киши Ҳувайдо, Сирожий, Салоҳиддин Соқиб ва Самарбону соҳиби девондир.

Сирожий: Ҳувайдо эшоннинг набираси Сирожий Ўш ва Асакадаги мадрасаларда мударрислик қилган, яхши шоир бўлган.

Самарбону: Ҳувайдо эшоннинг чевараси Самарбону “Бону” таҳаллуси билан ижод қилган, гўзал ғазаллар битган. Самарбону ўз уйида мактаб очиб, муаллима бўлиб маҳалла қизларига хат-савод ўргатган.

Бу адабий анъаналар XX асрда ҳам давом этди. Қирғизистонда, Тўқмоқда туғилиб ўсган шоир, таржимон, арбоб Алихонтўра Шокирхонтўра ўғли Соғунийнинг фаолияти алоҳида ўрганишга лойиқ бу алоҳида мавзу. Уолим ва табиб сифатида “Тарихи Муҳаммадия”, “Шифо-ул-илал”, “Асос-ул-ислом”, “Ватан аҳлларига деганларим” асарларини яратди, дардли шеърлар ёзди, ўзбек тилига таржималар қилди.

Қирғизистонда туғилган Мирзакалон Исмоилий, Иззат Султон, Ёқубжон Шукуров, Илёс Муслим, Турсинбой Адашбоев, Қўлдош Мирзо, Шавкат Раҳмон каби ёзувчи, шоирлар ўзбек адабиётида из қолдирдилар. Ўтган асрнинг 20-йилларида Ўш шаҳрида янги йўналишдаги ўрта мактаб-интернат ишлай бошлаган, унда Мирзакалон Исмоилий, Иззат Султон, Ёқубжон Шукуров ва Ҳабиб Абдуллаевлар таълим олганлар.

Аллома, Навоий асарларини нашрга тайёрлаш ишига жалб қилинган Муҳаммадхон Исҳоқхон ўғли Маҳжурий 1890 йилда Андижонда зиёли оиласида дунёга келди. Тақдир тақозоси билан у 1933 йили Ўшга кўчиб келди, 1958 – 1973 йилларда Ўш шаҳридаги Шаҳидтепа масжидида имом-хатиблик қилган. 1940 – йилларда ҳам Маҳжурий ва Чарос қори каби шоирлар Қирғизистонда адабий жараённи совутмадилар.

1957 йилдан эътиборан Қирғизистоннинг Фрунзе (Бишкек) шаҳрида ўзбек тилида республиканинг “Қирғизистон ҳақиқати” рўзномаси чоп этиладиган бўлди. Уни чиқаришда Ҳалимжон Ҳамидов, Ҳамид Нурий, Холдоржон Қуронбоев, Турсунбой Маҳмудов, Машъал Ҳакимов каби журналист ва адиблар фаол ишладилар.

1961 йили Ўшда “Илҳом” адабий клуби ташкил этилди. Унга Республика жанубидаги турли шаҳар ва туманлардан адабий ижодга рағбати бор ёшлар жалб қилинди. Унда Турсинбой Адашбоев, Аҳмаджон Мелибоев, Қўлдош Мирзо, Усмон Темур, Ботирхон Акромовлар фаол аъзолар бўлганлар. 1970 – йиллардан кейин Қуръон таржимони Алоуддин Мансур ҳам “Илҳом” клуби аъзоси бўлган. “Илҳом” клуби ҳозирги кунда ҳам Қирғизистон жанубида ёш ижодкорлар учун ўз фаолиятини юритмоқда.

1968 йилда Қирғизистон Республикаси радио тўлқинида ҳафтасига бир бора ўзбек тилида эшиттириш ташкил этилган, бу тадбир ҳам маданий муҳитнинг бир бўлаги сифатида яхши натижалар берди.

Ўтган асрда ўзбек-қирғиз адабий алоқалари ривожланди, ўзаро адабий таъсир сезиларли даражада кучайди. Ўтган асрда қирғиз халқининг муҳташам эпоси - "Манас" ўзбек тилига тўлиқ таржима этилди, “Манас” таржимасида қирғизистонлик Турсунбой Адашбоев айниқса самарали меҳнат қилган. Турсунбой Адашбоев катта таржимон ҳам эди, “Манас” эпосини насрий баёнини ўзбек тилига таржима қилган. Адабиётшунос олим, таржимашунос Зуҳриддин Исомиддинов “Сен ҳам дарё, мен ҳам дарё” мақоласида: “Ўзбек-қирғиз ва қирғиз ўзбек таржимачилигига ҳам ўша йиллар асос солинган.”(яъни 1940 йилларнинг охири 1950 йиллар) дейди. Смар Шимеев “Фархад менен Ширин”(1960) достонини, Али Токамбоев, Аликул Осмонов, Узакбай Абдикаймов, Темиркул Уметалиев,

Смар Шимеев, Кубанич Акаев, Насирдин Байтемиров таржимонлар кенгаши “Лайли менен Мажнун”(1946-1950) достонини қирғиз тилига маҳорат билан таржима қилдилар. “Лайли менен Мажнун” 1948 йил Фрунзе шаҳрида, “Фархад менен Ширин” 1962 йил Фрунзе шаҳрида босиб чиқилган.

Жанубий Қирғизистон адабий жараённинг ютуқлари ҳақида гап борганда, йирик дин арбоби, исломшунос олим Алоуддин Мансур муваффақиятини алоҳида тилга олиш дарко, “Қуръони Карим”нинг ҳозирги замон ўзбек тилига таржимаси шунчаки таржима эмас, балки шарҳли таржима ва тафсир бўлган. Алоуддин Мансур муваффақияти биргина Жанубий Қирғизистон ўзбек адабий жараёнининг ютуғи бўлиб қолмасдан, бутун ўзбек адабий жараёнининг ютуғи бўлган.

Замонавий ўзбек шеърияти симфониясига ўз товушини қўша олган қирғизистонлик шоир Шавкат Раҳмон 1949 йили Олой туманидаги Гулша қишлоғида туғилган, Ўш шаҳрида вояга етган, ёшлик даврида “Илҳом” клубига қатнаб юрган. Сўз санъати кишилар ўртасида аввало шеърий шаклда пайдо бўлган. Тарихда даврига кўра гоҳ у тур-гоҳ бу тур байроқдорлик қилган, яъни ё шеърият, ё драма, ёхуд проза етакчи жанр хисобланган. Шавкат Раҳмон замона шеърият байроғини даст кўтариб, баралла овоз чиқара олган шоир бўлди.

Қирғизистонда шу кунларда ҳам ўзбек тилидаги адабий – ижодий жараён қизғин давом этмоқда. Ўсиб келаётган ёш авлод ўз ватанининг адабиётини, миллатдош ижодкорлари фаолиятини билиши керак. Ҳозирда, Авлиёхон Эшон, Соҳиба Шокирова, Даврон Ҳотам, Одилжон Дадажонов, Дилноз Топволдиева, Умида Мирзабоева, Махмуд Казакбаевлар Қирғизистонда яшаб ўзбек тилида ижод қилиб келмоқдалар.

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANINDAKI MƏHƏBBƏTMOTİVLƏRİNİN XX-XXI ƏSR AZƏRBAYCAN MƏHƏBBƏT DASTANLARINDA TRANSFORMASİYASI: MÜQAYİSƏLİ-TİPOLOJİ TƏHLİL

İsbəndiyarova Cəmilə Köçəri qızı
Bakı şəhər 347 nömrəli tam orta məktəb, psixoloq-müəllim; QHT sədri, "Milli Zəka" elmi-ədəbi jurnalının baş redaktoru, Azərbaycan, Bakı, *c.cicek@mail.ru*, ORCID: 0009-0001-1836-1328
https://doi.org/10.5281/zenodo.20830401

Açar sözlər: *Kitabi-Dədə Qorqud, məhəbbət motivləri, türk folkloru, Azərbaycan məhəbbət dastanları, dastan transformasiyası, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq.*

Keywords: *Kitabi-Dede Korkut, love motifs, Turkic folklore, Azerbaijani love epics, epic transformation, comparative literary studies.*

Xülasə. *Məqalədə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanındakı məhəbbət motivlərinin XX–XXI əsr Azərbaycan məhəbbət dastanlarına transformasiyası müqayisəli-tipoloji metodla araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, dastan ənənəsinin arxetipik elementləri – qəhrəmanın sınaq motivi, ayrılıq–qovuşma antitezası, qadın obrazının ictimai aktivliyi, eşqin həyatiliyə bağlılığı – yeni yaranan dastanlarda milli-mənəvi dəyərlərin ötürülməsi funksiyasını yerinə yetirərək özünəməxsus transformasiyaya uğramışdır. Müəllifin əvvəlki araşdırmaları əsasında sübut edilir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" boylarının məhəbbət semantikası ilə XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanlarının epik strukturu arasında üzvi varislik əlaqəsi mövcuddur. Məqalənin əsas elmi yeniliyi "Kitabi-Dədə Qorqud"un məhəbbət motivlərinin ilk dəfə olaraq müasir dastanların bütöv bir korpusu ilə sistemli müqayisəyə cəlb edilməsindədir.*

Abstract. *This article investigates, through comparative-typological analysis, the transformation of love motifs found in the epic Kitabi-Dede Korkut into 20th–21st century Azerbaijani love epics. The study demonstrates that the archetypal elements of the epic tradition – the hero‘s ordeal motif, the separation-reunion antithesis, the social agency of female characters, and the grounding of love in reality – undergo a distinctive transformation in newly composed epics, functioning as vehicles for the transmission of national and moral values. Drawing on the author's previous research, the article substantiates the existence of an organic continuity between the love semantics of Kitabi-Dede Korkut and the epic structures of 20th-century Azerbaijani love epics. The principal scholarly contribution of the article lies in the first systematic comparison of the love motifs of Kitabi-Dede Korkut with a comprehensive corpus of modern epics.*

1. Giriş

Türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatının zirvəsi sayılan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı həm tarixi-etnoqrafik, həm də estetik-bədii cəhətdən tükənməz bir mənbədir. Dastanın on iki boyunda cərəyan edən hadisələrin əhəmiyyətli bir hissəsi məhəbbət, sədaqət, fədakarlıq və şücaət motivləri ətrafında qurulmuşdur. Bu motivlər Azərbaycan şifahi ədəbiyyatında əsrlər boyu yaşamış, klassik aşıq sənəti vasitəsilə yeni nəsillərə ötürülmüş, XX–XXI əsrlərdə yaranan məhəbbət dastanlarında isə özünün yeni bədii ifadəsini tapmışdır. Qara Namazov haqlı olaraq

qeyd etmişdir ki, "türklər dastan yazmadılar, dastan yaratdılar" – bu ifadə türk dastançılıq ənənəsinin xalqın tarixi yaddaşındakı dərin köklərini özündə ehtiva edir [1, 41].

Tədqiqatın məqsədi "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı məhəbbət semantikasının müasir Azərbaycan məhəbbət dastanlarına transformasiya mexanizmlərini müqayisəli-tipoloji aspektdə araşdırmaqdır. Müəllifin "Klassik ənənə və XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları" mövzusunda müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyası [2] bu məqalənin metodoloji əsasını təşkil edir.

2. "Kitabi-Dədə Qorqud"da məhəbbət motivlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri

"Kitabi-Dədə Qorqud"da məhəbbət motivlərinin strukturu üç əsas arxetipik blok üzərində qurulmuşdur: (1) qəhrəmanın sevgili uğrunda sınaq keçirməsi; (2) ayrılıq–qovuşma antitezası; (3) qadın obrazının aktiv, iradəli subyekt kimi təqdimi. Mühüm bir fərqləndirici xüsusiyyət kimi qeyd etmək lazımdır ki, boylardan göründüyü kimi, buradakı sevgi sufi-irfani eşq dastanlarından mahiyyətcə ayrılır: "Dədə Qorqud" boylarında butaalma, eşq şərbəti içmək kimi sufi-islami ənənələrə rast gəlinməsə də, saf sevgi, həyati sevgi, sədaqət, etibar, ailə müqəddəsliyi uca tutulur" [3, 201].

"Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək" boyundakı Banıçiçəyin sınaq səhnəsi bu strukturun ən dolğun ifadəsidir. Qız özünü Beyrəyə tanıtmayıb, onun at sürməkdə, ox atmaqda, güləşməkdə üstünlüyünü yoxlayır. Bu, yalnız şəxsi seçim deyil, eyni zamanda oğuz düşüncə tərzinin tələbi olan bir qanunauyğunluqdur: türk-oğuz məntalitetinə görə, qadın nə qədər güclü, cəsur, qoçaq olsa belə, kişi qadından daha üstün olmalıdır. Sınaqdan üzüağ çıxan Beyrək nişan üzüyünü Banıçiçəyin barmağına taxır [4, 44] – bu jest boyda məhəbbətin rəsmiləşdirilməsinin simvolik ifadəsidir.

"Qanlı Qoca oğlu Qanturalı" boyunda isə qəhrəmancasına elçilik motivi daha genişləndirilmiş şəkildə işlənmişdir. Qanturalı Selcan xatunu almaq üçün Trabzon tekurunun qoyduğu üç ağır sınaqdan – quduz aslana, qara buğaya, qara nərə – keçmək məcburiyyətindədir. Burada sevginin özü bir igidlik motivatoruna çevrilir: Qanturalı döyüşərkən Tanrıya, qopuzun müqəddəsliyinə və Selcan xatunun eşqinə eyni zamanda arxalanır [4, 100–103]. Bu üçlü semantik dayaq – Tanrı, qopuz, eşq – oğuz düşüncəsinin dərin qatlarını əks etdirir.

3. Transformasiya mexanizmləri: "Dədə Qorqud"dan müasir dastanlara

Dastançılıq ənənəsindəki transformasiya mexanizmləri iki müstəqil, lakin bir-birini tamamlayan səviyyədə özünü göstərir: struktur-süjet səviyyəsi və obrazlı-simvolik səviyyə.

Struktur-süjet səviyyəsində müasir məhəbbət dastanları "Dədə Qorqud" tipli tripartit quruluşu – tanışlıq, maneə, qovuşma/faciə – əsasən qoruyur. Lakin bu struktur dövrün sosial-tarixi şəraitinə uyğun olaraq dəyişir. "Dədə Qorqud"da Beyrəyin sevgilisini on altı illik ayrılıqdan sonra toyun ərəfəsində tapması, "Aşıq Alının Türkiyə səfəri" dastanında isə aşığın sevgilisinin toyunun baş tutmaq üzrə olduğunu gecə gəlib eşidərək müdaxilə etməsi [5, 20] – hər iki süjet xəttinin eyni "ər arvadının toyunda" beynəlxalq süjetinə dayandığı aşkardır. Bu paralel sübut edir ki, müasir dastançı qədim epik modelləri intuisiya yox, yaradıcı seçim əsasında işlədir.

Obrazlı-simvolik səviyyədə isə dəyişim daha dərin bir mahiyyət daşıyır. "Kitabi-Dədə Qorqud"da igidliyin rəmzi olan qılınc, at, ox müasir məhəbbət dastanlarında yerini saz, söz, şeirə verir. Bu əvəzetmə təsadüfi deyil: XV–XX əsrlər boyunca ozan sənətinin aşıq sənətinə transformasiyasının epik ədəbiyyata proyeksiyasıdır. Nəticədə "Kitabi-Dədə Qorqud"da fiziki qəhrəmanlıqla ifadə olunan üstünlük müasir dastanlarda sənətkarlıq üstünlüyünə çevrilir. Məsələn, Həsən Pərvanənin "Tarlaçı qız" dastanında gənc aşiq qızın atasını dodaqdəyməzlər,

təcnislər, gəraylılar söyləmək yolu ilə inandırmağa çalışır [6, 334] – bu, Beyrəyin ox-at-güləş sınaqlarının saz-söz müstəvisinə köçürülməsindən başqa bir şey deyildir.

4. Qadın obrazı: aktivlikdən hüquqa

"Kitabi-Dədə Qorqud"da qadın obrazı ilə müasir dastanlardakı qadın obrazı arasındakı əlaqə transformasiya mexanizmlərinin ən canlı nümunəsidir. Boylarda qız-qadın həm sevgili, həm ana, həm bacı kimi eyni dərəcədə uca tutulur, ictimai-hərbi məsələlərdə fəaldır, passiv deyil. Bir sevgili olaraq o, yalnız gözəlliyi ilə deyil, cəsarəti, sədaqəti, fədakarlığı ilə seçilir; bu keyfiyyətlər boyların alt qatında anaxaqanlığın hələ tam sıxışdırılıb aradan çıxarılmadığını göstərir [3, 30].

Orta əsrlərin klassik məhəbbət dastanlarında isə qadın öz fəallığını itirir: buta alan oğlanın gəlməsini gözləyən passiv bir obraza çevrilir. XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanlarında isə qadının aktivliyi yenidən ön plana çıxır; lakin bu dəfə fiziki qoçaqlıq yox, ictimai hüquq formasında. Sovet dövrünün köhnə adət-ənənəyə münasibəti, qadın azadlığı anlayışının genişlənməsi sevən qızın valideynlərinin münasibətinə açıqca etiraz etməsinə zəmin yaradır. "Tarlaçı qız" dastanında Aynaxanımın anasının ərinə "ağlın köhnə zamanaya getməsin... qızımın qolundan tutub divana çıxardacağam" deməsi [6, 335] bu dəyişimin ən dolğun ifadəsidir.

Beləliklə, "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı qadın aktivliyi – fiziki, hərbi, sosial – müasir dastanlarda hüquqi, emosional, söz aktivliyinə çevrilmiş; funksional mahiyyəti isə eyni qalmışdır: qadın sevgidə əsas subyektdir, ötəri bir personaj deyil.

5. Eşqin həyatiliyi: Oxşar və fərqli cəhətlər

"Kitabi-Dədə Qorqud" boylarında da, XX əsr məhəbbət dastanlarında da – orta əsrlərin klassik eşq dastanlarından fərqli olaraq – aşiqlər bir-birini yuxuda görüb buta alaraq sevirlər. Onlar real həyatda qarşılaşır, "göz açıban görür, könül verib sevirlər" [3, 75]. Bu ortaqlıq iki epik ənənəni semantik baxımdan birləşdirən əsas xüsusiyyətdir.

Bununla belə, kəskin fərqlər də mövcuddur. "Kitabi-Dədə Qorqud"da nakam eşqə rast gəlinmir: qəhrəmanlar həmişə sınaqları keçib sevgililərini alırlar. Bu, dastanın qəhrəmanlıq janrı ilə bağlı bir qanunauyğunluqdur. XX əsr məhəbbət dastanlarında isə həyati reallıq daha güclü rol oynayır: "Əyyub və Sənəm"də Sənəm özünü Araz çayına atır [7, 224]; "Avdı və Mehriban"da Mehriban zəhərlənərək ölür [8, 118]. Bu faciəli sonluqlar oğuz qəhrəmanlıq eposundakı optimizmdən kəskin şəkildə uzaqlaşır; lakin bu kənar çıxış özü də bir tarixi-sosial həqiqəti əks etdirir: müasir dövrün auditoriyanın qeyri-adi şişirtmələrə inanma qabiliyyəti azaldıqca dastançı daha çox real həyat detallarına müraciət etməyə məcbur olur.

Maraqlı bir müqayisəvi məqamı da qeyd etmək vacibdir: çoxarvadlılıq motivinə münasibət. "Kitabi-Dədə Qorqud"da Bamsı Beyrəyin əsirlikdən xilas olmaq şərtilə kafir qızına and içməsi boyun tarixi-mifoloji qatlarından xəbər verir [4, 68–80]. Müasir məhəbbət dastanlarında isə bu motiv tamamilə rədd edilir. "Aşıq Alının Türkiyə səfəri"ndə Aşıq Alı ona vurulub yalvaran Əsmər xanıma: "Mənim öz istəklim, öz elim, öz ovam var" – cavabını verir [5, 172]; bu, milli-əxlaqi dəyərlərin dastançılıq ənənəsindəki dönüşümünün parlaq nümunəsidir.

6. Nəticə

"Kitabi-Dədə Qorqud"un məhəbbət motivləri XX–XXI əsr Azərbaycan məhəbbət dastanlarında passiv bir miras kimi deyil, aktiv bir yaradıcı prinsip kimi işlənmişdir. Müasir dastançı qədim epik modeli – sınaq motivini, qadın aktivliyini, eşqin həyatiliyini, ayrılıq–qovuşma antitezasını – yeni tarixi-sosial şəraitə uyğunlaşdırmış; lakin bu modelin dərin milli-etik özəyini qoruyub saxlamışdır. Transformasiya prosesini ümumiləşdirərək demək olar: fiziki igidlik söz-sənət igidliyinə, fiziki aktivlik hüquqi aktivliyə, mifoloji-romantik sonluq həyati-

dramatik sonluğa çevrilmişdir; funksional mahiyyət isə dəyişməmişdir – epik qəhrəman öz eşqi uğrunda mübarizə edir, dəyərləri qoruyur, milli kimliyi yaşadır.

Bu tədqiqatın nəticələri türkologiya, folklorşünaslıq və müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki interdisiplinar araşdırmalar üçün əhəmiyyətli metodoloji baza ola bilər. Eyni zamanda I Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinə işığında bu faktın özünün dərk edilməsi – türk epik ənənəsinin əsrləri aşan davamlılığı – ümumtürk mədəni birliyinin bədii sübutudur.

İstinadlar

[1] Namazov, Q. (2006). Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı: Elm, 41.
[2] İsbəndiyarova, C. K. (2017). Klassik ənənə və XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları [Dissertasiya]. AMEA Folklor İnstitutu.
[3] Abdulla, K. (2009). Mifdən yazıya, yaxud gizli Dədə Qorqud. Bakı: Mütərcim, 30, 75, 201.
[4] Kitabi-Dədə Qorqud. (2004). (F. Zeynalov, S. Əlizadə, Çev.). Bakı: Yazıçı, 44, 68–80, 100–103, 124–125, 177.
[5] Aşıq Alının Türkiyə səfəri. (2002). (Topl. Ə. Axundov). Bakı: Şur, 20, 172.
[6] Pərvanə, H. (1985). Tarlaçı qız // Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 334–335.
[7] Əyyub və Sənəm dastanı. (1988). (Topl. T. Fərzəliyev). Bakı: Gənclik, 224.
[8] Avdı və Mehriban dastanı. (1990). (Topl. İ. Abbaslı). Bakı: Yazıçı, 118.
[9] Bayat, F. (2003). Oğuz epik ənənəsi və "Oğuznamə". Bakı: Sabah.
[10] İsbəndiyarova, C. K. (2015). "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanındakı məhəbbət motivləri ilə XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanlarının müqayisəli təhlili. Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsinin Elmi Məcmuəsi, 23, 93–102.
[11] İsbəndiyarova, C. K. (2016). Səməd Vurğun yaradıcılığında dastan motivləri və sovet dövrünün məhəbbət dastanları. Milli Zəka, 4(4), 63–72.
[12] İsbəndiyarova, C. K. (2016). Uluslararası Karadeniz havzası halk bilimi araştırmaları dergisi, 5, 32–49.

Mundarija / Contents

1 **Abdullaeva Turgunoy Kasimjonovna,** TA'LIM TRANSFORMATSIYASI JARAYONIDA MILLIY AN'ANALAR VA INNOVATSION METODLAR UYG‘UNLIGINI TA'MINLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH 7

2 **Abduvohidov Mirjalol O‘ktamjon o‘g‘ili,** STRESSNI OLDINI OLISH VA UNI BARTARAF ETISH USULLARI 12

3 **Abduxakimova Nafosat Xasan qizi,** TA’LIM-TARBIYA SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGNING JAMOATCHILIK BILAN ISHLASH SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI 16

4 **Badalmatova Ziyoda Gofurjonovna,** PEDAGOGIK KOMMUNIKATSIYADA E’TIBOR MARKAZLARI NAZARIYASI: NAZARIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TA’LIMDA SAMARALI QO‘LLANILISHI 20

5 **Z.A. Chiftchi, S.X.Normuratov,** ZAMONAVIY RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA YOSHLARNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI, EMOTSIONAL INTELLEKTI VA MOTIVATSIYASI ORQALI TA’LIM SIFATINI OSHIRISH 24

6 **Z.A. Chiftchi, H.M. Qo‘ldasheva,** TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION METODLAR VA PSIXOLOGIK OMILLAR UYG‘UNLIGI 27

7 **З.А.Чифтичи, М. М. Акназарова,** ҲОЛИ САЛОМАТЛИГИНИ МУСТАҲКАМЛАШДА ПАТРОНАЖ ҲАМШИРАЛАРНИНГ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИ 30

8 **Daniyarov Nuriddin To‘ychiyevich,** DAVLAT BOSHQARUVIDA HUJJAT AYLANMASINI QISQARTIRISHNING HUQUQIY JIHATLARI 34

9 **Farahim Ibrahim oglu Zeynalov,** TEACHING OF FINE ART IN CONNECTION WITH NATURAL SCIENCE 38

10 **Fayzullayeva Farida Yusufjon qizi,** O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR 41

11 **Fayzullayeva Xurshida G‘ani qizi, Sherbekova Gulhayo To‘lqinjon qizi, Mamayusufova Sevinch Sanjar qizi, Yusupaliyeva Marjona Zohidjon qizi,** ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA STEAM TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI VA PEDAGOGIK AFZALLIKLARI 44

12 **Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi,** BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI 48

13 **Qayumova Shoxsanam To‘lqin qizi,** BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI RAQAMLI IQTISODIYOT TALABLARIGA MOS KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH 54

14 **Qosimova Dilafruz Abduqaxar qizi,** PEDAGOGIK MULOQOT VA UNING TALABA TARBIYASIDAGI ROLI 60

15 **Qosimova Dilafruz Abduqaxar qizi,** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISH 63

16 **Saparova Olima Abdilatibovna,** PEDAGOGIK TAFAKKUR TARAQQIYOTI: TARIXIY BOSQICHLAR VA ZAMONAVIY TALQINLAR 66

17 **Turdaliyeva Fotima Miraliyevna,** MUZEY ISHIDA KLASSIFIKATSIYA VA MUZEY HODIMLARI MALAKASINI OSHIRISH: O‘ZBEKISTON TAJRIBASI VA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAHLIL 71

18 **Turmatov Jaloliddin Raxmatullayevich,** MAGISTRLARNING IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLAR 76

19 **Tursunova Dilnoza,** PERSONAL RESOURCES FOR SELF-REGULATED ADAPTIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS WITH ADHD AS A PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CONDITION FOR IMPROVING THE QUALITY OF INCLUSIVE EDUCATION 80

20 **Томасова Дарья Александровна, Васькович Василий Сергеевич,** ИНФРАСТРУКТУРА ПОДДЕРЖКИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ЗАПРОСЫ, ФОРМАТЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПОВЫШЕНИЮ КОНСИСТЕНТНОСТИ 85

21 **Karimov Islom Shodmon o‘g‘li,** TRANSFORMER MODELLARINI NOZIK SOZLASH: MODEL ISHLASHINI YAXSHILASH USULLARI 93

22 **Sevara Shaxriddin qizi Karimova, Djurayev Farzon Rustamovich,** O‘QUV DIAGNOSTIKASI VA TESTOLOGIK MADANIYATNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI 98

23 **Sevara Shaxriddin qizi Karimova, Yo‘ldasheva Dilafro‘z Zokirjonovna,** BOSHLANG‘ICH TA’LIM RIVOJIDA JADID PEDAGOGIKASINING NAZARIY ASOSLARI 103

24 **Каримова Гавхар Шовкатжановна,** РАЗВИВАТЬ МЕТОДОЛОГИЧЕСКУЮ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ В ОБЛАСТИ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ 108

25 **Nurullayeva Tursuntosh Fayzulla qizi,** DAVLAT XIZMATIDA RAG‘BATLANTIRISH VA JAVOBGARLIK MEXANIZMLARI MUVOZANATI 112

26 **Aziza Parpiyeva, B.M. Qandov,** JAMIYAT RIVOJIDA HUQUQIY MADANIYATNING ROLI 115

27 **Qayumova Shoxsanam To‘lqin qizi,** O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI DIAGNOSTIKA VA REFLEKSIV MONITORING VOSITALARIDAN FOYDALANISH 118

28 **Ro‘ziyeva Mohidil Hamroqulovna,** “O‘QITUVCHI KOMPETENSIYALARINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY TALABLARI” 126

29 **N.S.Sadiyev,** “YOSHLAR ORASIDA ZARARLI ODATLARDAN VOZ KECHISHNING AHAMIYATI” 128

30 **Sapayev Ilhomjon Nuratdinovich,** MOODLE PLATFORMASIDA INTERAKTIV TEST VA TOPSHIRIQLARNI YARATISH METODIKASI 132

31 **Vaxobova Nargizaxon Manzirxonovna,** ZIYOVIDDIN HAZINIY MEROSINING JAHON SIVILIZATSIYASI RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI 136

32 **Xajimuratov Abduqaxxor Abdumutalovich,** OLIY TA’LIMDA IQTISODIY RESURSLARNI SAMARALI BOSHQARISHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR (O‘ZBEKISTON MISOLIDA) 139

33 **Tahira Tahir Akhundova,** ON THE CONCEPT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE 145

34 **Alijonova Marjonabonu Jaxongir kizi,** INCREASING THE EFFICIENCY OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS 148

35 **Fatayev Jahongir,** THE ROLE OF ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES IN HIGHER EDUCATION IN UZBEKISTAN: A NEEDS-BASED ANALYSIS 153

36 **Qayumov Toshpo‘lot Tohirovich,** TARIX TA’LIMI DARS JARAYONLARIDA INTERFAOL USULLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI 157

37 **Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi, Xojimurodova Sug‘diyona Anorboy qizi,** BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI 161

38 **Abduraxmanova Madinabonu,** KIBERXAVFSIZLIK ASOSLARI BO‘YICHA ONLAYN TRENINGLAR YARATISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI 165

39 **Abduraxmanova Madinabonu,** KIBERHAVFSIZLIK ASOSLARI BO‘YICHA ONLAYN TRENINGLAR YARATISH VA O‘QITUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISH DASTURI 169

40 **Hamidova Sarvaroy Ilhomjon qizi, Turğunova Ozoda Temur qizi, Mo‘minqulova Zulayho Hasan qizi, Abdug‘afurova Gulrux Abdutolib qizi, Rayimberdiyeva Shohista Xayrullo qizi,** BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA TIL TUSHUNCHASI, SO‘Z BOYLIGI VA MULOQOT KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI 174

41 **Fayzulloyeva Mahfuza Abdurashidovna,** OLIY TA’LIMDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA SIFATLI TA’LIMNI TASHKIL ETISH 179

42 **Uzoqov Elbek Tovabek o‘g‘li,** KIBERXAVFSIZLIK, OMMALASHIB BORAYOTGAN KIBERJINOYATLAR VA ZAMONAVIY YECHIMLARI 184

43 **Hasanov Mahmud Husniddinovich,** BEHBUDIY PEDAGOGIK QARASHLARIDA IJTIMOIY-SIYOSIY MUAMMOLAR HAMDA MILLATNING TA’LIMI VA MADANIYATI TAHLILI 188

44 **No‘monjonova Muazzam Mahbubjon qizi,** TA’LIM SOHASIGA INVESTITSIYALARNI JALB ETISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI VA TA’LIM RESURSLARINI SAMARALI BOSHQARISH MASALALARI 191

45 **Haydarova Kamola Ergashboy qizi,** ZAMONAVIY JAMIYATDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI 200

46 **Jo‘rayev Elyor, Jo‘rayeva Tursinoy,** TA’LIMGA INVESTITSIYALAR VA ULARNING MAMLAKAT IQTISODIY RIVOJLANISHIGA TA’SIRI 206

47 **Homidova Mohinabonu,** INNOVATSION YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK NAZARIYA AMALIYOTI: TA’LIM SIFATINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI 210

48 **Umarov Xusniddin Egambayevich, To‘rabekova Aziza Mirzabek qizi,** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI 216

49 **Rasulova Zohida Sindarovna,** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI BADIIY KITOB O‘QISHGA QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI (3-4-SINFLAR MISOLIDA) 221

50 **Ahmadjonova Malohat Abror qizi,** MUSIQA FANI O‘QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISH TIZIMIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI 225

51 **Samatova Muborak Kaxxarovna,** RAQAMLI TA’LIM JARAYONINI RIVOJLANTIRISHDA BAHOLASH TIZIMINING AHAMIYATI 230

52 **Sharapova Saboxat Djabbarovna,** VIRTUAL TARMOQLARDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH MUAMMOLARI 235

53 **Qilichev Sanjarbek Javlonbek o‘g‘li,** SUG‘URTA KOMPANIYALARINING INVESTITSION FAOLIYATINING IQTISODIY MOHIYATI 239

54 **Hayitboyeva Muhabbat,** TA’LIM SIFATINI MONITORING QILISH VA BAHOLASHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI 242

55 **Yahyoyeva Mahliyo Otabek qizi,** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY AHAMIYATI 246

56 **Д.Б.Худойбердиева,** ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТДА ESG ТАМОЙИЛЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ 251

57 **Pulotova Firuza Axadovna,** O‘QITUVCHI KOMPETENSIYALARINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA ZAMONAVIY TALABLARI 256

58 **Musurmonqulov Muhammad Ural o‘g‘li,** TA’LIM IQTISODIYOTI KONTEKSTIDA DAVLAT MULKINI SAMARALI BOSHQARISH VA MOLIYALASHTIRISH MASALALARINING MENEJMENT MUAMMOSI SIFATIDA TAHLILI 259

59 **Suyarova Aziza Xurshid qizi,** TECHNOLOGIES FOR IMPROVING THE METHODOLOGICAL READINESS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO DEVELOP STUDENTS’ COMMUNICATIVE COMPETENCE 265

60 **Плиева Руслана Владимировна,** ПЕРСПЕКТИВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ 268

61 **Abdullayeva Maftuna Baxodir qizi,** ENHANCING THE MOTIVATION MANAGEMENT SYSTEM OF PROFESSORS AND TEACHERS IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT PROCESSES 276

62 **Atayeva Shaxnoza Kosimovna,** SAVDO VA XIZMAT KO‘RSATISH OBYEKTLARI NOMLARINING LINGVISTIK JIHATDAN MUSHTARAK VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (CHIRCHIQ SHAHRI MISOLIDA) 279

63 **Qurbonova Muharram Jurabekovna,** LINGVOPOETIKADA LINGVOSTATISTIK TAHLIL METODINING AHAMIYATI 282

64 **Jurayev Ilhom,** INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI 285

65 **Rayimqulov Baxtiyor Farhod o‘g‘li,** TALABALARDA IJTIMOIY MUNOSABATLAR SHAKLLANISHIDA IJTIMOIY TARMOQLARNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI VA OMILLARI 288

66 **Qodirov Mirjalol Tolmasovich,** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA AXBOROT MODELLARIDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI 294

67 **Sarvara Islamova,** FORMATIV BAHOLASHNING TA’LIM TIZIMIDAGI AHAMIYATI (IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLAR MISOLIDA) 300

68 **Sarvara Islamova,** ADABIYOT DARSLARIDA FORMATIV BAHOLASHGA OID ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING O‘ZIGA XOSLIGI 303

69 **Mamajanova Dilorom Ne’matjon qizi,** INFRATUZILMA LOYIHALARIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI 307

70 **Mamajanova Dilorom Ne’matjon qizi,** INFRATUZILMA LOYIHALARINI DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA BOSHQARISHDA RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI 312

71 **Xakimjanova Aziza Baxromjon qizi, Suyunov Dilmurod Xolmuradovich,** KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING BARQAROR RIVOJLANISHINI TA’MINLASH: IQTISODIY MAZMUN, NAZARIY ASOSLAR VA MILLIY AHAMIYAT 317

72 **Uzoqova Gulzoda Ramazonovna,** BADIIY MATNDA TAKROR QURILMALARNING QO‘LLANISHI “OTAMDAN QOLGAN DALALAR’’ MISOLIDA 322

73 **Valiyeva M.S,** HARBIY PSIXOLOG FAOLIYATIDA SOTSIAL INTELLEKTNING AHAMIYATI 326

74 **Nizomiddinova Ferangiz Feruzovna,** O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALARNING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI 330

75 **Ibragimov Qosimbek Isroil o‘g‘li,** 11–12 YOSHLI FUTBOLCHI-DARVOZABONLARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA MAXSUS MASHQLARNING SAMARADORLIGI 334

76 **J.D.Yo‘ldashov, M.A.Ibodullayeva,** MUSOBAQA SHAROITIDA GANDBOLCHILARNING HUJUMDAGI TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI XALQARO DASTURLAR ASOSIDA BAHOLASH 341

77 **Umbarova Nasiba Xolboy qizi,** TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR 345

78 **Saliyeva Bibi-Aysha Shamshiddinovna, Erkinova Nigora Esanovna,** ARAB VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAVHUM SO‘ZLARNING O‘Z VA KO‘CHMA MA’NOLARDA QO‘LLANISHI 349

79 **Sovetbaev Sultan, Djuraeva Feruza,** ARAB TILIDA ERGASH GAPLAR STRUKTUR TADQIQI: TARIXIY VA NAZARIY TAHLIL 354

80 **Uralov Azamat Begnarovich,** NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR 359

81 **Muxamadiyev Komil Burxanovich, Yusupov Navro‘zbek Maxsudbek o‘g‘li,** SPORTDA SHIKASTLANISHLARNING OLDINI OLISH VA OQIBATLARINI TAHLIL ETISHGA QARATILGAN ILMIY USLUBLARNI ISHLAB CHIQISH 362

82 **Barrayeva Nodira Shoimovna,** FIZIKA FANINI STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QITISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI 367

83 **Мамасаидов Муҳаммадқосим Аҳмаджонович,** ЭЛЕКТР КОНДЕНСАТОРЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИДАН ЗАРЯДЛАНИШ ЭФФЕКТИ: ТАБИАТИ, САБАБЛАРИ ВА АМАЛИЙ ИЛОВАЛАРИ 371

84 **Musurmonqulov Oybek Urolovich,** YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI 385

85 **Qayumova Odinaxon Buvarayim qizi,** BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI 391

86 **Elmuratova Dilrabo Muxammatovna,** ZAMONAVIY TA’IM NAZARIYALARI ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MAZMUNI 395

87 **Nasriddinova Nasiba Alimjonovna,** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV TOPSHIRIQLARNI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI 399

88 **Akbarova Dilrabo Baxrom qizi,** EKSTREMAL VAZIYATLARDA SPORTCHILAR EMOTSIONAL HOLATI PSIXODIAGNOSTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI 403

89 **Turaqulova Malokhat Bakhodir kizi,** CONDITIONS FOR DEVELOPING THE METHODOLOGICAL READINESS OF FUTURE EDUCATORS BASED ON STEAM EDUCATIONAL TECHNOLOGY 406

90 **To‘raqulova Malohat Bahodir qizi,** BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELINI JORIY ETISH TIZIMI 410

91 **Elmirzayeva Madina Abdulla qizi,** MAKTABGACHA TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI O‘YIN TEXNOLOGIYALARINI ISHLAB CHIQISH, INTEGRATSIYA QILISH VA TA’SIRINI BAHOLASH BO‘YICHA TEXNIK VA METODIK KO‘RSATMALAR MAJMUASI 414

92 **Abdusattorova Nigora O‘rolboyevna ,** OLIY TA’LIMDA EKOLOGIK TARBIYA VA MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO TAJRIBADAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI 418

93 **Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi,** BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 422

94 **Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi,** VIRTUAL TEXNOLOGIYALAR BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA 428

95 **Usmanova Shahnoza Bohodirovna,** INTEGRAL YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH 433

96 **Haydarova Kamola Ergashboy qizi,** KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARI TANQIDIY FIKRLASH FAOLLIGINI OSHIRISHDA 5K MODELINING AHAMIYATI 436

97 **Berdikulova Shaxnoza Erkinjon qizi,** DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR TEACHING THE "MECHANICS" SECTION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION 441

98 **Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi,** DEVELOPING INFORMATION COMPETENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH VIRTUAL TECHNOLOGIES: IMPLEMENTATION OF A SYSTEM-BASED APPROACH 444

99 **Suvonqulova Aziza Abdurazzoq qizi,** BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUCHILARIDA VIRTUAL TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI 447

100 **Хосият Бекмирзаева,** ҚИРҒИЗИСТОНДА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН, АДАБИЙ МУҲИТ ВА УНИНГ АНЪАНАЛАРИ 450

101 **İsbəndiyarova Cəmilə Köçəri qızı,** "KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANINDAKI MƏHƏBBƏTMOTİVLƏRİNİN XX-XXI ƏSR AZƏRBAYCAN MƏHƏBBƏT DASTANLARINDA TRANSFORMASİYASI: MÜQAYİSƏLİ-TİPOLOJİ TƏHLİL 453

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

BUXORO INNOVATSIYALAR UNIVERSITETI

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

“INNOVATSION YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK NAZARIYA AMALIYOTI: TA’LIM SIFATINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI” MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

MATERIALLAR TO‘PLAMI

2026-yil 5-6-iyun

2-qism

COLLECTION OF MATERIALS

OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “INNOVATIVE APPROACHES AND PEDAGOGICAL THEORY IN PRACTICE: PROSPECTS FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION”

June 5-6, 2026

Part 2

Published: 15.06.2026. Font: «Times New Roman».

LLC «Science and innovation»
License Mass Media №:1597 27.04.2022
License Publisher №:038864 15.09.2022
Address: 100121, Tashkent, Yakkasaroy, st. Sh. Rustaveli 150,
Business center “Vega”, 6th floor, Office №:2
https://science-innovation.org, info@scientists.uz, +998933549654, +998993319654